

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SÂLİM B. ABDULLAH ve HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Doktora Tezi

ZEYNEP POLAT

İstanbul 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

SÂLİM B. ABDULLAH ve HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Doktora Tezi

ZEYNEP POLAT

Danışman

Prof. Dr. AYNUR URALER

İstanbul 2022

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Zeynep POLAT

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Bilim Dalı: Hadis

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aynur URALER

Tez Türü ve Tarihi: Doktora 2022

ÖZET

SÂLİM B. ABDULLAH VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Hicrî I. yüzyılın sonları ve II. yüzyılın başlarına tekabül eden dönem, pek çok açıdan oldukça kritik bir öneme sahiptir. Zira bu dönem, siyasi ve fikrî ayrılıkların yaşandığı ve İslâmî ilimlerin teşekkül etmeye başladığı bir dönem olmasının yanında, özel olarak Hadis ilmiyle alakalı pek çok önemli gelişmelerin de yaşandığı bir dönemdir. “Tâbiîn devri” olarak bilinen bu dönemin öne çıkan âlimlerinden biri de Sâlim b. Abdullah b. Ömer’dir (ö. 106/725). İslâm Devleti’nin üçüncü halifesi Ömer b. el-Hattâb’ın torunu, meşhur sahâbî Abdullah b. Ömer’in oğlu olması dolayısıyla toplum meselelerinden haberdar olmuş, ailedeki ilmi tevarüs etmiş, ilme olan merakının da katkısıyla pek çok ilim dalında söz sahibi olacak kadar yetkinlik kazanmıştır. En çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biri olan babasının en yakın talebesi olarak hadis ilminde devrinin öne çıkan isimlerinden biri olmuş, “silsiletü’z-zeheb/altın sened” denilen ve hadis rivayetinde sıhhat bakımından en üst düzeyde görülen isnad zincirlerinden birinin ravisi olarak görülmüştür. Çok hadis nakletmesinin yanı sıra düzenlediği ilim meclisinde kendi devrinde ortaya çıkan yeni sorunlara çözüm bulmaya gayret etmiş, “Medine’nin en önemli yedi fakihinden biri” şeklinde değerlendirilerek fıkıh ilminde devrinin öne çıkan isimlerinden biri olmuştur. Hem halkın hem yöneticilerin kendisine danıştığı saygın bir konumda bulunmuştur.

Bu çalışmada tâbiîn döneminin seçkin ve çok yönlü bir âlimi olarak Sâlim b. Abdullah’ın hayatı ve ilmî kişiliği ele alınmış, bilhassa hadis ilminde sahip olduğu mevki merkeze alınarak, rivayet ettiği hadislerin çeşitli açılardan nitelikleri ve hadis rivayet metotları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra fikhî görüşleri analiz edilmiş ve hadis bilgisinin fıkıhına ne derece etki ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece Sâlim b. Abdullah’ı kendi döneminde öne çıkaran vasıfların neler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Tâbiîn, Fukahâ-i seb’a, Sâlim b. Abdullah, Silsiletü’z-zeheb.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Zeynep POLAT

Main Department: Basic Islamic Sciences/Hadith

Supervisor: Professor Aynur URALER

Thesis Degree and Date: Ph. D. /2022

ABSTRACT

SĀLĪM IBN ABD-ALLAH AND HIS ROLE IN HADITH SCIENCE

The period which corresponds to the end of the hijri I. century and the beginning of the II. century, has a critical importance in many respects. Because this period is a period in which political and intellectual differences were experienced and Islamic sciences began to form, as well as many important developments related to the science of Hadith in particular. One of the prominent scholars of this period, known as the “Tābi’in (successors) era”, is Sālim ibn Abd-Allah b. Umar (d. 106/725). He is the grandson of Umar b. al-Khattab, who third caliph of the Islamic State, and the son of famous companion Abd-Allah b. Umar. Thus, he became aware of social issues, inherited the knowledge in the family, and with the contribution of his interest in science, he gained enough competence to have a say in many branches of science. As the closest student of his father, who was one of the companions who narrated the most hadiths, he became one of the prominent names of his era in the science of hadith, and was seen as the narrator of one of the chains of isnad, which is called “Hadith al-Silsilah al-Dhahab/ Hadith of the Golden Chain” and seen at the highest level in terms of soundness in the hadith transmission. In addition to transmitting many hadiths, he tried to find solutions to the new problems that arose in his time in the scientific assembly he organized, and was evaluated as “one of the seven most important jurists (fuqahā) of Medina” and became one of the prominent names of his time in the science of fiqh. He was in a respectable position where both the public and the administrators consulted him.

In this study, as a distinguished and versatile scholar of the Tābi’in period, Sālim ibn Abd-Allah’s life and scientific personality were discussed, and the characteristics of the hadiths he narrated from various aspects and hadith transmission methods were determined, especially by focusing on his position in the science of hadith. In addition to this, his views on fiqh were analyzed and it was tried to determine to what extent the knowledge of hadith affects his fiqh. Thus, it is aimed to determine what are the features that make Sālim ibn Abd-Allah stand out in his own period.

Key words: Hadith, Tābi’in, Seven fuqahā of Medina, Sālim ibn Abd-Allah, Silsilah al-Dhahab.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ÖNSÖZ	viii
KISALTMALAR.....	x

GİRİŞ

KONU VE KAYNAKLAR

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI.....	2
II. KAPSAMI ve KAYNAKLARI	4
III. METODU	8

BİRİNCİ BÖLÜM

SÂLİM B. ABDULLAH'IN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM

I. HAYATI	12
A. NESEBİ	12
B. DOĞUMU ve AİLESİ	13
1. Doğumu ve Ailesi	13
2. Kardeşleri	14
3. Eşi ve Çocukları	15
C. YOLCULUKLARI.....	17
D. FETİH HAREKETLERİNE KATILMASI	17
E. AHLÂKİ VE FAZİLETLERİ	18
F. VEFATI	22
II. DÖNEMİN SİYASİ, FİKRÎ, İLMÎ DURUMU VE SÂLİM B. ABDULLAH'IN TUTUMU	23
A. SİYASİ DURUM VE SÂLİM B. ABDULLAH.....	23
1. Siyasi Durum	23
2. Siyasi Olaylar Karşısında Sâlim b. Abdullah'ın Tutumu	30
3. Yönetim-Ulema İlişkisi	31
4. Sâlim b. Abdullah'ın Yönetimle İlişkisi.....	32
B. FİKRÎ DURUM VE SÂLİM B. ABDULLAH	37
1. Fikrî Durum	37
2. Fikrî Akımlar Karşısında Sâlim b. Abdullah'ın Tutumu.....	39
C. İLMÎ DURUM	42

İKİNCİ BÖLÜM
SÂLİM B. ABDULLAH'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

I. HOCALARI	52
A. İLMİNİN ASIL KAYNAĞI: BABASI İBN ÖMER	53
B. DİĞER HOCALARI	56
1. Sahâbî Hocaları.....	56
2. Tâbiîn Hocaları	69
3. Mübhem Raviler	81
C. DEĞERLENDİRME	82
II. TALEBELERİ	87
A. EN FAZLA RİVÂYETTE BULUNAN TALEBELERİ	88
1. Zührî.....	88
2. Hanzale b. Ebû Süfyân	92
3. Mûsâ b. Ukbe	94
B. SÂLİM B. ABDULLAH'TAN DEVAM EDEN AİLE İSNADLARI	96
1. Oğlu Ebû Bekir b. Sâlim b. Abdullah	99
2. Kardeşi Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer	101
3. Yeğenleri	101
4. Yeğenlerinin Çocukları	105
5. Amcalarının Torunları.....	109
6. Babasının Amcasının Torunu	112
7. Mevlâlar.....	113
8. Diğer Akrabalar	117
C. DİĞER TALEBELERİ.....	121
D. TALEBELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	142
1. Rivayet Sayılarına Göre	143
2. Mensup Oldukları Bölgelere Göre	150
3. Cerh-Ta'dîl Durumlarına Göre	152
4. Vefat Tarihlerine Göre	155
III. ESAHHU'L-ESÂNÎD VE SÂLİM B. ABDULLAH'IN KONUMU	156
A. ESAHHU'L-ESÂNÎD TERİMİ	156
B. ZÜHRÎ → SÂLİM → İBN ÖMER İSNÂDIYLA GELEN ESAHHU'L-ESÂNÎDLERİN DAĞILIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ	160
C. YALANCI RAVİLERİN ZÜHRÎ → SÂLİM → İBN ÖMER İSNÂDINI KULLANMALARI	164

IV. RİVÂYETLERİNİN KAYNAKLARA YANSIMASI.....	166
A. RİVÂYET SAYILARININ DAĞILIMI	166
1. Hadis Rivayet Eserlerinde Yer Alan Rivayetlerinin Sayısı	167
2. Diğer Eserlerde Yer Alan Rivayetlerinin Sayısı	171
B. KAYNAĞI AÇISINDAN RİVÂYETLERİNİN TASNİFİ	173
1. Merfû Rivayetleri.....	173
2. Mevkûf Rivayetleri	175
3. Maktû rivayetleri.....	177
C. İTTİSAL AÇISINDAN RİVÂYETLERİNİN TASNİFİ.....	178
1. Mürsel Rivayetleri.....	178
2. Munkatı‘ rivayetleri	181
D. MUHTEVA AÇISINDAN RİVÂYETLERİNİN TASNİFİ.....	190
1. İbadâta Dair Rivayetleri	193
2. Muâmelâta Dair Rivayetleri	194
3. Ahlâka Dair Rivayetleri.....	194
4. Fezâile Dair Rivayetleri.....	195
5. Fitene Dair Rivayetleri	195
6. Ukûbâta Dair Rivayetleri.....	196
7. Tefsire Dair Rivayetleri.....	196
E. DEĞERLENDİRME	196
V. HADİS RİVÂYET YÖNTEMİ	198
A. NAKİL AÇISINDAN HADİS RİVÂYETİ	198
1. İlim Halkası	198
2. İhtiyaca Binâen Rivayet Etmesi.....	203
3. Lafzen Rivayete Özen Göstermesi.....	206
4. Fiillerin Nakline Önem Vermesi.....	208
5. İsnad Kullanımı.....	211
6. Rivayetlerinde Kullandığı Sigalar.....	213
B. ANLAM AÇISINDAN HADİS RİVÂYETİ	217
1. Hadis/Sünneti Öğrenirken Dikkati	217
2. Rivayet Ettiği Hadisleri Yorumlaması	218
C. DEĞERLENDİRME	220

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÂLİM B. ABDULLAH'IN FIKHINDA HADİS/SÜNNETİN YERİ

I. FIKIH İLMİNDEKİ YERİ.....	224
A. FIKHÎ YAKLAŞIMI VE FETVA ÜSLÛBU	224
B. FUKAHÂ-İ SEB‘A’DAN SAYILMASI	228
C. FETVA HEYETİNDE YER ALMASI.....	233
D. FETVALARININ VE RİVÂYETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: “NAMAZ” ÖRNEĞİ.....	234
E. FETVALARININ KAYNAKLARI	245
F. FARKLI FETVALARI	254
G. DEĞERLENDİRME	266
II. MEDİNE İLİM GELENEĞİNDEKİ YERİ.....	268
A. SÜNNETE YAKLAŞIMI.....	268
1. Sünnet Anlayışı.....	268
2. Sahâbe Kavli ve Uygulamasına Bakışı.....	270
3. Amel-i Ehl-i Medine’ye Bakışı.....	271
B. RE’Y KULLANIMI	274
1. Fetvalarında Re’y Kullanımı	274
2. Tefsirde Re’y Kullanımı.....	275
C. DEVRİN ULEMASI ARASINDAKİ YERİ.....	279
D. DEĞERLENDİRME	285
SONUÇ	288
KAYNAKÇA	293

ÖNSÖZ

Hadislerin sonraki nesle intikalinde önemli bir yere sahip olan tâbiîn nesli, aynı zamanda siyasi istikrarsızlıkların hâkim olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu istikrarsızlıkların sebep olduğu sosyal ve ilmî değişiklikler, pek çok yeni gelişmeyle birlikte İslâmî ilimler diyebileceğimiz ilim dallarının teşekkülünün bu dönemlerde başlaması sonucunu doğurmuştur. Hadis ilmi açısından bakıldığında tâbiîn dönemi isnad kullanımının başlaması, hadislerin yazıya geçirilme ve tedvîn edilmesi gibi pek çok önemli faaliyetin gerçekleştiği, dolayısıyla bu ilmin kaidelerinin yavaş yavaş oluşturulmaya başlandığı yıllardır. Hadis ilmi cihetinden böylesi önemi hâiz olan bir dönemi daha iyi anlayabilmenin yolu da o zaman diliminde yaşayan önemli şahsiyetleri tanımaktan geçmektedir.

Tâbiîn döneminde gerek ilmiyle gerek kişiliği ile öne çıkan şahsiyetlerden biri Sâlim b. Abdullah b. Ömer'dir (ö. 106/725). O, sünnet yurdu olarak bilinen Medine'de doğmuş ve büyümüş, böylece pek çok sahâbîden hadis dinleme imkânı bulmuştur. Medine'nin önde gelen âlimlerinden olan babası İbn Ömer'in gözetiminde yetişmiş, sürekli babasının yanında bulunarak onun Hz. Peygamber'e olan bağlılığının en yakın şahitlerinden biri olmuş ve bu ittibâın sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır. İlmî yönden en çok etkilendiği kişi babası olmuş, böylece naklettiği rivayetler çok büyük oranda babasına dayanmıştır. Sâlim b. Abdullah, babasından sadece hadisleri değil hadis rivayet metotlarını da öğrenmiştir. Mescid-i Nebevî'de oluşturduğu ilim halkasında hem hadis nakletmiş hem de fetva vermiştir. Pek çok talebe yetiştirmiş, fazla sayıda hadis naklettiği için kendisi hakkında "kesîru'l-hadis" denilmiştir. Hadis rivayetindeki titizliği ve dikkati, en kuvvetli isnâd zincirlerinden birinin ravisi olarak görülmesini sağlamıştır. Esahhu'l-esânîd, silsiletü'z-zeheb gibi isimler verilen bu sened, musannifler tarafından oldukça rağbet görmüş ve hadis eserlerinde yaygın olarak yer almıştır. İlmî konumunun yanı sıra kişiliği ve takvasıyla da halkın ve yöneticilerin saygınlığını kazanmıştır.

Konunun zikredilen önemine binâen bu çalışmada, Sâlim b. Abdullah'ın hayatı ve hadis ilmindeki yerini belirlemek hedeflenmiştir. Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetler çeşitli yönlerden tasnife tâbi tutularak, dönemin diğer hadis ravilerinden ayıran ve onlarla benzeşen yönleri belirlenmeye çalışılmıştır. Rivayetlerinin yanı sıra fikhî yaklaşımına da temas edilmiş, hadis bilgisinin fıkha ne derece etki ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu suretle, Medine tâbiîn fukahâsı arasında Sâlim b. Abdullah'ın yerinin tespitine gayret edilmiştir.

Her çalışmanın olduğu gibi bu çalışmanın neticelendirilmesinde de pek çok kişinin emek ve yardımları bulunmaktadır. Bu noktada öncelikle, tez konusunun belirlenmesinde beni yönlendiren, tez

içeriğinin oluşturulmasında ve tez çalışması süresince ilgi ve desteklerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Aynur URALER'e, tavsiye ve tenkitleriyle tezin oluşumuna büyük katkı sağlayan tez izleme jüri üyeleri sayın Prof. Dr. Hasan CİRİT ve Dr. Öğr. Üyesi Seyit Ali GÜŞEN'e, tez savunmasındaki eleştiri ve teklifleriyle tezin gelişiminde büyük pay sahibi olan sayın Prof. Dr. Zekeriya GÜLER ve Doç. Dr. Mustafa Macit KARAGÖZOĞLU'na, tez çalışmamın başlangıcında jüri üyesi olarak bulunup görev değişikliği sebebiyle tez jüriliğini bırakmak durumunda kalan, ancak tezin bütün aşamaları boyunca yardımlarını eksik etmeyen sayın Dr. Öğr. Üyesi Eyyüp Said KAYA'ya, yoğun mesailerine rağmen tez çalışmama zaman ayıran ve görüşleriyle beni yönlendiren sayın Prof. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ, Doç. Dr. Muhammed Enes TOPGÜL'e ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin tüm öğretim üyelerine teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep POLAT

İstanbul, 2022

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: ibn/bin
bs.	: Baskı/basım
bkz.	: Bakınız
by.	: Basım yeri yok
c.	: cilt
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: hicrî
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Milâdî
nşr.	: Neşreden
OMÜİF	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	: Ölüm yılı
s.	: Sayfa
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: ve benzeri
v.dğr.	: ve diğerleri
yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

KONU VE KAYNAKLAR

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI

Bu araştırmada hicrî I. asrın bir âlimi olarak Sâlim b. Abdullah'ın, hayatı, kişiliği ve hadis tarihindeki yeri ele alınacaktır. Bu bağlamda Sâlim b. Abdullah'ın en önemli ilişki ağları, hadis tahammülü ve hadis rivayet metodu araştırılacak, naklettiği rivayetler sayılarına, kaynağına, ittisal durumuna ve muhtevalarına göre sınıflandırılarak, Sâlim b. Abdullah'ı aynı dönemde yaşayan âlimlerden ayıran vasıfların neler olduğu belirlenmeye çalışılacaktır. Aynı şekilde hadis rivayetinin henüz sistemleşmediği hicrî ilk asırda henüz adından yeni yeni söz ettirmeye başlayan tedvîn, hadislerin kitâbeti ve isnadın kullanılmaya başlanması gibi ilmî gelişmeler karşısındaki tavrının ne olduğunun yanı sıra, yaşadığı dönemin siyasi ve fikrî gelişmelerinin onun ilmî yönüne etkisi araştırılacaktır.

Diğer yandan, döneminin önemli fakihlerinden biri olarak görülmesi dolayısıyla, Sâlim b. Abdullah'ın fikhî yaklaşımı, fetvalarının dayandığı kaynaklar, re'y kullanımı gibi konular da bu tezin araştırma konularındandır.

Hicrî I. yüzyıl, İslâm tarihi açısından dönüm noktası denilebilecek pek çok siyasi, sosyal ve ilmî gelişmeye tanıklık etmiştir. Siyasi ve sosyal sahada yaşanan bu hareketlilik, fikrî ve ilmî gelişmelerin hız kazanmasına ve daha sonraki yıllarda müstakil bir ilim dalı hâline gelecek olan İslâmî ilimlerin temellerinin bu dönemde atılmasına sebep olmuştur. Hicrî ilk iki yüzyılda, hadislerin yazıya geçirilmesi, yazılan hadislerin biraraya toplanması (tedvîn), hadis uydurmalarının başlaması sonucu isnad kullanımının yaygınlaşması gibi gelişmeler, İslâmî bir disiplin olarak hadis ilminin temelinin de bu dönemde atılmasına vesile olmuştur.

İslâm tarihinin siyasi ve sosyal yönden belki de en karışık olan bu döneminde dünyaya gelen Sâlim b. Abdullah, tüm bu gelişmelerin yakinen takip edildiği bir şehirde, Medine'de doğmuş ve hayatını burada geçirmiştir. İslâm Devleti'nin ikinci halîfesi Ömer b. el-Hattâb'ın torunu olması dolayısıyla siyasi açıdan önemli bir konumda yer alırken, Hz. Peygamber'in kayınbiraderi ve binden fazla hadis nakleden sahâbîlerden olan Abdullah b. Ömer'in oğlu olması dolayısıyla ilmî yönden bir ayrıcalığa sahiptir. Bilindiği gibi İbn Ömer, Hz. Peygamber'in her hareketini titizlikle takip ederek hayatına geçirmeye çalışmasıyla meşhurdur. Ayrıca onun, diğer sahâbîlere nazaran daha uzun bir hayat yaşamış olması, sürekli babasıyla birarada bulunan oğlu Sâlim için büyük bir fırsat oluşturmıştır. Nitekim küçük yaşlardan itibaren babasının eğitiminden geçmiş, evde, çarşıda, yolculuk gibi pek çok yerde babasının yanında bulunduğu için babasının diğer talebelerinin vâkıf olamayacağı âile hayatına şahit olmuş, böylece diğer talebelerinin bilemeyeceği hadisleri de ondan işitme imkanına kavuşmuştur. Babasından aldığı bu ilmî mirası sonraki nesillere aktarmadaki gayreti ve titizliği de eklenince Sâlim b. Abdullah'ın kendi döneminde sahip olduğu ilmî otorite ve saygınlık daha iyi anlaşılabilir.

Babası Abdullah b. Ömer dışında hem Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Ebû Hüreyre (ö. 58/678) gibi fakih sahâbîlerden hem de Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) gibi tâbiînin büyüklerinden hadis nakleden Sâlim, “sikâ, me’mûn, fakih, imâmu’l-Medine, kesîru’l-hadis” gibi sıfatlarla değerlendirilerek tâbiînin hâfızlarından biri olarak görülmüş, Mescid-i Nebevî’de kurduğu ilim halkasında pek çok kişiye hadis nakletmiştir. İlminin büyüklüğünün alâmetlerinden biri, *Zühri* → *Sâlim* → *İbn Ömer* isnadının, *esahhu’l-esânîd* adı verilen, yani hadis ilminde en güvenilir isnadlardan biri kabul edilmesinden anlaşılmaktadır. Hadis bilgisinin yanında fakih kimliğine de sık sık vurgu yapılan Sâlim b. Abdullah, *Fukahâ-i seb’a* denilen, Medine’nin yedi büyük fakihi arasında yer almaktadır. İlminin yanı sıra ahlakı ve ibadetlere düşkünlüğü ile de öne çıkan Sâlim “zâhid” olarak da nitelendirilmiştir.

İslâm tarihinin dönüm noktası denilebilecek bir dönemde ve tüm gelişmelerin merkezi denilebilecek bir şehirde yaşayan, daha sonradan sistemleşerek Hadis, Fıkıh ve Tasavvuf isimlerini alacak olan ilimlerin hepsinde söz sahibi olacak kadar çok yönlü bir âlim olan Sâlim b. Abdullah’ın ilmî şahsiyetinin bilinmesi, mezkûr ilimlerin tarihî seyrinin daha iyi anlaşılması noktasında büyük bir öneme sahiptir. Hadis ilmi açısından bakıldığında, hicrî ilk asırda yaşamış şahsiyetler üzerine yapılacak biyografi çalışmaları, o dönemdeki hadis/sünnet anlayışını ve metodunu anlamaya yardımcı olacağı gibi hadis tarihinin aydınlatılmasına da katkı sunarak günümüz hadis problemlerinin çözümünü kolaylaştıracaktır. Nitekim Ali b. el-Medîni, hadis ricâlini tanımayı “hadis ilminin yarısı” olarak tanımlamıştır.¹ Dolayısıyla, devrinin öne çıkan bir şahsiyeti olarak Sâlim b. Abdullah’ın anlaşılmasının Hadis ilmi açısından büyük bir önem taşıdığı da muhakkaktır.

Bu araştırmanın başlıca amacı “Tâbiîn döneminin büyük fakihlerinden biri olarak görülen Sâlim b. Abdullah b. Ömer’in hadis ilmindeki yerini ortaya koymak, daha sonra fakih yönünü inceleyerek, hadis bilgisinin fikhını ne derece etkilediğini tespit etmek”tir.

Yukarıda zikredilen amaç doğrultusunda; hicrî ilk asır Medine’sinde Sâlim b. Abdullah’ın yerinin ne olduğu, yaşadığı dönemdeki en önemli ilişki ağları ve bu ilişkilerin onun ilmî kişiliğine ne şekilde etki ettiği, dönemin siyasi, sosyo-kültürel ve itikâdî/fikrî gelişmelerinin Sâlim b. Abdullah’a etkisi, hadis rivayetindeki tavrı, ona göre “sünnet”in kapsamı ve anlama yöntemi, adının geçtiği hemen her kaynakta “fakih” olarak nitelendirilen Sâlim’in, hangi vasıflarından dolayı bu şekilde isimlendirildiği, fetvalarının çoğunlukla nakle mi re’ye mi dayandığının tespit edilmesi, Medine ilim geleneğindeki rolü, dönemindeki diğer “fakih”lerden ayrılan ve benzeşen yönlerinin tespit edilmesi gibi meseleler, Sâlim b. Abdullah merkeze alınarak cevaplanmaya çalışılacaktır.

¹ Bkz. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu’l-fâsıl*, 320; Mizzî, *Tehzîb*, I, 165.

II. KAPSAMI ve KAYNAKLARI

Bu çalışmada, Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği hadisleri tespit edebilmek amacıyla bir sonraki bölümde isimleri zikredilecek olan hadis eserleri taranmış ve nihayetinde yüzlerce rivayet gözden geçirilmiştir. Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetlerin sayıca fazla oluşu, rivayetlerin sıhhat derecelerini tek tek belirlemeyi zorlaştırmıştır. Takdir edilecektir ki böylesi büyük çaplı bir ameliye çalışmanın hacmini artıracaktır, diğer yandan böyle bir araştırma tezin hedefleri arasında değildir. Bu sebeple aktarılan tüm rivayetlerin sıhhat açısından durumları incelenmeyecek, sadece gerek görülen yerlerde hakkında daha önceden varılmış olan hükümlere işaret etmekle yetinilecektir.

Aynı şekilde, Sâlim b. Abdullah'tan aktarılan rivayetler sayılarına, ittisâl durumlarına, kaynaklarına ya da muhtevalarına göre sınıflandırılırken, ondan aktaran ravilerin güvenilirlik derecelerindeki farklılık sebebiyle zayıf olduğu söylenen rivayetleri tespit etmek veya mezkûr rivayetlerin sıhhat derecelerini belirlemek bu çalışmanın hacmini artıracığından böyle bir değerlendirmeye gidilmeyecek, konunun gerektirdiği durumlarda rivayet yada raviler hakkındaki cerhlere kısaca yer verilmekle yetinilecektir.

Üçüncü bölümün konusu olan “Sâlim b. Abdullah'ın Medine İlim Geleneğindeki Yeri” kısmı ise kendisinden nakledilen maktû rivayetler ışığında fikhî yaklaşımının tespit edilmesi, fikhının kendi re'yyine mi yoksa nakillerine dayandığının kanıtlanması ve dönemin diğer fakihleri arasındaki yerini belirleme amacına matuftur. Dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen fetvaların hepsini biraraya toplamak ya da bu fetvaların dayandığı kaynakları inceleyerek fıkıh ilmindeki yerini detaylıca ortaya koymak bu çalışmanın kapsamında değildir. Bu sebeple Sâlim b. Abdullah'ın fetvalarını biraraya toplama amacı taşıyan bir çalışma² esas kabul edilecek, bu çalışma üzerinden çeşitli sonuçlara varılmaya çalışılacaktır.

Tâbiînin büyük âlimi Sâlim b. Abdullah'ın hayatı, hadis ilmindeki yeri ve fikhî görüşlerinin neye dayandığının araştırıldığı bu çalışmada, tâbiîn dönemini tarihî açıdan incelemek amacıyla öncelikle tarih kitapları taranacaktır. Bu doğrultuda, Fesevî'nin (ö. 277/890) *el-Ma'rife ve't-târîh*, Taberî'nin (ö. 310/923) *et-Târîh*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil* ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye* gibi tarih kitaplarına sıkça başvurulacaktır. Araştırmanın aynı zamanda bir biyografi çalışması olması sebebiyle ricâl ve tabakât eserleri büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, tezde adı geçen sahâbîlerin biyografilerini öğrenmek amacıyla Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Ma'rifetü's-sahâbe*, İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *el-İstîâb*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-gâbe* ve İbn Hacer'in (ö.

² Sâlim b. Abdullah'ın fetvalarının değerlendirilmesi kısmında temel alınan eser Hüseyin b. Muhammed b. Matar el-Bellûşî'nin “el-İmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb ve Fıkhuhu” adıyla hazırladığı doktora tezidir ve “Araştırmanın Kaynakları” kısmında detaylıca incelenecektir.

852/1449) *el-İsâbe* adlı eserlerinden; tâbiîn ricâlinin biyografisini öğrenmek için de başta İbn Sa‘d’ın (ö. 230/844) *et-Tabakâtü’l-kübrâ*’sı olmak üzere Halîfe b. Hayyât’ın (ö. 240/854-55) *et-Târîh* ve *Tabakâtü’r-ruvât* adlı eserleri, Dârekutnî’nin (ö.385/995) *Zikru esmâi’t-tâbiîn*, Şîrâzî’nin (ö. 476/1083) *Tabakâtü’l-fukahâ* ve Zehebî’nin (ö. 748/1348) *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*’sı gibi terâcim ve tabakât eserlerine müracaat edilecektir. Belirli bölge ricâline yönelik yazılmalarına rağmen geniş kullanım alanı sunan Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd* ve İbn Asâkir’in (ö. 571/1176) *Târîhu Medineti Dimaşk* adlı eserlerine de sık sık başvurulacaktır. Tezde adı geçen ravilerin cerh-ta‘dîl değerlendirmeleri için cerh-ta‘dîl kitapları, bilhassa sika ve zayıf ravilerin tanıtıldığı Buhârî’nin (ö. 256/870) *et-Târîhu’l-kebîr* ve İbn Ebî Hâtim’in (ö. 327/938) *el-Cerh ve’t-tâ‘dil*; sika ravilere ayrılan İclî’nin (ö. 261/875) *Târîhu’s-sikât*, İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) *Kitâbü’s-sikât*, İbn Şâhin’in (ö. 385/996) *Târîhu esmâi’s-sikât* ve Zehebî’nin *Tezkîretü’l-huffâz*; *Kütüb-i Sitte* ravilerini tanıtan Mizzî’nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü’l-Kemâl* ve İbn Hacer’in *Tehzîbü’t-Tehzîb* ve *Takrîbü’t-Tehzîb* adlı eserlerinden büyük oranda istifade edilecektir. Bunların yanı sıra ravilerin hakkındaki cerhleri öğrenebilmek için zayıf ravileri tanıtan Ukaylî’nin (ö. 332/934) *Kitâbü’d-Duafâ*, İbn Adî’nin (ö. 365/976) *el-Kâmil*, Zehebî’nin *el-Muğnî fi’d-duafâ* ve *Mîzânü’l-i’tidâl*, İbn Hacer’in *Lisânü’l-mîzân* adlı eserleri kullanılacaktır.

Sâlim b. Abdullah’ın rivayet ettiği hadisleri belirleyebilmek amacıyla, hicrî ilk beş asırda yazılan hadis kaynakları ve amacı rivayetleri toplamak olmayan ancak bilhassa hadisleri isnadlı aktarmaya gayret eden Kitâbü’z-zühd, Âsâr, Emâlî, Fezâil, Kitâbü’s-sünne, Terğîb vb. türdeki eserler taranacaktır. Bu eserlerin araştırmaya dâhil edilmesinin en önemli nedeni, Sâlim b. Abdullah’ın hocası olarak tanınmayan ravilerden aldığı rivayetleri ya da Sâlim’in talebesi olarak tanınmayan ravilerin ondan aldığı rivayetleri içermeleridir. Rivayetlerin fazlalığından dolayı kaynaklar “Rivayet eserleri” ve “Diğer eserler” olarak ikiye ayrılacaktır. Rivayet eserleri içerisinde, tâbiîn görüşlerini yoğun olarak içermesinden dolayı, Musannef türünün en meşhur iki örneği olan Abdürezzâk (ö. 211/826-27) ve İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/849) *el-Musannef* adlı eserleri en çok istifade edilecek kaynakların başında gelmektedir.³ *Kütüb-i tis‘a* diye bilinen temel hadis kaynakları olan, Mâlik’in (ö. 179/795) *Muvatta’*, Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *el-Müsned*, Dârimî’nin (ö. 255/869) *es-Sünen*, Buhârî’nin (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö. 261/875) *es-Sahîh*, İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvud (ö. 275/889), Tirmizî (ö.

³ İbn Ebî Şeybe’nin *el-Musannef* adlı eseri, *el-Mektebetü’s-Şâmile* adlı program kullanılarak taranmış olup, programda yer alan nüshası (thk. Kemal Yusuf Hüt, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd 1409) ile matbû nüshası arasında sayfa farklılıkları bulunması dolayısıyla dipnot kontrollerinin *el-Mektebetü’s-Şâmile*’deki nüshasından yapılması gerekmektedir.

279/892) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen* adlı eserleri,⁴ rivayetler belirlenirken en çok başvurulacak kaynaklardandır.

Kütüb-i tis'a dışında, nispeten erken dönem eserleri olmaları dolayısıyla Mâmer b. Râşid'in (ö. 153/770) *Câmi'*, İsmâil b. Ca'fer'in (ö. 180/796) günümüze ulaşan cüzü *Hâdîsu Ali b. Hucr es-Sa'dî an İsmâil b. Ca'fer*, hicrî II. yüzyılın sonu ve III. yüzyılın başının en önemli hadis eserleri olarak İbn Vehb'in (ö. 197/813) *Câmi'*, Tayâlisî (ö. 204/820), Şâfi (ö. 204/820), Humeydî (ö. 219/834), Ali b. Ca'd (ö. 230/844-45) ve İshak b. Râhûye'nin (ö. 238/853) *el-Müsned* adlı eserleriyle Saîd b. Mansur'un (ö. 227/842) *es-Sünen* adlı eseri; diğer kaynaklarda bulunmayan pek çok tariki barındırması sebebiyle Bezzâr'ın (ö. 292/905) *el-Müsned*; merfû hadisler haricinde sahâbeye ait pek çok haberi ve mürsel rivayetleri içermesi sebebiyle Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) *el-Müsned*; eserinde yer verdiği hadislerin bütün tariklerini nakletmeye gayret etmesi sebebiyle İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *es-Sahîh*; Serrâc'ın (ö. 313/925) *el-Müsned*'i; Müslim'in *es-Sahîh*'indeki rivayetleri farklı tariklerle desteklemesi sebebiyle Ebû Avâne'nin (ö. 316/929) *el-Müstahrec*; fikhî mezhepler arasında tartışılan hadisleri incelemesi sebebiyle Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu meâni'l-âsâr*, Sûfî muhaddis İbnü'l-A'râbî'nin (ö. 341/952) *Mu'cemu İbni'l-A'râbî (Kitâbu'l-Mu'cem fi'l-hadis)*; garîb rivayetleri içermesi sebebiyle Ebû Muhammed el-Fâkihî'nin (ö. 353/964) *el-Fevâid*; eserini klasik tasnif metotlarından farklı bir şekilde derlemesi sebebiyle İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sahîh*,⁵ bilhassa garîb rivayetleri belirleyebilmek için Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-kebîr*; İbnü'l-Mukrî'nin (ö. 381/991) *Mu'cemu İbni'l-Mukrî (Mucemü's-şüyûh/Mucemu'l-kebîr)*; ahkâmla ilgili mevkûf ve maktû hadisleri de barındıran Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *es-Sünen*, *Sahîhayn*'in sıhhat şartlarını gözetmesi sebebiyle Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*, diğer hadis eserlerinde bulunmayan pek çok rivayeti muhtelif tarikleriyle ele alan Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ* ve *Ma'rifetü's-sünen* adlı eserleri olmak üzere toplam 35 rivayet eseri belirlenmiştir.

“Diğer eserler” başlığı altında ise; Abdullah b. Mübârek'in (ö.181/797) zühd ve ahlâk konularına dair eseri olan *ez-Zühd ve'r-rekâik*; hem erken dönem eserleri olmaları hem de ahkâm hadislerini barındırmaları sebebiyle Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Âsâr*; Abdürezzâk'ın *el-Emâlî*; Ahmed b. Hanbel'in *Fezâilü's-sahâbe*; Ezrakî (ö. 250/864) ve Muhammed b. İshâk el-Fâkihî'nin (ö. 278/891-92) *Ahbâru Mekke* adlı eserleri, İbn Şebbe'nin (ö.

⁴ Timizî'nin eseri *el-Câmiu's-Sahîh*, Sünen eserlerinde olduğu gibi temizlik, namaz, zekât... konularıyla başladığı için daha çok *Sünenü't-Tirmizî* şeklinde meşhur olmuştur. Yaygın kullanımı *Sünenü't-Tirmizî* şeklinde olduğu için çalışma içerisinde bu kullanıma riâyet edilecektir.

⁵ İbn Hibbân, *es-Sahîh* adlı eserini bilinen tasnif şekillerinden farklı olarak Allah'ın bildirdiği emirler (110 nevi), nehiyler (110 nevi), haberler (80 nevi), mübahlar (50 nevi) ve sadece Hz. Peygamber'in yaptığı fiiller (50 nevi) olmak üzere beş bölüm ve 400 nevi hâlinde derlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez, “el-Müsnedü's-sahîh”, *DİA*, XXXII, 106-108.

262/876) *Târîhu 'l-Medineti 'l-münevvere*; İbn Ebî Âsım'ın (ö. 287/900) *es-Sünne*; yine diğer eserlerde bulunamayan rivayetleri ihtiva etmesi sebebiyle Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (ö. 294/906) *Ta 'zîmu kadri 's-salât*; pek çok ahkâm hadisini barındırması sebebiyle İbnü'l Cârûd'un (ö. 307/919) *el-Müntekâ*; aslında isim ve künyeler üzerine yazılmış bir eser olan ancak içerisinde çok miktarda hadis de bulunduran Dulâbî'nin (ö. 310/923) *el-Künâ ve 'l-esmâ*; alanının günümüze ulaşan ilk örneği olan İbn Şâhin'in (ö. 385/996) *et-Terğîb*; Allah'ın zâtı ve sıfatları ya da kader gibi tâbiûn döneminin tartışmalı itikâdî konularını ele alan Lâlekâî'nin (ö. 418/1027) *Şerhu usûli i 'tikâdi Ehli 's-sünne ve 'l-cemâa*; Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Tıbbu 'n-Nebevî ve Hilyetü 'l-evliyâ*; Beyhakî'nin (ö. 458/1066) akaid konularının yanı sıra ibadet, muâmelât ve özellikle ahlâk konularındaki rivayetlere bolca yer verdiği *Şuabü 'l-İmân* adlı eserleri olmak üzere toplam 17 eser taranacaktır. Yani Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerinin sayısını belirleyebilmek ve konularına göre tasnif edebilmek amacıyla bu araştırma, toplamda 52 eserle sınırlandırılmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucu Türkiye'de müstakil olarak Sâlim b. Abdullah hakkında yazılmış herhangi bir tez, makale vb. bir çalışma tespit edilememiştir. Onun hakkında bulunabilecek en derli toplu ve kapsamlı bilgi Eyyüp Saîd KAYA'nın *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* için hazırladığı "Sâlim b. Abdullah b. Ömer" maddesidir.⁶ Arap dünyasında Sâlim b. Abdullah hakkında yapıldığı tespit edilebilen tek çalışma ise Hüseyin b. Muhammed b. Matar el-Bellûşî tarafından "el-İmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb ve Fıkhu'hû" adıyla hazırlanan ve 1993 yılında Ümmü'l-kurâ Üniversitesi'ne doktora tezi olarak sunulan çalışmadır.⁷ Uzun bir giriş bölümüyle birlikte üç cilt olarak hazırlanan çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm dönemin siyasi, sosyal, ilmî durumu ve Sâlim b. Abdullah'ın hayatıyla ilmî şahsiyetinin anlatıldığı üç kısımdan oluşmaktadır. Müellif, bu bölümde Sâlim b. Abdullah'ın tefsir ve fıkıh gibi ilimlerdeki yerini anlatırken hadis ilmindeki yerine de kısaca temas etmekle yetinmiştir. İkinci bölüm "el-İmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer ve Fıkhu'hû" başlığıyla tahâret, namaz, cenaze, zekât, oruç, hac ve umre, buyû', nikâh-talâk ve kısas, diyetler, hadler ve yeminlerden oluşan toplam dokuz bâb ve 277 mesele hakkında Sâlim b. Abdullah'tan aktarılan fikhî görüşlerin dayandığı kaynakları belirlemeye çalışmaktadır. Çalışma bu haliyle tezimizin bilhassa "Sâlim b. Abdullah'ın Fıkında Hadisin Yeri" kısmına büyük katkı sağlamaktadır. Ancak bu çalışma, konusu itibariyle Sâlim b. Abdullah'ın hadis ilmi açısından konumunu ve önemini ortaya koymamıştır.

Yukarıda isimleri zikredilen tüm eserlere ek olarak, çağdaş çalışmalardan istifade etmeye de dikkat edilecektir. Bu amaçla, Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı dönem olan tâbiûn dönemini konu edinen

⁶ Bkz. Kaya, "Sâlim b. Abdullah b. Ömer", *DİA*, XXXVI, 47-48.

⁷ Bkz. Hüseyin b. Muhammed b. Matar el-Bellûşî, "el-İmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb ve fıkhu'hû" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, I-III, Suudi Arabistan, 1414/1993.

doktora çalışması olan ve aynı isimle basımı yapılan Arif ULU'nun *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı* adlı eseri, Mustafa TATLI'nın "Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti" adlı henüz yayımlanmamış doktora çalışması ve Rıdvan Talha YÜCEDAĞ'ın "2./8. Asır Medine Hadis Halkaları" adlı yayımlanmamış yüksek lisans çalışmasına da başvurulacaktır.

III. METODU

Çalışma, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşacaktır. Birinci bölümde Sâlim b. Abdullah'ın doğumu, ailesi, evliliği, çocukları, ahlâkı ve vefatı gibi hayatına dair bilgiler verilecektir. Ayrıca Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı dönemin siyasi, ilmî ve fikrî durumu, dönemin ulemasının yönetimle ilişkisi, onun bu gelişmeler karşısındaki tutumu ve yönetimle arasındaki ilişki de genel bir değerlendirme amacına matuf olarak çoğunlukla tarih ve tabakât eserleri çerçevesinde incelenecektir.

İkinci bölümde Sâlim b. Abdullah'ın hadis ilmindeki yerini belirlemek amacıyla öncelikle hadis aldığı hocaları ve hadis rivayet ettiği öğrencileri belirlenmeye çalışılacak, bu noktada rivayetlerinin çok büyük kısmının babasından alınmış olması sebebiyle babası ile ilişkisine müstakil bir bölüm ayrılacaktır. Ailesi ve akrabaları içerisinde Sâlim b. Abdullah'ın konumunun ne olduğu sorusuna cevap bulmak üzere ondan hadis nakleden aile üyelerinin kimler olduğu da araştırılacak ve Sâlim b. Abdullah'la yakınlıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Hem hocalarının hem talebelerinin isim, künye ve lakapları, kabile veya şehir nisbeleri, doğum ve bilhassa vefat tarihleri, İbn Hacer'in sistemine göre tabakaları, cerh-ta'dîl durumları, mevlâ olup olmadıkları, önemli hoca ve talebe ilişkileri, fakih veya kâdı olmaları, Sâlim b. Abdullah'la yakınlıkları ya da ilişkilerinin durumu gibi tanıtıcı bilgiler derlenmeye çalışılacaktır. Yine bu bölümde, Sâlim b. Abdullah'ın hadis ilmi açısından sahip olduğu otoritenin en çarpıcı göstergelerinden biri olan, en sahîh isnadlardan birinin (esahhu'l-esânîd) ravisi olarak kabul edilmesi meselesine de temas edilecektir. Ayrıca bu isnadla gelen rivayetlerin eserlere göre dağılımı tablo hâlinde gösterilecek, rivayetler konularına ve kaynaklarına göre değerlendirilerek içerik tahliline tâbi tutulacaktır. Bu inceleme yapılırken, esahhu'l-esânîdle aktarılan ve musannifler nazarında oldukça fazla şöhret bulan bu rivayetlerin içeriğinin, Sâlim b. Abdullah'ın diğer ravilerinin aktardığı rivayetlerle benzer olup olmadığını tespit etmek, yani içerik kıyaslamalarını yapmak hedeflenmiştir.

Aynı amaçla Sâlim b. Abdullah'ın bir önceki bölümde isimleri zikredilen hadis eserlerinde yer alan rivayetleri sayıları, kaynakları, ittisâl durumları ve muhtevalarına göre tasnif edilerek tablolar hâlinde verilecektir. Eklenmesi gereken bir diğer bilgi de Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetler konularına göre sınıflandırılırken rivayetin yer aldığı eserin tasnifine öncelik verileceğidir. Örneğin hem namaz hem de güzel ahlâk konusuyla alakalı olan bir rivayet, Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde namaz bahsinde geçiyorsa, Buhârî'nin bu tasnifi dikkate alınacak ve rivayetin ibadet konusunda geldiği kaydedilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Medine'nin en önemli yedi fakihî (fukahâ-i seb'a) arasında gösterilen Sâlim b. Abdullah'ın fikhî yönüne ayrılacaktır. Bu amaçla onun fetva verirken takip ettiği yöntem, kendisine fikhî bir soru yöneltildiğinde öncelikle neyi esas aldığı, fikhî delilleri kullanma sırası ve yöntemi gibi konular açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği hem merfû hem mevkûf rivayetlerin, Sâlim'den nakledilen fetvalarla ne derece uyumlu olduğunu tespit etmek, diğer bir deyişle Sâlim'in hadis bilgisinin fıkına ne derece yansıdığını görmek amacıyla hadis ve fık eserlerinde Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen fetvalar biraraya toplanacaktır. Bu fetvalar muhtevalarına göre tasnif edildiğinde bilhassa namaz ve hac konularında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Namaz konusundaki fetvalarının daha fazla olduğunun görülmesi sebebiyle, bu konunun örneklem olarak alınmasının daha doğru olacağı düşünülerek, Sâlim'in namaz konusunda verdiği fetvalar 10 başlık altında toplanacaktır. Ancak namaz konusunda Sâlim'den nakledilen tüm fetvaları ve o fetvayı vermesinin sebeplerini detaylıca açıklamak yerine, bu fetvaları verirken hangi kaynağı esas aldığını ve bunun sebeplerini nispeten daha kolay gözlemleyebileceğimiz bazı fetvalar seçilerek bu örnekler üzerinden fikhî yaklaşımı incelenecektir.

Yine üçüncü bölümün önemli bir konusu olan Sâlim b. Abdullah'ın verdiği tüm fetvaların dayandığı kaynaklarını belirlemek amacıyla, "Araştırmanın Kaynakları" kısmında zikredilen, ulaşabildiğimiz kadarıyla Sâlim b. Abdullah hakkında yapılan tek çalışma olan Hüseyin b. Muhammed b. Matar el-Bellûşî'nin "el-Îmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb ve Fıkhu'hu" adlı tez çalışması esas alınacaktır. Bellûşî bu çalışmada Sâlim b. Abdullah'ın fetvalarını dokuz bâb ve 277 mesele altında topladığından, bu çalışmada onun tasnifine sadık kalınacak, bu fetvaların kaçta kaçının Hz. Peygamber'in sünnetine, sahâbe söz ve uygulamalarına ya da Sâlim'in kendi re'y ve kıyasına dayandığı belirlenmeye çalışılacaktır. Bunun hemen akabinde, Sâlim b. Abdullah'ın sünnetten farklı yöndeki uygulamaları veya fetvaları tespit edilecek, bu durumun varsa muhtemel sebepleri ve bilhassa Sâlim'in bu uygulamalarıyla aynı yönde görüş bildiren mezheplerin açıklamaları eklenecektir. Bunu yaparken de özellikle dört mezhebin fetvalarının yer aldığı fık eserlerine sıkça başvurulacaktır. Üçüncü bölümün ikinci kısmında Sâlim b. Abdullah'ın Medine ilim geleneğindeki yerini belirleyebilmek amacıyla, ona göre sünnetin kapsamı ve bağlayıcılığı, sahâbe kavli ve uygulaması ile Amel-i ehl-i Medine'yi sünnet kapsamında görüp görmediği, re'y ve kıyas kullanmaya karşı tutumu ortaya konulacaktır. Ayrıca yine Medine ilim geleneğindeki yerini belirleyebilmek amacıyla, Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı dönemde kendisiyle benzer coğrafi, ilmî ya da sosyal seviyede bulunan, dönemin öne çıkan diğer fakihleri ile benzer ve ayrışan yönleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla Sâlim b. Abdullah merkeze alınarak, dönemin meşhur fakihlerinin hadis rivayet metotları ve fetva usulleri gibi konulardaki genel tutumlarının karşılaştırılmasına gayret edilecektir.

Çalışma hazırlanırken bilgisayar programlarından faydalanılacak, rivayetlerin içerikleri belirlenirken *el-Mektebetü's-Şâmile*, bunun yanı sıra hoca-talebe ilişkileri ve mükerrerli-mükerrersiz rivayet sayıları belirlenirken *Hâdimu'l-Harameyn* ve *Cevâmiu'l-Kelîm* adlı programlara da sıkça başvurulacaktır. Sâlim b. Abdullah'ın hem babasından hem diğer hocalarından aldığı rivayet sayıları ve Sâlim b. Abdullah'ın talebelerinin ondan naklettiği rivayetlerin sayıları, *el-Mektebetü's-Şâmile* programı taranarak elde edilecek sayılardır. Tekrarlar çıkarıldığında elde edilen sayıları görmek için *el-Mektebetü's-Şâmile* programından elde edilen sonuçlar *Cevâmiu'l-Kelîm* programında verilen sayılarla karşılaştırılacaktır. *Hâdimu'l-Harameyn* programı rivayetlerin tekrarlı sayılarını verdiği için (mükerrerler dâhil) toplam rivayet sayısının tespitinde *el-Mektebetü's-Şâmile* ile *Hâdimu'l-Harameyn* programları karşılaştırılarak kullanılacaktır. Bu programların araştırmanın hem niteliğine hem de süresine yapacağı olumlu katkılar göz ardı edilmemekle birlikte, teyide muhtaç yönleri olduğunun da bilincinde olarak zaman zaman matbu eserlerden kontrol edilecektir.

Dipnotlarda kaynaklar verilirken uzun eser ve müellif isimlerinde kısaltmalara gidilecek, eserin tam künyesi ise çalışmanın sonundaki kaynaklar bölümünde verilecektir. Yine dipnotlarda hadis eserlerine referans gösterileceği durumlarda *Kütüb-i tis'a*'da yer alan hadisler için *Concordance*'taki referans sistemi kullanılacak, diğer kaynaklar için cilt ve sayfa numaraları zikredilecektir. Cilt numaraları Roma rakamıyla verilecektir. Âyetler, sûre ismi, sûre numarası ve âyet numarasıyla birlikte verilecektir. Türkçe kelimelerin yazımında ve noktalama işaretlerinin kullanımında *Türk Dil Kurumu*; vefat tarihleri, şahıs ya da eser isimlerinin Arapça yazılışı gibi hususlarda *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin yazımı esas alınacaktır. Ancak “İbn Ebî Şeybe” ya da “İbn Ebî Hâtim” gibi yaygın kullanıma sahip isimlerde değişiklik yapılmayacaktır. Arapça eser isimlerinin Türkçe yazılışında transkripsiyon işaretleri kullanılmayacak, buna mukabil Arapça isimlerin yazılışında kullanılan düzeltme işaretinin (^) kullanımına dikkat edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM
SÂLİM B. ABDULLAH'IN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEM

I. HAYATI

Bu bölümün ilk kısmında Sâlim b. Abdullah'ın hayatı; nesebi, doğumu ve ailesi, kardeşleri, eşi ve çocukları, ilim talebi amacıyla yolculuk yapıp yapmadığı ve katıldığı cihâdlar, kişiliği ve vefatı konuları incelenecektir. İkinci kısımda ise Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı dönemin siyasi, fikrî ve ilmî durumu kısaca özetlenecek ve Sâlim b. Abdullah'ın bu durumlar karşısındaki tavırları belirlenmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken de amaç, içinde bulunduğu konumun ve dönemin şartlarının Sâlim b. Abdullah'ın ilmî kişiliğine etkisini ortaya koyabilmektir.

A. NESEBİ

Hz. Ömer'in torunu, Abdullah b. Ömer'in oğlu olan Sâlim'in tam adı *Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abduluzzâ b. Riyâh b. Abdullah b. Kurt b. Rezâh b. Adî b. Ka'b b. Lüey⁸ el-Kureşî el-Adevî el-Medenî*'dir.⁹ Adıyoğulları'ndan olduğu için *el-Adevî*, Medine'de doğmuş olmasından dolayı *el-Medenî* nisbelerini almıştır.¹⁰ Nesebi, Ka'b b. Lüey'de Hz. Peygamber'in nesebiyle birleşmektedir.¹¹ Büyük oğlu Ömer'e ithafen çoğunlukla Ebû Ömer¹² olarak künyelenen Sâlim'e bazı kaynaklarda Ebû Abdullah,¹³ Ebû Ubeydullah,¹⁴ Ebû Umeyr,¹⁵ Ebû Amr,¹⁶ Ebu'l-Münzîr,¹⁷ Ebû

⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 149.

⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 457-8; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 435; İbn Mencûye, *Ricâlu sahihi'l-Müslim*, I, 258; Mizzî, *Tehzîb*, X, 145; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 52.

¹⁰ Kureşli olmasına rağmen kendisine verilen "el-Medenî" nisbesi soya nispetle değil, Medine'de yaşayıp Medine'de vefat etmesi ve ilmî faaliyetleri ile Medine halkasına dâhil olması sebebiyle verilmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 184.

¹¹ Hz. Peygamber'in nesebi şu şekildedir: Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Hişâm b. Abdü Menâf b. Kusayy b. Kilâb b. Mürre b. K'ab b. Lüey b. Gâlib b. Fihr. (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 4; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 26-27; Taberî, *Tarih*, II, 271; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, III, 47-55.

¹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 170; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 189; Zehebî, *Siyer*, IV, 457-8; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 305; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, 4117; Mizzî, *Tehzîb*, X, 145; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 52; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 427; Makrizî, *İmtâu'l-esmâ*, IV, 293; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 532.

¹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 170; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 435; Mizzî, *Tehzîb*, X, 145; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 48; Makrizî, *İmtâu'l-esmâ*, IV, 293.

¹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, X, 145; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 48-52; Makrizî, *İmtâu'l-esmâ*, IV, 293.

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 150.

¹⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, IX, 207; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahihi'l-Müslim*, I, 258; Kirmânî, *Kevâkibu'd-derârî*, I, 120; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 234.

¹⁷ Moğultay b. Kılıç, Sâlim b. Abdullah'ın tercemesini verdiği bölümde Vâkîdî'nin onun hakkında "*künyesi Ebu'l-Münzir'dir.*" dediğini kaydetmektedir (*İkmâlü Tehzîb*, V, 185). Ancak onun bu şekilde künyelendiği bilgisi başka hiçbir kaynaktan teyit edilememiştir. Hadis eserleri içerisinde sadece Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde *Sâlim Ebu'l-Münzir* → *Ali b. Zeyd* → *Enes b. Mâlik* tarihiyle gelen bir rivayet yer almaktadır. Adı geçen "Sâlim Ebu'l-Münzir" in Sâlim b. Abdullah b. Ömer olup olmadığı ile alakalı bir açıklama bulunmamakla birlikte Ali b. Zeyd'in Sâlim b. Abdullah'ın hocası değil talebesi olduğu bilinmektedir. Bu karşılık Ali b. Zeyd'in "Ebu'l-Münzir" künyeli Sellâm b. Süleyman adındaki ravisinin isminin "Sâlim" isminin yazılışıyla oldukça benzemesinden kaynaklanmış olmalıdır. Dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'ın bu şekilde künyelenmesinin sehven olduğu ihtimali akla gelmektedir.

Süleyman¹⁸ gibi künyeler de izafe edilmiştir.¹⁹ Abdullah b. Ömer, oğluna “Sâlim” ismini vermesinin nedeninin, Kur’ân-ı Kerîm’i güzel tilâvetiyle tanınan, Ebû Huzeyfe’nin mevlâsı Sâlim’den dolayı olduğunu söylemiştir.²⁰

B. DOĞUMU ve AİLESİ

1. Doğumu ve Ailesi

Kaynaklarda kesin doğum tarihi belirtilmeyen Sâlim b. Abdullah’ın, Hz. Osman’ın hilâfeti yıllarında (h. 23-35/m. 644-656) Medine’de doğduğu kaydedilmektedir.²¹ Babası Abdullah b. Ömer, Hz. Ömer’in on beş çocuğundan biri olup,²² Hz. Peygamber’in zevcesi Hafsa’nın erkek kardeşidir. Abdullah b. Ömer, nübüvvetin üçüncü yılında Mekke’de doğmuş, henüz erken yaşlardayken babası Ömer b. el-Hattâb’la birlikte Müslüman olmuş ve Medine’ye hicret etmiştir. Âlim sahâbîler arasında yer almaktadır. Nitelikleri dolayısıyla kendisine birkaç kere halifelik teklif edilmiştir.²³ Hz. Peygamber’in kayınbiraderi olması hasebiyle elde ettiği yakın ilişki sayesinde birçok sahâbînin şahit olma imkânı bulamadığı durumlara şahitlik etmiş, rivayet ettiği 2630 hadis ile de muksirûnun (binden fazla hadis rivayet eden sahâbîlerin) ikincisi olmuştur. Ashâbın fakihleri arasında önemli bir yeri olan

¹⁸ Müslim’in *el-Müsnedü’s-Sahîh (el-Câmiu’s-Sahîh)*’inin şerhi olan *el-Mu’lim bi-fevâidi Müslim* adlı eserinde Mâzerî, Sâlim b. Abdullah b. Ömer’in biyografisini verdiği bölümde onun künyesini Ebû Süleyman olarak kaydetmişse de (Mâzerî, *el-Mu’lim*, I, 535) Sâlim’in Süleyman adında bir oğlu olduğu ya da bu şekilde künyelendiği bilgisi başka hiçbir kaynaktan teyit edilememiştir.

¹⁹ Sâlim b. Abdullah’ın Ubeydullah, Umeyr ve Amr adında oğulları olmamasına rağmen bu şekilde de künyelenmesi, ya bu isimlere sahip ancak küçük yaşta vefat eden çocukları olduğunu ya da bunların yazım yanlışlığı olması ihtimalini akla getirmektedir. Zira Sâlim’in oğullarından olan Abdullah/عبد الله’in ismi Ubeydullah/عبد الله isminin yazımıyla oldukça benzerlikte, aynı şekilde diğer oğlu olan Ömer/عمر’in ismi de yazılış bakımından Umeyr/عمر ve Amr/عمر isimlerinin yazılışlarına benzerliktedir.

²⁰ Zehebî, *Siyer*, IV, 459; Mizzî, *Tehzîb*, X, 148; Sâlim mevlâ Ebû Huzeyfe (ö. 12/633) (Sâlim b. Ubeyd (Ma’kıl) b. Rebîa): Aslen İranlıdır. Ebû Huzeyfe’in eşi Sübeyte bint Ensâriyye’nin azat edip evlat edindiği mevlâsıdır. Hz. Peygamber’le birlikte bütün savaşlara katılan Sâlim, Kur’ân’ı en iyi bilen ve en güzel okuyan sahâbîler arasındaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özşenel, “Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe”, *DİA*, XXXVI, 49-50; Hz. Peygamber’in Sâlim hakkında “Sâlim, Allah Teâlâ’ya çok muhabbet besleyen bir kişidir.” buyurması ve Hz. Ömer’in, “Vefat etmemiş olsa kendisinden sonra halife olarak tayin edebileceğini” söylemesi, Sâlim mevlâ Ebû Huzeyfe’nin o dönemde gördüğü değer hakkında önemli bir göstergedir. bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 227; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 440; Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, 109.

²¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 458; Kaya, “Sâlim b. Abdullah b. Ömer”, *DİA*, XXXVI, 47-48.

²² Hz. Ömer’in çocukları: 1. Hafsa, 2. Abdullah, 3. Abdurrahman, 4. Zeydül-Ekber, 5. Rukiyye, 6. Zeydül-Asgar, 7. Ubeydullah, 8. Âsım, 9. Abdurrahman el-Evsat, 10. Abdurrahman el-Asğar, 11. İyâz, 12. Fâtıma, 13. Zeyneb, 14. Abdullah el-Asğar, 15. Aişe (Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, 348-356).

²³ Bkz. Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb”, *DİA*, I, 126-128; Uraler, *Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti*, 118-119.

ve altmış yıl boyunca fetva veren Abdullah b. Ömer'in 73/692 veya 74/693 yılında Mekke'de vefat ettiği kaydedilmektedir.²⁴

Sâlim b. Abdullah'ın annesi ise Fars kökenli bir câriye olup, son İran Kısrası III. Yazdicerd'in kızı olduğu ve Ömer b. el-Hattâb'ın hilâfeti zamanında İran üzerine yapılan seferlerde elde edilen ganimetlerle birlikte Medine'ye getirildiği rivayet edilmektedir.²⁵ Abdullah b. Ömer'den, Sâlim, Ubeydullah ve Hamza adında üç oğlu olmuş²⁶ ve "Ümmü Sâlim" diye künyelenmiştir.²⁷

2. Kardeşleri

İbn Sa'd'ın bildirdiğine göre Abdullah b. Ömer'in farklı hanımlarından 12 erkek ve 4 kız olmak üzere 16 çocuğu bulunmaktadır:²⁸

1- Ebû Bekir, 2- Ebû Ubeyde, 3- Vâkıd²⁹, 4- Abdullah³⁰, 5- Ömer³¹, 6- Hafsa, 7- Sevede (Anneleri Safiyye bint Ebû Ubeyd), 8- Abdurrahman (Annesi Ümmü Alkame), 9- Sâlim, 10- Ubeydullah³², 11-

²⁴ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XXXI, 198-202; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 106; Mizzî, *Tehzîb*, XV, 332.

²⁵ İlgili rivayete göre Hz. Ömer'in halifeliği döneminde İran üzerine düzenlenen fetihler sırasında İran kısrası III. Yazdicerd'in üç kızı diğer ganimetlerle birlikte Medine'ye getirilmiştir. Ali b. Ebû Tâlib sultanın kızlarının diğer esirler gibi cariye olarak verilmesinin doğru olmayacağını söyleyince Yazdicerd'in bu üç kızının biri Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'le, diğeri Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed'le, sonuncusu da Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'la evlendirilmiştir. Bunlardan da sırasıyla Ali Zeynelâbidîn, Kâsım b. Muhammed ve Sâlim b. Abdullah dünyaya gelmiştir. Seâlibî, *eş-Şekvâ ve'l-itâb*, 44-45; Zemahşerî, *Rebû'l-ebrâr*, III, 350-351; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 267; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, V, 186; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 438.

²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 203; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 78.

²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 203; Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, 357.

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 106; Zübeyrî bu 16 çocuğa ek olarak 17- Osman (İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XV, 394), 18- Ümmü Seleme ve 19- Ebû Ubeyd isimlerini vermekteyse de Ümmü Seleme ve Ebû Ubeyd'in isimleri başka hiçbir kaynaktan bulunamamıştır. (Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, 357); Belâzürî ve İbn Kuteybe ise Abdullah b. Ömer'in Âsım adında bir oğlu olduğundan hatta Âsım'ın da Muhammed adından bir oğlu bulunduğundan bahsetmektedirler. (Belâzürî, *Ensâb*, X, 457; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 187); İbn Kesîr de Âsım b. Abdullah b. Ömer'in bir kızı daha bulunduğunu söylemekte fakat ismini vermemektedir. (İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 196).

²⁹ Vâkıd b. Abdullah b. Ömer, babası hayattayken vefat etmiştir. Bkz. İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, 154; Uraler, *Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti*, 55.

³⁰ Abdullah, babası dışında kardeşi Hamza b. Abdullah ve Ebû Hüreyre'den hadis almış, kendisinden de oğlu Abdülazîz, yeğeni Abdullah b. Vâkıd ve Nâfi' rivayette bulunmuştur. Sika olarak değerlendirilmiştir ve az hadis rivayet ettiği söylenmiştir. Ömer b. Abdülazîz'in, Medine valiliğine atandığında işlerini danışmak üzere oluşturduğu fetva heyetinde Sâlim b. Abdullah'ın yanı sıra kardeşi Abdullah b. Abdullah'a da yer vermiş olması Abdullah'ın dönemin öne çıkan âlimlerinden biri olduğunu göstermektedir. 105/723 yılında vefat eden Abdullah'ın rivayetleri İbn Mâce dışındaki *Kütüb-i Sitte* eserlerinde bulunmaktadır. Bkz. İclî, *es-Sikât*, 43; Mizzî, *Tehzîb*, XV, 181.

³¹ Buhârî, Ömer'in babasından ve dedesi Hz. Ömer'den rivayetleri bulunduğunu aktarmakta, Mizzî de aynı bilgilere eserinde yer vermektedir. Bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 168; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 416-417.

³² Ubeydullah, Sâlim'in ana-baba bir kardeşidir. Az hadis rivayet etmiştir. Sâlim'den önce vefat ettiği bildirilmektedir. İclî, Ebû Zûr'a ve Nesâî, Ubeydullah b. Abdullah için "sikadır" demiş, İbn Hibbân da Ubeydullah'ı *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 202; İclî, *es-Sikât*, 317; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 320; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 168; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 78; Makrizî, *İmtâul-esmâ*, II, 387.

Hamza³³ (Anneleri Ümmü Veled), 12- Zeyd³⁴, 13- Âişe (Anneleri Ümmü Veled), 14- Bilal³⁵ (Annesi Ümmü Veled), 15- Ebû Seleme, 16- Kılâbe (Anneleri Ümmü Veled). Sâlim'in anne-baba bir kardeşleri ise Ubeydullah ve Hamza'dır.

Abdullah b. Ömer'in on altı çocuğundan Sâlim dışında kendisinden rivayette bulunanlar ise Ubeydullah, Hamza, Bilal, Abdullah, Zeyd ve Ömer'dir. Sâlim de dâhil olmak üzere İbn Ömer'den rivayet eden bu yedi çocuğunun tamamı hakkında kaynaklarda ta'dîl ifadeleri kullanılmakta, herhangi bir cerh lafzına rastlanmamaktadır.

3. Eşi ve Çocukları

Sâlim b. Abdullah'ın Ümmü Hakem bint Yezid b. Abdu Kays'la³⁶ evliliği dışında başka bir evlilik yaptığı bilinmemektedir. Sâlim'in hac yolculukları esnasında ona eşlik ettiği söylenen bu hanım³⁷ hakkında ayrıntılı bilgi bulunamamıştır. Pek çok kaynakta Sâlim'in babasının sağlığı zamanında evlendiği ve düğüne davetli olanlar arasında Ebû Eyyub el-Ensârî'nin de bulunduğunu ifade eden rivayetler nakledilmektedir.³⁸ Ebû Eyyûb'un vefatının 49 ya da 50 (669-670) olduğu bilgisi de dikkate alınırsa,³⁹ Sâlim b. Abdullah'ın hicrî 50 senesinden önce yani 14-20 yaşları arasında evlendiği söylenebilir.

Sâlim b. Abdullah'ın iki ümmü veled hanımı daha bulunmaktadır ve en büyük çocukları olan Ömer ile Ebû Bekir dışındaki yedi çocuğu bu iki hanımdandır. Bunun yanı sıra Sâlim b. Abdullah'ın hem akrabası hem de talebesi olan Hâlid b. Ebû Bekir'in "Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'ın hanımı Ümmü Gülsüm'ü boyanmış elbise giyerken gördüğünü" ifade eden bir rivayete ulaşılmıştır.⁴⁰

³³ Hamza b. Abdullah'ın biyografisi "Sâlim b. Abdullah'ın Tâbiîn Hocaları" kısmında verilecektir.

³⁴ Abdullah b. Ömer'in en büyük çocuğu olan Zeyd, babasının sağlığında Medine'den ayrılıp Kûfe'ye yerleştiği için babasından rivayeti azdır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 156-157; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 399; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-tâ'dil*, III, 566; Özellikle oğlu Muhammed ve torunu Ömer b. Muhammed'in (Ömer b. Muhammed aynı zamanda Sâlim'in de talebeleri arasındadır) kendisinden rivayet naklettiği belirtilmekte, ayrıca babası Abdullah b. Ömer'in mevlâsı Nâfi'in de kendisinden hadis aldığı söylenmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 372; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 246.

³⁵ Bilâl, Ebû Seleme ve Kılâbe, isimleri belirtilmeyen iki ayrı ümmü veledten dünyaya gelmişlerdir. Mizzî, *Tehzîb*'inde Bilal b. Abdullah için Ebû Zür'a'nın "sika" dediğini ve Hamza el-Kinânî'nin "Bir hadisinden başka rivayeti olduğunu bilmiyorum" dediğini kaydeder. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 156; İclî, *es-Sikât*, 87; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 65; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 296; Bilal b. Abdullah'ın babasından rivayet ettiği hadisi ise Ahmed b. Hanbel ve Müslim eserlerine almışlardır. Ahmed b. Hanbel, IX, 457 (5640); Müslim, "Salât", 30.

³⁶ Halife b. Hayyât bu hanımın ismini "Ümmü Hakem bint Yezid b. Kays" olarak kaydetmektedir. Bkz. Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 455.

³⁷ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, IV, 40.

³⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 561; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 118; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XVI, 50.

³⁹ Taberî, *Târih*, V, 232; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 121-122; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 70.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 358.

Rivayette geçen Ümmü Gülsüm'ün kim olduğu ise bilinmemektedir zira başka hiçbir kaynakta Sâlim'in Ümmü Gülsüm adında bir eşi olduğundan bahsedilmemektedir. Bu durum, Ümmü Gülsüm'ün, Sâlim'in ümmü veled hanımlarından biri olma ihtimalini düşündürmektedir. Sâlim b. Abdullah'ın dokuz ya da on bir çocuğunun bulunduğu kaydedilmektedir:⁴¹ 1- Ömer, 2- Ebû Bekir (Anneleri Ümmü Hakem bint Yezid b. Abdu Kays'tır) 3- Abdullah,⁴² 4- Asım, 5- Cafer, 6- Fâtıma,⁴³ 7- Hafsa (Anneleri ümmü veledir) 8- Abdülaziz, 9- Abde. (Anneleri ümmü veledir) 10- Muhammed, 11- Sa'de.

Abdullah b. Mübarek'in *ez-Züh'd ve'r-Rekâik*'inde naklettiği bir rivayete göre Sâlim'in oğullarından biri, İbn Ömer henüz hayattayken vefat etmiş, bu duruma üzülen Sâlim'i babası teselli etmiştir.⁴⁴ Küçük yaşlarda vefat ettiği anlaşılan bu çocuğun kim olduğu hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamakla birlikte, Sâlim b. Abdullah'ın, hakkında hiçbir bilgi bulunamayan oğulları Âsım veya Abdülazîz olması muhtemeldir.

Sâlim b. Abdullah'ın ravi olduğu bilinen çocukları olarak Ebû Bekir, Cafer ve Ömer'in isimleri verilmekle birlikte⁴⁵ incelemeler sonucunda sadece Ebû Bekir'in babasından naklettiği rivayetlere ulaşılabilmektedir.⁴⁶

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 150; İbn Haldûn, *Tarih*'inde "Muhammed b. Sâlim b. Abdullah b. Ömer" şeklinde bir isim veremekteyse de (Bkz. İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, VI, 371) başka hiçbir kaynakta Sâlim b. Abdullah'ın Muhammed adında bir oğlu olduğu bilgisi bulunmamaktadır. Zemahşerî de "Sa'de bint Sâlim b. Abdullah b. Ömer" isminde bir hanımın varlığından söz etmekte ancak kimliğine dair herhangi bir bilgi vermemektedir. (Bkz. Zemahşerî, *Rebiu'l-ebrâr*, IV, 443). Dolayısıyla Muhammed ve Sa'de'nin annelerinin kim olduğu hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁴² Abdullah b. Sâlim hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Babası Sâlim'den rivayeti olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Kaynaklarda Yahyâ, Muhammed ve Yezîd adında üç oğlunun ismi geçmektedir. Bunlardan Yahyâ b. Abdullah b. Sâlim, tanınmış bir ravi olup biyografisi "Sâlim'den devam eden aile isnadları" kısmında detaylıca incelenecektir.

⁴³ Kaynaklarda aktarıldığına göre Fâtıma, amcası Hamza'nın oğlu Ömer'le evlenmiştir. Sâlim'in hem yeğeni hem de damadı olan Ömer b. Hamza b. Abdullah b. Ömer, aynı zamanda Sâlim'den rivayette bulunan talebeleri arasındadır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 446. Ömer b. Hamza'nın ayrıntılı biyografisi için bkz. Tez metni, İkinci Bölüm, II, B.

⁴⁴ Abdullah b. Mübarek, *ez-Züh'd ve'r-Rekâik*, II, 29.

⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 372; *Mütemmim*, 223; Belâzürî, *Ensâb*, X, 456; Ali b. el-Medînî, Sâlim b. Abdullah'ın hadis rivayet eden çocukları olarak Ebû Bekir, Umeyr ve Ca'fer'i zikretmekteyse de (Ali b. el-Medînî, *Tesmiyetü men ruviye*, s. 81) Sâlim'in Umeyr adında bir çocuğu olduğu bilgisi başka hiçbir kaynaktan teyit edilememiştir. Buhârî'nin *Târîh*'inde "Abbâd b. Sâlim an Sâlim an ebîhi an Ömer" isnadıyla aktardığı rivayetteki Abbâd ve İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında "Sâlim b. Abdullah'tan rivayet ederdi" diyerek nisbesini vermediği Abbâd (İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 159) Sâlim'in oğlu değil Abbâd b. Sâlim et-Tüçîbî'dir ve Abbâd b. Sâlim, Sâlim b. Abdullah'tan nakleden talebeleri arasındadır. (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 38; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 80; İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fâruk*, III, 13; Kuzudîşli, *Aile İsnadları*, 434); Abbâd b. Sâlim et-Tüçîbî'nin biyografisi için bkz. Tez metni, İkinci Bölüm, II, C.

⁴⁶ Sâlim b. Abdullah'ın ravi olarak bilinen çocukları bu tezin "Sâlim'den devam eden aile isnadları" kısmında detaylıca incelenecektir.

C. YOLCULUKLARI

Sâlim b. Abdullah'ın, ilkini babası adına, diğerlerini kendi adına halifelere biat etmek amacıyla Şam'a yaptığı üç yolculuk ve hac için Mekke'ye yaptığı yolculukların haricinde Medine'den ayrıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁴⁷ İlk yolculuğunu 65/685 yılında halifelige geçen Abdülmelik b. Mervan'a biat etmek için gerçekleştiren Sâlim, daha sonra h. 86'da halifelige geçen Velid b. Abdülmelik ve h. 99'da halife olan Ömer b. Abdulaziz'e biat etmek için Şam'a (Dımaşk) yolculuk etmiştir.⁴⁸ Sâlim b. Abdullah'ın Şam'dayken üzüm suyundan yapılmış bir içecek içtiğini bildiren bir başka rivayet de Sâlim'in Şam yolculuğunu onaylar niteliktedir.⁴⁹

D. FETİH HAREKETLERİNE KATILMASI

Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı h. 30-35 ve 106 tarihleri arası, pek çok savaşın gerçekleştiği ve İslâm devleti'nin genişlemeye başladığı bir zaman dilimidir. İstanbul kuşatması (49/669), Doğu cephesinde (Horasan, Kâbil, Buhârâ, Semerkand) ve Kuzey Afrika'da pek çok bölgeye düzenlenen seferler, dönemin önemli fetihleridir. Sâlim b. Abdullah'ın vefatına doğru Emevî Devleti'nin sınırları, Doğu'da Çin, Kuzey'de Anadolu, Batı'da İspanya/Endülüs içlerine kadar genişlemiş, Türkistan'dan Fransa içlerine, Anadolu'dan Hindistan sınırlarına kadar ilerlemiştir. Sâlim b. Abdullah'ın da bu seferlere iştirak ettiğini gösteren bazı rivayetler bulunmaktadır.

Talebesi Musâ b. Ukbe'nin "Velid b. Abdülmelik (ö. 96/715) döneminde Sâlim'le birlikte Rumlara karşı savaştığını"⁵⁰ ifade eden rivayetten, Sâlim b. Abdullah'ın Bizans üzerine düzenlenen seferlere katıldığı anlaşılmaktadır. Halife Velid'in Bizans üzerine gönderdiği ordunun komutanı olan Mesleme b. Abdülmelik (ö. 121/739)'in⁵¹ "Rumlar üzerine yaptığı bir savaşta ganimet mallarından çalan bir askerin durumunu sormak için Sâlim b. Abdullah'ı çağırdığını"⁵² ifade eden bir diğer rivayet de Musâ b. Ukbe'nin rivayetini desteklemektedir. Ayrıca Sâlim b. Abdullah'ın bir gece rüyasında kendisini cennetin kapısında gördüğünü, kapıyı çaldığında kendisine kim olduğunun sorulduğunu, "Sâlim" diye cevap verdiğinde de "Allah yolunda ayakları tozlanmayan kişiye bu kapıyı nasıl açarız?" cevabını alması üzerine sabah olunca yapılan savaşlara katılmak üzere Şam'a yolculuk ettiğini anlatan rivayet de

⁴⁷ Kaya, "Sâlim b. Abdullah b. Ömer", *DİA*, XXXVI, 47-48.

⁴⁸ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, VII, 23; Zehebî, *Siyer*, IV, 465.

⁴⁹ İbn Vehb, *Câmi*, 44.

⁵⁰ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LX, 457; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IX, 300.

⁵¹ Velid b. Abdülmelik'in hilâfeti döneminde Bizans üzerine yapılan seferlerin komutasında Emevî komutanlarından Mesleme b. Abdülmelik'in (ö. 121/739) bulunduğu bilinmektedir. Yiğit, *Emevîler*, 79-80.

⁵² Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, II, 315; Ebû Dâvud, "Cihâd", 145; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, I, 180; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 138; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, IX, 174.

Sâlim b. Abdullah'ın bu seferlere iştirak ettiğini teyit eden bir başka delildir.⁵³ Bu durum, ilerlemiş yaşına rağmen⁵⁴ Sâlim'in bu seferlere katılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

E. AHLÂKİ VE FAZİLETLERİ

Sâlim b. Abdullah'ın esmer tenli, iri yarı ve heybetli bir kimse olduğu aktarılmaktadır.⁵⁵ Hatta onu görenler “yük taşıyan kimseler gibi güçlü kuvvetli olduğunu” söylemektedirler.⁵⁶ Bıyıkları kısa,⁵⁷ saç-sakalı gür ve (yaşlanınca) hafif kırlaşan Sâlim'in, sakalını bazen zaferanla bazen de kına ile boyadığına dair rivayetler bulunmaktadır.⁵⁸ Hz. Peygamber'in, üzerinde “Muhammed Rasûlullah” yazılı yüzük şeklindeki mühür takması gibi Abdullah b. Ömer'in de üzerinde kendi adının yazılı olduğu bir yüzük taktığı bilinmektedir.⁵⁹ Sâlim de aynı şekilde sol eline “Sâlim b. Abdullah” yazan bir yüzük şeklinde mühür takardı.⁶⁰ Giyim-kuşamında da babasını örnek alıyordu. Dizlerine kadar uzanan dikişsiz izâr giyer, beyaz sarık sarar,⁶¹ sarığının ucunu bir karıştan fazla olacak şekilde sarkıttı.⁶² Zühdünün bir göstergesi olarak sade giyinmeyi sever, bazen de pamuklu ya da keten ridâ giyerdi.⁶³ Gömleğinin düğmelerini iliklemeyi sevmez, yaz-kış, hatta namaz esnasında bile gömleğinin önünü kapatmazdı.⁶⁴ Gösterişli ve pahalı kıyafetler giymeyi sevmez, hatta çoğunlukla iki dirhemi geçmeyecek kıyafetler tercih ederdi.⁶⁵ Giyim-kuşama önem vermeyişi sebebiyle eleştirildiği de olurdu. Nitekim bir keresinde,

⁵³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, X, 433.

⁵⁴ Mesleme b. Abdülmelik'in komuta ettiği Emevî ordusunun Bizans cephelerinde yaptığı savaşların 88-95 (707-714) yılları arasında olduğu (Bkz. Yiğit, *Emevîler*, 80) göz önüne alındığında bu savaşlar sırasında Sâlim'in, 53 ile 65 yaşları arasında olması gerekmektedir.

⁵⁵ Zehebî, *Tezkîretü'l-huffâz*, I, 68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 235.

⁵⁶ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 470; Zehebî, *Tezhîb*, III, 373.

⁵⁷ Sâlim b. Abdullah'ın sakalını uzun bırakırken bıyıklarını kısaltması sünnete ittibâ etmesinden ileri gelmektedir. Zira Hz. Peygamber, “Sakallarınızı uzatın, bıyıklarınızı kısa tutun” buyurmaktadır. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 178; Buhârî, “Libâs”, 63.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 150-151; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 158; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 305.

⁵⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 328; Ali el-Kârî, *Cem'u'l-vesâil fi şerhi's-Şemâil*, I, 148.

⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 150-151.

⁶¹ Beyaz sarık sarmakla alakalı şöyle bir izah bulunmaktadır; sarık Araplar'da cahiliye devrinden itibaren bilinen bir başlık çeşidi olmasına rağmen, hicrî birinci yüzyıl ile ikinci yüzyılın ortalarına kadarki dönemde beyaz sarık sarmak Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığın bir ifadesiydi. Zira Hz. Peygamber'in genellikle beyaz elbise giydiği ve beyaz sarık sardığını gören -özellikle İbn Ömer gibi Hz. Peygamber'in her hareketini pratiğe dökmeye çabasında olan- sahâbenin çoğu beyaz sarık kullanmaya başlamıştı. Bkz. Nebi Bozkurt, “Sarık”, *DİA*, XXXVI, 152-154.

⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 151; Zehebî, *Tezhîb*, III, 373; Siyer, IV, 464.

⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 151; Ridâ; belden yukarı giyilen giysidir.

⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 149-152; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, II, 319; Sâlim b. Abdullah'ın, düğmeleri çözük bir şekilde namaz kılmasının sebebi Hz. Peygamber ve İbn Ömer'in de böyle yaptıklarını bilmesinden dolayıdır. Bu konu, tezin üçüncü bölümünde “Fiillerin Aktarımına Önem Vermesi” kısmında detaylıca incelenecektir.

⁶⁵ Fesevî, *el-Ma'rîfe*, I, 556; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 55; Mizzî, *Tehzîb*, X, 149.

üzerinde günlük kıyafetleri bulunduğu halde halîfe Süleyman b. Abdülmelik'in yanına girmişti. O dönem halîfenin danışmanları arasında bulunan Ömer b. Abdülazîz de oradaydı. Mecliste bulunan kişilerden biri Ömer b. Abdülazîz'e "Dayın, halîfenin yanına girince giymek için daha iyi bir elbise bulamamış mı?" diye eleştirince Ömer b. Abdülazîz o kişiye çıkmıştı.⁶⁶

Basit yaşamayı sever, gösteriştten kaçınırdı. Nitekim kaynaklar ittifakla onun mütevazı yaşayışına ve konfordan uzak durmak isteğine vurgu yapmaktadırlar.⁶⁷ Meymûn b. Mihran'ın (ö. 117/735) naklettiğine göre kendisi bir defasında İbn Ömer'in evine girmiş, evdeki eşyaların hepsinin yüz dirhem bile etmeyecek kadar sade döşenmiş olduğunu görmüş, Sâlim'in evinin de aynı şekilde olduğunu söylemiştir.⁶⁸

İri yarı görünüşüne rağmen acıkmadan yemek yememeye dikkat ederdi. Örneğin sabah kahvaltısını hurma ile yapardı. Eti sever ve bulabildiği zamanlarda et yemeyi tercih eder, bulamazsa ekmek ve yağ yemeye devam ederdi. Dönemin Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik, ifâ ettiği hac vazifesi sırasında ilerleyen yaşına rağmen Sâlim'i sağlıklı bir şekilde görünce çok şaşırmış ve "Ey Ebû Ömer! Ne yemektesin?" diye sormuştu. Sâlim "Ekmek ve (zeytin)yağ" deyince Hişam "Ya iştahın çekmezse?" diye sorunca Sâlim, "O zaman iştahım çekene kadar beklerim." diye cevap verdi. Rivayeti aktaran Ubeydullah b. Ömer b. Hafs'ın naklettiğine göre Sâlim b. Abdullah bu olaydan sonra rahatsızlanmıştı hatta Medine'ye döndüğünde de hastalığı devam ediyordu.⁶⁹

Sâlim b. Abdullah, çok ibadet eden zühd ve takva sahibi bir kimseydi.⁷⁰ Gecelerini namaz kılarak ihyâ etmeyi severdi.⁷¹ Döneminde zühdün en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul ediliyordu.⁷² İmam Mâlik bu durumu şöyle ifade etmiştir: *Sâlim b. Abdullah'ın zamanında, zühd, fazilet*

⁶⁶ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 63; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, X, 432; Mizzî, *Tehzîb*, X, 151; Ömer b. Abdülazîz'in annesi Leylâ, Sâlim b. Abdullah'ın amcasının kızıdır. Anne tarafından akraba olduğu için rivayette zikredilen kişi "dayın" ifadesini kullanmıştır.

⁶⁷ Zehebî, *Tezkîretü'l-huffâz*, I, 68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 235; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 40.

⁶⁸ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 56; Mizzî, *Tehzîb*, X, 149; Zehebî, *Siyer*, IV, 460.

⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 154; Mizzî, *Tehzîb*, X, 152-153; Bazı kaynaklarda bu diyalogun Sâlim b. Abdullah ile Süleyman b. Abdülmelik arasında geçtiği söylenmektedir. İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 55; Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 554; Zehebî, *Siyer*, IV, 460; Bu olaydan kısa süre sonra Sâlim b. Abdullah hastalanıp vefat edince bazı kişiler bu durumu Hişam b. Abdülmelik'in Sâlim b. Abdullah'a nazar etmesi olarak yorumlamıştı. İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 68; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, 4136; Mizzî, *Tehzîb*, X, 153.

⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 170; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 234-235; Mizzî, *Tehzîb*, X, 153.

⁷¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, X, 433.

⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 199; Mizzî, *Tehzîb*, X, 153; Zehebî, *Siyer*, IV, 458; Kaya, "Sâlim b. Abdullah b. Ömer", *DİA*, XXXVI, 47-48.

ve yaşayışta kendinden önceki sâlihler ondan daha çok benzeyen hiç kimse yoktu.⁷³ Tarihçi Medâinî ise Sâlim'in ibadete düşkünlüğü ile ilgili olarak şu rivayeti aktarmaktadır: “Abdullah b. Ömer'in vefatı yaklaşınca oğlu Abdullah'a (cenaze işlerini yerine getirmesi için) vasiyet etmişti. Orada bulunanlar 'Sâlim daha büyük olduğu halde onu bırakıp Abdullah'a mı vasiyet ediyorsun?' deyince Abdullah b. Ömer 'Sâlim'i vasiyet işleri ile meşgul edip onu ibadetten alıkoymak istemiyorum.' diye cevap vermişti.”⁷⁴ İbadetleri titizlikle ifâ etme konusunda babası Abdullah b. Ömer'i örnek almaktaydı. Hz. Peygamber'den öğrendiklerini aynen uygulama hassasiyeti ile bilinen İbn Ömer gibi Sâlim de babasından öğrendiği şekilde ibadet etmeye gayret ederdi. Onun davranışlarını aynen yapar, bu konuda bir şey soranlara da “Babam böyle yapardı.” derdi. Örneğin bir defasında Arafat'tayken bir kişi Sâlim'e oruçlu olup olmadığını sormuş, o da “Ben bugün oruçlu değilim. İbn Ömer de ondan öncekiler de bugün (Arefe günü) oruç tutmazdı.” diye cevap vermişti.⁷⁵

Babasının hac yolculuklarında ona eşlik eder, onun gibi çok haccederdi.⁷⁶ Sâlim'in kardeşinin torunu olan Abdullah b. Abdülazîz'in aktardığına göre Sâlim, atâsını⁷⁷ aldığı ilk olarak borcu varsa borcunu öder, kalan paranın bir kısmını tasadduk edip bir kısmını da ailesi için ayırırdı. Bunlardan artan parayı da hac veya umre yapmak için kullanırdı. Hatta bir keresinde “hacca gitmek için sakat bir eşekten başka bir şey bulamasam bile yine de onunla hacca giderdim” demişti.⁷⁸

Sâlim b. Abdullah sert görünüşüne rağmen insanlara yumuşak davranan, halîm tabiatlı ve hoşgörülü bir kimseydi.⁷⁹ İhtiyaç sahibi kimseleri gözetmeyi sever, bilhassa yetimlere özel önem verir, yetim kalan çocukları kendi evinde yetiştirirdi.⁸⁰ Çocuklara karşı çok merhametli olup onların oyunlarına da katılırdı.⁸¹ Aza kanaat eder, sofrasında daima yoksulları bulundurmaya gayret ederdi.⁸²

⁷³ *Muvatta'*, VI, 50; Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 556; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 55; Mizzî, *Tehzîb*, X, 149; Zehebî, *Siyer*, IV, 459; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 40; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 175.

⁷⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, X, 432.

⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 196.

⁷⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VII, 30.

⁷⁷ Atâ; Hz. Ömer devrinden itibaren verilmeye başlanan, gayrimüslimlerden alınan haraç ve cizye gibi vergilerden oluşan feyin müslümanlara her ay erzak ve yılda bir nakit olarak dağıtılmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fayda, “Atâ”, *DİA*, IV, 1991, 33-34.

⁷⁸ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 556; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 61; Rivayette geçen “atâ”nın Sâlim b. Abdullah'a niçin verildiği ya da miktarı hakkında detaylı bilgi bulunamamıştır.

⁷⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 65.

⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 153.

⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 153.

⁸² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 61; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, X, 432; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, 4120.

Öyle ki bir keresinde mevlâsı yemekten önce yemeğe çağıracağı bir yoksul aramak için dışarı çıkmıştı. Sadece yaşlı ve gözleri görmeyen bir kişiyi bulabilmiş, Sâlim de yemeği o kişiyle birlikte yemişti.⁸³

Sâlim b. Abdullah, kendi işini kendi görüp, insanlardan yardım istemeyi sevmeyen bir tabiata sahipti.⁸⁴ Geçimini sağlamak için ziraat yapar, kendi tarlalarını kendisi ekip biçer ve ziraat arazilerinin bir kısmını da kiraya verirdi.⁸⁵ Özellikle yöneticilerden ve nüfûzlu kişilerden gelen yardım tekliflerini reddederdi.⁸⁶ Bir defasında Kâbe'ye girdiğinde Emevî hükümdarlarından Hişâm b. Abdülmelik⁸⁷ ile karşılaşmıştı. Onun “Ey Sâlim! Benden bir şey iste (ki onu yerine getireyim)” demesi üzerine; “Ben Allah'ın evinde başkasından bir şey istemekten hayâ ederim” cevabını verdi. Mescidden dışarı çıktıklarında halîfe tekrar “İşte şimdi mescidin dışına çıktık. Bana bir ihtiyacını söyle ki onu yerine getireyim.” deyince Sâlim: “Dünya ihtiyaçlarından mı yoksa âhiret ihtiyaçlarından mı olsun?” dedi. Halîfe: “Dünya ihtiyaçlarından olsun” dedi. Sâlim ona “Ben dünya ihtiyaçlarını onların sahibi olan kimseden istemedim ki, onları sahibi olmayan kimseden nasıl isterim?” demişti.⁸⁸ Bir keresinde de kendisinden zekât mallarından pay isteyen talebesi Eş'ab b. Ümmü Hamîde'ye (ö. 154/771) “Allah'tan başka hiçkimseden bir şey isteme!” demişti.⁸⁹

Dürüstlük ve adalet konularında dedesi ve babası gibi hassastı. Bir gün alışverişe gitmiş ve uzunluğu yedi karış olan bir elbise istemişti. Ancak satıcının açtığı kumaş yedi karıştan daha kısa gibi görünüyordu. Bunun üzerine Sâlim “Bana bu elbisenin yedi karış olduğunu söylemedin mi?” diyerek sinirlendi. Satıcı “Biz bunu böyle isimlendiriyoruz.” deyince Sâlim de “O zaman yalan söylemiş oldun.” diye cevap vermişti.⁹⁰

Kaynaklarda Sâlim b. Abdullah'ın aynı zamanda tedavi konusunda da mâhir olduğu ve bazı hastalıkları tedavi ettiği aktarılmaktadır.⁹¹ Örneğin Ebû Hüreyre'nin oğlu Muharrer⁹² hastalandığı zaman

⁸³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, X, 432.

⁸⁴ Mizzî, *Tehzîb*, X, 151; Zehebî, *Siyer*, IV, 459; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 40.

⁸⁵ Yahyâ b. Maîn, *Târihu İbn Maîn*, IV, 372; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, II, 7; V, 118; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XX, 61; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 350; Zehebî, *Tezkîretü'l-huffâz*, I, 69; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 235.

⁸⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 235.

⁸⁷ Bazı rivayetlerde bu kişi Süleyman b. Abdülmelik olarak geçmektedir. İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 350; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 40.

⁸⁸ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XX, 64; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VII, 92; *Siyer*, IV, 466; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 235.

⁸⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, 4131; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VII, 93.

⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 153; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XX, 62.

⁹¹ İbn Maîn, *Târih*, IV, 372; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XX, 62; İbn Hallikan, *Vefeyât*, II, 350; Mizzî, *Tehzîb*, X, 148; Zehebî, *Tezkîretü'l-huffâz*, I, 68; *Siyer*, IV, 459; Demirci, “Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 159.

⁹² Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-esmâ*'sında Ebû Hüreyre'nin oğlunun adı Muhriz olarak geçmektedir. Bkz. Dûlâbî, *el-Künâ*, II, 772; Ayrıca bu rivayeti Sâlim b. Abdullah'tan nakleden Sübeyh b. Süheyb'in ismi başka hiçbir kaynaktan zikredilmemektedir.

rukye yapması için Sâlim'i çağırmışlardı. Ebû Hüreyre'nin bundan hoşlanmayacağını düşündüğü için biraz çekinen Sâlim b. Abdullah'a Ebû Hüreyre "Bundan çekinmemesi gerektiğini zira kendisinin Hz. Peygamber'den nazarın hak olduğunu duyduğunu" söylemişti.⁹³

F. VEFATI

Sâlim b. Abdullah'ın, Hişam b. Abdülmelik'in hilafeti döneminde (h. 105-125/724-743) vefat ettiği ittifakla belirtilmekle birlikte, vefat ettiği yıl ile ilgili olarak farklı tarihler verilmektedir. Taberî ve Esmâî, Sâlim'in h. 105 senesinin Zilhicce ayında vefat ettiğini söylerken,⁹⁴ İbn Sa'd, Buhârî, İclî, Belâzürî, İbn Haldûn, Aynî ve İbn Kesîr h. 106'da,⁹⁵ Halîfe b. Hayyât h. 107'de,⁹⁶ İbn Asâkir h. 108'de⁹⁷ vefat ettiğini aktarmaktadır. Ancak Hişam b. Abdülmelik'in hilâfeti boyunca sadece h. 106 yılında hac yaptığını⁹⁸ ve dönüşte Sâlim b. Abdullah'ın cenaze namazını kıldırıldığını bildiren rivayetler⁹⁹ dikkate alındığında en doğru bilgi hicrî 106'da (m.725) Zilhicce ayının sonlarına doğru Medine'de vefat ettiğidir.¹⁰⁰ Dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'ın hacdayken Hişam b. Abdülmelik ile karşılaştığı, hatta aralarında bir konuşma geçtiği, Medine'ye dönüşünün hemen akabinde de vefat ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Osman döneminde doğduğunu ifade eden rivayetler göz önüne alındığında yaklaşık 71-76 yaşları arasında vefat etmiş olmalıdır. Cenaze namazını el-Bâkî'de kıldırın halîfe Hişam b. Abdülmelik, cenazeye katılanların kalabalığından dolayı insanları dört bin kişilik gruplara ayırmış, hatta bu yüzden bu yıla "dörtbinler yılı" denilmiştir.¹⁰¹ Cenazeye katılan insanların izdiham yarattığını nakleden Attâf b. Hâlid b. Abdullah (ö. 179), Medine'de böyle bir kalabalığı daha önce hiç görmediğini söylemiştir.¹⁰²

Halîfe Hişam b. Abdülmelik, Sâlim b. Abdullah'ın vefatından kısa bir süre önce hac yapmak için Hicaz bölgesine gelmiş ve ilerlemiş yaşına rağmen gayet sağlıklı görünen Sâlim b. Abdullah'a

⁹³ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LVII, 78.

⁹⁴ Taberî, *Târih*, VII, 29; Mizzî, *Tehzîb*, X, 154;

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 170; Buhari, *et-Târihu'l-kebîr*, IV, 115; İclî, *es-Sikât*, 305; Belâzürî, *Ensâb*, VIII, 387; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XX, 52; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 258; İbn Haldûn, *Târih*, VII, 197; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 175; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 234.

⁹⁶ Halîfe b. Hayyât, *Târih*, 338; *Tabakât*, I, 427.

⁹⁷ İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XX, 54.

⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 305; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 258; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîb*, V, 185; Hişam b. Abdülmelik'in, babası Abdülmelik b. Mervân'ın hilâfeti sırasında (h. 65-86 / 685-705) hac yaptığı bilinmekle birlikte (İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 95), kendi hilâfeti süresince (h. 105-125 / 724-743) h. 106 yılından başka bir hac yolculuğu yaptığı bilinmemektedir.

⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 322; Taberî, *Târih*, VII, 35, 206-207; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XX, 68-69, 70; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 172; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, 4136; Zehebî, *Siyer*, IV, 463.

¹⁰⁰ Mizzî, *Tehzîb*, X, 154; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 438.

¹⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 154; Taberî, *Târih*, VII, 29; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XX, 69.

¹⁰² İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XX, 70; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, 4137.

bunun sırrını sormuştu.¹⁰³ Bu olaydan kısa süre sonra Sâlim b. Abdullah'ın rahatsızlanması ve vefatı üzerine Medine halkı onun vefatını Hişam b. Abdülmelik'in nazar etmesine bağlamış, hatta "Hişam bizim fakihimize ve şehrimize nazar etti" demişlerdi.¹⁰⁴

II. DÖNEMİN SİYASİ, FİKRÎ, İLMÎ DURUMU VE SÂLİM B. ABDULLAH'IN TUTUMU

Büyük sahâbî Hz. Ömer ailesinin bir ferdi ve Hz. Peygamber'in sahâbeden sonra övdüğü tâbiîn neslinin¹⁰⁵ öne çıkan bir âlimi olarak Sâlim b. Abdullah'ın hadis ilmindeki yerine geçmeden önce yaşadığı dönemin belli başlı siyasal, sosyal ve ilmî gelişmelerinin bilinmesi gerekmektedir. Zira tabîî olarak Sâlim b. Abdullah da yaşadığı dönemin siyasal ve sosyo-kültürel ortamından etkilenmiştir. Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı h. 30/35-106 (m. 651/656-724-25) yılları dönem olarak sahâbe devrinin sonları ile birlikte tâbiîn devrini içine alan bir döneme denk gelmektedir. Bu yıllar siyasal istikrarsızlıkların hâkim olduğu ancak buna rağmen sosyal ve ilmî gelişmelerin hızlı meydana geldiği bir zaman dilimidir. Siyasal ve sosyal alanda yaşanan hareketlilik, ilmi faaliyetlere ivme kazandırmış, İslâmî ilimlerin pek çoğunun teşekkülü bu dönemde başlamıştır.

A. SİYASİ DURUM VE SÂLİM B. ABDULLAH

1. Siyasal Durum

Hz. Peygamber'in vefatının ardından sahâbe Medine'de yaşamaya ve İslâm dinini yaymaya devam ediyordu. Ancak Hz. Osman'ın şehid edilmesi (h. 35/656) ile başlayan fitne hadiselerinin ortaya çıkmasıyla birlikte sakin ortam gerilmeye başlamış, Hz. Ali'nin fitnenin önüne geçme çabaları da başarılı olamamıştı. Cemel (36/656), Sıffin (37/657) savaşları ve Tahkîm olayı gibi İslâm tarihini derinden etkileyen hâdiseler, İslâm toplumunun ilk siyasal, itikâdî ve fikrî ayrılıklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Bu hâdiselerin başlamasına yakın, "Karışıklık Dönemi"¹⁰⁶ olarak bilinen, Hz. Osman'ın hilâfetinin ikinci altı yıllık döneminde, h. 30-35 yılları arasında doğan ve h. 106 yılında vefat eden Sâlim b. Abdullah'ın çocukluk yılları Hulefâ-i Râşidîn'den ikisinin hilâfetine tekabül ederken, ömrünün büyük bir kısmı Emevî Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllarda geçmiştir. Hz. Osman'ın şehâdeti, Hz. Ali ve

¹⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 154; Mizzî, *Tehzîb*, X, 152-153; Zehebî, *Siyer*, IV, 460; Bazı kaynaklarda bu kişi Hişam b. Abdülmelik yerine kardeşi Süleyman b. Abdülmelik olarak geçmektedir. Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 55; Fesevî, *el-Ma'rîfe*, I, 554.

¹⁰⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 68; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, 4136; Mizzî, *Tehzîb*, X, 153.

¹⁰⁵ Bkz. Buhârî, "Ashâbu'n-Nebî", 1; Müslim, "Fezâilu's-sahâbe", 212; Tirmizî, "Fiten", 45.

¹⁰⁶ Yîğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438-443; Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, 134.

Muâviye arasındaki çekişmeli dönem ve daha sonrasında pek çok Müslümanın öldürüldüğü Harre vakası (63/683) gibi önemli olaylara şahit olmuştur. Doğumundan vefatına kadar on iki halifenin iktidarına şahitlik etmiştir.¹⁰⁷

Sâlim b. Abdullah'ın dünyaya geldiği h. 30-35 yılları arasında Hz. Osman, iktidarının karmaşa ile geçen ikinci altı yıllık dönemini sürmekteydi. İslâm dünyasının sınırlarının genişlemesi ve toplumsal yapının değişmesine ek olarak, hilâfetinin ilk yıllarında Hz. Osman'ın veya valilerinin bazı tasarruflarının art niyetli bazı kimseler tarafından bahane edilerek karışıklıklar çıkarılması¹⁰⁸ ve bilhassa fitnenin başı olarak gösterilen Abdullah b. Sebe'nin¹⁰⁹ yürüttüğü faaliyetler etkili olmuştur. Neticede Hz. Osman şehit edilmiş ve fitne başlamıştır.¹¹⁰

Hz. Osman'ın muhalifler tarafından şehid edilişinden sonra¹¹¹ hilâfete gelen Hz. Ali döneminde de bu karışıklık ortamı devam ediyordu.¹¹² Hz. Ali'ye biat etmeyen ve Müslümanlardan oluşan bir grupla Hz. Ali arasındaki Cemel vakasında (36/656) 10.000 kişinin öldürülmesi,¹¹³ sadece bir yıl sonra

¹⁰⁷ Sâlim b. Abdullah'ın doğumundan vefatına kadar olan dönemdeki halifelerin sıralaması şu şekildedir:

1. Osman b. Affân (h. 23-35/ m. 644-656)
2. Ali b. Ebû Tâlib (h. 35-40/ m. 656-661)
3. Muâviye b. Ebû Süfyân (h. 41-60 / m. 661-680)
4. Yezîd b. Muâviye (h. 60-64 / m. 680-683)
5. Muâviye b. Yezîd b. Muâviye (h. 64/ m. 683)
6. Mervân b. el-Hakem (h. 64-65/ m. 684-685)
7. Abdülmelik b. Mervân (h. 65-86 / m. 685-705)
8. Velîd b. Abdülmelik (h. 86-96 / m. 705-715)
9. Süleyman b. Abdülmelik (h. 96-99 / m. 715-717)
10. Ömer b. Abdülaziz (h. 99-101 / m. 717-720)
11. Yezîd b. Abdülmelik (h. 101-105 / m. 720-724)
12. Hişâm b. Abdülmelik (h. 105-125 / m. 724-743)

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi II*, 223-226.

¹⁰⁹ Aslen Yemenli bir Yahudi olan Abdullah b. Sebe, Hz. Osman döneminde Müslüman olmuş, belli başlı İslâm beldelerini gezerek sapık fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Bu fikirler arasında Hz. Muhammed'in rec'at edeceği (tekrar geri döneceği), Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'in vasîsi olduğu, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın Hz. Peygamber'in bu vasiyetini çiğneyerek en büyük zulmü işledikleri gibi düşünceler vardır. Bu tür fikirlerle halkı yönetime karşı kıskırtmıştır. Fığlalı, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, I, 133-134.

¹¹⁰ Bkz. Efendioğlu, *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı*, 112-119; Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438-443; Fığlalı, "Hâriciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *AÜİFD*, XX, 230; Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, 135-152; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, 235-248.

¹¹¹ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 168-176; Belâzürî, *Ensâb*, V, 573-597; Taberî, *Târîh*, IV, 365-394; Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 199-208; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 536-541; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 170-184; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 596-600.

¹¹² Taberî, *Târîh*, IV, 427; Belâzürî, *Ensâb*, II, 205-213; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 208; Günel, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, 70-86.

¹¹³ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 182-190; Fesevî, *el-Ma'rife*, III, 311-313; Belâzürî, *Ensâb*, II, 221-246; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 568-619; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 229-233; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 320-321.

Hiz. Ali ile Muâviye arasındaki Sıffîn savaşı (37/657)¹¹⁴ ve sonrasındaki Hakem olayı, İslâm dünyasının en büyük fikrî ve siyasi ayrılıklarının tohumlarının bu dönemlerde atılmaya başlamasına sebep olmuştı. Bu karışıklıklar, halîfe Hiz. Ali'nin Hârîcî grup mensupları tarafından şehit edilmesine (40/661) sebep oldu.¹¹⁵ Hiz. Ali'den sonra kendisine biat edilen Hiz. Hasan¹¹⁶ ve ona biat etmek istemeyen Muâviye¹¹⁷ arasındaki mücadele ve sonrasında Hiz. Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye devretmesi¹¹⁸ neticesinde Emevîlerin dönemi başlamış oluyordu.¹¹⁹ Sâlim b. Abdullah bu olaylar sırasında henüz 8-10 yaşlarındaydı.

41/661 yılında hilâfeti devralan Muâviye, bölünmüş olan ülkeyi istikrara kavuşturmaya çabalamış, Hiz. Ali dönemindeki karışıklıklar sebebiyle duran fetih hareketlerini de yeniden başlatmıştı. İstanbul kuşatmasının (49/669)¹²⁰ yanı sıra, Kuzey Doğu'da (Horasan, Kâbil, Buhârâ, Semerkand) ve Kuzey Afrika'da da pek çok bölge fethedilmişti.¹²¹ Muaviye, yaklaşık 20 yıl süren hilâfet yıllarının sonlarına doğru oğlunu halifelîğe geçmek üzere veliaht tayin etmek istemiş¹²² ancak Sâlim'in babası Abdullah b. Ömer'in de içlerinde olduğu Hiz. Hüseyin, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdurrahman b. Ebû Bekir, Abdullah b. Abbas gibi önde gelen bazı sahâbîler Yezîd'in halifelîğine karşı çıkmış,¹²³ onların itirazlarına rağmen, Muâviye h. 60 tarihinde vefat ettiği gün oğlu Yezîd'e biat edilmişti.¹²⁴ Muâviye'nin hilâfet yılları Sâlim'in gençlik dönemlerine denk gelmektedir. Muâviye vefat ettiği sırada Sâlim yaklaşık 28-30 yaşlarında bulunmaktaydı.

Babası Muâviye'nin vefatının ardından hilâfeti devralan Yezîd'e Abdullah b. Ömer, kargaşaya mahal vermemek amacıyla biat etmeyi kabul ederken,¹²⁵ Hiz. Hüseyin ve Abdullah b. ez-Zübeyr biatı

¹¹⁴ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 191-192; Fesevî, *el-Ma'rîfe*, III, 313-315; Taberî, *Târîh*, IV, 563-565; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 628-637; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 252-257; Yiğit, "Sıffîn", *DİA*, XXXVII, 107-108.

¹¹⁵ Belâzürî, *Ensâb*, II, 487-503; Taberî, *Târîh*, V, 143-152; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 321-323; Ayrıca bkz. Fığlalı, "İbn Mülcem", *DİA*, XX, 220.

¹¹⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III, 28; Taberî, *Târîh*, V, 158; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 751; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 14; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VI, 491.

¹¹⁷ Atçeken, "Emevîlerin Siyasi Tarihi", 65-66.

¹¹⁸ Hiz. Hasan'ın idareyi Muaviye'ye devretmesinin çeşitli nedenleri için bkz. M. Mahfuz Söylemez, "Hiz. Hasan'ın Hilâfeti Muâviye'ye Devrinin Arkaplanı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XIV, sy. 3-4, 456-468.

¹¹⁹ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 203; Fesevî, *el-Ma'rîfe*, I, 122; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 15-17; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VII, 8; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 648-650; Yiğit, *Emevîler*, 31.

¹²⁰ Taberî, *Târîh*, V, 234; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 32.

¹²¹ Taberî, *Târîh*, V, 170.

¹²² Taberî, *Târîh*, V, 301-303; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 79; Yiğit, *Emevîler*, 37.

¹²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 79, 151.

¹²⁴ Taberî, *Târîh*, V, 338; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 146, 151.

¹²⁵ Taberî, *Târîh*, V, 342-343; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 151.

kabul etmeyip gizlice Mekke'ye gittiler.¹²⁶ Bu durumu öğrenen Kûfe'deki Hz. Hüseyin taraftarı kişiler, Kûfe'ye geldiği takdirde onu halife kabul edip destekleyeceklerini söylediler.¹²⁷ Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer gibi bazı şahsiyetlerin gitmemesi yönündeki telkinlerine rağmen Hz. Hüseyin Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktı.¹²⁸ Bu durumu öğrenen Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd, Kerbelâ bölgesinde Hz. Hüseyin ve kafilesine saldırdı. Hz. Hüseyin ve beraberindeki pek çok arkadaşı h. 61 (680) tarihinde hunharca öldürüldü.¹²⁹ Hem Yezîd'in hilâfeti sürecinde hem de Emevî Devleti tarihinde kara bir leke olarak kalan bu katliam, halk arasında da infîâle yol açmıştır. Hz. Hüseyin'in katillerinden intikam almak amacıyla ülke genelinde pek çok isyan başlatılmış, bu isyanlar da Emevî Devleti'nin yıkılışında önemli bir rol oynamıştır.

Kerbelâ Vak'ası'nın etkileri sürerken, ekonomik sıkıntılardan ve sık sık vali değiştirilmesinden rahatsız olan Medine halkı, Abdullah b. Hanzale'nin (ö. 63/683) önderliğinde Yezîd'e karşı ayaklanınca, 63/683 yılında çıkan Harre Savaşı'nda sahâbîlerin de içlerinde olduğu pek çok kişi öldürüldü.¹³⁰ Abdullah b. Ömer'in Medine'de gerçekleşen bu ayaklanmaya destek vermediği ve ailesine de bu ayaklanmaya katılmamalarını ve ayrılık çıkarmamalarını tavsiye vermesi,¹³¹ bu olaylarda Sâlim b. Abdullah'ın isminin geçmemesinin sebebi olabilir. Diğer yandan, Yezîd'in hilâfetinin başlangıcından itibaren muhalefetin en önemli ismi olan Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/692) üzerine ordu gönderilerek Mekke muhasara altına alındı.¹³² Kâbe'nin de tahrip edildiği bu kuşatma Yezîd'in ölüm haberinin gelmesiyle (64/683) kaldırıldı.¹³³ İç karışıklıklar Hâricî isyanlarının artmasına da sebep oldu ve tüm bu yaşananlar neticesinde Yezîd'in hilâfet süreci İslâm tarihinin en kötü dönemlerinden biri olarak hafızalarda yer aldı.

¹²⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III, 155; Taberî, *Târîh*, V, 383.

¹²⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III, 157-159.

¹²⁸ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 231-233; Belâzürî, *Ensâb*, III, 161; Taberî, *Târîh*, V, 385; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 148, 152.

¹²⁹ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 234-235; Fesevî, *el-Ma'rîfe*, III, 324; Belâzürî, *Ensâb*, III, 192-199; Taberî, *Târîh*, V, 392-395; Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve 't-târîh*, VI, 10-13; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 172; İbn Haldûn, *Târîh*, III, 29-30.

¹³⁰ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 236-240; Fesevî, *el-Ma'rîfe*, III, 325-329; Belâzürî, *Ensâb*, V, 319-336; Taberî, *Târîh*, V, 488-490; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 211-220; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 217-224; Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 158-159.

¹³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 234; VIII, 218.

¹³² İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 351; Fesevî, *el-Ma'rîfe*, III, 326; Taberî, *Târîh*, V, 498-499; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 234; VIII, 225.

¹³³ Belâzürî, *Ensâb*, V, 337-355; Taberî, *Târîh*, V, 498-499; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 221, 286; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 225-226.

Yezîd'in ölümü sonrasında oğlu Muâviye b. Yezîd kısa süreliğine halifeliği devraldı ve aynı yıl görevini bıraktı. (64/683)¹³⁴ Onun yerine iktidara getirilen Mervân b. el-Hakem'in (64/683)¹³⁵ yaklaşık dokuz ay süren hilâfeti sürecinde, kendisine ayaklanan Suriye valisi Dahhâk b. Kays ve taraftarlarına karşı gerçekleştirilen Mercirâhit Savaşı (h. 64/684),¹³⁶ Mısır, Irak ve Hicaz'ın kontrolünü elinde tutan Abdullah b. ez-Zübeyr'le mücadelesi,¹³⁷ Kerbelâ'nın intikamını almak isteyen ve ilk Şîi hareketlerden sayılan Tevvâbûn hareketi¹³⁸ ile yaptığı Aynülverde Savaşı gibi önemli olaylar yaşanmıştır.¹³⁹

Daha sonra tahta çıkan Abdülmelik b. Mervân'ın (65/685) yaklaşık 21 yıl süren hilâfetine ise, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin¹⁴⁰ kendisini emir tayin ettiğini ve Hz. Hüseyin'in intikamını almak istediğini söyleyen Muhtâr es-Sekafî'nin (ö. 67/687) Kûfe'de isyan çıkarması,¹⁴¹ Hicaz ve Irak bölgesinde dokuz yıl hüküm süren Abdullah b. ez-Zübeyr'in hilâfetine son verilerek ülkede siyasi birlik sağlanması (73/692),¹⁴² Abdülmelik'in Irak valisi Haccâc'ın komutanı olan Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın isyan ederek halifeliğini ilan etmesi (80-82/699-701)¹⁴³ gibi pek çok önemli siyasi olay gerçekleşmiştir. Diğer yandan Anadolu, Kuzey Afrika ve Horasan bölgelerine fetihler de düzenlenmişti.¹⁴⁴ Sâlim b. Abdullah, Abdülmelik'in uzun hilâfeti döneminde yaklaşık 35 ile 55 yaşları arasında sürmekteydi. Babası Abdullah b. Ömer'in vefatı da Abdülmelik'in hilâfeti zamanına denk geliyordu.

Abdülmelik b. Mervân'ın vefatından sonra (86/705)¹⁴⁵ hilâfete geçen Velîd b. Abdülmelik dönemi, askerî gücün zirvede olduğu, fetihlerin ve dolayısıyla ülkenin refah seviyesinin arttığı bir devir olmuştur. Doğu'da Çin, Kuzey'de Anadolu, Batı'da İspanya/Endülüs içlerine kadar genişleyen Emevî

¹³⁴ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 255; Belâzürî, *Ensâb*, V, 359; Taberî, *Târîh*, V, 501, 503; Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, VI, 16; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 226, 274; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 237-238.

¹³⁵ Taberî, *Târîh*, V, 530; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 240.

¹³⁶ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 259; Belâzürî, *Ensâb*, VI, 269; Taberî, *Târîh*, V, 535; Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, VI, 18; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 241-244.

¹³⁷ Belâzürî, *Ensâb*, VI, 285-300; Taberî, *Târîh*, V, 563-569; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 245.

¹³⁸ *Tevvâbûn hareketi*; Kerbelâ vakasından sonra Hüseyin b. Ali'yi Kûfe'ye davet eden ancak yanı başlarında şehit edilmesine seyirci kalanların, bu davranışlarından dolayı pişman olduklarını göstermek ve Kerbelâ'nın intikamını almak amacıyla giriştikleri bir harekettir. Bkz. Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği*, 66.

¹³⁹ Taberî, *Târîh*, V, 551-563; Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, VI, 18; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 253-257.

¹⁴⁰ Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından 16/637 yılında doğan oğludur. Annesinin kabilesine nisbetle İbnü'l-Hanefiyye olarak anılmaktadır. Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", *DİA*, XXX, 537-539.

¹⁴¹ Taberî, *Târîh*, VI, 6-34; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 290.

¹⁴² Halife b. Hayyât, *Târîh*, 269; Belâzürî, *Ensâb*, VII, 135-136, 193; Taberî, *Târîh*, VI, 187-193; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 398-404; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 345-346.

¹⁴³ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 279-281; Taberî, *Târîh*, VI, 326-329, 334-346; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 382-383.

¹⁴⁴ Belâzürî, *Futûhu'l-buldân*, I, 192; Taberî, *Târîh*, VI, 194, 319.

¹⁴⁵ Belâzürî, *Ensâb*, VII, 253-256; Taberî, *Târîh*, VI, 416-417; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 531-532; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 61.

Devleti'nin sınırları Türkistan'dan Fransa içlerine, Anadolu'dan Hindistan sınırlarına kadar ilerlemişti.¹⁴⁶ Fetihler bölge ticaretinin müslümanların eline geçmesini sağlamış, ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel seviyesi yükselmiştir.¹⁴⁷ Yine bu fetihler sonucunda, Türkler arasında İslâm'ın yayılması yolunda önemli bir adım atılmıştır.¹⁴⁸ Hatta Musâ b. Ukbe'nin "Velîd b. Abdülmelik döneminde Sâlim'le birlikte Rumlara karşı savaştığını"¹⁴⁹ bildirdiği rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla ilerleyen yaşına rağmen Sâlim b. Abdullah da bu seferlere iştirak etmişti. On yıllık hilâfeti sürecinde Emevî Devleti'ni zamanın en büyük devleti hâline getiren Velîd, 96/715 tarihinde vefat ettiğinde¹⁵⁰ Sâlim b. Abdullah yaklaşık 64-66 yaşlarındaydı.

Velîd'in ardından tahta çıkan kardeşi Süleyman b. Abdülmelik (96/715), Emevî Devleti'nin yıkılışında büyük rol oynadığı kabul edilen kabilecilik anlayışını körükleyecek bazı icraatlerde bulunmuş,¹⁵¹ bu tavrı da devletin düşüşünü hızlandırmıştı.¹⁵² Ayrıca yine bu dönemde Abbas b. Abdülmüttalib'in nesli olan Abbâsîler, iktidarı ele geçirmek için gizli davetlere başlamışlardı.¹⁵³

Süleyman b. Abdülmelik'in 99/717 yılında vefat etmesinin ardından hilâfete Ömer b. Abdülazîz geçmiştir.¹⁵⁴ Ömer b. Abdülazîz'in babası Mısır valisi Abdülazîz b. Mervân, annesi ise Sâlim b. Abdullah'ın amcası Âsım'ın kızı, yani Hz. Ömer'in torunu Leylâ (Ümmü Âsım)'dır.¹⁵⁵ Döneminin öne çıkan din âlimlerinden olmasının yanı sıra güvenilir bir hadis ravisi ve fetvalarına başvurulmuş bir fakihdir.¹⁵⁶ Göreve geldiği ilk günden itibaren fetih ağırlıklı siyaset yerine iç barışı tahsis etmeye odaklı bir politika izleyen Ömer b. Abdülazîz, Emevîler'in saltanat düzeninin aksine râşid halife anlayışına

¹⁴⁶ Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, I, 161, 228, 420; Taberî, *Târîh*, VI, 426, 429, 434, 436, 439, 442, 447, 468, 481; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 6-7, 13, 17, 23, 35, 46, 67; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 77, 81-84, 95, 116, 140.

¹⁴⁷ Taberî, *Târîh*, VI, 435.

¹⁴⁸ Koyuncu, "Velîd I", *DİA*, XLIII, 30-31.

¹⁴⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LX, 457; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 300.

¹⁵⁰ Taberî, *Târîh*, VI, 495; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 69-70; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 160.

¹⁵¹ Taberî, *Târîh*, VI, 505-506; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 71-72; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 166.

¹⁵² Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, 31-48.

¹⁵³ Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından sonra bilhassa Emevîler'e muhalif pek çok Şîî, Muhammed'in oğlu Ebû Hâşim'i imam olarak kabul etmişti. Rivayete göre Ebû Hâşim ölmeden önce, amcazadesi Abdullah b. Abbas'ın torunu Muhammed b. Ali'yi kendisinden sonra imam olarak tayin etmiş, Horasan ve Irak bölgesindeki taraftarlarının ona biat etmesi gerektiğini vasiyet etmiştir. Bu vasiyet, imâmet hakkının Ali evladından Abbas evladına geçişinde bir meşruiyet belgesi sayılmıştır. Bkz. Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, 31-48.

¹⁵⁴ Taberî, *Târîh*, VI, 546; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 94; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 177.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 253; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, II, 32; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLV, 126; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 436.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 271, 273, 276, 278, 285, 288; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 174; İclî, *es-Sikât*, 151; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 432-433; Zehebî, *Siyer*, V, 114; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 192.

dönmek için çabalamıştır.¹⁵⁷ Haksızlıklara karşı duruşuyla öne çıkmış, kabile ayrımı yapmadan dürüst memurlar tayin ederek kendisinden önceki Emevî halifelerinin haksızlıkla sahiplendirdiği mal ve arazileri iade etmiştir.¹⁵⁸ Hâricîlere karşı müsamahakâr bir tutum izlemiş,¹⁵⁹ ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören mevâlîyi de Araplarla aynı statüye getirmek için hukukî düzenlemelerde bulunmuştur.¹⁶⁰ Aynı şekilde malî ıslahatların da arttığı Ömer b. Abdülazîz döneminde buna bağlı olarak halkın refah seviyesi de yükselmiştir.¹⁶¹ Ömer b. Abdülazîz'in iktidarı yaklaşık iki buçuk yıl sürmüş, h. 101/720 yılında genç yaşta aniden vefat etmesiyle hilâfete Süleyman b. Abdülmelik'in ikinci veliahtı Yezîd b. Abdülmelik geçmiştir.¹⁶²

Yezîd b. Abdülmelik, ilk icraat olarak görevden aldığı valilerin yerine belirli kabilelere mensup şahısları tayin ederek, Ömer b. Abdülazîz'in ortadan kaldırmak istediği kabilecilik anlayışının yeniden alevlenmesine sebep olmuş, bu durum da devletin yıkılışına zemin hazırlayan başta Yezîd b. Muhalleb isyanı¹⁶³ gibi pek çok isyanı tetiklemiştir.¹⁶⁴ Ülkenin her tarafında Arap milliyetçiliği anlayışı yeniden güç kazanmış, mevâlî de yönetime muhalif isyanları desteklemiştir.¹⁶⁵ Bu karışıklık da kendi davetlerine destek arayan ve Emevî Devleti'ni yıkmak isteyen Abbasî dâîlerinin propagandalarını yoğunlaştırması sonucunu doğurmuştur.¹⁶⁶ Yine Ömer b. Abdülazîz devrinde isyanlarını durduran Hâricîler, Yezîd döneminde Irak'ta tekrar ayaklanarak devleti uzun süre zor durumda bırakmıştır.¹⁶⁷ Yaklaşık dört yıllık görevinin ardından Yezîd'in 105/724 tarihinde vefat etmesi üzerine kardeşi Hişam b. Abdülmelik

¹⁵⁷ Muhammed b. Halef Vekî', *Ahbâru'l-kudât*, I, 77; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 200.

¹⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 268-269; Taberî, *Târîh*, VI, 567; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 188-189.

¹⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 277; Taberî, *Târîh*, VI, 555.

¹⁶⁰ İbn Abdüllhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülazîz*, I, 82-83; Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*, 128.

¹⁶¹ Taberî, *Târîh*, VI, 568-570.

¹⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 267; Taberî, *Târîh*, VI, 565; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 219.

¹⁶³ Abdülmelik b. Mervân devrinde Horasan valiliği yapan ve görevden azledilen Yezîd b. Muhalleb, I. Velîd zamanında tutuklanmış, daha sonra hapisten kaçarak Süleyman b. Abdülmelik'e sığınmıştı. Süleyman b. Abdülmelik'in hilâfeti sırasında Irak valiliği de yapan Yezîd, ardından gelen Ömer b. Abdülazîz devrinde tekrar tutuklandı. Ömer b. Abdülazîz'in vefatına yakın tekrar hapisten kaçtı ve Basra bölgesinde geniş çaplı bir ayaklanma başlattı. Kûfe'ye kadar halkı Emevî Devleti'ne karşı mücadeleye çağırdı. 102/720 tarihinde Halife II. Yezîd'in kardeşi Mesleme b. Abdülmelik tarafından hem kendisi hem de tüm ailesi öldürüldü. Bunun üzerine mensup olduğu nüfuzlu Ezd kabilesi yönetime düşman hâline geldi. Bkz. Halife b. Hayyât, *Tarih*, 314-327; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 362-364; Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, I, 168, 343; Taberî, *Târîh*, VI, 393, 448-453, 523-529, 554, 558, 564, 578-597; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 100, 104, 112, 123-136; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 166, 185, 191, 219-222; Yezîd b. Muhalleb isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yiğit, *Emevîler*, 102-103; Demircan, *Emevîler*, 89.

¹⁶⁴ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 332; Taberî, *Târîh*, VI, 578; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 120-121; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 219.

¹⁶⁵ Taberî, *Târîh*, VI, 617; Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*, 158.

¹⁶⁶ Taberî, *Târîh*, VI, 616; Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve 't-târîh*, VI, 59; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 233.

¹⁶⁷ Taberî, *Târîh*, VI, 575-578; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 121-123; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 219.

halifelik makamına oturmuştur. Yezîd'in halifelik dönemi, Sâlim b. Abdullah'ın ömrünün son yıllarına denk gelmektedir.

Hişam b. Abdülmelik, 105/724 yılında hilâfete geldiğinde ülkedeki iç karışıklıklar iyice artmış, Arap-mevâlî çatışması ve kabileler arası çekişmeler had safhaya ulaşmıştı.¹⁶⁸ Hişam'ın hilâfete gelişinden bir yıl sonra, Arap kabileleri arasındaki mücadeleden faydalanan Türkler, Mâverâünnehir bölgesini tekrar ele geçirmek için saldırıya geçmişti.¹⁶⁹ Sâlim b. Abdullah'ın vefatı da Türkler'in yeniden bu bölgede hâkimiyeti ele aldığı devrin başlangıcı olan 106/724-25 yılına denk gelmekteydi.

Sâlim'in vefatından sonra da Hişam b. Abdülmelik devri pek çok siyasi olaya sahne olmuş, halîfe Hişam 125/743 yılında vefat edene kadar pek çok iç ve dış sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁰ Nihayetinde 132/749-50 tarihinde, Sâlim b. Abdullah'ın vefatından yaklaşık yirmi altı yıl sonra, Emevî hanedanı tarihe karışarak yerini Abbâsîlere bırakmıştır.

2. Siyasi Olaylar Karşısında Sâlim b. Abdullah'ın Tutumu

Sâlim b. Abdullah'ın, her ne kadar dedesi Hz. Ömer'in halîfeliği sebebiyle siyasete âşina bir aileye mensup olsa da babası İbn Ömer'i örnek alarak siyasi mücadelelerden uzak durmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira Abdullah b. Ömer, babası Hz. Ömer'in tavsiyesi ile siyasete karşı mesafeli durmuş, kendisine birkaç kez halifelik teklif edilmesine rağmen siyasi olaylardan uzak kalmayı yeğlediği için bu teklifi kabul etmemiştir.¹⁷¹ Sâlim'in naklettiği bir örnekte babasına Hz. Ali'nin mi Hz. Osman'ın mı daha hayırlı olduğu sorulduğunda İbn Ömer “Burası Rasûlullah'ın (s.a.v) mescidi” diyerek tartışmaya girmemiştir.¹⁷²

Zikredilen Hz. Ali veya Hz. Osman taraftarlığının Sâlim b. Abdullah döneminde de devam ettiği görülmektedir. Ona da benzer bir soru sorulmuştur. Bir kişi Sâlim b. Abdullah'ın yanında Hz. Ali'yi övüp Hz. Osman'ı Rıdvan biatına katılmadığı için eleştirmeye kalktığında Sâlim, Hz. Osman'ın biate katılmama sebeplerini açıklamıştı.¹⁷³ Bir keresinde de Sâlim'e, yakın arkadaşı Kâsım b. Muhammed'in babası ve aynı zamanda Hz. Ebû Bekir'in oğlu olan Muhammed b. Ebû Bekir'in (ö. 38/658) Hz. Osman'a karşı ayaklanmasının sebebi sorulmuş, o da “dalâlet üzere olan bir kavmin Muhammed b. Ebû

¹⁶⁸ Taberî, *Târîh*, VII, 25-32; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 161-163.

¹⁶⁹ Taberî, *Târîh*, VII, 32-35; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 171-172; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 234; İbn Haldûn, *Târîh*, III, 107.

¹⁷⁰ Hişam b. Abdülmelik dönemi iç ve dış siyasetle alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Taberî, *Târîh*, VII, 54-173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 218-256; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 244-331; X, 26-27; İbn Haldûn, *Târîh*, III, 115-125.

¹⁷¹ Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb”, *DİA*, I, 126-128; Uraler, *Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti*, 118-119.

¹⁷² Kurtubî, *Tefsir*, V, 207.

¹⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 483.

Bekir'i kandırdığını, onun da bu sebepten Hz. Osman'a karşı öfke duyarak bu ayaklanmaya iştirak ettiğini" söylemişti.¹⁷⁴

Sâlim b. Abdullah'ın siyasi duruşunu şu olay yansıtmaktadır: "Emevîlerin Hicaz valisi Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714) bir gün Sâlim'e kılıç verip bir adamı öldürmesini istemişti. Sâlim kılıcı aldı ve adama 'Sen Müslüman mısın?' diye sordu. Adam 'Evet, ama sen sana emredileni uygula' dedi. Sâlim, 'Bugün sabah namazını kıldın mı?' diye sordu. Adam da 'evet' diye cevapladı. Bunun üzerine Sâlim, kılıcı bırakarak Haccâc'a: 'Adam kendisinin Müslüman olduğunu ve sabah namazını kıldığını söylüyor. Rasûlullah (s.a.v), 'Kim sabah namazını kılar, o Allah'ın zimmetindedir.' buyurmuştur' dedi ve onu öldürmeyeceğini söyledi. Haccâc'ın, 'Biz onu sabah namazı ile ilgili bir durumdan değil, Osman'ın katline yardımcı olduğu için öldürüyoruz' itirazına karşı Sâlim, 'Burada Osman'a benden daha yakın birçok adam var' diyerek söz konusu teklifi kabul etmedi. Bu durum Abdullah b. Ömer'e ulaştığında İbn Ömer, 'Akıllı evladım' diyerek memnuniyetini dile getirmiştir'.¹⁷⁵ Görüldüğü gibi Sâlim b. Abdullah, Hz. Osman'ın şehit edilişi gibi Müslümanları birbirine düşüren bir mesele hakkında bile tarafgirlikten uzak durarak temkinli davranmıştır. Emevî yönetimine karşı da bu temkinli davranışını sürdürmüş, akrabası olan Ömer b. Abdülazîz dışındaki halifelerle samimî ilişkiler geliştirmese de karışıklık çıkarmamak adına onlara biat etmiştir. Halifelere hem babası hem kendi adına biat etmek için birkaç kez Şam'a gitmiş,¹⁷⁶ Medine'ye görevlendirilen vâlilerle de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır.¹⁷⁷

3. Yönetim-Ulema İlişkisi

Sâlim b. Abdullah'ın çocukluk yıllarına denk gelen Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde yönetici-ulema ilişkisinde dinî hassasiyet önde geliyordu. Halifeler seçimle iş başına geldikleri için ulema tarafından herhangi bir eleştiriye maruz kalmadıkları gibi icraatlarına yönelik eleştiri mekanizmasını yok etme yoluna da gitmediler.¹⁷⁸ Onlar hilafetleri boyunca icraatlarında Kur'ân ve sünneti esas alacaklarını ve bu ikisine muhalif davranmaları hâlinde kendilerine biat edilmemesini söylüyorlardı.¹⁷⁹ Oysa Emevî iktidarı bir iç karışıklık neticesinde kurulmuştu¹⁸⁰ ve bunun sonucunda hem halktan hem ulemadan bazı kişiler onların iktidara gelmesine tepkiliydi.¹⁸¹ Bu sebeple Sâlim b.

¹⁷⁴ Taberî, *Târîh*, IV, 400; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIX, 305; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 547.

¹⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 150; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XX, 59; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 91; *Siyer*, IV, 466.

¹⁷⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, VII, 23; Zehebî, *Siyer*, IV, 465.

¹⁷⁷ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 121; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, IX, 44.

¹⁷⁸ Özkan, "Emevîler Döneminde İktidar-Ulema İlişkileri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 14.

¹⁷⁹ Taberî, *Tarih*, III, 224; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VI, 301.

¹⁸⁰ Kılıç, "Emevî Devleti'nde Muhalefet Hareketleri", 71.

¹⁸¹ Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, II, 132.

Abdullah'ın da yaşadığı Medine şehri, Emevî devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar iktidar karşıtı olma tutumunu sürdürmüştü.¹⁸² Sadece Medine'de değil, hilâfet merkezinin bulunduğu Suriye bölgesi haricindeki bölgelerde bulunan ilim adamları Muâviye'yi "hilâfeti saltanata çevirmekle" suçlasa da âlimlerin çoğunluğu, ümmetin birlik ve beraberliğine verdikleri önem ve fitne çıkarma endişesi ile mevcut yönetime itaat ediyorlardı.¹⁸³

Emevî Devleti, siyasi hadiselerle karışmadan sadece eğitimle uğraşan âlimlere karışmamış, bilgilerini halka aktarmalarına engel olmamıştı. Ancak siyasi meselelere karışmış veya devleti eleştirmiş, hele muhalif grupların içerisinde yer almış olan âlimler çeşitli şekillerde cezalandırılmıştı. Örneğin iki büyük âlim Saîd b. Cübeyr ve Şa'bî, Haccâc'a karşı Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın yanında yer almışlardı. Abdurrahman b. Muhammed yenilince Şa'bî, vâli Haccâc'dan özür dileyerek affedilmiş, Saîd b. Cübeyr ise öldürülmüştü.¹⁸⁴ Yine sahâbeden Hucr b. Adî, Hz. Ali taraftarlığı sebebiyle Muaviye döneminde öldürülmüş,¹⁸⁵ dönemin meşhur şairi Ferezdak şiirlerinde bazı Emevî idarecilerini eleştirince bulunduğu şehirden kaçmak zorunda kalmıştı.¹⁸⁶

Emevî Devleti döneminde dinî eğitim verecek resmî kurumlar henüz olmadığı için dinî eğitimin verilmesi ya da halkın sosyal problemlerine dinî yönden cevaplar verilmesi konusu dönemin âlimlerinin sorumluluğundaydı.¹⁸⁷ Câmiler, dinî ilimlerin yanı sıra şiir ve edebiyat öğrenmek isteyenlerin de toplanma merkezi hâlindeydi ve isteyen herkes katılabilirdi.¹⁸⁸ Eğitim-öğretim faaliyetleri dışında ulema aynı zamanda fetva soran herkese fetva verirdi. Resmî olarak bir bağlayıcılığı olmayan bu fetvaların çoğu zaman bir kâdının verdiği hüküm kadar kesin görülmesi, dönemin din bilginlerinin toplum üzerindeki ağırlığını göstermesi bakımından önemlidir.¹⁸⁹

4. Sâlim b. Abdullah'ın Yönetimle İlişkisi

Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı yılların İslâm toplumunun çalkantılı dönemlerine denk gelmesi sebebiyle pek çok Emevî halîfesinin idaresine şahit olmuştu. Halîfeler, Sâlim'e büyük bir saygı duyar, hem Hz. Ömer'in ve İbn Ömer'in uygulamalarını hem de kendisinin görüşlerini öğrenmek için ona sık

¹⁸² Atçeken, "Emevîlerin Siyasi Tarihi", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti III: Emevîler*, 66-67.

¹⁸³ Yiğit, "Emevîler", *DİA*, XI, 87-104.

¹⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 286; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 446; Taberî, *Târîh*, VI, 487-490; Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, VI, 38; Söylemez, "Emevîlerde Eğitim-Öğretim", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti III: Emevîler*, 398.

¹⁸⁵ Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 213; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 334; Taberî, *Tarih*, V, 253.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 64.

¹⁸⁷ Söylemez, "Emevîlerde Eğitim-Öğretim", 374-378.

¹⁸⁸ Hasan, *İslâm Tarihi*, II, 227.

¹⁸⁹ Söylemez, "Emevîlerde Eğitim-Öğretim", 398.

sık başvururlardı. Örneğin dönemin Medine valisi, Sâlim ve Kâsım'a "fâsık bir kişinin durumunu" sorduğunda o ikisi "fâsık yalancı kişinin kırbaç cezasıyla cezalandırılacağını" söylemişlerdi.¹⁹⁰ Emevî komutanlarından Mesleme b. Abdülmelik (ö. 121/739) ve Sâlim b. Abdullah bir savaşta beraberken ganimet mallarından çalan bir asker getirilmişti. Mesleme, bu durumu sormak için Sâlim'i çağırmış, Sâlim de Hz. Peygamber'in "böyle bir durumda askerin dövülmesi ve eşyalarının da yakılması gerektiğini" ifade eden hadisini nakletmişti.¹⁹¹ Halîfe Velîd b. Abdülmelik (ö. 96/715), Sâlim b. Abdullah'a "Hacdayken cemreyi taşıyıp tıraş olduktan sonra farz olan tavaftan önce koku sürülür mü?" diye sormuş, Sâlim de bunun yasak olduğunu söylemişti.¹⁹² Bir diğer halife Süleyman b. Abdülmelik Kurban bayramı günü Sâlim b. Abdullah'ı çağırarak tavaftan önce koku sürülüp sürülmeyeceğini sormuştu.¹⁹³ Sâlim, bir keresinde de Süleyman b. Abdülmelik'e kurban hususunda "(Kurbân edeceğin devenin) sağ tarafında dur ve onu sol yanından boğazla." demişti.¹⁹⁴ Sâlim ve kardeşi Ubeydullah b. Abdullah'ın, dönemin Medine vâlisi Abdurrahman b. Dahhâk'a "bayram namazı için kaç kere tekbir alacağına ve hangi sûreleri okuyacağına" dair bilgiler vermeleri,¹⁹⁵ yine aynı vâlinin Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed'e danışmadan karar vermediğini ifade eden rivayetler,¹⁹⁶ Sâlim b. Abdullah'ın yönetim üzerindeki saygınlığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Yönetimin Sâlim b. Abdullah'a gösterdiği ilginin yanı sıra Sâlim'in de onlara pek çok konuda tavsiyeler verdiği görülmektedir. Bu noktada verilecek ilk örnek Sâlim b. Abdullah'ın, Ömer b. Abdülazîz'le olan irtibatıdır. Ömer b. Abdülazîz'in hem Sâlim'le akraba oluşu hem de onun ilmine duyduğu saygının etkisiyle hilâfete geldiği zaman pek çok kez Sâlim'e danıştığı görülmektedir.¹⁹⁷ Hilâfet görevine getirildiğinde Sâlim b. Abdullah ve Recâ b. Hayve'yi çağırarak onlardan devlet yönetimi ile ilgili tavsiyeler istemiş,¹⁹⁸ ayrıca halîfelik görevine getirilince kurduğu danışma kurulunda Sâlim'e de yer vermiş, hem siyasi hem de dinî pek çok meselede onun görüşlerini önemsemişti.

¹⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 560.

¹⁹¹ Bkz. Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, II, 315; Ebû Dâvud, "Cihâd", 145; Ebû Ya'îlâ, *el-Müsne'd*, I, 180; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 138; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, IX, 174.

¹⁹² Bkz. *Muvatta'*, "Hacc", 21; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 232.

¹⁹³ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 232.

¹⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, V, 427.

¹⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 496.

¹⁹⁶ Taberî, *Târîh*, VII, 14; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXVII, 250; Zehebî, *Tezhîb*, VI, 180.

¹⁹⁷ Ömer b. Abdülazîz'in Sâlim b. Abdullah'a danışmalarının bazen dinî sebepli bazen de siyasi meseleler kaynaklı olduğu görülmektedir. Örneğin bir keresinde Sâlim'e "Ramazan günü yolcunun oruç tutup tutamayacağını", bir başka sefer de Hz. Ömer zamanında Mısır fethedilirken herhangi bir anlaşma yapıp yapılmadığını sormuştu. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 568; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 114.

¹⁹⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 105; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, IX, 511; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLV, 170; XLVIII, 438; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 150; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 295; Zehebî, *Siyer*, VIII, 429.

Sâlim b. Abdullah'ın Ömer b. Abdülazîz ile ilişkisinde değinilmesi gereken en önemli olay, zekât hakkındaki bir belgenin intikâli meselesidir. Kaynaklarda Sâlim b. Abdullah'ın yanında, dedesi Hz. Ömer'in zekâta dair uygulamalarını içeren yazılı bir metin bulunduğu aktarılmaktadır.¹⁹⁹ Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'den intikal ettiği ve daha sonra sırasıyla Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in amel ettiği aktarılan,²⁰⁰ Hz. Ömer'in kılıcının kabzasında sakladığı²⁰¹ bu yazılı belge hakkında Zührî, "Sâlim'in bu metni kendisine okuduğunu ve kendisinin de bunu iyice öğrendiğini" zikretmektedir.²⁰² Ömer b. Abdülazîz ve Sâlim b. Abdullah arasında geçen ve pek çok eserde yer alan rivayetlere göre Hz. Ömer'den zekât konusunda gelen bu belgeyi bilen Ömer b. Abdülazîz, Medine valiliği görevine geldiği zaman, Hz. Ömer'in iki torunu Sâlim ve Abdullah'ın yanında bulunan bu metni kendisine göndermelerini istemişti.²⁰³ Sâlim, kendisinden önce kimsenin bu metni kendisine sormadığını söyleyerek belgeyi Ömer b. Abdülazîz'e teslim etmiş, Ömer b. Abdülazîz de Halîfe Velîd b. Abdülmelik'e göndermişti. Halîfe de görevlilerine bu metin gereğince amel etmelerini emretmişti.²⁰⁴ Zührî'nin kendi ifadesine göre daha sonra gelen halifeler de bu belgeyle amel etmeye devam etmiş, hatta Hişam b. Abdülmelik (105-125/724-744), belgeyi istinsah etirerek ülkenin her tarafındaki memurlarına göndermiş ve onu uygulamalarını emretmişti.²⁰⁵

Ömer b. Abdülazîz, h. 99 yılında halîfelik görevine getirilince yine Sâlim b. Abdullah'tan, Hz. Ömer'in müslümanlar ve gayri müslimler hakkındaki idare ve uygulamalarını kendisi için yazılı olarak anlatıp iletmesini istemişti. Ömer b. Abdülazîz, Sâlim'e yazdığı mektupta "Ömer b. el-Hattâb'ın sîretini, Müslümanlar ve gayrimüslimler hakkında verdiği hükümleri yazarak ona göndermesini" istemişti. Sâlim ise değişen zaman ve şartlara rağmen, bu yazı gereğince amel edebilirse Ömer b. el-Hattâb'tan

¹⁹⁹ Hz. Peygamber'den Hz. Ömer'e, ondan da torunu Sâlim b. Abdullah'a geçen ve zekât hakkındaki rivayetlerden oluşan bu metnin tam hâline ulaşıl原因amamış olsa da Fukahâ-i Seb'a hakkında bir doktora tezi hazırlayan Sümeyye Onuk Demirci, bu metnin parçaları olabilecek mahiyetteki rivayetleri toplayarak çalışmasının sonunda bir bütün hâlinde vermektedir. Bkz. Demirci, "Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri", 326-332.

²⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 358, 360, 365, 367, 369; Ahmed b. Hanbel, 8: 253 (4632); Dârimî, "Zekât", 6; Ebû Dâvud, "Zekât", 4; Tirmizî, "Zekât", 4; Dârekutnî, *Sünen*, III, 17; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 549; İmam Mâlik de *Muvatta*'nda "Ben Ömer b. el-Hattâb'ın zekâtla ilgili bir mektubunu okudum, mektup şöyle idi..." diyerek mektubun içeriğini ayrıntılı olarak vermekte, ancak kimden aktarıldığına ya da mektubun kimde olduğuna dair bir isim vermemektedir. *Muvatta*', "Zekât", 23.

²⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 358; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 549; Beyhakî, *es-Sünen*, IV, 152.

²⁰² Ebû Dâvud, "Zekât", 4; Dârekutnî, *Sünen*, III, 17; Kaynaklarda bu belgeyi Sâlim'den nakleden başka birinin var olup olmadığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla görünen o dur ki mezkûr belge Sâlim b. Abdullah tarihiyle sadece Zührî tarafından rivayet edilmiştir. Zikredilen belge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuzudişli, *Aile İsnadları*, 80-88.

²⁰³ İbn Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, s. 107; Ebû Dâvud, "Zekât", 4; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, IV, 374; Dârekutnî, *Sünen*, III, 17; İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 112; Beyhakî, *es-Sünen*, IV, 153.

²⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 360; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, IV, 374; Dârekutnî, *Sünen*, III, 17-20; Hâkim, *Müstedrek*, I, 550-552; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VI, 11.

²⁰⁵ Dârekutnî, *Sünen*, III, 17; Hâkim, *Müstedrek*, I, 551.

daha büyük bir iş başarmış olacağını söyleyerek ve çeşitli nasihatlerde bulunarak mektubu ona göndermişti.²⁰⁶

Bu bilgilerin yanı sıra, Ömer b. Abdülazîz'in Sâlim b. Abdullah'ı Basra'ya vali olarak tayin etmek istediğini anlatan bir rivayet bulunmaktadır.²⁰⁷ Ömer b. Abdülazîz, dönemin Basra valisi Adî b. Ertât'a bir mektup yazmış ancak mektup valiye ulaşmadan Ömer b. Abdülazîz vefat etmiştir.

Sâlim b. Abdullah'ın, Hicaz valisi Haccâc b. Yûsuf'la (ö. 95/714) irtibatına dair de pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu olayların biri daha önce de zikredilen, Haccâc'ın Sâlim'e bir kılıç vererek orada bulunan bir kişiyi öldürmesini istemesi ve Sâlim b. Abdullah'ın da bunu reddetmesini ifade eden olaydır.²⁰⁸ Haccâc'la Sâlim arasındaki bir başka olay da şöyledir; Abdülmelik b. Mervân, valisi Haccâc'a "hac konusunda İbn Ömer'e muhalefet etmemesini" söylemişti. Bir gün hac sırasında Haccâc, İbn Ömer'e Arefe günü vakfenin nasıl yapılacağını sormuştu. O sırada babasının yanında bulunan Sâlim, Haccâc'a "Sünnete uymak istiyorsa hutbeyi kısa tutup vakfeyi de hemen yapması gerektiğini" söylemişti. İbn Ömer de oğlunun sözlerini tasdik etmişti.²⁰⁹

Sâlim b. Abdullah yönetimle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış, Emevî yönetiminin bazı uygulamalarını onaylamasa da karışıklık çıkarmamak adına halifelere biat etmiş, vâlilerle de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin Abdülmelik, Medine valisi olarak Târik b. Amr'ı atadığında Sâlim, Kâsım b. Muhammed, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Ali b. Hüseyin'le birlikte vali ile tanışmaya gitmişlerdi.²¹⁰ Ayrıca önce babası Abdullah b. Ömer'in, sonra da kendisinin Emevî halifelerine biatını bildirmek üzere üç defa Şam'a gitmiştir.²¹¹

Bütün bunlara rağmen Sâlim b. Abdullah, dinî meseleler söz konusu olduğunda karşısındaki yöneticilerden biri bile olsa doğru bildiğini naklederdi. Örneğin Hişam b. Abdülmelik'in Medine valisi İbrahim b. Hişam Arafat'ta halka hutbe verirken hutbeyi uzatmış, namaz vaktinin geçmesinden endişelenen Sâlim b. Abdullah ayağa kalkarak yüksek sesle "Namaz ne olacak ey vali?" diye

²⁰⁶ İbn Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 107; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 309; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLV, 174-175; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, X, 266; Zehebî, *Siyer*, V, 127; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 199-200; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 173; Ömer b. Abdülazîz ve Sâlim b. Abdullah arasındaki bu mektuplaşma olayı Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ*'sında iki farklı şekilde aktarılmaktadır; İlk rivayete göre Ömer b. Abdülazîz bu isteğini Sâlim'e mektup yoluyla değil yüz yüze söylemiştir, ikinci rivayette ise Ömer b. Abdülazîz'in bu konu hakkında Sâlim'e yazdığı bir mektup aktarılmaktadır. Ancak *Hilyetü'l-evliyâ*'daki mektubun içeriği, diğer eserlerde yer alan rivayetlerden bariz farklılıklar içermektedir. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 214; V, 284-286.

²⁰⁷ Abdürrezzâk, *el-Emâlî fî âsâri's-sahâbe*, 110.

²⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 150; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 59; Zehebî, *Siyer*, IV, 466.

²⁰⁹ *Muvatta'*, "Hacc", 194; Buhârî, "Hacc", 87; İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 253; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 185.

²¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 121; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, IX, 44.

²¹¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VII, 23; Zehebî, *Siyer*, IV, 465.

uyarmıştı.²¹² Sâlim b. Abdullah yanlış bir uygulama karşısında sessiz kalmazdı. Bir defasında hac vazifesi sırasında Hişam b. Abdülmelik Hicr'in içine girmek istediğinde Sâlim onu engellemiş ve Hicr'in dışından tavaf ettirmişti.²¹³ Sâlim b. Abdullah'ın bu yönünü bilen insanlar, onun sessizliğini de ikrar olarak nitelendirmektedirler. Nitekim İbn Cüreyc'in aktardığına göre halife Hişam Arafat'ta namaz kıldırırken cehrî (sesli) kıraat yaptığına Sâlim buna ses çıkarmamıştı. Onlar da bu durumu Sâlim'in tasvip ettiğine yorumuşlardı.²¹⁴

Tüm rivayetler birarada değerlendirildiğinde Sâlim'in yönetime karşı temkinli bir politika izlediği ve açıkça bir tepki vermek yerine daha mutedil bir tutum izlemeye gayret ettiği anlaşılmaktadır. Bunu yaparken de amacı babası İbn Ömer'in yolunu izleyerek çeşitli fırkalara bölünmeye başlayan İslâm ümmetinin birliğini korumaya çalışmaktır. Aktarıldığına göre bir adam Sâlim b. Abdullah'ın meclisine gelip emirin bir kişiye kırbaça vurduğunu ve o kişinin de öldüğünü söylemiş, Sâlim de "Allah Teâla Hz. Mûsâ'yı bir kâfiri öldürmekten dolayı kınamıştı."²¹⁵ diyerek bu davranışın yanlış olduğunu açıkça söyleyerek değil, Kur'ân-ı Kerîm'den delil getirerek bildirmişti.

Kaynaklardaki bilgilerden Emevî idarecilerinin Ömer b. el-Hattâb ailesinden gelen bu büyük fakihe saygı duydukları ve zaman zaman ihtiyaçlarını gözetmeye çalıştıkları ancak Sâlim'in yönetimin yardım tekliflerini geri çevirdiği anlaşılmaktadır. Bu durumu ifade eden örneklerden biri, daha önce zikredilen, Hişam b. Abdülmelik'in Kâbe'de Sâlim b. Abdullah'ı görünce bir ihtiyacı olup olmadığını sorması ve Sâlim'in de "Ben dünya ihtiyaçlarını onun sahibi olandan bile istemedim ki, bir başkasından nasıl isterim?" cevabını vererek bu yardım teklifini reddettiğini ifade eden rivayettir.²¹⁶ Bir defasında da Hişam b. Abdülmelik, Sâlim b. Abdullah'a yine "bir isteği olup olmadığını" sormuş, bunun karşılığında Sâlim: "Evet, senden bir isteğim var. O da Muhammed'in (s.a.v) ümmeti konusunda Allah'tan korkmandır!" cevabını vermişti.²¹⁷

Yönetimle ilişkisine örnek olarak şu olay da gösterilebilir: dönemin halifesi Velîd b. Abdülmelik hilâfeti oğlu Abdülazîz'e bırakma arzusuyla, Zeyd b. Hasan b. Ali'den, kardeşi Süleyman b. Abdülmelik'e değil kendi oğlu Abdülazîz'e biat etmesini istemişti. Zeyd de bunu kabul etmişti. Ancak Süleyman b. Abdülmelik hilâfete gelince Zeyd b. Hasan'ın bu mektubunu bulmuş ve Medine vâlisi Ebû Bekir b. Hazm'a, Zeyd'e gidip bu mektupta yazılanları kendisinin yazıp yazmadığı tasdik ettirmesini

²¹² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 382; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlî Tehzîb*, V, 187.

²¹³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 57; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 252; Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 226.

²¹⁴ Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen*, VII, 287.

²¹⁵ Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, X, 463; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 209; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 258.

²¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 64; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 114-115; Zehebî, *Tezhîb*, III, 373; Siyer, IV, 466; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 235.

²¹⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, X, 434.

emretmişti. Vâli mektubu Zeyd b. Hasan'a anlatınca Zeyd olayı anlatmak ve danışmak için Kâsım b. Muhammed ve Sâlim b. Abdullah'ın yanına gitmiş ve "Velîd'den çekindiğinden dolayı biati kabul etmek zorunda kaldığını" söylemişti. O ikisi Zeyd'e "Süleyman'a biat etmemesini ancak bunu açığa da vurmamasını, Allah'ın onu en doğru şekilde bu işten kurtaracağını umduklarını" söylemişlerdi. Zeyd b. Hasan'ın biat etmediğini duyan Süleyman b. Abdülmelik vâliye ona ceza vermesi için emir göndermiş, ancak bu emri gerçekleştirmeden hastalanıp ölmüştü.²¹⁸

Sâlim b. Abdullah'ın yönetime karşı bu mutedil tavrını, kendi döneminin öne çıkan diğer fakihlerinde de görmek mümkündür. Nitekim Saîd b. Müseyyeb haricinde fukahâ-i seb'anın diğer üyeleri ile dönemin önemli fakihlerinden olan, Hz. Ali'nin torunu Ali Zeynelâbidîn'in (ö. 94/712) de siyasi meselelerden uzak durduğu, Emevî yönetiminin icraatlerinin bazılarından hoşlanmasalar da karışıklık çıkarmamak adına açıkça bir muhalefetten kaçındıkları anlaşılmaktadır.²¹⁹ Hatta fukahâ-i seb'adan Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın Emevî yönetimiyle arasının iyi olduğu,²²⁰ yine aynı dönemin meşhur fakihlerinden, Osman b. Affan'ın oğlu Ebân b. Osman'ın (ö. 105/723) Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân tarafından Medine valiliğine atandığı ve yedi yıl boyunca bu görevde kaldığı bilinmektedir.²²¹ Dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'ın yönetime karşı bu ılımlı tavrının kendisine has olmayıp, Saîd b. Müseyyeb hariç Medineli tâbiî fakihlerin genel tutumunu yansıttığı söylenebilir.

B. FİKRÎ DURUM VE SÂLİM B. ABDULLAH

1. Fikrî Durum

Sâlim b. Abdullah'ın hayatta olduğu zaman dilimi, Müslümanlar açısından siyasi pek çok gelişmenin yaşandığı yıllar olmasının yanı sıra, Hâricîlik, Şîa, Mürcie, Kaderîyye gibi dinî-siyasi mezheplerin de ortaya çıkmaya başladığı yıllar olarak kaydedilmektedir. Yaşanan bu siyasi ve ilmî gelişmeler, muhakkak ki Sâlim'in olaylar karşısındaki tutumunu etkilemiştir. Bu bakımdan Hz. Osman'ın hilafeti yıllarında doğan ve çocukluk yılları Hulefâ-i Râşidîn'in son ikisinin dönemine denk gelen Sâlim b. Abdullah üzerinde bilhassa Emevîler devri ilmî gelişmelerinin etkisinin daha kuvvetli olacağı, bu nedenle o dönemin daha ayrıntılı bilinmesi gerektiği kanaatindeyiz.

²¹⁸ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 555.

²¹⁹ Bkz. Demirci, "Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri", 57, 63, 66; Yerkazan, "Ehl-i Sünnet ve Şîa Hadis Kaynaklarında Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin ve Rivayetleri", *Journal of Analytic Divinity*, c. 4, sy. 1, Haziran 2020, 25.

²²⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 187.

²²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 115; Taberî, *Târîh*, VI, 209; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, VI, 150.

İslâm tarihini derinden etkileyen pek çok siyasi olayın Emevîler döneminde meydana gelmiş olması, bu dönemin siyasetle birlikte anılmasına ve ilmî-kültürel faaliyetlerin nispeten geri planda görülmesine neden olmuştur. Oysa Emevîlerin yaklaşık doksan yıllık iktidarları boyunca pek çok yeni fetih gerçekleştirilmiş, Bizans ve İran gibi farklı kültürlerle karşılaşmaları sonucunda bu yeni yaşam tarzlarından etkilenmeler meydana gelmiştir.²²² Bu sebeple, daha önceden var olmayan bazı problemlerin tartışılmaya başlandığı, yaklaşık olarak hicrî I. asrın ortalarıyla başlayarak hicrî II. asrı da kapsayan dönem, özellikle dinî ilimlerin gelişmeye başladığı bir dönemdir. Bu noktada henüz branşlaşmamış dinî ilimlerin temellerinin bu dönemde atıldığını ve ilk eserlerinin de bu dönemlerde verildiğini söylemek yanlış olmaz.²²³

Sâlim b. Abdullah'ın çocukluk çağı denilebilecek dönemlerde, Hz. Ali devrinde yapılan Cemel Savaşı (36/656) sonrası sistemli olmasa da iman-amel ilişkisi konusunda tartışmalar başlamış, Sıffin Savaşı (37/657) ve hemen akabindeki Hakem Olayı sonrasında ise iman-amel tartışmaları daha belirgin bir hal almaya başlamıştı.²²⁴ Bu savaşlarda ölen ve öldüren Müslümanların âhirette durumlarının ne olacağı, bir müslümanı öldürmenin dinî hükmü, iman-amel-günah ilişkisi, tekfir, insanın eylemlerinde hür olup olmadığı gibi konular üzerinde başlayan tartışmalar, ulema arasında büyük ihtilaflara yol açmış, özellikle büyük günah işleyen kişinin (mürteku'l-kebîre) âhirette durumunun ne olacağı meselesi, onun “menzile beyne'l-menziyleteyn”de²²⁵ olacağını ileri süren Mu'tezile ile büyük günah işleyen akibetini Allah'a ırcâ eden Mürcie mezheplerinin ortaya çıkışının başlıca âmili olmuştu.²²⁶ Böylece, önceleri siyasi boyutu ön planda olan birer hareket olarak doğan akımlar, daha sonra gelecek olan Emevîler döneminde itikâdî bir boyut kazanmaya başlamıştı.²²⁷

Yezîd b. Muâviye devrinde, 61/680 tarihinde meydana gelen Kerbelâ faciası ve 63/683 tarihinde yaşanan Harre Vakası, Hz. Ali'nin ve oğullarının haklarını arama iddiasıyla ortaya çıkan ve Şiîliğin oluşumuna zemin hazırlayan bazı hareketlerin temellerinin bu dönemde atılmasına neden olmuştur.²²⁸

²²² Aycan, “Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihsel Gelişimi”, *Dinî Araştırmalar*, 337.

²²³ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, I, 205.

²²⁴ Hz. Ali ve Muâviye'nin karşı karşıya geldiği savaşta Hz. Ali taraftarlarından –daha sonra Havâric adını alacak olan- bir grup, Hz. Ali'yi, Muâviye'nin hakem teklifini kabul ettiği için, Muâviye ve adamlarını da hilâfeti hak sahibinden gasb ettiği için tekfir etmiştir. Bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 116-118.

²²⁵ *Menzile beyne'l-menziyleteyn*; Mu'tezilî anlayışa göre imanla küfür arasında yer alan fisk konumunu ifade eder. Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kişi inanç esaslarını inkâr etmediği için küfre girmiş sayılmaz, ancak fisk statüsünde bulunur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebi, “Menzile beyne'l-menziyleteyn”, *DİA*, XXIX, 161-162.

²²⁶ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 22; Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, 55.

²²⁷ Yavuz, “Kelâm”, *DİA*, XXV, 196-203; Kazanç, “Klasik Kelâmî Tartışmaların Doğuşu ve Gelişimine Etki Eden Faktörler”, *OMÜİF Dergisi*, 185.

²²⁸ Yurdagür, *Kelâm Tarihi*, 81.

Yine bu dönemde Emevîler'in icraatlerini meşru gösterebilmek amacıyla cebir inancını yaymaya çalışmalarının yanı sıra,²²⁹ Allah'ın sıfatları ve kazâ-kader tartışmaları da ihtilaflara sebep olan önemli problemlerdir.²³⁰

Kelâmî tartışmaların hadis çalışmalarına yansımaları ise en başta hadis uydurma faaliyetine olmuştur. Hz. Peygamber'e izafe edilen, Cehmiyye, Mürcie ya da Kaderiyye fırkaları ile ilgili rivayetler²³¹ ya da “*Kur'ân mahlûktur diyen kâfir olmuştur.*”²³², “*Ümmetimden bazı topluluklar gelecek ve 'Kur'ân mahlûktur' diyecekler. Kim böyle derse Allah'ı inkâr etmiş olur ve karısı ondan boş olur.*”²³³ gibi rivayetler kelâmî ihtilaflar sebebiyle kendi fikrini meşru hale getirmek isteyenlerin uydurdukları hadislere örnek olarak gösterilebilir.

2. Fikrî Akımlar Karşısında Sâlim b. Abdullah'ın Tutumu

Hicrî I. yüzyılın ortalarına doğru meydana gelen ve Cemel ve Siffin Savaşları sonucunda Şia, Havâric, Kaderiyye ve Mürcie gibi bazı itikâdî fırkalar ortaya çıkmaya başlamıştı. Sâlim b. Abdullah'ın doğduğu yıllara denk gelen bu savaşlar ve neticesindeki bölünmelerin etkisi Sâlim'in de içinde bulunduğu tâbiîn döneminde de devam etmişti. Ancak Medine'nin sünnet yurdu oluşu, bazı sahâbîlerin hâlâ hayatta oluşu ve Medine'nin dış kültürlerle kısmen kapalı yapısı, müslümanlar arası bu fırkalaşmadan nispeten uzak kalmasını sağlıyordu. Buna rağmen hac ziyaretleri ve hadis öğrenmek amacıyla İslâm coğrafyasının her yanından Medine'ye sürekli devam eden yolculuklar neticesinde bu yeni fikirlerden Medine'nin de haberi oluyordu.

Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı dönemde yeni ortaya çıkmaya başlayan siyasi ve itikâdî fırkalar hakkında değerlendirmeler yapılmaktaydı. Pek çok rivayette, içlerinde Sâlim b. Abdullah'ın da bulunduğu Medine fukahâsına Şia ve Kaderiyye gibi fırkalarla ilgili sorular yöneltildiği

²²⁹ Yavuz, “Kelâm”, *DİA*, XXV, 196-203.

²³⁰ Abdülhamîd, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler*, 142.

²³¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 276.

²³² İbnü'l-Cevzî, bu rivayetin Hz. Peygamber'den naklinin sahih olmadığını zira Dârekutnî'nin, rivayette yer alan Muhammed b. Ubeyd hakkında “kezzâbtır ve hadis uydurur” dediğini nakletmektedir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 107; Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, I, 12; Ayrıca rivayet, Buhârî'nin *Halku efâli'l-ibâd* adlı eserinde Süfyân es-Sevrî'nin sözü olarak yer almaktadır. Bkz. Buhârî, *Halku efâli'l-ibâd*, 30.

²³³ İbnü'l-Cevzî ve Süyûtî, bu rivayeti eserlerinde naklettikten sonra rivayetin mevzu olduğunu, zira rivayeti nakleden Muhammed b. Yahyâ b. Rezîn'in kezzâblıkla suçlandığını ve Ebû Hâtim'in onun hakkında “Deccâldır, hadis uydurur” dediğini nakletmektedirler. Ancak Süyûtî, Ebû Hâtim'in değil İbn Hibbân'ın böyle söylediğini aktarmaktadır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 107; Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, I, 12; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şeria*, I, 134.

görülmektedir.²³⁴ Sâlim b. Abdullah, döneminde ortaya çıkan bid'at görüşleri kabullenmemiş, bilhassa Kaderiyye'yi lanetlemiş ve insanı fillerinin tek yaratıcısı olarak görenleri (hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmayanları) eleştirmiştir.²³⁵ Aslında Sâlim b. Abdullah da dâhil olmak üzere dönemin âlimlerinin eleştirileri sadece Kaderiyye'ye değil, bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan hemen tüm fırkalara yöneliktir. Ulemanın bu fırkalara yönelik olumsuz tutumunda itikâdî konuları tartışmaktan kaçınma düşünceleri de etkili olmuş olmalıdır. Nitekim fikhî konularda ictihâd etmeye sıcak bakan pek çok fakih, itikâdî konularda görüş belirtmeye karşı çıkmıştır.²³⁶ İşte bu nedenle Saîd b. el-Müseyyeb, Kâsım b. Muhammed, Süleymân b. Yesâr, Ömer b. Abdülazîz ve Ali b. Hüseyin gibi dönemin öne çıkan fakihlerine benzer şekilde Sâlim b. Abdullah da herşeyin bir kaderle belirlendiğini söylemekteydi.²³⁷

Sâlim b. Abdullah'ın, dönemin öne çıkan itikâdî konularında fazla konuşmayı sevmediği, bu konularda kendisine soru yöneltilirse Hz. Peygamber'den ya da İbn Ömer'den bildiklerini nakletmekle yetindiği görülmektedir. Örneğin kendisine Allah'ın sıfatları ile ilgili bir sorulduğunda Hz. Peygamber'in "Allah'ın zâtı hakkında değil, nimetlerini tefekkür edin!" hadisini nakletmişti.²³⁸ Bununla birlikte zamanın mahiyeti²³⁹ gibi soyut konularda konuştuğu, ancak babası İbn Ömer'in onu bu yüzden uyardığı ve "zaman hakkında sürekli konuşmaktan sakındırdığı (hakkında detaylı açıklama bulunmayan bu gibi konularda konuşmaktan sakındırdığı)" nakledilmektedir.²⁴⁰

Rivayetlerden anlaşılan odur ki Sâlim b. Abdullah da ulemanın çoğu gibi sonradan ortaya çıkan ve müslümanları siyasi ve dinî olarak ayrıştıran bu fırkaları tasvip etmiyor, bilhassa siyasi tarafgirlikten uzak durmak için gayret gösteriyordu. Medine'nin dışından, özellikle Irak bölgesinden neş'et eden bu yeni fikirlere karşı Sâlim'in, Hz. Peygamber'in sünnetini müdafaa etmeye gayret ettiği anlaşılmaktadır.

²³⁴ Örnek olarak Ömer b. Abdülazîz'in Kaderiyye hakkındaki görüşleri için bkz. İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, I, 88; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXI, 418; Saîd b. el-Müseyyeb'in Kaderiyye ile ilgili sözleri için bkz. Dûlâbî, *el-Künâ*, II, 761; Kâsım b. Muhammed'in de tıpkı Sâlim gibi Kaderîleri eleştirdiği ile ilgili olarak bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 143; Zehebî, *Siyer*, V, 59.

²³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 143, 153; Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İtikâd*, IV, 713; Zehebî, *Siyer*, V, 59.

²³⁶ Ulu, *Tâbiünun Sünnet Anlayışı*, 57.

²³⁷ Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İtikâd*, III, 591.

²³⁸ Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İtikâd*, III, 580; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 262. Ancak bu rivayeti Sâlim'den nakleden Vâzî' b. Nâfi'in metruk olması sebebiyle rivayet tenkit edilmiştir. Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 385; Zehebî, *Mizân*, IV, 327.

²³⁹ Rivayette geçen "dehr/دهر" kelimesi "zaman" anlamına gelmekte olup, âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını iddia eden "Dehriyye" akımını temsil etmektedir. "Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi helâk edecek olan zamandan (dehr) başkası değildir." (el-Câsiye 45/24) âyetinden ve Hz. Peygamber'in "Sizden biriniz dehre sövmesin. Zira dehr Allah'tır" (Ahmed b. Hanbel, XIII, 110 (7682); Müslim, "Elfâz", 6) hadisinden bu anlayışın Câhiliye döneminde de var olduğu anlaşılmaktadır. Kelâmî eserlerde ayrıntılı olarak bahsedilen "Dehriyye" hakkında daha fazla bilgi için bkz. Abdulkâhîr el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, I, 128, 278, 280; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, II, 113; III, 79; Altıntaş, "Dehriyye", *DİA*, IX, 107-109.

²⁴⁰ Bir önceki dipnotta zikredilen âyetin tefsirini yaparken Kurtubî, "Sâlim b. Abdullah'ın zaman hakkında konuştuğunu ve babasının onu uyardığını" zikrederek muhtemelen, Sâlim'in bu inançta olan kişileri kınadığını ancak İbn Ömer'in, ona böyle konularda fazla konuşmamasını tavsiye ettiğini anlatmak istemiştir. Bkz. Kurtubî, *Tefsir*, XVI, 171.

Öğrencisi Ukbe b. Ebu's-Sahrâ'nın anlattığına göre bir grup, Kurban Bayramı arefesinde Sâlim b. Abdullah'a gelerek çok fazla sorular sormaya başladılar. Bunun üzerine Sâlim: "Zannediyorum sizler Iraklısınız. Irak ehli kadar Allah'ın kitabını terkeden başka bir kavim görmedim!" diyerek onların bu tavırlarını eleştirmişti.²⁴¹ Yine bir gün Iraklılardan oluşan bir topluluğa rastladığında Hz. Peygamber'in "Fitne şurdan, doğu tarafından gelecektir." hadisini zikretmişti.²⁴² Bir keresinde de karşılaştığı kişiye kimlerden olduğunu sormuş, Kûfeli olduğunu öğrenince Kûfelileri "Sebeîler ve Harûriler arasında ne kötü bir kavimdir." diyerek nitelemiştir.²⁴³ Muhakkak ki Sâlim b. Abdullah'ın bu tavrı tüm Iraklılara yönelik değildir. Nitekim "Sâlim b. Abdullah'ın talebeleri" kısmında anlatılacağı üzere Irak bölgesinden gelip kendisinden hadis dinleyen pek çok ravisi bulunmaktadır. Ancak zikredilen rivayetler Sâlim'in, hem yaşadığı dönemde ortaya çıkan itikâdî fırkalara karşı tutumunu hem de farklı bölgelerden ve fikirlerden haberdar olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

İkrime b. Ammâr'ın (ö. 159/776) anlattığına göre Câbir el-Cu'fî adında bir adam Sâlim b. Abdullah'a gelip "İhramlı kişi yüzünü meshederken sakalından bir tel kopsa ne olur?" diye sormuştu. Bu soru üzerine Sâlim "Sen Iraklı mısın? Öyleysen benden uzaklaş! Ben babamdan Hz. Peygamber'in 'Küfrün başı şuradan çıkacaktır' diyerek doğu tarafını işaret ettiğini işittim" diye cevap vermişti. Ancak Câbir "Ben sadece Allah'ın size afiyet vermesini isteyen bir kişiyim" deyince Sâlim ona İbn Muhalleb isyanına katılıp katılmadığını sormuştu. Câbir isyana katılmadığını söyledikten sonra 'İbn Ömer'in gece namazını nasıl kıldığını' sormuş, Sâlim de ikişer rekât hâlinde kıldığını söylemişti.²⁴⁴ Rivayette adı geçen Câbir el-Cu'fî'nin, Şîî görüşlere sahip olduğu nakledilmektedir.²⁴⁵ Ancak Câbir'in isyana katılmadığını öğrendikten sonra sorusuna cevap vermesi Sâlim b. Abdullah'ın, inancının dâiliğini yapmayan ve siyasi meselelere karışmayan ravilere karşı daha ılımlı bir tutum izlediğinin delili sayılabilir.

²⁴¹ Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 772.

²⁴² Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, IX, 420; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 258.

²⁴³ Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 758.

²⁴⁴ İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, 227.

²⁴⁵ Câbir b. Yezîd el-Cu'fî aynı zamanda Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakleden talebelerindendir. Başlarda mutedil Şîî görüşlere sahipken daha sonraları Hz. Ali'nin kıyametten önce tekrar dünyaya geleceği (rec'at) inancına sahip olduğu rivayet edilmektedir. Ebû Hanife, İbn Maîn, Dârekutnî gibi pek çok âlim tarafından zayıf, kezzâb, metrûk olarak değerlendirilmiş, ondan rivayet etmenin helal olmayacağı ve hadisinin yazılmayacağı söylenmiştir. Talebeleri Süfyân es-Sevrî ve Şa'bî ise Câbir'in hadiste güvenilir olduğunu söylemektedir. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 280, 297, 364; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 77; II, 497-498; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 287; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 328-336; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-duafâ*, I, 9, 65; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, I, 398; *el-Mevzuât*, I, 51, 188, 377.

C. İLMÎ DURUM

Buraya kadar anlatıldığı üzere, Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı yıllar siyasi olarak çalkantılı ancak buna rağmen gelişimin ve değişimin hızlı meydana geldiği bir zaman dilimidir. Siyasi ve sosyal alanda yaşanan hareketlilik ve farklı kültürlerle karşılaşmanın getirdiği toplumsal değişme ilmî faaliyetleri hızlandırmış, dinî ilimlerin çoğunun teşekkülü bu dönemde başladığı gibi müspet ilimlere dair de pek çok gelişme yaşanmıştır.

Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı hicrî ilk asır, İslâmî ilimlerin hemen tamamının temel kaynağı durumunda olan hadis ilminin doğuş çağıdır. Özellikle İslâm davetinin yayıldığı yer olması bakımından dârü's-sünne²⁴⁶ olan Medine, bizzat Hz. Peygamber'in eğitiminden geçen sahâbenin birçoğunun yaşadığı yer olması dolayısıyla, hicrî ilk asırda da bir ilim merkezi olarak önemini koruyordu.²⁴⁷ Hz. Peygamber hayattayken, ondan hadis nakletme konusunda oldukça dikkatli olan sahâbenin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da hadis rivayet ederken oldukça ihtiyatlı davranarak,²⁴⁸ “duyduğu gibi nakletme”ye özen gösterdikleri,²⁴⁹ ayrıca hadisleri kendi aralarında müzakere ederek hatalı buldukları rivayetleri doğrusunu bilenleri araştırarak tesbit ettikleri²⁵⁰ bilinmektedir. Ancak özellikle Hz. Osman döneminden sonraki siyasi karışıklıklar ve sonrasında yaşanan itikâdî bölünmeler, uydurma rivayetlerin çoğalmasını, uydurmaların çoğalması da hadis naklettiğini söyleyen kişilere, bu hadisi kimlerden aldığının sorulmasını ve nakleden ravilerin bilhassa adâlet (itikât) açısından değerlendirilmelerini zorunlu kılıyordu. Bu nedenle Sâlim b. Abdullah'ın da içlerinde olduğu tâbiîn döneminin hadis ilmi

²⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 657.

²⁴⁷ Hatta Kûfe medresesinin kurucusu olan İbn Mes'ûd bir konuda verdiği fetvanın yanlış olduğunu Medine'de öğrenince hemen reyinden dönmüş ve Kûfe'ye döndüğünde fetva verdiği kişiyi bularak durumu anlatmıştır. Aktepe, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, 105.

²⁴⁸ Sahâbenin hadis rivayetindeki ihtiyatlı yaklaşımına en güzel örnek, Hz. Ebû Bekir'in ninenin mirası konusundaki tavrıdır. Vefat eden torununun mirasından pay isteyen nine hakkında Kur'an'da ve Sünnet'te bir açıklama bulamayan Hz. Ebû Bekir, durumu ashâba sormuş, Muğîre b. Şu'be 'Rasûlullah'ın (s.a.v) nineye 1/6 verdiğini' söyleyince Hz. Ebû Bekir, bu durumu Hz. Peygamber'den başkasının da duyup duymadığını sormuştur. Muhammed b. Mesleme'nin de şahitlik yapması üzerine Hz. Ebû Bekir, nineye torununun mirasından buna göre pay vermiştir. *Muvatta'*, “Ferâiz”, 4; Sahâbenin hadis rivayetindeki hassasiyeti konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Acâc el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, s. 118-129.

²⁴⁹ Örneğin İbn Ömer “İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir.../...بني الإسلام على خمس” hadisini rivayet ederken hac ile orucun yerini değiştiren raviyi ikaz etmiştir. Bkz. Müslim, “İman”, 19; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 176; Aynı şekilde sahâbenin hadisin nakli sırasında yapılabilecek muhtemel bir hatayı Hz. Peygamber'e isnad etmemek için rivayetten sonra “Bunu ya da buna benzer bir şey söyledi/ أَوْ كَمَا قَالَ ” gibi tabirler kullandıkları da bilinmektedir. Örnekler için bkz. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 96 (20028), 163 (20209).

²⁵⁰ Sahâbenin insanî yönünün bir gereği olarak, eksik duyma, iyi öğrenememe vb. sebeplerle bazen hatalı rivayette bulundukları bilinmektedir. Hatalı rivayetleri düzeltme konusunda bilinen en iyi örnekler Hz. Âişe'ye aittir. Hz. Âişe'nin sahâbeye istidrâkleri için bkz. Zerkeşi, *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, trc. Bünyamin Erul, Otto Yay., Ankara 2017.

açısından değinilmesi gereken en önemli özellikleri basit tarzda isnad sisteminin²⁵¹ ve ricâl tenkitinin²⁵² kullanılmaya başlanmasıdır.

İsnad kullanımının hicrî ilk asrın ikinci yarısından sonra başladığını gösteren rivayetlerden biri İbn Abbas'ın (ö. 68/687) "Herkes hadis rivayetine başlayınca, bildiklerimizden başka kimseden hadisleri almaz olduk."²⁵³ sözü, biri de İbrahim en-Nehaî'nin (ö. 96/714) "İsnad ancak el-Muhtâr döneminde (66/685) sorulurdu"²⁵⁴ rivayetidir. İki rivayet de isnad sorma uygulamasının zikredilen dönemlerde yeni yeni başladığını ifade etmektedir. Daha sonra ise İbn Sîrîn'in (ö. 110/729) meşhur "Önceleri isnaddan sormuyorlardı. Ancak fitne baş gösterince bizlere ravilerinizi isimlendiriniz dediler. Böylece sünnet ehlinin hadisleri alınıp, bid'at ehlinen olan kimselerin hadisleri ise reddedilmiştir."²⁵⁵ sözü, hem isnadın Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle (35/655) başlayıp Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle (40/661) derinleşen fitne²⁵⁶ olaylarından sonra sistemli olarak kullanılmaya başladığına dayanak olarak gösterilmekte²⁵⁷ hem de hadis uydurmacılığı ile isnadın ortaya çıkışı arasındaki kuvvetli bağ ifade

²⁵¹ Bazı müsteşrikler eski Hind dinî metinlerinde veya Yahudi geleneğinde bazı ravi isimlerinin zikretme geleneğinin var olduğunu söyleyerek isnadın İslâmî kökenli olmadığını iddia etmekteyse de (Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, 8) isnad sisteminin Müslümanlara has bir özellik olduğu konusunda pek çok görüş bulunmaktadır. (İbnü's-Salah, *Mukaddime*, 255; Kasımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 201; Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, 8-9; Nâim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, 78); İsnadın kaynağı meselesine geniş bir yer ayıran İbn Hazm'a göre, sikanın sikadan nakli şekliyle Hz. Peygamber'e ulaşan muttasıl isnad zincirlerine sadece müslümanlar sahiptir. İbn Hazm, *el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi*, I, 1010-1012; Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, 41; İtalyan müsteşrik Caetani, böyle gelişmiş bir isnad sisteminin bedevî Araplar arasında tesis edilmiş olmasının mümkün olmadığını söyleyerek isnadın İslâm kaynaklı olmadığını ileri sürmüştür. Âsım Köksal ise Caetani'ye yazdığı reddiyede isnadın bizzat Hz. Peygamber tarafından tatbik edildiğini söylemektedir. Köksal, *Caetani'ye Reddiye*, 44-45; İsnad konusunda Caetani'ye bir başka eleştiri için bkz. Nâim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, 73-80.

²⁵² Tâbiîn döneminde tenkitleriyle öne çıkan kişiler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-İlâle*, I, 25; Ebû Zûr'a, *Duâfâ*, I, 8; Turhan, *Ricâl Tenkitinin Doğuşu ve Gelişimi*, 55-63.

²⁵³ Müslim, *Mukaddime*, 4.

²⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-İlâle*, III, 380 (5673); İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 355; Muhtâr es-Sekafî; Abdullah b. Ömer'in eşi Safiyye bint Ebû Ubeyd'in kardeşi olan Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin kendisini emir tayin ettiğini ileri sürerek Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere 66/685 yılında bir isyan başlattı ve Kûfe'yi ele geçirdi. Aynı dönemde Hicaz ve doğu eyaletlerde hüküm süren Abdullah b. ez-Zübeyr, Muhtâr'ı durdurmak amacıyla kardeşi Mus'ab'ı onun üzerine gönderdi. Uzun süren kuşatma sonucunda 67/687 tarihinde Kûfe ele geçirildi ve Muhtâr öldürüldü. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 400-401; Taberî, *Târîh*, V, 569-570; VI, 66-68, 93-116; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 264-270.

²⁵⁵ Müslim, *Mukaddime*, 5; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 354.

²⁵⁶ İbn Sîrîn'e isnad edilen bu rivayette geçen "fitne"nin ne olduğu konusunda Hz. Osman'ın şehit edilmesi (35/655), Abdullah b. ez-Zübeyr'in ayaklanması (64/683), Muhtar es-Sekafî'nin, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin adına ayaklanma başlatması (66/685) gibi farklı görüşler ileri sürülse de ağırlıklı görüş "büyük fitne"nin Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve sonrasında Hz. Ali ve Muâviye arasında geçen ihtilaflar olduğu yönündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, 305; Polat, *Mürsel Hadisler*, 29; Oryantalist J. Schacht ise İbn Sîrîn'in "fitne" diye bahsettiği olayın Emevîler'in son zamanlarına doğru halife Velîd b. Yezîd'in (ö. 126/743) öldürülmesiyle başlayan iç savaş olduğunu iddia etmekte ve isnad kullanma alışkanlığının en erken hicrî ikinci asıra tarihlendirilebileceğini söylemektedir. Oysa halife Velîd'in öldürülmesine kadarki süreçte cereyan eden Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesi gibi pek çok hadiseyi gözmezen gelmekle eleştirilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, 36-37. Schacht'ın bu iddialarına yanıtlar için bkz. el-A'zamî, *İslam Fıkhu ve Sünnet*, 188-220.

²⁵⁷ Karagözoğlu, *Zayıf Raviler*, 23-24; Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti*, 32.

etmektedir. Böylece sahâbenin hadis rivayetinde dikkatli olma zihniyeti, tâbiîn neslinde uydurma rivayetlerin artmasına paralel olarak isnad sistemine dönüşmüştür.

Hadiste uydurmacılığın yaygınlaştığı tâbiîn devrinde isnâd kullanımına ek olarak isnâd oluşturan ravilerin tenkit edilmeye başlandığı görülmektedir. Ancak bu dönem ricâl tenkitçiliğinin en önemli özelliği, fitne dönemine kadar olan sahâbe devrindeki ricâl araştırmalarının tevsik amaçlı oluşunun aksine tâbiîn tenkitlerinin, Hz. Peygamber'in hadislerini siyasi ve itikâdî amaçlarla kullananlara yönelik olmasıdır.²⁵⁸ Her ne kadar ricâl tenkitçiliği tâbiîn devrinde henüz müstakil bir ilim hâline gelecek şekilde bir gelişme gösterememişse de muhaddisler, isnad sisteminin ilmî bir kimlik kazanma sürecinin gereği olarak, yeni oluşan siyasi ve itikâdî gruplara mensup kişilerin kim olduklarını ortaya koymak ve uydurulanları belirlemek amacıyla yoğun bir çalışma içerisine girmişlerdir.²⁵⁹

Uydurma rivayetlerin ayıklanarak hadislerin sahîhini sakîminden ayırt etmenin bir diğer yolu da hadisleri yazıyla kayıt altına almaktır. Hz. Peygamber'in bazı sahâbîlerin hadis yazmasına izin vermesiyle başlayan bu faaliyet,²⁶⁰ tâbiîn döneminde yaşanan siyasi ve sosyo-kültürel gelişmelerle birlikte bir zorunluluğa dönüşmüştür. Zira hicrî birinci asrın sonuna doğru hadis konusunda birinci dereceden kaynak olan sahâbenin çoğu vefat etmiş ve en önemlisi Peygamber adına hadis uydurulmaya başlanmıştır.²⁶¹ Arap yazısının bu dönemde büyük oranda yerleşmiş olması da hadislerin yazıya geçirilmesinde önemli bir kolaylık sağlamıştır.²⁶² Bu sebeple özellikle sahâbe döneminin sonu ve tâbiîn döneminin başlangıcını içine alan dönem hadis kitabetinin yaygınlaştığı dönemdir.²⁶³

²⁵⁸ Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkiti*, 54.

²⁵⁹ Turhan, *Ricâl Tenkitinin Doğuşu ve Gelişimi*, 71.

²⁶⁰ Hz. Peygamber'in hadis yazımını yasaklayan rivayetleri için bkz. Müslim, "Zühd", 72; Ahmed b. Hanbel, IV, 149; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 30; Bu yasağın belirli bir süre için ve belirli amaç için konulduğu hakkında bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 208; Sıddıkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 53-55; el-A'zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, 47-49; Ağırman, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 155-157.

²⁶¹ Sıddıkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 63-68; Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, 174-175; Ayrıca bkz. Muhammed Acâc el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, 306-309; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 10-11; Zührî'ye atfedilen "Doğu tarafından bizlere ulaşan, bilmediğimiz (uydurma) hadisler olmasaydı ne hadis yazar ne de yazılmasına izin verirdim." (Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-ilm*, 108) ifadesi de hadisleri tedvîn etme düşüncesinde uydurma rivayetlerin ortaya çıkışının ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

²⁶² Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, 32-47; Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 154-158.

²⁶³ Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 8; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 6; "Kitâbetü'l-hadis", sahâbe döneminin tamamı ile tâbiîn dönemindeki tedvîn hareketine kadar, hadislerin yazıya geçirildiği dönemi kapsamaktadır. Nitekim el-A'zamî, 50 kadar sahâbînin hadisleri yazdığını söylemekte, hatta hadis yazan sahâbîlerden yazılı rivayette bulunan yaklaşık 50 kişinin de ismini vermektedir. el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 34-70; Hadis yazan sahâbîlerle ilgili ayrıca bkz. Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, 19-25; Muhammed Acâc el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, 321-336.

Hicrî birinci asrın sonuna yaklaşıldığında ise hadis ilminde yeni bir safhaya girilmiştir. Çeşitli kişilerin elinde dağınık halde bulunan hadis malzemelerinin devlet eliyle toplanmaya başlandığı²⁶⁴ bu dönem “tedvîn devri”²⁶⁵ olarak anılmaktadır.²⁶⁶ Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz,²⁶⁷ aynı zamanda Sâlim b. Abdullah’ın talebelerinden olan dönemin Medine valisi Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm’a (ö. 120/738) “ilmin kaybolacağı endişesi” ile insanların ellerinde bulunan hadisleri tedvîn etme görevi vermiştir.²⁶⁸ Halifenin bu faaliyetin sonucunu göremeden h. 101/720’de vefat ettiğini belirten rivayetler²⁶⁹ dikkate alındığında, hadislerin tedvîn sürecine henüz hicrî ilk asır bitmeden girildiği anlaşılmaktadır.²⁷⁰

Ömer b. Abdülazîz’in gönderdiği bu resmî tedvîn talimatını ilk uygulayan kişinin İbn Şihâb ez-Zühri’dir. (ö. 124/742)²⁷¹ Zühri’ye atfedilen “Benden önce bu ilmi kimse tedvîn etmiş değildi.”²⁷² ve “Ömer b. Abdülazîz bizlere, sünneti derlememizi emretti. Bizler de bunları defter defter yazdık. O da hakimiyeti altında bulunan her bölgeye bu defterlerden gönderdi.”²⁷³ şeklindeki sözleri ile “Hadisi ilk

²⁶⁴ Hulefâ-i Râşidîn devrinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, bu yazılı halde bulunan hadis sahifelerini resmî bir kayıt altına almayı düşünmüşse de şartların elverişli olmaması sebebiyle kararlarından vazgeçmişlerdi. Hz. Ebû Bekir, hadis rivayetindeki titizliğinden ve Hz. Peygamber’in yapmadığı bir işi yapmaya çekindiğinden dolayı bu görevden uzak dururken, Hz. Ömer de “İnsanların, Allah’ın kitabıyla beraber başka bir kitap edinecekleri” kaygısıyla bu düşünceden vazgeçmiştir. İbn Kuteybe, *Te’vîlu muhtelifi l-hadis*, 12; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdu l-ilm*, 49; Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî*, VII, 163; Mustafa es-Sıbâî, *es-Sünnetü ve mekânetühâ*, 103.

²⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’*, I, 249; İbn Kuteybe, *Te’vîlu muhtelifi l-hadis*, 8-9; es-Sıbâî, *es-Sünnetü ve mekânetühâ*, 90, 103.

²⁶⁶ el-A’zamî, “tedvîn”, “tasnif” ve “kitâbet” kelimelerinin yanlış tefsir edilmesinden dolayı hadis rivayetlerinin tedvîn edilene kadar –yaklaşık iki asır- şifâhî olarak nakledildiğine inanıldığını, oysa “tedvîn”in “kitâbet” manasına gelmediğini ve ikisinin ayrı birer safhayı ifade ettiğini bildirmektedir. Hadislerin “kitâbet”i daha Hz. Peygamber hayattayken, “tedvîn”i ise birinci asır bitmeden başlamıştır. Yine ona göre “haddesenâ”, “ahberenâ” ve “an” gibi rivayet terimlerinin yıllar boyunca şifâhî rivayetin bir göstergesi olduğunun düşünülmesi de hadislerin yazıya geçirilmesinin Hz. Peygamber’in vefatından yaklaşık iki yüzyıl sonra olduğu şeklindeki yanlış inancı beslemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-A’zamî, *Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı*, s. 46-52.

²⁶⁷ Muhammed Acâc el-Hatîb, İbn Sa’d’ın *et-Tabakât*’ında bulunan “Leys b. Sa’d şöyle demiştir: Yezîd b. Ebû Habîb bana rivayet etti: Abdülazîz b. Mervân, Kesîr b. Murre el-Hadramî’ye bir mektup yazmış ve kendisinden Hz. Peygamber’in ashâbından duyduğu hadisleri kendisi için yazmasını istemiştir.” (İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 311) rivayetine dayanarak tedvîn hareketinin meşhur olduğu üzere Ömer b. Abdülazîz devrinde değil, Mısır valiliği yapan babası Abdülazîz b. Mervân (ö. 86/705)’in valiliği sırasında başladığını söylemektedir. Buna göre resmî tedvîn yaklaşık h. 70 ve 80 yılları arasında başlamış olmaktadır. Muhammed Acâc el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, 347-347; Ayrıca bkz. Umerî, *Hadis Tarihi*, 18.

²⁶⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VIII, 350.

²⁶⁹ Kettânî, *Hadis Literatürü*, Mukaddime, XXVI.

²⁷⁰ Umerî, *Hadis Tarihi*, 18.

²⁷¹ Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 35; Kettânî, *Hadis Literatürü*, Mukaddime, XXVI; Umerî, *Hadis Tarihi*, 18.

²⁷² Dârimî, *Mukaddime*, I, 7.

²⁷³ İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu l-kebîr*, II, 247; İbn Abdilber, *Câmiu beyâni l-ilm*, I, 331.

tedvîn eden kişi Zührî'dir."²⁷⁴ şeklindeki rivayetler de bu durumu ifade etmektedir. Zührî'nin henüz öğrenim gördüğü yıllardayken sünnetleri ve sahâbîlerden gelen rivayetleri yazdığını²⁷⁵ ve o dönemde siyerle ilgili rivayetleri toplamaya başlamış olduğunu ifade eden bilgiler,²⁷⁶ ayrıca Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik'in (ö. 125/743) sarayda ilim hizmeti ile görevli Zührî'den, çocukları için bazı hadisleri yazmasını istemesi,²⁷⁷ tedvîn hareketinde Zührî'nin adının neden bu kadar öne çıktığını açıklamaktadır.

Zührî'nin hadislerin tedvîni sürecinde üstlendiği bu görev, araştırma konumuz açısından büyük bir önem arz etmektedir. Zira daha sonraki bölümlerde sıkça değinileceği üzere Zührî, Sâlim b. Abdullah'tan en çok hadis nakleden kişidir. Aynı zamanda muhaddisler nazarında en çok rağbet gören isnadlardan olan *Zührî → Sâlim → İbn Ömer* isnadının da bir ravisi konumundadır. Dolayısıyla Zührî'nin hadislerin tedvîn edilmesinde büyük bir görev üstlenmesi, Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen rivayetlerin büyük bir çoğunluğunun araya başka bir ravi girmeden yazıya geçirildiği ve tedvîn edildiği anlamına gelmektedir.

Netice olarak, Hz. Peygamber hayatı boyunca yazılmaya başlanan hadisler, hicrî birinci asrın sonlarına doğru başlayıp ikinci asrın ortalarına kadar devam eden tedvîn hareketi ile birlikte sahîfe, defter ve kitaplarda derlenmiş ve hadis talebelerinin ellerindeki sahîfeler bir hayli çoğalmıştır.²⁷⁸ Tedvîn dönemi, hadislerin mescitte veya âlimlerin evinde naklettikleri hadisleri, oluşturdukları ilim meclislerinde rivayet etmeye başlamaları ve dolayısıyla hadislerin artık sistemli bir şekilde rivayet edilmeye başlanması açısından bir dönüm noktasıdır.²⁷⁹ Yine bu dönem, hicrî ikinci asrın ikinci yarısından sonra başlayacak olan, tedvîn edilmiş bu malzemenin konularına göre ayrıştırıldığı *Tasnif döneminin* altyapısını oluşturması bakımından muazzam bir önemi haizdir. Ayrıca yine bu dönem, *rihle* denilen ve hadis öğrenmek amacıyla yapılan seyahatlerin, tâbiîn nesli ile birlikte ilmî bir kimlik kazandığı bir dönemdir.²⁸⁰ Bu seyahatler bir yandan âli isnad elde etmek ve benzer metinlerin aralarını telif etmek gibi ilmî faydalar sağlarken, bir yandan da bölgeler arası kültürel, sosyal ve ticârî hareketliliği artırmaktaydı.²⁸¹

²⁷⁴ İbn Abdilber, *Câmiu beyâni 'l-ilm*, I, 320; Sehâvî, *Fethu 'l-muğîs*, III, 41; Kâsımî, *Kavâidü 't-tahdîs*, 71; Ziriklî, *el-A 'lâm*, VII, 97.

²⁷⁵ İbn Abdilber, *Câmiu beyâni 'l-ilm*, I, 333.

²⁷⁶ Umerî, *Hadis Tarihi*, 18.

²⁷⁷ Fesevî, *el-Ma 'rife*, I, 632; Zehebî, *Tezkîre*, I, 83; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 342.

²⁷⁸ Muhammed Acâc el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, 312-313; Ayrıca bkz. Umerî, *Hadis Tarihi*, 18.

²⁷⁹ Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 31-32.

²⁸⁰ Bkz. Avcı, "Tâbiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 159-160.

²⁸¹ Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, 99-100; Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, 44-45.

Hadis ilmiyle alakalı bu gelişmeler yaşanırken, diğer yandan da İslâm tarihi yazıcılığı başlamıştı. Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerini biraraya toplama ameliyesiyle birlikte “İslâm tarihi”ne dair materyaller de toplanmış oluyordu. Bu nedenle ilk dönemlerde “İslâm tarihi”, hadisin bir parçası olarak görülüyordu.²⁸² İslâm tarihi ile ilgili ilk çalışmaların da hicri birinci yüzyılın ilk yarısından itibaren²⁸³ yazılmaya başlandığı bilinmektedir.²⁸⁴ Bu noktada akla gelen ilk iki isim, tâbiûnin önde gelen fakihleri ve aynı zamanda Sâlim b. Abdullah’ın da çağdaşları olan Hz. Osman’ın oğlu Ebân (ö. 105/723)²⁸⁵ ve Zübeyr b. Avvâm’ın oğlu Urve’dîr (ö. 94/713).²⁸⁶

Hicrî I. asır, diğer dinî ilimler gibi fıkıhın da henüz sistemleşerek müstakil bir ilim dalı hâline gelmediği bir dönemdir. Kaideleri henüz belirlenmemiş ve şifâhî olarak²⁸⁷ devam eden fıkıh faaliyeti o dönemde “problemlere çözüm üretme ameliyesi”nin²⁸⁸ adıydı. Hicrî ilk asrın sonu ve ikinci asrın başlangıcı, yani dönem olarak tâbiûnin yoğun olarak yaşadığı dönem, ulemanın çoğunun fıkıhla uğraştığı bir dönemdir ve fıkıh bu devirden itibaren müstakil bir ilim dalı olarak teşekkül sürecine girmiştir. Hadislerin biraraya toplanması ve uydurmaların ayıklanması, daha sonra müstakil bir branş hâlini alacak olan “fıkıh” ilminin temellerinin bu dönemde atılmasını sağlamıştı. Zira fıkıh ilmi, temelde Kur’ân ve sünnete dayanıyordu ve bu nedenle hangi âyette veya hangi hadiste hüküm bulunduğunu belirlemek için toplanmış malzemeye ihtiyaç duyuyordu.

Bu dönem aynı zamanda, re’y kullanımı tartışmalarının da yoğun olarak başladığı bir dönemdir. Genişleyen İslâm coğrafyasına dağılan tâbiûlerin, seleflerinin karşılaşmadığı problemlerle karşılaşmış olması, hükümlerin illetlerini tesbit ederek Allah ve Rasûlü’nün hükmüne uygun düşecek şekilde

²⁸² Aycan, “Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihsel Gelişimi”, 346.

²⁸³ Tâbiûn döneminden önce, sahâbeden bazılarının siyer ve megâzî ile ilgili rivayetleri yazdığı söylenmiştir. Örneğin Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/685), Abdullah b. Abbas (ö. 68/688) ve Berâ b. Azîb’in (ö. 74/693) İslâm tarihi ile ilgili çeşitli konuları içine alan yazılı metinlerinin bulunduğu bilgileri mevcuttur. Bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 283; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 5; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXIII, 184; Fayda, “Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları”, *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, 360.

²⁸⁴ İbn İshâk, *Siyer (Peygamber Tarihi)*, Mukaddime, 32-40.

²⁸⁵ Kaynaklarda Ebân b. Osman’ın Siyer’e dair ilk kitap tasnif edenlerden olduğu kaydedilmekle birlikte (İbn İshâk, *Siyer (Peygamber Tarihi)*, Muhammed Hamidullah’ın mukaddimesi, 39; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, Mukaddime, 5; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LX, 72; Zirîklî, *el-A’lâm*, I, 27), ilk Siyer müellifleri hakkında bir doktora çalışması yapan Şaban Öz, Ebân b. Osman’a nisbet edilen Siyer eserinin kendi telifi değil, muhtemelen başkasından edindiği nüsha bir eser olduğu görüşündedir. Öz, “İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 204-208.

²⁸⁶ Vâkıdî, *Kitâbu’l-Megâzî*, Mukaddime, s. 20; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VI, 424; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 101; Sehâvî, *Tuhfetü’l-Latîfe*, II, 258.

²⁸⁷ Yıldız- Yıldıırım, “Fıkıh İlmi/İslâm Hukuk Tarihi Kaynakları ve Çalışmaları Üzerine Bir Derleme Denemesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 376-377.

²⁸⁸ Ulu, *Tâbiûnün Sünnet Anlayışı*, 80.

kararlar vermelerinin önemini ortaya koymuştu.²⁸⁹ Bu sebeple onlar için Hz. Peygamber'in çeşitli meseleler hakkında verdiği fetvaları toplamak ve hakkında nass bulunmayan meselelerde icthad etmek zorunluluğu doğmuştu. Bu noktada tâbiînin yeni sorunlara çözüm bulabilmek için icthad kullanma eğilimlerinin farklı olduğu bilinmektedir. Nitekim sonraki dönemlerde “hadisçiler” ve “re’y taraftarları”²⁹⁰ olarak anılacak olan ekoller bu eğilimlerden doğmuştur.²⁹¹

Re’y kullanımı konusunda tâbiîn arasındaki fikir farklılığı, Kur’ân-ı Kerîm’in tefsir edilmesi konusunda da söz konusuydu. Kur’ân âyetlerinin yorumlanması noktasında, nassın zâhirini önceleyen ve re’y/kıyas kullanma taraftarı olanların farklı eğilimleri, daha sonraki yıllarda “ekol” hâlini alacak olan ve kökü sahâbeye dayandığı halde²⁹² oluşumu tâbiîn döneminde başlayan tefsir eğilimlerinin bu dönemde yavaş yavaş belirginleşmeye başlamasına neden olmuştu.²⁹³ Tâbiînin re’y kullanımı konusunda farklı düşüncelere sahip olmasında bilhassa yaşadıkları coğrafyanın etkili olduğu söylenebilir. Nitekim tefsir konusunda öne çıkmış pek çok ismin Mekke ya da Irak bölgesinden olmasına karşın,²⁹⁴ Sâlim b. Abdullah’ın da yaşadığı Medine bölgesindeki âlimlerin birçoğu tefsir

²⁸⁹ Mûsâ, “Tâbiîlerin Fıkıh Anlayışları”, *AÜİFD*, 275; Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları (Nass ve İctihad)*, 91.

²⁹⁰ Merkezi Medine olan Hicâziyyûn/Hicaz ekolü/hadis ekolü, karşılaştıkları meselelerde naslar ve hemen akla gelen anlamlarıyla yetinen, zaruret olmadıkça re’y kullanmaktan kaçınan fakihlerin mensup olduğu ekoldür. Irâkiyyûn/İrak ekolü/re’y medresesi ise Kur’ân ve sünnette açık hüküm bulunmayan konularda icthada ağırlık veren fakihlerin olduğu gruptur. Muhammed Hudârî Bek, *Târîhu’t-teşrîi’l-İslâmî*, 120.

²⁹¹ Mûsâ, “Tâbiîlerin Fıkıh Anlayışları”, 275; Aslında fikhî meselelerin çözümü amacıyla hadisleri doğru anlama çabasında ehl-i hadis ve ehl-i re’y olarak ifade edilen bu iki yaklaşımın izlerini, tâbiîn döneminden çok önce, henüz Hz. Peygamber’in sağlığında da görmek mümkündür. Örnekler için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 369-370; Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, 99-100; Ayrıca tâbiîn neslinden Hicaz ve Irak ekolüne eğilimli raviler için bkz. Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, s. 47-50.

²⁹² Mekke bölgesinde Abdullah b. Abbas, Medine’de Ubeyy b. Ka’b ve Irak bölgesinde ise Abdullah b. Mes’ud’un öncülük ettiği çeşitli tefsir ekolleri oluşmuştur. Bu üç ekolün aralarındaki en bariz farklılık ise Mekke ve Medine ekollerinin rey ve kıyasa fazla yer vermemelerine karşın, Irak ekolünün rey ve kıyasa daha çok önem vermiş olmasıdır. Aycan, “Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihî Gelişimi”, 342; Sahâbenin Kur’ân’ı tefsir etmek noktasında farklı yaklaşımları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cerrahoğlu, *Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, 45-104; Yüksel, “Kur’ân Tefsirinde Sahâbenin Re’y Yaklaşımı”, *Eskiye*, 851-880.

²⁹³ Birişik, “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl-V (Temel İslâm Bilimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı)*, 49.

²⁹⁴ Örneğin tâbiînden tefsir konusunda öne çıkan isimlerden olan Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) Kûfe ve Mekke’de, Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723) ve Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732) Mekke’de, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Katâde b. Diame (ö. 117/735) Basra’da yaşamışlardır. Bkz. İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 223.

yapmamalarıyla bilinirler.²⁹⁵ Yine bu devirde, henüz müstakil bir ilim olarak tedvîn edilmemiş tefsir ilminin ilk yazılı örneklerinin ortaya çıkmaya başladığı da söylenebilir.²⁹⁶

Hulefâ-i Râşidîn devrinden itibaren gerçekleştirilen fetihler ve ele geçirilen ganimetler, halkın refah seviyesini arttırınca, bu giderek artan lüks ve israfa karşı bir tepki olarak “zühd hareketi”²⁹⁷ oluşmaya başlamıştır. Hadis ve fıkıh sahasında öne çıkan âlimlerin aynı zamanda “zâhid” veya “âbid” olarak nitelendirildiği bu dönemde, zühd ve fıkıhın içiçe oluşu dikkat çekmektedir.²⁹⁸ Zühd, İslâmî emirlere itaat olarak anlaşıldığı için²⁹⁹ sûfî ile dindar Müslüman arasında dini yaşayış bağlamında büyük bir fark yoktu. Aynı şekilde, ilk dönemlerde zühdü ile öne çıkan şahsiyetlerin aynı zamanda birer hadis ravisi olarak faaliyet göstermesi,³⁰⁰ hadis ile tasavvufun da ortak kökenlere sahip olduğunu göstermektedir.³⁰¹ Özellikle siyasi otoritenin Şam’a taşınmasıyla birlikte manevî hayatın daha fazla önem kazandığı Medine şehrinde, Sâlim b. Abdullah’ın da içlerinde olduğu Saîd b. el-Müseyyeb, Süleyman b. Yesâr, Ebû Bekir b. Abdurrahman, Hârîce b. Zeyd, Kâsım b. Muhammed, Urve b. Zübeyr gibi pek çok zühd ve takvâ ehli bulunmaktadır.³⁰²

Emevîler döneminde, zikredilen dinî ilimlerin temellerinin atılmasının yanında müspet ilimlerin de gelişmeye başladığı söylenebilir. Önemli ilim merkezlerinin fethedilmesi sonucunda İslâm coğrafyası, özellikle de Basra ve Kûfe şehirleri dönemin en canlı ilmî ve fikrî merkezleri hâline gelmişti.

²⁹⁵ Medine’nin önde gelen yedi fakihi olan fukahâ-i seb’anın genel olarak re’yleriyle tefsir yapmadıkları bilinmekte (Bkz. Demirci, “Fukahâ-i Seb’a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri”, 44) bilhassa Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Kâsım b. Muhammed’in tefsir yapmaktan kaçındığı ile ilgili rivayetler aktarılmaktadır. Bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 291; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, V, 16; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, I, 85; İbn Kesîr, *Tefsirü’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 13.

²⁹⁶ Duman, “Tâbiîn Döneminde Tefsir Faaliyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 208-238; Saîd b. Cübeyr’in, halife Abdülmelik b. Mervân’ın (ö. 86/705) talebi üzerine bir Kur’ân tefsiri yazıp halifeye takdim ettiğinin bilinmesi, daha ilk asır bitmeden tefsir yazımının başladığını göstermektedir. (Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, V, 65; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 145); Yine de günümüze ulaşan ilk tam tefsir eserinin Mukâtil b. Süleyman’a (ö. 150/767) ait olduğu göz önünde bulundurulursa, tabiînün bu konudaki görüşlerinin daha sonraki asırlarda kitap hâline getirildiği söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, V, 278; Mertoğlu, “Tefsir” (Literatür), *DİA*, XL, 290-294; Kesler, “Mücâhid b. Cebr”, *DİA*, XXXI, 442-443; Birşık, “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, 72-73.

²⁹⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 81; Nicholson, “Tasavvufun Kaynağı ve Gelişimi Üzerine Tarihî Bir Araştırma”, *UÜİFD*, 690.

²⁹⁸ Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 32-33.

²⁹⁹ Bu düşüncenin yansımalarını “Kitâbü’z-Zühd” türü eserlerde görmek mümkündür. Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve’r-Rekâik*, 13, 24, 29; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’z-Zühd*, I, 31, 32, 35, 43.

³⁰⁰ Örneğin sahâbe, tâbiîn ve onlardan sonraki nesillerin âlim, zâhid ve âbidlerinden seçkin bir topluluğun hayat hikâyelerini ve rivayet ettikleri hadis örneklerini derleyen Ebû Nuaym el-İsbahânî’nin eseri *Hilyetü’l-evliyâ*’ya göz atılacak olursa, biyografisini verdiği pek çok kişinin aynı zamanda hadis ravisi olduğu görülebilir. Küçük, “Ebû Nuaym el-İsbahânî”, *İslâm*, 54-55; bkz. Ebû Nuaym el-İsbahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, Mısır 1394/1974.

³⁰¹ Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, 310-311.

³⁰² Tâbiîn dönemi zâhidlerinin isimleri için bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, II, 78-79; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 112-174; Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, 183-275.

Bu dönemde çeşitli dillerden Arapça'ya tercümelerin yapılmaya başlandığı, bazı şehirlerde medrese kurularak buralarda tıp ve kimya gibi pozitif bilimlerin eğitiminin verildiği bilinmektedir.³⁰³ Her ne kadar Emevîler döneminden günümüze intikal eden eser sayısı çok fazla değilse de bu devirde temelleri atılmaya başlanan ilmî birikim daha sonraki dönem eserlerine kaynaklık etmiş ve bu sayede Abbasîler döneminde yoğun tasnif faaliyetinin gerçekleşmesi mümkün olabilmıştır.³⁰⁴

³⁰³ İbnü'l-Kıfî, *Ahbâru'l-Ulemâ*, 66-67; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 55-62; Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III, 183, 287; Söylemez, "Emevîlerde Eğitim-Öğretim", 391-392.

³⁰⁴ Aycan, "Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dinî Araştırmalar*, 338.

İKİNCİ BÖLÜM
SÂLİM B. ABDULLAH'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Bu bölümde Sâlim b. Abdullah'ın hadis ilmindeki yeri incelenecektir. Bu amaçla öncelikle kendilerinden hadis naklettiği kişiler ve kendisinden hadis nakleden kişiler belirlenecek, daha sonra Sâlim b. Abdullah'ın dâhil olduğu ve en sahih senedlerden biri olarak görülen “Zührî → Sâlim → İbn Ömer” isnadı ve bu isnadla gelen rivayetler değerlendirilecektir. Ardından belirlediğimiz kaynaklarda yer alan ve Sâlim b. Abdullah tarikiyle gelen rivayetler sayılarına, kaynaklarına, ittisal durumlarına ve muhtevalarına göre tasnif edilerek, Sâlim b. Abdullah'ın hadis öğrenirken ve aktarırken dikkat ettiği hususlara değinilecektir.

I. HOCALARI

Sâlim b. Abdullah'ın hadis aldığı kişilerin isimleri en geniş şekilde Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eserinde bulunmaktadır. Mizzî, Sâlim b. Abdullah'ın hocaları olarak sırasıyla şu 14 kişinin isimlerini vermektedir:

1. Râfi' b. Hadîc (ö. 73/692), 2. Zeyd b. el-Hattâb (ö. 12/633), 3. Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), 4. Sefîne mevlâ Rasûlillah (ö. 80/699), 5. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), 6. Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 63/683), 7. Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 107/725), 8. Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669), 9. Ebû'l-Cerrâh mevlâ Ümmü Habîbe (ö.?). 10. Ebû Rafî' (ö. 40/660), 11. Ebû Lübâbe (ö. 35-40?), 12. Ebû Hüreyre (ö. 58/678), 13. Safiyye bint Ebû Ubeyd (ö.?) ve 14. Hz. Âişe (ö. 58/678). Mizzî, bu isimleri zikrettikten sonra Zeyd b. el-Hattâb, Ebû Lübâbe, Hz. Âişe ve Saîd b. el-Müseyyeb'den semâının tartışmalı olduğunu eklemektedir.³⁰⁵ Sâlim b. Abdullah'ın hocaları arasında zikretmemesine rağmen şu beş kişinin biyografilerinde Sâlim'in kendilerinden hadis aldığını bildirmektedir:³⁰⁶ 1. Saîd b. el-Âs (ö. 59/679), 2. Ma'kil b. Sinan (ö. 63/683), 3. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb (ö. 71/690), 4. Hafs b. Âsım b. Ömer (ö. 90/709?) ve 5. Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 100/718-19). Böylece Mizzî, Sâlim b. Abdullah'ın hocaları olarak toplam 19 kişinin ismini vermektedir.

Bu isimlere ek olarak, Sâlim b. Abdullah'ın kendilerinden rivayette bulunduğu görülen 26 kişi daha tespit edilmiştir. Bu kişiler vefat tarihlerine göre şöyledir: 1. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), 2. Hz. Ömer (ö. 23/644), 3. Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), 4. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), 5. Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53), 6. Osman b. Affân (ö. 35/656), 7. Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661), 8. Ebû Mûsa el-Eş'arî (ö. 42/662-63), 9. Ümmü Habîbe (ö. 44/664), 10. Hafsa bint Ömer (ö. 45/665), 11. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), 12. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675), 13. Abdullah b. Âmir (ö. 59/679), 14. Muâviye (ö. 60/680), 15. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), 16. Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/692), 17. Eslem (ö. 80/699?), 18. Humeyd b. Abdurrahman (ö. 95/714), 19. Hamza b. Abdullah (ö. 110/728), 20. Nâfi' (ö.

³⁰⁵ Mizzî, *Tehzîb*, X, 145-152.

³⁰⁶ Bu kişilerin biyografileri için sırasıyla bkz. Mizzî, *Tehzîb*, X, 503; XXVIII, 273; XVII, 120; VII, 18; VIII, 9.

117/735), 21. Ümmü Velîd (ö.?), 22. Südeyse mevlâ Hafsa (ö.?), 23. Ahadü's-sahâbe, 24. Raculun min ensâr, 25. Emetün li benî Adî b. Ka'b, 26. Gayru vâhid.

Zikredilen toplam 45 kişiden 12'si, "Sâlim b. Abdullah'ın likâi olmamasına rağmen kendilerinden hadis rivayet ettiği kişiler"dir. Bu 12 isim, "Sâlim b. Abdullah'ın munkatı' rivayetleri" başlığı altında detaylıca işlenecektir. Ayrıca Mizzî'nin, Sâlim b. Abdullah'ın kendilerinden rivayette bulunduğunu söylediği Ma'kil b. Sinan'dan³⁰⁷ ve Hârice b. Zeyd b. Sâbit'ten³⁰⁸ naklettiği bir rivayet bulunamadığı için bu listeye dâhil edilmemiştir. Geriye kalan 31 kişi ise, Sâlim b. Abdullah'ın ilminin ana kaynağı olması sebebiyle "Babası" ve "Diğer Hocaları" olarak ikiye ayrılmıştır. İbn Ömer'in kısa biyografisi çalışmanın birinci bölümünde, "Doğumu ve Ailesi" kısmında verildiği için burada sadece babasıyla ilişkinin, Sâlim b. Abdullah'ın yaşantısına ve ilmine olan etkisinden bahedilecektir.

A. İLMİNİN ASIL KAYNAĞI: BABASI İBN ÖMER (ö. 73/693)

Abdullah b. Ömer, hem babası Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in yakınında bulunan sahâbîlerden olması hem de ablası Hz. Hafsa'nın Hz. Peygamber'in eşlerinden biri olması dolayısıyla Hz. Peygamber'in yakın çevresinde bulunma imkanına sahip olmuştur. Böylece o, sünnete yakından şahit olarak Hz. Ömer ailesinin ilmini devam ettirmiştir.³⁰⁹ Sâlim b. Abdullah'ın hayatı ile ilgili nakledilen rivayetler incelendiğinde benzer durumun Sâlim için de geçerli olduğu görülmektedir. Nitekim İbn Ömer'in Hz. Ömer'den istifade ettiği gibi Sâlim b. Abdullah da babası ile sürekli birarada bulunmasının nimetlerinden istifade etmiştir. İbadetlerden günlük hayata kadar hemen hemen her konuda babasının sünneti yaşayışına şahit olmuştur. Böylece, mevlâları Nâfi' ile birlikte İbn Ömer'in en önemli iki ravisi konumunda olmuştur. Sâlim'in sürekli babasıyla birarada bulunması, hem sadece aile üyelerinin bilebileceği durumlara vâkıf olmasını sağlamış hem de bunları sonraki nesillere taşıyarak babasının daha iyi tanınmasına vesile olmuştur. Pek çok kaynakta geçen ve Saîd b. el-Müseyyeb'e atfedilen "Ömer b. el-Hattâb'ın kendisine en çok benzeyen çocuğu Abdullah b. Ömer, İbn Ömer'in kendisine en çok benzeyen çocuğu ise Sâlim b. Abdullah'tı"³¹⁰ şeklindeki sözü de bu durumu ifade etmektedir. Zira Sâlim, her konuda babasının izinden gitmiştir.

³⁰⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 273; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, II, 722; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 233; Sahâbî olduğu söylenen ve Harre Savaşı sırasında (63/683) şehid edilen Ma'kil b. Sinân'dan Sâlim'in herhangi bir rivayetine rastlanmamıştır. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 212; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 391; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, V, 2510.

³⁰⁸ Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 9; Medine'nin önde gelen yedi fakihinden (fukahâ-i seb'a) biri olarak görülen Hârice b. Zeyd, aynı zamanda Sâlim'in çağdaşıdır. Pek çok konuda ikisinin benzer fetvalar verdikleri görülmekle birlikte ikisinin birbirlerinden doğrudan naklettiği bir rivayete ulaşılamamıştır.

³⁰⁹ Bkz. Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Aile İsnadları*, 361.

³¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 195; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 54; Mizzî, *Tehzîb*, X, 148; Zehebî, *Siyer*, IV, 459; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 437; Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 554; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 175.

Sâlim b. Abdullah ve babası arasındaki ilişkinin hadis ilmi açısından belki de en dikkat çekici yönü, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den gördüklerini aynı şekilde uygulama titizliği ve Sâlim'in de babasının bu hassasiyetini devam ettirmesidir. Bilindiği gibi Abdullah b. Ömer, sadece ibadetler konusunda değil her alanda Hz. Peygamber'in izlerini takip ediyor, ibadetlerini ondan gördüğü şekliyle yapıyor, hatta yolculuklarında dahi onun gittiği yoldan gitmeye, onun konakladığı yerlerde konaklamaya gayret ediyordu.³¹¹ Kendisine neden böyle yaptığını sorulduğunda "Rasûlullah'ın (s.a.v) böyle yaptığını gördüm" diye cevap vererek sünneti fiilî olarak naklediyordu. Oğlu Sâlim de babasından gördüğü bu uygulamaları aynı titizlikle yerine getirmeye gayret ediyor, böylece bu uygulamalar bir sonraki nesle fiilî olarak aktarılmış oluyordu. Sâlim b. Abdullah ile babası arasındaki "fiilî olarak aktarma metodu" bu çalışma içeriğinde ayrıca bir başlık hâlinde inceleneceğinden burada sadece birkaç örnek vermekle yetinilecektir.

Abdullah b. Ömer ve oğlu Sâlim arasındaki bu sıkı ilişkiyi anlatan pek çok rivayet bulunmaktadır. Sâlim b. Abdullah'ın talebelerinden Câbir el-Cu'fî (ö. 128/746) Sâlim b. Abdullah'ın namazda tekbir alırken, rükûya giderken ve rükûdan kalktığında olmak üzere üç defa ellerini omuz hizasına kaldırdığını gördüğünde neden böyle yaptığını sormuş, Sâlim de "Ben babamın böyle yaptığını gördüm. Ona 'Neden böyle yapıyorsun?' diye sorunca babam bana 'Resûlullah'ın (s.a.v) böyle yaptığını gördüm' karşılığını verdi" demiştir.³¹²

Abdullah b. Ömer, sünneti tatbik eder, yeri geldiğinde konuyla ilgili hadisi naklederdi. Mesela o, "Hz. Peygamber'in sarık sardığında, ucunu iki omuzu arasından sarkıttığını" anlatmış, kendisi de aynı şekilde sarık sarmıştır.³¹³ Sâlim b. Abdullah'ın akrabası ve aynı zamanda ondan en çok hadis nakleden ravilerden olan Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım (ö. 147/764) da Sâlim'in sarığı babası gibi sardığını nakletmektedir.³¹⁴ Sâlim b. Abdullah'ın bir kabir gördüğünde selam verdiğini görenler bunun nedenini sormuşlar, o da "Babam böyle yapardı" şeklinde cevap vermiştir.³¹⁵ Yine Sâlim, mushaf alışverişi yapmayı hoş karşılamaması sebebiyle yadrganınca babası İbn Ömer'in de bunu kerih gördüğünü söylemiştir.³¹⁶

Abdullah b. Ömer'in uzun bir hayat yaşaması ve oğlu Sâlim'in sürekli babası ile birlikte bulunması bir arada değerlendirildiğinde, aralarındaki hoca-talebe ilişkisinin neden bu kadar kuvvetli

³¹¹ Bkz. Uraler, *Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti*, 252-256.

³¹² Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 195.

³¹³ Bkz. Tirmizî, "Libâs", 12.

³¹⁴ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VIII, 288; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XII, 37.

³¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 27.

³¹⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 113; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 287; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 27.

olduğu da anlaşılacaktır. Zira Sâlim, babası ile sürekli birarada olmasının sayesinde tekrarlayan durumlarda bazı rivayetleri babasından defalarca duymak imkânı buluyordu. Meselâ, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'den (ö. 144/762) aktardığına göre “Yahyâ, Sâlim'e bir konu hakkında ‘Sen bunu babandan duydun mu?’ diye sormuş, o da ‘Bir defa mı? Belki yüz defadan fazla duydum’ diye cevap vermiştir”³¹⁷ şeklindeki ifadesi ve aynı şekilde rivayeti aktaran Mâlik b. Enes'in de “Evet, Abdullah b. Ömer uzun ömürlü olduğu için belki de bin defa işitmiş olabilir. Çünkü bu dinin önde gelenlerinden biri olan İbn Ömer, Resûlullah'tan (s.a.v) sonra altmış sene yaşamış ve insanlara fetva vermeye devam etmiştir.”³¹⁸ şeklindeki açıklaması, Sâlim ile babası arasındaki rivayet ilişkisinin ne derece kuvvetli olduğuna delil teşkil etmektedir. İkisi arasındaki bu yakın ilişkiyi bilenler, İbn Ömer'in ibadetleri nasıl ifâ ettiğini Sâlim'e sorup öğreniyorlar, hatta İbn Ömer'in rivayetlerini “Sen şunu şunu babandan işittin mi?” diyerek Sâlim'e teyit ettiriyorlardı.³¹⁹

Sâlim'in babasına olan yakınlığı kadar Abdullah b. Ömer'in de Sâlim'e düşkün olduğu anlaşılmaktadır. Belli ki ilme olan arzusu ve babasının ilmini devam ettirme isteği Sâlim'i diğer kardeşlerinden öne çıkarmıştır. Öyle ki İbn Ömer, Sâlim'i bu kadar sevmesini yadırgayan kişilerin varlığını “Sâlim'i çok seviyorum diye beni kınıyorlar. Oysa Sâlim benim göz bebeğimdir.” sözleriyle anlatmaktadır.³²⁰ Nâfi' de bir gün İbn Ömer'i Sâlim'e sarılırken gördüğünü ve “Hocanın hocaya sarılmasına şaşırıyor musunuz?” diyerek sevgisini ifade ettiğini aktarmaktadır.³²¹

Sâlim b. Abdullah henüz babası hayattayken ilmî açıdan belli bir düzeye gelmiştir. Örneğin vâli Haccâc (ö. 95/714) İbn Ömer'e hacla ilgili bir mesele sorduğunda, orada bulunan Sâlim “Sünnete uymak istiyorsan hutbeyi kısa tut, namazı kıldırmakta da acele et” demişti. Haccâc, bunları İbn Ömer'den de duymak istemiş ve ona bakmış, İbn Ömer de “Sâlim doğru söyledi” diyerek oğlunu tasdik etmişti.³²²

Çalışmanın muhtelif kısımlarında ayrıntılı olarak işleneceği üzere, Sâlim b. Abdullah ve babası arasındaki hoca-talebe ilişkisi tabîî olarak Sâlim'in rivayetlerinin çok büyük bir kısmının babasından nakledilmesi sonucunu doğurmuştur. Sâlim b. Abdullah'ın, yaşadığı dönemde sahâbeden bazıları

³¹⁷ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 554; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 56; Zehebî, *Siyer*, IV, 465.

³¹⁸ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 491.

³¹⁹ Örnekler için bkz. *Muvatta'*, “Kasru's-salât”, 9; Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 491, 554; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 56; Zehebî, *Siyer*, IV, 465.

³²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 150; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, IX, 207; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 56; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 40; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 186; Mizzî, *Tehzîb*, X, 150; Zehebî, *Tezkire*, I, 69, *Siyer*, IV, 460.

³²¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 55; Mizzî, *Tehzîb*, X, 150; Zehebî, *Siyer*, IV, 460; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 175; Kirmânî, *Kevâkibu'd-derârî*, I, 120; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 90; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 207-208; Mizzî, *Tehzîb*, X, 150; Zehebî, *Siyer*, IV, 460.

³²² *Muvatta'*, “Hacc”, 194; Buhârî, “Hacc”, 87; İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 253; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 185.

hayatta olduğu halde, hadis tedris etmek amacıyla onlardan istifade etme ihtiyacı duymamasının sebebi de bu olmalıdır. Nitekim Sâlim b. Abdullah'ın başka sahâbîlerden de hadis aldığı görülmesine rağmen, bu rivayetlerin neredeyse hepsinin gerçekleşen bir olay üzerine ona aktarıldığı anlaşılmaktadır. Aslına bakılırsa, ağırlıklı olarak tek bir hocadan hadis nakletmenin Sâlim'e has bir durum olmayıp, hicrî ilk asrın ayırıcı vasıflarından biri olduğu görülmektedir. Nitekim tedvînden önce, hadis rivayetinin henüz sistemleşmediği, yani hadis öğrenme halkalarının yaygın olmadığı I/VII. asırda raviler, çoğunlukla günlük hayatın olağan akışı içerisinde ihtiyaç hâsıl olduğunda hadisleri öğrenebiliyorlardı.³²³ Bu nedenle ilim geleneğinden gelen bir ailenin üyesi olmak, özellikle tâbiîn tabakasında ravilerin daha şanslı bir konuma gelmelerine olanak sağlıyordu.³²⁴ Bu bağlamda Sâlim b. Abdullah'ın da bu yakınlığı iyi değerlendirdiği ve ailesinin ilim mirasını büyük oranda devraldığı söylenebilir.

İbn Ömer ve oğlu Sâlim arasındaki bu yakınlığın bir sonucu olarak Sâlim'in babasından 574 rivayet naklettiği görülmektedir ki bu sayı, Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerinin yaklaşık %91'idir. Bu durumda Sâlim'in ilmî birikiminin neredeyse tamamını babasından naklettiği hadislerin oluşturduğu söylenebilir. Sâlim'in en çok hadis aldığı hocası babası olmakla birlikte, İbn Ömer'den en çok rivayet nakleden isim 1345 rivayetle Nâfi'dir. Diğer bir deyişle, Sâlim'in ilk sırada yer alan hocası babası iken, İbn Ömer'in ilk sıradaki talebesi Nâfi'dir. Elbette ki Nâfi'in, İbn Ömer'in mevlâsı olması dolayısıyla onunla daha fazla beraber olma imkânı bulması veya Sâlim'in hadis rivayeti yanında fetvâ verme görevinin de bulunması bu durumun muhtemel sebepleri olabilir.

B. DİĞER HOCALARI

1. Sahâbî Hocaları

Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerinin kaynağı büyük oranda babası İbn Ömer'e dayanıyor olsa da hadis eserlerinde Sâlim'in kendilerinden hadis naklettiği görülen pek çok isim tespit edilmiştir. Bu isimler öncelikle sahâbî ve tâbiîn tabakalarına göre ayrılmış, daha sonra vefat tarihleri göz önüne alınarak sıralanmıştır. Bu bölümde öncelikle bu ravilerin kısaca biyografileri verilecek, Sâlim b. Abdullah'la yakınlıkları, Sâlim'in onlardan naklettiği rivayetlerin sayıları ve içerikleri hakkında bilgiler verilecektir.

³²³ Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 31-33.

³²⁴ Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Aile İsnadları*, 481.

a. Hz. Hafsa (ö. 45/665)

Hafsa bint Ömer b. el-Hattâb el-Adevî: Hz. Ömer'in kızı, Abdullah b. Ömer'in ana-baba bir kardeşidir. Hz. Hafsa, Abdullah b. Ömer'den altı yaş büyüktür.³²⁵ Hicretin üçüncü yılında Hz. Peygamber'le evlenmiştir.³²⁶ Okuma-yazma bildiği aktarılan Hafsa, Hz. Peygamber'den ve Hz. Ömer'den toplam altmış hadis nakletmiştir.³²⁷ Kendisinden rivayet edenler arasında kardeşi Abdullah b. Ömer ile hanımı Safiyye bint Ebû Ubeyd ve yeğeni Hamza b. Abdullah b. Ömer gibi kişiler bulunmaktadır.³²⁸ Rivayetleri *Kütüb-i Sitt'e* de bulunmaktadır. Hicrî 45 yılında vefat ettiği, cenaze namazını Vali Mervân b. el-Hakem'in kıldırıldığı, hatta onu kabrine Abdullah b. Ömer ve oğulları Âsım, Sâlim, Abdullah ve Hamza'nın indirdiği aktarılmaktadır.³²⁹

Sâlim b. Abdullah'ın, halası HafSa'dan naklettiği 3 hadis bulunmaktadır.³³⁰ Bu rivayetlerin ikisi merfû iken biri Hz. HafSa'dan mevkûftur.

b. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)

Ebû Hârice (ya da Ebû Saîd) Zeyd b. Sâbit b. Dahhâk el-Ensârî en-Neccârî: Hicretten on bir yıl kadar önce Medine'de dünyaya gelmiştir.³³¹ Hem Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında yer almıştır hem de siyasi yazışmalarında görevlendirilmiştir.³³² Hz. Peygamber zamanında Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberleyenler arasında bulunan Zeyd b. Sâbit, Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'an'ın toplanması fikrini ona teklif etmiş ve Kur'an âyetlerinin yazılı olduğu sayfaları bir araya getirmekle

³²⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 410.

³²⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 139.

³²⁷ Kandemir, "Hafsa", *DİA*, XV, 119-120.

³²⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 65; Mizzî, *Tehzîb*, XXXV, 154.

³²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 69; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1812.

³³⁰ Sâlim'in Hz. HafSa'dan naklettiği rivayetlerden ilki "geceden oruca niyetlenmeyen kişinin orucunun sabit olmayacağını" ifade eden merfû bir rivayettir (Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 275; Ahmed b. Hanbel, XIV, 53 (26457). Rivayet, hadis eserlerinde *Sâlim an ebîhi an Hafsa an Rasulillâh* şeklinde yani Sâlim'in babasından aldığı senedle meşhur olmuştur. (Bkz. Ebû Dâvud, "Savm", 70; Tirmizî, "Savm", 33; Mervezî, *es-Sünne*, 37; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, III, 212; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIII, 196, 209; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 130; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 339, 340, 373). Rivayetin nakledildiği Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'indeki açıklamada senedde İbn Ömer'in var olduğunun söylenmesi ve Ahmed b. Hanbel'in *el-İlel*'inde de senedin *Sâlim an ebîhi an Hafsa* şeklinde verilmiş olması, Sâlim'in rivayeti babasından aldığını ve sehven İbn Ömer'in düşürüldüğünü ima etmektedir. (Bkz. Ahmed b. Hanbel, XIV, 53 (26457 nolu hadisin açıklaması)); *İlel*, XIV, 407. Sâlim'in Hz. HafSa'dan aldığı bir diğer rivayet "orta namaz"ın "ikinci namazı" olduğuna dair Hafsa'ya ait bir mevkûf rivayettir. (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 244). Son rivayet ise "bazı zararlı canlıların öldürülmesinde bir sakınca bulunmadığını" ifade eden merfû bir rivayettir. Rivayet, aynı senedle ve ufak bir metin değişikliğiyle birlikte iki eserde yer almaktadır. (İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 189; Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, II, 410).

³³¹ Begavî, *Mu'cemu's-Sahâbe*, II, 461; Mizzî, *Tehzîb*, X, 25-27.

³³² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XIX, 295- 305; Mizzî, *Tehzîb*, X, 28; Zehebî, *Tezhîb*, III, 337.

görevlendirilen heyetin başına getirilmişti.³³³ Âlim sahâbîlerden olan Zeyd b. Sâbit, geniş ferâiz bilgisi sebebiyle Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde kadılık görevlerinde bulunmuştur.³³⁴ Vefat tarihi hakkında 45, 48, 51, 55, 56 gibi farklı görüşler mevcuttur.³³⁵

Sâlim b. Abdullah'ın Zeyd b. Sâbit'ten semâının olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Nitekim Ali b. el-Medînî *el-İlel* adlı eserinde Sâlim'in, Zeyd b. Sâbit'ten hadis naklettiğini ancak semâının sabit olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte Zeyd b. Sâbit'in fikhî görüşlerinden faydalanarak karşılaştıkları meselelerde bu fetvaları kullanan şahıslar arasında (Ashâbu Zeyd b. Sâbit) Sâlim b. Abdullah'ın ismini de zikretmektedir.³³⁶ Yine Ali b. el-Medînî, "Hz. Peygamber'in ashâbının ilminin Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs ve Zeyd b. Sâbit'te toplandığını" söylemiş, Zeyd b. Sâbit'in re'yelerine tâbi olup ahkâm konusunda onu taklit eden 11 kişinin içerisinde Sâlim'i de dâhil etmiştir.³³⁷ Sâlim'in kendi ifadesine göre babası İbn Ömer ile birlikteyken Zeyd'in vefat haberini aldıklarında "Bugün insanların âlimi öldü"³³⁸ şeklindeki ifadesi ve Zeyd b. Sâbit'in vefat tarihi hakkında h. 45-56 (665-676) gibi tarihlerin verilmiş olması birlikte değerlendirildiğinde Sâlim'in Zeyd'den semâının olması makul görünmektedir.

Sâlim b. Abdullah'ın Zeyd b. Sâbit'ten naklettiği rivayetlere gelince, babası İbn Ömer aracılığıyla Zeyd b. Sâbit'ten aktardığı pek çok rivayetin yanı sıra Zeyd'den doğrudan naklettiği 4 mevkûf rivayet bulunmaktadır. Zikredilen 4 rivayetten biri hariç hepsi ahkâm konusunda vârid olmuştur.³³⁹

³³³ Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 353; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XIX, 307-308; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 57; Erul, "Zeyd b. Sâbit", *DİA*, XLIV, 321-322.

³³⁴ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, III, 1152; Mizzî, *Tehzîb*, X, 30-31; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 57.

³³⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 381; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 135; *Meşâhîr*, 29; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, I, 256; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, III, 1152; Mizzî, *Tehzîb*, X, 31; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 399.

³³⁶ Ali b. el-Medînî, *el-İlel*, s. 45-49.

³³⁷ Hatib Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 289.

³³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 275.

³³⁹ Sâlim b. Abdullah'ın Zeyd b. Sâbit'ten naklettiği ilk rivayet Kur'an'ın mushaf hâline getirilmesi ile alakalı olarak Hz. Ömer'le istişare ettiğini ve Hz. Ömer'in bu duruma sıcak bakmadığını ifade etmektedir (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 116). *el-Musannef*'te geçen ve imamdan önce rûkûdan kalkma ile alakalı olan diğer iki rivayet aynı senedle ve farklı iki metinle Zeyd b. Sâbit'ten mevkûf olarak nakledilmiştir. (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 218, 227). Diğer rivayetlerin ikisi aynı metinle verilen ve kaç kere süt emmenin evlenmeyi haram kılacağı ile ilgili olarak Zeyd b. Sâbit'ten aktarılan mevkûf bir rivayettir (Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 753; *Ma'rifetü's-sünen*, XI, 259). Sâlim'in Zeyd'den aktardığı son rivayet ise Hz. Ömer'in ve İbn Ömer'in nehyetmesine rağmen Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Zeyd b. Sâbit'in azil yaptığını ifade eden mevkûf bir rivayettir (Bkz. Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 377).

c. Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669)

Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd b. Küleyb el-Ensârî: Sahâbenin büyüklerindendir. Ensâr arasında ilk Müslüman olanlardandır ve Hz. Peygamber’le birlikte tüm savaflara katılmıştır.³⁴⁰ Vahiy kâtiplerinden biridir ve pek çok fetvası vardır. Müslümanların İstanbul’u ilk kuşatmasında o da bulunmuştur ancak kuşatma hâlâ devam ederken 49/669 (veya 50/670, 51/671) yıllarında hastalanıp vefat etmiştir.³⁴¹ Medine döneminden itibaren Hz. Peygamber’le sürekli birarada olmasına rağmen kendisinden sadece 155 hadis rivayet edilmiştir.³⁴² Bunun sebebi ise hem hadis rivayetinde çok titiz oluşu hem de ömrünün savaflarda geçmesi sebebiyle rivayete fazla zaman ayıramayışındır. Ondan hadis rivayet edenler arasında İbn Abbas, İbn Ömer, Bera b. Azîb, Enes b. Mâlik, Câbir b. Semüre gibi sahâbîler ve Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Sâlim b. Abdullah ve Ata b. Yesâr gibi tabîler bulunmaktadır.³⁴³

Sâlim b. Abdullah’ın Ebû Eyyûb’dan naklettiği üç rivayet bulunmuştur. Bu üç rivayetin ikisi merfû olup, biri mevkûftur.³⁴⁴

d. Sa’d b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675)

Ebû İshâk Sa’d b. Ebû Vakkâs Mâlik b. Vüheyb el-Kureşî ez-Zührî: Aşere-i mübeşşşereden olan Sa’d b. Ebû Vakkâs, genç yaşlarda Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber’le birlikte pek çok savafla katılmıştır.³⁴⁵ Hz. Peygamber’in vefatından sonra bilhassa Hz. Ömer’in hilâfeti döneminde birçok savafla başkumandanlık etmiş ve fetihler gerçekleştirmiştir.³⁴⁶ Hz. Ömer’in isteği üzerine Kûfe şehrini kurmuş ve yaklaşık dört yıl Kûfe valiliği yapmıştır.³⁴⁷ Çeşitli nedenlerden dolayı valilikten azledildiyse

³⁴⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 369; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 493.

³⁴¹ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 425; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, VI, 22; İbn Asâkîr, *Târîhu Dımaşk*, XVI, 38. İbn Sa’d, Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin vefat tarihi olarak 52 yılını verirken (İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 370), Mizzî, Halife b. Hayyât’ın h. 50 ve 51, Vâkıdî ve Tirmizî’nin h. 52, Ebû Zûr’a’nın da h. 55 tarihlerini verdiğini aktarmaktadır. (Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 70-71).

³⁴² Bu 155 hadisin 70 tanesi müttetekun aleyh olup, 50 tanesi de sadece Müslim’de bulunmaktadır. İbn Hazm, *Cevâmiu’s-Sîre*, I, 277; İbnü’l-İmâd, *Şezerât*, I, 263; Zehebî, *Siyer*, IV, 52.

³⁴³ İbn Asâkîr, *Târîhu Dımaşk*, XVI, 33; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, II, 121; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 67; Zehebî, *Siyer*, IV, 52-57; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 91; Algül, “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, *DİA*, X, 23-25.

³⁴⁴ Sâlim’in Ebû Eyyûb’dan naklettiği üç rivayet toplam altı kez tekrar verilmiştir. Bu rivayetlerin üçü Hz. Peygamber’in Mi’rac hâdisesini anlatmaktayken, biri cezalarla ilgilidir (Bkz. Ahmed b. Hanbel, XXXVIII, 533 (23552); İbn Hibbân, *Sahîh*, III, 103; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IV, 132; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, II, 197; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, II, 158). Diğer iki rivayet ise, Sâlim evlendiği zaman Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin onun düğününe geldiğini ve duvarların örtü ile süslenmesini doğru bulmadığını ifade eden mevkûf rivayetlerdir (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 561; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, IV, 118).

³⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 476; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, II, 214.

³⁴⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 104; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 476; Mizzî, *Tehzîb*, X, 312; Hatiboğlu, “Sa’d b. Ebû Vakkâs”, *DİA*, XXXV, 372-374.

³⁴⁷ İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi’l-Müslim*, I, 231; Mizzî, *Tehzîb*, X, 309-312.

de Hz. Osman döneminde görevine yeniden dönmüştür.³⁴⁸ Hayatının son yıllarında gözlerini kaybettiği bildirilen Sa'd'ın, 55 (675) yılında vefat ettiği rivayet edilirken 54 veya 58 yılında vefat ettiğini söyleyenler de bulunmaktadır.³⁴⁹

Vefatı Sâlim b. Abdullah'ın gençlik dönemlerine denk gelen Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan Sâlim'in üç mevkûf rivayeti tespit edilmiştir.³⁵⁰

e. Ebû Hüreyre (ö. 58/678)

Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devî:³⁵¹ Hz. Peygamber'in ashâbı arasında çok sayıda hadis rivayet etmekle şöhret bulmuştur. Kendi açıklamasına göre Ebû Hüreyre lakabını Hz. Peygamber kendisine vermiş ve zamanla kendisinden nakledilmiş rivayetlerde ismi yerine lakabı kullanılmıştır.³⁵² Yemenli olan ve 7/628 yılında müslüman olduğu rivayet edilen³⁵³ Ebû Hüreyre'nin bizzat söylediğine göre kendisi Resûlullah'ın yanında üç yıl kalmış ve Mescid-i Nebvî'deki Suffe'de ilim öğrenmeye devam etmiştir.³⁵⁴ Ebû Hüreyre, Ehl-i Suffe'den biri olarak sürekli Hz. Peygamber'le birarada olmuş, diğer sahâbilerin bulunmadığı meclislerde bulunmuş, onların duymadığı hadisleri duyup ezberlemiştir.³⁵⁵ Binden fazla hadis rivayet etmeleri sebebiyle “muksirûn” diye anılan yedi sahâbî arasında Ebû Hüreyre ilk sırayı almaktadır.³⁵⁶ Ebû Hüreyre'nin hadisleri ezberleme konusundaki iştiağı

³⁴⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 285- 294; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 214; Mizzî, *Tehzîb*, X, 313.

³⁴⁹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 26; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, I, 302; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 285- 294.

³⁵⁰ Bu rivayetlerin ilki Sâlim'den naklen, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Abdullah b. Ömer'in ayaklara mesh edilmesi meselesinde ihtilafa düştüklerini, daha sonra bu durumu Ömer b. el-Hattâb'a danıştıklarını ve onun da İbn Ömer'e “Amcan senden daha fakihdir” dediğini aktarmaktadır. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin el-Âsâr'ında *Ebû Hanîfe an Hammâd an Sâlim b. Abdullah b. Ömer* senediyle verilen bu rivayet başka bir eserde bulunamamıştır (Bkz. Şeybânî, *el-Âsâr*, I, 17). Sâlim'in Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan aktardığı ikinci rivayet sebeb-i nüzûl konusundadır. İçkinin ilk haram kılındığı zamanlarda Sa'd ve arkadaşlarının içki içtikten sonra tartışmaları üzerine içkinin haram kılındığı âyetin (Mâide 5/90) nâzil olduğunu ifade eden rivayeti (İbn Vehb, *el-Câmi'*, 58) Taberî âyetin sebeb-i nüzûlü olarak aynı senedle vermektedir (Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 570). Sâlim'in Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan naklettiği görülen son rivayet ise yukarıda Zeyd b. Sâbit ve Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın azil yaptığını bildiren mevkûf rivayettir (Bkz. Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 377).

³⁵¹ Bazı kaynaklarda adı Abdüşems, Abdüamr, Sükeyn, Amr b. Abdüganem gibi farklı şekillerde kaydedilen Ebû Hüreyre'nin adının İslâmî dönemde Abdurrahman veya Abdullah olarak değiştirildiğine dair rivayetler mevcuttur. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 242; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 133; Müslim b. Haccac, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 33; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 49; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, IV, 1885; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1768; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXVII, 299- 307; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 313; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIV, 366; Zehebî, *Siyer*, II, 578; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 349-350.

³⁵² İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer*, 286; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 313-315; Zehebî, *Siyer*, II, 578.

³⁵³ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1771; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXVII, 303; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, I, 160; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 560; Tezkîre, I, 28; Zehebî, *Siyer*, II, 588; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 349, 355.

³⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 244; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 67, 318; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 313-315; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 355.

³⁵⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 133; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIV, 377; Zehebî, *Siyer*, II, 591, 594-595; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 354-355.

³⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 313.

ve Hz. Peygamber'den sonra uzun bir hayat yaşaması, onu en çok hadis rivayet eden sahâbî konumuna getirmiştir.³⁵⁷

Hız. Peygamber'den sonra uzun bir ömür yaşayan Ebû Hüreyre, Ömer b. el-Hattâb'ın hilâfeti döneminde Bahreyn'de vali olarak görevlendirilmiştir.³⁵⁸ Hız. Osman'ın hilâfet yıllarında onu desteklemiş, Hız. Ali ile Muâviye arasında çıkan savaşlarda Sa'd b. Ebû Vakkas, Abdullah b. Ömer ve tanınmış diğer sahâbîler gibi o da hiçbir tarafı tutmamıştır.³⁵⁹ Vefatından bir süre önce hastalanan Ebû Hüreyre, 58/678 yılında yetmiş sekiz yaşlarında iken vefat etmiştir.³⁶⁰

Sâlim b. Abdullah'ın Ebû Hüreyre'den aldığı hadisler incelenecek olursa, kaynaklarda toplam 24 rivayetinin bulunduğu ancak bu 24 rivayetin aslında 8 farklı konuda vârid olan rivayetlerin mükerrerleri olduğu görülecektir.³⁶¹ Rivayetler kaynaklarına göre değerlendirildiğinde ise bu 24 rivayetin 18'inin merfû olduğu, geri kalan 6 rivayetten 5'inin, Ebû Hüreyre'nin Hız. Ömer'den naklettiği mevkûf rivayetler olduğu, birinin de Ebû Hüreyre'ye ait mevkûf bir rivayet olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aynı dönemlerde aynı şehirde yaşayan Ebû Hüreyre ve Sâlim b. Abdullah arasındaki ilişkinin, hoca-talebe ilişkisinden ziyade çoğunlukla gerçekleşen bir olay üzerine hadis rivayet edilmesi şeklinde olduğu söylenebilir. Nitekim Sâlim'in "Ebû Hüreyre'yi çarşıda kaç kere 'İlim kaldırılacak, fitneler

³⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 313; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 560; Kandemir, "Ebû Hüreyre", *DİA*, X, 160-167. Zehebî'nin naklettiğine göre onun rivayetleri mükerrerleriyle birlikte 5370'i bulmaktadır. (Bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 560; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 352). Bu hadislerin 325'i hem Buhârî'de hem Müslim'de bulunmaktadır. Ayrıca 93 rivayeti sadece Buhârî'de, 190'ı sadece Müslim'de mevcuttur. Mükerrerleri çıkarılınca Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadis sayısı ise 1579'a düşmektedir (Bkz. el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 37).

³⁵⁸ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1771; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 313-315.

³⁵⁹ Kandemir, "Ebû Hüreyre", *DİA*, X, 160-167.

³⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 254; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 18; Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr*, I, 99; *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 176; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 285; Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, IV, 1886; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1772; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, III, 203-208. Vefat ettiği tarih hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Müslim b. Haccac, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 33; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1772; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXVII, 303; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 313; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIV, 378; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 560; Tezkîre, I, 31; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 362; *Takrîb*, I, 680.

³⁶¹ Örnekler için bkz. *Muvatta'*, "Hacc", 81; Buhârî, "İlm", 24; "Edeb", 60; "Libâs", 4; Müslim, "Müsâkât", 54; "Zühd ve'r-rekâik", 52; "İlm", 12; Bezzâr, *el-Müsne'd*, XIV, 379; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, IX, 331. Köpek beslemenin hoş görülmemesi, ilmin çekip alınacağı ve fitnelerin yaygınlaşacağı, kibrin kötü huylardan olduğu ve bilhassa "Günahını açığa vuranlar hariç ümmetimin tamamı affedilmiştir..." şeklinde Hız. Peygamber'den nakledilen rivayetlerin kaynaklarda sıkça tekrarlandığı görülmektedir. Hız. Ömer'den nakledilen 5 mevkûf rivayet av eti yemek ve edeble alakalı iki meselenin çeşitli formlarından oluşmaktadır. (Örnekler için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 432; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 174; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 305; V, 309; *Şuabu'l-îmân*, XIII, 170). Sâlim'in Ebû Hüreyre'den mevkûf olarak naklettiği görülen ve "Müslümanların muhasara edileceğini" haber veren rivayet ise (Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 556) Taberânî'nin *el-Mu'cemu's-sağîr*'inde farklı bir tarikle merfû olarak yer almaktadır (Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr*, I, 385). Ancak Dârekutnî, rivâyette vehim bulunduğu söyleyerek doğrusunun merfû değil mevkuf olması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Dârekutnî, *el-İlel*, XI, 145.

yayılacak ve cinayetler çoğalacak’ derken duyduğumu bilmiyorum.”³⁶² şeklindeki ifadesi, hem Sâlim’in Ebû Hüreyre’den naklinin bir defaya mahsusu olmadığını hem de bu nakillerin rivayet kasdıyla alınmış hadisler olmayıp, yaşanan bir olaya binaen nakledildiklerini düşündürmektedir. Aynı şekilde, Ebû Hüreyre’nin oğlu Muharrer’in rahatsızlanması üzerine Sâlim b. Abdullah’ı rukye yapması için çağırması, Sâlim’in bu konuda biraz çekingen davrandığını gören Ebû Hüreyre’nin “Hz. Peygamber’den nazarın hak olduğunu duyduğunu” söyleyerek Sâlim’i cesaretlendirmek istemesi de bu duruma bir örnektir.³⁶³ Zira böyle bir olayda Sâlim’i çağırması ve sonrasındaki nakil, hem Ebû Hüreyre ile Sâlim b. Abdullah arasında sıkı bir ilişki bulunduğunun ipuçlarını vermekte hem de Sâlim’in Ebû Hüreyre’den naklettiği rivayetlerin, sistemli hadis naklinden ziyade hayatın olağan akışı içerisinde duyduklarından oluştuğu izlenimini vermektedir.

f. Hz. Âişe (ö. 58/678)

Âişe bint Ebû Bekir es-Sıddîk el-Kureşîyye: Hz. Ebû Bekir’in kızı ve Hz. Peygamber’in hanımı olan Hz. Âişe, 614 yılında Mekke’de doğmuş, hicretten iki yıl önce Hz. Peygamber’le evlenmiştir.³⁶⁴ Hz. Peygamber’in vefatında on sekiz yaşında olan Hz. Âişe,³⁶⁵ Hz. Peygamber’den sonra kırk yedi yıl daha yaşamış ve 58 (678) yılında altmış beş yaşında iken Medine’de vefat etmiştir.³⁶⁶

Hz. Osman’ın hilâfedinin son yıllarında başlayan siyasi faaliyetlere dâhil olan Hz. Âişe, 36 (656) yılında müslümanların karşı karşıya geldiği Cemel Vakası sonucunda Hz. Ali’ye karşı savaşı kaybetmiş, vefatına kadar bir daha siyasete karışmayarak Medine’de sakin bir hayat sürmüştür.³⁶⁷

Hz. Peygamber vefat ettiği zaman çok genç olmasına rağmen Hz. Peygamber’in sünnetini en iyi bilen sahâbilerin başında yer alır, “döneminin en fakihi ve sünneti en iyi bilen” olarak her meselede kendisine danışılırdı.³⁶⁸ Binden fazla hadis rivayet eden ve “muksirûn” diye adlandırılan yedi sahâbînin dördüncüsüdür.

³⁶² Ahmed b. Hanbel, XIII, 256-257 (7872).

³⁶³ Dulâbî, *el-Künâ*, II, 772; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LVII, 78.

³⁶⁴ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, VII, 186; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, II, 351; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 16; Mizzî, *Tehzîb*, X, 152; XXXV, 227.

³⁶⁵ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, VII, 189; Mizzî, *Tehzîb*, XXXV, 236.

³⁶⁶ h. 56, 57 veya 59 yıllarında vefat ettiği de rivayet edilmiştir. Bkz. Şirâzî, *et-Tabakâtü’l-fukahâ*, s. 47; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, VII, 186-189; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 16; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, II, 351; Mizzî, *Tehzîb*, XXXV, 235; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, II, 507.

³⁶⁷ Fayda, “Âişe”, *DİA*, II, 201-205.

³⁶⁸ Şirâzî, *et-Tabakâtü’l-fukahâ*, s. 48; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, VII, 186-189; Mizzî, *Tehzîb*, XXXV, 234; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, II, 507.

Hadis eserlerinde Sâlim b. Abdullah'ın Hz. Âişe'den naklettiği hadisler yer almaktaysa da Sâlim'in ondan semâî olmadığını söyleyenler bulunmaktadır. İbn Asâkir, Mizzî ve İbn Hacer eserlerinde “Buhârî'nin, Sâlim'in Hz. Âişe'den semâî olmadığını söylediğini”³⁶⁹ nakletmekteyseler de böyle bir ifade Buhârî'nin kendi eserlerinde bulunamamıştır. Moğultay b. Kılıç da eserinde İmâm Mâlik'in “Sâlim, Hz. Âişe'yi görmemesine rağmen ondan nakledirdi” dediğini kaydetmektedir.³⁷⁰ Sâlim b. Abdullah'ın Hz. Âişe'den naklettiği, “Hz. Âişe'nin kızkardeşi Ümmü Gülsüm'ün Sâlim'i küçükken emzirdiği ancak on emme tamamlanamadığı için Sâlim'in büyüdüğünde onların yanına giremediğini”³⁷¹ anlatan rivayetler, Sâlim'in Hz. Âişe'den semâî olmayabileceği intibâını verse de Hz. Âişe'nin perde arkasından hadis rivayet ettiğini ifade eden rivayetler,³⁷² Sâlim'in onun yanına giremeye bile ondan hadis dinlemesinin mümkün olduğu ihtimalini düşündürmektedir.

Sâlim'in Hz. Âişe'den naklettiği toplam 26 rivayet tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin 22'si merfû iken 4'ü de mevkûftur.³⁷³ Ancak mükerrerleri ile birlikte 26 defa geçen rivayetlerin, mükerrerlerinden arındırıldığında altı konuda nakledildiği görülmektedir.

³⁶⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk*, XX, 57; Mizzî, *Tehzîb*, X, 152; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 437.

³⁷⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîb*, V, 185.

³⁷¹ *Muvatta'*, “Radâ”, 7; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 469.

³⁷² Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 315; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIII, 184; İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk*, XXX, 389.

³⁷³ Sâlim'in emzirilmesi meselesini anlatan üç rivayet ile Hz. Âişe'nin, Abdullah b. Ömer'in kaçan ve hırsızlık yapan kölesi hakkında “El kesme cezasının olmadığını” ifade eden mevkûf rivayet dışında geri kalan 22 rivayet Hz. Peygamber'den nakledilmiştir. Bu 26 rivayetin 15 tanesi “Hz. Âişe'nin, Hz. Peygamber'e Kabe'yi tavaf etmeden önce koku sürdüğünü” ifade eden rivayetin çeşitli sened ve metinlerinden oluşmaktadır. (Rivayetler için bkz. Tayâlisî, *el-Müsne'd*, III, 136; Şâfiî, *el-Müsne'd*, 119, 155; Humeydî, *el-Müsne'd*, I, 262; İshâk b. Râhûye, *el-Müsne'd*, II, 539; Ahmed b. Hanbel, XLI, 270 (24750), 279 (24761); Nesâî, “Menâsiki'l-hac”, 41; *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 30, 217; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 301, 303; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 194; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 221). Sâlim b. Abdullah'ın Hz. Âişe ile alakalı naklettiği bir diğer mesele Sâlim'in emzirilmesi meselesidir. Sâlim b. Abdullah'ın bizzat anlattığına göre kendisi henüz emzirme çağında bir çocukken Hz. Âişe onu kardeşi Ümmü Gülsüm'e göndermiş ve büyüyünce yanlarına rahatça girebilmesi için onu emzirmesini istemiştir. Ümmü Gülsüm onu üç kere emzirdikten sonra hastalanmış, on emme tamamlanamadığı için Sâlim, Hz. Âişe'nin yanına girememiştir. (Bkz. *Muvatta'*, “Radâ”, 7; Şâfiî, *el-Müsne'd*, 221; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 469). (Süt emme konusunda Hz. Âişe'den nakledilen bir başka rivayette Sâlim adında ergenlik çağına gelmiş bir kişinin emzirilmesi meselesi anlatılmaktaysa da söz konusu rivayette adı geçen Sâlim, Sâlim b. Abdullah değil Sâlim mevlâ Ebû Huzeyfe'dir. Sâlim b. Abdullah'ın Hz. Âişe'den aktardığı senedde bizzat Sâlim b. Abdullah'ın kendisi henüz emme çağında bir bebekken Hz. Âişe'nin onu kardeşi Ümmü Gülsüm'e gönderdiği ve “Bu çocuğu emzir ki büyüyünce yanımıza girebilsin” dediğini anlatmaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Aktepe, “Sâlim Hadisinin Süt Akrabalığı Bağlamında Tahlil ve Tenkid”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 251-266.) Bu konuların dışında Sâlim, Hz. Âişe'den iyilik-kötülük konusunda üç, Kabe'nin içine girince etrafa bakmanın hoş karşılanmadığı ile alakalı üç ve gümüş kaptan içmenin kerâhiyeti ile alakalı bir rivayet olmak üzere üç konuda toplam yedi merfû rivayet daha nakletmektedir. Rivayetler için bkz. Dûlâbî, *el-Künâ*, III, 1191; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 332; Taberânî, *el-Mucemu'l-evsat*, III, 56; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 498, 652; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 258.

g. Saîd b. el-Âs (ö. 59/679)

Saîd b. el-Âs b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye b. Abdu Şems el-Ümevî: Künyesi Ebû Osman veya Ebû Abdurrahman olan³⁷⁴ Saîd b. el-Âs, sahâbenin küçüklerindendir. İbn Sa'd'ın "Hz. Peygamber'in vefatında Saîd'in dokuz-on yaşlarında bir çocuk olduğu" naklinden hareketle hicretin olduğu sene doğduğu söylenmektedir.³⁷⁵ Ashâbın fakihlerindendir³⁷⁶ ve Hz. Osman için mushaf yazarlardan biridir.³⁷⁷ Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde Kûfe,³⁷⁸ Muâviye döneminde Medine valisi olduğu ve hatta Hz. Hasan'ın cenaze namazını Saîd b. el-Âs'ın kıldırıldığına dair pek çok rivayet bulunmaktadır.³⁷⁹ Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd (*el-Merâsil*'inde), Nesâî ve İbn Mâce (*et-Tefsir*'inde) onun hadislerine yer vermişlerdir.³⁸⁰ 59/679 senesinde Medine'de vefat etmiştir.³⁸¹

Kaynaklarda Sâlim b. Abdullah'ın Saîd b. el-Âs'tan naklettiği sadece bir rivayete ulaşılabilmiştir.³⁸²

³⁷⁴ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 218.

³⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 23; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 621; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 481; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 558.

³⁷⁶ Mizzî, *Tehzîb*, X, 505.

³⁷⁷ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 622; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 218; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 481; Mizzî, *Tehzîb*, X, 503; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 49; Zehebî, *Siyer*, IV, 447.

³⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 101; Halife b. Hayyât, *Târîh*, 163; Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, I, 314; Taberî, *Târîh*, IV, 271; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 622; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXI, 112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 477.

³⁷⁹ Muhammed b. Halef Veki', *Ahbâru'l-kudât*, I, 116; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 158; İclî, *es-Sikât*, 117; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 389; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 470; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XIII, 294; XXI, 117; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 66; Mizzî, *Tehzîb*, VI, 256.

³⁸⁰ Mizzî, *Tehzîb*, X, 501.

³⁸¹ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 226; (Buhârî'nin *Târîh*'inde h. 57 veya 58'de, Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ında h. 57'de vefat ettiği bilgileri de bulunmaktadır. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 502; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 466); İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 621-624; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXI, 107; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 481; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 218; Mizzî, *Tehzîb*, X, 501-510; Zehebî, *Siyer*, IV, 445-447; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 49; *el-İsâbe*, III, 90-92.

³⁸² Rivayete göre Sâlim, kendisine kaçan ve hırsızlık yapan kölenin durumunu soran Zührî'ye babasının böyle bir kölesi olduğunu, hırsızlık yapınca durumunu sormak için İbn Ömer'in onu dönemin Medine vâlisi Saîd b. el-Âs'a götürdüğünü, Saîd b. el-Âs'ın da "kölenin elinin kesilmeyeceğini söylediğini" nakletmektedir. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 240. Görüldüğü gibi rivayet, Saîd b. el-Âs ve Abdullah b. Ömer arasında geçen bir meseleyi anlatmaktadır ve olayın olduğu anda Sâlim'in orada bulunup bulunmadığı, dolayısıyla rivayeti doğrudan Saîd b. el-Âs'tan mı naklettiği bilinmemektedir. Saîd b. el-Âs'ın Muâviye'nin hilâfeti zamanında (41-60/661-680 yılları arasında) Medine'de görevlendirildiği (Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXI, 117; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 497) düşünüldüğünde Sâlim'in Saîd b. el-Âs'a likâî mümkün görünmektedir. Ayrıca rivayette geçen "سَجِيدُ بْنُ الْعَلَصِ" / Saîd b. el-Âs şöyle dedi..." ifadesi Sâlim'in olaya şahit olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Rivayet hadis eserlerinde tarandığında aslında "Nâfi' an İbn Ömer" tarihiyle meşhur olduğu (Bkz. *Muvatta'*, "Sirkat", 26; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 479-480; Beyhakî, *es-Sünen*, VIII, 466) sadece Abdürrezzâk'ın Sâlim isnadına yer verdiği görülmektedir.

h. Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680)

Ebû Abdurrahman Muâviye b. Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Kureşî: Hem Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Habîbe'nin kardeşi hem de vahiy kâtiplerinden biri olan Muâviye, Hz. Ömer'in hilâfeti yıllarında Ürdün ve Dimaşk, Hz. Osman'ın hilâfeti zamanında da Suriye valiliği görevine getirilmiştir.³⁸³ Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra yeni halife Hz. Ali ile Sıffin Savaşı'nda (36/657) karşı karşıya gelmiştir. Hz. Ali'nin 40/660 tarihinde şehid edilmesi ve sonrasında Hasan b. Ali'nin hilâfeti kendisine bırakması üzerine Muâviye, 41/661 tarihinde tüm ülkeden biat alarak yaklaşık 90 yıl sürecek Emevî saltanatını başlatmıştır.³⁸⁴ Muâviye, siyasi karışıklıkların yanı sıra pek çok fetihlerin de gerçekleştiği, yaklaşık 20 yıl süren hilâfeti sonucunda 60/680 tarihinde vefat etmiştir.³⁸⁵

Sâlim b. Abdullah'ın hocaları içerisinde Muâviye'nin adı geçmemesine rağmen Ebû Nuaym ve Moğultay b. Kılıç, Muâviye'den hadis nakleden kişiler içerisinde Sâlim b. Abdullah'ın ismini de vermektedirler.³⁸⁶ Hadis kaynakları tarandığında ise Sâlim'in Muâviye'den naklettiği tek bir rivayet bulunabilmiştir. *Sâlim b. Abdullah b. Ömer an Muâviye* senediyle yer alan rivayet, temettu' haccıyla ilgili merfû bir rivayettir.³⁸⁷

ı. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88)

Ebû Abbas Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib b. Hişam b. Abdümenaf el-Kureşî el-Hâşimî; Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite sayılan büyük sahâbî Abdullah b. Abbas, aynı zamanda çok hadis rivayet eden (muksîrûn) sahâbîler arasında yer almaktadır. Cemel ve Sıffin savaşlarından sonra toplumda oluşan siyasi ve sosyal huzursuzluk dönemlerinde mutedil tavrını sürdürmüş, Müslümanların birlik ve beraberliğini korumayı her zaman amaç edinmiştir.³⁸⁸ Cihad ve ilmî sebepler dolayısıyla Taif, Basra, Kuzey Afrika, Taberistan gibi pek çok yerde bulunmuştur.³⁸⁹ Yetmiş yaşlarındayken Taif'te vefat etmiştir.³⁹⁰

³⁸³ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 1416; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 574; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLIX, 55-63.

³⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 574; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 185; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, V, 201-204; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 21; Aycan, "Muâviye", *DİA*, XXX, 332-334.

³⁸⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 373; Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 179.

³⁸⁶ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, V, 2496; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, XI, 266.

³⁸⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XIX, 332.

³⁸⁸ Bkz. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 274.

³⁸⁹ Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 291-295; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 295-307.

³⁹⁰ Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 507; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 207; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 339; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, III, 1700.

Sâlim b. Abdullah'ın Abdullah b. Abbas'tan naklettiği hadisler gelince iki farklı konuda toplam üç rivayet naklettiği görülmektedir.³⁹¹

i. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb (ö. 71/690)

Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî: Hz. Ömer'in yeğenidir. Hz. Peygamber devrinde doğan Abdurrahman b. Zeyd'in Hz. Peygamber vefat ettiğinde altı yaşında olduğu bildirilmektedir.³⁹² Abdurrahman b. Zeyd, Hz. Ömer'in kızı Fâtıma ile evlenerek damadı olmuştur.³⁹³ Babası Zeyd, Hz. Ebû Bekir devrinde meydana gelen Yemâme savaşında şehit düşen bir sahâbîdir. Kaynaklarda Abdurrahman'ın, Yezîd b. Muâviye'nin hilâfeti zamanında Mekke valiliği yaptığı aktarılmaktadır.³⁹⁴

Sâlim b. Abdullah'ın, babasının amcasının oğlu olan Abdurrahman b. Zeyd'den naklettiği bir rivayet bulunabilmiştir. Abdurrahman b. Zeyd'in, amcası Hz. Ömer'den namaz adâbı hakkında naklettiği mevku'f rivayet, hadis eserlerinde sadece *Sâlim b. Abdullah an Abdurrahman b. Zeyd an Ömer* tarîkiyle nakledilmiştir.³⁹⁵

j. Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/692)

Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. Avvâm el-Kureşî el-Esedî; Küçük yaşlardan itibaren tüm savaşlara iştirak eden Abdullah b. ez-Zübeyr, aynı zamanda siyasetin içinde olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesi olayında halifeyi korumuş, Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'ye karşı savaşmış ve Emevî halifesi

³⁹¹ İlk iki rivayet, İbn Ömer'in Bakara Sûresi'nin 284. âyetini (Âyetin bu kısmının meâli şöyledir; “İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker.” Bakara 2/284) okuduktan sonra ağladığını, bu İbn Abbas'a söylendiğinde ise “Allah Ebû Abdurrahman'a mağfiret etsin. Rasûlullah'ın (s.a.v) ashâbının yaptığını yapmış (Onlar da bu âyet nâzil olduğunda üzülmuşlerdi). Oysaki o âyet, daha sonra gelen âyetle (Âyetin bu kısmının meâli şöyledir; “Kişinin lehinde olanı da aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır.” Bakara 2/286) açıklanmıştır.” şeklinde cevabını içermektedir. Rivayet, aynı sened ve metinle iki eserde yer almaktadır (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 224; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 315). Rivayet aynı zamanda İbn Abbas'ın öğrencisi *Mücahid an İbn Abbas, Zührî an Saîd b. Mercâne an İbn Ömer* ve *Zührî an Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer an İbn Ömer* tarikleriyle de zikredilmektedir. İbn Ebî Hâtim bu rivayetin *Zührî an Sâlim* senedinde hata bulunduğunu söylerken, Dârekutnî de aynı şekilde *Zührî an Sâlim an İbn Abbas* senedinde vehim bulunduğunu söylemiş, *Zührî an Saîd b. Mercâne an İbn Ömer* haricindeki diğer senedleri mütâbî'leri olmadığı ve hata bulunduğu gibi gerekçelerle eleştirmiştir (Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, IV, 667-668; Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride*, XIII, 223). Ancak Hâkim, rivayete eserinde yer verdikten sonra rivayetin sahih olduğunu ama Buhârî ve Müslim'in bu hadisi eserlerine almadıklarını söylemektedir (Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 315). Sâlim'in Abdullah b. Abbas'tan naklettiği ikinci rivayet, İbn Abbas'ın teyzesi ve Hz. Peygamber'in hanımı olan Meymûne (ö. 51/671) ile Hz. Peygamber'in ihramlı iken nikahlandığı hadisidir (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, X, 298).

³⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 37; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 875; Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, IV, 1817.

³⁹³ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 96; Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 119-122.

³⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 38; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 434; Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 119-122.

³⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 176.

Yezîd'in öldüğünü duyunca halifeliğini ilan edip biat almaya başlamıştı.³⁹⁶ Mekke başta olmak üzere Hicaz'ın bazı bölgelerinde on yıla yakın bir süre halifelik yaptıktan sonra Mekke muhâsarası sırasında Emevî halifesi Abdülmelik'in komutanı Haccâc b. Yusuf'un emriyle öldürülmüştür.³⁹⁷

Sâlim b. Abdullah'ın, Abdullah b. ez-Zübeyr'den naklettiği mevkûf bir rivayet tespit edilmiştir. Sâlim, Abdullah b. ez-Zübeyr'in kendilerine namaz kıldırıldığı sırada bir kadının önlerinden geçtiğini ancak İbn Zübeyr'in namaza devam ettiğini haber vermiştir.³⁹⁸

k. Râfî' b. Hadîc (ö. 73/692)

Ebû Abdillâh Râfî' b. Hadîc b. Râfî' el-Evsî el-Hârisî: Sahâbenin fakihlerindendir ve Medine'de uzun yıllar fetva vermiştir.³⁹⁹ Hz. Peygamber'den 78 hadis nakletmiştir.⁴⁰⁰ Uzun bir ömür süren Râfî' b. Hadîc, seksen altı yaşında (73/692) Medine'de vefat etmiştir.⁴⁰¹

Sâlim b. Abdullah'ın Râfî' b. Hadîc'den naklettiği tek rivayet, kaynaklarda 13 defa çeşitli metin ve isnad farklılıkları ile birlikte yer almaktadır.⁴⁰²

l. Sefîne mevlâ Rasûlillah (ö. 80/699)

Ebû Abdurrahmân (Ebu'l-Bahterî) Sefîne:⁴⁰³ Aslen İranlıdır.⁴⁰⁴ “Sefîne”, Hz. Peygamber tarafından ona verilmiş bir lakap olduğundan kendisi hep bu lakapla anılmak istemiş ve bu sebeple asıl

³⁹⁶ İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 905-910; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXVIII, 150-177; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, III, 241-245; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 332-334.

³⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 212; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, III, 520; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 333.

³⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 258.

³⁹⁹ Zehebî, *Siyer*, III, 182.

⁴⁰⁰ Bu 78 hadisin 5 tanesi müttetekun aleyh olup, 3 tanesi de sadece Müslim'de bulunmaktadır. (Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 187).

⁴⁰¹ Râfî'in vefat tarihi olarak Halîfe b. Hayyât ve Zehebî h. 74 tarihini vermektedir (Bkz. Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 270; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 317).

⁴⁰² Rivayetler için bkz. *Muvatta'*, “Kirâu'l-arz”, 3; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 378; Ahmed b. Hanbel, XXVIII, 519 (17287); Buhârî, “Megâzî”, 12; Ebû Dâvud, “Buyû", 32; Nesâî, “Müzâraa", 2; *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 407; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 243-244; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 214. Hz. Peygamber'in ziraat arazilerinin kiraya verilmesini yasakladığını ifade eden rivayetin bazı tariklerinin sonunda Râfî'in bu nakline rağmen Sâlim b. Abdullah'ın “Benim arazilerim olsa mutlaka kiraya verirdim. Zira Râfî' kendi aleyhine sözü çoğaltmıştır (إِنَّ رَافِعًا أَكْثَرَ عَلَى نَفْسِهِ)” şeklinde bir ifadesi bulunmaktadır (Bkz. *Muvatta'*, “Kirâu'l-arz”, 3; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 93; Buhârî, “Megâzî”, 12; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 243; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 214).

⁴⁰³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 180; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 684; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, IV, 266; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 204. Kaynaklarda isminin Mihrân, Umeyr, Sâlih, Tahmân, Necrân, Rûmân, Zekvân, Mervân, Keysân, Süleyman, Rebâh, Müflih, Eymen, Ahmer, Ahmed olduğu gibi farklı bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 35; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, II, 1122; III, 1391; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, II, 684; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 176; II, 296, 503; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 205; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîb*, V, 422-423; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 187; III, 111; *Tehzîb*, IV, 125.

⁴⁰⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 111.

adı unutulmuştur. Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme, Sefîne'yi köle iken satın alıp ölünceye kadar Resûlullah'a hizmet etmesi şartıyla azat etmiştir.⁴⁰⁵ Sefîne de Hz. Peygamber'in vefatına kadar hizmet etmiştir.⁴⁰⁶

İbn Hazm, Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'ine göre Sefîne'nin on dört hadis rivayet ettiğini söylemiş, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde onun naklettiği on beş hadis kaydedilmiş, Buhârî dışındaki *Kütüb-i Sitte* musannifleri de Sefîne vasıtasıyla gelen bazı rivayetlere eserlerinde yer vermiştir.⁴⁰⁷ 80/699 yılı civarında veya daha önce vefat ettiği kaydedilmektedir.⁴⁰⁸

Sâlim b. Abdullah'ın Sefîne'den naklettiği tek hadis kaynaklarda farklı sened ancak aynı metinle 4 defa yer almaktadır.⁴⁰⁹

m. Ümmü Velîd bint Ömer b. el-Hattâb (ö.?)

Sâlim b. Abdullah'ın halası Ümmü Velîd bint Ömer'in biyografisi hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmadığı için Hz. Ömer'in bilinen beş kızından⁴¹⁰ hangisi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Biyografisine dair verilen tek bilgi, yeğeni Sâlim'in kendisinden rivayet aldığıdır.⁴¹¹ *Sâlim an Ümmi Velîd bint Ömer an Rasûlillah* senediyle gelen iki hadisi⁴¹² dışında herhangi bir rivayetine rastlanmamıştır.⁴¹³

⁴⁰⁵ Abdûlbakî b. Kani' b. Merzûk, *Mu'cemü's-sahâbe*, I, 290; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 684; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 348; İbn Asâkîr, *Târihu Dimaşk*, IV, 269; Zehebî, *el-el-Kâşif*, I, 450; *Siyer*, III, 172.

⁴⁰⁶ İbn Asâkîr, *Târihu Dimaşk*, IV, 269.

⁴⁰⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XI, 205-206; Keskin, "Sefîne", *DİA*, XXXVI, 302.

⁴⁰⁸ Zehebî, *Siyer*, III, 173; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, V, 422.

⁴⁰⁹ Rivayet, "Meleklerin, yanlarında çan bulunan kabileye yaklaşmayacağını" ifade eden merfû bir rivayettir. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 111; Ebû Ya'îlâ, *el-Müsned*, XII, 373; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIII, 379.

⁴¹⁰ Hz. Ömer'in kızlarının isimleri şöyledir; 1. Hafsa, 2. Rukiyye, 3. Fâtûma, 4. Zeyneb, 5. Aişe. Bkz. Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, 356.

⁴¹¹ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, VI, 3572; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 397; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 490.

⁴¹² Taberânî, *Mu'cemu'l-kebîr*, XXV, 172.

⁴¹³ Sâlim'in, halası Ümmü Velîd'den iki rivayeti tespit edilmişse de bu iki rivayetin senedi, Sâlim'den hadisi nakleden el-Vâzî' b. Nâfi'in metruk oluşu sebebiyle tenkit edilmiştir. (Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 389; İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfu'l-ğarâib*, V, 408; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 397). Ayrıca rivayet aynı metin ve farklı senedle, ancak bu sefer *Sâlim an Ümmi'l-Münzîr* şeklinde bir senedle nakledilmektedir. Bkz. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XIII, 141. Sâlim'in Ümmü Velîd'den naklettiği diğer rivayet Nisâ Suresi'nin 105-115. âyetlerinin sebeb-i nüzûlünü ifade etmektedir. (Bkz. İbn Şebbe, *Târihu'l-Medine*, II, 415) Rivayet, yukarıda metruk olduğu zikredilen el-Vâzî' b. Nâfi' tarafından Sâlim'den nakledilmiştir. Sa'ebe b. Ubeyrik adında bir kişinin Ensârdan başka bir kişinin eşyaları çalması ve daha sonra bu suçu masum başka bir Müslümanın üzerine atmak istemesi üzerine bu âyetlerin nâzil olduğunu anlatan rivayet, Tefsir eserlerinde de yoğun olarak anlatılmaktadır. Ancak meşhur olan rivayete göre adı geçen kişi Sa'lebe b. Ubeyrik değil, kaynaklarda adının Beşir olduğu söylenen Tu'me (ya da Ti'me /Ta'me şeklinde de geçmektedir) b. Ubeyrik'tir. (Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, I, 404; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 183; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, II, 359). Nitekim Sa'lebe b. Ubeyrik adında bir kişinin var olduğu Tarih, Terâcim, Hadis ya da Tefsir eserlerinden teyit edilememiştir. Ayrıca rivayet, sahâbe tabakasında sadece İbn Abbâs

n. Südeyse mevlâ Hafsa (ö.?)

Südeyse el-Ensârî el-Medenî: Sâlim b. Abdullah'ın halası Hz. Hafsa'nın azat ettiği mevlâsıdır.⁴¹⁴ Hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Vefat tarihi hakkında bir bilgi bulunamamıştır. *Sâlim an Südeyse an Hafsa an Rasûlillah* senediyle aktardığı bir rivayet dışında herhangi bir rivayetine ulaşamamıştır.⁴¹⁵

2. Tâbiîn Hocaları

Sâlim b. Abdullah rivayetlerinin çoğunu sahâbeden nakletmişse de az sayıda da olsa çağdaşları diyebileceğimiz tâbiînden de rivayet etmiştir. Bu bölümde Sâlim b. Abdullah'ın kendilerinden hadis naklettiği tâbiîler vefat tarihlerine göre sıralanarak hayatları ve Sâlim'le ilişkileri hakkında kısa bilgi verilecektir.

a. Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 63/683)

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk el-Kureşî et-Teymî el-Medenî: Kâsım b. Muhammed'in kardeşi, Hz. Ebû Bekir'in de torunudur. Kardeşi Kâsım'la birlikte tâbiîn döneminin önde gelen fakihlerindendir.⁴¹⁶ Teyzesi Hz. Âişe'den rivayet etmiş, kendisinden de Zührî, Nâfi, Sâlim b. Abdullah hadis almıştır.⁴¹⁷ 63/683 yılında Harre vakasında öldürülmüştür.⁴¹⁸ Buhârî, Müslim, Nesâî ve Ebû Dâvud onun hadislerini eserlerine almışlardır.⁴¹⁹ Nesâî sika olduğunu söylemiş, İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁴²⁰

tarafından Hz. Peygamber'den nakledilmiş (Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 183; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 359), Ümmü Velîd'in Hz. Peygamber'den naklettiği bir sened başka hiçbir eserde bulunamamıştır.

⁴¹⁴ Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, VI, 3370; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, IV, 1860; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 140; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 174.

⁴¹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 191. Taberânî bu rivayeti *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında *Ezvâi an Sâlim an Südeyse* senediyle verirken, *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde Sâlim'i düşürerek *Ezvâi an Südeyse* şeklinde vermektedir (Krş. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIV, 305). Bazı kaynaklarda, senedinde yer alan Fazl b. Müveffek'in teferrüd ettiği söylenerek (Bkz. İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfu'l-ğarâib*, V, 373; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLIV, 86; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 175) bazı kaynaklarda da “doğrusunun Hafsa'dan aktarılması değil doğrudan Hz. Peygamber'den nakledilmesi olduğu” gerekçesiyle tenkit edilen rivayet (Bkz. Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, VI, 3370; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, IV, 1860; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 328) Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'in fazileti hakkındaki bir hadisidir.

⁴¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLIX, 173.

⁴¹⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 186; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 153; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 7; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 388; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XX, 51; Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 49; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, VIII, 171; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 7.

⁴¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 148; Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 50; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 7.

⁴¹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 50.

⁴²⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 50; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, VIII, 171; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 7.

Sâlim b. Abdullah'ın Abdullah b. Muhammed'den sadece bir rivayet aldığı görülmektedir.⁴²¹

b. Eslem mevlâ Ömer (ö. 80/699?)

Ebû Hâlid (veya Ebû Zeyd) Eslem el-Kureşî el-Adevî el-Medenî mevlâ Ömer b. el-Hattâb: Hz. Ömer'in azat ettiği mevlâsıdır. Hicrî 11 ya da 12 (633-34) yıllarında Hz. Ömer tarafından satın alındığı bildirilmektedir.⁴²² Hz. Peygamber dönemini idrak ettiğinden dolayı bazı kaynaklarda ismi sahâbe arasında verilmekteyse⁴²³ de pek çok eserde tâbiînün büyüklerinden olduğu söylenmiştir.⁴²⁴ Hz. Ömer'in yanı sıra Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer gibi pek çok sahâbîden hadis nakletmiştir.⁴²⁵ Abdülmelik b. Mervân'ın hilafeti yıllarında, h. 80 yılları civarında vefat ettiği söylenmektedir.⁴²⁶ Rivayetleri tüm *Kütüb-i Sitte*'de bulunmaktadır.

Eslem, Hz. Ömer ailesinin en önemli ravilerinden biri olup, mevlâsı olduğu Hz. Ömer'den çok sayıda rivayet nakletmiştir. Yolculukları başta olmak üzere sürekli Hz. Ömer'in yanında bulunmuş, bu sebeple onun ilmini aktarmakta önemli bir görev üstlenerek Abdullah b. Ömer başta olmak üzere pek çok kişinin takdirini kazanmıştır.⁴²⁷

Sâlim b. Abdullah'ın, dedesi Hz. Ömer'in mevlâsı Eslem'den naklettiği bir rivayete ulaşılmıştır.⁴²⁸

c. Abdullah b. Âmir b. Rebîa (ö. 85-89/705-709)

Ebû Muhammed Abdullah b. Âmir b. Rebîa el-Anezî el-Medenî: Sahâbenin büyüklerinden Âmir b. Rebîa'nın oğlu olan Abdullah'ın, Hz. Peygamber vefat ettiğinde beş ya da altı yaşlarında olduğu

⁴²¹ Sâlim'in Abdullah b. Muhammed'den naklettiği tek hadis, *Sâlim b. Abdullah an Abdullah b. Muhammed an Âişe an Rasûlillah* senediyle ve Kâbe'nin yapımı ile alakalıdır. Kaynaklarda sadece Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği bu senedle yer alan rivayet, hadis eserlerinde çeşitli isnad ve metinlerle 22 defa tekrar edilmiştir. Rivayetler için bkz. *Muvatta'*, "Hacc", 104; Şâfiî, *el-Müsned*, 129; Ahmed b. Hanbel, XXXI, 327 (24827); XLIII, 207 (26100); Buhârî, "Tefsiru'l-Kur'an", 12; "Ehâdisu'l-Enbiyâ", 11; Nesâî, "Menâsikü'l-hac", 125; *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 110; V, 390; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 217; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 185; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VII, 326; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 123; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 125, 144; Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 107.

⁴²² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 7; İbn Asâkîr, *Târîhu Dimaşk*, VIII, 340-347.

⁴²³ Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, I, 255; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 216; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 338.

⁴²⁴ İclî, *es-Sikât*, 63; İbn Asâkîr, *Târîhu Dimaşk*, VIII, 346; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, IX, 246; Mizzî, *Tehzîb*, II, 530.

⁴²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 306; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 79.

⁴²⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 338.

⁴²⁷ Nitekim Abdullah b. Ömer'in, Eslem için "babasının en saygın mevlâsı olduğunu" ifade etmesi dikkat çekicidir. Bkz. İbn Asâkîr, *Târîhu Dimaşk*, VIII, 348.

⁴²⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 422; "Hz. Ömer'in zekât olarak gönderilen binek hayvanlarından birini Eslem'e gönderdiğini" ifade eden mevkûf rivayet, aynı senedle ve benzer metinle, ancak bu sefer Sâlim b. Abdullah değil Kâsım b. Muhammed'in Eslem'den naklettiği şekilde yer almaktadır. Bkz. İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fârûk*, I, 382.

tahmin edilmektedir.⁴²⁹ Aynı isimde kendisinden büyük bir kardeşi olması dolayısıyla kendisine “Abdullah el-Asğar” denilmektedir. Sahâbî sayılıp sayılmaması hakkında farklı görüşler mevcuttur. İbn Mende ve Tirmizî gibi âlimler, Hz. Peygamber zamanına yetiştiği için onun sahâbî sayılması gerektiğini söylerken, İbn Maîn, İclî gibi âlimler Abdullah’ı tâbiînden saymışlardır.⁴³⁰ Hakkında “sika” ve “kalîlül-l-hadis” denilen⁴³¹ Abdullah b. Âmir’in ismi, pek çok yerde Sâlim b. Abdullah’la birlikte döneminin önde gelen simaları içerisinde anılmaktadır. h. 85 ya da 89 yılında vefat etmiştir.⁴³² Tüm *Kütüb-i Sitte*’de rivayetleri bulunmaktadır.⁴³³

Kaynaklarda Sâlim’in Abdullah b. Âmir’den naklettiği 5 rivayet yer alsa da aslında bunların sadece bir hadisin mükerrerleri olduğu görülmektedir. *Zührî an Sâlim an Abdullah b. Rebîa an Ömer b. el-Hattâb an Abdurrahman b. Avf an Rasûlillah* senediyle aktarılan rivayet, “bir yerde salgın hastalık olunca oraya girmemeyi, girilmişse de ordan çıkmamayı” ifade eden merfû bir rivayettir.⁴³⁴

d. Hafs b. Âsım b. Ömer (ö. 90/709?)

Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî:⁴³⁵ Tâbiînin orta tabakalarından olan Hafs b. Âsım, Sâlim b. Abdullah’ın amcası Âsım’ın oğludur. Sâlim’le akran olan Hafs’ın sika olduğu konusunda ittifak vardır ve fakih olduğu belirtilmektedir.⁴³⁶ Hicrî 90 yılı civarında vefat ettiğine dair bilgiler mevcuttur.⁴³⁷ Tüm *Kütüb-i Sitte*’de rivayetleri bulunmaktadır.⁴³⁸

Sâlim’in, amcasının oğlu Hafs b. Âsım’la yakın ilişkileri bulunduğunu söylemek mümkündür.⁴³⁹ Nitekim Hafs b. Âsım’ın, sefere çıkmadan önce yazdığı vasiyyetini Sâlim’e teslim ettiğine dair bilgiler mevcuttur.⁴⁴⁰ Ayrıca Hafs’ın torunu Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım (ö.

⁴²⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 6.

⁴³⁰ Bkz. İclî, *es-Sikât*, 263; Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, III, 1730; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, III, 287; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 119-121; *Tehzîb*, V, 271.

⁴³¹ İclî, *es-Sikât*, 263; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 122.

⁴³² İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 220; *Meşâhîr*, I, 38; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, I, 395; Mizzî, *Tehzîb*, XV, 140-141.

⁴³³ Mizzî, *Tehzîb*, XV, 140-141.

⁴³⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 211 (1678); Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, XVII, 482; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VII, 174; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, I, 130; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VII, 354.

⁴³⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 332.

⁴³⁶ İclî, *es-Sikât*, 124; Ebû Zür’a, *ed-Duafâ*, III, 859; İbn Ebî Hayseme, *et-Târihu’l-kebîr*, II, 889; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 119; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 341; *Siyer*, IV, 197; İbn Hacer, *Takrîb*, 172.

⁴³⁷ Zehebî, *Siyer*, IV, 197.

⁴³⁸ Mizzî, *Tehzîb*, VII, 17.

⁴³⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 220; Fesevî, *el-Ma’rife*, II, 821.

⁴⁴⁰ Fesevî, *el-Ma’rife*, II, 821.

147/764) da hem Sâlim'den en çok hadis nakleden ilk 10 ravi arasındadır hem de Sâlim'in oğlu Ebû Bekir'den de birçok rivayet naklederek aile isnadını devam ettiren ravilerdendir. Sâlim b. Abdullah'ın Hafs b. Âsım'dan naklettiği sadece bir rivayete ulaşılabilmektedir. Yolculukta namazla alakalı olarak İbn Ömer'den mevkûf nakledilen bu rivayet, kaynaklarda aynı sened ve metinle iki defa yer almaktadır.⁴⁴¹

e. Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713)

Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib)⁴⁴² b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî: Saîd b. Müseyyeb'in babası Müseyyeb Rıdvân biatında bulunmuş bir sahâbîdir ve Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadisler *Sahîhâyn* ile Ebû Davûd ve Nesâî'nin *es-Sünen*'lerinde yer almıştır.⁴⁴³ Saîd b. el-Müseyyeb'in, büyük sahâbîlerin yaşadığı devirde Medine'de büyümüş olmasının fakih ve muhaddis kimliğiyle öne çıkmasında büyük bir rolü vardır. Nitekim Medine'nin meşhur yedi fakihinin (fukahâ-i seb'a) en önde geleni ve tâbiîn neslinin ilim ve fazilet bakımından en büyüğü olarak görülmüştür.⁴⁴⁴ Ebû Hüreyre'nin damadı olması dolayısıyla hadisleri çoğunlukla ondan öğrenen Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Hüreyre haricinde pek çok sahâbîden de hadis nakletmiştir.⁴⁴⁵ Hadis imamlarının ittifakıyla sika, sebt, hüccet gibi ifadelerle anılan ve rivayetleri başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere tüm hadis kitaplarında bulunan Saîd b. el-Müseyyeb, 94/713 yılında vefat etmiştir.⁴⁴⁶

Medine'nin iki önemli fakihi Saîd b. el-Müseyyeb ve Sâlim b. Abdullah ilmî bakımdan aynı çizgidedirler. Nitekim Saîd b. el-Müseyyeb'in Mescid-i Nebevî'de oluşturduğu ilim halkasını Sâlim ve Kâsım b. Muhammed'in devam ettirmesi, Saîd'in vefatından sonra fetvaların Kâsım ve Sâlim'e sorulduğunu ifade eden rivayetler, Sâlim'in Saîd b. el-Müseyyeb hakkında “efendimiz” diyerek onun verdiği fetva üzerine söz söylememesi ve çoğunlukla onun verdiği fetvaları onayladığını gösteren

⁴⁴¹ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, II, 247; Serrâc, *el-Müsned*, 433.

⁴⁴² Saîd b. el-Müseyyeb'in babasının ismi olan “el-Müseyyeb”in, “el-Müseyyeb” ya da “el-Müseyyib” şeklinde iki farklı yazımı bulunmaktaysa da *DİA* maddesindeki yazılışı esas alınarak tez boyunca Saîd b. el-Müseyyeb şeklinde yazılacaktır.

⁴⁴³ Kandemir, “Saîd b. el-Müseyyeb”, *DİA*, XXXV, 563-564.

⁴⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 289; V, 89-108; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 220; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 117-118; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 372; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 84-88.

⁴⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 292; *Siyer*, V, 124; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 219; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 372; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 84.

⁴⁴⁶ Halife b. Hayyât, *Târîh*, 306; Buhârî, *et-Tarihü'l-evsat*, I, 209; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 220; Kandemir, “Saîd b. el-Müseyyeb”, *DİA*, 563-564; Saîd b. el-Müseyyeb'in h.89/91/92/93/105 tarihlerinde vefat ettiğine dair farklı görüşler için bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 375-376; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 86.

rivayetler bu durumu destekler niteliktedir.⁴⁴⁷ Buna rağmen Sâlim'in Saîd b. el-Müseyyeb'den naklettiği sadece bir rivayete ulaşılabilmiştir.⁴⁴⁸

f. Humeyd b. Abdurrahman (ö. 95-105/714-724)

Ebû Abdurrahman (Ebû İbrahim) Humeyd b. Abdurrahman b. Avf el-Kureşî el-Medenî: Sâlim'le çağdaş olan Humeyd, büyük sahâbî Abdurrahman b. Avf'ın (ö. 32/652) oğlu ve dönemin ünlü fakihi Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf'ın (ö. 94/713) kardeşidir. Mevlâsı Safvân b. Süleym ve kardeşinin oğlu Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf, Sâlim'den hadis nakleden ravilerdendir. Zührî'den nakledilen bir rivayete göre bizzat Humeyd, Hz. Ömer'i gördüğünü söylemişse⁴⁴⁹ de çoğu âlim onun Hz. Ömer'den nakillerini mürsel saymışlardır.⁴⁵⁰ Fakih ve sika olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵¹ Vefat tarihi olarak 95-105 (714-724) gibi farklı tarihler verilmektedir.⁴⁵² Tüm *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri bulunmaktadır. Kaynaklarda Sâlim'in Humeyd'den aktardığı tek rivayet tespit edilmiştir.⁴⁵³

g. Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725)

Ebû Muhammed (Ebû Abdurrahman) el-Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk el-Kureşî et-Teymî el-Medenî: Hz. Ebû Bekir'in torunudur. Hz. Osman'ın hilâfeti zamanında dünyaya

⁴⁴⁷ Sâlim b. Abdullah'ın Saîd b. el-Müseyyeb'le ilişkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Tez metni, Üçüncü Bölüm, I, B.

⁴⁴⁸ Sâlim b. Abdullah an Saîd b. el-Müseyyeb an İbn Ömer an Rasûlillah tarihiyle gelen ve “boşanmış ve başkasıyla evlenmiş kadının eski eşine tekrar dönebilmesinin şartlarını” anlatan hadis, kaynaklarda hemen hemen aynı isnad ve metinle 5 defa yer almaktadır. Rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, IX, 406 (5571); İbn Mâce, “Nikâh”, 32; Nesâî, “Talâk”, 12; *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 257; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 614.

⁴⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 117; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 155; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 380.

⁴⁵⁰ Bkz. Mizzî, *Tehzîb*, VII, 381; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 45; *Takrîb*, 182.

⁴⁵¹ İclî, *es-Sikât*, 134; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 146; İbn Hacer, *Takrîb*, 182.

⁴⁵² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 345; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 146.

⁴⁵³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 28. Sâlim'in Humeyd b. Abdurrahman'dan naklettiği bu rivayet, “Gece namazının ikişer rekât kılınacağını” ifade eden merfû bir rivayettir. Sâlim'in babası aracılığı ile aynı manaya gelen başka rivayetler naklettiği bilirse de Humeyd aracılığı ile aldığı görülen tek sened budur. Rivayetin isnadı incelenecek olursa, *İbn Cüreyc an Zührî an Sâlim b. Abdullah an Humeyd b. Abdurrahman an Rasûlillah* senediyle aktarılan rivayette Humeyd'in rivayeti aldığı sahâbî ravi düşmüş, rivayet doğrudan Hz. Peygamber'e isnad edilerek mürsel hale gelmiştir. Rivayetin Müslim'de yer alan diğer tariki *Zührî an Sâlim ve Humeyd an İbn Ömer an Rasûlillah* isnadıyla verilmiş, yani Sâlim ve Humeyd, İbn Ömer'den birlikte ve muttasıl olarak nakletmişlerdir (Bkz. Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 20). Rivayetin Ahmed b. Hanbel ve Nesâî'de yer alan bir diğer tarikinde ise, *Zührî an Humeyd an İbn Ömer an Rasûlillah* isnadıyla yine muttasıl olarak ancak bu kez Sâlim zikredilmeden verilmiştir (Bkz. Ahmed b. Hanbel, X, 316 (6176); Nesâî, “Kıyâmü'l-Leyl”, 26; *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 149). Dârekutnî *el-İlel*'inde bunlardan en sahîh olanının, Müslim'de geçen *Zührî an Sâlim ve Humeyd an İbn Ömer an Rasûlillah* isnadıyla gelen tarihi olduğunu söylemiştir. *el-Müsned* muhakkiki Şuayb Arnaût da aynı kanaattedir (Bkz. Dârekutnî, *el-İlel*, XV, 31; Ahmed b. Hanbel, X, 316 (6176) nolu hadisin açıklaması).

gelmiştir.⁴⁵⁴ Kâsım'ın annesinin, Sâlim'in annesi Ümmü Sâlim'le kardeş olduğu, dolayısıyla ikisinin teyzeoğulları olduğu söylenmektedir. Orta kuşak tâbiilerden olan Kâsım, kendi ifadesine göre pek çok sahâbî ile karşılaşma fırsatı bulmuş, bilhassa İbn Ömer ile çokça vakit geçirmiştir. Döneminin en faziletlilerinden biri olarak görülen⁴⁵⁵ ve fukahâ-i seb'adan sayılan Kâsım'ın aynı zamanda Mescid-i Nebevî'de Sâlim'le birlikte devam ettirdiği bir ilim halkası bulunmaktaydı.⁴⁵⁶

Hadis tenkitçilerinin güvenilirliği hususunda görüş birliğine vardı⁴⁵⁷ Kasım'a ait rivayetler tüm *Kütüb-i Sitte*'de yer almıştır.⁴⁵⁸ Ayrıca Ali b. el-Medînî, Kâsım'ın iki yüz hadis rivayet ettiğini söylemektedir.⁴⁵⁹ Ömrünün sonlarında gözlerini kaybeden⁴⁶⁰ Kâsım b. Muhammed, Sâlim'in vefatından kısa bir süre sonra, h. 106'nın sonları ya da 107'nin başları civarında, yetmiş veya yetmiş iki yaşında iken vefat etmiştir.⁴⁶¹

Sâlim b. Abdullah'ın çağdaşları içerisinde en fazla etkileşim içerisinde bulunduğu isim Kâsım b. Muhammed'dir. Gerek Sâlim b. Abdullah'ın gerekse Kâsım b. Muhammed'in biyografileri incelendiğinde ikisi arasındaki bu yakın ilişkiyi müşahade etmek mümkündür. Nitekim fizikî görünüşlerinden siyasi tutumlarına, hadis rivayet metotlarından fetva usûllerine kadar pek çok alanda birbirlerine benzedikleri hakkında rivayetler bulmak mümkündür.⁴⁶² İki büyük sahâbînin torunları olan, aynı ilim halkasında ders veren, aynı zamanda aralarında akrabalık ilişkisi de bulan Medine'nin bu önde gelen iki fakihinin ismi, pek çok ahkâm rivayetinde birlikte anılmaktadır. İkinin fetvalarının neredeyse

⁴⁵⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 217; Zehebî, *Siyer*'inde ise Kâsım'ın Hz. Ali'nin hilâfeti zamanında dünyaya geldiğini söyler. Zehebî, *Siyer*, V, 54.

⁴⁵⁵ Fesevî, *el-Ma'rîfe*, I, 545-547; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 218; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 157; İclî, *es-Sikât*, 387; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 118; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 302; Şirâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 59; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLIX, 167; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 55; Zehebî, *Tezkîre*, I, 74.

⁴⁵⁶ İbn Kuteybe, *el-Ma'rîf*, 547; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 278; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 144; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 157; İbn Abdilber, *el-İstiâb*, III, 968; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 59; Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed'in birlikte devam ettirdikleri ilim halkaları ayrı bir başlık hâlinde detaylıca anlatılacaktır.

⁴⁵⁷ İclî, *es-Sikât*, 387; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 55; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 254.

⁴⁵⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 427; Zehebî, *Siyer*, V, 53; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 254.

⁴⁵⁹ Zehebî, *Tezkîre*, I, 74.

⁴⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-Ma'rîf*, 588; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 182; Zehebî, *Siyer*, V, 58.

⁴⁶¹ Kâsım'ın vefat tarihiyle ilgili olarak 101 (719), 102, 106, 107, 108 ve 112 (730) yılları da verilmektedir; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 148; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 182; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 302; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 616; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, II, 140; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLIV, 249; XLIX, 159-163; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 55; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 59; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 338; İbnü'l-İmad, *Şezerât*, II, 44; Şirâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 59; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 435; Zehebî, *Tezkîre*, I, 75; *Siyer*, V, 58.

⁴⁶² Zira her ikisinin de zühd ve takvalarıyla öne çıktığı, dönemin öne çıkan kelâmî fırkalarına sıcak bakmadıkları, mümkün olduğunca re'y kullanmaktan ve tefsir yapmaktan kaçındıkları, siyasetten uzak durarak dönemin yönetimine mesafeli oldukları nakledilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, "Kâsım b. Muhammed'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 29-61.

aynı olduğunu ifade eden rivayetler de bu sıkı ilişkiye vurgu yapmaktadırlar.⁴⁶³ Hatta öyle ki hangisinin daha bilgili olduğu tartışma konusu olmuş, bu konu Kâsım'a sorulduğunda Kâsım doğrudan kendi ismini vermek istememiş ama bunu ima etmiştir.⁴⁶⁴ Bununla birlikte, Kâsım b. Muhammed'e cevabı Kur'ân ve sünnette bulunmayan bir soru sorulduğu zaman "Bunu Rebîa (b. Ebû Abdurrahman)'ya veya Sâlim'e sorunuz" diyerek Sâlim'in ilmini işaret ettiği görülmektedir.⁴⁶⁵

Sâlim ve Kâsım'ın birbirlerinden hadis naklettikleri ve böylece daha sonra Hadis Usûlü literatüründe "müdebbec hadis" adı verilecek olan hadis türünün bir örneğini oluşturdukları görülmektedir.⁴⁶⁶ Nitekim kaynaklarda Kâsım b. Muhammed'in, akranı Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği bir rivayet bulunmuş,⁴⁶⁷ Sâlim'in de Kâsım'dan iki rivayet naklettiği görülmüştür.⁴⁶⁸ Ancak aynı dönemde yaşamış ve aynı ilmî-sosyal seviyeye sahip bu iki âlimin aralarında gerçekleşen bu karşılıklı rivayeti hoca-talebe ilişkisinden ziyade bilgi alışverişi gibi görmek daha uygun gibi görünmektedir.

h. Hamza b. Abdullah b. Ömer (ö. 110/728)

Ebû Umâre Hamza b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî: Sâlim b. Abdullah'ın ana baba bir kardeşi olan Hamza, tabîinin üçüncü tabakasındandır. Az hadis rivayet etmiş, hadis rivayetinde sağlam, sika ve imam olduğu söylenmiştir.⁴⁶⁹ Medine'de dönemin ünlü fakihleri arasında

⁴⁶³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 208; İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 118; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 56; Mizzî, *Tehzîb*, X, 152; Zehebî, *Siyer*, IV, 462; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 437.

⁴⁶⁴ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XLIX, 172-173; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 433; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 334.

⁴⁶⁵ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 669; Mizzî, *Tehzîb*, IX, 128; Zehebî, *Tezhîb*, III, 226.

⁴⁶⁶ Bir hadis terimi olarak "müdebbec", akran sayılan ravilerin birbirlerinden karşılıklı rivayet etmesidir. Müdebbeci, aynı anlama gelen "rivayetü'l-akrân" veya "rivayetü'l-karîn"den ayıran şey ise "müdebbec hadis"te akran raviler birbirlerinden karşılıklı rivayet ederken, "rivayetü'l-akran/karîn"de ravilerden sadece biri diğerinden rivayet etmiştir. (Hâkim en-Nîsâbü'r ve İbnü's-Salâh müdebbec rivayet için akran olmayı şart görürken Dârekutnî ve Irâkî gibi bazı muhaddisler iki ravinin birbirlerinden rivayetini müdebbec için yeterli görmekte idiler) Dolayısıyla her "müdebbec" aynı zamanda "rivayetü'l-akrân" sayılırken, her "rivayetü'l-akrân" "müdebbec" değildir. Bir ravinin akranından hadis nakletmesinin hadisi kuvvetlendireceği ve dolayısıyla "âlî isnad" anlamına geleceğini söyleyenler için "müdebbec" bir tercih sebebidir. Buna karşın, bir hadisin müdebbec olarak rivayet edilmesi isnadının artması anlamına geldiğinden bunu "nâzil isnad" sayanlar da mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 309-310; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 149-150; Süyûtî, *Tedrîb*, II, 716-719; Polat "Müdebbec", *DİA*, XXXI, 464.

⁴⁶⁷ Kâsım b. Muhammed'in Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği rivayet için bkz. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 100.

⁴⁶⁸ Sâlim'in Kâsım'dan naklettiği ilk rivayet, halife Velîd'in Medine'ye gelerek Cuma namazı kıldırarak istediği, hutbe verdiği ve Kur'ân okuduğu, ancak namaz vaktinin geçmesinden endişelenen Kâsım'ın halifeyi ikaz ettiğini nakleden maktû bir rivayettir. Benzer isnad ve metinlerle İbn Ebî Şeybe ve Mervezî'nin eserlerinde yer almaktadır (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 474; Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât*, II, 972). Sâlim'in Kâsım'dan naklettiği bir diğer rivayet Kâsım'ın Abdullah b. ez-Zübeyr ve Hz. Âişe aracılığıyla naklettiği, Ka'be'nin yapımı ile ilgili merfû bir rivayettir ve Buhârî'nin *et-Târihu'l-kebîr* ve Ebû Avâne'nin *el-Müstahrec* adlı eserlerinde bulunmaktadır (Bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 379-380; Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, X, 411).

⁴⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 156; İclî, *es-Sikât*, 133; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 331; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 351.

sayılmıştır.⁴⁷⁰ Oğlu Ömer b. Hamza, Sâlim'in hem damadı hem de talebesi olmakla birlikte kendi babası Hamza'dan herhangi bir rivayeti bulunamamıştır.⁴⁷¹ 110/728 yılında vefat etmiştir. Rivayetleri tüm *Kütüb-i Sitte*'de bulunmaktadır.⁴⁷²

Tespit edilebildiği kadarıyla Hamza'nın, temel hadis kaynaklarında babası İbn Ömer'den mükerrerleri ile birlikte toplam 130 rivayeti bulunmaktadır. Bunlardan 35'i Sâlim ve Hamza'nın babalarından ortak rivayetidir. "*Sâlim ve Hamza an İbn Ömer*" senediyle yani iki kardeşin birlikte babalarından aldıkları hadisler pek çok eserde yer almaktadır.⁴⁷³ Sâlim'in doğrudan Hamza'dan naklettiği iki rivayet bulunmaktadır.⁴⁷⁴

1. Nâfi' mevlâ İbn Ömer (ö. 117/735)

Ebû Abdullâh Nâfi' b. Hürmüz el-Kureşî el-Adevî el-Medenî: Fars veya Berberî asıllı olduğu⁴⁷⁵ bildirilen Nâfi', Abdullah b. Ömer'in azat ettiği kölesidir. Otuz yıldan fazla İbn Ömer'in yanında bulunarak⁴⁷⁶ İbn Ömer'in hadislerini en iyi öğrenen kişilerden biri olmuştur.⁴⁷⁷ Hadis öğrenmeye olan iştiağı neticesinde tâbiînin Medine'deki imamlarından biri kabul edilmiş, hadis ilminde öne çıkmış pek çok şahsiyeti yetiştirmiştir.⁴⁷⁸ Abdullah b. Ömer'den dinlediği hadisleri kaydettiği bir sahifesinin bulunduğu,⁴⁷⁹ talebelerine hadis imlâ ettiği ve bazı talebelerinin kendisinden dinledikleri hadisleri ihtiva eden sahîfeleri bulunduğu kaydedilmektedir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁰ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 119; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 332; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 30-31.

⁴⁷¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 311; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 437.

⁴⁷² Mizzî, *Tehzîb*, VII, 330.

⁴⁷³ Örnekler için bkz. *Muvatta'*, "İsti'zân", 22; Ahmed b. Hanbel, X, 333 (6196); Müslim, "Hacc", 3; Ebû Dâvûd, "Tıbb", 24; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 130; Beyhakî, *es-Sünen*, IV, 340.

⁴⁷⁴ İlk rivayet "Hamza'nın evlendiği zaman düğün yemeği verdiğini" ifade eden maktû bir rivayetken ikinci rivayet de aynı olayı anlatmakta ancak fazladan bilgiler içermektedir. Rivayetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 562; IV, 518.

⁴⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 142; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 451; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXI, 424; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 367; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 298; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 328; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 319.

⁴⁷⁶ Zehebî, *Tezkîre*, I, 77.

⁴⁷⁷ Fesevî, *el-Ma'rife*, 1, 424.

⁴⁷⁸ Halis Aydemir, Nâfi' üzerine yaptığı araştırmada Nâfi'in toplam öğrenci adedinin 181, öğrencilerinin Nâfi'den yaptığı toplam rivayet adedinin ise 1515 olduğunu söylemektedir. Aydemir, *Rivayetlerin Olasılığı Teorisi Işığında Nâfi' Mevlâ İbn Ömer*, 347.

⁴⁷⁹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XIII, 237.

⁴⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 142; Ahmed b. Hanbel, VIII, 449 (4835); İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXI, 436-437; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 65; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 328-329.

Nâfi'in rivayetlerine *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere bütün hadis kitaplarında yer verilmiş,⁴⁸¹ kendisi pek çok kaynaktan sika olarak değerlendirilmiş,⁴⁸² hatta Nâfi'in de içerisinde bulunduğu *Mâlik an Nâfi' an İbn Ömer* isnadı "Esahhu'l-esânîd (en sahîh sened)" kabul edilmiştir.⁴⁸³ Meymûn b. Mihrân, yaşlılık döneminde Nâfi'in aklî melekesini kaybettiğini iddia etse de bu iddia hiçbir âlim tarafından kabul görmemiştir.⁴⁸⁴ Ömer b. Abdulaziz'in hilafeti sırasında sünneti öğretmek üzere Mısır'da görevlendirilen Nâfi'⁴⁸⁵, 117/735 yılında Medine'de vefat etmiştir.⁴⁸⁶

Nâfi', her ne kadar pek çok isimden rivayet almış olsa da onun ilminin asıl kaynağı Abdullah b. Ömer'dir. Nitekim *Kütüb-i tis'a* özelinde bakıldığında tüm rivayetlerinin yaklaşık %87'sini İbn Ömer'den naklettiği görülmektedir.⁴⁸⁷ Küçük yaşta esir verildiği İbn Ömer'in yanında uzun süre bulunmuş,⁴⁸⁸ böylece hem İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den aldığı rivayetlerin çoğuna hem de sadece aile üyelerinin bilebileceği meselelere vâkıf olma imkânına ulaşmıştır. Bu nedenle İbn Ömer'in oğullarıyla birlikte onun sahip olduğu ilmi sonraki nesillere taşıma noktasında önemli bir rol oynamıştır.

Sâlim'le Nâfi'in aralarındaki ilişkiye bakıldığında ise İbn Ömer'in sürekli yanında bulunan bu iki en önemli ravisinin birbirlerinin ilminin farkında olarak saygı duydukları anlaşılmaktadır. Sâlim'in, kendisine bir şey hakkında sorulduğunda Nâfi'in ilmine atıf yaparak "Nâfi'e sorun, zira İbn Ömer'in hadislerini en iyi bilenimiz odur"⁴⁸⁹ diyerek babasının hadisleri konusunda Nâfi'in bilgisini işaret ettiği görülmekteyse de Sâlim hayatta iken Nâfi'e müracaat edilmediği anlaşılmaktadır. Örneğin Zührî, Nâfi'den bir hadis duyduğunda bunu Sâlim'e teyit ettirmeden rivayet etmemiştir.⁴⁹⁰ Zira Sâlim'in, babasının rivayetlerine vukûfiyetinin daha fazla olacağı âşikardır. Nitekim, Nâfi'in de Sâlim'e duyduğu

⁴⁸¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 298; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 328; Tezkîre, I, 76; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 412.

⁴⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 144; İclî, *es-Sikât*, 447; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 452; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXI, 424; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 303-304; İbn Hacer, *Takrîb*, 559.

⁴⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 145; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVIII, 56; LXI, 433; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 124; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 303; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 328; Tezkîre, I, 77; Siyer, VII, 188; İbn Hacer, *Takrîb*, 516.

⁴⁸⁴ Hatipoğlu, "Nâfi", *DİA*, XXXII, 286-287.

⁴⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 144; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXI, 434; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 304; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 328; Tezkîre, I, 77; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 414.

⁴⁸⁶ Nâfi'in vefatıyla ilgili h. 118, 119 ve 120 tarihleri de verilmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 145; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXI, 423, 440-441; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 368; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 305; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 328-329; Tezkîre, I, 77; İbn Hacer, *Takrîb*, 559; *Tehzîb*, X, 414.

⁴⁸⁷ Nâfi' hakkında detaylı bir çalışma yapan Halis Aydemir, *Kütüb-i Tis'a*'da Nâfi'in toplam 534 rivayeti bulunduğunu, bunun 462'sini İbn Ömer'den aldığını söylemektedir. Aydemir, *Rivayetlerin Olasılığı Teorisi Işığında Nâfi' Mevlâ İbn Ömer*, 337.

⁴⁸⁸ Hatipoğlu, "Nâfi", *DİA*, XXXII, 286-287.

⁴⁸⁹ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 424, 646; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXI, 429; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-tadil*, VIII, 452; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 126.

⁴⁹⁰ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 645; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXI, 430.

saygı sebebiyle o vefat edene kadar fetva vermediği⁴⁹¹ ve İbn Ömer'den rivayet nakletmemeye gayret ettiği,⁴⁹² bir şey rivayet edeceği zaman da Sâlim'e giderek "Sen şu hadisi babandan duydun mu?" diye sorduğu, olumlu cevap alırsa onu Sâlim'den rivayet ettiği nakledilmektedir.⁴⁹³ Nâfi', Sâlim'in vefatıyla İbn Ömer'in ilmini nakletme görevini üstlenmiştir. Nitekim Ömer ailesi içerisinde Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147/764) ve Sâlim'in ravilerinden Eyyûb es-Sahtiyânî'nin (ö. 131/749), Sâlim'in vefat ettiği sırada yaşlarının küçük olması dolayısıyla ondan nispeten az hadis nakledebildikleri, ancak Sâlim'in vefatından sonra gerek Sâlim'in gerekse İbn Ömer'in ilmini elde etmek noktasında Nâfi'den istifade ettikleri bilinmektedir. Ubeydullah b. Ömer'in "Ben büyüdüm ve ilim öğrenmeye niyet ettim. Ömer ailesinin önde gelenlerine 'Sâlim'den ne işittiniz?' diye sordum. Onlar da 'Sen İbn Şihâb'a git. Çünkü o, Sâlim'le sürekli biraradaydı.' dediler. Ancak o zamanlar İbn Şihâb Şam'da olduğu için ben de Nâfi'nin yanına gittim. Böylece Allah bana büyük bir hayır kapısı açtı."⁴⁹⁴ şeklindeki ifadesi, Sâlim'in vefatından sonra on seneyi aşkın bir süre daha hayatta olan Nâfi'in, bu süre zarfında İbn Ömer'in ilmini aktarmaya devam ettiğini göstermektedir.

İbn Ömer'in hadislerine ve fetvalarına en çok vâkıf olan kişiler olmaları hasebiyle Sâlim ve Nâfi' arasında kıyaslamalar da yapılmış, hangisinin daha bilgili olduğu âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bazıları Sâlim'in hafızasının Nâfi'den daha güçlü olduğu ve dolayısıyla Sâlim'in daha bilgili olduğunu söylerken,⁴⁹⁵ "Her ikisi de sikadır" diyerek aralarında bir tercih yapmayan âlimler de bulunmaktadır.⁴⁹⁶ İkisinin İbn Ömer'den aktardıkları rivayetler genel olarak birbirine paralel olmakla birlikte sadece üç meselede⁴⁹⁷ Sâlim ve Nâfi'in ihtilaf ettikleri görülmektedir.⁴⁹⁸ Zikredilen ihtilaf ise hadislerin metinleri ile alakalı olmayıp isnad edildikleri kaynakla ilgilidir. Şöyle ki; bu üç rivayeti Sâlim babası aracılığı ile Hz. Peygamber'den merfû olarak naklederken, rivayetlerin Nâfi' senediyle

⁴⁹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 489; Siyer, V, 97.

⁴⁹² Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 249; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XX, 56; LXI, 430; Mizzî, *Tehzîb*, X, 152-153.

⁴⁹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 490; Tezkîre, I, 77; *Tezhîb*, IX, 189; Siyer, V, 98.

⁴⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 296; Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 638; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LV, 315; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 129.

⁴⁹⁵ Nesâî, *Dârekutnî ve Tahâvî bu görüştedir*. bkz. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 31; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 378; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IV, 614; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 530; *Ma'rifetü's-sünen*, VIII, 126; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LV, 321; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 47.

⁴⁹⁶ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn bu görüştedir. bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 452; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXI, 433; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 304; Zehebî, *Tezhîb*, IX, 188; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 414; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 47.

⁴⁹⁷ Zikredilen ihtilaflı meselelerin sayısı İbn Abdilber'e göre dört iken (İbn Abdilber, *et-Temhîd*, IX, 212; XIII, 282-283) Sâlim ve Nâfi'in ihtilaf ettiği hadisler üzerine detaylı bir çalışma yapan Serdar Murat Gürses'e göre bu hadislerin sayısı beştir. Gürses, "Ref Olgusu Açısından Sâlim ve Nâfi'in İttifak Edemediği Hadisler", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59-82.

⁴⁹⁸ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 31; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XI, 292-293; Mizzî, *Tehzîb*, X, 152; XXIX, 305; Zehebî, *Siyer*, IV, 462; V, 100; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 414.

nakledilen tarîkleri mevkûftur.⁴⁹⁹ Muhaddisler nazarında Sâlim daha bilgili görülmesine rağmen bu üç rivayetin mevkûf yani Nâfi‘ kanalıyla aktarılan tarikler tercih edilmiştir.⁵⁰⁰

Mezkûr ihtilaflı üç rivayete ek olarak Sâlim’in Nâfi‘yi eleştirdiği bir rivayet kaynaklarda yer almaktadır. Nâfi‘in İbn Ömer’den aile hayatı ile ilgili naklettiği bir rivayet Sâlim’e sorulduğunda “كَتَبَ أَلْعَبْدُ أَوْ أَخْطَأَ/hata etti veya yanlış” diyerek rivayetin doğrusunu aktarmış,⁵⁰¹ böylece babasının rivayetleri hakkında ne denli bilgi sahibi olduğunu ortaya koymuştur.

Nâfi‘, Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği mükerrersiz 24 hadis ile Sâlim’den en çok hadis nakleden talebeleri arasında yedinci sıradadır. Buna mukabil Sâlim b. Abdullah, İbn Ömer’den sonra Nâfi‘in en çok hadis naklettiği ikinci hocasıdır. Aynı ortamda yetişen ve aynı kişiye (İbn Ömer’e) talebelik yapan Sâlim ve Nâfi‘in yaşlarının birbirine yakın olması ve Nâfi‘in ondan yalnızca 24 hadis rivayet etmiş olması göz önüne alındığında, aralarındaki ilişkinin hoca-talebe ilişkisinden ziyade ortak hocalarının hadislerini birbirlerine aktarması şeklinde düşünmek daha makul görülmektedir. Zira Sâlim’in de Nâfi‘den naklettiği görülen iki rivayet tespit edilmiştir.⁵⁰² İkisinin birbirlerinden karşılıklı rivayette bulunmaları, birinin duyup da diğerinin duymaya imkân bulamadığı İbn Ömer hadislerini birbirlerine aktardıklarını teyit etmektedir.

i. Ebû’l-Cerrâh mevlâ Ümmü Habibe (ö.?)

Hakkında detaylı bilgi bulunmayan Ebû’l-Cerrâh, Medineli tâbiîndendir. İsmi Zübeyr ya da Yesâr olduğu rivayet edilmektedir.⁵⁰³ İbn Hacer rivayetlerinin “makbûl” olduğunu söylemiş, İbn Hibbân

⁴⁹⁹ Bu rivayetlerin içerikleri ve sened analizleri için bkz. Gürses, “Ref Olgusu Açısından Sâlim ve Nâfi‘in İttifak Edemediği Hadisler”, 59-82.

⁵⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, XIV, 254; Nesâî, *es-Sünenü l-kübrâ*, III, 31; Dârekutnî, *el-İlel*, XII, 280; XIII, 132; Mizzî, *Tehzîb*, X, 153; Zehebî, *Tehzîb*, IX, 188; Siyer, V, 100; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 414.

⁵⁰¹ Tahâvî, *Şerhu müşkili l-âsâr*, XV, 427; *Şerhu meâni l-âsâr*, III, 42; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 159.

⁵⁰² Bu rivayetlerin ilki “Bir cenaze gördüğünüzde sizi geride bırakıncaya kadar ayağa kalkınız” manasında Hz. Peygamber’den nakledilen rivayettir. *el-Musannef*’te, *İbn Cüreyc an Zührî an Sâlim an Nâfi an İbn Ömer* senediyle verilen rivayet, Tahâvî ve Fâkihî’nin eserlerinde de hemen hemen aynı sened ve metinle tekrarlanmaktadır (Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 458; Tahâvî, *Şerhu meâni l-âsâr*, I, 486; Fâkihî, *el-Fevâid*, I, 230). Ancak rivayet, hadis eserlerinde *Sâlim an İbn Ömer* senediyle, yani arada Nâfi‘ olmadan Sâlim’in doğrudan babasından aldığı senedle meşhur olmuştur (Örnekler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 38; Ahmed b. Hanbel, XXIV, 454 (15682), 456 (15687), 465 (15699); Buhârî, “Cenâiz”, 45; Müslim, “Cenâiz”, 24; İbn Mâce, “Cenâiz”, 35; Ebû Dâvud, “Cenâiz”, 47; Tirmizî, “Cenâiz”, 51). Rivayete, “*Sâlim an İbn Ömer*” ve “*Nâfi an İbn Ömer*” şeklinde ayrı senedlerle yer verilen *el-Müsned*’in muhakkiki Şuayb Arnaût, hadisin açıklama kısmında *Sâlim an Nâfi* şeklinde verilen senedde yanlışlık olduğunu, doğrusunun *an Sâlim ve Nâfi* ya da *an Sâlim ve an Nâfi* şeklinde olması gerektiğini söylemektedir (Bkz. Ahmed b. Hanbel, XXIV, 454 (15682 nolu hadisin açıklaması)). Sâlim’in Nâfi‘den naklettiği görülen ikinci rivayet, *Sâlim an Nâfi an İbn Ömer* tarikiyle “İbn Ömer’in namazdayken omuzlarını kible yönünden başka bir yöne çevirmeyi kerih gördüğünü” ifade eden mevkûf bir rivayettir. İbn Ebî Şeybe bu rivayetin hemen öncesinde aynı rivayeti bu kez *Sâlim an İbn Ömer* tarikiyle vermiştir (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 237).

⁵⁰³ İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 53.

da onu *es-Sikât*'ında zikretmekle birlikte kendisinde vehim bulunduğunu söylemiştir.⁵⁰⁴ Ebû Dâvud ve Nesâî onun hadislerini nakletmişlerdir.⁵⁰⁵

Sâlim b. Abdullah'ın, babasından sonra en fazla rivayet aldığı kişi Ebû Cerrâh olarak görünmektedir. Zira Sâlim'in ondan toplam 34 rivayet aldığı tesbit edilmiştir. Ancak rivayetler incelendiğinde bu 34 rivayetin aslında iki konudaki rivayetlerin mükerrerleri olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁰⁶

j. Safiyye bint Ebû Ubeyd (ö.?)

Safiyye bint Ebû Ubeyd bint Mes'ûd b. Amr: Abdullah b. Ömer'in hanımlarından biridir. Hz. Peygamber'in vefatı sırasında temyiz çağında olması sebebiyle⁵⁰⁷ sahâbî değil, tabînin büyüklerinden olduğu söylenmiştir.⁵⁰⁸ Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde Abdullah b. Ömer ile evlenmiştir.⁵⁰⁹ İbn Ömer'den ikisi kız yedi çocuğu olmuştur. Hadis rivayetinde sika olarak görülmüştür.⁵¹⁰ Rivayetleri Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce'nin eserlerinde yer almaktadır.⁵¹¹

⁵⁰⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 561; İbn Hacer, *Takrîb*, 628.

⁵⁰⁵ İbn Abdilber, *İstiğna*, I, 515; Sehâvî, *Tuhfetü'l-latîfe*, I, 236.

⁵⁰⁶ Sâlim'in Ebû'l-Cerrâh'tan naklettiği ilk rivayet, "Meleklerin, aralarında çan bulunan kafilere yaklaşmayacağını" ifade eden merfû bir rivayettir. Hadis eserlerinde Sâlim an Ebi'l-Cerrâh an Ümmü Habîbe an Rasûlillâh senediyle meşhur olmuş, ufak sened ve metin değişiklikleriyle birlikte toplam 30 defa nakledilmiştir (Örnekler için bkz. *Muvatta'* (Şeybânî rivayeti), 320 (hadis no: 903); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 424; İshâk b. Râhûye, *el-Müsne'd*, IV, 247, 248, Ahmed b. Hanbel, XLIV, 355 (26770), 357 (26771), 363 (26777), 366 (26780); XLV, 392 (27400), 393 (27401), 399 (27409), Dârimî, "İsti'zân", 44; Ebû Dâvud, "Cihâd", 51; Bezzâr, *el-Müsne'd*, I, 239; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 110; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, XIII, 45, 57, 59; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, X, 553, 556; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIII, 240, 241, 244; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 416). Rivayet sahâbî tabakasında Ümmü Habîbe haricinde Hz. Âişe ve Ebû Hüreyre'den de muhtelif raviler tarafından nakledilmiştir (Bkz. Ahmed b. Hanbel, VIII, 428 (4811); Dârimî, "İsti'zân", 44; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 427). Tabîin tabakasında ise Ebû'l-Cerrâh'tan Sâlim b. Abdullah'ın yanı sıra Nâfi' ve Eyyûb es-Sahtiyânî'nin de aynı hadisi naklettiği görülmektedir. (Bkz. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, X, 459; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IX, 79) Ancak anlaşılan odur ki Nâfi' an Sâlim an Ebû'l-Cerrâh senedi muhaddisler nazarında oldukça şöhret bularak çokça nakledilmiştir. Sâlim'in Ebû'l-Cerrâh'tan naklettiği görülen diğer rivayet ise misvak kullanmayı teşvik eden yine merfû bir rivayettir ve hadis eserlerinde toplam 4 defa yer almaktadır (Bkz. Ahmed b. Hanbel, XLIV, 346 (26763), XLV, 405 (27415); Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, XIII, 48, 64).

⁵⁰⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 219.

⁵⁰⁸ İclî, İbn Abdilber'in Safiyye'yi sahâbeden saymış olmasına rağmen, Safiyye'nin Hz. Peygamber'e yetiştiğini fakat ondan semânın olmadığını söylemektedir. (Bkz. İclî, *es-Sikât*, 520); İbn Hacer, İbn Sa'd'ın "Safiyye'nin Hz. Peygamber'den semânın olmadığını" söylemesinin aksine onun Hz. Peygamber'den işittiğini söylemiş (İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 218), İbnü'l-Esîr de *Üsdü'l-gâbe*'sinde Safiyye'nin adını zikretmiş fakat Hz. Peygamber'den semânın olmadığını belirtmiştir. (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 172); Safiyye'nin Hz. Peygamber'den semânın olmadığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-sahâbe*, VI, 3379; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 172.

⁵⁰⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 345; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 218; İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr, İbn Ömer'le Safiyye'nin evlendiği tarih olarak h. 16 yılını vermektedir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 351; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 73.

⁵¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 386.

⁵¹¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXXV, 212; İbn Hacer, *Takrîb*, 749; *Tehzîb*, XII, 430.

Sâlim'in, üvey annesi Safiyye bint Ebû Ubeyd'den bir rivayet naklettiği, bu rivayetin de hadis eserlerinde benzer senedlerle dört defa yer aldığı tespit edilmiştir.⁵¹²

3. Mühem Raviler

Sâlim b. Abdullah'ın kendilerinden hadis naklettiği ancak isimleri açıklanmayan şahısların da var olduğu görülmektedir. Bu şahısların ilki Abdüeshel oğulları kabilesinden bir kadındır (امرأة من بني عبد الأشهل / Ìmrea min Benî Abdi Eşhel). Hz. Peygamber'e taharet konusunda bir soru soran bu hanımın kimliği hakkında bilgi verilmemiş, sadece sahâbeden olduğu söylenmiştir.⁵¹³ *Abdullah b. Îsâ an Sâlim b. Abdullah an Ìmrea min benî Abdi Eşhel* senediyle nakledilmiştir.⁵¹⁴ Aynı hanımın benzer manada ancak farklı lafızlarla naklettiği bir rivayetin sıkça yer aldığı görülmektedir.⁵¹⁵ Ancak bu rivayetin senedinde Abdullah b. Îsâ'nın naklettiği kişi Sâlim b. Abdullah değil, Musâ b. Abdullah'tır. Rivayet hakkında değerlendirmelerde bulunan *el-Müsne'd* muhakkiki Şuayb Arnaû't, Sâlim b. Abdullah'ın bu rivayeti bu hanımdan aldığının sabit olmadığı, Musâ b. Abdullah yerine Sâlim b. Abdullah yazılmasının tahrif ya da ravilerden kaynaklı bir hata olabileceği kanaatindedir.⁵¹⁶

Sâlim b. Abdullah'ın kendisinden hadis naklettiği ancak ismi bilinmeyen bir diğer ravi “Ensardan biri / رَجُلًا، مِنْ الْأَنْصَارِ / raculun min Ensâr” adıyla yer almaktadır. *Zührî an Sâlim an raculin min Ensâr an Ìbn Ömer* senediyle mevkûf olarak nakledilen rivayet, hamile kadının iddeti ile alakalı mevkûf bir rivayettir.⁵¹⁷ Aynı konuda pek çok sahâbîden rivayet geldiğinin bilinmesiyle birlikte,⁵¹⁸ Abdullah b. Ömer'den de bu konuda bir rivayet aktarılmaktadır.⁵¹⁹ *Mâlik an Nâfi‘ an Ìbn Ömer* tarihiyle aktarılan mevkûf rivayet, yukarıda zikri geçen ve Sâlim'den nakledilen rivayetle aynı manadadır. Ancak aralarındaki farklılık şu şekildedir; ilk rivayette “*raculin min Ensâr an Ìbn Ömer*” şeklinde verilen sened, ikinci rivayetin devamında “*raculin min Ensâr an Ömer b. el-Hattâb*” şeklinde Hz. Ömer'den

⁵¹² Sâlim'in Safiyye'den naklettiği tek rivayet, “Hz. Peygamber'in, ihramlı hanımların mestlerinin topuklarını kesmeden giymelerine izin verdiğini” ifade etmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, VIII, 448 (4836); Ebû Dâvud, “Menâsik”, 31; Ìbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 201; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 83.

⁵¹³ Ìbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VII, 419; Ìbn Hacer, *Takrîb*, 763; *Tehzîb*, X, 354.

⁵¹⁴ Sâlim'in bu hanımdan naklettiği taharet konulu merfû rivayet aynı sened ve metinle Abdürrezzâk'ın *el-Musannef* ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr* adlı eserlerinde yer almaktadır. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 33; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXV, 184.

⁵¹⁵ Ìbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 59; Ahmed b. Hanbel, XLV, 443 (27452); Ìbn Mâce, “Tahâret”, 79; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 139; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 608.

⁵¹⁶ bkz. Ahmed b. Hanbel, XLV, 443-444 (27452 nolu hadisin açıklaması).

⁵¹⁷ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, I, 397; Ìbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 554.

⁵¹⁸ Bu konuda diğer sahâbîlerden gelen rivayetler için bkz. Ìbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 553-555.

⁵¹⁹ *Muvatta‘*, “Talâk”, 84.

aktarılmaktadır. Yani söz konusu iki rivayette de zikredilen ancak adı açıklanmayan “Ensârdan bir kişi”nin kim olduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İsmi açıklanmayan bir diğer ravi “Emetün li benî Adî b. Ka‘b / أُمَّةٌ لِبَنِي عَدِيِّ بْنِ كَعْبٍ / Adî b. Ka‘b oğullarından bir câriye” adıyla senedde yer almaktadır. “Evli olan cariye’nin azâd edilmesi durumunda boşanma hakkı olup olmadığı” hususunda, cariye ile Hafsa bint Ömer arasında geçen bir diyalogu anlatan mevkûf bir rivayettir.⁵²⁰

Sâlim b. Abdullah’ın kendisinden hadis aldığı ancak ismi zikredilmeyen bir diğer ravi/raviler “ğayru vâhid / غَيْرُ وَاحِدٍ / birden fazla kişi” diye yer almaktadır.⁵²¹ *Zührî an Sâlim an ğayri vâhid an İbn Ömer* tarikiyle gelen ve “İbn Sayyâd hadisi” diye bilinen, fiten konusundaki bu merfû rivayeti Sâlim’in babasından doğrudan aktardığı da bilinmektedir ve pek çok eserde *Sâlim an İbn Ömer* senediyle yer almaktadır.⁵²² Ancak Sâlim’in bu rivayeti babası dışında kimden/kimlerden aktardığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunamamış, ayrıca hadis eserlerinde de Sâlim’in bu rivayeti başka bir raviden veya başka bir ravi aracılığı ile babasından aktardığı başka bir senede ulaşılamamıştır.

C. DEĞERLENDİRME

Sâlim b. Abdullah’ın hadis aldığı toplam 31 kişi ve onlardan aldığı toplam rivayet sayıları, tekrarsız ve tekrarlı halleri ile birlikte aşağıda ayrıntılı olarak liste hâlinde verilmiştir. Sâlim b. Abdullah’ın, kendilerine likâi bulunmamasına rağmen kendilerinden hadis naklettiği raviler ve rivayet sayıları, çalışmanın ikinci bölümünde “Munkatı‘ Rivayetleri” başlığı altında verileceğinden bu bölümde değinilmemiştir. Ayrıca isimleri Sâlim’in hocaları arasında zikredilen ancak rivayetleri bulunamayan iki ravinin ismi de bu listenin dışında tutulmuştur. Zira bu listenin amacı Sâlim b. Abdullah’ın hocalarından aldığı rivayetlerin sayılarını ortaya koymaktır.

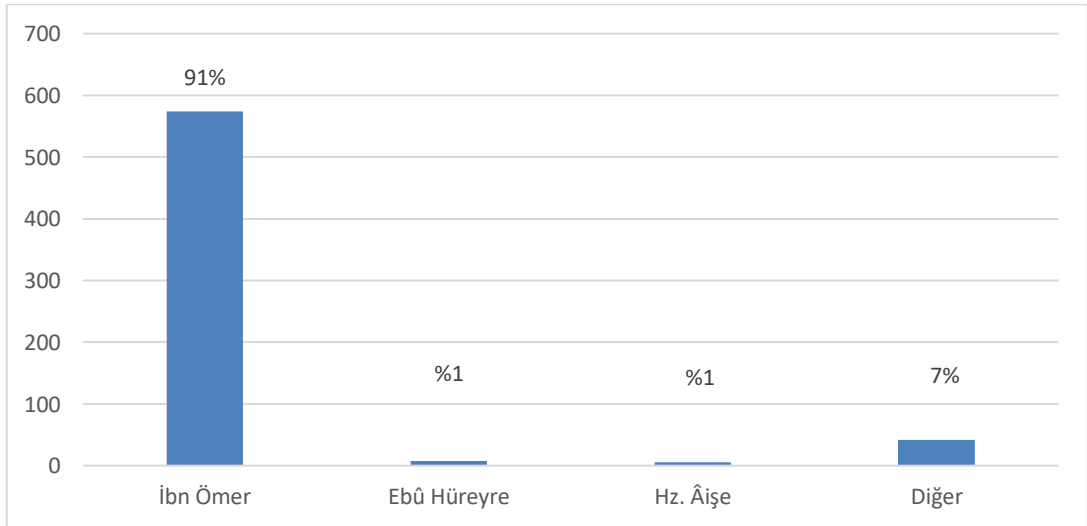
	Tekrarsız	Tekrarlı
1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)	574	3050
2. Ebû Hüreyre (ö. 58/678)	8	24
3. Hz. Âişe (ö. 58/678)	6	26
4. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)	4	6
5. Hafsa bint Ömer (ö. 45/665)	3	5
6. Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669)	3	6
7. Sa‘d b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675)	3	3
8. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88)	2	3

⁵²⁰ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, I, 338.

⁵²¹ Ma‘mer b. Râşid, *Câmi‘*, XI, 390.

⁵²² Sâlim b. Abdullah’ın babasından aktardığı, İbn Sayyâd konulu hadisler için bkz. Ahmed b. Hanbel, X, 431 (6363); Buhârî, “Cenâiz”, 78; *el-Edebü’l-müfred*, 530; Müslim, “Fiten”, 19; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 188; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XV, 70.

9. Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725)	2	3
10. Ebû'l-Cerrâh (ö.?)	2	34
11. Hamza b. Abdullah (ö. 110/728)	2	2
12. Nâfi' (ö. 117/735)	2	4
13. Safiyye bint Ebû Ubeyd(ö.?)	1	4
14. Abdullah b. Âmir (ö. 59/679)	1	5
15. Saîd b. el-Âs (ö. 59/679)	1	1
16. Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680)	1	1
17. Abdullah b. Muhammed (ö. 63/683)	1	22
18. Abdurrahman b. Zeyd (ö. 71/690)	1	1
19. Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/692)	1	1
20. Râfi' b. Hadîc (ö. 73/692)	1	13
21. Eslem mevlâ Ömer (ö. 80/699?)	1	1
22. Sefîne mevlâ Rasulullah (ö. 80/699)	1	4
23. Hafs b. Âsım (ö. 90/709?)	1	2
24. Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713)	1	5
25. Humeyd b. Abdurrahman (ö. 95-105/714-724)	1	1
26. Südeyse mevlâ Hafsa (ö.?)	1	1
27. Ümmü Velîd (ö.?)	1	2
28. İmrea min Benî Eşhel	1	2
29. Raculun min ensâr	1	2
30. Emetün li benî Adî b. Ka'b	1	1
31. Gayru vâhid	1	1
Toplam	630	3238

Grafik 1: Sâlim b. Abdullah'ın -mükerrerler çıkarıldığında- en çok rivayette bulunduğu ilk 3 hocasının Sâlim'in toplam rivayetlerindeki payları

Listenin değerlendirilmesine geçmeden önce değinilmesi gereken husus şudur ki; yukarıda zikredilen rakamlar, Sâlim b. Abdullah'ın hocalarından naklettiği rakamlardır. Yani likâı olmayan ravilerden naklettiği rivayetler (munkatı'), aradaki raviyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'e isnâd

ettiği rivayetler (mürsel) ve Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen maktû rivayetlerin sayıları bu listeye dâhil edilmemiştir.

Listede de gösterildiği üzere -likâı olmadığı halde kendilerinden rivayet ettiği 12 kişi ve hocaları arasında zikredilmesine rağmen rivayeti tespit edilemeyen iki kişi dışarıda tutulduğunda- toplam **31 ravi** bulunmaktadır. Zikredilen 31 ravinin dördünün kimliklerinin belli olmaması sebebiyle sahâbî ya da tâbiî olup olmadıkları belirlenememiş, ancak geri kalan 27 ravinin 16'sının sahâbî, 11'inin ise tâbiînden oldukları belirlenmiştir.

Çalışmanın “Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerinin sayısı” kısmında detaylı olarak gösterileceği üzere, onun rivayette bulunduğu kişi sayısı ile rivayet sayısı aynı oranda değildir. Tabiî olarak babası İbn Ömer'in payı, Sâlim'in diğer hocalarından naklettiği hadislerin oranıyla kıyaslandığında oldukça büyüktür. Nitekim yukarıdaki şema incelendiğinde, Sâlim b. Abdullah'ın hocaları içerisinde babasının payının %91, diğer tüm hocalarının oranının ise %9 olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, tekrarlarıyla birlikte Sâlim'in hocalarından naklettiği toplam rivayetlerin yaklaşık %94'ü babası İbn Ömer'den aktarılmaktadır. Bu durum da Sâlim b. Abdullah'ın ilminin büyük oranda tek bir kişiye yani babası İbn Ömer'e dayandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Babası dışında en çok rivayet aldığı sahâbîlerin başında Ebû Hüreyre'nin geldiği görülmekle birlikte, ondan naklettiği rivayetlere yakından bakıldığında bu sayının aslında sekiz farklı hadisin mükerrerlerinden oluştuğu, gerçekte ondan aktardığı hadis sayısının bile çok cüzi olduğu görülecektir. Yine Râfi' b. Hadîc'den naklettiği tek bir hadis, farklı sened ya da metin değişiklikleriyle 13 kez tekrar edilmiştir. Tâbiînden naklettiği rivayetler için de benzer şeyler söylenebilir. Zira hadis sayısı olarak en fazla rivayet aldığı görülen Ebû Cerrah ve Abdullah b. Muhammed gibi kişilerden naklettiği rivayetlere bakılırsa yine onlardan aldığı toplamda birkaç hadisin tekrarlarının hadis eserlerinde sıkça bulunduğu görülecektir.

Listede de açıkça görülebilen, Sâlim'in naklettiği rivayet sayıları açısından babası ve diğer hocaları arasında var olan büyük farklılıklar aslında şaşırtıcı bir sonuç değildir. Zira Sâlim'in sürekli beraber olduğu, ibadetten aile hayatına kadar her hâlini gözlemleyebildiği ve kendisinden yüzlerce hadis naklettiği babası İbn Ömer'le olan ilişkisinin; kendilerinden bir tek hadis naklettiği için hocaları arasında sayılan şahıslarla aynı olmayacağı da aşîkârdır. Nitekim daha önce de değinildiği gibi İbn Ömer'in uzun bir hayat yaşamış olması ve oğlu Sâlim'in sürekli onun yanında bulunması, Sâlim b. Abdullah için büyük bir imkandır. Hz. Peygamber'le aralarında bulunan akrabalık ilişkisi sayesinde onun evine rahatça girip çıkabilen ve pek çok anına şahitlik edebilen babası Abdullah b. Ömer'in, hemen her konuda “Ben Hz. Peygamber'i şöyle yaparken/söylerken gördüm/işittim” diyerek çözüm getirebilmesi, Sâlim'in zaten büyük bir hadis mirasına vâris olduğunu işaret etmektedir. Sâlim b. Abdullah'ın, diğer

sahâbîlerden rivayet arayışına girme ihtiyacı hissetmemesi de muhtemelen sahip olduğu bu imkân sayesinde.

Hocalarından naklettiği rivayet sayıları arasında böylesi büyük farklar bulunması Sâlim b. Abdullah'ın, özellikle ilim talep etmek amacıyla sahâbîlere başvuran bir ravi değil; hayatın doğal akışı içerisinde duyduklarını aktaran bir ravi olduğuna işaret etmektedir. Aslında bu durum Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı dönemde gayet tabîî karşılanan bir durumdu. Zira bilindiği gibi onun yaşadığı dönem, tedvîn öncesi, yani hadis rivayeti için özel olarak oluşturulan ilim halkalarının henüz tam olarak yerleşmediği bir dönemdi. Bu dönemde çoğunlukla, bizzat hadis tedris etmek amacıyla bir hocanın yanına giderek eğitim almak yerine, gelişen olaylar üzerine hissedilen ihtiyaç anında hadis rivayet ediliyordu. Nitekim Sâlim'le yaklaşık olarak aynı ilmî otoritelere sahip çağdaşlarının rivayetlerine bakıldığında da bu durum kolaylıkla müşahade edilebilir. Fukahâ-i seb'a özelinde örnek verilecek olursa, Saîd b. el-Müseyyeb'in çoğu rivayetinin kayınpederi Ebû Hüreyre'ye, Urve b. Zübeyr'in teyzesi ve Kâsım b. Muhammed'in halası olan Hz. Âişe'ye, Hârice b. Zeyd'in rivayetlerinin çoğunun da babası Zeyd b. Sâbit'e dayandığı bilinmektedir.⁵²³ Ancak sadece bir nesil sonra, İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Sâlih b. Keysân (ö. 140/757) ve Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758) gibi özellikle hadis toplamak için uğraşan ravilerin çoğaldığı göze çarpmaktadır.⁵²⁴ Sâlim b. Abdullah'la çağdaş olmalarına rağmen aralarında görülen bu farklılık en yakın ihtimalle tedvîn sonrasında yerleşmeye başlayan sistemli hadis rivayetinin varlığıyla açıklanabilir. Zira tedvîn sonrası sistemleşen hadis rivayetinde ravi artık tek bir hocadan duyduklarıyla yetinmiyor, ilim öğrenmek için özel olarak düzenlenen halkalara iştirak etmek durumunda kalıyordu.

Sâlim b. Abdullah'ın hadis toplama gayretinde bulunmayan bir ravi olduğunu gösteren bir diğer durum da hoca-talebe ilişkisinin çoğunlukla akrabalık ilişkisine dayalı olmasıdır. Babası Abdullah, babasının eşi Safiyye, kardeşi Hamza, halaları Hafsa ve Ümmü Velîd, teyzesinin oğulları Abdullah ve Kâsım b. Muhammed, amcasının oğlu Hafs b. Âsım, babasının amcasının oğlu Abdurrahman b. Zeyd, dedesinin mevlâsı Eslem, babasının mevlâsı Nâfi' ve halası Hafsa'nın mevlâsı Südeyse olmak üzere toplam 12 kişi Sâlim'in aile ve efrâdındandır. Takdir edilecektir ki bu kişiler Sâlim b. Abdullah'ın günlük hayatı içerisinde sürekli görüştüğü ve dolayısıyla hadis dinlemek için özel gayret sarfetmek zorunda kalmadığı kişilerdir. Bu durum da Sâlim'in aslında hadis toplamak amacıyla olmayıp, ailenin

⁵²³ Demirci, "Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri", 84, 108, 112, 140.

⁵²⁴ Nitekim tedvîn hareketinde Zührî ve Sâlih b. Keysân'ın etkin bir rol oynadığı, pek çok kişiye başvurarak ellerinde yazılı halde bulunan hadisleri toplamak için gayret sarfettikleri bilinmektedir. bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 296; Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 637; İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 333.

ilim mirasını devam ettirmek için gayret ettiği ve yeri geldikçe diğer ravilerden de rivayet naklettiği düşüncesini güçlendirmektedir.

Bu duruma ek olarak, ilk dönem ravilerinin çoğunluğunun hadis aldıkları ravi çeşitliliğinin az olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle o devirde ilim talibinin tek bir hocayla yetinmesi, iyi bir âlim sayılması için yeterliydi.⁵²⁵ Zira bu dönemde sahâbe neslinden henüz hayatta olanlar bulunmaktaydı ve bu da hadise kolay ulaşabilmeyi sağlamaktaydı. Bilhassa Hz. Peygamber’e yakınlığıyla tanınmış bir sahâbînin fizikî açıdan yakınında ya da onun aile üyelerinden biri olmak, mezkûr raviye diğerlerinin bilemeyeceği bazı olaylara şahit olabilme ve dolayısıyla bu hadisleri rivayet edebilme fırsatını sunuyordu. Ancak sahâbîlerin vefatıyla hadis bilen kişi sayısının azalması, hadis talep eden kişilerin dönemin hadis ve fıkıh alanında öne çıkmış isimlerine yönelmesine neden olmuştur. Sâlim b. Abdullah’ın hayatının son yılları da işte bu ilim talebelerinin farklı ravilerden mümkün olduğunca fazla sayıda hadis elde etmek için yoğun gayret gösterdikleri döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla Sâlim’in talebe çeşitliliği, kendilerinden hadis aldığı hoca çeşitliliğine nazaran daha fazladır.

Sâlim b. Abdullah’ın hocalarında dikkati çeken bir diğer husus, akranlarından da rivayet almış olmasıdır. Kendilerinden hadis naklettiği Hafs b. Âsım b. Ömer (ö. 90/709?), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Humeyd b. Abdurrahman (ö. 95-105/714-724), Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725), Hamza b. Abdullah b. Ömer (ö. 110/728) ve Nâfi‘ (ö. 117/735), Sâlim’in çağdaşları olup, onlardan naklettiği hadisler “rivayetü’l-akrân” olarak değerlendirilebilir. Bu isimler içerisinde Kâsım b. Muhammed ve Nâfi‘ de Sâlim’den hadis nakletmiş, böylece karşılıklı birbirlerinden hadis naklederek “müdebbec hadis” denilen hadis türünün bir örneğini oluşturmuşlardır. Daha önce değinildiği gibi, bir ravinin akranından hadis nakletmesinin hadisi kuvvetlendireceği görüşünde olanlara göre “müdebbec ya da rivayetü’l-akrân” bir tercih sebebidir. Yani bu muhaddislere göre Sâlim’in akranlarından naklettiği rivayetler sıhhat açısından tercih edilmeye daha layıktır. Ayrıca şu da eklenmelidir ki, Sâlim’in karşılıklı rivayet naklettiği iki akranı da onun aile ve yakın çevresinden, yani gündelik hayatta sık sık görüştüğü kişilerdendir. Tâbî olarak bu yakın ilişki kişiler arasındaki bilgi paylaşımını da etkilemiştir. Ancak daha önce de değinildiği gibi akranlar arasındaki bu bilgi aktarımını hoca-talebe ilişkisi olarak görmekten ziyade kendilerinde olmayan bilgiyi paylaşma ya da birbirlerinden istifade etme şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Zira adı geçen şahıslar hem yaş hem de hadis ilmindeki konum bakımından birbirlerine denk olmakla birlikte aralarında sistematik bir hadis rivayet ilişkisi değil gündelik hayatta sürekli birarada bulunmaktan kaynaklanan bir ilişki mevcuttur.

⁵²⁵ Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 31-32.

Listedeki bilgilerden çıkarılacak bir diğer sonuç, Sâlim'in -babası haricinde- en çok hadis aldığı raviler içerisinde, Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Hafsa bint Ömer (ö. 45/665), Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve Hz. Âişe (ö. 58/678) gibi Sâlim çok gençken vefat etmiş olan sahâbenin isimlerinin yoğun olarak bulunuyor oluşudur. Nitekim Sâlim'in en erken vefat eden hocaları olan Zeyd b. Sâbit ve Hafsa bint Ömer (ö. 45/665) vefat ettiklerinde Sâlim en fazla 10-15 yaşları arasında olmalıdır. Yine Sâlim'in hocalarının yoğun olarak yaşadığı yıllar değerlendirilecek olursa birçoğunun hicrî 50 ve 80 yılları arasında vefat ettikleri görülecektir. Bu durumda Sâlim'in hadisleri tahammül etme dönemi çoğunlukla 15-45 yaşları arasında olmalıdır. Bu sonuç da Sâlim b. Abdullah'ın hadis tahammülüne çok genç yaşlarda başladığı anlamına gelmektedir.

Sâlim b. Abdullah'ın fikhî görüşlerinin dayandığı kişilerin tespit edilmesi amacıyla babası dışındaki diğer hocalarından aldığı rivayetlerin içerikleri incelenecek olursa, ahkâm konusunda görüşlerine en çok başvurduğu isimlerin dört mevkûf rivayetle Zeyd b. Sâbit, onu takiben üçer mevkûf rivayetle Ebû Hüreyre ve Sa'd b. Ebû Vakkâs olduğu görülmektedir. Elbette bu sahâbîlerden aldığı birkaç mevkûf rivayetin varlığı, Sâlim'in görüş ve ictihadlarının bu isimlere dayandığını göstermez. Ancak yine de babasından sonra görüşlerine en çok başvurduğu kişiler olmaları hasebiyle zikretmek gerekir. Mezkûr üç isme ek olarak Hz. Hafsa, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hz. Âişe, Saîd b. el-Âs, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdurrahman b. Zeyd'den de birer tane olmak üzere tüm sahâbeden toplam 17 mevkûf rivayet naklettiği görülmektedir. Ancak bu isimlerden naklettiği mevkûfların çoğunlukla nesh olunan âyetler, sebab-i nüzûl, edeb gibi konularla alakalı olduğu da eklenmelidir.

II. TALEBELERİ

Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakleden isimlerin en geniş listesi Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eserinde verilmektedir. Mizzî, eserinde Sâlim b. Abdullah'ın biyografisi altında ondan 58 ismin hadis naklettiğini söyleyerek bu kişilerin isimlerini tek tek zikretmekte, bu kişilere ek olarak 55 ravinin biyografisi altında da onların Sâlim b. Abdullah'tan hadis aldığını kaydetmektedir. Yani Mizzî'nin verdiği toplam 113 ravi bulunmaktadır. Araştırma neticesinde bu ravilere ek olarak 88 ravinin daha Sâlim b. Abdullah'tan hadis naklettiği tespit edilmiş, böylece talebelerinin sayısı 201'e ulaşmıştır. Sâlim b. Abdullah'ın ilmini asıl devam ettiren kişiler olmaları hasebiyle Zührî, Hanzale b. Ebû Süfyân ve Mûsâ b. Ukbe'nin biyografileri müstakil başlıklar hâlinde verilmiştir. Daha sonra Sâlim b. Abdullah'tan nakleden aile üyeleri; biyografileri, Sâlim'le ilişkilerinin seviyesi ve ondan naklettikleri rivayetlerin içeriklerinin durumu belirlenmiştir. Bu suretle, Sâlim'in ilminin ne oranda ailesi tarafından devam ettirildiği belirlenmeye çalışılmıştır. Geri kalan talebeleri hakkında ise nesebleri, cerh-ta'dîl durumları, fakih ya da kâdı olma durumları, dönemin herhangi bir fikrî akımına mensup olup olmadıkları gibi bilgiler kaydedilmiştir.

A. EN FAZLA RİVÂYETTE BULUNAN TALEBELERİ

1. Zührî

Ebû Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh b. Abdullah b. Şihâb el-Kureşî ez-Zührî: Mensup olduğu Benî Zühre koluna nisbetle “ez-Zührî” nisbesini alan İbn Şihab’ın h. 51 yılı civarında Medine’de doğduğu bildirilmektedir.⁵²⁶ “el-imâm, a’lemu ehli’l-Medine (Medine halkının en bilgisi) ve ahfeze zamânihi (zamanının en hafızı)” gibi lakaplarla⁵²⁷ tevsik edilen Zührî, hadisleri resmî olarak ilk tedvîn eden şahıs olarak şöhret bulmuştur.⁵²⁸

Ömrünün 30 yaşına kadar olan kısmını Medine’de ensâb, fıkıh ve hadis ilimlerini öğrenerek geçiren Zührî, yaklaşık 30 yaşından sonra Şam’a gitmiştir.⁵²⁹ Emevî halifelerinin çeşitli resmî görevler verdiği Zührî,⁵³⁰ ömrünün geri kalan yaklaşık kırk beş senesini sürekli Şam’a gidip gelerek ve Medine’deki ilmi Şam’a taşıyarak geçirmiştir.⁵³¹ 124/742 senesinde yetmiş üç (ya da yetmiş beş) yaşında iken vefat etmiştir.⁵³² Fukahâ-i seb’a dâhil olmak üzere pek çok isimden rivayet etmiş,⁵³³ dönemin pek çok meşhur ravisi de kendisinden hadis almıştır.⁵³⁴

⁵²⁶ İbn Sa’d’ın *et-Tabakât*’ında naklettiği “Zührî’nin 58 senesinde doğduğu” bilgisi hatalı olmalıdır zira aynı rivayetin devamında Zührî’nin 124 tarihinde vefat ettiği ve bu sırada yetmiş beş yaşında olduğu bilgisi verilmektedir. bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 356; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LV, 306; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 440; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 499; Tezkîre, I, 83; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 448.

⁵²⁷ İclî, *es-Sikât*, 412; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 73; Müslim b. Haccac, *el-Künâ ve’l-esmâ*, I, 114; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 349; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi’l-Müslim*, II, 205; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LV, 294; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 432; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 499; Tezkîre, I, 83; Siyer, V, 326; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 445-446.

⁵²⁸ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, Mukaddime, 6; İbn Kuteybe, *Te’vil*, I, 154; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, III, 363; İbn Abdilber, *Câmiu’l-beyânî’l-ilm*, I, 320; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 345; Kâsımî, *Kavâidü’t-tahdîs*, 71; ez-Zehrânî, *Tedvinü’s-Sünne*, I, s. 65.

⁵²⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 348-351; Fesevî, *el-Ma’rife*, III, 333; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LV, 297; Zehebî, *Siyer*, V, 328.

⁵³⁰ Ebû Zür’a, *Târîh*, I, 411; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 500; Tezkîre, I, 83; İbnü’l-İmad, *Şezerât*, II, 100.

⁵³¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 499-510; Siyer, V, 335.

⁵³² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 356; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 221; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 349; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 678; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi’l-Müslim*, II, 205; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LV, 308; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 431; Zehebî, *Tezkîre*, I, 83; Siyer, V, 350; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 450.

⁵³³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 351; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 220; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 71; Müslim b. Haccac, *el-Künâ ve’l-esmâ*, I, 114-115; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 678; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LV, 294-314; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, I, 90; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 420-432; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 499; Siyer, V, 327-332; İbn Hibbân ve İbn Mencûye, Zührî’nin Hz. Peygamber’in ashâbından 10 kişiye yettiğini söylemektedir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 349; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi’l-Müslim*, II, 205.

⁵³⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, I, 220; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 71-72; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 678; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi’l-Müslim*, II, 205-207; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LV, 295-296; Mizzî, *Tehzîb*’inde Zührî’nin hadis aldığı 160 hocasının ve 157 öğrencisinin isimlerini vermektedir. Bkz. Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 427-431; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 499; Siyer, V, 327-328; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 447.

Sâlim b. Abdullah'tan en fazla hadis nakleden isim Zührî'dir. Zührî, Sâlim'den mükerrersiz olarak 292 hadis nakletmiştir. Bu hadisler tekrarları ile birlikte 2113'ü bulmaktadır.⁵³⁵ Zührî'nin Sâlim rivayetlerinde bu denli öne çıkmasında, güçlü hafızasının yanı sıra bizzat dolaşarak hadis toplayan bir ravi olmasının da etkisi büyüktür. Nitekim o, sistemli hadis halkalarının henüz kurulmadığı hicrî ilk asırdaki pek çok ravi gibi sadece gündelik hayatın seyri içerisinde duyduğu rivayetleri aktarmakla kalmıyor, bilgi alabileceği kadın-erkek, genç-yaşlı herkese başvurarak Hz. Peygamber'in bütün hayatı ilgili rivayetleri toplamaya hatta Hz. Peygamber ve ashâbıyla ilgili duyduğu her rivayeti⁵³⁶ yazıya geçirmeye gayret ediyordu.⁵³⁷ Zührî'nin sünnet-i mâziyeyi en iyi bilen kişi olarak nitelendirilmesi⁵³⁸ de onun Medine ulemasının ilmî birikimini öğrenmek konusundaki önemli rolüne işaret etmektedir. Bu sebeple, Zührî'nin ilmî biyografisi incelendiği zaman görülecektir ki yukarıda zikredilen rivayet miktarlarının bu denli yüksek olması, Zührî'nin sadece Sâlim ile olan ilişkisine has bir durum değildir. Örneğin muksirûn sahâbilerden Enes b. Mâlik ve tâbiûnin en meşhuru olarak görülen Saîd b. el-Müseyyeb'den de en fazla hadis alan kişinin Zührî olduğu görülmektedir.⁵³⁹ Nitekim Zührî'nin en fazla rivayet naklettiği kişilerin kim olduğuna bakıldığında Urve b. Zübeyr, Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan sonra, yani dördüncü sırada Sâlim b. Abdullah'ın geldiği görülmektedir.⁵⁴⁰ Bu durum Zührî ile Sâlim b. Abdullah arasındaki rivayet ilişkisinin karşılıklı olmadığını göstermektedir.

Şüphesiz ki Zührî'nin Sâlim'den naklettiği bu 292 hadisin kaynaklarda neredeyse sekiz katı sayısınca yer almasında *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* isnadının esahhu'l-esânîd (isnadların en sahîhi) olarak değerlendirilmesinin payı büyüktür.⁵⁴¹ Nitekim *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* esahhu'l-esânîdinin söz konusu edildiği bölümde ayrıntılı olarak zikredileceği üzere, pek çok müellif Sâlim'in hadisleri söz konusu olduğunda çoğunlukla *Zührî an Sâlim* tariklerini tercih etmiş, aynı hadisi Sâlim'den diğer ravileri nakletmiş olsa da musannifler Zührî isnadlarına öncelik vermişlerdir. Dolayısıyla, "*Zührî an*

⁵³⁵ Bu sayının 2244'ü *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* esahhu'l-esânîdi ile gelen 285 rivayetin mükerrerleri iken, 9'u Zührî'nin Sâlim b. Abdullah'tan maktû olarak aktardığı haberler, 6'sı da Sâlim'in diğer hocalarından naklettiği yani esahhu'l-esânîd olmayan rivayetlerdir.

⁵³⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 221; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 72; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 138; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LV, 325; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 92; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 434; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 499; Siyer, V, 332; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 448.

⁵³⁷ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 91; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 433; Zehebî, Ebû Dâvud'dan naklettiği bir rivayette Zührî'nin yarısı müsned (merfû) olmak üzere 2200 hadis rivayet ettiğini söylemektedir. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 499; *Tezkîre*, I, 83; *Siyer*, V, 328; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 447.

⁵³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 297; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LV, 349.

⁵³⁹ Fahd b. Abdülazîz el-Ammâr, *Ma'rifetu'r-ruvâti'l-muksirîn*, 3, 183.

⁵⁴⁰ Bu sonuç, *Cevâmiu'l-Kelîm* programı kullanılarak elde edilmiştir. *Hâdimu'l-Harameyn* adlı program kullanılarak da benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

⁵⁴¹ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 91.

Sâlim an İbn Ömer isnadının en sahîh isnadlar arasında değerlendirilmesi” bile başlı başına Sâlim’in ilminden asıl istifade eden kişinin Zührî olduğunu teyit eder niteliktedir.⁵⁴²

Zührî ile Sâlim b. Abdullah arasındaki bu yakın ilişkinin izlerini ricâl kaynaklarında da görmek mümkündür. Sâlim’in amcasının torunu Ubeydullah b. Ömer b. Hafs’ın (ö. 147/764) “Ben büyüyünce ilim öğrenmek istedim. Ömer ailesindeki kişilere ‘Sâlim’den ne işittiniz?’ diye sordum. Onlar da ‘Sen Zührî’ye git. Çünkü o, Sâlim’le sürekli biraradaydı.’ dediler.”⁵⁴³ şeklindeki ifadesi hem Hz. Ömer ailesinin ilminin büyük oranda Sâlim’e geçtiğini, hem de Sâlim’de toplanan bu birikimin ana aktarıcısının Zührî olduğunu ifade eden en güzel örneklerden biridir. Yine Ubeydullah’ın kendi ifadesiyle, Zührî’den hadis dinlemek için yanına gittiği, ancak Zührî’nin hasta olduğunu söylemesi üzerine “Sâlim b. Abdullah hayatta olsaydı sana bunu yapmazdık (Senden hasta hâlinle hadis talep etmezdik)”⁵⁴⁴ sözünden, hem Sâlim b. Abdullah’ın kendi döneminde sahip olduğu ilmî otorite hem de Sâlim’in hadislerini en iyi bilen Zührî olduğu anlaşılmaktadır.

Zührî, Sâlim b. Abdullah varken İbn Ömer’in diğer büyük ravisi Nâfi’den hadis rivayet etmeyi tercih etmemiş, “ashabın çocuklarından hadis alma imkânı bulduğu takdirde başkalarına gitmeye gerek duymadığını” ifade etmiştir.⁵⁴⁵ Bu yüzden Nâfi’ vasıtasıyla İbn Ömer’den aldığı hadisleri daha sonra Sâlim’den dinlemiş ve Sâlim’i Nâfi’den daha güvenilir gördüğü için hadisleri ondan rivayet etmeyi uygun bulmuştur.⁵⁴⁶ Nâfi’in “Sizin Zührî’niz bana gelirdi ve ben de ona İbn Ömer’den hadis naklederdim. Sonra o, Sâlim b. Abdullah’a gider ve ‘Bunu babandan duydun mu?’ diye sorardı. Eğer Sâlim ‘Evet, duydum’ derse beni bırakıp ondan naklederdi.”⁵⁴⁷ şeklindeki ifadesi, Zührî’nin aslında Nâfi’den öğrendiği hadisleri Sâlim b. Abdullah’a teyit ettirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Zührî’nin hadis rivayetindeki bu titizliği *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* tarikiyle gelen rivayetlerin muhaddisler nazarında en güvenilir sened zincirlerinden biri olarak kabul edilmesini sağlamıştır.⁵⁴⁸

Zührî, Sâlim b. Abdullah’tan sadece hadis dinleyip nakletmekle de yetinmemiş, ondan elde ettiği bu birikimi fetvalarında da kullanmıştır. Nitekim yaşadığı dönem itibariyle hem küçük sahâbîlerden hem de büyük tâbiîlerden, bilhassa içlerinde Sâlim b. Abdullah’ın da bulunduğu “fukahâ-

⁵⁴² Kuzudişli, *Aile İsnadları*, 248.

⁵⁴³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 296; Fesevî, *el-Ma’rife*, I, 638; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LV, 315; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 129.

⁵⁴⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, Mütemmim, 174.

⁵⁴⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 296; V, 352; Özkan, “Zührî”, *DİA*, XLIV, 544-549.

⁵⁴⁶ Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LV, 321; Özkan, “Zührî”, *DİA*, XLIV, 544-549.

⁵⁴⁷ Fesevî, *el-Ma’rife*, I, 645; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXI, 430.

⁵⁴⁸ *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* esahhu’l-esânîdi ve bu isnadla gelen rivayetlerin değerlendirilmesi bu tezin “Esahhu’l-esânîd ve Sâlim b. Abdullah’ın konumu” başlığı altında verilecektir.

i seb‘a” olarak bilinen Medine’nin önde gelen fakihlerinden ders alma imkânı bulan⁵⁴⁹ Zührî’nin fetvalarının Saîd b. el-Müseyyeb ve Sâlim b. Abdullah’a dayandığını ifade eden rivayetler⁵⁵⁰ göz önünde tutulursa, Zührî’nin tıpkı Saîd b. el-Müseyyeb’e olduğu gibi Sâlim b. Abdullah’a da uzun yıllar talebelik yaptığı anlaşılmaktadır. Zira Zührî’nin pek çok isimden hadis aldığı bilinmesine rağmen fetvalarının Saîd ve Sâlim’e dayandığının ifade edilmesi, hem bu iki zatın fıkıh/fetva konusundaki yetkinliğine hem de Zührî’nin bu kişilerle yakın bir hoca-talebe ilişkisi kurduğuna işaret etmektedir.

Zührî’nin Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği rivayetlerin içerikleri incelendiğinde, söz konusu 292 tekrarsız rivayetin 279’unun *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* tarikiyle geldiği görülmektedir. Bu durum Zührî’nin, Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği rivayetlerin %98 oranında İbn Ömer’e dayandığını göstermektedir. Geri kalan on üç rivayetin yedisi Sâlim’den nakledilen maktû rivayetlerdir. Diğer altı rivayetin üçü mürsel iken, üçü de diğer sahâbilerden nakledilmiştir. Sâlim bu üç rivayeti Ebû Hüreyre, Abdullah b. Âmir b. Rebîa ve Sefîne’den işitmiştir. Abdullah b. Âmir b. Rebîa ve Sefîne’den naklettiği rivayetleri babası İbn Ömer’den de aktardığı görülen tarikler bulunmakla birlikte, Ebû Hüreyre’den naklettiği rivayetin başka bir tariki bulunamamıştır.⁵⁵¹ Sâlim’in doğrudan Hz. Peygamber’e isnad ettiği üç mürsel rivayetin ikisinin muttasıl tariklerinin bulunması, bu rivayetlerin hataen mürsel olarak kaydedildiğini düşündürmektedir.⁵⁵² Diğer mürsel rivayetin *Nâfi an İbn Ömer* şeklinde muttasıl tariki bulunmakla birlikte⁵⁵³ Sâlim’in naklettiği muttasıl hâline ulaşılamamıştır.

Rivayetler topluca değerlendirildiğinde dikkati çeken bir diğer husus, merfû rivayetlerin yoğunluğudur. Öyle ki maktûlar çıkarıldığında geri kalan 285 rivayetin 20’si İbn Ömer’den mevkûf olarak nakledilmiş, Hz. Ömer’ ve Hz. HafSa’dan da ikişer mevkûf rivayet nakledilmiştir. Geri kalan 261 rivayet Hz. Peygamber’den merfû olarak nakledilmiştir. Merfû rivayetlerin büyük çoğunluğunun (123 rivayet) ahkâm konusunda gelmiş olması, Sâlim b. Abdullah’ın bilhassa ahkâma dair rivayetlerini büyük oranda devam ettirenin Zührî olduğunu göstermektedir. Ahkâm rivayetleri içerisinde özellikle namaz ve hac konusundaki rivayetlerin çokluğu dikkatleri çekerken, Sâlim’in babasından naklettiği mevkûf rivayetlerin de aynı şekilde namaz ve hacla alakalı meselelerde çoğaldığı gözlemlenmiştir. Zührî’nin Sâlim b. Abdullah’tan bilhassa ahkâm konusunda rivayet nakletmesinin, ondan naklettiği maktûlarda da

⁵⁴⁹ Koçyiğit, “İbn Şihâb ez-Zührî”, *AÜİF Dergisi*, 51-84.

⁵⁵⁰ Fesevî, *el-Ma‘rife*, I, 359, 473; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, V, 36; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XVII, 189.

⁵⁵¹ Rivayetlerin İbn Ömer tarikleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, VIII, 429 (4811); Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, I, 129.

⁵⁵² Rivayetlerin muttasıl tarikleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, X, 396 (6312); Buhârî, “Ta‘bir”, 33; Ebû Dâvud, “Salât”, 3; Nesâî, “İftitâh”, 2.

⁵⁵³ Humeydî, *el-Müsneid*, I, 559; İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 81.

geçerli olduğu görülmektedir. Nitekim ondan naklettiği 7 rivayetin abdest, namaz, buyû‘ ya da nikâh-talâk konularıyla alakalı olduğu tespit edilmiştir.⁵⁵⁴

2. Hanzale b. Ebû Süfyân (ö. 151/768)

Hanzale b. Ebû Süfyân b. Abdurrahman b. Safvân b. Ümeyye el-Cumahî el-Mekkî: Tâbiînin küçüklerinden ve altıncı tabakadan olan Hanzale, “sika, hüccet, hâfız, müstakîmu’l-hadis ve imâmu’l-Mekke” olarak nitelendirilmiştir.⁵⁵⁵ Biyografisini veren eserler, hayatı hakkında detaylı bilgi vermekten ziyade bilhassa hadis ilmindeki güvenilirliğine vurgu yapmışlardır. Yahyâ b. Saîd’in, hocası Hanzale’nin “yanında kitaplarının bulunduğu” söylemesi⁵⁵⁶ ve Hanzale’nin öğrencisi İbn Vehb’in, *Hanzale b. Ebû Süfyân an Sâlim b. Abdullah* isnadlı hadislerle eserinde yer vermesi⁵⁵⁷ birarada değerlendirildiğinde, Sâlim rivayetlerinin kayıt altına alınmasında Hanzale’nin önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Mekkî bir ravi olduğunu bildiğimiz Hanzale b. Ebû Süfyân’ın, Medenî bir ravi olan Sâlim b. Abdullah’tan en fazla hadis nakleden raviler içerisinde ikinci sırayı alması, Hanzale’nin ilim talep etmek amacıyla Medine’ye geldiğini yani rihle yaptığını göstermektedir. Ali b. el-Medîni’ye, “Hanzale’nin Sâlim’den rivayeti nasıldır?” diye sorulduğunda “Onun Sâlim’den rivayeti vadi kadardır (çoktur) şeklinde nitelendirmesi,⁵⁵⁸ Hanzale ve Sâlim b. Abdullah arasında uzun süren bir hoca-talebe ilişkisi bulunduğu delil sayılabilir. Ayrıca Hanzale’nin Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği rivayetlerin çoğunu, Sâlim ve Kâsım’ın ortak meclisinde yer aldığını düşündüğümüz diğer bazı ravilerin⁵⁵⁹ de naklettiği göz önüne alınırsa,⁵⁶⁰ Hanzale’nin de Sâlim ve Kâsım’ın Mescid-i Nebvî’deki meclisinde bulunmuş olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Hanzale’nin, “Sâlim ve Kâsım’a sordum..”, “Bir adam Sâlim

⁵⁵⁴ Zührî’nin Sâlim b. Abdullah’tan maktû olarak naklettiği rivayetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 431; Ma‘mer b. Râşid, *el-Câmi‘*, X, 463; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 139, 357, 533; VI, 357; VIII, 62.

⁵⁵⁵ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, VI, 38; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 225; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 445; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 358; *Târihu’l-İslâm*, IV, 43; *Tezkîre*, I, 133; *Siyer*, VI, 336; İbn Hacer, *Takrîb*, 183; *Tehzîb*, III, 61.

⁵⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 241; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 446; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 61.

⁵⁵⁷ İbn Vehb, *Câmi‘*, 130; İbn Vehb hocası Hanzale’nin haricinde pek çok ravinin Sâlim b. Abdullah’tan aldığı hadislerle eserinde yer vermektedir. Örnekler için bkz. İbn Vehb, *Câmi‘*, 37, 40, 53, 55, 82, 150, 233, 276.

⁵⁵⁸ Mizzî, *Tehzîb*, VII, 446; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 61.

⁵⁵⁹ Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed’in ortak meclisine katılmış olması muhtemel raviler, “Sâlim b. Abdullah’ın İlim Halkası” başlığı altında verilecektir.

⁵⁶⁰ Krş. Ahmed b. Hanbel, IX, 36 (4980); X, 225 (6031); Müslim, “Fiten”, 50; Diğer örnekler için krş. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 56; Ahmed b. Hanbel, VIII, 408 (4789); IX, 34 (4978); 206 (5270); Buhârî, “İdeyn”, 1.

ve Kâsım'a şöyle sordu..." ya da "Sâlim ve Kâsım'ı şöyle yaparken gördüm..." şeklinde her ikisinden ortak naklettiği maktû rivayetleri de bu tespiti desteklemektedir.⁵⁶¹

Hanzale'nin Sâlim'den naklettiği maktû rivayetlerin içerikleri, ikisi arasındaki rivayet ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için çeşitli ipuçları taşımaktadır. Zira onun Sâlim'den naklettiği 8 maktû rivayetin neredeyse hepsi, Mina'da namazların kısaltılması, Arafat'ta namazların imama uyarak kılınması gibi hac meseleleriyle alakalı sorduğu sorulardan ya da "Sâlim'i Hacerü'l-esved köşesi ve Kâbe kapısı arasında gördüm...", "Sâlim'i Safâ ve Merve arasında tavaf yaparken gördüm..." şeklinde Sâlim'in haccına şahit olduğunu ifade eden rivayetlerden oluşmaktadır.⁵⁶² Bu durum Mekkeli olan Hanzale'nin, hac için Mekke'ye gelen Sâlim'den bu sırada da istifade ettiğini göstermektedir.

Hanzale b. Ebû Süfyân, Sâlim b. Abdullah'tan 39 hadis rivayet etmiş, bu sayı mükerrerlerle birlikte 110'a ulaşmıştır. Bu 39 rivayetin 26'sı merfû, beş tanesi de mevkûftur. Ayrıca zikredilen rivayetlerin büyük çoğunluğunun ibadet ve muamelât konularını içeren ahkâm hadislerinden oluştuğu, bu nedenle ahkâm hadislerini derleyen "Sünen" türü eserlerde yoğun olarak yer aldıkları belirlenmiştir. Bilhassa *Kütüb-i Sitte* musanniflerinin, Sâlim'in rivayetleri içerisinde Zührî ve Mûsâ b. Ukbe'den sonra Hanzale'nin rivayetlerine sıkça yer verdikleri görülmektedir.

Hanzale'nin Sâlim'den naklettiği rivayetlerin içeriğine göz atılacak olursa, başta abdest, namaz, hac gibi ibadetlerle alakalı rivayetler olmak üzere muamelat, tefsir ve fiten gibi konuların da yer aldığı görülmektedir. Hanzale, tâbiîn tabakasında pek çok kişiden nakledilen ancak Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği senedle meşhur olmuş rivayetleri Sâlim'den nakletmiş,⁵⁶³ ayrıca bazı rivayetleri Sâlim'den nakleden tek ravi olmuştur.⁵⁶⁴ Bu durum da Sâlim b. Abdullah'ın hadislerinin günümüze aktarılmasında Hanzale b. Ebû Süfyân'ın önemini ortaya koymaktadır.

⁵⁶¹ Bu şekilde nakledilen rivayetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 206; III, 213; IV, 65; V, 191.

⁵⁶² bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 206; III, 213, 236, 401.

⁵⁶³ Örneğin "Kadınlarınız mescite gitmek için izin istediğinde onlara izin verin" (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 156; Ahmed b. Hanbel, IX, 177 (5211); Buhârî, "Ezân", 160), "Av veya çoban köpeği dışında kim bir köpek edinirse o kimsenin ecriden her gün iki kırat eksilir" (Ahmed b. Hanbel, IX, 197 (5253); Buhârî, "Sayd", 6; Müslim, "Müsâkât", 10), "Sizden birinin içinin irinle veya kanla dolu olması şiirle dolu olmasından iyidir. (Ahmed b. Hanbel, IX, 32 (4975); Dârimî, "İsti'zân", 69; Buhârî, "Edeb", 92) gibi rivayetlerin Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği senedlerle meşhur olduğu görülmektedir.

⁵⁶⁴ Örneğin Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den merfû olarak naklettiği meşhur "İlim kaldırılacak, cehalet ve fitneler zuhur edecek..." hadisi, Sâlim b. Abdullah kanalıyla sadece Hanzale b. Ebû Süfyân vasıtasıyla aktarılmaktadır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, XII, 511 (7549); Buhârî, "İlim", 24; Yine Sâlim b. Abdullah'ın, dedesi Hz. Ömer'den mevkûf olarak naklettiği "Kim karşılığını almayı umarak bir hibede bulunursa, karşılığı verilmedikçe hibesini geri alma hakkına sahiptir." rivayeti Sâlim'den sadece Hanzale tarafından nakledilmiştir. Bkz. Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 460; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 60; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 300.

3. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)

Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe b. Ebû Ayyâş el-Kureşî el-Esedî el-Medenî: Künyesi Ebû Muhammed olan Mûsâ b. Ukbe, Zübeyr b. Avvâm'ın mevlâsı olan bir aileden gelmektedir.⁵⁶⁵ Tabiîn neslinin küçüklerinden olan ve devrinin ilim ve fazilet yönünden öne çıkan isimlerinden biri olan Mûsâ, Mescid-i Nebevî'de hadis ve fıkıh dersleri vermekteydi.⁵⁶⁶ Kaynakların sika olduğunda ittifak ettiği⁵⁶⁷ Mûsâ b. Ukbe'nin Nâfi'den aldığı hadislerin yazılı olduğu bir sahifeye sahip olduğuna dair bilgiler mevcuttur.⁵⁶⁸ Ayrıca, siyer yazıcılığı ile bilinen Mûsâ'nın megâzî ile ilgili rivayetlerini topladığı “*Kitâbü'l-Megâzî*”⁵⁶⁹ adlı bir eserinin bulunduğu kaydedilmektedir.⁵⁷⁰ Rivayetleri *Kütüb-i Sitte* eserlerinin hepsinde bulunan⁵⁷¹ Mûsâ b. Ukbe'nin, h. 135 veya 141 yılları civarında vefat ettiği bildirilmektedir.⁵⁷²

Zühri,⁵⁷³ ve Nâfi⁵⁷⁴ de dâhil olmak üzere pek çok kişiden rivayet etmiş, kendisinden de dönemin öne çıkan ravileri rivayet almıştır.⁵⁷⁵ Bu şahıslara ek olarak Sâlim b. Abdullah'ın torunu olan Yahyâ b.

⁵⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 340; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 154; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 405; *Meşâhîr*, 131; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 697; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, II, 263; Zehebî, *Siyer*, VI, 114; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 360.

⁵⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 340; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 459; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 121; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 362.

⁵⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 340; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 154; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, III, 1893; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 459; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 118; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 118; Zehebî, *Siyer*, VI, 114, 117; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 362.

⁵⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 267; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LX, 467.

⁵⁶⁹ Günümüze bütünüyle intikal etmemiş olan bu eser, Ma'mer b. Râşid'in *el-Megâzî'n-Nebeviyye*'si ve Abdürrezzâk es-San'ânî'nin *el-Musannef*'i içerisinde zamanımıza ulaşmış ve müstakil olarak da yayımlanmıştır. Fayda, “Tarih”, *DİA*, XL, 30-36; Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, “Mûsâ b. Ukbe”, *DİA*, Ek II, 323-324.

⁵⁷⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 340; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 154; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 120; Zehebî, *Tezkîre*, I, 111; *Siyer*, VI, 114, 116; el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, 88.

⁵⁷¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 115; Zehebî, *Tezkîre*, I, 111; *Siyer*, VI, 114; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 360.

⁵⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 154; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 405; *Meşâhîr*, 131; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 698; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, II, 263; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 461; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 118; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 121; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 306; *Tezkîre*, I, 111; *Siyer*, VI, 114; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 362.

⁵⁷³ Mûsâ b. Ukbe'nin Zühri'den doğrudan hadis almadığı, dolayısıyla tedlîs yaptığı ileri sürülmüşse de hem güvenilirliği konusundaki ittifak hem de rivayetleri arasında Zühri'nin geniş bir yer tutması bu şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. Öz, “Mûsâ b. Ukbe”, *DİA*, Ek II, 323-324; Ayrıca Buhârî'nin *Sahîh*'inde Mûsâ'nın Zühri'den rivayetine yer verdiği görülmektedir. (Buhârî, “İtk”, 11) Buhârî'nin muâsır olmakla yetinmeyip likâ şartı gözetmediği de dikkate alınırsa, Mûsâ'nın Zühri'den semânın olması daha yüksek bir ihtimal gibi görülmektedir. Ayrıca bkz. İbnü'l-İrâkî, *el-Müdellesîn*, I, 95.

⁵⁷⁴ Yahyâ b. Maîn, Mûsâ b. Ukbe hakkında “sıkadır” dedikten sonra Nâfi'den aldığı rivayetler hakkında bazı söylentiler bulunduğunu söylemektedir. Zehebî, *Siyer*, VI, 117.

⁵⁷⁵ Mûsâ b. Ukbe'nin rivayet ettiği ve kendisinden rivayet edenler için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 340-341; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 154; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 405; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 697-698; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, III, 1893; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 460-461; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 118; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 116-118; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 360-361.

Abdullah b. Sâlim b. Abdullah b. Ömer'in de Mûsâ b. Ukbe'den 6 hadis naklettiği görülmektedir. Zikredilen 6 hadisin sadece biri Mûsâ'nın Sâlim b. Abdullah'tan aldığı, "Hz. Peygamber'in yemin etmesi" ile alakalı bir hadistir.⁵⁷⁶

Mûsâ b. Ukbe ve Sâlim b. Abdullah arasında sıkı bir ilişki bulunduğunun ipuçlarını, Mûsâ'nın naklettiği rivayetlerin satır aralarından okumak mümkündür. Zira Mûsâ'nın "Sâlim'e bir yolculukta arkadaşlık ettiğini",⁵⁷⁷ "Sâlim'le birlikte tavaf ettiğini",⁵⁷⁸ "Sâlim'le umre yolculuğu yaptığını"⁵⁷⁹ ifade eden rivayetleri, onun Sâlim b. Abdullah'la uzun süre beraber olduğu izlenimini vermektedir. Yine "Sâlim bir kabir gördüğünde gece de olsa gündüz de olsa selam vermezden geçmezdi."⁵⁸⁰ şeklindeki sözü, Mûsâ b. Ukbe'nin Sâlim b. Abdullah'la talebe-hoca ilişkisinden öte, gün içerisinde sürekli beraber olacak kadar yakın bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, siyer konusunda naklettikleri hariç, diğer rivayetlerinin çoğunlukla Nâfi' ve Sâlim kanalıyla gelmiş olması da Mûsâ'nın onlardan uzun süre ders aldığı delili olarak görülebilir. Bütün bunlara ek olarak, bir önceki başlıkta Ali b. el-Medîni'nin, Hanzale b. Ebû Süfyân ve Mûsâ b. Ukbe'nin Sâlim'den rivayetleri hakkında "vadi kadar (çok)"⁵⁸¹ nitelendirmesi de mezkûr iki şahsın Sâlim b. Abdullah'la olan yakınlığının işaretidir.

Sâlim b. Abdullah'tan en fazla hadis nakleden raviler içerisinde üçüncü olan Mûsâ, Sâlim'den 38 hadis nakletmiş, bu hadisler tekrarlarıyla birlikte 204'e ulaşmıştır. Zikredilen 38 rivayetin içerisinde 23 merfû, Hz. Ömer, İbn Ömer ve Hz. Âişe'ye ait toplam 5 mevkûf, Kâ'b el-Ahbâr'a ait bir maktû ve Sâlim'e ait 9 maktû rivayet bulunmaktadır. Zikredilen rivayetlerin çoğunluğunun yemin, fezâil, edeb gibi konularda vârid olduğu ve Mûsâ *an Sâlim* isnadıyla eserlerde en fazla tekrarı verilen rivayetlerin "Hz. Peygamber'in yemini", "Hz. Peygamber'in Veda haccına giderken Zu'l-huleyfe denilen yerde gecelediği" ve "Kim elbisesini kibir amacıyla uzatırsa Allah ona kıyamet günü nazar etmez" gibi rivayetler olduğu görülmektedir.⁵⁸²

Mûsâ b. Ukbe'nin, Sâlim'in hayatı ve ibadetleri hakkında detaylı bilgiler nakletmesinin yanı sıra İbn Ömer'in hareketlerinin arka planının bilinmesinde de önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Nitekim pek çok rivayette Sâlim'den "Babam şöyle yapardı...", "Babamı şöyle yaparken gördüm..."

⁵⁷⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XII, 297.

⁵⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 98; VII, 308.

⁵⁷⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 273.

⁵⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 153.

⁵⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 27; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, 4127.

⁵⁸¹ Mizzî, *Tehzîb*, VII, 446; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 61.

⁵⁸² Rivayetler için bkz. *Muvatta'*, "Hacc", 30; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 100; Ahmed b. Hanbel, IX, 254 (5351), 269 (5368).

ya da “Babam şöyle yapılmasını hoş görmezdi...” şeklinde nakillerde bulunmuş,⁵⁸³ böylece İbn Ömer’in yaşantısının, ibadetlerinin ve fetvalarının sonraki nesillere aktarılmasına katkıda bulunmuştur. Mûsâ’nın rivayetlerinin öne çıkan bir diğer tarafı da Sâlim b. Abdullah aracılığıyla İbn Ömer’in bir uygulamasını aktardıktan sonra, Sâlim’in de böyle yaptığını bildirmesidir. Örneğin Sâlim’den “İbn Ömer’in bineğinin üzerinde namaz kıldığı” rivayetini aktardıktan sonra “Sâlim’i de böyle yaparken gördüğünü” söylemiş,⁵⁸⁴ “İbn Ömer’in tavaf ettikten sonra Kâbe’ye girerek iki rekât namaz kıldığını” naklederek,⁵⁸⁵ kendisinin de Sâlim’le birlikte aynı şekilde yaptığını bildirmiştir.⁵⁸⁶ Sâlim’in gördüğü her kabre selam vermeden geçmediğini, babası İbn Ömer’in de böyle yaptığını nakletmiştir.⁵⁸⁷ Yine Sâlim’den “İbn Ömer’in belirli yerleri seçerek oralarda namaz kıldığını” aktarmış, Sâlim’in de babasının namaz kıldığı yerlerde kılmaya gayret ettiğini söylemiştir.⁵⁸⁸ Mûsâ b. Ukbe’nin bu karşılaştırmalı rivayet üslûbu hem Sâlim’le babası arasındaki yakın ilişkiyi göstermesi hem de nesiller boyu devam eden “sünnet-i mâziye”yi aktarması açısından önem taşımaktadır.

B. SÂLİM B. ABDULLAH’TAN DEVAM EDEN AİLE İSNADLARI

Tâbiîn tabakasında Hz. Ömer ailesinde ilimle meşgul olan kişi sayısının fazla olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, babasının ilmini devam ettirmek noktasında en önemli ravi konumunda olan Sâlim b. Abdullah’tan da pek çok aile ferdinin hadis naklettiği görülmektedir. Bilhassa etbâü’t-tâbiîn tabakasında olup da Abdullah b. Ömer’e yetişme imkânı bulamayan pek çok aile üyesi Sâlim b. Abdullah aracılığı ile aile isnadlarını devam ettirme imkanına kavuşmuşlardır.

Sâlim b. Abdullah’tan hadis nakleden toplam 201 ravi içerisinde, 28’i aile üyesi ve 6’sı diğer akrabalarından olmak üzere toplam 34 kişinin Sâlim b. Abdullah’ın aile ve akrabalarından olduğu tespit edilmiştir. Ancak Sâlim b. Abdullah’tan hadis nakleden aile üyelerinin sayıca fazla olmasına karşın birkaç isim dışında kalanların Sâlim’den çoğunlukla bir ya da iki hadis naklettikleri görülmektedir. Dolayısıyla zikredilen ravilerin, Sâlim b. Abdullah’ın ilmini devam ettirmekten ziyade, ailenin tâbiîn tabakasındaki en bilgili kişisinden duyduklarını naklederek aile isnadlarının bir sonraki nesle aktarılmasına katkıda bulundukları söylenebilir. Bu sebeple, tâbiîn tabakasında Sâlim b. Abdullah’ta toplanan Ömer ailesi ilminin, Sâlim b. Abdullah’ın çocukları ve torunları yoluyla devam etmediği

⁵⁸³ Örnekler için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 575; V, 60, 62, 63; Ahmed b. Hanbel, X, 83 (5822).

⁵⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, X, 83 (5822).

⁵⁸⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 60.

⁵⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 369; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 273.

⁵⁸⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 575; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 27.

⁵⁸⁸ Buhârî, “Salât”, 88; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, II, 398.

görülmektedir. Nitekim Sâlim b. Abdullah'ın 11 çocuğu içerisinde ravi olarak bilinenler Ebû Bekir, Ömer ve Cafer olmakla birlikte sadece Ebû Bekir'in babasından rivayetlerine ulaşılabilmektedir. Sâlim b. Abdullah'ın rivayet nakleden torunları olarak, Yahyâ b. Abdullah b. Sâlim'e ek olarak Ali,⁵⁸⁹ Muhammed⁵⁹⁰ ve İbrahim b. Ebû Bekir b. Sâlim b. Abdullah⁵⁹¹ isimlerine ulaşılmışsa da Sâlim'in oğlu Ebû Bekir'in İbrahim ve Ali isimlerinde oğulları olduğu bilgisi hiçbir kaynaktan teyit edilememiştir. Muhammed b. Ebû Bekir b. Sâlim hakkında ise kaynaklarda hiçbir bilgi bulunamamıştır. Bu nedenle burada sadece Sâlim'in oğulları Ömer ve Cafer b. Sâlim ile torunu Yahyâ b. Abdullah b. Sâlim'e kısaca değinilecek, Ebû Bekir b. Sâlim ise müstakil bir başlık altında incelenecektir.

Ömer b. Sâlim b. Abdullah: Sâlim b. Abdullah'ın en büyük çocuğu olan Ömer b. Sâlim'in annesi Ümmü Hakem bint Yezid'dir. Sâlim ve Hafs adında iki oğlu olduğu bilgisi dışında ailesi ile ilgili bilgi verilmemiş, babasından herhangi bir rivayeti olduğu belirtilmemiştir.⁵⁹² Buhârî Ömer'in, dedesi İbn Ömer'den rivayet ettiğini ve kendisinden de Huşeym b. Abdurrahman'ın rivayet ettiğini söylemiştir.⁵⁹³

Cafer b. Sâlim b. Abdullah b. Ömer; Sâlim b. Abdullah'ın 11 çocuğundan beşincisi olan Cafer'in annesi ümmü veledir. Babası Sâlim'in amcası Âsım b. Ubeydullah'ın torunu Âişe bint Abdullah b. Ubeydullah ile evlenmiştir. Kaynaklarda Âsım ve Nişve adında iki çocuğunun bulunduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁴ Ebû Seleme b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'in "Sâlim'in vefat ettiği gün Cafer'i üzerindeki ridasını atmış ve sadece gömlekle yürürken gördüm."⁵⁹⁵ şeklindeki ifadesi, Cafer'in babasına olan sevgisinin ve dolayısıyla üzüntüsünün bir işareti olarak yorumlanabilir. Biyografisini veren eserlerde Cafer'in fakih olduğu, babasından ve babasının yakın arkadaşı Kâsım b. Muhammed'den rivayet ettiği, kendisinden de Ubeydullah b. Ömer'in kardeşi Abdullah b. Ömer el-Ömerî'nin rivayet ettiği bilgileri aktarılmaktaysa da rivayet eserlerinde hiçbir rivayeti bulunamamıştır.⁵⁹⁶

⁵⁸⁹ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, 154.

⁵⁹⁰ İbn Asâkir'in sened içerisinde "Muhammed b. Ebû Bekir b. Sâlim b. Abdullah b. Ömer es-Sâlimî" şeklinde verdiği ismi Mizzî, "Muhammed b. Ebû Bekir b. Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb" şeklinde vermektedir. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXIX, 48; Mizzî, *Tehzîb*, III, 126.

⁵⁹¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXX, 415; Mizzî, *Tehzîb*, III, 126.

⁵⁹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 372; Mütemmim, 224.

⁵⁹³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 161; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 113; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, 154.

⁵⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 223.

⁵⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 154, 372.

⁵⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 154, 372; Mütemmim, 223; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 455; Belâzürî, *Ensâb*, X, 456; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 480.

Yahyâ b. Abdullah b. Sâlim: Sâlim b. Abdullah'ın torunu Yahyâ, dedesi Sâlim b. Abdullah'a yetişememesine rağmen onun meşhur talebelerinden Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî⁵⁹⁷ ve Mûsa b. Ukbe gibi isimlerden den hadis almış, kendisinden de Abdullah b. Vehb gibi tanınmış raviler hadis almıştır.⁵⁹⁸ 153/770 yılında Mısır'da vefat ettiği bildirilmektedir.⁵⁹⁹ Nesâî onun "hadis rivayetinde sağlam" olduğu söylemiş, İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmesine rağmen bazen hata yaptığını söylemiştir.⁶⁰⁰ Dârekutnî onu "sika", İbn Maîn "sadûk" olarak tavsif etmiştir.⁶⁰¹ Müslim, Ebû Dâvud ve Nesâî, eserlerinde Yahyâ'nın hadislerine yer vermişlerdir. Yahyâ b. Abdullah'ın rivayet ettiği hadisler incelendiğinde onun ilmini büyük oranda devam ettirenin talebesi Abdullah b. Vehb olduğu görülmektedir. Zira Yahyâ b. Abdullah'ın hadis rivayet eserlerinde yer alan toplam 94 rivayetinin 72'si İbn Vehb tarihiyle bizlere ulaşmaktadır.⁶⁰² Dolayısıyla Yahyâ b. Abdullah'ın rivayetleri Abdullah b. Vehb tarafından yazıya geçirilmiş ve *Câmi'* adlı eserinde yoğun olarak yer almıştır. "*Yahyâ b. Abdullah an Mûsa b. Ukbe an Sâlim b. Abdullah an İbn Ömer an Rasûlillah (s.a.v)*" şeklinde yer alan sened dışında dedesi Sâlim'in bir rivayetini naklettiğine dair bir bilgiye ulaşamamıştır.⁶⁰³

Görüldüğü gibi Sâlim b. Abdullah'ın ravi olarak tanınan çocukları olan Ebû Bekir'in babasından sadece 7 rivayeti bulunmuş, Cafer'in babasından hadis aldığı söylenmesine karşın ondan herhangi bir rivayeti bulunamamış, Ömer'in de dedesi İbn Ömer'den hadis naklettiği belirtilmesine rağmen babası Sâlim'den rivayet ettiğine dair bir bilgiye ulaşamamıştır. Aynı şekilde Sâlim b. Abdullah'ın torunu olan Yahyâ b. Abdullah b. Sâlim (ö. 153/770) de ravi olarak bilinmekteyse de dedesi Sâlim'den rivayet naklettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerinin aile isnadları aracılığı ile değil bilhassa Zührî, Hanzale b. Ebû Süfyân gibi çok hadis nakleden ravileri vasıtasıyla devam ettiği anlaşılmaktadır.

Sâlim b. Abdullah aile isnadları konusunda göze çarpan bir diğer husus, İbn Ömer'den hadis naklettikleri bilinmesine rağmen Sâlim b. Abdullah'tan rivayet nakletmeyen aile üyeleridir. Örneğin Sâlim b. Abdullah'ın yeğeni Muhammed b. Zeyd, dedesi İbn Ömer'den hadis nakletmesine karşın

⁵⁹⁷ Yahyâ'nın Ubeydullah b. Ömer'den aldığı rivayetler, Ubeydullah'ın Sâlim b. Abdullah'tan değil, çoğunlukla Zührî ya da Nâfi'den naklettiği rivayetlerdir. Örnekler için bkz. Bezzâr, *el-Müsne'd*, XIII, 162; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 362, 364; *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 68; VIII, 86.

⁵⁹⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 286; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 162.

⁵⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 408-409; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 369.

⁶⁰⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 249; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 408-409.

⁶⁰¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 592; *Tehzîb*, XI, 239-240.

⁶⁰² Örnekler için bkz. Abdullah b. Vehb, *Câmi'*, 113, 121, 204, 217, 267, 273.

⁶⁰³ Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 297.

amcası Sâlim'den rivayeti bulunmamaktadır.⁶⁰⁴ Aynı şekilde dedesi İbn Ömer'den ve amcası Abdullah b. Abdullah b. Ömer'den hadis naklettiği bilinen Abdullah b. Vâkîd b. Abdullah'ın da (ö. 119/737) diğer amcası Sâlim'den rivayeti bulunmamaktadır.⁶⁰⁵ Bu durum tabîî olarak İbn Ömer'e yetişebilen aile üyelerinin ondan nakletmeye gayret ettiğini göstermektedir. Nitekim Muhammed b. Zeyd'in oğlu Ömer b. Muhammed b. Zeyd (ö. 150'den önce), Abdullah b. Ömer'e yetişememiş, ancak Sâlim'den en fazla hadis nakleden aile üyelerinden biri olmuş, diğer oğlu Ebû Bekir de babasının amcası Sâlim'den 4 hadis nakletmiştir.

Sâlim b. Abdullah'tan en fazla hadis nakleden aile üyeleri içerisinde ilk sırayı 35 rivayetle Sâlim'in kardeşi Ubeydullah'ın torunu Hâlid b. Ebû Bekir b. Ubeydullah (ö. 162/779) almaktadır. Onu 28 rivayetle Ömer ailesinin meşhur ravisi Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım'ın (ö. 147/764) takip ettiği görülmektedir. Daha sonra 26 rivayetle Sâlim'in diğer kardeşi Zeyd'in torunu Ömer b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer (ö. 150'den önce), 24 rivayetle İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi' (ö. 117/735) ve 20 rivayetle Sâlim'in hem yeğeni hem de damadı olan Ömer b. Hamza b. Abdullah b. Ömer gelmektedir.

Aile üyelerinin Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği rivayetler genel olarak değerlendirildiğinde, aile içerisinde olmalarının avantajını kullanarak bilhassa Sâlim'in hayatı, ibadetleri ve fikhî görüşlerinin bilinmesinde önemli bir rol oynadıkları söylenebilir. Nitekim Sâlim'in kardeşinin torunu Hâlid b. Ebû Bekir b. Ubeydullah ve amcasının torunlarından Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım gibi bazı aile üyelerinin, Sâlim'in günlük yaşayışı, ibadetleri yerine getiriş biçimleri ya da fikhî görüşleri hakkında oldukça fazla rivayet naklettikleri görülmektedir.

Sâlim b. Abdullah'tan nakleden aile üyelerinin sayıca fazla olması sebebiyle bu kişiler oğlu Ebû Bekir b. Sâlim, yeğenleri, yeğenlerinin çocukları, amcalarının torunları-babasının amcalarının çocukları ve torunları, mevlâlar ve Sâlim b. Abdullah'ın diğer akrabaları şeklinde altı başlık altında incelenecektir. Bu başlıklar altında Sâlim b. Abdullah'tan nakleden aile üyelerinin kısa biyografileri, Sâlim'le ilişkilerinin durumu, ondan naklettikleri rivayetlerin sayıları ve içerikleri değerlendirilecektir.

1. Oğlu Ebû Bekir b. Sâlim b. Abdullah (ö.?)

Daha önce zikredildiği gibi Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakleden çocukları olarak Ebû Bekir, Cafer ve Ömer'in isimleri verilmekle birlikte sadece Ebû Bekir'in babasından rivayetlerine

⁶⁰⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 84; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 256; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 227.

⁶⁰⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 257; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 65.

ulaşılabilmektedir. Bu nedenle bu bölümde Sâlim'in çocukları içerisinde sadece Ebû Bekir b. Sâlim b. Abdullah'ın tanıtımına yer verilecektir.

Ebû Bekir b. Sâlim b. Abdullah b. Ömer el-Kureşî el-Adevî el-Medenî; Tâbiînün küçüklerinden olan Ebû Bekir'i İbn Sa'd dördüncü tabakada zikretmişse de İbn Hacer onu beşinci tabakadan saymıştır.⁶⁰⁶ Sâlim'in en büyük oğlu olan Ömer'le aynı anneden olup ikisinin de annesi Ümmü Hakem bint Yezid'dir. Babasının amcasının oğlunun kızıyla evlenmiş olan Ebû Bekir'in Sâlim, Huşeyme, Muhammed, Emetü'l-Hamîd ve Ömer adında beş çocuğu bulunmaktadır.⁶⁰⁷ Ebû Bekir'in sadece babasından rivayet naklettiği, kendisinden de babasının amcası Âsım'ın torunu Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî'nin rivayet naklettiği aktarılmaktadır.⁶⁰⁸ Ancak babasının amcası Âsım'ın torunlarından Âsım b. Ömer b. Hafs'ın da Ebû Bekir'den hadis aldığı görülmektedir.⁶⁰⁹ Hadis rivayetinde sika görülmüş,⁶¹⁰ Belâzürî de Ebû Bekir'in dürüstlüğü ve zühdüyle öne çıktığını aktarmıştır.⁶¹¹ Buhârî ile Müslim de onun birer rivayetini eserlerine almışlardır.⁶¹²

Ebû Bekir'in, babası Sâlim'den 7 hadis naklettiği, ancak bu rivayetlerin mükerrerleriyle birlikte 30'a ulaştığı görülmektedir. Bu yedi rivayetin içeriğine bakıldığında sadece bir tanesinin babası Sâlim'den nakledilen maktû bir rivayet olduğu,⁶¹³ geri kalan 6 rivayetin *Ebû Bekir an ebîhi an ebîhi an Rasûlillah* kanalıyla gelen merfû rivayetler olduğu görülmektedir. Rivayetlerin içeriğine bakıldığında ise hüküm bildiren rivayetler olmadığı, bilhassa “Kim bana yalan isnad ederse cehennemde onun için bir yer inşa edilir.” anlamına gelen meşhur hadisin ve Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'in fazileti hakkındaki hadislerinin öne çıktığı görülmektedir.⁶¹⁴

⁶⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 223; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 622.

⁶⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 372.

⁶⁰⁸ Ubeydullah b. Ömer aynı zamanda Sâlim b. Abdullah'tan da pek çok rivayet nakletmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, IX, 12; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 345; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 103; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 92; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 410; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 25; *Lisânü'l-mizân*, VII, 511-512.

⁶⁰⁹ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 53; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 325; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 505.

⁶¹⁰ İclî, *es-Sikât*, 492.

⁶¹¹ Belâzürî, *Ensâb*, X, 460.

⁶¹² Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 92-100, 148; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 24.

⁶¹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 345.

⁶¹⁴ Ebû Bekir'in babasından rivayetlerini görmek için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 177; Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 253; Buhârî, “Ashâbu'n-Nebî”, 6; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 2; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 505; III, 92; Taberânî, *el-Mucemu'l-kebir*, XII, 293-294; *el-Mucemu'l-evsat*, VIII, 82; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 138. Bu rivayetlerden İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde bulunan senedde “*Ebû Bekir b. Sâlim b. Abdullah an ebîhi an Rasûlillah*” şeklinde mürsel olarak verilmektedir. Aynı rivayet İbn Ebî Âsım'ın *es-Sünne*'sinde “*Ebû Bekir b. Sâlim an Sâlim b. Abdullah an ebîhi an Rasûlillah*” şeklinde muttasıl olarak verilmektedir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 177; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 625.

2. Kardeşi Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer (ö. 106)

Sâlim b. Abdullah'ın ana baba bir kardeşi Ubeydullah'ın biyografisi, Sâlim b. Abdullah'ın hayatı bölümünde anlatıldığı için burada tekrar değinilmeyecektir. Ubeydullah'ın, kardeşi Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği sadece bir rivayete rastlanmıştır. Ubeydullah'ın torunu Hâlid b. Ebû Bekir, dedesi Ubeydullah aracılığı ile “Sâlim b. Abdullah'ın sabah namazından sonra uyumadığını, ancak öğlen uykusu (kaylûle) uyuduğunu” aktarmış, daha sonra dedesi Ubeydullah'ın da aynı şekilde yaptığı haber vermiştir.⁶¹⁵

3. Yeğenleri

a. Abdulazîz b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö.?)

Ebû Muhammed Abdulazîz b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer: Sâlim'in kardeşi Abdullah'ın oğludur. Sığâr-ı tâbiünden ve altıncı tabakadandır. Babası Abdullah ve amcası Sâlim b. Abdullah'ın yanısıra Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm ve onun oğlu Muhammed b. Ebû Bekir'den rivayet ettiğine dair bilgiler mevcuttur.⁶¹⁶ Kendisinden de zühdü ile tanınan oğlu Abdullah ve Sâlim'in meşhur talebelerinden Hanzale b. Ebû Süfyân başta olmak üzere birkaç isim daha rivayet nakletmiştir.⁶¹⁷ Hadis rivayetinde “sika” ve “sadûk” olarak değerlendirilmiştir.⁶¹⁸ *Kütüb-i Sitte* musannifleri içerisinde sadece Nesâî onun rivayetlerini eserine almıştır. Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği sadece bir hadise ulaşılmış,⁶¹⁹ ancak “iyiliği emredip kötülükten sakındırmak” konusundaki bu merfû rivayette “Abdülazîz'in teferrüd ettiği, dolayısıyla rivayetin garîb olduğu” söylenerek rivayet tenkit edilmiştir.⁶²⁰

b. Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö.?)

Ebû Ubeyde (Ebû Abdullah) b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer; Ali b. el-Medîni'nin Ebû Ubeyde hakkında “Abdullah b. Abdullah b. Ömer'in oğlu olduğu”nu söylemesine dayanarak Sâlim'in kardeşi Abdullah'ın oğlu olduğu anlaşılan Ebû Ubeyde hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunamamıştır.⁶²¹

⁶¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 222.

⁶¹⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 158-160;

⁶¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 371-372; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 13; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XII, 192-193; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XXXVI, 298-303; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 656; *Târihu'l-İslâm*, III, 916; İbn Hacer, *Takrîb*, 357; *Tehzîb*, VI, 344-345.

⁶¹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 386; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 109.

⁶¹⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 95; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 287; Taberânî, Abdülazîz'in oğlu Abdullah'tan babası aracılığıyla “Abdullah b. Abdulazîz an ebihî an Sâlim” senediyle nakletmiştir. Ebû Nuaym ise bu rivayeti “Abdullah b. Abdulazîz an Sâlim” senediyle nakletmiştir. Yani bu senede Abdülazîz bulunmamaktadır.

⁶²⁰ İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadis*, V, 188; İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfu'l-ğarâib*, III, 378.

⁶²¹ Bkz. Ali b. el-Medîni, *Tesmiyetü men ruviye*, 81.

Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği tek rivayet tespit edilmiştir.⁶²² Taberânî senedde geçen Ebû Ubeyde'nin künyesinin "Ebû Abdullah b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer" olduğunu söylemekle yetinmiştir.⁶²³

c. Ömer b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö.?)

Ömer b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer: Ebû Ubeyde ve Abdülazîz'in kardeşi olan Ömer b. Abdullah, Sâlim'in kardeşinin oğludur. Hakkında terâcim eserlerinde pek fazla bilgi bulunamayan Ömer'in "kalîlü'l-hadis olduğu/az hadis rivayet ettiği" söylenmiştir.⁶²⁴ İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmektedir.⁶²⁵ Dedesi Abdullah b. Ömer, babası Abdullah ve amcası Sâlim'den rivayet ettiği kaydedilmektedir.⁶²⁶ Amcası Sâlim b. Abdullah'tan aldığı tek rivayet tespit edilmiştir.⁶²⁷

d. Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer (ö.?)

Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer: Sâlim b. Abdullah'ın kardeşinin oğlu olduğu anlaşılan Abdullah, pek çok kaynakta Sâlim b. Abdullah'ın mevlâsı olarak tanıtılmaktadır.⁶²⁸ Dördüncü tabakadan olduğu söylenen Abdullah'ın hayatı ve cerh-ta'dîl durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmektedir.⁶²⁹ Aile içerisinde amcası Sâlim b. Abdullah'tan hadis aldığı, kendisinden de sadece tek kişinin (Ebû Sahr Hamid b. Ziyâd'ın) rivayet naklettiği belirtilmektedir.⁶³⁰ Sâlim'den naklettiği üç rivayet bulunmaktadır.⁶³¹

⁶²² Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 279; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 318; Rivayet, "Sizden birinizin midesini irinle doldurması, şiirle doldurmasından iyidir." mânâsındaki merfû bir rivayettir.

⁶²³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 318.

⁶²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 370.

⁶²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 146.

⁶²⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 370; Zübeyrî, *Nesebü Kureys*, I, 358; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 456; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 167-168; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 287;

⁶²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 305; Rivayet, "Ömer b. Abdullah an ammihî Sâlim ve Nâfi an İbn Ömer an Rasûlillah" senediyle gelmektedir ve ahlâk konusundadır.

⁶²⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 136; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 287; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 162.

⁶²⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 1.

⁶³⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 136; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 98; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 1.

⁶³¹ Bu üç rivayet, kaynaklarda beş defa yer almıştır. Bu rivayetlerden ilki Sâlim b. Abdullah → Ebû Eyyûb el-Ensârî senediyle gelen ve Hz. Peygamber'in İsrâ hâdisesi ile ilgili merfû bir rivayettir. (Bkz. Ahmed b. Hanbel, XXXVIII, 533 (23552); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, III, 103; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 158). Geriye kalan iki rivayetten biri Sâlim'in Hz. Osman'dan munkatî' olarak naklettiği ve Hz. Osman'ın hadis rivayetinde yemin ettirdiği ile alakalı mevkûf bir rivayet olup (Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 169), diğeri köle hukuku konusunda İbn Ömer'den nakledilen mevkûf bir rivayettir (Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 162).

e. Ebû Bekir b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer (ö. 130'dan sonra)

Ebû Bekir b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer: Sâlim b. Abdullah'ın kardeşi Ubeydullah'ın oğludur. Tâbiînin orta tabakasından ve dördüncü tabakadandır.⁶³² Ebû Bekir'in oğlu Hâlid, Sâlim'den en çok rivayet nakleden aile üyeleri arasında olmasına rağmen babası Ebû Bekir'den rivayeti bulunmamaktadır.⁶³³ Hadis rivayetinde “sika” olarak değerlendirilmiş, az hadis rivayet ettiği söylenmiş, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî onun rivayetlerini eserlerine almışlardır.⁶³⁴ Aynı zamanda dedesi İbn Ömer'den de hadis nakletmiş, kendisinden de Ömer b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer ve Zührî hadis almıştır.⁶³⁵ Amcası Sâlim'den aldığı tek rivayet “sol elle yemenin nehyedildiği” merfû hadistir.⁶³⁶ Aynı rivayeti Ebû Bekir'in kardeşi Kâsım b. Ubeydullah da amcası Sâlim b. Abdullah'tan aktarmıştır.⁶³⁷ Dârekutnî, *el-İlelû'l-vâride*'sinde “*Kâsım an Sâlim b. Abdullah*” senediyle gelen rivayeti incelerken Kâsım'ın adının “Ebû Bekir b. Ubeydullah” olduğunu söylemektedir.⁶³⁸ Ancak, Ebû Bekir ve Kâsım'ın kardeş olduğu, hatta farklı annelerden dünyaya geldikleri, ayrıca Kâsım'ın künyesinin Ebû Muhammed olduğu bildirilmektedir.⁶³⁹

f. Kâsım b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer (ö. 130/747)

Ebû Muhammed Kâsım b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer: Tâbiînin küçüklerinden olan Kâsım, Sâlim'in kardeşi Ubeydullah'ın oğludur.⁶⁴⁰ Az hadis rivayet ettiği ve hadis rivayetinde sika olduğu bildirilmektedir.⁶⁴¹ Dedesi İbn Ömer,⁶⁴² amcası Sâlim ve babası Ubeydullah'tan hadis nakletmiş, kendisinden de amcasının iki torunu Ömer ve Âsım b. Muhammed b. Zeyd hadis almışlardır.⁶⁴³

⁶³² İbn Hacer, *Takrîb*, 623.

⁶³³ Bkz. Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 33.

⁶³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 370; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 340; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 567; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 32; *Lisânü'l-Mizân*, VII, 512.

⁶³⁵ Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 135; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 119-121; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 411.

⁶³⁶ Rivayet aynı senedle İbnü'l Cârûd'un *el-Müntekâ*'sında ve Ebû Avâne'nin *el-Müstahrec*'inde yer almaktadır. İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, 220; Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, V, 147.

⁶³⁷ Örnekleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, X, 326 (6184); Müslim, “Eşribe”, 106; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 307; İbnü'l-A'rabî, *el-Mu'cem*, I, 398; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, IX, 418.

⁶³⁸ Dârekutnî, *el-İlel*, II, 47; IX, 195; XIII, 236, 238.

⁶³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 155-156; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 396; XXXIII, 119-121.

⁶⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 451; Kâsım'ın annesi, Sâlim b. Abdullah'ın teyzesinin oğlu ve yakın arkadaşı olan Kâsım b. Muhammed'in kızı Ümmü Abdullah bint Kâsım'dır (Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 370).

⁶⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 370; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 302; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 396-399.

⁶⁴² İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 302; Ancak İbn Hacer, Kâsım'ı altıncı tabakadan yani sahâbe ile görüşmeyenler tabakasından saymaktadır. İbn Hacer, *Takrîb*, 451.

⁶⁴³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 165; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 112; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, II, 139; İbn Hacer, *Takrîb*, 451; *Tehzîb*, VIII, 325.

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'inde yer verdiği Kâsım'ın rivayetlerine Müslim ve Nesâî de eserlerinde yer vermiştir.⁶⁴⁴ Kâsım b. Ubeydullah'ın, Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği iki rivayet tespit edilmiştir.⁶⁴⁵

g. Ömer b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer (ö.?)

Ömer b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer: Sâlim b. Abdullah'ın kardeşi Ubeydullah'ın oğludur. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte Sâlim b. Abdullah'tan rivayet ettiği ve kendisinden de yine aile içerisinde Ömer b. Muhammed b. Zeyd ve Ubeydullah b. Ömer'in hadis aldığı bilgileri mevcuttur.⁶⁴⁶ İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.⁶⁴⁷ Ömer'in Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği tek rivayet "Mümin bir kadının, kocası dışında hiçkimsenin vefatı için üç günden fazla yas tutamayacağını" ifade eden merfû bir rivayettir.⁶⁴⁸

h. Hafsa bint Zeyd b. Abdullah b. Ömer (ö.?)

Hafsa bint Zeyd b. Abdullah b. Ömer: Sâlim'in kardeşi Zeyd'in kızı olan Hafsa'nın hakkında "kendisinden Abdullah b. Hâris el-Cumahî'nin hadis naklettiği"⁶⁴⁹ bilgisi dışında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Hafsa'nın, amcası Sâlim b. Abdullah'tan, zina hakkındaki maktû bir rivayet haricinde başka bir rivayetine de rastlanmamıştır.⁶⁵⁰

i. Ömer b. Hamza b. Abdullah b. Ömer (ö.?)

Ömer b. Hamza b. Abdullah b. Ömer: Sâlim'in hem kardeşinin oğlu hem de damadı olan Ömer, tâbiînin küçüklerinden ve altıncı tabakadandır.⁶⁵¹ Kûfe'ye yerleştiği bildirilmektedir.⁶⁵² Amcası Sâlim b. Abdullah'tan ve Nâfi'den rivayet ettiği aktarılmaktadır.⁶⁵³ Hadis rivayetinde kuvvetli olmamak,

⁶⁴⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 396-399.

⁶⁴⁵ Kâsım b. Ubeydullah'ın Sâlim b. Abdullah'tan aktardığı iki rivayet, tekrarlarıyla birlikte ona ulaşmıştır. İlk rivayet kardeşi Ebû Bekir'in de Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği "sol elle yeme-içmenin nehyedildiğini" ifade eden rivayettir ve bu on rivayetin sekizini farklı sened ve ufak metin değişiklikleriyle bu konudaki rivayetler oluşturmaktadır. (Bkz. Ahmed b. Hanbel, X, 326 (6184); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 406; Müslim, "Eşribe", 106; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 307; Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, V, 147; İbnü'l-A'rabî, *el-Mu'cem*, I, 398; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, IX, 418; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, s. 220). Diğer rivayet ise "Bizi aldatan bizden değildir" hadisinin iki farklı senedidir (Bkz. Dârimî, "Buyû", 10; Dûlâbî, *el-Künâ*, II, 743).

⁶⁴⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 175; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 120.

⁶⁴⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 164.

⁶⁴⁸ Fâkihî, *el-Fevâid*, I, 266. Bu rivayet, "(İbn Ömer'in hanımı) Safiyye bint Ebû Ubeyd an Hz. Hafsa" ve "Nâfi' an İbn Ömer" aile senedleriyle de eserlerde yer almış (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 199; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 51 (26455); Müslim, "Talâk", 63; Bezzâr, *el-Müsne'd*, XII, 181) ancak Sâlim b. Abdullah senedi başka bir eserde bulunamamıştır.

⁶⁴⁹ İbn Ebî Hayseme, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 159; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 33; Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 396; İbn Hacer, *Tehzîb*, V 179.

⁶⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 3.

⁶⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 446; İbn Hacer, *Takrîb*, 411.

⁶⁵² Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 148; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 168;

⁶⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 104; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 168; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 311-312.

münker hadis nakletmek, rivayette hata etmek gibi sebeplerle cerhedilmiş ancak bazı âlimler tarafından hadisinin yazılabileceği söylenmiştir.⁶⁵⁴ Bununla birlikte Buhârî'nin ta'liken yer verdiği Ömer b. Hamza rivayetlerine Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce de eserlerinde yer vermişlerdir.⁶⁵⁵

Ömer b. Hamza, amcası Sâlim b. Abdullah'ın hayatı ve fikhî görüşlerini de nakletmiştir. Bunun yanı sıra *Sâlim an İbn Ömer an Ömer* senediyle büyük dedesi Hz. Ömer hakkında da pek çok rivayet naklettiği görülmektedir. Yukarıda zikredildiği gibi Ömer b. Hamza hata etmekle cerhedildiği halde bu rivayetler hadis kaynaklarında yaygın olarak yer almış, Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği toplam 20 rivayetin sayısı mükerrerleri ile birlikte 43'e ulaşmıştır.⁶⁵⁶

4. Yeğenlerinin Çocukları

a. Hâlid b. Ebû Bekir b. Ubeydullah (ö. 162/779)

Hâlid b. Ebû Bekir b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer: Sâlim'in kardeşi Ubeydullah'ın torunu olup, etbâü't-tâbiînün büyüklerinden ve yedinci tabakadandır.⁶⁵⁷ Aile içerisinde Sâlim b. Abdullah'ın ilminden en fazla istifade eden ve ondan en çok rivayette bulunanlardandır. Babasının amcası olan Sâlim dışında yine aile içerisinde Sâlim'in kardeşi Hamza b. Abdullah'tan ve dedesi Ubeydullah b. Abdullah'tan da hadis almıştır. Kendisinden de oğlu Ubeydullah b. Hâlid başta olmak üzere İshâk b. Muhammed, Zeyd b. el-Hubâb, Ma'n b. İshâ gibi kişiler rivayet nakletmiştir.⁶⁵⁸

Hâlid b. Ebû Bekir, "kesîru'l-hadis/çok hadis rivayet eden"⁶⁵⁹ bir ravidir. Ancak bazı münekkitler tarafından cerhedilmiştir.⁶⁶⁰ *Kütüb-i Sitte* musannifleri içerisinde sadece Tirmizî onun bir rivayetine yer vermektedir.

⁶⁵⁴ Yahyâ b. Maîn, *Suâlât*, I, 439; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 506; Nesâî, *ed-Duafâ*, 83; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 153; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 168; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 35-38; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-duafâ*, I, 123; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, II, 207; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 58; Muğnî, II, 465; *Târîhu'l-İslâm*, III, 933; *Mîzân*, III, 192; İbn Hacer, *Takrîb*, 411; *Tehzîb*, VII, 437; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 316.

⁶⁵⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 311.

⁶⁵⁶ Bu rivayetlerin üçünün Hz. Ömer'den, birinin İbn Ömer'den mevkûf, ikisinin Sâlim'den maktû, geri kalan on dört rivayetin ise merfû rivayetler olduğu görülmektedir. Rivayetlerin içeriklerine göz atıldığında ise ibadetle ilgili konuların oldukça sınırlı olduğu, buyû', gayb ve fezail ile ilgili rivayetlerin ise yoğunlukta olduğu görülmektedir. Örnekler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 135, 189; Ahmed b. Hanbel, IX, 486 (5674); X, 117 (5878); Buhârî, "İstiskâ", 3; Müslim, "Kıyâme", 1; İbn Mâce, "Fezâil", 15; Ebû Dâvud, "Buyû'", 29; "Sünne", 21; Bezzâr, *el-Müsne'd*, I, 226, 229; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, I, 198; IX, 392, 393.

⁶⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 461; İbn Hacer, *Takrîb*, 187.

⁶⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 323; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 33-34; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 351.

⁶⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 461; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 82.

⁶⁶⁰ Buhârî, Hâlid'in Sâlim'den münker rivayetleri bulunduğunu (Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 91; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 33-34; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 351; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 82; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 207), İbn Hibbân "hadis rivayetinde hata ettiğini" söylemiş (Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 254), Dârekutnî "leyse bi-kavî/hadis rivayetinde kuvvetli değildir", İbn Hacer

Hâlid b. Ebû Bekir, Sâlim'den en fazla maktû rivayet nakleden talebesidir. Ayrıca pek çok rivayetinde Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed'i birlikte zikretmesi Hâlid'in, Sâlim ve Kâsım'ın ilim meclisinde bulunmuş olduğunun delilidir.⁶⁶¹ Hâlid b. Ebû Bekir, Sâlim b. Abdullah'tan sadece rivayet nakletmekle yetinmemiş, akraba olmalarının sağladığı imkânla onun ibadetlerini ve ev hayatını dikkatle inceleyerek sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır.

Hâlid'in Sâlim b. Abdullah'tan 35 rivayeti vardır.⁶⁶² Sâlim'den abdest, namaz, oruç, zekât ve bilhassa hac gibi ibadetle alakalı meselelerin yanı sıra giyim-kuşam, evlilik, cenaze gibi sosyal hayata dair rivayetler de nakleden Hâlid, böylece Sâlim b. Abdullah'ın fikhî görüşlerinin ve davranışlarının bilinmesinde önemli bir görev üstlenmiştir.

b. Bilâl b. Ebû Bekir b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer (ö.?)

Bilâl b. Ebû Bekir b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer: Sâlim'in kardeşi Ubeydullah'ın torunu olan Bilâl hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakletmiş ve kendisinden de aile içerisinde Âsım b. Ömer el-Ömerî'nin hadis almıştır.⁶⁶³ Hakkında herhangi bir cerh-ta'dîl ifadesine rastlanmamıştır. Sâlim'den naklettiği tek hadis vardır⁶⁶⁴ ancak bu hadisin Sâlim'den naklinin sabit olmadığına dair bilgiler mevcuttur.⁶⁶⁵

c. Ebû Bekir b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer (ö. 150/767)

Ebû Bekir b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer: Sâlim b. Abdullah'ın kardeşi Zeyd'in torunu olan Ebû Bekir, etbâü't-tâbiînün büyüklerinden ve yedinci tabakadandır.⁶⁶⁶ Babasının amcası Sâlim b. Abdullah'tan rivayette bulunmuştur.⁶⁶⁷ Babası Muhammed b. Zeyd ve Nâfi'den hadis aldığı,

ise "fihi leyyin/onda gevşeklik vardır" diyerek cerhetmişlerdir (Bkz. Dârekutnî, *el-İlel*, II, 22; İbn Hacer, *Takrîb*, 187). İbn Ebî Hâtim ise Hâlid'i "hadisi yazılabilir" olarak değerlendirmektedir. (Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 323).

⁶⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 235, 237, 249, 395; II, 328, 482; III, 347, 397; V, 135.

⁶⁶² Hâlid b. Ebû Bekir'in Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği 35 rivayetin hadis kaynaklarında toplam 44 defa yer aldığı görülmektedir. Bu 35 rivayetin dördü merfû iken 31'i Sâlim'den maktûdur. "Ayakların meshi", "cennetin özellikleri" ve "Hz. Ömer'in fazileti" konularında vârid olan merfû rivayetlerin, ufak tefek değişikliklerle 12 defa tekrar verildikleri görülmektedir. (Rivayetler için bkz. Tirmizî, "Sıfatü'l-Cenne", 14; Bezzâr, *el-Müsne'd*, I, 242; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, I, 158; IX, 407; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 360; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 91; Beyhakî, *es-Sünen*, I, 437). Diğer kısım olan Sâlim'den maktû rivayetlerin sadece biri Fâkihî'nin *Ahbâru Mekke*'sinde, geri kalan 30 rivayetin tamamı İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserinde bulunmaktadır. (Rivayetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 22, 44, 46, 212, 235, 237, 249, 300, 395, 500; II, 110, 170, 328, 400, 459; III, 21, 188, 189, 278, 283; V, 135, 222, 334; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 172).

⁶⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 398; Dârekutnî, *el-İlel*, XIII, 136.

⁶⁶⁴ Sâlim'den naklettiği bu tek hadis, benzer metinlerle üç kaynaktan yer almıştır. Bkz. Bezzâr, *el-Müsne'd*, XII, 275; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, IX, 358; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 294.

⁶⁶⁵ Dârekutnî, *el-İlel*, XIII, 136.

⁶⁶⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 624.

⁶⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 337; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLV, 325.

kendisinden de kardeşi Ömer b. Muhammed, kardeşinin oğlu Osman b. Vâkıd b. Muhammed ve Şu'be b. el-Haccâc gibi isimlerin rivayette bulunduğu bildirilmektedir.⁶⁶⁸ Az hadis rivayet ettiği, hadis rivayetinde “sika” olduğu söylenmiştir.⁶⁶⁹ *Kütüb-i Sitte* eserleri içerisinde sadece Nesâî onun bir rivayetine yer vermiştir.⁶⁷⁰ Sâlim'den aldığı tek rivayet ise cüzzâm hastalığı hakkındadır.⁶⁷¹

d. Ömer b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer (ö. 150'den önce)

Ömer b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer: Sâlim'in kardeşi Zeyd'in torunu olan Ömer b. Muhammed, tâbiûnin küçüklerinden ve altıncı tabakadandır.⁶⁷² Kardeşi Ebû Bekir ile yakın tarihlerde vefat ettiği aktarılmaktadır.⁶⁷³ Bugünkü Filistin bölgesinde yer alan Askalân'ın fethinden sonra oraya yerleştiği için bazı kaynaklarda “Askalânî” nisbesiyle anılmaktadır.⁶⁷⁴ Ömer b. Muhammed'in az hadis rivayet ettiği söylenmiş ve sika olduğu belirtilmiştir.⁶⁷⁵ İbn Adî ise onu *el-Kâmil* adlı eserinde zikretmiş ve “hadisi yazılabilir” olarak nitelendirmiştir.⁶⁷⁶ Babasının amcası Sâlim haricinde yine aile içerisinde dedesi Zeyd b. Abdullah, kardeşleri Ebû Bekir ve Zeyd b. Muhammed, babasının amcasının oğulları Abdullah b. Vâkıd, Kâsım b. Ubeydullah b. Abdullah, Ebû Bekir b. Ubeydullah b. Abdullah, ailenin mevlâları Nâfi, Zeyd b. Eslem ve Abdullah b. Dînâr gibi isimlerden hadis almıştır.⁶⁷⁷ Kendisinden de yine aile içerisinde kardeşi Âsım b. Muhammed haricinde Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne gibi isimlerin hadis naklettiği aktarılmaktadır. Tirmizî haricinde tüm *Kütüb-i Sitte* musannifleri onun rivayetlerini eserlerine almışlardır.⁶⁷⁸

Ömer b. Muhammed'in, Sâlim b. Abdullah'tan tekrarsız 26 rivayeti bulunmuştur.⁶⁷⁹ Bu 26 rivayetin 20 tanesi merfû, geri kalan 6 rivayetin ikisi Hz. Ömer'den, ikisi İbn Ömer'den mevkûf, kalan

⁶⁶⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 135-136; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 412; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 38.

⁶⁶⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 436; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, IX, 10; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 337.

⁶⁷⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 135-136.

⁶⁷¹ Rivayet, sahâbî ravisi atlanarak Hz. Peygamber'den mürsel olarak nakledilmiştir. Bkz. Ebû Nuaym, *Tıbbu'n-Nebevî*, I, 358.

⁶⁷² İbn Hacer, *Takrîb*, 417; İbn Hacer ve İbnü'l-İmâd'ın “Ömer b. Muhammed b. Yezîd b. Abdullah b. Ömer” şeklinde verdiği isim de bu kişi olmalıdır zira Abdullah b. Ömer'in Yezîd adında bir oğlu olduğu bilinmemektedir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, 417; *Tehzîb*, VI, 65; VII, 495-497; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 233.

⁶⁷³ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 499-503; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 934.

⁶⁷⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 190; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 131.

⁶⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 436-437; Ahmed b. Hanbel, *el-İlâel*, I, 254; İclî, *es-Sikât*, 360; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 165; İbn Şâhin, *Târihu esmâi's-sikât*, I, 134; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 499-503; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 495-497.

⁶⁷⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 423.

⁶⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 131-132; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XIII, 5; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 499-503; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 495-497.

⁶⁷⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 499-503.

⁶⁷⁹ Ömer b. Muhammed'in Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği bu 26 rivayet, tekrarlarıyla birlikte 38'i bulmuştur. Örnekler için bkz. *Muvatta'*, “Salât”, 63; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 410; Ahmed b. Hanbel, X, 325 (6182); Buhârî, “Menâkıb”, 35;

iki tanesi ise Sâlim'den maktûdur. Rivayetlerin içeriğine bakıldığında ise namaz, hac gibi ibadetlerle alakalı olanların az sayıda olduğu, nikâh, cenaze gibi muâmelât konularının ve hayâ, takvâ gibi edeb konularının yoğunlukta olduğu görülmekteyse de bilhassa namaz, aşure günü orucu ve “resim bulunan eve melek girmeyeceğini” konu edinen rivayetlerin, hadis kaynaklarında daha yaygın olarak yer aldığı tespit edilmiştir.

e. Ebû Bekir b. Ömer b. Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer (ö.?)

Ebû Bekir b. Ömer b. Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer: Sâlim b. Abdullah'ın kardeşi Abdurrahman'ın torunudur.⁶⁸⁰ Etbâü't-tâbiîn'in büyüklerinden ve yedinci tabakadandır.⁶⁸¹ Sika olarak değerlendirilmektedir.⁶⁸² Büyük dedesi Abdullah b. Ömer'den munkatı' rivayette bulunduğu da aktarılmaktadır.⁶⁸³ Kendisinden aile içerisinde babasının amcasının oğullarından Âsım ve kardeşi Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım, Ubeydullah'ın oğlu Kasım b. Ubeydullah b. Ömer'in yanı sıra Mâlik b. Enes gibi isimler de hadis almışlardır.⁶⁸⁴ Ebû Dâvud haricindeki *Kütüb-i Sitte* musannifleri Ebû Bekir'in rivayetlerine yer vermişlerdir. Sâlim b. Abdullah'tan sadece iki rivayeti bulunabilmiştir. Bu rivayetlerden biri Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, bayram namazını hutbeden önce kıldırıldıklarını anlatan rivayet iken,⁶⁸⁵ diğeri *Sâlim an İbn Ömer an Ömer* tarikiyle Hz. Ömer'den nakledilen ve develerin zekâtı hakkında mevkûf bir rivayettir.⁶⁸⁶

f. Abdullah b. Abdülazîz b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö. 184/800)

Ebû Abdurrahman Abdullah b. Abdülazîz b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer: Sâlim'in kardeşinin torunu olan Abdullah da babası Abdülazîz gibi Sâlim b. Abdullah'tan hadis rivayet etmiştir. Etbâü't-tâbiînden olan Abdullah, hadis rivayetinde sika ve sâlih olarak görülmüş, döneminde âbidliği ve zühdüyle öne çıkmıştır.⁶⁸⁷ Aile içerisinde babası Abdülazîz'den rivayet nakletmiş, kendisinden de

“Bedü'l-halk”, 7; “Libâs”, 94; Müslim, “Siyâm”, 121; “Libâs”, 43; Bezzâr, *el-Müsne'd*, XII, 277, 279; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, II, 112; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, IX, 408; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 392, 468, 722; III, 94; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 471.

⁶⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 437-438.

⁶⁸¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 624.

⁶⁸² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 655; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLIV, 188; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 126-129.

⁶⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 337; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 412; *Târîhu'l-İslâm*, III, 574; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 33.

⁶⁸⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IX, 13; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 828; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 126-129.

⁶⁸⁵ Şâfiî, *el-Müsne'd*, 75.

⁶⁸⁶ Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen*, V, 82; VI, 33.

⁶⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 501; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 104; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 19; *Meşâhîr*, I, 207; Mizzî, *Tehzîb*, XV, 241-242; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 302.

torunu Abdülhamîd'in yanı sıra Süfyân b. Uyeyne ve Abdullah b. Mübarek gibi tanınmış isimler de hadis nakletmişlerdir.⁶⁸⁸

Abdullah'ın babası vasıtasıyla Sâlim'den naklettiği rivayetler bulunmakla birlikte ondan doğrudan naklettiği iki rivayet bulunabilmiştir.⁶⁸⁹

5. Amcalarının Torunları

a. Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 132/750)

Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb: Sâlim b. Abdullah'ın amcası Âsım'ın torunu olan Âsım b. Ubeydullah, tâbiîn neslinin orta tabakasındandır.⁶⁹⁰ Çok hadis rivayet eden ravilerdendir. Ancak kendisiyle ihticâc edilmeyeceği, hıfzının çok kuvvetli olmadığı, münker ve muzdarib hadis naklettiği, vehminin ve hatalarının çok oluşu gibi sebeplerle cerhedilmiştir.⁶⁹¹ İclî'nin Âsım hakkında "lâ be'se bihî/Onda bir beis yoktur" demesi ve İbn Adî'nin "Zayıflığına rağmen hadisinin yazılabileceğini" söylemesi onun hakkında olumlu görüşler olarak değerlendirilebilir.⁶⁹² Babası Ubeydullah b. Âsım, amcası Abdullah b. Ömer, dedesinin amcasının oğlu Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb gibi aile üyeleri haricinde pek çok kişiden daha rivayet etmiş, kendisinden de amcasının torunları Âsım, Abdullah ve Ubeydullah b. Ömer b. Hafs, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne gibi isimler hadis almışlardır.⁶⁹³ Buhârî, *Halku ef'âli 'i-ibâd* adlı eserinde Âsım'ın rivayetlerine yer vermiş, *Kütüb-i Sitte* içerisinde de Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, onun rivayetlerine yer vermişlerdir.⁶⁹⁴

Âsım b. Ubeydullah, Sâlim b. Abdullah'tan toplam on hadis nakletmiştir. Bu rivayetlerden yedisi merfû iken, üçü Hz. Ömer'den mevkûf olarak nakledilmiştir. Merfû rivayetlerin çoğunlukla

⁶⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XV, 241-242; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 302.

⁶⁸⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 280, 287; Abdullah'ın Sâlim'den aldığı ilk rivayet "Kim bir çarşıya uğrar da 'Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîke leh.' derse Allah ona binlerce hasenât yazar" manasında merfû bir hadistir ve rivayet temel hadis kaynaklarında *Amr b. Dînâr an Sâlim b. Abdullah an İbn Ömer* tarikiyle meşhur olmuştur. (Bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 410 (327); Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 302; Begavî, *Şerhu's-sünne*, V, 132; Dârekutnî, *Amr b. Dînâr*'ın zabtının zayıf olması sebebiyle bu rivayeti tenkit etmektedir. Bkz. Dârekutnî, *el-İlel*, II, 51). Abdullah'ın Sâlim'den naklettiği ikinci rivayet, iyiliği emredip kötülüğü sakındırmakla ilgili merfû bir rivayettir. Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında Abdullah'ın babası Abdülazîz aracılığı ile Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği görülen bu rivayeti (Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 95) İbn Ebî Hâtim münker olarak değerlendirmektedir (Bkz. İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-hadis*, V, 188).

⁶⁹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 285.

⁶⁹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 373; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 347-348; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 127; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 387- 393; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 70; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 500-506; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 673; *el-Muğnî*, I, 321; İbn Hacer, *Takrîb*, 285; *Tehzîb*, V, 46-49.

⁶⁹² İclî, *es-Sikât*, 241; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 393.

⁶⁹³ Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 500- 506; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 673; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 46-49.

⁶⁹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 500- 506.

ayakların meshi, kader ve “Hz. Ömer’in umre yapmak için Hz. Peygamber’den izin istemesi üzerine Hz. Peygamber’in de ondan dua istemesi” konularında yoğunlaştığı görülmektedir.⁶⁹⁵ Mevkûf rivayetlerden ikisi Hz. Ömer’in vefat anı ve kefenlenmesi hakkında bilgi verirken üçüncüsü Hz. Ömer’in hayvancılıkla alakalı bir nehyini içermektedir.⁶⁹⁶

b. Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb (ö. 147/764)

Ebû Osmân Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer Hattâb: Hem anne hem baba tarafından Hz. Ömer’in torunu olup tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır.⁶⁹⁷ Devrinde Kureyşlilerin en seçkinleri arasında olduğu ifade edilen ve bazı kaynaklarda “Medine’nin yedi fakihinden biri” olduğu söylenen⁶⁹⁸ Ubeydullah’ın hadis ilmindeki güvenilirliği “sika, sebt, sâlih, hâfız, imam, hüccet” gibi lafızlarla ifade edilmiştir.⁶⁹⁹ Nitekim İbn Ömer’in mevlâsı Nâfi’nin ravileri arasında en meşhuru Ubeydullah olmuş, hatta *Ubeydullah* → *Nâfi* → *İbn Ömer* senedi en sahîh isnadlar arasında zikredilmiştir.⁷⁰⁰ Dedesinin amcası Abdullah b. Ömer’e yetişememiş ancak Nâfi ve Sâlim vasıtasıyla ondan rivayetler nakletmiştir. Dört yüzden fazla hadis nakletmiştir. Hocaları arasında akrabalarından babası Ömer b. Hafs, Sâlim’in oğlu Ebû Bekir, Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer ve kendi dayısı Hubeyb b. Abdurrahman ile Abdullah b. Dînâr, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, İbn Şihâb ez-Zührî gibi pek çok tanınmış ravi bulunmaktadır.⁷⁰¹ Kendisinden hadis nakledenler arasında aile içinde kardeşi Abdullah b. Ömer el-Ömerî, iki yeğeni Abdurrahman ve Kâsım b. Abdullah, Sâlim’in torunu Yahyâ b. Abdullah b. Sâlim b. Abdullah’ın yanı sıra Eyyûb es-Sahtiyânî, Hammâd b. Zeyd, Hammâd b. Seleme, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek, Abdürrezzâk es-San’ânî, Ma’mer b. Râşid

⁶⁹⁵ Bu 10 hadis, eserlerde 47 defa tekrar verilmiştir. Merfû rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 325 (195); 326 (196); 446 (387); VIII, 412 (4792); İbn Mâce, “Menâsik”, 5; Ebû Dâvud, “Vitr”, 23; Tirmizî, “Kader”, 3; “Deavât”, 127; Bezzâr, *el-Müsneid*, I, 231- 233; XII, 280; Ebû Ya’lâ, *el-Müsneid*, IX, 353, 429; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, XII, 308-309; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 47).

⁶⁹⁶ Bu mevkûf rivayetler için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 456; İbn C’ad, *Müsneid*, I, 136; Bezzâr, *el-Müsneid*, XII, 281.

⁶⁹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 373.

⁶⁹⁸ İbn Hacer’in, Ubeydullah için kullandığı “fukahâ-i seb’adan biridir” ifadesine (İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 38) değişik kaynaklarda da rastlanmaktadır. (Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 692; Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahfezî*, I, 54; Vellevî, *Şerhu Süneni’n-Nesâî*, III, 107; Mâzerî, *el-Mu’lim*, I, 543; Fesevî, *el-Ma’rife*, III, 62; İclî, *es-Sikât*, 318; Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 195); Ubeydullah’ın, “Medine’nin yedi fakihinden biri olduğu” ifadesinin hata olduğu iddiaları için bkz. Kahraman, “Ubeydullah b. Ömer b. Hafs”, *DİA*, XLII, 25-26.

⁶⁹⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 435; İclî, *es-Sikât*, 318; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 149; *Meşâhîr*, 212; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi’l-Müslim*, II, 13; Kazvinî, *el-İrşâd*, I, 293; İbn Asâkir, *Târihu Dumaşk*, XXX, 376; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, I, 314; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 124-130; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 685; *Târihu’l-İslâm*, III, 922; *Siyer*, VI, 304-307; Kahraman, “Ubeydullah b. Ömer b. Hafs”, *DİA*, XLII, 25-26.

⁷⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, I, 158-160; Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen*, XIV, 134; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, II, 124; İbn Hacer, *Silsiletü’z-zeheb*, Muhakkikin mukaddimesi, 12-13, 20.

⁷⁰¹ Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, V, 395; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 149; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi’l-Müslim*, II, 13; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 124-130; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 38-39.

gibi hadis ilminde öne çıkan isimler de bulunmaktadır.⁷⁰² Ubeydullah'ın rivayetlerine *Kütüb-i Sitte* eserleri başta olmak üzere birçok hadis eserinde yer verilmiştir.

Ubeydullah'ın Sâlim b. Abdullah'la akrabalık ilişkisinin bulunmasının sayesinde ondan, aile içerisinde şahit olduğu bazı olayları da naklettiği görülmektedir. Ancak yaşı küçük olduğu için Sâlim'den nispeten az hadis rivayet edebildiği söylenebilir. Nitekim Ubeydullah'ın kaynaklarda geçen “Ben büyüdüm ve ilim talep etmek istedim. Ömer ailesinin önde gelenlerine ‘Sâlim’den ne işittiniz?’ diye sordum. Onlar da ‘Sen İbn Şihâb’a git. Çünkü o, Sâlim’le sürekli biraradaydı.’ dediler. Ancak o zamanlar İbn Şihâb Şam’da olduğu için ben de Nâfi’nin yanına gittim. Böylece Allah bana büyük bir hayır kapısı açtı”⁷⁰³ sözleri, Sâlim’den fazla istifade edemediğini göstermektedir.

Ubeydullah b. Ömer’in Sâlim b. Abdullah’la rivayet ilişkisi hakkında eklenmesi gereken bir diğer bilgi, tıpkı Sâlim’in kardeşinin torunu ve meşhur ravisi Hâlid b. Ebû Bekir gibi onun da Sâlim’den naklettiği pek çok maktû rivayette Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed’i birlikte zikretmesidir. Öyle ki Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği maktû rivayetlerin çoğunluğu “Sâlim ve Kâsım’ı şöyle yaparken gördüm/duydum/O ikisi şöyle davranıyorlardı/söylüyorlardı” şeklinde her ikisinden maktû olarak nakledilmektedir.⁷⁰⁴ Bu durum da Ubeydullah b. Ömer’in Sâlim ve Kâsım’ın meclisinde bulunmuş olduğuna delildir. Ayrıca bazı rivayetlerinde Ubeydullah’ın, “Sâlim ve Kâsım’a şöyle soruldu” diyerek ikisine sorulan soruları ve cevapları aktarması, bu soruların söz konusu mecliste sorulduğu izlenimini vermektedir.⁷⁰⁵

Ubeydullah’ın, Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği rivayetlerin az bir kısmı merfû, büyük çoğunluğu ise Sâlim’den maktû olarak nakledilmiştir. Öyleki Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği 28 rivayetin sadece altısı merfû olup, biri İbn Ömer’den mevkûf, geri kalan 21 tanesi ise Sâlim’den maktû olarak nakledilmiştir. Merfû rivayetlerin içerisinde ibadetlerle ilgili olanların yanı sıra fezâil, edeb, yeme-içme ve yemin gibi farklı konularda vâridir. İbn Ömer’den sadece namaz hakkında mevkûf rivayet nakletmektedir. Maktû rivayetlerin içerikleri ise Ubeydullah b. Ömer ile Sâlim b. Abdullah arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilceği bazı ipuçları taşımaktadır. Maktû rivayetlerin birçoğunda Ubeydullah’ın, bilhassa Sâlim’in ibadetleri edâsına odaklandığı görülmektedir. Bu sebeple ondan

⁷⁰² Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, I, 314; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 124-130; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 922; Siyer, VI, 304-307; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 39.

⁷⁰³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 296; Fesevî, *el-Ma’rife*, I, 638; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LV, 315; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 129.

⁷⁰⁴ Örnekler için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 377; X, 178; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 218, 337, 453; II, 23, 166, 180, 206; III, 8, 213; IV, 247; V, 180; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 224.

⁷⁰⁵ Ubeydullah b. Ömer’in aktardığı, Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed’e sorulan soruların bazıları için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 377; X, 178.

naklettiği maktûlarda gusûl, namaz, zekât, hac, oruç benzeri ibadet konularının yoğunluğu göze çarpmaktaysa da evlilik, giyim-kuşam, yeme-içme gibi günlük hayatla ilgili konularda da pek çok rivayet nakletmiş,⁷⁰⁶ böylece Sâlim b. Abdullah'ın ibadetlerinin yanı sıra günlük yaşantısının bilinmesine de katkıda bulunmuştur.

c. Abdurrahman b. el-Mücebber (ö.?)

Abdurrahman b. el-Mücebber (Abdurrahman) b. Abdurrahman el-Asğar b. Ömer b. el-Hattâb: Hakkında fazla bilgi bulunmayan Abdurrahman b. el-Mücebber, Sâlim b. Abdullah'ın amcası Abdurrahman'ın torunudur.⁷⁰⁷ Yetim kalınca Sâlim'in onu himayesine aldığı ve kendi yanında yetiştirdiği aktarılmaktadır.⁷⁰⁸ Kendisinden oğlu Muhammed ve Mâlik b. Enes rivayet etmiştir.⁷⁰⁹ Hakkında "sika" ve "leyse bi şey" denilen⁷¹⁰ Abdurrahman b. el-Mücebber'in rivayetleri *Kütüb-i tis'a* içerisinde sadece *Muvatta* 'da nakledilmiştir.

Abdurrahman b. el-Mücebber'in, Sâlim b. Abdullah'ın hayatı ve ibadetlerine dair rivayetler naklettiği görülmektedir. Öyle ki ondan aktardığı tekrarsız beş rivayetin yalnızca biri merfûdur.⁷¹¹ Söz konusu dört maktû rivayetin içeriklerine bakılacak olursa rivayetlerin ezan, abdest, namaz ve nikâh olmak üzere dört konudan oluştuğu görülmektedir.⁷¹²

6. Babasının Amcasının Torunu

a. Abdulhamîd b. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb (ö. 105-125/724-743?)

Ebû Ömer Abdulhamîd b. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb: Tâbiînin orta tabakasından dördüncü tabakaya mensup olan Abdulhamîd b. Abdurrahman, Sâlim'in babası Abdullah'ın amcasının

⁷⁰⁶ Bu maktû rivayetlerin örnekleri için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 250, 330; VI, 377; X, 178; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 218, 337, 453; II, 13, 23, 77; III, 8, 141, 213; IV, 247; V, 131, 180.

⁷⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 437; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 300.

⁷⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 287.

⁷⁰⁹ Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, IV, 2013; Mizzî, *Tehzîb*, II, 103; İbn Nâsreddin, *Tavzîhü'l-müştebih*, VIII, 46; ancak oğlu Muhammed hadis rivayetinde ileri derecede zayıf olmakla cerhedilmiştir. Bkz. Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 102; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-duafâ*, 169; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 77.

⁷¹⁰ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 218; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 287; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 76; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-duafâ*, 128.

⁷¹¹ Abdurrahman'ın Sâlim'den aktardığı beş rivayet, tekrarlarıyla birlikte 10'a ulaşmaktadır. Sâlim vasıtasıyla aktardığı tek merfû rivayet Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat* ve *el-Mu'cemu'l-kebîr* adlı eserlerinde aynı senedle ancak ufak değişikliklerle verilmektedir. Krş. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, II, 247; *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 306.

⁷¹² Abdurrahman'ın Sâlim'den aktardığı maktû rivayetler ve tekrarları için bkz. *Muvatta* 'da, "Vukûti's-salât", 30; "Tahâret", 50; "Nikâh", 36; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 194; II, 129; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 262; *Ma'rifetü's-sünen*, I, 419.

torunudur. Ömer b. Abdülazîz döneminde Kûfe’de vâli olarak görevlendirilmiştir.⁷¹³ Hadis rivayetinde sika ve me’ mûn olarak değerlendirilmiştir.⁷¹⁴ Babası Abdurrahman b. Zeyd ve sahâbî Abdullah b. Abbas gibi zatlardan hadis almış, kendisinden de üç oğlu Zeyd, Abdülkebîr, Ömer ve İbn Şihâb’ın da hadis nakletmiştir.⁷¹⁵ Hişâm b. Abdûlmelik zamanında (h. 105-125/724-743) vefat ettiği bildirilmektedir.⁷¹⁶ Rivayetleri tüm *Kütüb-i Sitte*’de bulunmaktadır. Abdülhamîd’in Sâlim’den naklettiği tek rivayet, Sâlim’in babası aracılığı ile Hz. Âişe’den naklettiği merfû bir rivayettir ve toprak ekimi ile alakalıdır.⁷¹⁷

7. Mevlâlar

a. Nâfi‘ Mevlâ İbn Ömer (ö. 117/735)

İbn Ömer’in mevlâsı ve Sâlim’in meşhur talebelerinden olan Nâfi‘in hayatı ve Sâlim’le ilişkisi daha önce detaylıca anlatıldığı için burada sadece Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği rivayetlerin içeriği üzerinde durulacaktır. Nâfi‘in Sâlim b. Abdullah’ın diğer aile üyelerinin aksine, ondan maktû rivayet nakletmediği, çoğunlukla merfû ve İbn Ömer’den mevkûf hadisler naklettiği görülmektedir. Nitekim kaynaklar tarandığında Nâfi‘in Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği 24 rivayet tespit edilmiştir.⁷¹⁸ Bu rivayetlerden 15’inin merfû olduğu ve bu merfû rivayetlerin ibadet, muamelât, buyû‘, edeb gibi farklı konulardan oluştuğu görülmektedir.⁷¹⁹ Nâfi‘in, Sâlim aracılığı ile İbn Ömer’den naklettiği beş mevkûf rivayetin tümü İbn Ömer’in ibadetleri edâsı hakkındadır.⁷²⁰ Bu durumdan anlaşılmaktadır ki Nâfi‘, İbn Ömer’le sürekli birarada bulunmasına rağmen muttali olamadığı bazı uygulamaları onun oğlu Sâlim vasıtasıyla öğrenmiş ve nakletmiştir. Bu rivayetlere ek olarak Nâfi‘in, Sâlim b. Abdullah’tan iki mevkûf

⁷¹³ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, V, 263, 415; VI, 264; Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, VI, 45; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi’l-Müslim*, I, 442; Zehebî, *Tehzîb*, V, 372; *Siyer*, V, 149.

⁷¹⁴ İclî, *es-Sikât*, 286; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 117; Zehebî, *Siyer*, V, 149; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 119.

⁷¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 15-16; Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 449-452; Zehebî, *Tehzîb*, V, 372.

⁷¹⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 449-452; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 119.

⁷¹⁷ Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 446.

⁷¹⁸ Bu 24 rivayetin sayısı, tekrarlarıyla birlikte 70’e ulaşmaktadır. Bu mükerrerlerin büyük kısmının “Meleklerin, yanlarında çan bulunan kafileye yaklaşmayacağını” bildiren merfû hadisin çeşitli tariklerinden oluştuğu belirlenmiştir. Örnekler için bkz. İshak b. Rahûye, *el-Müsned*, IV, 247, 248; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 355 (26770), 363 (26777), 366 (26780); XLV, 392 (27400), 393 (27401), 399 (27409); Dârimî, “İsti’zan”, 45; Ebû Dâvud, “Cihâd”, 49.

⁷¹⁹ Merfû rivayetler için bkz. İshak b. Rahûye, *el-Müsned*, IV, 247; Buhârî, “Megâzî”, 37; Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 40; Ebû Ya‘lâ, *el-Müsned*, IX, 396; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, V, 16; VI, 250; IX, 111; *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, XII, 289, 290, 291, 302; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 238.

⁷²⁰ Mevkûf rivayetler için bkz. *Muvatta’*, “Tahâret”, 63; “Kasru’s-salât”, 12; “Hacc”, 171; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 237; II, 201; Beyhakî, *es-Sünen*, I, 208; III, 195.

rivayet daha naklettiği görülmektedir. Bu rivayetlerden ilki akitlerle ilgili ve Hz. Ömer'e ait, diğeri ise "Sâlim'in emzirilmesi" meselesiyle alakalı ve Hz. Âişe'ye ait mevkûf rivayetlerdir.⁷²¹

b. Abdullah b. Dînâr (ö. 127/744)

Ebû Abdurrahman Abdullah b. Dînâr el-Adevî el-Medenî: Abdullah b. Ömer'in mevlâsı olan Abdullah b. Dînâr, dördüncü tabakadandır.⁷²² Başta İbn Ömer olmak üzere Sâlim b. Abdullah ve Nâfi mevlâ İbn Ömer gibi dönemin önde gelen isimlerinden hadis rivayet etmiş, Ubeydullah b. Ömer, Âsım b. Ömer, Kâsım b. Abdullah b. Ömer el-Ömerî ve kendi oğlu Abdurrahman b. Abdullah b. Dînâr gibi pek çok kişi de kendisinden rivayet nakletmiştir.⁷²³ "Kesîru'l-hadis, sika, fakih, mustakîmu'l-hadis" olarak değerlendirilmekle birlikte⁷²⁴ Abdullah b. Dînâr, zaman zaman İbn Ömer'in diğeri mevlâsı Nâfi ile karşılaştırılmıştır. Hadis rivayetinde Nâfi'in ondan daha kuvvetli olduğunu söyleyenler çoğunlukta⁷²⁵ da ikisini aynı seviyede görenler de bulunmaktadır.⁷²⁶ Rivayetleri tüm *Kütüb-i Sitte*'de bulunan Abdullah b. Dînâr'ın, Abdullah b. Ömer'den naklettiği rivayetlerin fazla oluşu, Nâfi gibi Abdullah b. Dînâr'ın da sürekli efendisi İbn Ömer'le birlikte olduğuna delil gösterilebilir. Hatta pek çok rivayeti Nâfi ve Sâlim ile birlikte İbn Ömer'den naklettiği görülmektedir.

Abdullah b. Dînâr'ın, Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği dört rivayet tespit edilmiştir. İkisi Hz. Peygamber'den merfû diğeri ikisi Sâlim'den maktû olan bu dört rivayetin merfûlarından biri namaz diğeri de Mekke'nin fazileti hakkındayken, maktû olanların Sâlim'in hac konusundaki fiilleri ile alakalı olduğu görülmektedir.⁷²⁷

c. Abdullah b. Yesâr el-A'rec (ö.?)

Abdullah b. Yesâr el-Mekkî el-Kureşî el-A'rec; İbn Ömer'in mevlâsı olan Abdullah b. Yesâr, tâbiînin küçüklerinden olup beşinci tabakaya mensuptur.⁷²⁸ Aile içerisinde Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakletmiş, kendisinden de yine aile içerisinde ve Sâlim'in öğrencilerinden olan Ömer b. Muhammed

⁷²¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 469; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 203.

⁷²² İbn Hacer, *Takrîb*, 373.

⁷²³ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 81; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 46; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, I, 403; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 361; Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 471-473; Zehebî, *el-Kâşîf*, I, 549; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 201-202.

⁷²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 305; İclî, *es-Sikât*, 254; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 10; *Meşâhîr*, 129; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 265; Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 473; Zehebî, *Siyer*, V, 253; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 202. Ancak Ukaylî onu, İbn Ömer'den aktardığı bir rivayette teferrüd etmesi sebebiyle cerhetmektedir. Bkz. Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 247.

⁷²⁵ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîb*, VII, 331; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 202.

⁷²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 452; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 304.

⁷²⁷ bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 312; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 147, 157; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 292.

⁷²⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 330.

hadis almıştır.⁷²⁹ Hakkında fazla bilgi bulunamayan Abdullah b. Yesâr'ı, İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş, İbn Hacer de onun makbul olduğunu söylemiştir.⁷³⁰ *Kütüb-i Sitte* musannifleri içerisinde sadece Nesâî, Abdullah'ın bir hadisine yer vermiştir.⁷³¹

Abdullah'ın Sâlim'den naklettiği iki rivayet bulunmuştur. İlk rivayet, “Allah'ın kıyamet günü yüzüne bakmayacağı kişiler”i anlatan merfû bir rivayettir.⁷³² Diğer rivayet ise hilâfet konusundaki fazilet sıralamasını ifade etmektedir.⁷³³

d. Abdurrahman b. Sa'd mevlâ İbn Ömer (ö.?)

Abdurrahman b. Sa'd el-Kuraşî el-Kûfî el-Kureşî el-Adevî; Tâbiînin orta tabakalarından ve üçüncü tabakadan sayılan Abdurrahman b. Sa'd, İbn Ömer ailesinin mevlâlarındandır.⁷³⁴ Aslen Kûfelidir.⁷³⁵ “Sika” değerlendirmesi ile tevsik edilmiştir.⁷³⁶ Az hadis rivayet ettiği söylenmiş, kardeşi Abdullah b. Sa'd'dan ve İbn Ömer'den rivayet nakletmiş, kendisinden de Hammâd b. Ebû Süleyman gibi zatlar rivayet almıştır.⁷³⁷ İbn Ömer ve Sâlim'le birlikte Mekke'ye yolculuk ederken, Sâlim'e babasının namazı hakkında sorduğu bir rivayet tespit edilmiştir.⁷³⁸

e. Ebû Bekir b. Nâfi' (ö.?)

Ebû Bekir b. Nâfi' el-Kureşî el-Adevî mevlâ İbn Ömer; İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi'in oğludur.⁷³⁹ Etbâü't-tâbiînin büyüklerinden ve yedinci tabakadandır.⁷⁴⁰ Aile içerisinde babası Nâfi', Sâlim b. Abdullah, İbn Ömer'in hanımı Safiyye bint Ebû Ubeyd'den⁷⁴¹ hadis almış, kendisinden Mâlik b. Enes, Sâlim b. Abdullah'ın torunu olan Yahyâ b. Abdullah b. Sâlim ve Sâlim'in talebelerinden olan Cerîr b.

⁷²⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 233; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 203; Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 329; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 683; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 85.

⁷³⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 23; Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 329-330; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 85.

⁷³¹ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, 330; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 683; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 85.

⁷³² Bu rivayet yaklaşık aynı tarik ve metinlerle on üç yerde tekrar edilmektedir. Rivayetler için bkz. İbn Vehb, *el-Câmi'*, 55; Bezzâr, *el-Müsne'd*, XII, 270; Nesâî, “Zekât”, 71; *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 63; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XVI, 335; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XII, 302; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 144; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, X, 224, 278; XIII, 261; *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 500; X, 381.

⁷³³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XII, 302.

⁷³⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, 341.

⁷³⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, V, 237; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, III, 1480.

⁷³⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 93,97; Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 142-143; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 186.

⁷³⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 287; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 93,97; Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 142-143.

⁷³⁸ Ahmed b. Hanbel, IX, 80 (5047); Serrâc, *el-Müsne'd*, I, 459.

⁷³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 454; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, IX, 14.

⁷⁴⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 624.

⁷⁴¹ Ebû Bekir b. Nâfi'in, İbn Ömer'in hanımı Safiyye bint Ebû Ubeyd'den rivayeti bulunmakla birlikte ondan mürsel rivayet aktardığı bildirilmektedir. Bkz. Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 145-146.

Hâzım gibi birkaç kişi hadis rivayet etmiştir.⁷⁴² Hakkında “leyse bihî be’s, sadûk, sika, Nâfi‘in oğulları içinde -hadis rivayeti açısından- en güvenilir”⁷⁴³ denilmiştir.⁷⁴⁴ Zehebî ise onun rivayette yeterince kuvvetli olmadığını söylemektedir.⁷⁴⁵ Müslim, Ebû Dâvud ve Tirmizî, Ebû Bekir b. Nâfi‘in rivayetlerine eserlerinde yer vermişlerdir. Sâlim b. Abdullah’ın adı, Ebû Bekir’in hocaları arasında zikredilmişse⁷⁴⁶ de ondan naklettiği bir rivayete ulaşamamıştır.

f. Zeyd b. Eslem (ö. 136/753)

Ebû Üsâme Zeyd b. Eslem el-Kureşî el-Adevî: Ömer b. el-Hattâb’ın mevlâsı Eslem’in oğlu olan Zeyd b. Eslem tâbiînin orta tabakasındandır.⁷⁴⁷ Babası Eslem, kardeşi Hâlid ve İbn Ömer gibi aile üyelerinden hadis nakleden Zeyd’den de oğulları Üsâme,⁷⁴⁸ Abdullah ve Abdurrahman, yine Hz. Ömer ailesinden Abdullah ve Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî, Ömer b. Muhammed b. Zeyd el-Ömerî ve Sâlim’in torunu Yahyâ b. Abdullah b. Sâlim gibi pek çok kişi hadis almıştır.⁷⁴⁹ Sikadır ancak bazen irsâl yaptığı bildirilmektedir.⁷⁵⁰ Mescid-i Nebevî’de bir ilim halkası bulunan⁷⁵¹ Zeyd b. Eslem’in, muhaddisliği yanında tefsir ve fıkıh sahasında da âlim olduğu, hatta tefsir alanında bir eseri bulunduğu haber verilmektedir.⁷⁵² Rivayetleri tüm *Kütüb-i Sitte*’de bulunmaktadır.

Zeyd’in adı Sâlim b. Abdullah’ın talebeleri arasında zikredilmemektedir. Ancak Sâlim’den naklettiği iki rivayet tespit edilmiştir. Rivayetlerin ilki *Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem an ebîhi an Sâlim an İbn Ömer* senediyle gelen ve kuşluk namazı ile ilgili merfû bir rivayettir.⁷⁵³ Ancak rivayet, Abdurrahman b. Zeyd’in zayıf olduğu söylenilerek tenkit edilmiştir.⁷⁵⁴ Diğer rivayet ise *Üsâme b. Zeyd*

⁷⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, IX, 343; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 655; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi l-Müslim*, I, 100; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 145-147; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 41; *Lisânü l-Mizân*, VII, 455.

⁷⁴³ Ahmed b. Hanbel, Ebû Bekir’i ‘Nâfi‘in oğulları içerisinde en güvenilir’ olarak nitelendirmekteyse de Ömer b. Nâfi‘ in en kuvvetlisi olduğu, zira rivayetlerinin *Sahîhayn*’da bulunduğu söylenmiştir. Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 145; Zehebî, *Mizân*, IV, 505.

⁷⁴⁴ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 206; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 202-203; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 146; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 41.

⁷⁴⁵ Zehebî, *el-Muğnî*, II, 775; *Târîhu l-İslâm*, III, 763.

⁷⁴⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, Mütemmim, 409; Ebû Zür’a, *Kitâbü’l-duafâ*, II, 439; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, IX, 343; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 145.

⁷⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 222.

⁷⁴⁸ Oğlu Üsâme aynı zamanda Sâlim b. Abdullah’tan rivayet nakleden talebelerdendir.

⁷⁴⁹ Buhârî, *et-Târîhu l-kebîr*, III, 387; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, III, 555; Mizzî, *Tehzîb*, X, 12-18.

⁷⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 246; Nevevî, *Tehzîbü l-esmâ*, I, 200; Mizzî, *Tehzîb*, X, 12; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 395.

⁷⁵¹ Nevevî, *Tehzîbü l-esmâ*, I, 200; Süyûtî, *Tabakâtü l-huffâz*, 60.

⁷⁵² İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk*, XIX, 282.

⁷⁵³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 80.

⁷⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, VIII, 377 (4758 nolu hadisin açıklaması).

an ebîhi an Sâlim senediyle gelmiştir ve “cariyenin iddeti” ile alakalı olarak Sâlim’den maktû bir rivayettir.⁷⁵⁵

g. Üsâme b. Zeyd b. Eslem (ö. 137-158/754-775?)

Ebû Zeyd Üsâme b. Zeyd b. Eslem el-Kureşî el-Adevî: Hz. Ömer’in mevlâsı Eslem’in torunu olan Üsâme, etbâü’t-tâbiînün büyüklerinden ve yedinci tabakadandır.⁷⁵⁶ Halîfe Mansûr’un hilâfeti döneminde (137-158/754-775) vefat ettiği belirtilmektedir. Babası Zeyd, Nâfi, Sâlim b. Abdullah ve Sâlim’in yakın arkadaşı Kâsım b. Muhammed’den hadis nakleden Üsâme’den de Abdullah b. Mübarek ve Abdullah b. Vehb gibi şahıslar hadis almışlardır.⁷⁵⁷ Çok hadis naklettiği belirtilmiş ancak hıfzının zayıflığı sebebiyle cerhedilmiştir.⁷⁵⁸ Ebû Hâtım, hadisinin yazılabileceğini ancak onunla ihticâc edilemeyeceğini söylerken İbn Hibbân, Üsâme’nin rivayet ederken mevkûf haberi ref etmek, maktû haberi vasletmek, mürseli müsned olarak nakletmek gibi fâhiş hatalar yaptığını aktarmaktadır.⁷⁵⁹ Bununla birlikte Ali b. e-Medînî ve İbn Adî’nin Üsâme’yi ta’dîl eden bazı lafızları bulunmaktadır.⁷⁶⁰

Üsâme’nin Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği tek rivayet Mâlik’in *Muvatta* ‘ında yer almaktadır. “İbn Ömer’in cemaatle namaz kılarken Kur’ân’ı cehrî okumadığını” ifade eden mevkûf bir rivayettir.⁷⁶¹

8. Diğer Akrabalar

a. Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725)

Sâlim b. Abdullah’ın teyzesinin oğlu olan Kâsım b. Muhammed’in hayatı hakkında “Sâlim b. Abdullah’ın hocaları” kısmında bilgi verildiği için bu bölümde sadece Kâsım b. Muhammed’in Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği rivayetler konu edinilecektir.

⁷⁵⁵ Dârekutnî, *es-Sünen*, V, 72; Rivayetin ilk kısmı -cariyenin iddetinin iki hayız olduğunu ifade eden kısım- Sâlim’in iki talebesi Zührî ve Dâvud b. Kays tarafından nakledilmişse de (Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 222; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 146; Dârekutnî, *es-Sünen*, V, 69) rivayette geçen, Sâlim’in “Kur’ân ve sünnette böyle bir hüküm bulunmadığı halde müslümanların amelinin bu yönde olduğu”na dair ifadesi başka hiçbir kaynakta bulunamamıştır.

⁷⁵⁶ İbn Hacer, *Takrîb*, 98.

⁷⁵⁷ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 483; Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, II, 23; Mizzî, *Tehzîb*, II, 334; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 232; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 207.

⁷⁵⁸ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 157; Ahmed b. Hanbel, *el-İlâel*, II, 473; Nesâî, *ed-Duafâ*, 19; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 21; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 285; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 78-83; İbn Şâhin, *Târihu’l-esmâi’d-duafâ*, I, 54; İbnü’l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 95; Mizzî, *Tehzîb*, II, 334-338; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 66; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 207.

⁷⁵⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 179; Mizzî, *Tehzîb*, II, 334.

⁷⁶⁰ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, II, 23; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 77, 82.

⁷⁶¹ *Muvatta* ‘ (Şeybânî rivayeti), “Salât”, s. 61 (hadis no: 118). Rivayet, hadis kaynaklarında *Mâlik an Nâfi an İbn Ömer* senediyle meşhur olmuştur. Bkz. *Muvatta* ‘, “Salât”, 43; Ahmed b. Hanbel, IV, 509 (5096); Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, I, 220.

Kâsım b. Muhammed'in Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği bir rivayet tespit edilmiştir. “Oruçlunun hacamat yaptırmaması” ile ilgili olan bu rivayet, Sâlim'den maktûdur.⁷⁶²

b. Abdurrahman b. Kasım b. Muhammed (ö. 126/743)

Ebû Muhammed Abdurrahman b. Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk el-Kureşî et-Teymî: Sâlim b. Abdullah'ın hem çağdaşı hem de yakın arkadaşı olan Kâsım b. Muhammed'in oğlu olan Abdurrahman, tâbiînin küçüklerinden ve altıncı tabakadandır.⁷⁶³ Başta babası Kâsım'dan olmak üzere pek çok hadis rivayet etmiştir.⁷⁶⁴ Devrinin önde gelen muhaddis fakihlerindendir. “Sika”, “imam”, “fakih”, “sebt”, “hücce”, “zamanının en faziletlisi” gibi sıfatlarla güvenilirliği vurgulanmıştır.⁷⁶⁵ Tüm *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri bulunmaktadır. Abdurrahman'ın Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği tek rivayet, *Abdurrahman b. Kâsım an Sâlim an Âişe* senediyle Hz. Peygamber'den merfû olarak nakledilmiştir ve edeb konusundadır.⁷⁶⁶

c. Mûsâ b. Ömer b. Kudâme (ö.?)

Mûsâ b. Ömer b. Kudâme b. Maz'ûn el-Kureşî el-Cumahî el-Mekkî; Mûsâ b. Ömer, Hz. Ömer'in kız kardeşi Safiyye ile evli olan ve Hz. Ömer'in de onun kız kardeşi Zeyneb ile evli olduğu tanınmış sahâbî Kudâme b. Maz'ûn'un (ö. 36/656) torunudur.⁷⁶⁷ Dolayısıyla Mûsâ'nın dedesi Kudâme, Sâlim'in babası Abdullah b. Ömer'in dayısı olmaktadır. Mûsâ b. Ömer'in torunu Abdülmelik b. Kudâme de Ömer ailesinden rivayete devam etmiştir.⁷⁶⁸ Mûsâ'nın hayatı ve cerh-ta'dîl durumu hakkında fazla bilgi verilmemiştir. Mûsâ'nın Sâlim'den rivayet ettiği bir hadis tespit edilmiştir.⁷⁶⁹ Dedesi Kudâme b. Maz'ûn'un kardeşi ve ilk Müslümanlardan olan Osman b. Maz'ûn'un (ö. 2/623-24) fazileti ile alakalı Hz. Peygamber'in bir hadisidir.⁷⁷⁰

⁷⁶² Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 100.

⁷⁶³ İbn Hacer, *Takrîb*, 348.

⁷⁶⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 339-340; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 108; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 418.

⁷⁶⁵ İclî, *es-Sikât*, 298; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 278-279; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 62; *Meşâhîr*, 206; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, I, 451-452; eş-Şirâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 65; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XXXV, 327-337; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 303; Mizzî, *Tehzîb*, XVII, 347-352; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 640; *Târihu'l-İslâm*, III, 453; *Tezkîre*, I, 95; *Siyer*, VI, 6; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 354-355; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 322-323.

⁷⁶⁶ Bu tek rivayet, hadis eserlerinde dört defa yer almıştır. Bkz. Dûlâbî, *el-Künâ*, III, 1191; İbn Şâhin, *et-Terğîb*, 133; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 498; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, XII, 279.

⁷⁶⁷ Ünal, “Kudâme b. Maz'ûn”, *DİA*, XXVI, 312-313.

⁷⁶⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 554.

⁷⁶⁹ Bu tek hadisin iki farklı senedi, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat* ve *el-Mu'cemu'l-kebîr* adlı eserlerinde bulunmaktadır. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 324; *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 295.

⁷⁷⁰ Bu rivayetin farklı formları farklı senedlerle kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, XI, 238; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 209; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, XII, 220.

d. Kudâme b. Mûsâ (ö. 153/770)

Kudâme b. Mûsâ b. Ömer b. Kudâme b. Maz'ûn el-Kureşî el-Cumahî; Mûsâ b. Ömer b. Kudâme'nin oğlu olan Kudâme, tâbiînin küçüklerindendir ve beşinci tabakadandır.⁷⁷¹ Babası haricinde Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer ve Sâlim b. Abdullah gibi şahıslardan hadis aldığı bildirilmiş, kendisinden de oğlu İbrahim, kardeşi Ömer b. Mûsâ, Abdullah b. Ömer'in torunlarından Hafs b. Osmân b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer gibi bazı isimler hadis almıştır.⁷⁷² Mescid-i Nebvî'nin imamlığını yaptığı belirtilmiş, hadis rivayetinde de sika olarak değerlendirilmiştir.⁷⁷³ Kudâme'nin rivayetlerine, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce de yer vermiştir.

Kudâme'nin Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği toplam üç rivayet vardır.⁷⁷⁴ Bu rivayetlerden ilki “Kim kibir maksadıyla elbisesini uzun tutarsa Allah kıyamet günü onun yüzüne bakmaz” manasında merfû bir rivayettir.⁷⁷⁵ Diğer merfû rivayet “Bana kasten yalan isnad eden cehennemdeki yerine hazırlansın” anlamında meşhur merfû rivayettir.⁷⁷⁶ Son rivayet ise cariyelerle ilgili bir konuda Sâlim'den maktû bir rivayettir.⁷⁷⁷

e. Ömer b. Hüseyin (ö.?)

Ömer b. Hüseyin b. Abdullah el-Cumahî: Kudâme b. Maz'ûn ailesinin mevlâsı olan Ömer b. Hüseyin, tâbiînin orta tabakasındandır ve dördüncü tabakadan sayılmıştır.⁷⁷⁸ İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi'den de hadis nakleden Ömer b. Hüseyin, Medine'nin fakihlerindendir ve sika olarak değerlendirilmiştir.⁷⁷⁹ Müslim ve Ebû Dâvud onun rivayetlerini eserlerine almışlardır. Ömer b. Hüseyin'in ismi, Sâlim b. Abdullah'ın talebeleri arasında zikredilmemekle birlikte, Sâlim'den naklettiği

⁷⁷¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 454.

⁷⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 128; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, II, 149; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 553-555; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 365-366.

⁷⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 445; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 179; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 128; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 341; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 553-555; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 186; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 365-366.

⁷⁷⁴ Bu üç rivayet farklı tariklerle beş defa tekrar verilmiştir.

⁷⁷⁵ Bu merfû rivayet, üç eserde yer almaktadır. Bkz. Buhârî, “Libâs”, 5; Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 282; Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, V, 246.

⁷⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, VIII, 441. Bu rivayet hadis eserlerinde Sâlim'in oğlu Ebû Bekir'in babası ve dedesi İbn Ömer yoluyla nakledilen tarikiyle meşhur olmuştur. Hatîb, *Târih*'inde bu rivayeti Kudâme b. Mûsâ an Sâlim tarikiyle vermiştir ancak rivayet bu tarikle hiçbir eserde bulunamamıştır.

⁷⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 66.

⁷⁷⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 411.

⁷⁷⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 148; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 104; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 298-301; Zehebî, *Tezhib*, VII, 70; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 433.

bir rivayet tespit edilmiştir. Mezkûr rivayet sût kardeşliği ile alakalıdır ve Sâlim b. Abdullah'tan maktû olarak nakledilmiştir.⁷⁸⁰

f. Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720)

Ebû Hafs Ömer b. Abdülazîz b. Mervân b. el-Hakem el-Kureşî: Hulefâ-i Râşidin'in beşincisi kabul edilen⁷⁸¹ Ömer b. Abdülazîz'in annesi, Sâlim b. Abdullah'ın amcasının kızıdır.⁷⁸² Yaklaşık iki buçuk yıl Emevî halifeliği yapan Ömer b. Abdülazîz, aynı zamanda fakihdir ve pek çok hadis rivayet etmiştir. Annesinin amcası Abdullah b. Ömer'in yanı sıra Sâlim b. Abdullah, Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. Zübeyr ve İbn Şihâb gibi döneminin önde gelen tâbiîlerini de dinleme fırsatı bulmuştur.⁷⁸³ Kendisinden hadis nakleden pek çok şahıs arasında Eyyûb es-Sahtiyânî, Tevbe el-Anberî, Humeyd et-Tavîl ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî gibi aynı zamanda Sâlim'den hadis alan kişiler de bulunmaktadır.⁷⁸⁴ Hakkında "sika, me'mun, fakih, imâm ve sâlih" gibi ta'dîl ifadeleri kullanılan⁷⁸⁵ Ömer b. Abdülazîz'in rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'nin tamamında bulunmaktadır.

Ömer b. Abdülazîz'in halifeliğinden önce Hicaz valiliği yaptığı ve bu görevi boyunca hukukî meseleleri Medine'nin meşhur on fakihıyla istişare ederek çözüme ulaştırdığı bilinmektedir.⁷⁸⁶ Sâlim b. Abdullah'ın da bu meşhur fakihler arasında bulunması yanında akrabası olması dolayısıyla ondan çokça istifade etmiştir. Ömer b. Abdülazîz'in Sâlim'e çeşitli meseleler hakkında danıştığı pek çok rivayet bulunmaktadır.⁷⁸⁷ Bunların en meşhuru Ömer b. Abdülazîz'in göreve geldiğinde Sâlim'den, dedesi Hz. Ömer'in ehl-i zimme hakkındaki hüküm ve uygulamalarını yazmasını istediği mektubudur.⁷⁸⁸

Ömer b. Abdülazîz'in Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği üç rivayet tespit edilmiştir. Üçü de Hz. Ömer'le alakalı olan rivayetlerin ilki, Sâlim'in babası aracılığı ile Hz. Peygamber'den naklettiği ve Hz.

⁷⁸⁰ Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 275.

⁷⁸¹ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, 283; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 50.

⁷⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 253-320; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 174; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, II, 32; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLV, 126; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 436.

⁷⁸³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 122; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 432-447; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 475-478.

⁷⁸⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 432-447; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 475-478;

⁷⁸⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 151; Şirâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 64; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 17; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 432-447; Zehebî, *Tezkîre*, I, 89-91; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 475-478; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 50.

⁷⁸⁶ Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *DİA*, XXXIV, 53-55; Ömer b. Abdülazîz'in, dinî ve siyasi meselelerde fikirlerini almak üzere oluşturduğu bu danışma kurulu, çalışmanın üçüncü bölümünde detaylıca anlatılacaktır.

⁷⁸⁷ Bkz. İbn Vehb, *Câmi'*, 44; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 568; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 114; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 214; Beyhakî, *Şuabu'l-imân*, VI, 56; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLV, 174; LXIX, 97; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, VI, 2996; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 215.

⁷⁸⁸ İbn Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz*, 107; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 199; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 284; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLV, 175; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 349; Suyutî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 173.

Ömer'in faziletine dair merfû bir rivayettir.⁷⁸⁹ Diğer ikisi ise Hz. Ömer'in sosyal hayat düzenine dair mevkûf rivayetleridir.⁷⁹⁰

C. DİĞER TALEBELERİ

Bu bölümde Sâlim b. Abdullah'tan en fazla rivayette bulunan üç talebesi ve aile üyelerinden oluşan 35 talebesi dışında kalan 163 talebesi tanıtılacaktır. Bu amaçla söz konusu ravilerin isim ve künyeleri, tabakaları, cerh-ta'dîl durumları gibi hayatlarına dair genel bilgiler dipnotlarda verilecektir.

1. A'meş (ö. 148/766)⁷⁹¹
2. Abbâd b. Sâlim et-Tücbî (ö.?)⁷⁹²
3. Abdulaziz b. Ebû Ravvâd (ö. 159/776)⁷⁹³
4. Abdülazîz b. Ubeydullah b. Hamza b. Süheyb (ö.?)⁷⁹⁴
5. Abdullah b. A'lâ b. Zebr (ö. 164/781)⁷⁹⁵

⁷⁸⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 361.

⁷⁹⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 132; IX, 10.

⁷⁹¹ Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-A'meş el-Kûfî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadan olan A'meş, hadis ve fıkıh alanında döneminin önde gelen isimlerindendir. Sika, sebt ve hâfız olarak anılmakla birlikte tedlîs yaptığı bildirilmektedir. A'meş'in Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği bir maktû rivayet bulunmasına rağmen (Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 311) İbn Ebî Hâtim *el-Merâsîl*'inde A'meş'in Sâlim'den semâının olmadığını söylemektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 331-333; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, IV, 37; İclî, *es-Sikât*, 204; İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, I, 83; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 146; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 302; Mizzî, *Tehzîb*, XII, 76-92; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 283.

⁷⁹² Abbâd b. Sâlim et-Tücbî: Terceme ve tabakât eserlerinde hayatı hakkında fazla bilgi bulunamayan Abbâd b. Sâlim'in, Sâlim b. Abdullah'tan rivayet ettiği bildirilmektedir. İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmektedir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 38; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 80; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 159. Abbâd'ın Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği hadisler için bkz. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IV, 394; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, III, 322; İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, I, 91-92; İbn Kesîr, *Müsnedü'l-Fâruk*, III, 13.

⁷⁹³ Abdulaziz b. Ebû Ravvâd el-Mekkî: Emevîlerin Horasan valisi Mühelleb b. Ebû Süfre'nin mevlâsıdır. Etbâü't-tâbiînin büyüklerindendir. Sika, sadûk, âbid gibi sıfatlarla tavsîf edilmesine rağmen vehim sahibi olduğu ve mürciî olmakla itham edildiği, ancak mezhebinin dâilîğini yapmadığı aktarılmaktadır. İbnü'l-Cevzî ise Abdulaziz'in zayıf olduğunu ve münker hadis naklettiğini söylemektedir. Abdulaziz b. Ebû Ravvâd'ın rivayetlerine Buhârî ve dört *Sünen* müellifi yer vermişlerdir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 39; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 484; İclî, *es-Sikât*, 304; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 394-395; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 136; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 507-510; Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 136-140; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 397; *Mizân*, II, 628; İbn Hacer, *Takrîb*, 357; *Tehzîb*, VI, 338; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, I, 383; *ed-Duafâ*, II, 109.

⁷⁹⁴ Abdülazîz b. Ubeydullah b. Hamza b. Süheyb eş-Şâmî el-Medenî: Etbâü't-tâbiînden ve yedinci tabakadandır. Hâkim, *el-Müstedrek*'inde Abdülazîz'in Sâlim'den aldığı bir rivayette adını "Abdülazîz b. Abdullah b. Hamza b. Süheyb" olarak vermektedir. Hadis rivayetinde ileri derecede zayıf görülmüş, rivayetlerinde ızdırab bulunduğu söylenmiştir. Bununla birlikte Mizzî, hadislerinin yazılabileceğini zira hasen hadisler de naklettiğini aktarmaktadır. İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde bir rivayeti bulunmaktadır. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 429; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 21; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 498-500; İbn Şâhin, *Târîhu'l-esmâi'd-duafâ*, I, 136; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 110; *el-İlelü'l-mütenâhiye*, II, 175-176; Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 170-172; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 657; *el-Muğnî*, II, 398; İbn Hacer, *Takrîb*, 358; *Tehzîb*, VI, 348; *Lisânü'l-Mizân*, VII, 289.

⁷⁹⁵ Ebû Zebr Abdullah b. A'lâ b. Zebr er-Reb'î ed-Dimaşkî: Etbâü't-tâbiînin büyüklerinden olup ittifakla sika kabul edilen ravilerdendir. Müslim dışında tüm *Kütüb-i Sitte*'de rivayetleri bulunmaktadır. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 162; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 27; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXI, 374-379; Mizzî, *Tehzîb*, XV, 405-410; Zehebî, *Siyer*, VII, 350-351; İbn Hacer, *Takrîb*, 317; *Tehzîb*, V, 350.

6. Abdullah b. Avn (ö. 150/767)⁷⁹⁶
7. Abdullah b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm (ö. 135/753)⁷⁹⁷
8. Abdullah b. Ebû Necîh (ö. 131/749)⁷⁹⁸
9. Abdullah b. İsa (ö. 130/748)⁷⁹⁹
10. Abdullah b. Süleyman b. Ebû Seleme (ö.?)⁸⁰⁰
11. Abdullah b. Şübrüme (ö. 144/762)⁸⁰¹
12. Abdulvâhid b. Sabre (ö.?)⁸⁰²

⁷⁹⁶ Ebû Avn Abdullah b. Avn b. Ertebân el-Basrî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. “Sika” ve “sebt” olarak görülmüş, devrinin öne çıkan âlimlerinden biridir. Tüm *Kütüb-i Sitte*’de rivayetleri bulunmaktadır. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 193-199; İclî, *es-Sikât*, 270; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, V, 130-131; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 3-4; İbnü’l-Esrîr, *el-Lübâb*, II, 59; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 394-402; Zehebî, *Tezkîre*, I, 117-118; İbn Hacer, *Takrîb*, 317; *Tehzîb*, V, 346-349.

⁷⁹⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden olup beşinci tabakadandır. Mescid-i Nebevî’de bir ilim halkası bulunduğu söylenmektedir. İttifakla sika kabul edilmiştir. Ancak Zehebî, Abdullah’ın sika olduğunu aktardıktan sonra çokça irsal yaptığını da eklemektedir. Rivayetlerine tüm *Kütüb-i Sitte*’de yer verilmiştir. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 400; Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, V, 54; İclî, *es-Sikât*, 251; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, V, 17; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 16; Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ*, I, 262; Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 350-351; Zehebî, *Zehebî, Siyer*, V, 314-315; İbn Hacer, *Takrîb*, 297; *Tehzîb*, V, 164-165.

⁷⁹⁸ Ebû Yesâr Abdullah b. Ebû Necîh es-Sekafî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. Ahnes b. Şerîk es-Sekafî’nin mevlâsıdır. Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, Ebû Zûr’a ve Nesâî onun için “sıkadır” demiş, Ebû Hâtim “sâlihtir ancak Kaderîlikle suçlanmıştır” demiştir. Yine Buhârî onun hakkında “Mu’tezilî olmakla suçlanmıştır ve hakkında şüphe vardır/fihî nazar (Buhârî’nin ‘fihî nazar’ tabirini metruk raviler hakkında kullandığı ile ilgili olarak bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s. 105-106)” derken İbn Hacer, bazen tedlis yaptığını ifade etmiştir. Ebû Zûr’a, *Kitâbü’l-duafâ*, II, 398; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 317; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 31-32; İclî, *es-Sikât*, 281; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, V, 203; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 5; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 215-219; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 603; İbnü’l-İrâkî, *el-Müdellesîn*, I, 64-65; İbn Hacer, *Takrîb*, 326; *Tehzîb*, VI, 54-55.

⁷⁹⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. İsa b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ el-Kûfî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. Hadis ve fıkıh âlimi meşhur tâbiî İbn Ebî Leylâ’nın torunu ve etbâü’t-tâbiînin meşhur fakih ve kadılarından Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ’nın kardeşinin oğludur. Sika ve sâlih olarak görülmesine rağmen teşeyyü’ ile suçlanmış, hatta Ali b. el-Medîni ve Dârekutnî tarafından “münker ve metruk” denilerek cerhedilmiştir. Rivayetlerine tüm *Kütüb-i Sitte*’de yer verilmiştir. Sâlim b. Abdullah’tan hadis aldığı belirtilmemesine rağmen Sâlim’den naklettiği iki rivayet tespit edilmiştir. Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, V, 164; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, V, 126; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 32; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, I, 421; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XXXI, 393-397; Mizzî, *Tehzîb*, XV, 412-416; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 350; *Mîzân*, II, 470; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 352-353.

⁸⁰⁰ Abdullah b. Süleyman b. Ebû Seleme el-Esemî el-Kubâî el-Medenî: Etbâü’t-tâbiînin büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Dârimî, İbn Maîn, Ebû Hâtim ve Zehebî tarafından “sika”, “sadûk” ve “lâ be’s bihi” olarak tanımlanan Abdullah b. Süleyman hakkında İbn Hibbân ve İbn Hacer ise “hata ederdî” demiştir. Rivayetleri Buhârî’nin *el-Edebü’l-müfred*’i ile Nesâî ve İbn Mâce’nin *Sünen*’lerinde yer almaktadır. Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, V, 108; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, V, 74-75; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 18; Mizzî, *Tehzîb*, XV, 61-63; İbn Hacer, *Takrîb*, 306; *Tehzîb*, V, 245-246.

⁸⁰¹ Ebû Şübrüme Abdullah b. Şübrüme b. Tufeyl b. Hasan b. Münzir el-Kûfî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Kûfe halkının fakihlerindendir. Çağdaşı pek çok âlimin aksine yönetim ile arası iyidir ve Hişâm b. Abdülmelik’in Irak valisi Yusuf b. Ömer es-Sekafî tarafından h. 120 yılında Kûfe kâdılığına getirilmiştir. Sika ve fakih olarak değerlendirilmiştir. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 337; Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, V, 117; İclî, *es-Sikât*, 259-261; Muhammed b. Halef Vekî, *Ahbâru’l-kudât*, III, 36-60; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, V, 82-83; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 5-6; *Meşâhîr*, 265; İbn Şâhin, *Târihu esmâi’s-sikât*, I, 130; eş-Şirâzî, *et-Tabakâtü’l-fukahâ*, 84; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 76-80; Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, III, 906; *Siyer*, VI, 347349; İbn Hacer, *Takrîb*, 307; *Tehzîb*, V, 250-251; Özen, İbn Şübrüme, *DİA*, XX, 379-381.

⁸⁰² Abdulvâhid b. Sabre (veya Damre) el-Basrî: Az hadis naklettiği bildirilmektedir. Sâlim b. Abdullah’tan hadis naklettiği bilgisi hiçbir kaynaktan bulunmamakla birlikte, Sâlim’den aldığı üç rivayet tespit edilmiştir. Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, VI, 61; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VI, 22.

13. Abdulvâhid el-Mâlikî (ö.?)⁸⁰³
14. Abdülmelik b. Abdurrahman (ö.?)⁸⁰⁴
15. Abdülmelik b. Kudâme (ö.?)⁸⁰⁵
16. A'la b. Abdurrahmân b. Ya'kûb (ö. 132/750)⁸⁰⁶
17. Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (ö. 131/749)⁸⁰⁷
18. Amr b. Abdullah (ö.?)⁸⁰⁸
19. Amr b. Dînâr el-Basrî, Kahramân Âli Zübeyr (ö.?)⁸⁰⁹

⁸⁰³ Abdulvâhid b. Süleym el-Mâlikî el-Basrî: Etbâü't-tâbiînün büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş, İbn Şâhin de hakkında "sıkadır" demiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Adî, İbn Hacer ve Zehebî gibi pek çok münekkit onu zayıf olarak nitelendirmiştir. Rivayetlerine *Kütüb-i Sitte* musanniflerinden sadece Tirmizî yer vermektedir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 58; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 25; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 123; Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 455-458; Zehebî, *Tehzîb*, VI, 179; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, VIII, 364; İbn Hacer, *Takrîb*, 367; *Tehzîb*, VI, 435.

⁸⁰⁴ Abdülmelik b. Abdurrahman b. Yûsuf: Kaynaklarda hayatı ve cerh-ta'dîl durumu hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan Abdülmelik b. Abdurrahman'ın Sâlim'den hadis aldığı nakledilmekle birlikte Sâlim'in öğrencileri arasında olan Bükeyr b. Abdullah el-Eşecc'in Abdülmelik'ten hadis aldığı da aktarılmaktadır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmektedir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 421; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 355; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 106; Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, II, 250.

⁸⁰⁵ Abdülmelik b. Kudâme b. İbrahim b. Muhammed el-Cumâhî el-Medenî: Etbâü't-tâbiînün büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Hadis rivayetinde zayıf görülmüş, vehminin çokluğu dolayısıyla büyük hatalar yapmakla ve sikalardan münker rivayet nakletmekle cerhedilmiştir. Sâlim b. Abdullah'ı gördüğü bildirilmekle birlikte rivayet kitaplarında Sâlim'den naklettiği bir rivayete rastlanmamıştır. Sadece İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ında Sâlim'den maktû olarak naklettiği bir rivayeti bulunmaktadır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 152; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 362-363; Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, 380-382; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 445; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 414-415.

⁸⁰⁶ Ebû Şibl A'la b. Abdurrahmân b. Ya'kûb el-Medenî: Tâbiînün küçüklerindendir. İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Hâtim, İbn Hibbân ve Nesâî, A'la'yı "sika", "sâlih", "leyse bihi be's" diyerek ta'dîl etmişlerse de (Nesâî'nin, "leyse bihi be's" lafzını güvenilir ravilerle ilgili kullandığı ile ilgili bkz. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 122) Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a, İbnü'l-Cevzî, İbn Hacer gibi muhaddisler tarafından vehim sahibi olduğu ve hadis rivayetinde yeterince kuvvetli olmadığı gerekçeleri ile cerhedilmiştir. Kendine ait sahîfesi olduğu ve ondan rivayette bulunduğu aktarılmaktadır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 420; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 509; İclî, *es-Sikât*, 343; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 357; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 247; *Meşâhîr*, 131; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 372; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 187; Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 520-523; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 705; Siyer, VI, 186-187; İbn Hacer, *Takrîb*, 435; *Tehzîb*, VIII, 186-188; *Lisânü'l-Mizân*, VII, 308.

⁸⁰⁷ Ebu'l-Hasan Ali b. Zeyd b. Abdullah b. Züheyr b. Abdullah b. Cüd'ân el-Kureşî et-Teymî: Aslen Basralıdır. Tâbiînün orta tabakalarına mensuptur ve dördüncü tabakadandır. Doğuştan âmâ olduğu aktarılmaktadır. Hadis rivayetinde kuvvetli olmadığı, hadisnin yazılabileceği ancak onunla ihticâc edilmeyeceği söylenmiştir. Ayrıca ihtilâta uğradığı ve teşeyyu' ile itham edildiği de ifade edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 187; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 275; İclî, *es-Sikât*, 346; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 229; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 147; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 103-104; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 333-344; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XLI, 485-503; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 193; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 344; Mizzî, *Tehzîb*, XX, 434-445; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 40; *el-Muğnî*, II, 447; *Mizân*, III, 127; İbn Hacer, *Takrîb*, 401; *Tehzîb*, VII, 322-324.

⁸⁰⁸ Amr b. Abdullah el-Ensârî el-Medenî: İsmi, hadis eserlerinde Amr b. Ubeydullah ya da Amr b. Ubeyd gibi farklı şekillerde de anılmaktadır. Mâlik b. Enes'in hocaları arasında yer alan Amr b. Abdullah'ın sika ve sâlih olduğu belirtilmektedir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 352; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 246; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 176.

⁸⁰⁹ Ebû Yahyâ Amr b. Dînâr el-Basrî, Kahramân Âli Zübeyr el-A'ver: Tâbiînün küçüklerinden olan Amr, altıncı tabakadandır. Sika olmadığı, son derece zayıf olduğu, hadisiyle ihticâc edilmeyeceği ve bilhassa Sâlim b. Abdullah'tan münker hadis naklettiği belirtilerek cerhedilmiştir. Yahyâ b. Maîn, *Târih*, I, 137; İclî, *es-Sikât*, 175; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 270; İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, V, 352; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 232; Dârekutnî, *el-İlel*, II, 50; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 71; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 234-237; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 226; Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 13-16; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 484; *Mizân*, III, 259; İbn Hacer, *Takrîb*, 421; *Tehzîb*, VIII, 31; *Lisânü'l-Mizân*, VII, 325.

20. Amr b. Dînâr el-Mekkî (ö. 126/744)⁸¹⁰
21. Amr b. Velîd ed-Dimeşkî (ö.?)⁸¹¹
22. Amr b. Yahyâ (ö.?)⁸¹²
23. Ammâr b. Ebû Ferve (ö.?)⁸¹³
24. Bekir b. Abdullah (ö. 106/725)⁸¹⁴
25. Bekir b. Osman (ö.?)⁸¹⁵
26. Bişr b. Harb (ö. 121-128/ 739-746?)⁸¹⁶
27. Bükeyr b. Abdullah b. Eşecc (ö. 120-127/738-745?)⁸¹⁷

⁸¹⁰ Ebû Muhammed Amr b. Dînâr el-Mekkî el-Cumahî: Tâbiînin neslinin orta tabakasından olup fıkıh ve hadis sahasında temayüz etmiştir. Hakkında “sika”, “sebt”, “imâm” denilerek güvenilirliği konusunda ittifak edilmiştir. Bazı kaynaklarda Şiilik ile itham edilse de Zehebî bu iddiaların doğru olmadığını belirtmektedir; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, Mütemmim, 173; İclî, *es-Sikât*, 363; Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 5-13; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 470; Siyer, V, 300-307; İbn Hacer, *Takrîb*, 421; *Tehzîb*, VIII, 28-30; Ziriklî, *el-A’lâm*, V, 77.

⁸¹¹ Kaynaklarda hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan Amr b. Velîd’in Sâlim b. Abdullah’tan rivayet ettiği, kendisinden de Evzâî’nin hadis aldığı aktarılmaktadır. Güvenilirliği konusunda Evzâî’nin “sıkadır” sözünden başka herhangi bir cerh-ta’dîl lafzına rastlanmamıştır. Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VI, 378; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 266; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 230; İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk*, XLVI, 447-450.

⁸¹² Amr b. Yahyâ b. Kîmette el-Mekkî: Az hadis rivayet ettiği söylenmektedir. Öğrencisi Süfyân b. Uyeyne onun hakkında “Mekke halkının ileri gelenlerindendir” demiştir. Sâlim b. Abdullah’la birlikte Sâlim’in kardeşinin torunu Abdullah b. Vâkid b. Abdullah b. Ömer’den de rivayet naklettiği bildirilmektedir. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 35; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VI, 382; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 269; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 216; *Meşâhîr*, I, 231.

⁸¹³ Ebû Amr (Ebû Ömer ya da Ebû İmrân) Ammâr b. Ebû Ferve el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden olan Ammâr, Osmân b. Affân’ın mevlâsıdır. Kardeşi Abdullah’ın oğlu Yahyâ da Sâlim b. Abdullah’tan rivayet alan talebelerdendir. Sika ve makbûl olarak değerlendirilmesine rağmen Buhârî “onun hadislerinin mütâbî’i bulunmadığını” söyleyerek cerhetmiştir. İbn Adî ve Dârekutnî eserlerinde Ammâr’ın Sâlim’den naklettiği bir rivayetine yer vermişlerse de hadis rivayet kitaplarında Sâlim’den naklettiği herhangi bir rivayete ulaşamamıştır. Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, 29; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 391; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 285; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 142; Dârekutnî, *el-İlel*, VI, 142; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 201-203; Zehebî, *Mîzân*, III, 167; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 405.

⁸¹⁴ Ebû Abdullah Bekir b. Abdullah b. Amr b. Hilal el-Müzenî el-Basrî: Tâbiînin orta tabakasına mensup olan Bekir b. Abdullah, Sâlim b. Abdullah’la aynı yıl (h. 106) vefat etmiştir. Hakkında sika, imam, fakih ve sebt denilen Bekir’in rivayetleri tüm *Kütüb-i Sitte*’de bulunmaktadır. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 157-158; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, 90; İclî, *es-Sikât*, 84; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 388; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 74; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 216-218; Zehebî, *Siyer*, XVII, 132; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 484.

⁸¹⁵ Bekir b. Osman el-Bursânî: Bekir b. Osman’ın oğlu Muhammed b. Bekir, tanınmış bir ravidir. İbn Ebî Hâtim onun için “hadislerinde bir beis olmadığını” söylemektedir. Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, 92; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 390; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 104.

⁸¹⁶ Ebû Amr Bişr b. Harb el-Ezdî el-Basrî: Tâbiînin orta tabakalarındandır ve üçüncü tabakaya mensuptur. Hakkında “sadûk”denilmiş ancak hadis rivayetinde dikkatli davranmadığı gerekçesiyle cerhedilmiştir. Sâlim’den hadis aldığı kaynaklarda belirtilmemekle birlikte Bişr’in, Sâlim b. Abdullah’ın oğlunun vefatını anlattığı bir rivayeti İbn Mübarek’in *ez-Zühûd ve’r-Rekâik* adlı eserinde bulunmaktadır. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VII, 174-175; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, II, 71; İclî, *es-Sikât*, 80; Nesâî, *ed-Duafâ*, 23; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 353-354; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 186; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 158; İbnü’l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 141; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 110-112.

⁸¹⁷ Ebû Abdullah Bükeyr b. Abdullah b. Eşecc el-Kureşî el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadan olan Bükeyr b. Eşecc, Benî Mahzûm ailesinin mevlâsıdır. Sıkadır ve Medine’nin âlimleri arasında sayılmıştır. İsmi, Zührî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Ebu’z-Zinâd’la birlikte Medine’nin ilmî birikimini en iyi bilenler içerisinde zikredilmektedir. Daha sonraları Mısır’a yerleşip orada hadis alanında öne çıkan şahsiyetlerden biri olmuştur. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, Mütemmim, 308; İclî, *es-*

28. Bükeyr b. Atîk el-Âmirî (ö.?)⁸¹⁸
29. Bükeyr b. Mûsâ (ö.?)⁸¹⁹
30. Câbir el-Cu'fî (ö. 128/ 746)⁸²⁰
31. Cehm b. el-Cârûd (ö.?)⁸²¹
32. Cemîl b. Umâre (ö.?)⁸²²
33. Cerîr b. Hâzım (ö. 170/787)⁸²³
34. Cerîr b. Zeyd (ö.?)⁸²⁴

Sikât, 86; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 403; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 106; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 242-246; Zehebî, *el-el-Kâşif*, I, 275; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 491-493.

⁸¹⁸ Bükeyr b. Atîk el-Âmirî el-Kûfî: Sığâr-ı tâbiîndendir ve altıncı tabakadandır. “Sika” ve “sadûk”denilerek ta'dil edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 335; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 106; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 248; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 128.

⁸¹⁹ Bükeyr b. Mûsâ el-Medenî: Asıl adı Ebû Bekir b. Ebû Şeyh es-Sehmî olup Sâlim'den aldığı rivayetlerde Ebû Bekir b. Mûsâ, Bükeyr b. Mûsâ, Ebû Bekir b. Ebû Şeyh ya da İbn Ebî Şeyh gibi farklı isimlerle zikredilmektedir. Etbâü't-tâbiînin büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. İbn Hacer'in Bükeyr b. Mûsâ hakkında “makbûldür” demesine karşılık (İbn Hacer, *Takrîb*, 623), Zehebî, şahsının tanınmadığını ve talebesi Nâfi b. Ömer el-Cumahî'nin ondan teferrüd ettiğini aktarmaktadır. Beşşâr Avvâd Ma'ruf ve Şuayb Arnaût da aynı şekilde Bükeyr'in mechûl olduğunu söylemişlerdir. Mizzî, *Tehzîb*, IV, 255; XXXIII, 98; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VII, 454; *Tehzîb*, XII, 26; Zehebî, *Mizân*, IV, 503; Ma'ruf- Arnaût, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, IV, 157.

⁸²⁰ Ebû Abdullah Câbir b. Yezîd el-Hâris el-Cu'fî el-Kûfî: Başlarda mutedil Şîî görüşlere sahipken daha sonraları Hz. Ali'nin kıyametten önce tekrar dünyaya geleceği (rec'at) inancına sahip olduğu rivayet edilmektedir. Meşhur Şîî muhaddis Küleynî, *el-Kâfî* adlı eserinde Câbir'in pek çok rivayetine yer vermiştir. Ebû Hanîfe, İbn Maîn, Dârekutnî gibi pek çok âlim tarafından zayıf, kezzâb, metrûk olarak değerlendirilmiş, ondan rivayet etmenin helal olmayacağı ve hadisinin yazılmayacağı söylenmiştir. Talebeleri Süfyan es-Sevrî ve Şa'bî ise Câbir'in hadiste güvenilir olduğunu söylemektedir. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 280, 297, 364; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 77; II, 497-498; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 287; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 328-336; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-duafâ*, I, 9, 65; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, I, 398; *el-Mevzuât*, I, 51, 188, 377; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 467- 472; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 288; *el-Muğnî*, I, 126; *Mizân*, I, 379-384; Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, I, 146; Cemal b. Muhammed es-Seyyîd, *İbn Kayyım el-Cevziyye ve cuhûduhû*, II, 252, 323, 515-516; Fırlıklı, “Câbir el-Cûfî”, *DİA*, VI, 532.

⁸²¹ Cehm b. el-Cârûd: İbn Hibbân, Cehm'i *es-Sikât*'ında zikretmesine rağmen Zehebî onun kim olduğunu bilmediğini ve kendisinden Hâlid b. Ebû Yezîd'den başka kimsenin rivayet etmediğini söylemektedir. Buhârî de Cehm'in Sâlim'den semâının bilinmediğini belirtmektedir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 230; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 522; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 150; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 138; *Mizânü'l-i'tidal*, I, 426; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, III, 252.

⁸²² İbn Âmir Cemîl b. Umâre el-Vâdî'î el-Kûfî: Cemîl b. Umâre'nin bir ya da iki rivayetiyle tanındığı aktarılmaktadır. Buhârî hakkında “fihî nazar/hakkında şüphe vardır” demektedir. (Buhârî'nin “fihî nazar” tabirini metrûk raviler hakkında kullandığı ile ilgili olarak bkz. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 105-106). Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 216; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 518; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 428; Zehebî, *Mizân*, I, 424; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, II, 137.

⁸²³ Ebû Nadr Cerîr b. Hâzım b. Zeyd b. Abdullah el-Ezdî el-Basrî: Sığâr-ı tâbiî ile muasır olup altıncı tabakadandır. Sâlim b. Abdullah'ın bir diğer talebesi Cerîr b. Zeyd'in kardeşinin oğludur. Sâlim'den hem doğrudan hem de amcası Cerîr vasıtasıyla hadis nakletmiştir. “Sika” ve “sebt” olarak nitelendirilmesine rağmen, hadis rivayetinde -bilhassa hıfzından rivayet ederken- çok hata yaptığı, vehminin çok olduğu, Katâde'den münker hadis naklettiği gibi gerekçelerle cerhedilmiştir. Ayrıca ömrünün sonlarında ihtilâta uğradığı, ancak bu durumdayken hadis nakletmediği de belirtilmiştir. Ebû Zûr'a, *Kitâbü'd-duafâ*, II, 453; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 524-531; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 215; *Siyer*, VII, 98-103; İbn Hacer, *Takrîb*, 138; *Tehzîb*, II, 69-72.

⁸²⁴ Ebû Seleme Cerîr b. Zeyd b. Abdullah b. Şuca'a el-Ezdî el-Basrî: Tâbiînin küçüklerinden olup altıncı tabakadandır. “Sadûk” denilerek tevsik edilmiş, İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiş, Sahîhayn musannifleri onun rivayetlerini eserlerine almışlardır. İbn Ebî Hâtim ise Cerîr hakkında *lâ be'se bihi* (onda bir beis yok/zararı yok) demektedir. (İbn Ebî Hâtim'in “*lâ be'se bihi*” lafzını zabtı araştırılmak amacıyla hadisi yazılabilecek zayıf raviler hakkında kullandığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için

35. Dâvud b. Abdurrahman (ö. 174-175/791-792?)⁸²⁵
36. Dâvud b. Ebû Âsım (ö.?)⁸²⁶
37. Dâvud b. Sâlih (ö.?)⁸²⁷
38. Ebû Bekir b. Hafs b. Ömer b. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö.?)⁸²⁸
39. Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm (ö. 120/738)⁸²⁹
40. Ebû Kabîl Hayy (Huyeyy) b. Hânî (ö. 127-128/745-746?)⁸³⁰
41. Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd (ö. 104/723)⁸³¹

bkz. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 124). Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 212; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 503; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 144; Dârekutnî, *Zikru esmâi't-tâbiîn*, I, 95; İbn Hacer, *Takrîb*, 138; *Tehzîb*, II, 72.

⁸²⁵ Ebû Süleyman Dâvud b. Abdurrahman el-Attâr el-Mekkî: Etbâü't-tâbiînden ve sekizinci tabakadandır. H. 100 yılı civarında doğduğunu bildiren ifadeler Sâlim'den semânı tartışmalı kılmaktadır. Ayrıca Sâlim'in talebelerinden olan Muhammed b. Abdülaziz b. Cüreyc, Dâvud'un hadis aldığı hocalarındandır. Hocası aracılığıyla Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği rivayetler bulunmakla birlikte doğrudan aldığı görülen tek rivayet *Hilyetü'l-evliyâ*'da bulunmaktadır. Sika oluşu üzerinde ittifak edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 42; İclî, *es-Sikât*, 147; Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 165; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 417; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 286; *Meşâhîr*, 235; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 416-423.

⁸²⁶ Dâvud b. Ebû Âsım b. Urve b. Mes'ûd es-Sekafî el-Mekkî: Tâbiînin orta tabakalarından ve üçüncü tabakadan olan Dâvud b. Ebû Âsım'ın, Sâlim b. Abdullah'tan hadis naklettiğine dair bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte Sâlim'le birlikte hac yaptığını ifade ettiği bir rivayet tespit edilmiştir. Hadis rivayetinde sika olarak değerlendirilmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 230; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 421; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 217; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 405-407.

⁸²⁷ Dâvud b. Sâlih b. Dînâr et-Temmâr el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Ebû Katâde el-Ensârî'nin mevlâsı olan bir aileden gelmektedir. Hz. Âişe'den hadis nakleden annesi ve Ebû Saîd el-Hudrî'den nakleden babasından rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel onun hakkında “onda bir beis görmüyorum” derken, İbn Hacer ve Zehebî de onu “sadûk” olarak nitelendirmektedir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 234; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 415-416; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 280; Dârekutnî, *el-İlel*, XIV, 434; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 182; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 402-403; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 380; *Târihu'l-İslâm*, III, 641; İbn Hacer, *Takrîb*, 199.

⁸²⁸ Ebû Bekir b. Hafs b. Ömer b. Sa'd b. Ebû Vakkâs el-Kureşî: Asıl adı Abdullah olup Ebû Bekir künyesiyle meşhur olmuştur. Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Sikadır. Dedesi Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan mürsel rivayet naklettiği bildirilmektedir. Sâlim'in babası İbn Ömer'den de hadis almıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 238; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, IX, 10; İclî, *es-Sikât*, 253, 392; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 36; IX, 338; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 563; Dârekutnî, *el-İlel*, II, XII, 416; Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 423-424; XXXIII, 89; İbn Hacer, *Takrîb*, 300; *Tehzîb*, V, 188-189.

⁸²⁹ Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî el-Hazrecî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Süleyman b. Abdülmelik ve Ömer b. Abdülaziz'in hilâfeti dönemlerinde Medine valiliği ve kadılığı görevini üstlenmiştir. Ömer b. Abdülaziz'in Ebû Bekir b. Hazm'e hadislerin derlenmesi konusunda gönderdiği meşhur talimat sonrası Ebû Bekir b. Hazm'ın teyzesi Amre bint Abdurrahmân'ın rivayetleri de dâhil olmak üzere, Hz. Peygamber'e ve hücre-i saâdeteye dair pek çok bilgiyi toplayıp halifeye gönderdiği bildirilmektedir. Kaynaklarda “sika, âbid ve fakih” olduğu bilgileri mevcuttur. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 335-336; LXVI, 41-45; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 337; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 561-562; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 826-827; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 195-196; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 137-143; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 344; İbn Hacer, *Takrîb*, 624; *Tehzîb*, XII, 38-39; Başaran, “Ebû Bekir b. Hazm”, *DİA*, X, 112.

⁸³⁰ Ebû Kabîl Hayy (Huyeyy) b. Hânî b. Nâzir el-Meâfirî el-Misrî: Tâbiînin orta tabakasından ve üçüncü tabakadan olan Ebû Kabîl, aslen Yemenli olup sonradan Mısır'a yerleşmiştir. Hakkında sika, sadûk ve sâlih denilmesine rağmen İbn Maîn ve İbn Hibbân bazen hata ettiğini söylemektedir. Sâlim b. Abdullah'tan semânın olup olmadığı kaynaklarda belirtilmemiş ancak ondan üç rivayeti bulunmuştur. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 75; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 275; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 178; *Meşâhîr*, 194; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 490-493; İbn Hacer, *Takrîb*, 185; *Tehzîb*, III, 72-73.

⁸³¹ Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd b. Amr el-Cermî el-Basrî: Tâbiînin orta tabakasından olan ve fıkıh bilgisiyle öne çıkan Ebû Kılâbe'nin vefatından sonra kitaplarının talebesi Eyyûb es-Sahtiyânî'ye verilmesini vasiyet etmesi, hadisleri yazıyla kaydetmiş olması ihtimalini düşündürmektedir. “Sika” ve “sâlih” denilerek tevsik edilmekle birlikte irsal ve tedlîs yaptığı söylenmektedir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 71; İclî, *es-Sikât*, 257; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 2; Mizzî, *Tehzîb*, XIV, 543; İbnü'l-İrâkî, *el-*

42. Ebû Matar (ö.?)⁸³²
43. Ebû Nehîk (ö.?)⁸³³
44. Ebû Süleyman en-Nümeyrî (ö. 183/799)⁸³⁴
45. Ebu'l-Hüseyn (Hasan) el-Medîni (ö.?)⁸³⁵
46. Ebu'l-Müsennâ (ö.?)⁸³⁶
47. Eş'ab b. Ümmü Hamîde (ö. 154/771)⁸³⁷
48. Eyyûb b. Mûsâ (ö. 132/750)⁸³⁸
49. Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749)⁸³⁹

Müdelîsîn, I, 22-23; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 554; *Siyer*, IV, 468-475; *Mîzân*, II, 425-426; İbn Hacer, *Takrîb*, 304; *Tehzîb*, V, 224-226; Süyûtî, *Esmâü'l-müdelîsîn*, I, 69; Ateş, "Ebû Kılâbe el-Cermî", *DÎA*, X, 176-177.

⁸³² Ebû Matar: Asıl ismi bilinmemektedir ve Ebû Matar künyesiyle meşhur olmuştur. Sığâr-ı tâbiîn ile muasır olup altıncı tabakadandır. Kaynaklarda sadece Sâlim b. Abdullah'tan hadis aldığı ve iki talebesi olduğu bilgileri mevcuttur. İbn Hacer, Ebû Matar hakkında "meçhuldür" derken, Zehebî onu tevsik etmektedir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 664; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXV, 380-386; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIV, 298; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 461; İbn Hacer, *Takrîb*, 674; *Tehzîb*, XII, 238; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 483.

⁸³³ Ebû Nehîk el-Esedî (veya ed-Dabbî) el-Kûfî: İsmi'nin Kâsım b. Muhammed olduğu aktarılmaktadır. Tâbiînün küçüklerinden ve altıncı tabakadandır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiş, İbn Maîn onun hakkında "sika", İbn Hacer de "makbûl" demiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 322; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 527; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 158; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 849; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 119; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 305; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIV, 356; İbn Hacer, *Takrîb*, 679; *Tehzîb*, XII, 259.

⁸³⁴ Ebû Süleyman Fudayl b. Süleyman en-Nümeyrî el-Basrî: Etbâü't-tâbiîn'den ve sekizinci tabakadandır. Hadis rivayetinde zayıf görülmüş, çok hata ettiği gerekçesi ile cerhedilmiştir. Vefatının oldukça geç bir tarihte olması ve Musâ b. Ukbe ve Kesîr b. Kârunda gibi Sâlim b. Abdullah'ın bazı öğrencilerinden hadis nakletmiş olması, tedlis yaptığı intibahı uyandırmaktadır. Sâlim'den bir rivayeti tespit edilmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 72; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 316; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 9; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 271-275; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 291-292.

⁸³⁵ Ebu'l-Hüseyn (Hasan) ed-Dîni el-Medîni: Kim olduğu hakkında ayrıntılı bilgi bulunamamıştır. Terâcim eserlerinde Sâlim b. Abdullah'tan rivayet naklettiği şeklinde bilgiler bulunmasına rağmen kimliğinin ve cerh-ta'dîl durumunun "meçhul" olduğu söylenmiştir. Rivayet kitaplarında Sâlim'den naklettiği görülen üç rivayeti de kendisinden Hârice b. Mus'ab almış ve Hârice de hadis rivayetinde yalancılıkla itham edilen kişilerden hadis almakla ve şiddetli derecede zayıf olmakla cerhedilmiştir. Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 212; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 495; İbn Züreyk, *Men tekelleme fihî'd-Dârekutnî*, VI, 151.

⁸³⁶ Ebu'l-Müsennâ Süleyman b. Yezîd el-Hizâi el-Ka'bî el-Medenî: Tâbiînün küçüklerinden olup altıncı tabakadandır. "Leyse bi-kavî", "zayıf", "metrûku'l-hadis" denilerek cerhedilmiş, İbn Hibbân da onun rivayetleriyle ihticâc etmenin câiz olmadığını söylemiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 149; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 395; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 25; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIV, 252-254; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 456; *Mîzân*, II, 228; İbn Hacer, *Takrîb*, 670; *Tehzîb*, XII, 221.

⁸³⁷ Ebu'l-Alâ Eş'ab (Şuayb) b. Cübeyr (İbn Ümmü Hamîde) et-Tâmi' el-Medenî: Hakkında Hz. Peygamber zamanında ya da Hz. Osman zamanında doğduğu şeklinde çelişkili bilgiler mevcuttur. Ayrıca hakkında, Osman b. Affan, Saîd b. el-Âs, Abdullah b. ez-Zübeyr ya da Fâtıma bint Hüseyin'in mevlâsı olduğuna dair muhtelif bilgiler verilmektedir. Uzun bir ömür sürdüğü ve Sâlim b. Abdullah'tan hadis naklettiği söylenmiştir. İyi bilinmeyen hadisleri naklettiği gerekçesi ile cerhedilmiş, hatta el-Ezdî hadislerinin yazılmayacağını söylemiştir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 501; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, IX, 147-163; Zehebî, *Siyer*, VII, 66-68; *Mîzân*, I, 258; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 450.

⁸³⁸ Ebû Musa Eyyûb b. Mûsâ b. Amr b. Saîd b. el-Âs el-Emevî el-Kureşî el-Mekkî: Tâbiînün küçüklerindendir. Taifte valilik görevinde bulunduğu aktarılmaktadır. Hakkında sika ve sâlih denilmiş ve döneminde fakihliği ile öne çıkmıştır. Sâlim'den naklettiği tek rivayet tespit edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 369; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 422; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 53; Mizzî, *Tehzîb*, III, 494-497; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 412.

⁸³⁹ Ebû Bekir Eyyûb b. Ebû Temîme Keysân es-Sahtiyânî el-Basrî: Tâbiînün küçüklerinden olup beşinci tabakadandır. Aneze kabilesinin mevlâsı olan bir aileden gelmektedir. Sika, fakih ve âdil oluşu hususunda ittifak edilmiştir. İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi'nin en yakın öğrencileri arasında bulunmaktadır. 800 veya 2000 civarında hadis rivayet ettiği ifade edilmektedir. İbn Sa'd,

50. Fazl b. Atiyye (ö.?)⁸⁴⁰
51. Fazl b. Mübeşşir el-Ensârî (ö.?)⁸⁴¹
52. Fudayl b. Ebû Abdullah (ö.?)⁸⁴²
53. Fudayl b. Gazvân (ö. 140'tan sonra/758'den sonra?)⁸⁴³
54. Hakem b. Abdullah (ö.?)⁸⁴⁴
55. Hakem b. Ebân (ö. 154/771)⁸⁴⁵
56. Hâlid b. Dînâr en-Nîlî (ö.?)⁸⁴⁶

et-Tabakât, VII, 183-187; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât*, 373; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 133; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 53; *Meşâhîr*, 237; eş-Şîrâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 89; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 131-132; Mizzî, *Tehzîb*, III, 357-362; Zehebî, *Tezkîre*, I, 98; İbn Hacer, *Takrîb*, 117; *Tehzîb*, I, 397-399; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 38.

⁸⁴⁰ Ebû Muhammed Fazl b. Atiyye b. Amr b. Hâlid el-Mervezî: Tâbiînün küçüklerinden ve altıncı tabakadandır. Benî Abs kabilesinin mevlâsıdır. Genel olarak güvenilir bir ravi olarak kabul edilmesine rağmen Ebû Zûr'a ve İbn Hacer, onun vehim sahibi olduğunu söylemektedirler. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 116; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 549; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 64; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 317; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 120-121; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 7; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 235-238; İbn Hacer, *Takrîb*, 922; *Tehzîb*, VIII, 281; *Lisânü'l-Mizân*, VII, 336.

⁸⁴¹ Ebû Bekir Fazl b. Mübeşşir el-Medenî el-Ensârî: Tâbiînün küçüklerinden olup beşinci tabakadandır. Hadis rivayetinde yeterince kuvvetli bulunmamakla birlikte hadisin yazılabileceği belirtilmiştir. İclî, *es-Sikât*, 383; Müslim b. Haccac, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 119; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 66-67; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 296; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 126; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi'd-duafâ*, I, 154; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 7; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 253; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 123; *el-Muğnî*, II, 513; İbn Hacer, *Takrîb*, 447; *Tehzîb*, VIII, 285.

⁸⁴² Fudayl b. Ebû Abdullah el-Mehrî el-Medenî: Osman b. Affân'ın mevlâsı olan el-Mehrî ailesinden gelmektedir. Tâbiînün küçüklerindendir ve altıncı tabakadandır. Mâlik b. Enes'in hocaları arasındadır. Ebû Hâtim, Fudayl hakkında "lâ be'se bihi/onda bir beis yok" demiş (Ebû Hâtim er-Râzî'nin "lâ be'se bihi" lafzını çoğunlukla hadisleri delil olarak kullanılmayan zayıf raviler için kullandığı, bununla söz konusu ravinin yalan söylemediğini ve rivayetlerinde aşırı bir münkerlik bulunmadığını kastettiği hakkında bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 124-125), İbn Hibbân ise onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir. Kaynaklarda Sâlim'den hadis naklettiği belirtilmemekle birlikte Kâsım b. Muhammed ve Sâlim b. Abdullah'tan birlikte naklettiği rivayetler bulunmaktadır. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 74; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 314; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, II, 135; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 275-276; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 124; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 292.

⁸⁴³ Ebu'l-Fazl Fudayl b. Gazvân b. Cerîr ed-Dabbî el-Kûfî: Etbâü't-tâbiînün büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Pek çok muhaddis tarafından sika olduğu ifade edilmiştir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 316; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, II, 135; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 301-303; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 951; *Siyer*, VI, 203; İbn Hacer, *Takrîb*, 448; *Tehzîb*, VIII, 297.

⁸⁴⁴ Hakem b. Abdullah b. Sa'd b. Abdullah el-Eylî: Hâris b. Hakem b. Ebu'l-Âs'ın mevlâsıdır. Kâsım b. Muhammed ve Zührî'den pek çok rivayeti bulunmaktadır. Kardeşi Sa'd b. Abdullah'ın da Sâlim'den hadis rivayet ettiği aktarılmakla birlikte yapılan araştırmada Sa'd'ın Sâlim'den hiçbir rivayetine rastlanmamıştır. Şiddetli derecede zayıf olmakla cerhedilmiş, hakkında "metrûk" denilmiş ve tüm rivayetlerinin mevzû olduğu söylenmiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 345; Müslim, *el-Künâ*, I, 489; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 120-121; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 248; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 478-484; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 227; Zehebî, *Mizân*, I, 572; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, II, 332.

⁸⁴⁵ Ebû İsa Hakem b. Ebân el-Adenî: Sığâr-ı tâbiîn ile muasır olup altıncı tabakadandır. "Sadûk, sâlih, sika, sâhibu sünne ve âbid" olarak nitelendirilmesine rağmen bazen rivayette hatalar yaptığı belirtilmektedir. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 36; Ebû Zûr'a, *Kitâbü'd-duafâ*, III, 860; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 336-337; İclî, *es-Sikât*, 126; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 113; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 185-186; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, I, 62; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 86-88; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 343; *el-Muğnî*, I, 182; *Târîhu'l-İslâm*, IV, 38; *Mizân*, I, 570; İbn Hacer, *Takrîb*, 174; *Tehzîb*, II, 423-424.

⁸⁴⁶ Ebû Velîd Hâlid b. Dînâr en-Nîlî eş-Şeybânî: Basra kökenlidir ancak Kûfe ve Vâsıt şehirleri arasındaki Nil bölgesinde ikamet etmesinden dolayı "en-Nîlî" nisbesini almıştır. Tâbiînün küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Hakkında "sika", "sadûk", "yüktübü hadisuhû/hadisi yazılabilir" denilmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 34; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*,

57. Hâlid b. Ebû İmran (ö. 125/743)⁸⁴⁷
58. Hâlid b. Müslim (ö.?)⁸⁴⁸
59. Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120/738)⁸⁴⁹
60. Hâris b. Abdurrahman (ö. 127-129/745-747?)⁸⁵⁰
61. Harun b. Kays (ö.?)⁸⁵¹
62. Hûd b. Ata (ö.?)⁸⁵²
63. Humeyd b. Hibbân (ö.?)⁸⁵³
64. Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760)⁸⁵⁴
65. Husayf b. Abdurrahman (ö. 137/755)⁸⁵⁵

III, 328; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 251; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, I, 77; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 59-60; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 364; *Târîhu'l-İslâm*, III, 853; İbn Nâsreddin, *Tavzîhü'l-müştebih*, I, 686; İbn Hacer, *Takrîb*, 187; *Tehzîb*, III, 88-89.

⁸⁴⁷ Ebû Amr Hâlib b. Ebû Umrân et-Tucibî: Tâbiînin küçüklerinden olup beşinci tabakadandır. İfrîkiyye kadılığı yapmıştır. Pek çok muhaddis onu tevsik etmişlerdir. İclî, *es-Sikât*, 141; Ebu'l-Arab, *et-Tabakâtü ulemâi İfrîkiyye*, I, 245; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 143; İbn Hacer, *Takrîb*, 189; *Tehzîb*, III, 110-111.

⁸⁴⁸ Hâlid b. Müslim: Şahsı ya da cerh-ta'dîl durumu hakkında bilgi bulunamamıştır. Sâlim b. Abdullah'tan rivayet ettiği, kendisinden de İbn Cüreyc'in hadis naklettiği bildirilmektedir. Sâlim'den aldığı tek rivayet tespit edilmiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 172; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 352; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 264.

⁸⁴⁹ Ebû İsmail Hammâd b. Ebû Süleyman Müslim b. Yezîd el-Kûfî: Tâbiînin küçüklerindendir. Dönemin meşhur fakihlerinden olmakla birlikte hadis rivayetinde hatalar yaptığı söylenmiş ve ırcâ ile suçlanmıştır. Kaynaklarda Sâlim b. Abdullah'tan hadis aldığına dair bilgi bulunmamakla birlikte Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Âsâr*'larında Sâlim'den aldığı rivayetler mevcuttur. İclî, *es-Sikât*, 131; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 146; Şîrâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 83; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 269-179; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 349-350; *Tehzîb*, III, 15-16; *Mizân*, I, 595; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 16-18.

⁸⁵⁰ Ebû Abdurrahman Hâris b. Abdurrahman b. Abdullah b. Ebû Zî'b el-Âmirî el-Kureşî el-Medenî: Medineli tâbiî muhaddis İbn Ebî Zî'b'in dayısı olup, tâbiînin küçüklerindendir. "Sadûk" ve "sâlih" olarak değerlendirilmektedir. Ali b. el-Medîni, yeğeni Muhammed'den başkası ondan rivayet etmediği için Hâris'i mechûl olarak değerlendirmekte (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 394; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 149); Mizzî ise *Tehzîb*'inde Fudayl b. İyaz'ın Hâris'ten munkatî' olarak hadis naklettiğini ve Nesâî'nin onun hakkında "leyse bihi be's/zararı yok" dediğini aktarmaktadır. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 80; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 134; VI, 172; Mizzî, *Tehzîb*, V, 256; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 303.

⁸⁵¹ Harun b. Kays: Hakkında, Sâlim b. Abdullah'tan hadis aldığı, kendisinden de Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın babası Hemmâm b. Nâfi'in hadis aldığı dışında bilgi bulunamamıştır. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 223; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 94; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 580.

⁸⁵² Hûd b. Ata el-Yemâmî: Az hadis rivayet ettiği, Sâlim b. Abdullah, Enes b. Mâlik ve Ata b. Ebû Rebah'tan hadis naklettiği bilgileri bulunmaktadır. Meşhur ravilerden münker rivayetler nakletmekle cerhedilmiş, az bir kısmı hariç rivayetlerinin çoğunun münker olduğu söylenmiştir. İbn Ebî Hâtim onun rivayetleri ile ihticâc edilemeyeceğini ifade etmiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 241; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 111; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 96; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXIV, 91-93; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 713; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 201.

⁸⁵³ Humeyd b. Hibbân (veya Hayyân) b. Erbed (b. Ebû Zeyd) el-Ca'ferî: Hicazlıdır. Sâlim b. Abdullah'tan rivayet etmiş, kendisinden de Süfyân b. Uyeyne rivayet etmiştir. Mechuldür. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 359; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 220; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 193; İbn Nâsreddin, *Tavzîhü'l-müştebih*, II, 164; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 238; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 194; *Mizân*, I, 611; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 363.

⁸⁵⁴ Ebû Ubeyde Humeyd b. Ebû Humeyd el-Basrî: Meşhur muhaddis Hammâd b. Seleme'nin dayısı olan Humeyd'in sikalığı konusunda ittifak olmasına rağmen bazı rivayetlerinde tedlîs yaptığı belirtilmektedir. İclî, *es-Sikât*, 136; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XV, 259; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 359-362; İbn Hacer, *Takrîb*, 181; *Tehzîb*, III, 39; Toksarı, "Humeyd et-Tavîl", *DİA*, XVIII, 356-357.

⁸⁵⁵ Ebû Avn Husayf b. Abdurrahman el-Cezerî e-Harrânî el-Hadramî: Osmân b. Affân ya da Muâviye b. Ebû Süfyan'ın mevlası olan bir aileden gelmektedir. Sâlim b. Abdullah'ın talebesi olduğu hiçbir kaynakta belirtilmemekle birlikte, Sâlim'den

66. Hişâm b. Urve b. Zübeyr (ö. 145-146/763-764?)⁸⁵⁶
67. Irâk b. Mâlik (ö. 104/723)⁸⁵⁷
68. İbn Ebî Zi'b (ö. 158-159/775-776?)⁸⁵⁸
69. İbrahim b. Ebû Hanîfe el-Yemâmî (ö.?)⁸⁵⁹
70. İbrahim b. Ebû Hurre (ö.?)⁸⁶⁰
71. İbrahim b. İsmâil b. Mücemmi' (ö.?)⁸⁶¹
72. İbrahim b. Meysere (ö. 132/750)⁸⁶²
73. İbrahim b. Ukbe b. Ebû Ayyâş (ö.?)⁸⁶³

naklettiği rivayetler tespit edilmiştir. Hakkında “sadûk” denilmiş ancak hıfzının kötü olduğu, ömrünün sonlarına doğru ihtilâta uğradığı ve ırcâ ile itham edildiği gibi cerhlere maruz kalmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 334; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 228; Nesâî, *ed-Duafâ*, 37; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 403-404; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 287; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 522-529; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 254; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 257-261; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 143-144.

⁸⁵⁶ Ebu'l-Münzir Hişâm b. Urve b. Zübeyr b. Avvâm el-Kureşî el-Medenî: Tâbiînün küçüklerindendir. Döneminin önde gelen fakihlerindendir ve hadis ilminde imam görülmüştür. Bununla birlikte bazı rivayetlerde tedlîs yaptığı söylenmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 375; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 63; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 502; *Meşâhîr*, 131; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 80; Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 232-242.

⁸⁵⁷ Irâk b. Mâlik el-Gifârî el-Kinânî el-Medenî: Tâbiînün orta tabakasına mensuptur ve üçüncü tabakadandır. İbadete olan düşkünlüğü ve zühdü ile tanınan Irâk b. Mâlik, aynı zamanda fıkıh bilgisi ile de öne çıkmaktadır. İttifakla sika kabul edilmiştir. İclî, *es-Sikât*, 330; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 595; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 545-549; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 172.

⁸⁵⁸ Ebu'l-Hâris Muhammed b. Abdurrahman b. Mugîre el-Kureşî el-Medenî: İbn Ebî Zi'b adıyla meşhur olmuştur. Etbâü't-tâbiînün büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Devrinin öne çıkan fakihlerindendir. Sikalıği üzerinde ittifak edilmiştir. Zühri aracılığı ile Sâlim b. Abdullah'tan rivayet naklettiği bilinmekle birlikte Sâlim'den semânın olup olmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sâlim'den doğrudan naklettiği iki rivayet tespit edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 455-459; Şirâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 67; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 630-644; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 303-307.

⁸⁵⁹ İbrahim b. Ebû Hanîfe'nin biyografisi hakkında fazla bilgi bulunamamış, Mizzî ve Aynî, İbrahim'in Sâlim b. Abdullah'tan hadis aldığı söylemiştir. İbn Hibbân, İbrahim'i *es-Sikât*'ında zikretmiş olmasına rağmen İbrahim hakkında, metrûk bir ravi olduğu ve münker hadis naklettiği gibi cerhler mevcuttur. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 63; Mizzî, *Tehzîb*, X, 146; Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, I, 365; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 13; *Mizân*, I, 28; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 269.

⁸⁶⁰ İbrahim b. Ebû Hurre el-Cezerî el-Mekkî: Az hadis rivayet etmiştir. Çoğu münekkît tarafından sika olarak değerlendirilmesine rağmen es-Sâcî onu hadis rivayetinde zayıf olmakla cerh etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 334; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 281; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 96; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 9; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 430; Zehebî, *Mizân*, I, 26; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, I, 46.

⁸⁶¹ Ebû İshâk İbrahim b. İsmâil b. Mücemmi' b. Yezîd b. Cârîye el-Ensârî: Etbâü't-tâbiînün büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Vehminin çok oluşu, hadis rivayetinde zayıf oluşu gibi sebeplerle terkedilmiş ve hadisiyle ihticâc edilmeyeceği söylenmiştir. Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 43; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 271; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 35; Nesâî, *ed-Duafâ*, 11; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 84; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 103; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 377-379; Dârekutnî, *ed-Duafâ*, I, 251; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 23; Mizzî, *Tehzîb*, II, 45-47; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 9; *Mizân*, I, 19; İbn Hacer, *Takrîb*, 88; *Tehzîb*, I, 105; *Lisânü'l-Mizân*, VII, 168.

⁸⁶² İbrahim b. Meysere et-Tâifî el-Mekkî: Tâbiînün küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Mevâlidendir. Sika, sebt ve hafız olduğu bildirilmiştir. Sâlim b. Abdullah'ın talebesi olduğu belirtilmemesine rağmen doğrudan Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği bir rivayet tespit edilmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 328; İclî, *es-Sikât*, 55; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 133-134; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 14; *Meşâhîr*, I, 141; Mizzî, *Tehzîb*, II, 221-223; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 172;

⁸⁶³ İbrahim b. Ukbe b. Ebû Ayyâş: Musa b. Ukbe'nin büyük kardeşidir. Fakihdir ve “sika” ve “sâlih” gibi lafızlarla ta'dîl edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 425; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 21; Mizzî, *Tehzîb*, II, 153; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 146.

74. İbrahim b. Yezîd (ö. 151/768)⁸⁶⁴
75. İkrime b. Ammâr el-İclî (ö. 159/776)⁸⁶⁵
76. İsa b. Cârîye (ö.?)⁸⁶⁶
77. İsa b. Meymûn (ö.?)⁸⁶⁷
78. İshak b. Talhâ (ö. 156/773)⁸⁶⁸
79. İsmail b. Ebû Hâlid (ö. 146/764)⁸⁶⁹
80. İsmail b. İbrahim b. Ukbe (ö.?)⁸⁷⁰

⁸⁶⁴ Ebû İsmail İbrahim b. Yezîd el-Hûzî el-Mekki: Etbâü't-tâbiînün büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Ömer b. Abdülazîz'in mevlâsıdır. Hadis rivayetinde şiddetli derecede zayıf görülmüştür ve metrûku'l-hadistir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 40; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 367; Mizzî, *Tehzîb*, II, 242-244; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 179-180.

⁸⁶⁵ İkrime b. Ammâr el-İclî el-Yemâmî (el-Basrî): Tâbiînün küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Hakkında "sika", "sebt", "sadûk" gibi lafızlar kullanılmasına rağmen, bazı rivayetlerinde ızdırab bulunması sebebiyle cerhedilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, s. 170; İclî, *es-Sikât*, 339; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 233; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 478; Mizzî, *Tehzîb*, XX, 256-264; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 152; İbn Hacer, *Takrîb*, 396; *Tehzîb*, VII, 361-363.

⁸⁶⁶ İsa b. Cârîye el-Ensârî el-Medenî: Tâbiînün orta tabakalarına mensuptur ve dördüncü tabakadandır. Hadis rivayetinde dikkatli davranmadığı ve münker rivayetler naklettiği gerekçeleri ile cerhedilmiştir. Ebû Zür'a ise İsa'yı "leyse bihi be's'onda bir beis yoktur" diyerek ta'dil etmiştir. Nesâî, *ed-Duafâ*, 76; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 383; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 273; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 214; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 436-438; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 238; Mizzî, *Tehzîb*, XXII, 588-590; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 496; *Mizân*, III, 310-311; İbn Hacer, *Takrîb*, 438; *Lisânü'l-Mizân*, VII, 331.

⁸⁶⁷ İsa b. Meymûn el-Medenî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. Kâsım b. Muhammed'in mevlâsıdır. Hadis rivayetinde zayıf görülmüş, "leyse bi sika, münker ve metrûk" denilerek cerhedilmiştir. Ebû Zür'a, *Kitâbü'd-duafâ*, II, 397; Tirmizî, *el-İlel*, I, 372; Nesâî, *ed-Duafâ*, 76; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 387; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 287; *el-İlel*, III, 689; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 118; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 418-423; Dârekutnî, *ed-Duafâ*, II, 166; *el-İlel*, II, 238; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 243; *el-İlel*, I, 141; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 48-52; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 501; *Mizân*, III, 325-326; İbn Hacer, *Takrîb*, 441; *Tehzîb*, VIII, 236; *Lisânü'l-Mizân*, IV, 407.

⁸⁶⁸ İshak b. Talhâ b. Ubeydullah et-Teymî el-Kureşî el-Medenî: Tâbiînün orta tabakasına mensup ve üçüncü tabakadan olan İshak b. Talhâ, meşhur sahâbî Talhâ b. Ubeydullah'ın oğludur. Muâviye döneminde çeşitli siyasi görevlerde bulunmuştur. Az hadis rivayet etmiştir ve hadis rivayetinde "makbûl" olarak görülmüştür. Babası Talhâ b. Ubeydullah, Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbas'tan hadis rivayet etmiş, kendisinden de oğlu ve iki yeğeni rivayet etmiştir. Sâlim b. Abdullah'tan hadis naklettiğine dair bir bilgi hiçbir kaynakta bulunmamakla birlikte İbn Vehb'in *Camî*'inde Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği bir adet maktû rivayet bulunmaktadır. Muâviye (h. 41-60) ya da oğlu Yezîd b. Muâviye (h. 60-64) dönemlerinde vefat ettiğine dair bilgiler bulunmakla birlikte öne çıkan h. 156 tarihinde ettiği bilgisidir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 127; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 393; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 226; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 22; Mizzî, *Tehzîb*, II, 438-440; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 236; *Târîhu'l-İslâm*, II, 465; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 238.

⁸⁶⁹ Ebû Abdullah İsmail b. Ebû Hâlid el-Kûfî: Adının Hüzmü, Sa'd veya Kesîr olduğu söylenmektedir. Tâbiînün orta tabakasına mensuptur. Sika, sebt ve hâfız olarak değerlendirilmiştir. İclî, *es-Sikât*, 64; Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 187-188; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 174; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 68; Mizzî, *Tehzîb*, III, 69-77; Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde İsmail'in Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği bir hadise yer verilmiş, ancak hadisin dipnotunda muhakkik Ahmed Muhammed Şâkir, isnadda bir hata olduğunu, İsmail b. Ebû Hâlid'in bu rivayeti aslında Sâlim el-Berrâd an İbn Ömer yoluyla aldığını, ancak Sâlim el-Berrâd'ın künyesinin Ebû Abdullah olması dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'la karıştığını, zaten Buhârî'nin de bu rivayeti Sâlim el-Berrâd'ın tercemesi altında verdiğini söylemektedir. Dârekutnî de *el-İlel*'inde aynı şekilde bunun bir vehim olduğunu aktarmaktadır. Ahmed b. Hanbel, V, 499 (6305); Dârekutnî, *el-İlel*, XII, 409.

⁸⁷⁰ İsmail b. İbrahim b. Ukbe b. Ebû Ayyâş el-Medenî: Etbâü't-tâbiînün büyüklerinden olan İsmail b. İbrahim, Mûsa ve Muhammed b. Ukbe'nin kardeşinin oğludur. Mûsa b. Ukbe vasıtasıyla pek çok hadis nakletmiştir. Sika olarak nitelendirilmiştir. Sâlim b. Abdullah'ın talebesi olduğuna dair bir bilgi bulunmamakla birlikte Sâlim'den maktû olarak naklettiği bir rivayet bulunmaktadır. Abbâsî halifesi Mehdi-Billâh'ın hilâfeti döneminde (158-169/775-785) vefat ettiği tahmin edilmektedir. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 171; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, II, 152; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 44; İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, I, 29; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, I, 63; Mizzî, *Tehzîb*, III 17-19; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 272.

81. İsmâil b. Muhammed b. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 134/752)⁸⁷¹
82. İstebrak mevlâ Ömer b. Sa'd (ö.?)⁸⁷²
83. Katâde b. Diâme (ö. 117/735)⁸⁷³
84. Kesîr b. Kanber (ö.?)⁸⁷⁴
85. Kesîr b. Kâravendâ (ö.?)⁸⁷⁵
86. Kesîr b. Ma'dân (ö.?)⁸⁷⁶
87. Kesîr b. Zeyd (ö. 158/775)⁸⁷⁷

⁸⁷¹ Ebû Muhammed İsmâil b. Muhammed b. Sa'd b. Ebû Vakkâs el-Kureşî el-Medenî: Tabîinin orta tabakalarına mensuptur ve dördüncü tabakandır. Hakkında "sika", "fakih" ve "hüccet" denilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 379; İclî, *es-Sikât*, 66; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 194; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 28; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahihi'l-Müslim*, I, 61; Mizzî, *Tehzîb*, III, 189-193; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 616; İbn Hacer, *Takrîb*, 109; *Tehzîb*, I, 329.

⁸⁷² İstebrak mevlâ Ömer b. Sa'd el-Kûfî: Sâlim b. Abdullah'tan hadis naklettiği, kendisinden de Veki' ve Muhammed b. Ubeyd'in hadis aldığı dışında hakkında bir bilgi bulunamamıştır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Sâlim'den aldığı tek rivayet tespit edilmiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 68; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 349; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 86.

⁸⁷³ Ebu'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde el-Basrî: Tabîinin orta tabakasına ve dördüncü tabakaya mensup olan Katâde, âmâ olarak dünyaya gelmiştir. Hadis rivayetinde sika, sebt, hâfız olarak anılmıştır. Semânın olmadığı kişilerden hadis naklettiği (tedlîs yaptığı) söylenmişse de bu durumu hadis rivayet ederken kullandığı sîgalarla belirttiği söylenmektedir. Sâlim b. Abdullah'tan semânın olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Bezzâr'ın *el-Müsned*, Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'leri ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsât*'ında Katâde'nin Sâlim'den naklettiği birer rivayet bulunmaktadır. Ancak Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebî Hâtim, Katâde'nin Sâlim'den semânın olmadığını belirtmektedirler. Ayrıca bu dört rivayet de Katâde'nin semânın olmadığı kişilerden hadis naklederken kullandığı "an" sîgasıyla gelmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 284; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 185-187; İclî, *es-Sikât*, 389; İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, I, 173; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 133; Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, II, 57; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 498-518; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 351-356.

⁸⁷⁴ Kesîr b. Kanber (Kamîr/Kumeyr/Hamîr/Humeyr) el-Basrî: Kesîr'in babası Kanber, Ali b. Ebû Talib'in mevlâsıdır. "Mechûlu'l-hâl" denilen Kesîr'in Sâlim b. Abdullah dışında başka kimseden hadis aldığı bilgisine de rastlanmamıştır. Sâlim'den naklettiği tek hadis tespit edilmiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 215; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 155-156; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, IV, 1907.

⁸⁷⁵ Ebû İsmail Kesîr b. Kâravendâ el-Kûfî: Kesîr b. Kâravendâ, etbâü't-tâbiinin büyüklerindendir ve yedinci tabakadandır. Cerh-ta'dîl durumuyla ilgili olarak, Yahyâ b. Sâid el-Kattân "hâlinin bilinmediğini", İbn Hacer "makbûl olduğunu" söylemiş, Zehebî ise aynı şekilde tevsik edildiğini aktarmıştır. Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 146; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 146; İbn Hacer, *Takrîb*, 460.

⁸⁷⁶ Ebû Muhammed Kesîr b. Ma'dân er-Râsibî el-Basrî: Kesîr b. Ebû Kesîr, Kesîr Ebû Muhammed ve Kesîr b. Ebû A'yun isimleriyle de bilinir. Sâlim b. Abdullah'ın yanı sıra Kâsım b. Muhammed'den de hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Hammâd b. Zeyd ve Hammâd b. Seleme hadis almışlardır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 211-212; Müslim b. Haccac, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 722; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 157; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 350.

⁸⁷⁷ Ebû Muhammed Kesîr b. Zeyd el-Eslemî el-Medenî: Etbâü't-tâbiinin büyüklerinden olup yedinci tabakadandır. Yahyâ b. Maîn, Ebû Bekir b. Ebû Heyseme, İbn Şeybe tarafından hadis rivayetinde kuvvetli olmadığı belirtilirken Ebû Zû'r'a, Ebû Hâtim, Nesâî ve İbn Hacer tarafından "sadûk ve sâlih, ancak rivayetlerinde gevşeklik olan ve hata eden" olarak tavsîf edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 424; Alf b. el-Medîni, *Suâlât*, I, 95; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 317; Nesâî, *ed-Duafâ*, 89; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 150-151; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 354; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 204-207; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, L, 20-27; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 22; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, 113-116; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 144; *el-Muğnî*, II, 530; *Mizân*, III, 404; İbn Hacer, *Takrîb*, 459; *Tehzîb*, VIII, 414.

88. Leys b. Ebû Süleym (ö. 143-148/761-766?)⁸⁷⁸
89. Mâlik b. Dînâr (ö. 130/748)⁸⁷⁹
90. Mâlik b. Habîb (ö.?)⁸⁸⁰
91. Mansur b. Verdân (ö.?)⁸⁸¹
92. Matar b. Tahmân (ö. 125-129/743-747?)⁸⁸²
93. Muâviye b. Kurra (ö. 113/732)⁸⁸³
94. Muğîre b. Habîb (ö.?)⁸⁸⁴
95. Muhâcir b. Yezîd (ö.?)⁸⁸⁵
96. Muhammed b. Abdullah b. Ebû Sâre (ö.?)⁸⁸⁶

⁸⁷⁸ Ebû Bekir (Ebû Bükeyr) Leys b. Ebû Süleym el-Kureşî el-Kûfî: Sığâru tâbiinden ve altıncı tabakadan olan Leys, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın (veya kardeşleri Utbe ve Anbes b. Ebû Süfyan'ın) mevlâsıdır. Fars kökenlidir. Hadis rivayetinde zayıf görülmüş ve ihtilâta uğradığı söylenmişse de hadislerinin yazılabileceğini söyleyenler ve rivayetleriyle ihticâc edenler de bulunmaktadır. Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, I, 283; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 246; İclî, *es-Sikât*, 399; Müslim b. Haccac, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 122; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 177; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 231; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 233; Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 279-288; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 536; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 465-467.

⁸⁷⁹ Ebû Yahyâ Mâlik b. Dînâr el-Basrî: Tâbiinin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Mevâlîdendir. Zühûd ile öne çıkmıştır. Sika ve sadûktur. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 309; İclî, *es-Sikât*, 418; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 208; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 383; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LVI, 393-443; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 80-81; Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 135-138; İbn Hacer, *Takrîb*, 517; *Tehzîb*, X, 14-15.

⁸⁸⁰ Mâlik b. Habîb'in biyografisi hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamış, terâcim eserleri içerisinde "Mâlik b. Habîb" isminde bir sahâbînin dışında bir raviye rastlanmamıştır. Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği iki rivayete rastlanmıştır. Rivayetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 82; III, 405; VII, 320.

⁸⁸¹ Mansur b. Verdân el-Mısırî el-Medenî: Sığâr-ı tâbiinden ve altıncı tabakadandır. Kureysli bir ailenin mevlâsıdır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiş, İbn Hacer de onun hakkında "makbûl" demiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 347; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 179-180; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 475; Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 559-560; İbn Hacer, *Takrîb*, 547; *Tehzîb*, IX, 316; *Lisânü'l-Mizân*, VII, 370.

⁸⁸² Ebû Recâ Matar b. Tahmân el-Varrâk el-Horasânî: Tâbiinin küçüklerinden ve altıncı tabakadandır. Mevâlîdendir. Horasân kökenli olup Basra'da ikamet etmiştir. "Sadûk ve sâlih" olduğu belirtilmekle birlikte "hadis rivayetinde zayıf olduğu" ve "çok hata yaptığı" gerekçeleriyle cerhedilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 189; İclî, *es-Sikât*, 430; Nesâî, *ed-Duafâ*, 97; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 219; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 287; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 435; Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 51-55; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 662; *Mizân*, IV, 126; İbn Hacer, *Takrîb*, 534; *Tehzîb*, X, 167-169; *Lisânü'l-Mizân*, VII, 390.

⁸⁸³ Ebû İyâs Muâviye b. Kurra b. İyâs b. Hilâl el-Müzenî el-Basrî: Sâlim'le hemen hemen aynı yıllarda doğan Muâviye, üçüncü tabakaya mensuptur. Tâbiinin fakihlerindendir. Sika ve âlim olduğu söylenmiştir. Rivayet kitaplarında Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği sadece bir rivayet bulunabilmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 165; İclî, *es-Sikât*, 432; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 412; *Meşâhîr*, I, 149; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LIX, 262-268; Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 210-217; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 216-217.

⁸⁸⁴ Ebû Sâlih Muğîre b. Habîb el-Ezdî el-Basrî: Mâlik b. Dînâr'ın damadıdır ve ondan hadis nakletmiştir. Buhârî onun hakkında "sadûk", Zehebî "sâlih" derken, Ezdî "münker" olduğunu söylemiştir. Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, IV, 108; Ahmed b. Hanbel, *el-İlâl*, II, 510; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 325; İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 208; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 220-221; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 466; Zehebî, *Mizân*, IV, 159; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 75.

⁸⁸⁵ Ebû Abdullah Muhâcir b. Yezîd el-Âmirî el-Medenî: İbn Ebî Zî'b'in mevlâsı olan Muhâcir b. Yezîd'in az hadis rivayet ettiği ve Ömer b. Abdülâzîz'den hadis naklettiği bildirilmektedir. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Rivayet kitaplarında Sâlim b. Abdullah'tan aldığı bir rivayete rastlanmamış, ancak İbn Sa'd, *et-Tabakât*'ında Muhâcir'in Sâlim'den naklettiği bir maktû rivayete yer vermiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 226, 429; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 161; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 179; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXI, 271-272.

⁸⁸⁶ Muhammed b. Abdullah b. Ebû Sâre el-Mekkî el-Medenî: Hakkında fazla bilgi bulunmayan Muhammed b. Abdullah'ın mechûl olduğunu söyleyen bazı âlimler varsa da genel itibarıyla sika görülmüştür. Sâlim b. Abdullah'la birlikte dönemin önde

97. Muhammed b. Abdurrahman (Ebu'r-Ricâl) (ö.?)⁸⁸⁷
98. Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel b. Huveylid (ö. 130 civarı/748?)⁸⁸⁸
99. Muhammed b. Abdurrahman b. S'ad b. Zûrâre (ö.124/742)⁸⁸⁹
100. Muhammed b. Abdurrahmân, mevlâ Âli Talha (ö.?)⁸⁹⁰
101. Muhammed b. Abdülazîz b. Cüreyc (ö.?)⁸⁹¹
102. Muhammed b. Aclân (ö. 148/766)⁸⁹²
103. Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs (ö. 145/763)⁸⁹³
104. Muhammed b. Ebû Harmeile (ö. 130 yılı civarı/748?)⁸⁹⁴

gelen bazı tâbiîlerinden hadis nakletmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 131; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 298; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 406; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 583; Mîzân, III, 555; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, V, 173.

⁸⁸⁷ Ebu'r-Ricâl Muhammed b. Abdurrahman b. Abdullah b. Hârîse b. Nu'man el-Neccârî el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadan olan Muhammed b. Abdurrahman, Amre bint Abdurrahman'ın oğludur. Oğullarının çokluğu (on tane) dolayısıyla kendisine Ebu'r-Ricâl künyesi verilmiş ve bu künyeyle maruf olmuştur. "Sika" ve "sebt" olarak değerlendirilmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 287-288; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 150; Müslim b. Haccac, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 329; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 317; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 366; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, II, 1064; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 602-604; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 192; İbn Hacer, *Takrîb*, 492; *Tehzîb*, IX, 295-296; XII, 94.

⁸⁸⁸ Ebu'l-Esvd Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel b. Huveylid el-Esedî el-Kureşî el-Medenî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. Babası ölmeden önce oğlu Muhammed'i, Urve b. Zübeyr'e emanet ettiği için "يَتِيمُ عُرْوَةَ / Urve'nin yetimi" diye tanınmaktadır. *Urve* → *Âişe* tarihiyle pek çok rivayet nakletmiştir. Sikadır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 367; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 145; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 321; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 364; *Meşâhîr*, 209; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 645-648; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 194; *Târihu'l-İslâm*, III, 730; İbn Hacer, *Takrîb*, 493; *Tehzîb*, IX, 307-308.

⁸⁸⁹ Muhammed b. Abdurrahman (b. Abdullah) b. S'ad (veya Es'ad) b. Zûrâre el-Ensârî el-Medenî: Sığâr-ı tâbiînden olan Muhammed b. Abdurrahman, altıncı tabakadandır. Amre bint Abdurrahman'ın kardeşinin oğlu olan Muhammed, ondan pek çok hadis nakletmektedir. Halîfe Ömer b. Abdülazîz devrinde Medine'de kâdî veya vâli olarak görevlendirilmiştir. Nesâî ve İbn Hacer, Muhammed'in sika olduğunu söylemiş, İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 148-150; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 316; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 375; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 660; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 609-611; İbn Hacer, *Takrîb*, 492; *Tehzîb*, IX, 298.

⁸⁹⁰ Muhammed b. Abdurrahmân b. Ubeyd el-Kureşî et-Teymî el-Kûfî: Tâbiînin küçüklerinden olan Muhammed b. Abdurrahmân, Talhâ b. Ubeydullah ailesinin mevlâsıdır. Hakkında "sika", "sâlih" ve "leyse bihi be's" denilmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 146; Fesevî, *el-Ma'rife*, III, 375; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 318; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 614-616; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 192; İbn Hacer, *Takrîb*, 492; *Tehzîb*, IX, 299-300.

⁸⁹¹ Muhammed b. Abdülazîz b. Cüreyc: Şahsı ya da cerh-ta'dîl durumu hakkında bilgi bulunamamıştır. Sâlim b. Abdullah ve İbrahim b. Hişâm'dan semâî olduğu bilgisi aktarılmaktadır. Sâlim'den iki rivayet naklettiği tespit edilmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 167; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 7; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, I, 533.

⁸⁹² Ebû Abdullah Muhammed b. Aclân el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Mevâlîdendir. Fakih ve imam olduğu hatta Mescid-i Nebevî'de bir halkası bulunduğu bildirilmektedir. Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn onun sika olduğunu söylerken diğer âlimler onu hafızasının zayıflığıyla, bilhassa Ebû Hüreyre'nin hadislerini birbirine karıştırmakla cerh etmişlerdir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 49; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, III, 1869; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 87; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 101-108; Zehebî, *Siyer*, VI, 317; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 341-343.

⁸⁹³ Ebû Abdullah (veya Ebu'l-Hasan) Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs el-Leysî el-Medenî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. Hakkında "sika" ve "sâlih" denilmesine rağmen, rivayet ederken hata yaptığı ve vehim sahibi olduğu da belirtilmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 433; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 191-192; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 109; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 30-31; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 377; *Meşâhîr*, 213; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 456-458; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 212-218; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 621; İbn Hacer, *Takrîb*, 499; *Tehzîb*, IX, 375-377; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 370.

⁸⁹⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Harmeile el-Kureşî el-Medenî: Tâbiînin küçüklerindendir. Mevâlî olan bir aileden gelen Muhammed b. Ebû Harmeile, Süleyman b. Yesâr'ın da kâtibi idi. Kaynaklarda çok hadis rivayet ettiği ve sika olduğu bilgileri

105. Muhammed b. Ebû Yahyâ (ö. 147/765)⁸⁹⁵
106. Muhammed b. Hilal (ö. 162/779)⁸⁹⁶
107. Muhammed b. Osman b. Abdurrahman (ö.?)⁸⁹⁷
108. Muhammed b. Tahlâ (ö.?)⁸⁹⁸
109. Muhammed b. Talha b. Yezîd (ö. 111/730)⁸⁹⁹
110. Muhammed b. Ukbe (ö.?)⁹⁰⁰
111. Muhammed b. Vâsi' (ö. 123/741)⁹⁰¹
112. Muhammed b. Zekvân (ö.?)⁹⁰²

mevcuttur. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 422; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 59; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 241; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 365; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 47-48; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 163; İbn Hacer, *Takrîb*, 473.

⁸⁹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Yahyâ Sem'an el-Eslemî el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden olup altıncı tabakadandır. "Sika" ve "sadûk" olarak nitelendirilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 432; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, V, 111; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 282; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 372; Mizzî, *Tehzîb*, XXVII, 11-13; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 230; Mîzân, IV, 66; İbn Hacer, *Takrîb*, 513; *Tehzîb*, IX, 522-523; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 379.

⁸⁹⁶ Muhammed b. Hilâl b. Ebû Hilâl el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden olup altıncı tabakadandır. Mevâlidendir. Neredeyse bir asır ömür sürdüğü aktarılmaktadır. Hakkında "sâlih", "sadûk", "sika" ve "leyse bihi be's" denilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 471; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 257; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 115-116; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 427-428; İbn Şâhin, *Târihu esmâi's-sikât*, I, 206; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 569-571; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 227; İbn Hacer, *Takrîb*, 511; *Tehzîb*, IX, 498.

⁸⁹⁷ Muhammed b. Osman b. Abdurrahman b. Saîd b. Yerbû' el-Mahzûmî el-Kureşî el-Medenî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. "Sadûk" ve "sika" denilerek tevsik edilmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 180; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 23; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 437; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 90-91; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 200; *Târihu'l-İslâm*, III, 970; İbn Hacer, *Takrîb*, 496; *Tehzîb*, IX, 338.

⁸⁹⁸ Ebû Sâlih Muhammed b. Tahlâ el-Medenî: Etbâü't-tâbiînin büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Mevâlidendir. Hakkında "sadûk" ve "leyse bihi be's" denilmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 292-293; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 371; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 408-409; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 963; İbn Hacer, *Takrîb*, 485; *Tehzîb*, IX, 235-236.

⁸⁹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Talha b. Yezîd b. Rukâne el-Abdumuttalibî el-Kureşî el-Hicâzî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. Sika olarak değerlendirilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 101; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 291; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 377; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 421-423; İbn Hacer, *Takrîb*, 485; *Tehzîb*, IX, 239-240.

⁹⁰⁰ Muhammed b. Ukbe b. Ebû Ayyâş el-Medenî: Sâlim b. Abdullah'ın meşhur talebelerinden Mûsa b. Ukbe'nin kardeşi olan Muhammed b. Ukbe, tâbiînin küçüklerindendir. Hakkında sika, sâlih ve şeyh denilmiştir. Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 119; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 201; İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 345.

⁹⁰¹ Ebû Bekir (veya Ebû Abdullah) Muhammed b. Vâsi' b. Câbir b. Ahnes el-Basrî: Beşinci tabakadan olup tâbiînin küçüklerindendir. Hakkında "sâlih, sika, âbid, Basra ehlinin en faziletlisi" gibi sıfatlar kullanılmasına rağmen, Dârekutnî "âbid ancak zayıf ravilerden olduğunu", Ebû Hâtim de aynı şekilde "sâlih ve âbid olduğunu, ancak Sâlim b. Abdullah'tan münker rivayetleri bulunduğunu" söylemektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 180; Fesevî, *el-Ma'rife*, II, 252; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 75; İclî, *es-Sikât*, 415; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LVI, 138-140; Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, 576-581; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, III, 526; *Siyer*, VI, 119-123; İbn Hacer, *Takrîb*, 511; *Tehzîb*, IX, 499-500.

⁹⁰² Muhammed b. Zekvân el-Cehdamî el-Basrî el-Ezdi: Etbâü't-tâbiînin büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Mevâlidendir. Meşhur muhaddis Hammâd b. Zeyd'in kayınbiraderidir. Hakkında "münker" ve "metrûk" denilmiş, hadisinin yazılmayacağı ve onunla ihticâc edilemeyeceği söylenmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 79; *ed-Duafâü's-Sağîr*, I, 99; Ebû Zûr'a, *Kitâbü'd-duafâ*, II, 653; Nesâî, *ed-Duafâ*, 95; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 65; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 251; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 262; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 417-419; Dârekutnî, *ed-Duafâ*, III, 131; *el-İlelû'l-vâride*, XII, 403; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 57; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 180-184; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 579; Mîzân, III, 542; İbn Hacer, *Takrîb*, 477; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 357.

113. Muhammed b. Zeyd b. el-Muhâcir (ö.?)⁹⁰³
114. Mukatil b. Hayyân (ö.?)⁹⁰⁴
115. Mûsâ b. Ebû Kesîr (ö.?)⁹⁰⁵
116. Mûsâ b. Sa'd b. Zeyd b. Sâbit (ö.?)⁹⁰⁶
117. Nadr b. Arabî (ö. 168/785)⁹⁰⁷
118. Nu'man b. Münzir (ö. 132/750)⁹⁰⁸
119. Osman b. Abdulmelik (ö.?)⁹⁰⁹
120. Osman b. Esved (ö. 150/767)⁹¹⁰

⁹⁰³ Muhammed b. Zeyd b. el-Muhâcir b. Gunfuz el-Kureşî et-Teymî el-Medenî: Tâbiînün küçüklerinden olan Muhammed b. Zeyd, “sika” ve “şeyh” olarak tavsîf edilmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 84; İclî, *es-Sikât*, 404; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 256; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 364; Mizzî, *Tehzîb*, XXV, 230-232; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 172; İbn Hacer, *Takrîb*, 479; *Tehzîb*, IX, 173.

⁹⁰⁴ Ebû Bistâm (veya Muân) Mukatil b. Hayyân en-Nıbtî (veya Nebtî) el-Belhî: Aslen Fârisîdir. Tâbiînün küçüklerinden olup altıncı tabakadır. Mevâlîdendir. “Sika, sadûk, faziletli, âlim, sâlih” denilerek övülmüştür. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 264; Yahyâ b. Maîn, *Târih*, IV, 373; Buhârî, *et-Târihu's-sağîr*, II, 24; *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 13; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 353-354; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 508; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LX, 101-109; Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, 430-434; Zehebî, *Mîzân*, IV, 171; İbn Hacer, *Takrîb*, 544; *Tehzîb*, X, 277-279.

⁹⁰⁵ Ebû Sabbâh Mûsâ b. Ebû Kesîr el-Ensârî: Mûsâ el-Kebîr diye de bilinir. Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. Hakkında “sika” ve “sadûk” denilmesine rağmen Kaderî ve Mürcîi olduğu yönünde ithamlar mevcuttur. İbn Hibbân, Mûsâ'nın Mürcîi olduğunu ve meşhur ravilerden münker rivayetler naklettiğini aktarmaktadır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 329; Yahyâ b. Maîn, *Târih*, III, 564; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 293-294; Ebû Zür'a, *Kitâbü'd-duafâ*, II, 658; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 168; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 147; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 240; İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 62; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LX, 416-421; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 148; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 135-139; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 308; *Mîzân*, IV, 218; İbn Hacer, *Takrîb*, 553; *Tehzîb*, X, 367-368; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 404.

⁹⁰⁶ Mûsâ b. Sa'd (veya Saîd) b. Zeyd b. Sâbit el-Ensârî el-Medenî: Tâbiînün orta tabakasından ve dördüncü tabakadandır. “Makbûl” ve “sika” olarak değerlendirilmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 145; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 401-402; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 68-69; İbn Hacer, *Takrîb*, 551; *Tehzîb*, X, 345.

⁹⁰⁷ Ebû Ravh Nadr b. Arabî el-Bâhilî el-Harrânî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. Mevâlîdendir. Hakkında “sika”, “sâlih” ve “leyse bihi be's” denilmiştir. Yahyâ b. Maîn, *Târih*, IV, 438; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 484; Ebû Zür'a, *Kitâbü'd-duafâ*, III, 945; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 475; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 534; *Meşâhîr*, 295; İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 265-266; İbn Şâhin, *Târihu esmâi's-sikât*, I, 242; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 396-399; İbn Hacer, *Takrîb*, 562; *Tehzîb*, X, 442-443; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 411.

⁹⁰⁸ Ebu'l-Vezîr Nu'man b. Münzir el-Gassânî ed-Dimaşkî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. “Sadûk” ve “sika” olarak nitelendirilmiştir ancak Kaderîlikle suçlanmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 321; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 447; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 530; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, LXII, 130-134; Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, 461-463; İbn Hacer, *Takrîb*, 564; *Tehzîb*, X, 457; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 43; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, XIII, 108.

⁹⁰⁹ Osman (Müstakîm) b. Abdulmelik el-Mekkî el-Müezzin: Mescid-i Haram'ın müezzinliğini yapmış olan Osman b. Abdulmelik, tâbiînün küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiş olmasına rağmen, Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel, Dârekutnî, İbn Hacer, Zehebî gibi pek çok münekkid tarafından hadis rivayetinde kuvvetli olmamak, münker hadis rivayet etmek, rivayette dikkatsiz olmak gibi sebeplerle cerhedilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 200; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 158; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 201; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 170; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 434-436; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 10; *el-Muğnî*, II, 427; *Mîzân*, III, 48; İbn Hacer, *Takrîb*, 385; *Tehzîb*, VII, 136.

⁹¹⁰ Osman b. Esved b. Mûsâ b. Bâzân el-Cumahî el-Mekkî: Etbâü't-tâbiînün büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Cumahî ailesinin mevlâsıdır. “Sika” ve “sebt” olarak görülmüştür. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 37; İclî, *es-Sikât*, 326; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 144; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 189-190; *Meşâhîr*, 230; İbn Şâhin, *Târihu esmâi's-sikât*, I, 139; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 341-343; İbn Hacer, *Takrîb*, 382; *Tehzîb*, VII, 107.

121. Ömer (Amr) b. Katâde (ö.?)⁹¹¹
122. Ömer b. Abdullah (ö. 145-146/763-764)⁹¹²
123. Rebîa b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/753)⁹¹³
124. Sa'd b. İbrahim (ö. 125-127/743-745)⁹¹⁴
125. Safvân b. Süleym (ö. 132/750)⁹¹⁵
126. Saîd b. Hassân (ö.?)⁹¹⁶
127. Saîd b. Müslim (ö.?)⁹¹⁷
128. Saîd b. Zeyd (ö. 167/784)⁹¹⁸

⁹¹¹ Ömer (Amr) b. Katâde b. Nu'man ez-Züferî el-Evsî el-Medenî: İsmi bazı kaynaklarda Amr (عمرو) olarak kaydedilen Ömer b. Katâde, tâbiînin orta tabakasıdır ve üçüncü tabakaya mensuptur. Hadis rivayetinde "sika" ve "makbûl" görülmüştür. Sâlim b. Abdullah'tan semâi olduğuna dair bir bilgi blunmamasına rağmen Sâlim'den doğrudan naklettiği iki rivayet tespit edilmiştir. Yalnızca Tirmizî onun bir rivayetine yer vermiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 187; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 130; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 146; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 483-484; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 489.

⁹¹² Ebû Hafs Ömer b. Abdullah el-Medenî: Sığâr-ı tâbiînden olup beşinci tabakadandır. Mevâlidendir. İbn Maîn, Nesâî, Ebû Hâtim, İclî ve İbn Hacer, Ömer b. Abdullah'ın yeterince kuvvetli olmadığını ve irsâl yaptığını söylerken, İbn Sa'd onu ta'dîl etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 426; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 107; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 169; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 81; Nesâî, *ed-Duafâ*, 81; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 119; *el-Merâsîl*, 137-138; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 68-69; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 212; *Mevzûât*, II, 19; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 420-423; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 470; *Mîzân*, III, 210-211; İbn Hacer, *Takrîb*, 414; *Tehzîb*, VII, 471-472.

⁹¹³ Ebû Osman (veya Ebû Abdurrahman) Rebîa b. Ebû Abdurrahman et-Teymî el-Kureşî: Rebiâtü'r-re'y adıyla tanınmaktadır. Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Medine'de yaşamasına rağmen ehl-i rey ekolünün önde gelen ilk temsilcilerinden biri olarak görülmüştür. İmam Mâlik fıkhi ondan öğrendiği için Rebiâtü'r-re'y'in görüşleri Mâlikî mezhebinde etkisini sürdürmüştür. Sika, sebt ve fakih olduğu hususunda ittifak vardır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 320 -324; İclî, *es-Sikât*, 158; eş-Şirâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 65; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 190; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 288-291; Mizzî, *Tehzîb*, IX, 123-131; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 393; *Târihu'l-İslâm*, III, 647-653; *Tezkîre*, I, 118-121; *Siyer*, VI, 89-96; İbn Hacer, *Takrîb*, 207; *Tehzîb*, III, 258-259.

⁹¹⁴ Ebû İshak Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf el-Kureşî el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Medine kadılığı da yapmıştır. Pek çok kişiden hadis dinlemiştir. Sika, imam, fâzıl, âbid gibi vasıflarla anılmaktadır. İclî, *es-Sikât*, 178; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 297-298; *Meşâhîr*, 217; Mizzî, *Tehzîb*, X, 240-247; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 463-465.

⁹¹⁵ Ebû Abdullah (veya Ebû'l- Hâris) Safvân b. Süleym ez-Zühri el-Kureşî el-Medenî: Tâbiînin orta tabakasına mensuptur ve dördüncü tabakadandır. Humeyd b. Abdurrahman b. Avf'ın mevlâsıdır. Zâhidâne yaşayışıyla öne çıkan, "sika", "müftî", "âbid" ve "hüccet" olarak değerlendirilen Safvân'ın Kaderî olmakla suçlandığına dair ifadeler mevcuttur. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 417; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, IV, 307-308; İclî, *es-Sikât*, 228; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 423; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 468-469; *Meşâhîr*, 216; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 317; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 184-191; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 503; *Târihu'l-İslâm*, III, 672; *Tezkîre*, I, 101; *Siyer*, V, 364-369; İbn Hacer, *Takrîb*, 276; *Tehzîb*, IV, 425-426.

⁹¹⁶ Saîd b. Hassân el-Mahzûmî el-Kureşî: Tâbiînin küçüklerinden ve altıncı tabakadandır. Kaynaklarda Mekke kadılığı yaptığı (قاضى أهل مكة) veya Mekke'nin kıssacı/vâizlerinden olduğu (قاص أهل مكة) şeklinde iki farklı görüş mevcuttur. İbn Sa'd, İbn Maîn, Ebû Dâvud ve Nesâî onun sika olduğunu söylemiş, İbn Hacer ise onun sadûk olmakla birlikte vehim sahibi olduğunu aktarmıştır. Az hadis rivayet etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 39; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 62; İclî, *es-Sikât*, 182; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 12; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 357; Mizzî, *Tehzîb*, X, 384-385; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 433; *Târihu'l-İslâm*, III, 874; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlî Tehzîb*, V, 274; İbn Hacer, *Takrîb*, 234; *Tehzîb*, IV, 16; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 227.

⁹¹⁷ Ebû Mus'ab Saîd b. Müslim b. Bânek el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden olup altıncı tabakadandır. Hakkında "sâlih", "sika", "leyse bihi be's" denilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 451; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 514; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 64; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 357; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XXI, 299-302; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 62-63; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 444; *Târihu'l-İslâm*, IV, 381; İbn Hacer, *Takrîb*, 241; *Tehzîb*, IV, 82-83.

⁹¹⁸ Saîd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdî el-Basrî: Etbâü't-tâbiînin büyüklerinden olan Saîd, meşhur hadisçi Hammâd b. Zeyd'in kardeşidir. Hocası Amr b. Dînâr el-Basrî vasıtasıyla Sâlim b. Abdullah'tan pek çok rivayeti bulunmakla birlikte Sâlim b.

129. Sâlih b. Keysân (ö. 140/757)⁹¹⁹
130. Salih b. Muhammed b. Zâide (ö.?)⁹²⁰
131. Sâlim b. Abdullah el-Hayyât (ö.?)⁹²¹
132. Sâlim b. Ebi'l-Ca'd (ö. 97-100/716-719?)⁹²²
133. Sâlim b. Rezîn (ö.?)⁹²³
134. Sâlim Ebi'n-Nadr (ö. 129/747)⁹²⁴
135. Seken b. Muğîre (ö.?)⁹²⁵
136. Seleme b. Verdân (ö. 150 civarı/767?)⁹²⁶

Abdullah'tan doğrudan aldığı bir rivayet bulunmaktadır. Hakkında sika ve sadûk denilmesine rağmen hadis rivayetinde hata yaptığı da belirtilmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 211; İclî, *es-Sikât*, 184; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IX, 380; Mizzî, *Tehzîb*, X, 441-444; İbn Hacer, *Tahrîb*, IV, 32.

⁹¹⁹ Ebû Muhammed Sâlih b. Keysân el-Medenî: Tâbiünden olup ittifakla sika ve sebt denilmiş, Medine'nin fakihlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Halife Ömer b. Abdülaziz'in oğluna hocalık yapması için görevlendirdiği Sâlih'in ayrıca pek çok hocası ve talebesi bulunmaktadır. 100 yıl kadar yaşadığı söylenmiştir. Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 79-84; Zehebî, *Siyer*, V, 454; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, VI, 341; İbn Hacer, *Tahrîb*, 273; *Tehzîb*, IV, 399.

⁹²⁰ Ebû Vâkîd Sâlih b. Muhammed b. Zâide el-Medenî: Tâbiünün küçüklerindendir. Pek çok münekkide göre zayıftır ve münker hadis nakletmektedir. İclî'ye göre ise hadis rivayetinde kuvvetli değildir ancak hadisi yazılabilir. Ebû Zûr'a, *ed-Duafâ*, II, 359; Tirmizî, *el-İlel'ü'l-kebîr*, I, 237; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 202; Dârekutnî, *el-İlel*, II, 52; İclî, *es-Sikât*, 464; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 412; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 367; İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 89; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 50; Mizzî, *Tehzîb*, XIII, 86; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 304; *Mizân*, II, 299; İbn Hacer, *Tahrîb*, 273; *Tehzîb*, IV, 40.

⁹²¹ Sâlim b. Abdullah el-Hayyât el-Basrî el-Mekkî: Sığâr-ı tâbiünden ve altıncı tabakadandır. Hafızasının zayıflığı ve hadis rivayetinde dikkatli davranmaması sebebiyle cerhedilmiştir. Ebû Hâtim'e göre ise hadisi yazılabilir ancak onunla ihticâc edilemez. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 115; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 151; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 184; İclî, *es-Sikât*, 411; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 374-378; Dârekutnî, *ed-Duafâ*, II, 156; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 308; Mizzî, *Tehzîb*, X, 156-157; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 422-423; *el-Muğnî*, I, 251; İbn Hacer, *Tahrîb*, 226; *Tehzîb*, III, 439-440.

⁹²² Sâlim b. Ebi'l-Ca'd el-Eşcaî: Kûfeli tâbiündendir. Hadisleri yazıyla kaydettiğine dair rivayetler bulunmaktadır. İbn Sa'd, İclî, İbn Hibbân, İbn Maîn, Nesâî'ye göre sikadır. Ebû Zûr'a, Zehebî ve İbn Hacer ise Sâlim'in sika olduğunu ancak çokça mürsel yaptığını belirtmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 239; İclî, *es-Sikât*, 173; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 181; *el-Merâsîl*, I, 79-80; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 305; Mizzî, *Tehzîb*, X, 130-133; İbn Hacer, *Tahrîb*, 226; *Tehzîb*, III, 432; *Lisânü'l-Mizân*, VII, 224.

⁹²³ Sâlim (veya Süleyman) b. Rezîn el-Ahmerî: Tâbiünden ve üçüncü tabakadan olan Sâlim'i İbn Hibbân *es-Sikât*'ında zikretmiş olmasına rağmen mechûl olduğu ve hadiste sağlam olmadığı rivayet edilmektedir. Buhârî, Sâlim b. Abdullah'tan semânın bilinmediğini söylemektedir. Yahyâ b. Maîn, *Suâlât*, I, 443; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 13; Ebû Dâvud, *Suâlât*, I, 302; İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, IV, 106; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 389; Mizzî, *Tehzîb*, IX, 189; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, IV, 381; Zehebî, *Mizân*, II, 111; İbn Hacer, *Tahrîb*, 209; *Tehzîb*, III, 435.

⁹²⁴ Ebu'n-Nadr Sâlim b. Ebû Ümeyye et-Teymî el-Kureşî el-Medenî: Tâbiünün küçüklerinden olan Ebu'n-Nadr, mevâlîdendir. Sâlim b. Abdullah'tan rivayet ettiği ile ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte hadis kitaplarında ondan aldığı rivayetler mevcuttur. Mâlik b. Enes'in de hocaları arasında olan Sâlim Ebu'n-Nadr hakkında sika ve sâlih denilmiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 111; İclî, *es-Sikât*, 175; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 179; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 407; *Meşâhîr*, 213; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 29-38; Mizzî, *Tehzîb*, X, 127-128; İbn Hacer, *Tehrîb*, III, 431.

⁹²⁵ Ebû Muhammed Seken b. Muğîre el-Bezzâz el-Kureşî el-Basrî: Osman b. Affân'ın mevlâsı olan bir aileden gelen Seken b. Muğîre, etbâû't-tâbiündendir ve yedinci tabakadandır. Basralı muhaddis Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) hocasıdır. "Sadûk" denilerek tevsik edilmiştir. Sâlim b. Abdullah'tan semâi olduğuna dair bir bilgi bulunmamakla birlikte Sâlim b. Abdullah'ın hac sırasında kendilerine namaz kıldırıldığını ifade eden bir rivayeti bulunmaktadır. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 180; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 287; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 209; Zehebî, *el-el-Kâşif*, I, 450; *Târîhu'l-İslâm*, IV, 65.

⁹²⁶ Ebû Ya'lâ Seleme b. Verdân el-Leysî el-Medenî: Tâbiünün küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. İbn Sa'd'ın "sebt ve fakih" dediği Seleme b. Verdân hakkında "zayıf", "leyse bi-sikâ", "leyse bi kavî" ve "münkerü'l-hadis" denilerek

137. Süleyman b. Ebû Dâvud (ö.?)⁹²⁷
138. Süleyman b. Musâ (ö. 119/737)⁹²⁸
139. Süleyman eş-Şeybânî (ö. 129-140/747-758?)⁹²⁹
140. Şeybe b. Hişâm (ö.?)⁹³⁰
141. Tevbe el-Anberî (ö. 131/749)⁹³¹
142. Ubeyd b. Müslim es-Sekafî (ö.?)⁹³²
143. Ubeydullah b. Ebû Ziyâd (ö. 150/767)⁹³³

cerhedilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 433-434; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 24, 527; Nesâî, *ed-Duafâ*, 47; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 147; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 174-175; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 336-337; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 357-362; İbn Şâhin, *Târîhu'l-esmâi'd-duafâ*, I, 102; Dârekutnî, *ed-Duafâ*, II, 154; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 324-327; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 276; *Mîzân*, I, 193; İbn Hacer, *Takrîb*, 248; *Tehzîb*, IV, 160-161; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 236.

⁹²⁷ Ebû Eyyûb Süleyman b. Ebû Dâvud (Süleyman b. Sâim) el-Cezerî el-Harrânî: Mevâliden olan Süleyman b. Ebû Dâvud'un hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Sâlim'den ve Nâfi'den rivayet ettiği bilgisi bulunmaktadır. Hakkında "münkerü'l-hadis" denilmiş, sika ravilere muhalefet ettiği için kendisiyle ihticâc edilmemiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 11; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 111; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 335; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 17.

⁹²⁸ Ebû Eyyûb Süleyman b. Musâ el-Eşdek ed-Dımaşkî: Muâviye b. Ebû Süfyân ailesinin mevlâsıdır. Fakih olduğu söylenmiştir. Sika olarak görülmesine rağmen hadis rivayetinde kuvvetli olmamakla cerhedilmiştir. Hişâm b. Abdülmelik'in hilâfeti zamanında vefat etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 318; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 38; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 141; Şîrâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 75; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXII, 367-392; Zehebî, *Siyer*, V, 433-437; *Mîzân*, II, 225; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 226; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 135.

⁹²⁹ Ebû İshak Feyrûz Süleyman b. Ebû Süleyman eş-Şeybânî el-Kûfî: Tabîinin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Mevâlîdendir. Meşhur muhaddis Şa'bi'nin ileri gelen öğrencilerindendir. Sika, hüccet ve hafız olarak değerlendirilmiştir. Sâlim b. Abdullah'ın talebesi olduğu belirtilmemiş olmasına rağmen Sâlim'den aldığı iki rivayet tespit edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 334; İclî, *es-Sikât*, 202; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 301; Meşâhîr, I, 178; Mizzî, *Tehzîb*, XI, 444-448; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 197.

⁹³⁰ Şeybe b. Hişâm er-Râsibî el-Basrî: Hayatı ve cerh-ta'dîl durumu hakkında fazla bilgi bulunmayan Şeybe b. Hişâm'ın Sâlim b. Abdullah'tan hadis aldığı belirtilmektedir. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmektedir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 242; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 336; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 445.

⁹³¹ Ebû Müverri' Tevbe el-Anberî, Tevbe b. Ebû'l-Esed el-Basrî: Mevâlîdendir. Tabîinin orta tabakalarına mensuptur ve dördüncü tabakadandır. Genel itibariyle sika bir ravi olarak görülmesine rağmen sadece el-Ezdî (374/984), Tevbe el-Anberî'nin "metrûk" olduğunu söylemiştir. (Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin kendisi mecrûh olduğu ve cerhte aşırı gittiği için cerhlerine muhaddislerin itibar etmediği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Polat, "Cerh ve Ta'dîlin Tenkiti", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 225). İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 178-179; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 217; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 446; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 120; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XI, 94-101; Mizzî, *Tehzîb*, IV, 336-340; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 280; *Târîhu'l-İslâm*, III, 624; İbn Hacer, *Takrîb*, 131; *Tehzîb*, I, 515.

⁹³² Ubeyd b. Müslim es-Sekafî: Hakkında fazla bilgi bulunamayan Ubeyd b. Müslim, Taifin meşhur kabilesi Benî Sakif'den olduğu için Sekafî nisbesini almıştır. Buhârî, İbn Ebî Hâtim ve İbn Hibbân, Ubeyd'in Sâlim b. Abdullah'tan semâi olduğunu söylese de rivayet eserlerinde Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği bir rivayete ulaşamamıştır. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 4; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 3; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 157.

⁹³³ Ubeydullah b. Ebû Ziyâd el-Kaddâh (veya Kıdâh) el-Mekkî: Tabîinin küçüklerinden olup beşinci tabakadandır. Hakkında "sâlih" ve "leyse bihi be's" denilmekle birlikte hadis rivayetinde kuvvetli olmadığı gerekçesi ile cerhedilmiştir. İclî ise onun sika olduğu görüşündedir. Ebû Dâvud, Ubeydullah'ın teferrüd ettiği rivayetlerle ihticâc edilemeyeceğini ifade etmektedir. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 500; İclî, *es-Sikât*, 316; Müslim, *el-Künâ*, I, 259; Ebû Zür'a, *Kitâbü'd-duafâ*, II, 634; Nesâî, *ed-Duafâ*, 66; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 118; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 315-316; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 66; İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 528-529; *Târîhu'l-esmâi'd-duafâ*, I, 150; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 163; Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 41-45; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 670; *Târîhu'l-İslâm*, III, 923; *Mîzân*, III, 8; İbn Hacer, *Takrîb*, 371; *Tehzîb*, VII, 14-15.

144. Ukayl b. Hâlid (ö. 144/762)⁹³⁴
145. Ukbe b. Abdullah (ö. 166/783)⁹³⁵
146. Ukbe b. Ebi's-Sahbâ el-Bâhilî (ö. 167/784)⁹³⁶
147. Umâre b. Zâdân (ö.?)⁹³⁷
148. Üsâme b. Zeyd el-Leysî (ö. 153/770)⁹³⁸
149. el-Vâzi' b. Nâfi' (ö.?)⁹³⁹
150. el-Vezîn b. Atâ (ö. 149/766)⁹⁴⁰
151. Yahyâ b. Abdullah b. Ebû Ferve (ö.?)⁹⁴¹

⁹³⁴ Ebû Hâlid Ukayl (veya Akîl) b. Hâlid b. Ukayl el-Eylî el-Emevî: Osman b. Affân'ın mevlâsı olan bir aileden gelmektedir. Sığâr-ı tâbiinden ve altıncı tabakadandır. Sika ve sebtir. Zührî'den rivayet edenler içerisinde Mâlik b. Enes ve Ma'mer'den sonra en güvenilir ravinin Ukayl olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kaynaklarda Zührî'den hadis yazdığına dair bilgiler de mevcuttur. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 360; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 94; İclî, *es-Sikât*, 338; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 43; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 305; *Meşâhîr*, 290; Mizzî, *Tehzîb*, XX, 242-245; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 32; *Târihu'l-İslâm*, III, 929; *Tezkîre*, I, 121-122; *Siyer*, VI, 301-303; İbn Hacer, *Takrîb*, 396; *Tehzîb*, VII, 255-256; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 242.

⁹³⁵ Ukbe b. Abdullah er-Rıfâî el-Abdî el-Basrî: Etbâü't-tâbiinin büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Tedlîs yaptığı söylenmiş ve hadis rivayetinde zayıf görülmüştür. Bazı kaynaklarda Ukbe b. Abdullah el-Esem'le karıştırılsa da o da Ukbe b. Abdullah er-Rıfâî gibi zayıf olarak değerlendirilmiştir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 441; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 353; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 314-315; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 246; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 488-491; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 181; Mizzî, *Tehzîb*, XX, 205-207; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 437; *Mîzân*, III, 86; İbn Hacer, *Takrîb*, 395; *Tehzîb*, VII, 244-245; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 307.

⁹³⁶ Ebû Hureym Ukbe b. Ebi's-Sahbâ el-Bâhilî: Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Ukbe b. Ebi's-Sahbâ'nın Basralı olduğu ve Ali b. Ebû Tâlib ile Hz. Âişe'den hadis nakleden babası Abdullah Ebu's-Sahbâ'dan rivayette bulunduğu bilgileri mevcuttur. "Sika" ve "sâlih" denilerek ta'dîl edilmiştir. Müslim b. Haccac, *el-Künâ*, I, 293; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 312; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 247; İbn Zebr er-Rabâî, *Târihu mevlidi'l-ulemâ*, I, 384; İbn Şâhin, *Târihu esmâi's-sikât*, I, 171; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XIV, 194; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, IV, 459; *Mîzân*, III, 86.

⁹³⁷ Ebû Seleme Umâre b. Zâdân es-Saydalânî el-Basrî: Etbâü't-tâbiinin büyüklerinden ve yedinci tabakadandır. Mevâlîdendir. Hadis rivayetinde "sadûk" olarak değerlendirilmekle birlikte çokça hata yaptığı söylenerek cerhedilmiştir. Sâlim b. Abdullah'tan semâi olduğuna dair bir bilgi bulunamamış olup, Sâlim b. Abdullah'tan doğrudan naklettiği bir rivayet tespit edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 208; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VI, 505; İclî, *es-Sikât*, 353; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 263; İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 149-152.

⁹³⁸ Ebû Zeyd Üsâme b. Zeyd el-Leysî el-Medenî: Leysî kabilesinin mevlâsı olduğu için bu nisbeyle anılmaktadır. Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Üsâme hakkında "zayıf" demesine rağmen diğer münekkidler tarafından sika olarak değerlendirilmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 449; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 22; İclî, *es-Sikât*, 60; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 284; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 74.

⁹³⁹ el-Vâzi' b. Nâfi' el-Ukaylî el-Cezerî: Cezîre bölgesinden olduğu için "el-Cezerî" lakabını almıştır. Hadis rivayetinde şiddetli derecede zayıf görülmüş, metrûk olduğu ve sika ravilerden mevzû rivayetler naklettiği söylenmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, III, 23; Ebû Zür'a, *Kitâbü'd-duafâ*, II, 667; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 330; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 492-493; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 83-84; İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 383-391; İbn Şâhin, *Târihu esmâi'd-duafâ*, I, 189; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 718; *Mîzân*, IV, 327; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VI, 213-214.

⁹⁴⁰ Ebû Kinâne (veya Ebû Abdullah) el-Vezîn b. Atâ b. Kinâne ed-Dımaşkî: Tâbiinin küçüklerinden olup altıncı tabakadandır. Sadûk ve sika olarak nitelendirilmesine rağmen hafızasının kötü olması ile cerhedilmiş, ayrıca Kaderî olmakla suçlanmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 323; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 537; III, 115; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 329; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 50; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 563; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, I, 247; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LXIII, 42-53; Mizzî, *Tehzîb*, XXX, 449-453; İbn Hacer, *Takrîb*, 581; *Tehzîb*, II, 120-121; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 424.

⁹⁴¹ Yahyâ b. Abdullah b. Ebû Ferve el-Emevî el-Medenî: Osman b. Affân'ın mevlâsı olan Yahyâ'nın hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda Sâlim b. Abdullah'tan ve Kâsım b. Muhammed'den hadis naklettiği söylenmişse de

152. Yahyâ b. el-Hâris (ö. 145/763)⁹⁴²
153. Yahyâ b. İshâk el-Hadramî (ö. 136/754)⁹⁴³
154. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 144/762)⁹⁴⁴
155. Yezîd b. Abdullah b. Üsâme (ö. 139/757)⁹⁴⁵
156. Yezîd b. Abdurrahmân b. Ebû Mâlik (ö. 130/748)⁹⁴⁶
157. Yezîd b. Ebû Habîb (ö. 128/746)⁹⁴⁷
158. Yezîd b. Ebû Meryem ed-Dimeşkî (ö. 140/758)⁹⁴⁸

Sâlim'den aldığı herhangi bir rivayete rastlanmamıştır. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 287; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 164; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 607.

⁹⁴² Ebû Amr Yahyâ b. el-Hâris ez-Zımârî el-Ğassânî ed-Dımaşkî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Dımaşk câmiinin imamlığını da yapmıştır. Zamanının ünlü kıraat âlimlerindendir. “Sika” ve “sâlih” denilerek tevsik edilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 321; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 135-136; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 530; *Meşâhîr*, 192; İbn Şâhin, *Târihu esmâi's-sikât*, I, 259; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LXIV, 106-111; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 256-259; İbn Hacer, *Takrîb*, 589; *Tehzîb*, XI, 193-194.

⁹⁴³ Yahyâ b. İshâk el-Hadramî el-Basrî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Kur'an-ı Kerim ve nahiv bilgisiyle öne çıkmıştır. Genel itibariyle sika bir ravi olarak kabul edilmesine rağmen İbn Hacer bazı rivayetlerinde hata yaptığını söylemiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 188; Ahmed b. Hanbel, *el-İlâle*, III, 27; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 259; İclî, *es-Sikât*, 468; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 125; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 524; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 199-201; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 361; İbn Hacer, *Takrîb*, 587; *Tehzîb*, XI, 177-178; *Lisânu'l-Mizân*, VII, 429.

⁹⁴⁴ Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd b. Kays en-Neccârî el-Ensârî: Tâbiînin küçüklerinden olup beşinci tabakadandır. “Sika, sebt, hüccet, imâm, fakih ve hâfiz” olduğu konusunda ittifak vardır. Medine kadılığı yaptığına dair bilgiler mevcuttur ancak Buhârî bu bilgiyi reddetmektedir. Ali b. el-Medîni, Yahyâ b. Saîd'in yaklaşık 300 hadis rivayet ettiğini söylemektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Mütemmim, 335; İclî, *es-Sikât*, 472; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 521; *Meşâhîr*, 130; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XVI, 155-162; Şîrâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 66; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LXIV, 238-266; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, II, 153-154; Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, 346-359; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 366; İbn Hacer, *Takrîb*, 591; *Tehzîb*, XI, 221-224; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 147.

⁹⁴⁵ Ebû Abdullah Yezîd b. Abdullah b. Üsâme b. e-Hâd el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden olan Yezîd b. Abdullah'ın Sâlim b. Abdullah'ın talebesi olduğu bilgisi hiçbir kaynaktan bulunmamakla birlikte Sâlim'den naklettiği bir rivayet tespit edilmiştir. Sika olarak değerlendirilmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 397; İclî, *es-Sikât*, 365; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 275; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 617; Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 169-171; Zehebî, *Tezhîb*, X, 83; İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 339.

⁹⁴⁶ Yezîd b. Abdurrahmân b. Ebû Mâlik el-Hemedânî ed-Dımaşkî: Tâbiînin orta tabakasından ve dördüncü tabakadandır. Şam kadılığı yapmıştır ve fukahâdandır. Hakkında “sika”, “sadûk” ve “fakih” gibi sıfatlar kullanılmasına rağmen tedlis yaptığı ve bazı rivayetlerinde vehim olduğu söylenmektedir. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 347; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 277; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 542; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, LXV, 280-294; Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 189-193; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 387; *Târihu'l-İslâm*, III, 566; Siyer, V, 437-438; İbnü'l-İrâkî, *el-Müdekkisîn*, I, 104; İbn Hacer, *Takrîb*, 603; *Tehzîb*, XI, 345-346.

⁹⁴⁷ Ebû Recâ Yezîd b. Ebû Habîb Süveyd el-Ezdfî el-Mısırî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. Ünlü tarihçi İbn İshâk'ın (ö. 151/768) hocasıdır. Sika, fakih ve imâm olarak nitelendirilen Yezîd hakkında Mısır'a müftî olarak gönderildiği ve oraya ilmi anlamda en çok katkı sağlayan kişi olduğu söylenmiştir. Hadis ve fıkıh bilgisinin yanında takvasıyla da ünlenmiştir. Sâlim b. Abdullah'ın yanı sıra kardeşi Ubeydullah b. Abdullah'tan ve mevlaları Nâfi'den de hadis almıştır. İbn Hacer mürsel rivayet naklettiğini aktarmaktadır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 356; İclî, *es-Sikât*, 478; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 267; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 546; İbn Şâhin, *Târihu esmâi's-sikât*, I, 101; Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 102-107; Zehebî, *Tezkîre*, I, 97-98; Siyer, VI, 319; İbn Hacer, *Takrîb*, 600; *Tehzîb*, XI, 318-319; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 183.

⁹⁴⁸ İbn Sâbit Yezîd b. Ebû Meryem b. Ebû Atâ ed-Dımaşkî: Sığâr-ı tâbiîn ile muasır olup altıncı tabakadandır. Hakkında “sika” ve “lâ be'se bihi” gibi ta'dîl ifadeleri kullanılmasına rağmen Dârekutnî “leyse bizâke/ İstedğin gibi kuvvetli değildir” demektedir. (“leyse bizâke” lafzının, adalet vasfı kusursuz olmakla birlikte zabtları itibariyle sika ravilere nisbetle hatası daha fazla olan raviler hakkında kullanıldığı ile ilgili bkz. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 119). İclî, *es-Sikât*, 480; Müslim b. Haccac, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 475; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 291; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 536; *Meşâhîr*, I,

159. Yezîd b. Rûmân (ö. 130/748)⁹⁴⁹

160. Zeyd el-Haccâm (ö.?)⁹⁵⁰

161. Ziyâd b. Beyân (ö.?)⁹⁵¹

162. Ziyâd b. Ebû Ziyâd (ö.?)⁹⁵²

163. Zücle mevlâ Atike (ö.?)⁹⁵³

D. TALEBELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kendisinden hadis nakleden ravilerin çeşitli yönlerden değerlendirilmesinin, Sâlim b. Abdullah'ın konumunun belirlenmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle, adı geçen raviler Sâlim b. Abdullah'tan naklettikleri tekrarsız rivayet sayılarına, mensup olduğu bölgelere (nisbelerine), cerh-ta'dîl durumlarına ve vefat tarihlerine göre değerlendirilmiştir.

291; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXV, 380-386; Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 343-345; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 389; *el-Muğnî*, II, 753; İbn Hacer, *Takrîb*, 605; *Tehzîb*, XI, 359-360.

⁹⁴⁹ Ebû Ravh Yezîd b. Rûmân el-Esedî el-Medenî: Tâbiînin küçüklerinden olup beşinci tabakadandır. Zübeyr b. Avvâm ailesinin mevlâsıdır. Sikadır ve çok hadis nakletmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 412; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 260; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 545; *Meşâhîr*, 216; Kelâbâzî, *el-Hidâye*, II, 806-807; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, II, 357; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 277; Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 122-123; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 382; *Târîhu'l-İslâm*, III, 339; İbn Hacer, *Takrîb*, 601; *Tehzîb*, XI, 325; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 182.

⁹⁵⁰ Ebû Üsâme Zeyd el-Haccâm el-Kûfî: Sığâr-ı tâbiînden ve altıncı tabakadandır. Mevâlîdendir. Hakkında "sika", "sâlih" ve "leyse bihi be's" denilmiştir. Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 104; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 577-578; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 317; Mizzî, *Tehzîb*, X, 121-122; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 420; İbn Hacer, *Takrîb*, 225; *Tehzîb*, III, 429.

⁹⁵¹ Ziyâd b. Beyân er-Rakkî: Tâbiînin küçüklerinden olup altıncı tabakadandır. "Mehdî, Fâtımâ'nın evlatlarındandır" hadisiyle tanınmıştır ancak Ziyâd'ın naklettiği bu hadisin senedi hakkında Buhârî "في إسناده نظر" / *İsnadında şüphe vardır* demektedir. (Buhârî'nin "في إسناده نظر" tabirini, ravi hakkında değil, rivayet ettiği hadis ya da sened hakkında kullandığı ile ilgili olarak bkz. Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 107-108) Zâhidane yaşayışı ve ibadete olan düşkünlüğü ile öne çıkan Ziyâd b. Beyân hakkında Nesâî "leyse bihi be's", İbn Hacer ve Zehebî "sadûk" demiştir. İbn Hibbân ise Ziyâd'ı hem *es-Sikât*'ında zikrederek "sâlih" olduğunu söylemekte, hem de *el-Mecrûhîn*'de zikrederek isnadları hakkında şüphe bulunduğunu aktarmaktadır. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 346; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 75; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 526; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 248; *el-Mecrûhîn*, I, 307; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 144; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelî'l-mütenâhiye*, II, 379; *ed-Duafâ*, I, 299; Mizzî, *Tehzîb*, IX, 436-438; Zehebî, *Mîzân*, II, 87; İbn Hacer, *Takrîb*, 218; *Tehzîb*, III, 356; *Lisânü'l-Mîzân*, VII, 221.

⁹⁵² Ebû Muhammed Ziyâd b. Ebû Ziyâd el-Cessâs el-Basrî: Tâbiînin küçüklerinden ve beşinci tabakadandır. "Leyse bi sika, vâhi'l-hadis/son derece zayıf ve münker" denilerek cerhedilmiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 356; İclî, *es-Sikât*, 167; Ebû Zür'a, *Kitâbü'd-duafâ*, II, 358; Nesâî, *ed-Duafâ*, 44; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 79; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 532; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 320-322; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 130-132; Dârekutnî, *ed-Duafâ*, II, 154; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, I, 300; Mizzî, *Tehzîb*, IX, 470-473; *el-Muğnî*, I, 243; *Mîzân*, II, 89; İbn Hacer, *Takrîb*, 219; *Tehzîb*, III, 368.

⁹⁵³ Zücle mevlâ Atike b. Abdullah b. Muâviye: Etbâü't-tâbiînden olan Zücle'nin, bazı kaynaklarda Abdülmelik b. Mervân ya da Muâviye b. Ebû Süfyan'ın mevlâsı olduğu söylenmiştir. Hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Sâlim b. Abdullah, Nâfi, Ömer b. Abdülazîz gibi isimlerden rivayet naklettiği aktarılmaktadır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Sâlim'den naklettiği tek rivayet tespit edilmiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 452; VIII, 452-453; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 624; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 348; Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-muhtelif*, II, 1091; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, L, 228; LXIX, 163; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 411.

1. Rivayet Sayılarına Göre

	Tekrarsız	Tekrarlı
1. Zührî (ö. 124/742)	292	2113
2. Hanzale b. Ebû Süfyân (ö. 151/768)	39	110
3. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758)	38	204
4. Hâlid b. Ebû Bekir b. Ubeydullah (ö. 162/779)	35	44
5. Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım (ö. 147/765)	28	38
6. Ömer b. Muhammed b. Zeyd (ö. 150'den önce? /767'den önce?)	26	38
7. Nâfi' (ö. 117/735)	24	70
8. Ömer b. Hamza b. Abdullah b. Ömer (ö.?)	20	43
9. Hâlid b. Ebû İmran (ö. 125/743)	15	15
10. Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer (ö. 132/750)	10	47
11. Amr b. Dînâr el-Basrî, Kahramân Âli Zübeyr (ö.?)	10	30
12. Ebû Bekir b. Sâlim b. Abdullah b. Ömer (ö.?)	7	30
13. İkrime b. Ammâr el-İclî (ö. 159/776)	7	15
14. Amr b. Dînâr el-Mekkî (ö. 126/744)	6	9
15. Bükeyr b. Abdullah b. Eşecc (ö. 127/745)	6	6
16. el-Vâzi' b. Nâfi' (ö.?)	6	9
17. Fazl b. Atiyye (ö.?)	6	8
18. Abdurrahman b. el-Mücebber (ö.?)	5	10
19. Câbir el-Cû'fî (ö. 128/746)	5	9
20. Leys b. Ebû Süleym (ö. 143-148? /761-766?)	5	8
21. Ukbe b. Ebi's-Sahbâ el-Bâhilî (ö. 167/784)	5	8
22. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 144/762)	5	26
23. Yezîd b. Ebû Habîb (ö. 128/746)	5	5
24. Abdulazîz b. Ubeydullah b. Hamza b. Süheyb (ö.?)	4	6
25. Abdullah b. A'la b. Zebr (ö. 164/781)	4	9
26. Abdullah b. Avn (ö. 150/767)	4	5
27. Abdullah b. Dînâr (ö. 127/745)	4	5
28. Abdülazîz b. Ubeydullah (ö.?)	4	6
29. Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749)	4	10
30. Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120/738)	4	4
31. Mâlik b. Dînâr (ö. 130/748)	4	4
32. Muhammed b. Abdullah b. Ebû Sâre (ö.?)	4	4
33. Muhammed b. Amr b. Alkame b. Vakkâs (ö. 145/763)	4	7

34. Üsâme b. Zeyd el-Leysî (ö.?)	4	6
35. Yahyâ b. İshâk el-Hadramî (ö. 136/754)	4	10
36. Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer (ö.?)	3	5
37. Abdullah b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm (ö. 135/753)	3	10
38. Ali b. Zeyd b. Cüd'ân (ö. 131/749)	3	8
39. Cerîr b. Hâzım (ö. 170/787)	3	5
40. Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd (ö. 104/723)	3	6
41. el-Vezîn b. Atâ (ö. 149/766)	3	7
42. İbn Ebî Zi'b (ö.159/776)	3	3
43. İbrahim b. Yezîd (ö. 151/768)	3	4
44. Kudâme b. Mûsâ (ö. 153/770)	3	5
45. Muhammed b. Ukbe (ö.?)	3	3
46. Nu'man b. Münzir (ö. 132/750)	3	6
47. Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720)	3	3
48. Sa'd b. İbrahim (ö. 125/743)	3	3
49. Sâlim b. Ebi'l-Ca'd (ö. 97-100? /716-719?)	3	4
50. Abdullah b. Abdülazîz (ö. 184/800)	2	2
51. Abdullah b. Ebû Necîh (ö. 131/749)	2	2
52. Abdullah b. İsa (ö. 130/748)	2	7
53. Abdullah b. Şübrûme (ö. 144/762)	2	2
54. Abdullah b. Yesâr el-A'rec (ö.?)	2	13
55. Abdulvâhid el-Mâlikî (ö.?)	2	3
56. Bükeyr b. Atîk el-Âmirî (ö.?)	2	3
57. Ebû Bekir b. Hafs b. Ömer b. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö.?)	2	10
58. Ebû Bekir b. Ömer b. Abdurrahman(ö.?)	2	2
59. Ebû Kabîl Hayy (Huyeyy) b. Hânî (ö. 127-128?/745-746)	2	2
60. Fudayl b. Gazvân (ö. 140'tan sonra?/ 758'den sonra?)	2	3
61. Hakem b. Abdullah (ö.?)	2	2
62. Hakem b. Ebân (ö. 154/771)	2	5
63. Hâlid b. Dînâr en-Nîlî (ö.?)	2	2
64. Hâris b. Abdurrahman (ö. 127-129?/745-747)	2	19
65. Husayf b. Abdurrahman (ö. 137/755)	2	3
66. İbrahim b. Ukbe b. Ebû Ayyâş (ö.?)	2	3
67. İsa b. Meymûn (ö.?)	2	3
68. İsmail b. İbrahim b. Ukbe (ö.?)	2	2
69. İsmâil b. Muhammed b. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 134/752)	2	3

70. Kâsım b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer (ö. 130/748)	2	10
71. Katâde b. Diâme (ö. 117/735)	2	3
72. Kesîr b. Kâravendâ (ö.?)	2	2
73. Mâlik b. Habîb (ö.?)	2	3
74. Matar b. Tahmân (ö. 125-129?/743-747)	2	6
75. Muğîre b. Habîb (ö.?)	2	2
76. Muhammed b. Abdurrahman b. S'ad b. Zürâre (ö. 124/742)	2	3
77. Muhammed b. Aclân (ö. 148/766)	2	2
78. Muhammed b. Hilal (ö. 162/779)	2	3
79. Muhammed b. Talha b. Yezîd (ö. 111/730)	2	9
80. Muhammed b. Zeyd b. el-Muhâcir (ö.?)	2	2
81. Osman b. Abdulmelik (ö.?)	2	6
82. Ömer (Amr) b. Katâde (ö.?)	2	2
83. Rebîa b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/ 754)	2	3
84. Saîd b. Müslim (ö.?)	2	3
85. Sâlim Ebu'n-Nadr (ö. 129/747)	2	8
86. Seleme b. Verdân (ö. 150 civarı/767 civarı)	2	2
87. Süleyman eş-Şeybânî (ö. 129-138-140?/747-756-758)	2	2
88. Ubeydullah b. Ebû Ziyâd (ö. 150/767)	2	3
89. Zeyd b. Eslem (ö. 136/754)	2	2
90. Zeyd el-Haccâm (ö.?)	2	2
91. A'meş (ö. 148/766)	1	1
92. Abbâd b. Sâlim et-Tücîbî (ö.?)	1	4
93. Abdulazîz b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö.?)	1	1
94. Abdulaziz b. Ebû Ravvâd (ö. 159/776)	1	6
95. Abdulhamîd b. Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb (ö.?)	1	1
96. Abdulvâhid b. Sabre (ö.?)	1	2
97. Abdurrahman b. Kâsım b. Muhammed (ö. 126/744)	1	4
98. Abdurrahman b. Sa'd mevlâ İbn Ömer (ö.?)	1	2
99. Abdûlmelik b. Abdurrahman (ö.?)	1	1
100. Abdûlmelik b. Kudâme (ö.?)	1	1
101. A'lâ b. Abdurrahmân b. Ya'kûb (ö. 132/750)	1	3
102. Amr b. Abdullah (ö.?)	1	4
103. Amr b. Velîd ed-Dimeşkî (ö.?)	1	1
104. Amr b. Yahyâ (ö.?)	1	4
105. Bekir b. Abdullah (ö. 106/725)	1	3

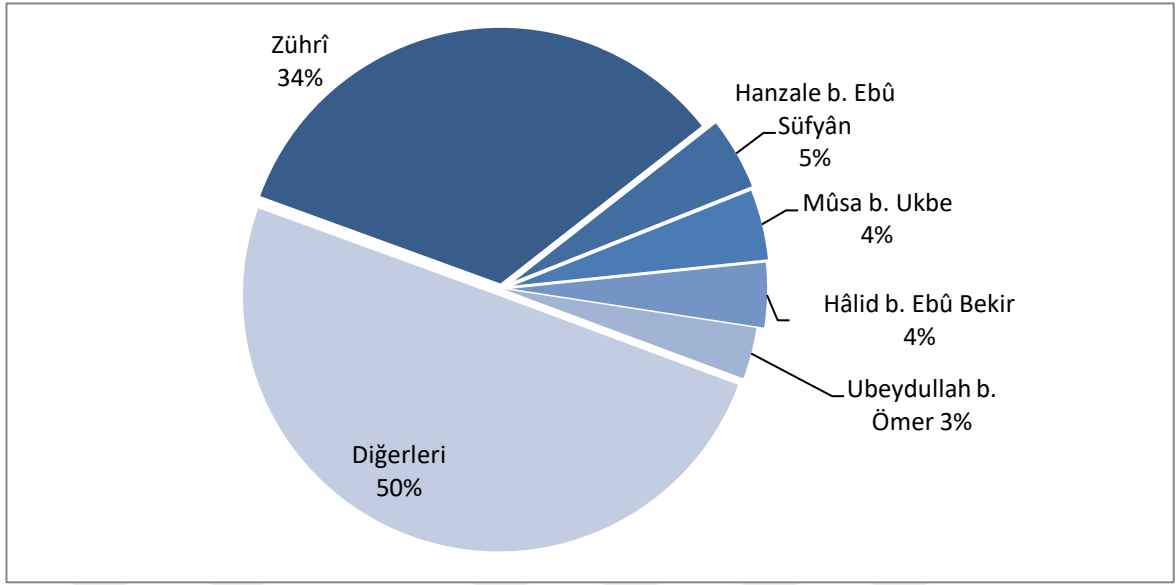
106. Bekir b. Osman (ö.?)	1	1
107. Bilâl b. Ebû Bekir (ö.?)	1	3
108. Bişr b. Harb (ö. 121-124-128?/739-742-746?)	1	2
109. Bükeyr b. Mûsâ (ö.?)	1	6
110. Cehm b. el-Cârûd (ö.?)	1	6
111. Cemîl b. Umâre (ö.?)	1	2
112. Cerîr b. Zeyd (ö.?)	1	5
113. Dâvud b. Abdurrahman (ö. 174-175?/791-792?)	1	1
114. Dâvud b. Ebû Âsım b. Urve b. Mes'ûd (ö.?)	1	1
115. Dâvud b. Sâlih (ö.?)	1	4
116. Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm (ö. 120/738)	1	2
117. Ebû Bekir b. Muhammed b. Zeyd (ö. 150/767)	1	1
118. Ebû Bekir b. Ubeydullah b. Abdullah (ö.?)	1	2
119. Ebû Matar (ö.?)	1	12
120. Ebû Nehîk (ö.?)	1	2
121. Ebû Süleyman en-Nümeyrî (ö. 183/799)	1	1
122. Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö.?)	1	2
123. Ebu'l-Hüseyn (Hasan) el-Medîni (ö.?)	1	3
124. Ebu'l-Müsennâ (ö.?)	1	1
125. Eş'ab b. Ümmü Hamîde (ö. 154/771)	1	3
126. Eyyûb b. Mûsâ (ö. 132/750)	1	1
127. Fazl b. Mübeşşir el-Ensârî (ö.?)	1	2
128. Fudayl b. Ebû Abdullah (ö.?)	1	3
129. Hafsa bint Zeyd b. Abdullah b. Ömer (ö.?)	1	1
130. Hâlid b. Müslim (ö.?)	1	1
131. Harun b. Kays (ö.?)	1	3
132. Hişâm b. Urve b. Zübeyr (ö. 145-146?/763-764?)	1	2
133. Hûd b. Ata (ö.?)	1	1
134. Humeyd b. Hibbân (ö.?)	1	2
135. Irâk b. Mâlik (ö. 104/723)	1	2
136. İbrahim b. Ebû Hurre (ö.?)	1	3
137. İbrahim b. Ebû Hanîfe el-Yemâmî (ö.?)	1	2
138. İbrahim b. İsmâil b. Mücemmi' (ö.?)	1	1
139. İbrahim b. Meysere (ö. 132/750)	1	1
140. İsa b. Cârîye (ö.?)	1	1
141. İshak b. Talhâ (ö. 156/773)	1	1

142. İsmail b. Ebû Hâlid (ö.?)	1	2
143. İstebrak mevlâ Ömer b. Sa'd (ö.?)	1	1
144. Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 107/726)	1	1
145. Kesîr b. Kanber (ö.?)	1	1
146. Kesîr b. Ma'dân (ö.?)	1	1
147. Kesîr b. Zeyd (ö. 158/775)	1	10
148. Muâviye b. Kurra (ö. 113/732)	1	1
149. Muhâcir b. Yezîd (ö.?)	1	1
150. Muhammed b. Abdurrahman (Ebu'r-Ricâl) (ö.?)	1	3
151. Muhammed b. Abdurrahmân, mevlâ Âli Talha (ö.?)	1	16
152. Muhammed b. Abdülazîz b. Cüreyc (ö.?)	1	2
153. Muhammed b. Ebû Harme (ö. 130 yılı civarı/748 civarı)	1	4
154. Muhammed b. Osman b. Abdurrahman (ö.?)	1	1
155. Muhammed b. Vâsi' (ö. 123/741)	1	5
156. Mukâtil b. Hayyân (ö.?)	1	3
157. Mûsâ b. Ömer b. Kudâme (ö.?)	1	2
158. Mûsâ b. Sa'd b. Zeyd b. Sâbit (ö.?)	1	1
159. Ömer b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö.?)	1	1
160. Ömer b. Hüseyin (ö.?)	1	1
161. Ömer b. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer (ö.?)	1	1
162. Safvân b. Süleym (ö. 132/750)	1	1
163. Saîd b. Zeyd (ö. 167/784)	1	1
164. Sâlih b. Keysân (ö. 140/758)	1	10
165. Sâlih b. Muhammed b. Zâide (ö.?)	1	9
166. Sâlim b. Rezîn (ö.?)	1	5
167. Seken b. Muğîre (ö.?)	1	1
168. Süleyman b. Ebû Dâvud (ö.?)	1	4
169. Süleyman b. Musâ (ö. 119/737)	1	5
170. Şeybe b. Hişâm (ö.?)	1	2
171. Tevbe el-Anberî (ö. 131/749)	1	4
172. Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer (ö.?)	1	1
173. Umâre b. Zâdân (ö.?)	1	1
174. Üsâme b. Zeyd b. Eslem (ö.?)	1	1
175. Yahyâ b. el-Hâris (ö. 145/763)	1	4
176. Yezîd b. Abdullah b. Üsâme (ö. 139/757)	1	1
177. Yezîd b. Rûmân (ö. 130/748)	1	1

178. Ziyâd b. Beyân (ö.?)	1	2
179. Ziyâd b. Ebû Ziyâd (ö.?)	1	1
180. Zücle mevlâ Atike (ö.?)	1	1
181. Abdullah b. Süleyman b. Ebû Seleme (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
182. Ammâr b. Ebû Ferve (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
183. Ebû Bekir b. Nâfi‘ (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
184. Humeyd et-Tavîl (ö. 143/761)	rivayeti bulunamadı	
185. Mansur b. Verdân (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
186. Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel (ö. 130 civarı/748 civarı)	rivayeti bulunamadı	
187. Muhammed b. Ebû Yahyâ (ö. 147/765)	rivayeti bulunamadı	
188. Muhammed b. Tahlâ (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
189. Muhammed b. Zekvân (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
190. Mûsâ b. Ebû Kesîr (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
191. Nadr b. Arabî (ö. 168/785)	rivayeti bulunamadı	
192. Osman b. Esved (ö. 150/767)	rivayeti bulunamadı	
193. Ömer b. Abdullah (ö. 145-146?/763-764?)	rivayeti bulunamadı	
194. Saîd b. Hassân (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
195. Sâlim b. Abdullah el-Hayyât (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
196. Ubeyd b. Müslim (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
197. Ukayl b. Hâlid (ö. 144/762)	rivayeti bulunamadı	
198. Ukbe b. Abdullah (ö. 166/783)	rivayeti bulunamadı	
199. Yahyâ b. Abdullah b. Ebû Ferve (ö.?)	rivayeti bulunamadı	
200. Yezîd b. Abdurrahmân b. Ebû Mâlik (ö. 130/748)	rivayeti bulunamadı	
201. Yezîd b. Ebû Meryem ed-Dîmeşkî (ö. 140/758)	rivayeti bulunamadı	

Toplam

Tekrarsız **980** / Tekrarlı **3730**

Grafik 1: Sâlim b. Abdullah'tan en çok hadis nakleden beş ravinin diğerlerine oranları

Yukarıdaki tabloya bakıldığında dikkati ilk çeken nokta, Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakleden ravilerin fazlalığına karşın, ravi sayısı ile rivayet sayıları arasındaki farktır. İlk üç sırada yer alan Zührî, Hanzale b. Ebû Süfyân ve Mûsa b. Ukbe yoluyla bize ulaşan rivayetler, Sâlim b. Abdullah'tan toplam nakledilen rivayetlerin nerdeyse yarısını (%43'ü) oluştururken, en fazla hadis nakletmiş olan ilk 15 raviden nakledilenler ise toplam hadislerin yaklaşık %65'ini oluşturmaktadır. Sâlim'in ravilerinin büyük çoğunluğunun ise (170 kişi-%85'i) ondan 10 ya da daha az hadis naklettikleri görülmektedir. Bu durum da görünüşte kendisinden hadis nakleden hayli miktarda ravi bulunmasına karşın, Sâlim b. Abdullah'tan bize kadar ulaşan rivayetlerin çok büyük çoğunluğunun aslında bu 15 raviden geldiğini göstermektedir.

En fazla hadis nakleden ravilerin neredeyse hepsi Medenî nisbelidir. Yine bu raviler, “sika, sâlih, hafız, fakih” gibi sıfatlarla nitelendirilen muhaddislerdir. Bu durumun da Sâlim b. Abdullah'tan bize ulaşan rivayetlerin –en azından tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn tabakasında- büyük çoğunluğunun sahîh olma ihtimalini kuvvetlendirdiği söylenebilir. Yine dikkati çeken bir diğer husus, bu raviler içerisinde Sâlim b. Abdullah'ın aile üyelerinin oranıdır. Öyle ki 201 ravinin 34'ü Sâlim'in aile ve akrabalarındandır. Rivayet adedi bakımından en önde olan ilk 15 ravinin de 8 tanesi yine Sâlim b. Abdullah'ın aile üyelerinden oluşmaktadır.

Çeşitli kaynaklarda Sâlim b. Abdullah'tan hadis aldığı bilgisi bulunmasına rağmen rivayet kitaplarında Sâlim'den naklettikleri bir hadise ulaşamayan 21 ravi bulunmaktadır.

Yukarıda isimleri zikredilen tüm ravilere ek olarak, Sâlim b. Abdullah'tan hadis aldığı görülen ancak senedde ismi zikredilmeyen ravilerin bulunduğu dört ayrı rivayet kaynaklarda yer almaktadır.

“Sâlim b. Abdullah’tan hadis alan biri/ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ”⁹⁵⁴, “Sâlim b. Abdullah’tan dinleyen biri/ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ”⁹⁵⁵, “bir kimse/ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ”⁹⁵⁶ ve “Sâlim b. Abdullah ailesinden biri/ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ”⁹⁵⁷ şeklinde nakledilen rivayetlerin ilkinin Sâlim’den Abdullah b. Yesâr ve Muhammed b. Amr’ın aldığı görülmektedir.⁹⁵⁸ Ancak zikredilen rivayeti Sâlim’den nakledenin bu ikisinden biri mi yoksa başka bir ravi mi olduğu bilinmediğinden rivayetin bu senedi “zayıf” denilerek tenkit edilmiştir.⁹⁵⁹ İkinci rivayette “Sâlim’den dinleyen kişi”nin kim olduğuyla ilgili bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte rivayetin mütâbi’i de bulunamamıştır. Aynı durum son rivayet için de geçerlidir. Rivayeti Sâlim b. Abdullah’tan naklettiği görülen “racul”ün kimliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamış, zikredilen rivayet de İbn Ebî Şeybe’nin *el-Musannef*’i hariç hiçbir eserde bulunamamıştır. Dârimî’de yer alan ve “Sâlim b. Abdullah ailesinden biri” olarak nitelendirilen ravinin kim olduğu hakkında bir bilgi bulunamamış, rivayet *Şuabü’l-îmân*’da aynı sened ve metinle tekrar edilmiştir.⁹⁶⁰

2. Mensup Oldukları Bölgelere Göre

Sâlim b. Abdullah’ın ravilerine genel itibariyle bakıldığında doğuda Horasan’dan, batıda Mısır, güneyde Yemen ve kuzeyde Irak bölgesine kadar geniş bir yelpazede pek çok farklı merkezden gelen ilim taliplerinden oluştuğu görülmektedir. Aslında bu durum hicrî ilk yüzyıl Medine’sinde hadis nakleden her âlim için tabîî denilebilecek bir durumdur. Zira genişleyen İslâm dünyasının farklı şehirlerinden ilim talipleri, bilhassa sünnetin kaynağı durumunda olan Medine’ye gelerek hem hac görevini ifâ ediyorlar hem de rıhle denilen ilmi hareketliliğe temel oluşturuyorlardı. Bu nedenle hicrî ilk üç yüzyıldaki ravilerin öğrenci çeşitliliğine bakıldığında İslâm coğrafyasının neredeyse her köşesinden talebelerin var olduğu görülmektedir. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken nokta, tabakât eserlerinde verilen nisbelerin, bazen ravinin doğduğu yere, bazen ömrünün çoğunu geçirdiği yere bazen de ravinin ailesinin memleketine nispetle verilebilmesidir. Bu nedenle aşağıda tablo hâlinde verilecek olan nisbeler, ravilerin tam olarak nerede yaşadığına dair kesin bilgiler vermemekle birlikte genel bir değerlendirme yapmaya imkân vermektedir.

⁹⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, IX, 272 (5372).

⁹⁵⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 213.

⁹⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 531.

⁹⁵⁷ Dârimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 34.

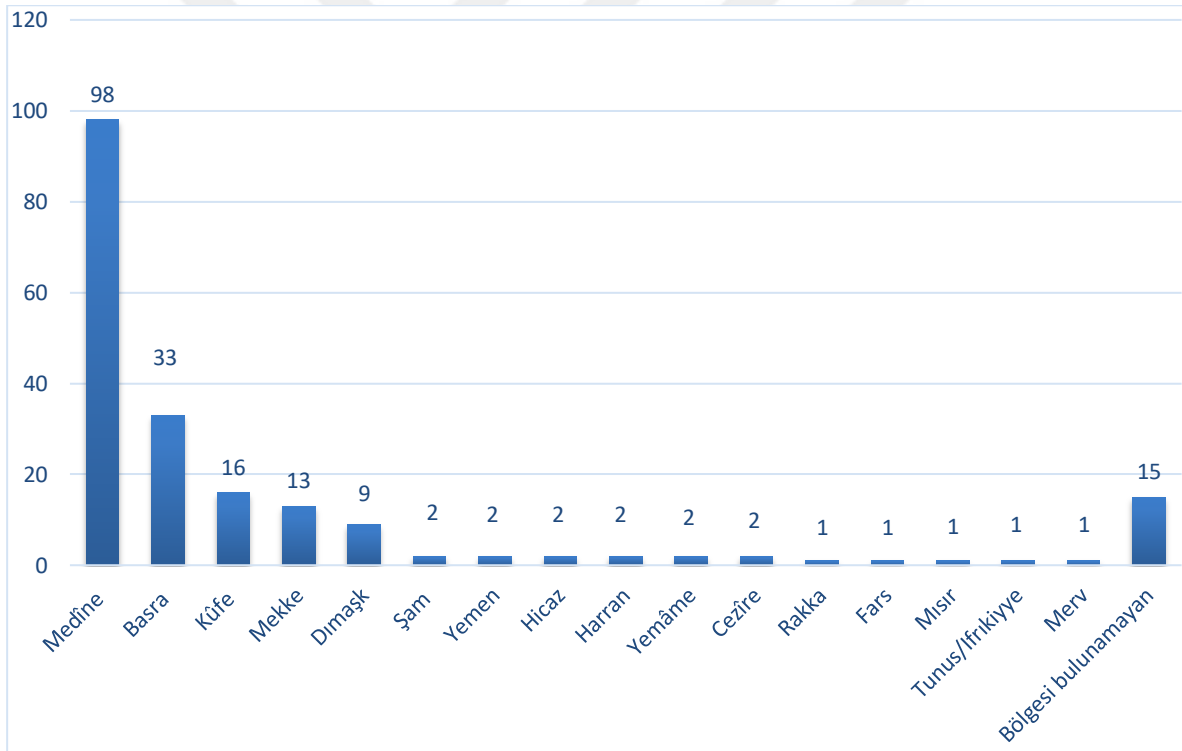
⁹⁵⁸ Bezzâr, *el-Müsneid*, XII, 269-270; Nesâî, “Zekât”, 69; Ebû Ya’lâ, *el-Müsneid*, IX, 408.

⁹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, IX, 272 (5372 nolu hadisin açıklaması); X, 269 (6113 nolu hadisin açıklaması).

⁹⁶⁰ Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, III, 469.

Bölge	Ravi adedi	Bölge	Ravi adedi
1. Medine	98	11. Cezîre	2
2. Basra	33	12. Rakka	1
3. Kûfe	16	13. Fars	1
4. Mekke	13	14. Mısır	1
5. Dımaşk	9	15. Tunus/İfrıkiyye	1
6. Şam	2	16. Merv	1
7. Yemen	2	17. Bölgesi tespit edilemeyen	15
8. Hicaz	2		
9. Harran	2		
10. Yemâme	2	Toplam	201

Tablo 1: Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakleden talebelerinin mensup oldukları bölgelere göre sayıları

Grafik 2: Sâlim b. Abdullah'ın talebelerinin bölgelere göre dağılımı

Medineli ravilerin oranı diğer bölgeci ravilere göre oldukça fazladır. Öyle ki 201 ravinin 98'i, yani neredeyse yarısı (%49'u) "Medenî" nisbeli ravilerden oluşmaktadır. Medine'nin en önemli fakihlerinden biri olan Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakleden ravilerin çoğunun Medineli oluşu aslında tabîî bir sonuçtur. Nitekim bilindiği gibi Mekke ve Medine, hicrî I. asırda Hicaz bölgesinde ilmî canlılığın kaynağı olan yerlerdi. Beklenmedik olan ise, ikinci ve üçüncü sırayı Basra ve Kûfeli ravilerin alışıdır (%24). Hz. Ömer tarafından kurulduğu bilinen ve dolayısıyla torunu Sâlim b. Abdullah'ın

yaşadığı yıllarda henüz “yeni kurulan” denilebilecek bu iki şehrin ravilerinin oranının bu denli yüksek olması, Irak bölgesinde daha ilk yüzyılda ilmî çalışmaların ivme kazandığını göstermektedir.⁹⁶¹ Zira daha önce de belirtildiği gibi Sâlim’in hac yolculuğu için Mekke’ye ve yönetime biat amacıyla Şam’a gitmesi dışında -ilmî amaçla- bir seyahat yaptığı bilinmemektedir. Dolayısıyla görünen odur ki henüz ilk yüzyılda bile İslâm coğrafyasının her yerinden olduğu gibi Irâk bölgesinden de hadis öğrenmek isteyen talipler Medine’ye geliyor, Hz. Peygamber’in ashabından hayatta olanlardan ve sahâbeden duyduklarını aktaran tâbiîn neslinden faydalanma imkânına sahip oluyorlardı.

Sâlim b. Abdullah’ın “el-Mekkî” nisbeli ravilerinin sayısı 13’tür ve Sâlim’in tüm öğrencilerinin sadece %7’sini oluşturmaktadır. Ancak yukarıda sözü geçen 98 Medineli ravinin 11’i, aslen Mekkeli olup Medine’ye hicret eden müslümanları niteleyen “el-Kureşî” nisbesine sahiptir. Mekke’nin hemen ardından Dımaşk, Şam, Rakka gibi Suriye bölgesi nisbeli âlimlerin de az olmayan bir yekûn tutması (%6), Emevî yönetiminin merkezi olması dolayısıyla o bölgede canlı bir ilmî hayatın var olduğuyla ilişkilendirilebilir. Nitekim Emevîlerin yönetimi kaybetmesiyle birlikte daha sonraki yüzyıllarda Şam bölgesinde ilmî hareketliliğin ve dolayısıyla ravi sayısının azaldığı bilinmektedir.⁹⁶²

Yemen, Harran, Yemâme ve Cezîre bölgelerinden sadece ikişer ravinin bulunması, zikredilen şehirlerin söz konusu zaman diliminde bölgeler olmadığına; aynı şekilde Mısır, Tunus, Fars ve Horasan bölgesi nisbeli ravilerin sayısının az oluşu da ilgili dönemde bu coğrafyalarda ilim yapma imkânının kısıtlılığına ve dolayısıyla âlimlerin hadis elde etmek için rihle yapmak zorunda kaldıklarına işaret etmektedir. Bu bilgilere ek olarak, 84/703 yılında, yani Sâlim b. Abdullah’ın ilmî olarak en verimli olduğu dönemlerde kurulduğu bilinen Vâsıt şehrinde hiçbir ravinin Sâlim’den hadis nakletmediği görülmektedir. Nitekim Medine’ye uzak kalan Mısır, Tunus/İfrikkiye hatta Horasan bölgesindeki Merv’den dahi ravileri bulunan Sâlim’in, Irak’ın hemen güneyinde, yani nispeten daha yakın bir şehir olan Vâsıt’tan hiçbir ravisinin bulunmayışı dikkat çekicidir.

3. Cerh-Ta’dîl Durumlarına Göre

Sâlim b. Abdullah’tan hadis nakleden şahısların cerh-ta’dîl durumlarının değerlendirilmesine gelinecek olursa; 201 talebenin 103’ü en üst düzeyde “sika” olarak değerlendirilirken aynı zamanda bu 103 kişinin 33’ü “fakih”, 7’si de “âbid” olarak nitelendirilmiştir. Âlimler tarafından “fakih” olarak

⁹⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Topgöl, “Erken Dönem İslâm Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”, *Divân Dergisi*, 1-31.

⁹⁶² Topgöl, “Erken Dönem İslâm Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”, *Divân Dergisi*, 1-31. Bu durum, hadis ilminin ayrılmaz bir parçası olan kültür merkezlerinin, aynı zamanda büyük oranda dönemin siyasi merkezleri olmasıyla açıklanabilir. Bkz. Şentürk, *Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı*, 60.

nitelendirilen ravilerin fazla oluşu, muhtemelen dönemin özelliği gereği hadis bilgisi fazla olanların aynı zamanda fakih olarak kabul edilmesi sebebiyledir. Nitekim sözü geçen fakih ravilerin bazılarının “kâdı” ya da “müfti” olarak görev yapmış olması da bu tezimizi kanıtlar niteliktedir.⁹⁶³ Ancak burada değinilmesi gereken bir nokta da genel olarak en üst düzeyde sika görülen bu fakih ravilerden ikisinin, “fakih” olarak değerlendirilmelerine rağmen birinin hakkında “hadis rivayetinde hata ettiği ve Kaderîlikle suçlandığı”, diğeri hakkında ise “irsâl yaptığı” yönünde cerhlerin mevcut oluşudur.⁹⁶⁴ Yine bu fakih ravilerden 13 tanesinin de kendilerine ait ilim halkası olduğu ve bu halkalarda hadis nakletmekle birlikte fetva verdikleri de bilinmektedir.⁹⁶⁵

Geri kalan talebelerinden 28’i “sadûk”, 6’sı ise “makbûl”dür. Yani Sâlim’den hadis nakleden ravilerin yaklaşık %70’i (137 kişi) münekkid âlimler tarafından ta’dîl edilmiştir. Sika, sadûk ya da makbûl olarak değerlendirilen bu 137 ravinin büyük çoğunluğunun Medenî olduğu da dikkat çekmektedir. Öyle ki ta’dîl edilen toplam 137 ravinin 75’i Medenî, 22’si Basrî, 11’i Kûfî, 8’i Mekkî, 7’si Dimeşkî, 2’si Yemenliyen; Hicaz, Fars, Harrân, Şam, Tunus, Merv, Cezîre ve Rakka’dan birer kişi ta’dîl edilmiş, 4 kişinin de bölgesine ulaşamamıştır.

Cerh edilen raviler hakkında ise 14’ü “hadis rivayetinde zayıf”, 14’ü “hata eder/vehimli”, 2’si “tedlîs yapar”, 2’si “teşeyyû ile suçlanmıştır”, 3’ü “irsal yapar” denilirken, 13’ü hakkında da “ileri derecede zayıf/münker/metrûk” denilmiştir. Yani toplam 48 ravi (%25’i) çeşitli sebeplerle cerhedilmiştir. Geri kalan 17 ravi hakkında ise herhangi bir cerh-ta’dîl değerlendirmesi bulunamamıştır. “Münker/metrûk” sıfatlarının ise çoğunlukla Mekke-Medine bölgesi dışındaki raviler için kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu metrûk ravilerin sadece 2’si Medenî iken, 4’ü Basrî, 2’si Yemâmî, 1’i Kûfî, 1’i Şamlı, 1’i Harrânî, 1’i Cezerî ve 1’i de Dimeşkî’dir. Bu 13 metrûk ravinin Sâlim b. Abdullah’tan aktardığı mükerrerlerle birlikte 83 hadisin pek çoğunun mütâbî’ ve şâhidleri bulunmaktadır.

Zikri geçen 13 metrûk ravinin içerisinde hakkında “kezzâb” denilen tek ravi Câbir el-Cu’fî’dir. Câbir’in Sâlim’den naklettiği 5 rivayet Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i ve İbn Mace’nin *es-Sünen*’i

⁹⁶³ Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm, Muhammed b. Abdurrahman b. S’ad b. Zûrâre, Hâlid b. Ebû İmran, Sa’d b. İbrahim, Yezîd b. Ebû Habîb, Yezîd b. Abdurrahmân b. Ebû Mâlik, Safvân b. Süleym, Abdullah b. Şübrûme, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Saîd b. Hassân’ın kâdılık ve müftilik gibi görevler yaptıklarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Tez metni, İkinci Bölüm, II, C.

⁹⁶⁴ Bu fakih ravilerin ayrıntılı cerh-ta’dîl değerlendirmeleri için bkz. “Yezîd b. Ebû Habîb” ve “Hammâd b. Ebû Süleyman”, tez metni, İkinci Bölüm, II, C.

⁹⁶⁵ Nâfi, Zührî, Abdullah b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm, Kâsım b. Muhammed, Ubeydullah b. Ömer, Muhammed b. Aclân, İbn Ebî Zî’b Muhammed b. Abdurrahman, Rebîa b. Ebî Abdurrahman, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Zeyd b. Eslem, Mûsa b. Ukbe ve kardeşleri İbrahim ve Muhammed b. Ukbe’nin ilim halkaları olduğu bilgisi için bu tezin “Sâlim b. Abdullah’ın talebeleri” başlığının ilgili kısımlarına bakılabilir. Bu ravilerin ilim halkaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Rıdvan Talha Yücedağ, 2./8. Asır Medine Hadis Halkaları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2022.

gibi temel hadis kaynaklarında yer almış, ancak rivayetlerin mevzû olduğuna dair bir açıklama bulunamamıştır. Sâlim b. Abdullah'tan uydurma rivayet naklettiği söylenen tek isim ise Muhammed b. Abdülmelik el-Ensârî'dir. Aslen Medineli olup Şam'da ikamet ettiği, a'mâ olduğu ve Sâlim b. Abdullah'ın üç talebesi Zührî, Nâfi' ve Muhammed b. Münkedir'den hadis naklettiği bildirilen Muhammed b. Abdülmelik, sika ravilerden uydurma rivayetler aktardığı söylenerek kezzâb ve münkerü'l-hadis olarak değerlendirilmiştir.⁹⁶⁶ *Muhammed b. Abdülmelik an Sâlim b. Abdullah an İbn Ömer* senediyle, Sâlim'den doğrudan naklettiği merfû rivayet İlel eserlerinde yer alarak uydurma olduğu aktarılmış⁹⁶⁷ ancak rivayet hadis kitaplarında bulunamadığı için Muhammed b. Abdülmelik'in ismi Sâlim'in talebeleri arasına dâhil edilmemiştir.

Bölgeler açısından ta'dîl durumlarına bakılacak olursa; 98 Medineli ravinin 74'ü (%75'i) "sika", "sadûk" veya "makbûl" olarak değerlendirilirken, 10'u zayıf, 4'ü vehmeden ve 2'si de metrûk/münker denilerek cerhedilmiştir. 6 Medenî ravi hakkında ise herhangi bir cerh-ta'dîl ifadesi bulunamamıştır. Irak bölgesi ravileri hakkında ise; 33 Basralı ravinin 21'i ta'dîl edilmiş, 5'i zayıf görülürken 3'ü hakkında münker denilmiştir. 16 Kûfî'nin 11'i ta'dîl edilmiş, 4'üne zayıf, 1'ine de metruk denilmiştir. Burada eklenmesi gereken bir bilgi de teşeyyu' ve ircâ ile suçlanan 3 ravinin 2'sinin Kûfî birinin de Basrî oluşudur.

Mekkeli raviler söz konusu olduğunda ise ta'dîl oranlarının yüksekliği dikkat çekmektedir. Öyle ki toplam 13 Mekkî ravinin 9'u "sika" olarak değerlendirilirken, 4'ü de "zayıf/vehimli/dikkatsiz" görülmüş, "metrûk/münker ya da kezzâb" denilen herhangi bir Mekkî ravi bulunamamıştır. 9 Dımaşklının 7'si hakkında sika-sadûk denilirken biri "metrûk-münker" olmakla diğeri de "Kaderîlik"le suçlanmıştır. Diğer bölgelere nispet edilen 17 ravinin ise 5 tanesi "metrûk" denilerek cerhedilmiş, 11 tanesi ise ta'dîl edilmiş, birinin hakkında cerh-ta'dîl değerlendirmesi bulunamamıştır.

Sâlim b. Abdullah'ın, İslâm coğrafyasının hemen her bölgesinden ravisinin bulunması, sünnet yurdu olarak bilinen ve farklı görüşlere nispeten kapalı olan Medine'de yetişmiş bir âlim olmasına rağmen değişik bölgelerden gelen pek çok ilim talibi tarafından tanındığını ve onların nazarında saygın bir konumda bulunduğunu göstermektedir.

⁹⁶⁶ Muhammed b. Abdülmelik el-Ensârî; Müslim, *el-Künâ*, I, 489; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 103; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 269; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 346; Darekutnî, *ed-Duafâ*, III, 129.

⁹⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 351; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, I, 342; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, V, 265.

4. Vefat Tarihlerine Göre

Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakleden 201 ravinin 103'ünün vefat tarihleri bulunamamış, geri kalan 98 şahsın neredeyse yarısının (45 ravi-% 46'sı) h. 130-150 yılları arasında vefat ettiği saptanmıştır. Böylece, Sâlim b. Abdullah'ın ravilerinin çoğunlukla tâbiînin küçükleri ile etbâü't-tâbiînin büyüklerinden olduğu anlaşılmaktadır. Ravilerin vefat tarihlerinin ayrıntılı değerlendirilmesi ise şu şekildedir;

- h. 100 tarihinden önce 1 ravi
- h. 100-120 yılları arasında 10 ravi
- h. 120-130 arasında 19 ravi
- h. 130-140 yılları arasında 24 ravi
- h. 140-150 yılları arasında 21 ravi
- h. 150 tarihinden sonra 23 ravi vefat etmiştir.

Sâlim b. Abdullah'ın en erken vefat eden talebesi olan Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'ın hicrî 97, 98 ya da 100 yıllarında ve 115 yaşında vefat ettiğini ifade eden bilgiler bulunmaktaysa⁹⁶⁸ da bu rivayetlere temkinle yaklaşılmalıdır. Zira bu durumda Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'ın hicretten yıllar önce dünyaya gelmiş olması gerekirdi. Oysa Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'ın, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Âişe ve Ebu'd-Derdâ gibi sahâbîlerden rivayeti olmasına rağmen onların dönemine yetişemediği belirtilmektedir.⁹⁶⁹ Bu nedenle Sâlim b. Ebi'l-Ca'd değerlendirme dışı bırakılarak Sâlim b. Abdullah'ın h. 100'den sonra vefat eden ravilerine yoğunlaşılacaktır. Yukarıdaki bilgilere göre Sâlim b. Abdullah'ın h. 100-120 yılları arasında vefat eden 10 ravisinin bulunduğu görülmektedir. Bu durum, Sâlim'le çağdaş diyebileceğimiz ravilerinin sayısının az olmadığına işaretidir.

Sâlim b. Abdullah'ın ravilerinin çoğunluğunun h. 130-150 yılları arasında vefat etmiş olması, Sâlim'in ilmî açıdan en verimli çağının 25-50 yaşları arası olduğunu işaret etmektedir. Zira h. 130-150 yılları arasında vefat eden bir ravi, normal insan ömrüne kıyasla hesaplandığında h. 60-80 yılları arasında doğmuş olmalıdır. Sâlim'in bu yıllarda 25-50 yaşları arasında olduğu düşünülürse, bu yaşlarının hadis rivayeti açısından oldukça bereketli geçtiği açıktır. Bu durumun muhtemel sebebi de babası Abdullah b. Ömer'in vefatının (ö. 73) Sâlim'in bu yaşlarına denk gelmesidir. Zira İbn Ömer vefat ettiğinde Sâlim 38-43 yaşları arasında olmalıdır. Sâlim'in h. 130-150 yılları arasında vefat eden

⁹⁶⁸ İbnü'l-İrâkî, *Tuhfetü't-tahsîl*, 120; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 432.

⁹⁶⁹ Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, I, 365.

talebelerinin de yaklaşık olarak h. 60-80 yılları arasında doğduğu düşünülürse, Abdullah b. Ömer'in vefatıyla Sâlim'in etkinliğinin arttığı anlaşılmaktadır.

Sâlim b. Abdullah'ın en geç vefat eden talebeleri ise kardeşinin torunu Abdullah b. Abdülazîz b. Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö. 184)⁹⁷⁰ ve Dâvud b. Abdurrahman'dır (ö. 174/175?). h. 30'lu yıllarda doğduğunu bildiğimiz Sâlim'in, h. 170 ve 180'li yıllarda vefat eden talebelerinin bulunması ise hem onun ileri yaşlarına kadar hadis rivayet etmeye devam ettiğine hem de küçük yaşlardaki talebelerinin çokluğuna işaret etmektedir. İleri yaşlarını yaşayan Sâlim'e ilim öğrenmek için gelen küçük yaşlardaki talebelerin çokluğu, sistemli hadis rivayetinin bu yıllarda iyice yerleşmeye başladığının bir delili olarak görülebilir. Nitekim hicrî I. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen tedvîn faaliyeti sonrasında hadis rivayetinin sistemleşmeye başladığı, ihtiyaca binâen hadis nakletmenin yerini âlimin evinde ya da mescitte düzenlenen ilim halkalarının aldığı bilinmektedir.⁹⁷¹ Bu halkalara ilim öğrenmek için küçük yaşta çocukların getirildiği dikkate alınırsa, Sâlim b. Abdullah'ın ömrünün sonlarına doğru talebe sayısının artmasının sebebi daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Sâlim b. Abdullah'ın ravileri ile ilgili eklenmesi gereken bir diğer bilgi de mevlâların dikkat çeken oranıdır. Zikredilen 201 ravinin 59'unun (yaklaşık %30'u) mevlâ olması, mevlâların ilmî hayatta önemli rol oynadığını göstermektedir.⁹⁷²

III. ESAHHU'L-ESÂNÎD VE SÂLİM B. ABDULLAH'IN KONUMU

Sâlim b. Abdullah, çok hadis nakletmesinin yanı sıra muhaddisler nazarında en sahih senedlerden biri (esahhu'l-esânîd) olarak görülen sened zincirlerinden birinin ravisi konumundadır. Bu sebeple bu bölümde öncelikle esahhu'l-esânîd terimi açıklanarak muhaddislerin en sahih senedi belirleyebilmek için koydukları ölçüler hakkındaki muhtelif görüşler nakledilecek, daha sonra Sâlim b. Abdullah'ın dâhil olduğu bu senedle gelen rivayetlerin içerikleri tablo hâlinde verilerek genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

A. ESAHHU'L-ESÂNÎD TERİMİ

Hadisleri derleyen musanniflerin bu ilimdeki derecelerini belirlemek amacıyla en sahih senedleri elde etmeye gayret ettikleri ve bu amaçla seneddeki ravileri tek tek incelemenin yanı sıra

⁹⁷⁰ Abdullah'ın babası vasıtasıyla Sâlim'den naklettiği rivayetler bulunmakla birlikte doğrudan aldığı iki rivayet sadece *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eserde bulunabilmiştir. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, VIII, 280, 287.

⁹⁷¹ Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 31-33.

⁹⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, *Mevâlinin Hadis Rivayetindeki Yeri*, 499-503.

senedi de bir bütün olarak ele aldıkları görülmektedir.⁹⁷³ Bu sebeple muhaddisler, ravilerinin tamamı en üst seviyede olan senedleri toplamak için yoğun gayret göstermişlerdir. Bu gayretin neticesinde, tamamı adalet ve zabt açısından en yüksek derecede olan ravilerden meydana gelen isnadlar esahhu'l-esânîd (isnadların en sahîhi),⁹⁷⁴ esbetü'l-esânîd/evsaku'l-esânîd (isnadların en sağlamı),⁹⁷⁵ ecvedü'l-esânîd (isnadların en iyisi)⁹⁷⁶ ercahu'l-esânîd (isnadların en çok tercih edileni)⁹⁷⁷ veya ahsenü'l-esânîd (isnadların en güzeli)⁹⁷⁸ gibi tabirlerle ifade edilmiştir. Aynı zamanda hadis âlimlerinin en sahîh isnad olduğunda icmâ etmeleri ve isnadında üç imamın bulunması sebebiyle *Ahmed b. Hanbel* → *İmam Şâfi* → *İmam Mâlik* → *Nâfi* → *Abdullah b. Ömer* isnadı en sahîh isnadlar arasında “silsiletü'z-zeheb/altın zincir” olarak nitelendirilmiştir.⁹⁷⁹

En sahîh senedin hangisi olduğu konusunda hadis âlimleri farklı görüştedirler. Zira her münekkidin ravileri değerlendirme ölçütleri birbirinden farklıdır. Ravilerin en üstün adâlet ve zabt sıfatlarını ne derecede sağlayabildiklerini belirlemenin öznel ölçütlere dayalı oluşu, muhaddisler arasındaki bu görüş farklılığının temelini oluşturmaktadır. Diğer yandan, bu değerlendirmeyi yapan muhaddisin yakından tanıdığı isnadları ön planda tuttuğu da hesaba katılırsa⁹⁸⁰ “en sahîh isnadı” tayin etmek konusunda ortak bir fikir oluşturmanın zorluğu daha iyi anlaşılabilir.

Hangi isnadın en sahîh olduğu konusunda icmâ hâsıl olmayınca, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin “bir isnad hakkında kesin olarak ‘esahh/en sahîh’ hükmünü vermenin doğru olmayacağı, doğru tesbitin bölgeleri veya ravileri esas alarak yapılabileceği” şeklindeki görüşünün muhaddisler arasında genel kabul gördüğü söylenebilir.⁹⁸¹ Nitekim İbnü's-Salâh ve İbn Hacer “bir isnâd veya bir hadis hakkında kesin olarak ‘en sahîh’ hükmünün verilmemesini” daha uygun görmüşlerdir.⁹⁸² Bu sebeple, ya “Hz. Ömer'in esahhu'l-esânîdi *Zührî an Sâlim an ebîhi an ceddihî* isnadı”, “Ebû Hüreyre'nin esahhu'l-esânîdi *Zührî an Saîd b. el-Müseyyeb an Ebû Hüreyre* isnadıdır” şeklinde sahâbe ravisini esas alarak ya da “Mekkelilerin esahhu'l-esânîdi *Sufyân b. Uyeyne an Amr b. Dînâr an Câbir*”, Yemenlilerin esahhı

⁹⁷³ Bkz. Yücel, “Silsiletü'z-zeheb”, *DİA*, XXXVII, 208-209; Karataş, *Hadis Rivayet Tarihi*, 157-158.

⁹⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 15.

⁹⁷⁵ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 156.

⁹⁷⁶ Hâkim, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, 227.

⁹⁷⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 253.

⁹⁷⁸ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 139.

⁹⁷⁹ Bkz. Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 144; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 35; Yücel, “Silsiletü'z-zeheb”, *DİA*, XXXVII, 208-209.

⁹⁸⁰ Bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, 35.

⁹⁸¹ Hâkim, *Ma'rife*, 228-230; Yücel, “Silsiletü'z-zeheb”, *DİA*, XXXVII, 208-209.

⁹⁸² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 15; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, 35.

“Ma ‘mer an Hemmâm an Ebû Hüreyre isnadıdır” şeklinde beldelere göre en sahîh isnadlar belirlenmeye çalışılmıştır.⁹⁸³

Münekkidlerin ravide aradıkları sıhhat şartlarının birbirinden farklı oluşu, her âlim nazarında farklı “en sahîh sened” tanımının yapılmasına neden olmuştur. Örneğin Buhârî’ye göre en sahîh sened *Mâlik an Nâfi’ an İbn Ömer* iken; İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm’a göre *Zührî an Ali b. Hüseyin an ebîhi Hüseyin an ceddihî Ali b. Ebî Tâlib*; Yahyâ b. Maîn’e göre *el-A ‘meş an İbrahim en-Nehaî an Alkame an İbn Mes’ûd*; Ali b. el-Medîni’ye göre *Muhammed b. Sîrîn an Abîde b. Amr es-Selmânî an Ali b. Ebî Tâlib*’tir.⁹⁸⁴

İshak b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel’e göre tüm isnadların en sahîh olanı *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senedidir.⁹⁸⁵ Hâkim en-Nisâbûrî ise sahâbî ravisini esas alarak “Hz. Ömer’e ulaşan en sahîh isnâd” kaydını koymakta ve Hz. Ömer’in esahhu’l-esânîdi olarak *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senedini göstermektedir.⁹⁸⁶ Aynı bilgiyi Zerkeşî, Nevevî ve Tâhir el-Cezâirî de aktarmaktadır.⁹⁸⁷ Dolayısıyla *Zührî an Sâlim an İbn Ömer an Ömer an Rasûlillah* ve *Zührî an Sâlim an İbn Ömer an Rasûlillah* senedli merfû rivayetlerin yanı sıra, aynı senedle İbn Ömer’e ve Hz. Ömer’e ulaşan mevkûf rivayetler de *esahhu’l-esânîd* olmaktadır.⁹⁸⁸

Diğer yandan İbn Hacer, Abdullah b. Ömer’in dört esahhu’l-esânîdinin olduğunu belirtmekte ve senedleri şu sırayla vermektedir; 1. *Mâlik an Nâfi’ an İbn Ömer*; 2. *Zührî an Sâlim an ebîhi*; 3. *Eyyûb (es-Sahtiyânî) an Nâfi’ an İbn Ömer*; 4. *Yahyâ b. Saîd el-Kattân an Ubeydullah b. Ömer an Nâfi’ an İbn Ömer*. İbn Hacer’in bu sıralamayı yaparken *Zührî an Sâlim* isnadından önce *Mâlik an Nâfi’* isnadını zikretmiş olmasında Buhârî başta olmak üzere pek çok muhaddisin en sahîh sened olarak *Mâlik an Nâfi’ an İbn Ömer* senedini zikretmesi etkili olmuş olmalıdır.⁹⁸⁹ Nitekim *Kütüb-i tis’a* özelinde genel bir

⁹⁸³ İbn Hacer, *Silsiletü’z-zeheb*, 10-24.

⁹⁸⁴ Hâkim, *Ma’rife*, 227-229. Zeynüddin el-İrâkî, *Takrîbu’l-esânîd ve tertîbu’l-mesânîd* adlı eserinde, Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i ile İmam Mâlik’in *Muvatta’*’ında bulunan ve esahhu’l-esânîd olarak belirlenmiş senedlerle nakledilen rivayetlerin bir kısmını ilk defa biraraya getirmiş, çağdaş araştırmacılarından biri olan Rıfat Fevzi Abdulmuttalib ise *Esahhu’l-esânîd* adlı daha kapsamlı çalışmasında bu isnadlarla nakledilen rivayetleri ahkâm konularına göre düzenlemiştir. Bkz. İrâkî, *Takrîbu’l-esânîd ve tertîbu’l-mesânîd*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1984; Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Esahhu’l-esânîd*, Dâru İbn Hazm, I-II, Beyrut 1430/2009.

⁹⁸⁵ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 59; İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, 15; Mizzî, *Tehzîb*, X, 152; Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 129; Zehebî, *Siyer*, IV, 462; İbn Hacer, *Silsiletü’z-zeheb*, 8; *Tehzîb*, III, 437; En sahîh sened olarak kabul edilen diğer isnadlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hacer, *Silsiletü’z-zeheb*, 10-24.

⁹⁸⁶ Hâkim, *Ma’rife*, 229.

⁹⁸⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 154; Nevevî, *et-Takrîb*, I, 85; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihu’n-nazar*, I, 422.

⁹⁸⁸ Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Esahhu’l-esânîd*, II, 875.

⁹⁸⁹ Hâkim, *Ma’rife*, 227; İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, 16; Nevevî, *Takrîb*, 25; Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 140; İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, 77; Sehâvî, *Fethu’l-Muğis*, I, 62.

tarama yapıldığında *Mâlik an Nâfi an İbn Ömer* senediyle gelen -mükerrerler dâhil- yaklaşık 590 rivayet bulunmaktadır.⁹⁹⁰ Bu sayı mükerrerler çıkarıldığında 261 olmaktadır.⁹⁹¹ Yine *Kütüb-i tis 'a*'da, *Zührî an Sâlim an ebîhi* tarikiyle gelen rivayet sayısı ise mükerrerleri ile birlikte 668, mükerrerlerinden arındırılmış adedi ise 131'dir.⁹⁹² Bu durum ise *Mâlik an Nâfi an İbn Ömer* senedinin daha güvenilir bulunmasına rağmen *Zührî an Sâlim an ebîhi* senedinin muhaddisler nazarında daha çok şöhret bulduğu intibahı vermektedir. Görüldüğü gibi *Zührî an Sâlim an ebîhi* isnadıyla gelen hadisler sayıca daha az olmasına rağmen, mükerrerleri ile birlikte *Mâlik an Nâfi an İbn Ömer* senedli rivayetlerin sayısını geçmektedir.

Sâlim b. Abdullah'ın en sahîh sened zincirlerinden birinin ravisi olarak görülmesi, onun ilmî olarak güvenilirliğini işaret etmesinin haricinden hadis ilmindeki konumu açısından da büyük bir önemi haiz olduğu muhakkaktır. Zira daha önce de zikredildiği gibi, Sâlim'in babası İbn Ömer, Hz. Peygamber'den en çok hadis nakleden sahâbîlerdendir. İbn Ömer'in rivayetlerinin çok büyük kısmını nakleden meşhur iki ravisinin, yani oğlu Sâlim ve mevlâsı Nâfi'in, her ikisinin de en sahîh senedlerin ravileri olarak değerlendirilmesi, İbn Ömer'in iki talebesini de çok iyi yetiştirdiği ve onlar aracılığıyla Hz. Peygamber'den nakledilen hatırı sayılır miktarda rivayetin bize oldukça güvenilir yollarla ulaştığı anlamına gelmektedir.

Senedlerin en sahîhi konusunda çeşitli sebeplere binaen ihtilaf eden hadisçilerin, *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senedinin sahîhliğinde ittifak etmiş olması⁹⁹³ hem Sâlim b. Abdullah'la babası İbn Ömer hem de Zührî ile Sâlim arasındaki kuvvetli ilişkiye olan güvenin bir ispatı niteliğindedir. Muhakkak ki bu durumun arka planında İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biri olması kadar, Sâlim'in babasının ilmmini devam ettirme iştiağı ve Zührî'nin hadis alanındaki otoritesi de önemli rol oynamaktadır. Ayrıca Sâlim b. Abdullah'ın, aile ferdi olmasının getirdiği imkânla birlikte sürekli İbn Ömer'in yanında oluşu, onun esahhu'l-esânîd ravisi olarak görülmesinde etkili olmuş olmalıdır. Zira muksirûn sahâbîlerden olan Ebû Hüreyre'nin en sahîh senedlerinden biri olarak görülen *Zührî an Saîd b. el-Müseyyeb an Ebû Hüreyre* senedinin bir ravisi olan Saîd b. el-Müseyyeb, bilindiği gibi Ebû Hüreyre'nin damadıdır. Yine muksirûndan Hz. Âişe'nin en sahîh senedleri olan *Zührî an Urve*

⁹⁹⁰ Bu sayıya, *el-Mektebetü's-Şâmile* adlı program kullanılarak ve sadece *Kütüb-i Tis 'a* özelinde yapılan tarama sonucu ulaşılmıştır.

⁹⁹¹ Aydemir, *Rivayetlerin Olasılığı Teorisi Işığında Nâfi ' Mevlâ İbn Ömer*, 410.

⁹⁹² Bu sayı, "*Zührî an Sâlim an ebîhi*" senediyle *Kütüb-i Tis 'a*'da yer alan rivayetlerin konularının sayısıdır. Yani aynı konuda ancak bazı metin ya da isnad değişikliklerine sahip olan bir rivayet, *Kütüb-i Tis 'a*'nın tümünde bulunuyor olsa da tek bir rivayet olarak sayılmıştır.

⁹⁹³ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 261; Nâim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, 211.

an Âişe, Hişâm b. Urve an ebîhi an Âişe, Abdurrahman b. Kâsım an ebîhi an Âişe ve Ubeydullah b. Ömer an Kâsım an Âişe senedleri de görüldüğü gibi aile üyelerinden oluşmaktadır.⁹⁹⁴

Hem ravi kimliklerine hem de aralarındaki ilişkiye duyulan güvenin bir neticesi olarak, hemen hemen tüm muhaddisler *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* isnadıyla gelen hadislerle eserlerinde yer vermişlerdir. Eserlerde yer alan bu rivayetlerin sayıları ve konu dağılımlarını görmek amacıyla bir tablo verilecek, tabloda önce Zührî'nin, Sâlim b. Abdullah'tan babası aracılığıyla naklettiği esahhu'l-esânîdlerin sayıları ve konularına göre dağılımı verilecek, daha sonra bu tablonun genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Tablo hazırlanırken rivayetlerin mükerrerli adetleri esas alınmıştır. Bunun sebebi musanniflerin eserlerinde *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senedine ne oranda yer verdiklerini belirlemek, diğer bir deyişle bu isnadın muhaddisler nazarında şöhretini tespit edebilmektir. Rivayetleri konularına göre tasnif etmekteki amaç ise esahhu'l-esânîd ile nakledilen rivayetlerin dağılımını, mükerrerli rivayetlerin dağılımı ile karşılaştırmak yani muhaddislerin Sâlim b. Abdullah'ın hangi konulardaki en sahîh rivayetlerine daha çok yer verdiklerini belirlemektir.⁹⁹⁵

B. ZÜHRÎ → SÂLİM → İBN ÖMER İSNÂDIYLA GELEN ESAHHU'L-ESÂNİDLERİN DAĞILIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

	İbadet	Muâ-melat	Ahlâk	Fiten	Fezâil	Ukûbât	Tefsir	Toplam	Sâlim'den toplam naklettikleri
1. Buhârî /es-Sahîh	46	38	19	20	1		3	127	183
2. Müslim /es-Sahîh	42	28	13	11	4			98	128
3. Ebû Dâvud /es-Sünen	15	15	4	3	2		1	40	59
4. Tirmizî /es-Sünen	13	16	9	5	1			44	67
5. İbn Mâce /es-Sünen	14	13	7	1	1			36	54
6. Nesâî /es-Sünen	50	32	8					90	119
7. Mâlik /el-Muvatta'	15	4	2					21	49
8. Darimî /es-Sünen	17	6	1					24	36
9. Ahmed b. Hanbel /el-Müsned	76	66	26	16	2	1	1	188	343
10. İsmâil b. Ca'fer /Hadisu Ali b. Hucr								0	5
11. Ma'mer /Câmi'		5	6	7	2			20	22
12. Abdullah b. Mübarek /ez-Züh'd ve Rekâik			3					3	6
13. Ebû Yusuf /el-Âsâr								0	4
14. Şeybânî /el-Âsâr								0	1

⁹⁹⁴ Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Esahhu'l-esânîd*, I, 35-38.

⁹⁹⁵ Hazırlanan tablonun son hanesinde bulunan "Sâlim'den toplam naklettikleri" kısmı, ilgili eserde Sâlim b. Abdullah'ın Zührî de dâhil tüm ravilerinin Sâlim'den aktardıkları, merfû, mevkûf, maktû, mürsel veya munkatî bütün rivayetlerin sayısını içermektedir.

15. İbn Vehb /Câmi'	9	2						11	24
16. Tayâlisî /el-Müsned	7	6	2		1		1	17	25
17. Şâfî /el-Müsned	23	10			1		1	35	52
18. Abdürrezzâk /Emâlî	3	1						4	5
19. Abdürrezzâk /el-Musannef	65	58	8		1	5	1	138	215
20. Humeydî /el-Müsned	10	10	4		1			25	31
21. Saîd b. Mansûr /es-Sünen		2						2	14
22. İbn Ca'd /el-Müsned	4	2	2					8	12
23. İbn Ebî Şeybe /el-Musannef	21	25	5	1		3	1	56	383
24. İshak b. Râhûye /el-Müsned	1	2		1				4	7
25. Ahmed b. Hanbel /Fezâilü's-Sahâbe					6			6	14
26. Ezrakî /Ahbârü Mekke		1						1	8
27. İbn Şebbe /Târîhu'l Medine		6	1	1	1			9	17
28. Fakihî /Ahbârü Mekke	7	2		1				10	31
29. İbn Ebî Âsım /es-Sünne			4		4			8	16
30. Bezzâr /el-Müsned	13	21	8	1	4	1		48	118
31. Mervezî /Ta'zîmuimu kadri's-salât								0	5
32. Nesâî /es-Sünenü'l-kübrâ	65	44	25	2	5			143	191
33. Ebû Ya'lâ /el-Müsned	37	29	12	4	1		2	85	157
34. İbnü'l-Cârûd /el-Müntekâ	10	7	1		1			19	22
35. Dûlâbî /el-Künâ		1						1	8
36. İbn Huzeyme /es-Sahîh	37	6	1					44	60
37. Serrâc /el-Müsned	30							30	42
38. Ebû Avâne /el-Müstahrec	50	57	10	1		1		119	135
39. Tahâvî /Şerhu meâni'l-âsâr	50	31	6					87	137
40. Fâkihî /el-Fevâid	1							1	7
41. İbn Hibbân /es-Sahîh	24	25	7	3	5			64	86
42. Taberânî /el-Mu'cemu'l-kebîr	26	29	6	1	5	1		69	190
43. İbnü'l-Mukrî /Mu'cemu İbni'l-Mukrî	4	5	3	1				13	18
44. İbn Şâhin /Terğîb	1		1					2	9
45. Dârekutnî /es-Sünen	30	20	1			2		53	71
46. Hâkim /el-Müstedrek	6	11	2		1			20	56
47. Lâlekâî /Şerhu Usûli'l-itikad			1		1			2	14
48. Ebû Nuaym /Tibbu'n-Nebevî								0	3
49. Ebû Nuaym /Hilyetü'l-evliyâ	6	6	7	2	5		3	29	73
50. Beyhakî /es-Sünenü'l-kübrâ	59	46	7	2		1		115	187
51. Beyhakî /Ma'rifetü's-Sünen	46	41						87	157

52. Beyhakî /Şuabü'l-îmân	2	3	10	1		1		17	53
Toplam	935	732	232	85	56	16	14	2073	3730

Tablo 2: Zührî → Sâlim → İbn Ömer senediyle gelen esahhu'l-esânîdlerin eserlere göre dağılımı

Yukarıdaki tabloya bakıldığında değinilmesi gereken ilk husus, Ahmed b. Hanbel'in, "en sahîh sened" olarak nitelediği bu isnada beklenildiği gibi eserinde oldukça fazla yer verdiği, hatta araştırmamız kapsamında kullandığımız eserler içinde *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* isnadlı rivayetleri en fazla onun naklettiğidir. Elbette ki bu sonucun tek sebebi İbn Hanbel'in bu senedi "en sahîh" olarak görmesi değildir. Nitekim *el-Müsned*'in en hacimli hadis külliyyatından biri olduğu bilinmektedir.⁹⁹⁶ *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* isnadını "en sahîh" olarak değerlendiren diğer isim İshak b. Râhûye'nin *el-Müsned*'i için durum daha farklıdır. İbn Râhûye, bu isnadı tüm isnadların en sahîhi olarak görmesine rağmen eserinde bu isnadla nakledilen sadece dört rivayete yer vermiştir. Ancak eser incelendiğinde sadece Sâlim isnadlarına değil, esahhu'l-esânîd olarak görülen diğer isnadlara da fazla yer vermediği görülmektedir.⁹⁹⁷

Tabloda dikkati çeken bir diğer nokta, Sâlim b. Abdullah'tan (mevkûf ve maktû rivayetleri de dâhil olmak üzere) toplam nakledilen 3730 rivayetin yarısından fazlasının (%55'i) sadece bir öğrencisi, yani Zührî tarafından nakledilen bu esahhu'l-esânîdlerden oluşmasıdır. Bu durum, sadece *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senedini en sahîh sened olarak gören İshak b. Râhûye ve Ahmed b. Hanbel'in değil, diğer müellif ve musanniflerin de bu senede duydukları güvene işaret etmektedir.

Zührî an Sâlim an İbn Ömer senediyle gelen rivayetlerin büyük çoğunluğunun abdest, namaz, hac gibi ibadetlerle ilgili konularda oluşu da dikkate değer konulardandır. Öyle ki toplam 2073 rivayetin %45'i yani neredeyse yarısı ibadetlere taalluk eden meselelerde vârid olmuştur. Bunu 732 rivayetle nikâh, talâk, buyû', cihâd, cenaze gibi muâmelât konuları izlemektedir. Burada değinilmesi gereken bir diğer konu *Zührî an Sâlim* tarikiyle gelen mevkûf rivayetlerin muâmelât konularındaki yoğunluğudur. Bilhassa evlilik, boşanma veya aile hayatı gibi ailevi meselelerde Abdullah b. Ömer'den ve devlet yönetimi veya cihat gibi toplumsal meselelerde Hz. Ömer'den nakledilen mevkûf rivayetlerin daha fazla olduğu belirtilmelidir.

Değinilmesi gereken bir diğer nokta, toplam 12 mevkûf rivayet dışında *Kütüb-i tis'a*'da bulunan *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senedlerinin tamamının merfû oluşudur. Bu 12 mevkûf rivayetin ikisinin

⁹⁹⁶ Bkz. Kandemir, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 75-80.

⁹⁹⁷ Nitekim İbn Ömer'in bir diğer esahhu'l-esânîdi olan *Mâlik an Nâfi' an İbn Ömer* senedine bir kez, Ebû Hüreyre'nin esahhu'l-esânîdi olan *Zührî an Saîd b. el-Müseyyeb an Ebû Hüreyre* isnadına dokuz kez, Hz. Âişe'nin esahhu'l-esânîdi olan *Ubeydullah b. Ömer an Kâsım an Âişe* senedine ise dört kez yer vermiştir. Bu senedleri görmek için sırasıyla bkz. İshak b. Râhûye, *el-Müsned*, II, 89; I, 395, 419, 429; II, 164, 206, 516, 553; IV, 204; II, 375, 384, 386; III, 984.

Hız. Ömer'den, on tanesinin ise İbn Ömer'den geldiği görölmektedir. Aynı şekilde *Kütüb-i tis'a* dışındaki eserlerdeki esahhu'l-esânidle gelen rivayetlerde Hız. Peygamber'e ait merfû rivayetlerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Nitekim yukarıda adı geçen tüm eserler içerisinde *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senediyle İbn Ömer'den mevkûf olarak nakledilen toplam 174 rivayet bulunurken, aynı senedle Hız. Ömer'den mevkûf nakledilen 54 rivayet bulunmaktadır. Yani zikredilen tüm eserler içerisinde *Zührî an Sâlim an İbn Ömer an Resûlullah* senediyle gelen 1845 adet merfû rivayet bulunmaktadır ki bu da *Zührî'nin Sâlim'den naklettiği toplam 2073 rivayetin yaklaşık %90'ının merfû olduğu anlamına gelmektedir.*

Mevkûf rivayetler söz konusu olduğunda tahmin edilebileceği üzere ilk sırayı Musannef türü eserler almaktadır. Zira *Zührî an Sâlim an ebîhi* esahhu'l-esânidini zikretmekte en büyük pay sahibi, 138 toplam esahhın 80'ini İbn Ömer'in mevkûf rivayetlerinin oluşturduğu Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef* adlı eseridir. *el-Musannef* te zikri geçen mevkûf rivayetlerin büyük çoğunluğunun abdest, namaz, hac ve nikâh meseleleri ile alakalı olduğu görölmektedir. Musannef türünün bir diğer meşhur örneği olan İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserinde ise *Zührî an Sâlim an ebîhi* isnadıyla gelen mevkûflar yerine merfû rivayetlere ağırlık verildiği görölmektedir. Zira toplam 56 esahhu'l-esânîdin 15'i İbn Ömer'den; 4'ü de Hız. Ömer'den mevkûf, geri kalan 37 rivayet ise merfûdur. Bu durum da Abdürrezzâk b. Hemmâm hariç zikredilen diğer tüm musanniflerin, *Zührî'nin Sâlim b. Abdullah* aracılığı ile elde ettiği merfû rivayetlere daha çok yer verdiğini göstermektedir. Ayrıca İbn Ebî Şeybe, diğer tüm musanniflere nazaran *Zührî* isnadlarına en az yer veren isimdir. Zira göröldüğu gibi Sâlim b. Abdullah'ın toplam 383 rivayetine yer vermiş, ancak bunun çok küçük bir kısmını *Zührî'nin* naklettiği rivayetler oluşturmuştur.

Sâlim b. Abdullah'ın rivayetleri içerisinde *Zührî* yoluyla nakledilenlerin daha çok tercih edildiğine dair bir diğer kanıt, Sâlim'in diğer talebelerine nazaran *Zührî an Sâlim* senediyle gelenlerin oranının daha yüksek olmasıdır. Şöyle ki, tüm eserler içerisinde *Zührî an Sâlim an ebîhi* isnadına en fazla yer verdiği görölen müellif, 188 rivayetle Ahmed b. Hanbel'dir. Ancak bu senedle nakledilen rivayetlerin, Sâlim b. Abdullah'tan toplam nakledilen rivayet sayılarına oranları hesapladığında ise durumun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Bu hesaplamanın sonuçlarına göre, *Zührî an Sâlim an ebîhi* isnadının, Sâlim'in tüm rivayetlerine oranı Buhârî'de yaklaşık %70 (Yani Buhârî'de yer verilen Sâlim b. Abdullah rivayetlerinin %70'i *Zührî an Sâlim an ebîhi* isnadıyla gelmektedir); Müslim'de %76; Ebû Dâvud'da %70; Tirmizî'de %65; İbn Mâce'de %66; Nesâî'de %75; Mâlik'in *Muvatta* 'ında %42; Dârimî'de %67 ve İbn Hanbel'de %54'tür. Bu orana göre *Kütüb-i tis'a* içerisinde *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senedinin en çok tercih edildiği eser Müslim'in *es-Sahîh*'idir. Genele bakıldığında tüm *Kütüb-i tis'a* içerisinde *Zührî* aracılığı ile gelen senedlerin Sâlim'den toplam nakledilen senedlere tercih edilme

oranı %64; geri kalan musanniflerin Zührî tarîkini tercih etme oranı ise %51'dir. Bu durum da *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senedinin, amaçları çoğunlukla sahîh senedleri toplamak olan *Kütüb-i tis'a* musannifleri nazarında daha meşhur olduğu anlamına gelmektedir.

C. YALANCI RAVİLERİN ZÜHRÎ → SÂLİM → İBN ÖMER İSNÂDINI KULLANMALARI

Yalancı ravilerin bazen uydurma rivayetlerini kabul ettirebilmek amacıyla muhaddislerce çok fazla tanınmayan raviler yerine, sahîh olarak kabul edilen isnadların ravilerini kullandıkları görülmektedir. Bu noktada, *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* isnadının muhaddisler nazarında gördüğü saygınlık, bazı yalancı ravilerin mevzû rivayetlerini nakledebilmeleri için bu isnada yönelmelerine neden olmuştur. “Aile isnadları”⁹⁹⁸ üzerine doktora çalışması yapan ve çalışmasında Hz. Ömer ailesine müstakıl bir bölüm ayıran Bekir Kuzudişli, bu bölümde *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* isnadıyla nakledilen mevzû rivayetleri tespit etmiştir. Onun araştırmalarına göre uydurmacı raviler söz konusu senedi, tekli aile isnadlarında⁹⁹⁹ bir kez, kısmî aile isnadlarında¹⁰⁰⁰ ise altı kez olmak üzere toplam yedi kez tercih etmiştir. Bu uydurma rivayetlerin isnadları içerisinde esahhu'l-esânîd ile nakledilmeyen tek isnad *Muhammed b. Abdülmelik → Sâlim b. Abdullah → İbn Ömer* isnadıdır.¹⁰⁰¹ Diğer altı isnad ise şöyledir;

1. *Abdullah b. Ziyâd → Zührî → Sâlim → İbn Ömer → Ömer*¹⁰⁰²
2. *Abdullah b. Hâris → Abdürrezzâk → Ma'mer → Zührî → Sâlim → İbn Ömer*¹⁰⁰³

⁹⁹⁸ “Hadis Rivayetinde Aile İsnadları” başlığıyla 2005 yılında hazırlanan bu çalışma, 2007 yılında kitap hâlinde basılmış, 2021 yılında “*Aile İsnadları*” adıyla yeni baskısı yapılmıştır. Bkz. Bekir Kuzudişli, *Aile İsnadları*, İFAV, İstanbul 2021.

⁹⁹⁹ Tekli aile isnadı; genellikle *fulânun an ebihî an ceddihi* şeklinde olan ve ilk raviden ailesinden bir ferdin devam ettirdiği en az iki nesil devam eden sahâbî isnadıdır. Bu tanıma göre *Sâlim an İbn Ömer an Ömer* isnadı tekli aile isnadı olmaktadır. Kuzudişli, *Aile İsnadları*, 23-24.

¹⁰⁰⁰ Kısmî aile isnadı; aile içerisinde bir nesil devam eden isnadlardır. Bu tanıma göre *Sâlim an İbn Ömer* isnadı kısmî aile isnadıdır. Kuzudişli, *Aile İsnadları*, 22.

¹⁰⁰¹ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelî'l-mütenâhiye*, I, 342; Zehebî, *Mizân*, III, 631; Muhammed b. Abdülmelik el-Ensârî: Aslen Medineli olup Şam'da ikamet ettiği, a'mâ olduğu ve Sâlim b. Abdullah'ın üç talebesi Zührî, Nâfi' ve Muhammed b. Münkedir'den hadis naklettiği bildirilmiş, sika ravilerden uydurma rivayetler aktardığı söylenerek kezzâb ve münkerü'l-hadis olarak değerlendirilmiştir. Sâlim b. Abdullah'tan doğrudan naklettiği görülen yukarıdaki sened, rivayet kitaplarında bulunamadığı için ismi Sâlim'in talebeleri arasına dâhil edilmemiştir. Müslim, *el-Künâ*, I, 489; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 103; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 269; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 346; Darekutnî, *ed-Duafâ*, III, 129.

¹⁰⁰² Zehebî, *Mizân*, II, 424; Abdullah b. Ziyâd el-Medenî: Metrûku'l-hadistir. Yahyâ b. Maîn kezzâb olduğunu, Nesâî hadislerinin terkedildiğini söylemektedir. Bu isnadla Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği ve İlel eserlerinde yer alan rivayet, hadis eserlerinde bulunamamıştır. Nesâî, *ed-Duafâ*, I, 63; Ukaylî, *ed-Duafâ*, II, 257; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 8; Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, I, 114.

¹⁰⁰³ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, III, 269; Abdullah b. Hâris es-San'ânî: Kezzâb olarak nitelendirilmiştir. İbn Hibbân, Abdullah'ın mevzû rivayet naklettiğini söylemektedir. Bu isnadla Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği ve İlel eserlerinde yer alan bu rivayet, hadis eserlerinde bulunamamıştır. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 47; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 118; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 334.

3. *Esrem b. Havşeb* → *Ziyâd b. Sa'd* → *Zührî* → *Sâlim* → *İbn Ömer*¹⁰⁰⁴
4. *Esrem b. Havşeb* → *Zührî* → *Sâlim* → *İbn Ömer*¹⁰⁰⁵
5. *Abdullah b. Eyyûb* → *Süfyân b. Uyeyne* → *Zührî* → *Sâlim* → *İbn Ömer*¹⁰⁰⁶
6. *Muhammed b. Ukkâşe* → *el-Müseyyeb b. Vâdih* → *Abdullah b. Mübârek* → *Yûnus b. Yezîd* → *Zührî* → *Sâlim* → *İbn Ömer*¹⁰⁰⁷

Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakleden raviler içerisinde 13 tanesi “ileri derecede zayıf/metrûk ya da münker” olarak değerlendirilmesine rağmen ondan mevzû rivayet naklettiği söylenen tek ravi, yukarıda da adı zikredilen, Muhammed b. Abdülmelik'tir. Yani *Sâlim an İbn Ömer* kısmî aile isnadıyla nakledilen uydurma rivayetlerin tamamında Sâlim'den sonra Zührî'nin adı zikredilmektedir.¹⁰⁰⁸ Bu durumun bir sebebi *Zührî* → *Sâlim* → *İbn Ömer* isnadının muhaddisler arasında en sahîh sened olarak görülmesi iken, bir diğer sebebi de Sâlim b. Abdullah'ın ilmini asıl devam ettirenin Zührî oluşudur. Nitekim Sâlim b. Abdullah'ın aile isnadları kısmında değinildiği gibi, Sâlim'den pek çok aile üyesi rivayet nakletmiş, ancak bu kişilerin pek çoğu hadis rivayetiyle meşhur olmadıkları için, ondan naklettikleri birkaç hadisi geçememiştir. Dolayısıyla Hz. Ömer'den oğlu Abdullah'a, ondan da oğlu Sâlim'e geçen bu yüklü ilmî miras, Sâlim'in aile üyeleri yoluyla değil, bilhassa Zührî gibi “kesîru'l-hadis” ravileri aracılığıyla nakledilmiştir. Bu sebeple yalancı raviler uydurdukları mevzû rivayetlerde “ittifakla sahîh kabul edilen” ve hadis kaynaklarında bolca yer verilen bu isnada rağbet etmişlerse de bu mevzû rivayetler münekkid alimler tarafından tespit edilmiştir.

¹⁰⁰⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 181-183; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 97; Esrem b. Havşeb el-Hemedânî el-Horasânî: Buhârî, Müslim ve Nesâî Esrem'in metrûk olduğunu, İbn Hibbân sikalarından mevzû rivayet naklettiğini söylemiştir. Bu isnadla Sâlim b. Abdullah'tan naklettiği merfû bir rivayet, Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsne'd* adlı eserinde yer almaktadır. Müslim, *el-Künâ*, II, 879; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, IX, 377; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 118; Darekutnî, *ed-Duafâ*, I, 259.

¹⁰⁰⁵ Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 118; Esrem b. Havşeb'in yukarıdaki senedde Ziyâd b. Sa'd aracılığıyla Zührî'den aldığı görülen ve Ebû Ya'lâ'nın *el-Müsne'd* inde yer verilen metin, bu senedde doğrudan Zührî'den alınmış, ancak bu haliyle hiçbir hadis eserinde bulunamamıştır.

¹⁰⁰⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 353; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, III, 261-262; Abdullah b. Eyyûb b. Ebû İlac: İbn Hibbân, Abdullah'ın sikalarından münker hadis naklettiğini söylerken İbn Adî ve İbnü'l-Cevzî, onun *Süfyân b. Uyeyne* → *Zührî* → *Sâlim* → *İbn Ömer* tarihiyle naklettiği bir hadisine yer vererek bu hadisin sahîh olmadığını, lafızlarının münker olduğunu, Abdullah b. Eyyûb'tan başka kimseden nakledilmediğini ve onun da hadis uydurduğu bilindiği için bu hadisin münker olduğunu söylemişlerdir. Rivayet, hadis eserlerinde yer almamaktadır. İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 353; İbnü'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 115; *el-Mevzûât*, I, 126; Zehebî, *el-Muğnî*, I, 332; *Mizân*, II, 394.

¹⁰⁰⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, V, 288-289; Muhammed b. Ukkâşe el-Kirmânî: “Kezzâb” olduğu ve hadis uydurduğu belirtilmektedir. Bu senedle Hz. Peygamber'den naklettiği rivayet, hadis eserlerinde yer almamaktadır. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-tâ'dil*, VIII, 52; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 365; Darekutnî, *ed-Duafâ*, III, 131; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LIV, 229; Zehebî, *Mizân*, III, 650.

¹⁰⁰⁸ Kuzudîşli, *Aile İsnadları*, 203.

IV. RİVÂYETLERİNİN KAYNAKLARA YANSIMASI

Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetlerin sayılarını ve çeşitli yönlerden özelliklerini tespit etmek hem dönemin rivayet usûllerini anlayabilmek hem de Sâlim'i diğer hadis ravilerinden ayıran vasıflarını daha iyi ortaya koyabilmek için elzemdir. Bu amaçla, araştırmanın kaynakları kısmında isimleri ve tercih edilme nedenleri zikredilmiş olan toplam 52 adet kitap esas alınacak, bu kitaplarda yer alan Sâlim b. Abdullah rivayetleri sayısı, müntehâsı, ittisal durumu ve muhtevasına göre tasnif edilecektir. Elde edilen sonuçları daha anlaşılabilir kılmak amacıyla yer yer grafik, şekil ve tablolardan yararlanılacak, ayrıca bölüm sonu değerlendirmesiyle verilerin birarada görülmesi sağlanacaktır.

A. RİVÂYET SAYILARININ DAĞILIMI

“Kesîru'l-hadis” olarak nitelendirilen,¹⁰⁰⁹ rivayetleri tüm hadis eserlerinde yer alan Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetlerin sayılarını tespit edebilmek amacıyla hadis rivayet kitapları olarak bilinen Câmi', Muvatta', Müsned, Musannef, Sünen, Sahîh, Müstedrek, Müstahrec ve Mu'cem türünde 35 hadis eserine ek olarak, hadis rivayet kitapları olarak bilinmeyen, ancak bilhassa hadisleri isnadlarıyla nakleden Zühd, Âsâr, Emâlî, Fezâil, Sünne, Terğîb vb. türdeki 17 eser de taranmıştır. Bu eserlerin araştırmaya dâhil edilmesinin en önemli nedeni, tabakât kitaplarında Sâlim b. Abdullah'ın hocası olarak zikredilmeyen ravilerden aldığı rivayetleri ya da Sâlim'in talebesi olarak bildirilmeyen ravilerin ondan aldığı rivayetleri içermeleridir. Tablo, Sâlim b. Abdullah'ın hocalarından aldığı rivayet sayılarına göre düzenlenmiştir. Rivayetlerin fazla oluşu sebebiyle, hadis rivayet kitaplarında yer alan rivayetler ve diğer eserlerde yer alan rivayetler olarak ikiye ayırmanın daha işlevsel olacağı düşünülmüştür. Tablolarda verilecek olan değerler, Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerinin mükerrerli adetleridir. Zira bu tabloları hazırlarken amaç, musanniflerin Sâlim b. Abdullah rivayetlerine ne derece yer verdiklerini tespit etmektir. Şimdi söz konusu eserlerde yer alan bu rivayetler tablolar hâlinde verilecek, daha sonra tabloların kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

¹⁰⁰⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XX, 51; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, 4116; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ* I, 207; Mizzî, *Tehzîb*, VII, 446; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 61.

1. Hadis Rivâyet Eserlerinde Yer Alan Rivâyetlerinin Sayısı

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
		Abdullah b. Ömer	Ebû Hureyre	Hz. Âişe	Zeyd b. Sâbit	Hz. Hafsa	Ebu Eyyûb el-Ensârî	Sud b. Ebû Vakkâs	Abdullah b. Abbas	Kâsum b. Muhammed	Ebû Cerrâh	Hanzâ b. Abdullah	Nâfir	Safîye	Abdullah b. Âmir	Said b. el-Âs	Muâviye	Abdullah b. Muhammed	Abdurrahman b. Zeyd	Abdullah b. Zübeyr	Râfir' b. Hadîc	Eskem	Sefîne	Hafâ b. Âsum	Said b. Müseyyeb	Humeyd b. Abdurrahman	Südeyse	Ümmü Yelid	Mühiem râviler	Sâlim'den maktu'	Mürsel ya da munkatı	Toplam
1	Ma'mer/Câmi'	19																											1	2		22
2	Mâlik/el-Muvatta'	27	1	1							1							1			1									17		49
3	İsmâil b. Cafer/Hâdisu Ali b. Hucr	5																														5
4	İbn Vehb/Câmi'	19						1																							4	24
5	Tayâlisti/el-Müsned	23		1																											1	25
6	Şâfiî/el-Müsned	41		3													1													1	6	52
7	Abdürrezzâk/el-Musannef	161	1	1		1							1			1					1								1	41	6	215
8	Humeydî/el-Müsned	30		1																												31
9	Said b. Mansûr/es-Sünen	4																											2	8		14
10	İbn Ca'd/el-Müsned	12																														12
11	İbn Ebû Şeybe/el-Musannef	115	1	1	3	1			1	1	1	2	1						1	1	1	1							1	247	3	382
12	İshak b. Râhûye/el-Müsned	3		1							2																				1	7
13	Ahmed b. Hanbel/el-Müsned	319	3	2		1	1				9			1	1			3			1				1						1	343
14	Darimî/es-Sünen	32									1																			3		36
15	Buhârî/es-Sahîh	175	3															3			1									1		183
16	Müslim/es-Sahîh	124	3														1															128
17	İbn Mâce/es-Sünen	53																							1							54
18	Ebû Dâvud/es-Sünen	53									2			1																3		59
19	Tirmizî/es-Sünen	66																												1		67
20	Bezzâr/el-Müsned	116	1								1																					118
21	Nesâi/es-Sünen	114		1										1				1			1				1							119
22	Nesâi/es-Sünenü'l- kübrâ	178	1	2							1			1				3			2		1		1					1		191
23	Ebû Ya' lâ/el-Müsned	149	1								5							1					1									157
24	İbn Huzeyme/es-Sahîh	54		2		1								1				1												1		60
25	Serrâc/el-Müsned	40																						2								42
26	Ebû Avâne/el-Müstahrec	130	1			1				1					1																1	135
27	Tahâvî/Şerhu meâni'l-âsâr	117	1	1									1					1												13	3	137
28	Fâkihî/el-Fevâid	5									1		1																			7
29	İbn Hibbân/es-Sahîh	78		1			1				2				1			1												1		85
30	Taberânî/el-Mu'cemu'l-kebîr	164		1			2		1		7				1		1	1			2		2			1	1	1	1		3	189
31	İbnü'l-Mukrî/Mu'cemu İbni'l-Mukrî	18																														18
32	Dârekutnî/es-Sünen	69																												2		71
33	Hâkim/el-Müstedrek	50	1	1					1																					3		56
34	Beyhakî/es-Sünenü'l-kübrâ	153	2	2	2			1			1			1	1			2			2				1					17	2	187
35	Beyhakî/Ma'rifetü's-Sünen	127		2	1													1			1									20	5	157
	Toplam	2843	20	24	6	5	4	2	3	2	34	2	4	6	5	1	1	21	1	1	13	1	4	2	5	1	1	1	6	382	36	3440

Tablo 3: Sâlim b. Abdullah'ın hadis rivâyet eserlerinde yer alan rivâyetlerinin sayısı

Tabloda görüldüğü üzere, Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerini nakletmede ilk sıraları İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i almıştır. En hacimli hadis mecmuâlarından biri olması dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in eserinin ilk sıralarda olması gayet tabiidir. *el-Musannef*'e bakıldığında ise Sâlim b. Abdullah'tan maktû olarak naklettiği rivayetlerin fazlalığından dolayı toplam rivayet sayısının da arttığı görülmektedir. Nitekim hem Musannef türünün en meşhur örneklerinden olan Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'ine hem de adı geçen diğer tüm eserlere kıyasla, Sâlim'in maktûlarını en fazla nakleden İbn Ebî Şeybe'dir. Ayrıca İbn Ebî Şeybe'nin, aktardığı rivayetlerin fazlalığına ek olarak Sâlim'in hadis naklettiği hocalarının çeşitliliği bakımından da önde olduğu söylenebilir. Zira tabloda da görüldüğü gibi o, Sâlim b. Abdullah'ın toplam 16 hocasından naklettiği rivayetlere yer vermiştir ki bu, diğer eserlerin çoğunda bulunmayan bir özelliktir. Diğer musanniflerin ise, babası İbn Ömer başta olmak üzere Ebû Hüreyre, Hz. Âişe, Ebû Cerrâh, Abdullah b. Muhammed gibi, Sâlim b. Abdullah'ın hocaları olduğu bilinen isimlerden aldığı rivayetlere daha fazla yer verdikleri görülmektedir.

Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği bilhassa merfû rivayetlerin öncelikli olarak *Kütüb-i tis'a* içerisinde bulunması sebebiyle, bu eserlerin diğer eserlerle kıyaslanması önem arz etmektedir. Zira diğer eserlerde yer alan rivayetlerin çoğunlukla *Kütüb-i tis'a* rivayetlerinin mükerrerleri olduğu söylenebilir. Bu amaçla, *Kütüb-i tis'a* tarandığında ilk göze çarpan husus, *Sâlim an İbn Ömer* senedinin zikredilen eserlerde yoğun olarak bulunuyor oluşudur. Öyle ki hadis rivayet eserleri olarak zikrettiğimiz bu 35 kitapta, Sâlim'in babasından naklettiği toplam 2843 mükerrerli rivayet tespit edilmiştir ve bu rivayetlerin 963'ü, yani yaklaşık %34'ü *Kütüb-i tis'a* denilen bu dokuz eser içerisinde bulunmaktadır. Geriye kalan 1880 rivayet ise diğer 26 eserde yer almaktadır. Bu 963 rivayetin 45'i mevkûf iken, 24'ü Sâlim'den maktûdur. Yani *Kütüb-i tis'a*'daki Sâlim b. Abdullah rivayetlerinin %93'ü merfûdur. Ayrıca, Nesâî'nin *es-Sünen*'inde ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde nakledilen Sâlim rivayetlerinin tamamının merfû olduğu, *Kütüb-i tis'a* içerisinde mevkûf ve maktû rivayet nakletmekte ilk sırayı ise *Muvatta*'nın aldığı da eklenmelidir. *Kütüb-i tis'a* dışındaki diğer eserler içerisinde Sâlim'in mevkûf rivayetlerine en fazla yer veren isim ise, yer verdiği 215 rivayetin yarıdan fazlasını (113 tanesini) mevkûf rivayetlerin oluşturduğu, Abdürrezzâk'ın *el-Musannef* adlı eseridir.

Kütüb-i tis'a'da yer alan Sâlim b. Abdullah rivayetlerinin muhtevalarının genel bir değerlendirmesi yapıldığında, rivayetlerinin bilhassa abdest, gusûl, namaz, hac, yemin ve nikâh-talâk konularında yoğunlaştığı; ceza ve diyetler, oruç, kurban, tefsir, ilim, iman, kader ve fiten/melâhim konularında rivayetlerin azaldığı söylenebilir. Bu tasnifte dikkati çeken nokta, Sâlim rivayetlerinin ibadet konularındaki, özellikle de hac bahsindeki yoğunluğudur. Bilhassa Nesâî'nin *es-Sünen*'inde, ibadetlerle alakalı yer verilen toplam 67 Sâlim rivayetinin büyük çoğunluğunun “Menâsiki'l-hac”

bölümünde olduğu tespit edilmiştir. *Kütüb-i tis'a* dışındaki eserlerin de benzer şekilde namaz, hac ve nikâh-talâk konularındaki rivayetlere belirgin derecede fazla yer verdikleri görülmektedir. Bu durumun tek istisnası Bezzâr'ın *el-Müsned* adlı eseridir. Zira Bezzâr'ın, Sâlim b. Abdullah'ın ibadet veya muâmelat konularındaki hadislerine nazaran ahlâk konulu rivayetlerine daha fazla yer verdiği tespit edilmiştir.

Sâlim b. Abdullah'ın rivayetleriyle alakalı diğer bir konu da *Kütüb-i tis'a*'da yer alan Sâlim rivayetlerini nakleden talebelerinin dağılımıdır. Bu noktada Buhârî'nin *es-Sahîh*'ine bakıldığında ya Zührî, Nâfi, Musâ b. Ukbe ve Hanzale b. Ebû Süfyan gibi Sâlim'in meşhur talebelerinin ya da Ebû Bekir b. Sâlim, Ömer b. Muhammed b. Zeyd gibi aile efradının Sâlim'den naklettiği rivayetlere yer verdiği görülmektedir. Buhârî, yer verdiği 183 rivayetin 136'sını yani yaklaşık %75'ini Sâlim'den Zührî vasıtasıyla nakletmiş, geriye kalan 45 rivayeti de Sâlim'in diğer 10 talebesinden aktarmıştır.¹⁰¹⁰ Müslim'e bakıldığında ise çoğunlukla Buhârî'nin yer verdiği Sâlim'in meşhur talebelerine ek olarak, nadiren de olsa Muhammed b. Ebû Harmele gibi az hadis rivayet eden talebelerine yer verdiği görülmektedir. Müslim'deki *Zührî an Sâlim* rivayetlerinin tüm Sâlim rivayetlerine oranı ise %68'dir. Ebû Dâvud'un ve Tirmizî'nin *es-Sünen*'leri, Buhârî ve Müslim gibi Zührî ve Mûsâ b. Ukbe rivayetlerini önelemekten ziyade (Ebû Dâvud'da nakledilen 58 Sâlim rivayetinin 43'ü, Tirmizî'de 67 rivayetin 44'ü Zührî vasıtasıyla alınan haberlerdir) her ikisinin de Cehm el-Cârud ve Ebû Matar gibi Sâlim'in "meçhuldür" denilerek cerhedilen ravilerine de yer verdiği görülmektedir. İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde naklettiği 54 Sâlim b. Abdullah rivayetinin 36'sının Zührî'den, geri kalan 18 rivayetin diğer 13 talebesinden geldiği görülmektedir. Ancak İbn Mâce isnadlarında dikkati çeken husus Sâlim'in, Fazl b. Atiyye, Sâlim b. Rezîn ve Osman b. Abdülmelik¹⁰¹¹ gibi cerhedilen ravilerine ek olarak Câbir el-Cu'fî¹⁰¹² gibi kezzâblıkla suçlanan metrûk ravilerine de yer vermiş olmasıdır. Nesâî'nin *es-Sünen*'ine aldığı Sâlim rivayetleri değerlendirildiğinde, ravi konusunda daha temkinli davrandığı söylenebilir. Zira naklettiği 119 rivayetin 94'ünü *Zührî an Sâlim* isnadıyla aktarmış, geri kalan 25 rivayeti Sâlim'in 16 farklı talebesinden aktarmış ve bu kişilerin çoğunlukla "sika" ya da en azından "makbûl" kabul edilen raviler olmasına özen göstermiştir. Dârimî ise *es-Sünen*'inde yer verdiği 36 Sâlim b. Abdullah rivayetinin 24'ünü Zührî vasıtasıyla aktarmış, kalan 12 rivayetin 11'i Sâlim'in 9 farklı talebesinden, birini de Sâlim'in ailesinden ismi verilmeyen bir kişiden aktarmıştır. Bu 9 farklı talebenin çoğunluğu

¹⁰¹⁰ Bu sayının içerisinde sadece *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senedi değil, Sâlim'in diğer hocalarından aldığı ve Zührî tarafından aktarılan hadisler de bulunmaktadır. Bu sebeple esahhu'l-esânînin konu edildiği tabloda Buhârî'deki *Zührî an Sâlim an İbn Ömer* senedinin tüm Sâlim rivayetlerine oranı %70 iken, burada %75 olarak bulunmuştur. Aynı durum bahsedilen diğer eserler için de geçerlidir.

¹⁰¹¹ Sözü edilen ravilerin cerh edilme sebepleri ile ilgili olarak bkz. İkinci Bölüm, II, C.

¹⁰¹² Câbir el-Cu'fî'nin hakkında kullanılan cerhler için bkz. İkinci Bölüm, II, C.

Kütüb-i Sitte musanniflerinin Sâlim isnadlarında yer verdiği ortak ravilerdir. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde nakledilen toplam 343 Sâlim hadisinin 132'si Sâlim'in 35 farklı talebesinden nakledilmiştir. 208'i Zührî vasıtasıyla, 3'ü de ismi verilmeyen talebelerden nakledilmektedir. *el-Müsned*'de dikkati çeken noktalardan biri İbn Ömer'den nakledilen isnadlarda Nâfi'in Sâlim'den aldığı rivayetlerin, diğer bir deyişle *Nâfi* → *Sâlim* → *İbn Ömer* senedinin bulunmamasıdır. Nâfi, Sâlim'in sadece Ebu'l-Cerrâh'tan aldığı hadislerin ravisi olarak *el-Müsned*'de yer almaktadır. Diğer bir dikkati çeken nokta, İbn Hanbel ravilerinin içerisinde pek çok cerhedilen ravi bulunmasına ek olarak, İbn Mâce'de olduğu gibi metrûk ravilere de yer verilmiş olmasıdır.

Mâlik, eserine aldığı Sâlim b. Abdullah isnadlarında yer verdiği talebeler konusunda *Kütüb-i tis'a* musanniflerinden oldukça farklı bir çizgidedir. *Muvatta*'da Sâlim'den toplam 8 talebesinin rivayetlerine yer verilmiştir ve nakledilen 49 rivayetin 27'si Zührî'den, 13'ü diğer 7 talebesinden aktarılırken 9'u da Mâlik'in meşhur *مَالِكُ أَنَّهُ بَلَغَهُ* sigasıyla aktarılmıştır. Zührî haricinde sözü edilen diğer 7 talebesinin kimliklerine genel olarak bakıldığında *Kütüb-i tis'a* musanniflerinin Sâlim isnadlarında bolca yer verdiği Mûsâ b. Ukbe, Hanzale b. Ebû Süfyan gibi talebelerinin aksine Abdurrahman el-Mücebbber, Rebîa b. Abdurrahman, Fudayl b. Ebû Abdullah gibi *Kütüb-i tis'a*'daki Sâlim rivayetlerinde yer verilmeyen ve ondan nispeten daha az rivayet nakleden talebelerinin seçildiği görülmektedir. Ayrıca *Muvatta*'da değinilmesi gereken bir diğer nokta Mâlik'in, İbn Ömer isnadlarında Sâlim b. Abdullah yerine çoğunlukla Nâfi'yi tercih etmiş olmasıdır. Nitekim araştırmamız sonucunda *el-Muvatta*'da Nâfi'nin İbn Ömer'den naklettiği 254 rivayet bulunmaktadır ki bu rivayetlerin 3 tanesi Sâlim ve Nâfi'nin birlikte İbn Ömer'den naklettikleridir.¹⁰¹³ Geriye kalan 251 rivayetin 55 tanesinin *Sâlim an İbn Ömer* tarikleri de bulunduğu halde Mâlik, *Nâfi' an İbn Ömer* senedlerini tercih etmiştir. Aslında İmâm Mâlik açısından bakıldığında bu tercih oldukça anlamlıdır. Zira onun, Sâlim b. Abdullah'a likâi yoksa da Nâfi'den büyük oranda istifade ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla Nâfi vasıtasıyla aldığı rivayetlerde, senedin kaynağına daha az kişiyle ulaşabilmekte, diğer bir deyişle âli isnad elde edebilmektedir.

Kütüb-i tis'a dışındaki eserlerin yer verdikleri Sâlim ravilerinin durumlarına bakıldığında ise, bilhassa İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'leri, Bezzâr'ın *el-Müsned*'i ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inin, Sâlim'den bir ya da iki rivayet nakleden, yani Sâlim'in talebesi olarak meşhur olmayan ravilerine yoğun olarak yer verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu eserlerde yer alan Sâlim b. Abdullah rivayetlerinin bazılarının mütâbi' ve şahidleri bulunamamış, hatta bazı durumlarda rivayeti Sâlim'den nakleden ravinin başka herhangi bir rivayetine bile ulaşamamıştır.

¹⁰¹³ *Muvatta*'daki *Nâfi' an İbn Ömer* senedinin sayısını bulabilmek amacıyla *el-Mektebetü's-Şâmile* programından faydalanılmıştır.

2. Diğer Eserlerde Yer Alan Rivâyetlerinin Sayısı

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
		Abdullah b. Ömer	Ebü Hureyre	Hz. Âişe	Zeyd b. Sâbit	Hz. Hafsa	Ebu Eyyüb el-Ensârî	Sad b.Ebü Vakkâs	Abdullah b. Abbas	Kâsım b. Muhammed	Ebü Cerrâh	Hamza b. Abdullah	Nâfi ´	Safiyye	Abdullah b. Âmir	Saïd b. el-Âs	Muâviye	Abdullah b. Muham med	Abdurrahman b. Zeyd	Abdullah b. Zübeyr	Râfi´ b. Hadîc	Eslem	Sefîne	Hafs b. Âsım	Saïd b. Müseyyeb	Humeyd b. Abdurrahman	Sideyse	Ümmü Velîd	Mübbem raviler	Sâlim´den maktu´	Mürsel ya da munkatu	Toplam
1	Abdullah b. Mübarek/ez-Zühd ve Rekâik	4																													2	6
2	Ebü Yusuf/el-Âsâr	1																												3		4
3	Şeybânî/el-Âsâr							1																								1
4	Abdürrezzâk/Emâlî	4																													1	5
5	Ahmed b. Hanbel/Fezâilü's-Sahâbe	9																												1	4	14
6	Ezrakî/ Ahbâru Mekke	2																												3	3	8
7	İbn Şebbe/Târîhu'l Medîne	12																										1			4	17
8	Fakîhî/Ahbâru Mekke	16																												15		31
9	İbn Ebû Âsım/es-Sünne	16																														16
10	Mervezî/Ta'zîmu kadri's-salât	4								1																						5
11	İbnü'l Cârûd/el-Müntekâ	22																														22
12	Dûlâbî/el-Künâ	5	1	1																										2		9
13	Lâlekâî/Şerhu Usûli'î-itikad	9																												5		14
14	Ebü Nuaym/Tıbbu'n-Nebevî	1																													1	2
15	Ebü Nuaym/Hilyetü'î-Evliyâ	54	1				1																							14	3	73
16	İbn Şâhin/Terğîb	9																														9
17	Beyhakî/Şuabü'l-îmân	39	2	1			1																							10		53
	Toplam	207	4	2	0	0	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	53	18	290
																																0

Tablo 4: Sâlim b. Abdullah'ın diğer eserlerde yer alan rivâyetlerinin sayısı

Hadis rivayet kitaplarının dışında kalan bu 17 eserde yer alan Sâlim b. Abdullah rivayetleri tarandığında toplam 290 rivayetin nakledildiği, bu eserler içerisinde Sâlim rivayetlerine en fazla yer verenin de Ebû Nuaym el-İsbehânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ* adlı eseri olduğu görülmektedir. Zâhid ve sûfîlerin hayatlarının anlatıldığı bilinen bir eserde Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerinin bu denli fazla olması, Sâlim b. Abdullah'ın zühd konusunda örnek alındığını göstermektedir.

Zikredilen eserlerde yer alan 290 rivayetin yaklaşık %72'si İbn Ömer'den nakledilen rivayetler iken, %4'ü diğer 31 hocasından alınan rivayetler, %18'i Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen maktû rivayetler, %6'sı da mürsel ya da munkatî' olarak nakledilen rivayetlerdir. Burada dikkati çeken nokta, rivayet kitapları dışında kalan bu eserlerde yer alan maktû ve mürsel-munkatî' rivayetlerin oranının, hadis eserlerine nazaran daha yüksek oluşudur. Şöyle ki, rivayet eserlerinde Sâlim'den maktû olarak nakledilen 382 rivayet vardır ve bu sayı, hadis rivayet eserlerinde yer alan tüm rivayetlerin %11'idir. Oysa yukarıda zikredildiği gibi, diğer eserlerde Sâlim'den maktû olarak nakledilenlerin oranı %18'dir. Aynı durum mürsel-munkatî' rivayetler için de geçerlidir. Rivayet kitaplarında mürsel-munkatî' rivayetlerin tüm rivayetlere oranı %1 iken, diğer eserlerde yaklaşık %7'dir. Bu sonuç, hadis rivayet eserlerinin hem merfû hem de muttasıl rivayet nakletmeye daha fazla gayret ettiğini, amacı hadis rivayetlerini toplamak olmayan diğer eserlerin ise isnadın muttasıl ya da munkatî' oluşuna daha az dikkat ettiklerini işaret etmektedir. Bu noktada eklenmesi gereken, *Ahbâru Mekke* ya da *Târîhu'l-Medine* gibi tarih eserlerinin isnadlı hadis nakletme konusunda daha az hassas olduğu, nitekim bu eserlerde mürsel-munkatî' rivayetlerin, naklettikleri rivayet sayısına oranla fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca *el-Müsned*'inde -bir rivayet haricinde- hadisleri merfû-muttasıl olarak nakletmeye özen gösteren Ahmed b. Hanbel'in, *Fezâilu's-sahâbe*'sinde isnad kullanımı konusunda daha mütesâhil davrandığı dikkat çekmektedir.

Bu eserlerde yer alan Sâlim b. Abdullah rivayetlerinin konu dağılımı, hadis rivayet eserlerinden daha farklı bir noktadadır. Zira hadis eserlerinde Sâlim'in bilhassa ibadet ve muâmelât konularındaki rivayetlerine öncelik verildiğine değinilmişti. Ancak rivayet kitaplarının dışında kalan bu 17 eserin içerdiği rivayetlerin öncelikle ahlâk rivayetlerine, daha sonra sırasıyla ibadet, muâmelât, fezâil, fiten ve ukûbât rivayetlerine yer verdiği görülmektedir. Zikredilen eserler içerisinde Sâlim'den nakledilmiş tefsir konusunda bir rivayet ise bulunamamıştır. Ahlâk rivayetlerinin diğer rivayetlerin sayısına nazaran daha yüksek olmasında *Zühd* ve *r-rekâik*, *Hilyetü'l-evliyâ*, *et-Tergîb* ve *Şuabü'l-İmân* gibi ahlâk rivayetlerini önceleyen eserlerin yer almasının etkisi olduğu da muhakkaktır. Bu durumun en dikkat çeken istisnası, İbn Şebbe'nin (ö. 262/876) *Târîhu'l-Medine*'sidir. Zira bu eserde Hz. Ömer'in devlet yönetimi ile ilgili mevkûf rivayetleri yoğun olarak yer almıştır ki bu, zikredilen diğer eserlerde olmayan bir özelliktir.

Hadis eserleri dışında kalan bu eserlerin Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakleden talebeleri konusundaki tutumları, hadis eserlerine kıyasla daha mütesâhildir. Eserlerin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında Sâlim'in "zayıf" ve "metrûk" olarak nitelendirilen ravilerine sıkça yer verildiği tespit edilmiştir. Buna ek olarak, bilhassa *Hilyetü'l-evliyâ*'da yer verilen Sâlim rivayetlerinin birçoğunun garîb olduğu, yani bu rivayetlerin çoğunluğunun diğer eserlerde mütâbi' ve şâhidlerinin bulunmadığı görülmüştür.

B. KAYNAĞI AÇISINDAN RİVÂYETLERİNİN TASNİFİ

1. Merfû Rivayetleri

Sâlim b. Abdullah'ın hocalarından aldığı rivayetleri, rivayet edilen kaynaklara göre sınıflandırmak amacıyla hadis rivayet kitapları tarandığında dikkat çeken ilk husus, tabîi olarak merfû¹⁰¹⁴ rivayetlerin mevkûf veya maktû rivayetlere olan sayıca üstünlüğüdür. Şöyle ki; Sâlim b. Abdullah'ın 31 hocasından aldığı toplam 3238 hadisin 2917'si Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerden oluşmaktadır. Sâlim'in hocalarından aldığı rivayet sayıları ve bu rivayetlerin kaçta kaçının merfû olduğu ile ilgili bilgiler tabloda detaylıca açıklanmıştır:

Hocaları	Toplam rivayet sayısı	Merfû rivayet sayısı
1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)	3050	2779
2. Ebû Hüreyre (ö. 58/678)	24	16
3. Hz. Âişe (ö. 58/678)	26	22
4. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)	6	0
5. Hafsa bint Ömer (ö. 45/665)	5	3
6. Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669)	6	4
7. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675)	3	0
8. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88)	3	1
9. Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725)	3	2
10. Ebû Cerrâh (ö.?)	34	34
11. Hamza b. Abdullah (ö. 110/728)	2	0
12. Nâfi' (ö. 117/735)	4	3
13. Safiyye (ö.?)	4	4
14. Abdullah b. Âmir (ö. 59/679)	5	3
15. Saîd b. el-Âs (ö. 59/679)	1	0

¹⁰¹⁴ Burada 'merfû' terimiyle, senedi nasıl olursa olsun Hz. Peygamber'e açıkça veya hükmen nisbet edilen hadis kastedilmektedir. Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 175.

16. Muâviye (ö. 60/680)	1	1
17. Abdullah b. Muhammed (ö. 63/683)	22	22
18. Abdurrahman b. Zeyd (ö. 71/690)	1	0
19. Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/692)	1	0
20. Râfi‘ b. Hadîc (ö. 73/692)	13	11
21. Eslem (ö. 80/699?)	1	0
22. Sefîne (ö. 80/699)	4	4
23. Hafs b. Âsım (ö. 90?)	2	0
24. Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713)	5	5
25. Humeyd b. Abdurrahman (ö. 95-105/714-724)	1	1
26. Südeyse mevlâ Hafsa (ö.?)	1	1
27. Ümmü Velîd (ö.?)	2	2
28. İmrea min Benî Eşhel	2	2
29. Raculun min ensâr	2	0
30. Emetün li Benî Adî b. Ka‘b	1	0
31. Gayru vâhid	1	1
Toplam	3238	2917

Görüldüğü gibi Sâlim b. Abdullah’ın tüm hocalarından aldığı rivayetlerin çok büyük bir oranını (%90’ını) merfû rivayetler oluşturmaktadır. Bu tablo yorumlandığında Sâlim’in Hz. Peygamber’den naklettiği rivayetlerin asıl kaynağının babası Abdullah b. Ömer olduğu görülecektir. Zira babası haricindeki diğer 30 hocasından toplam 188 rivayet almıştır ve bunun 137’si merfûdur. Yani babası hariç diğer hocalarından aldığı rivayetlerin yaklaşık %72’si merfûdur. Babası İbn Ömer’den ise toplam 3050 rivayet almış, bunun da 2779 tanesini merfû rivayetler oluşturmuştur. Yani babasından naklettiği rivayetlerin neredeyse %92’si merfûdur.

Sâlim b. Abdullah’ın naklettiği merfû rivayetlerle ilgili değinilmesi gereken bir diğer nokta da bu rivayetlerin musannifler nazarında daha fazla kabul gördüğüdür. Zira babasından naklettiği tekrarsız 574 rivayetin 448’i, yani yaklaşık %78’i merfûdur. Ancak mükerrerler de hesaba katıldığında -yukarıda da değinildiği gibi- oran %92 olmaktadır. Bu durum, *Sâlim an İbn Ömer an Rasûlillah* senediyle gelen merfû rivayetlerin musannifler tarafından daha çok tercih edildiğini göstermektedir. Ayrıca belirtmelidir ki, yukarıda zikredilen rakamlar Sâlim b. Abdullah’ın hocalarından aldığı rivayetlerdeki merfûların oranıdır. Zira Sâlim b. Abdullah’ın naklettiği mürsel-munkatı‘ rivayetler ve kendisinden nakledilen maktû rivayetler de hesaba katıldığında toplam sayı 3730 olurken, bu sayının içerisinde merfûların oranı %78’e düşmektedir.

2. Mevkûf Rivayetleri

Sâlim'in hocalarından rivayetleri araştırıldığında, sahâbenin söz ve filleri ve bunlarla ilgili haberlere verilen haberlerin genel adı olan mevkûf rivayetlerin¹⁰¹⁵ oldukça az bir kısmı kapsadığı görülmektedir. Kendilerinden mevkûf rivayet naklettiği hocaları ve bu rivayetlerin sayıları şöyle listelenmiştir;

1. Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)	105
2. Hz. Ömer (ö. 23/644)	55
3. Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665)	4
4. Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675)	3
5. Hz. Âişe (ö. 58/678)	2
6. Hafsa bint Ömer (ö. 45/665)	2
7. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88)	1
8. Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/692)	1
9. Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669)	1
10. Ebû Hüreyre (ö. 58/678)	1
11. Saîd b. el-Âs (ö. 59/679)	1
Toplam	176

Abdullah b. Ömer; Sâlim b. Abdullah'ın mevkûf rivayetleri içerisinde en büyük pay tabîf olarak babasına aittir. Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği İbn Ömer'e ait söz ve fiiler tekrarsız olarak 100 tanedir. Bu da Sâlim'in İbn Ömer'den naklettiği 574 mükerrersiz rivayetin %18'inin babasından mevkûf haberler olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca, diğer hocalarından İbn Ömer'den mevkûf olarak nakledilmiş beş rivayet daha nakletmiş, böylece babasının toplam 105 mevkûf rivayetini nakletmiştir. Babasından mevkûf olarak naklettiği rivayetlerin konu dağılımına göz atıldığında, bilhassa hac ve namaz gibi ibadetlerle nikâh-talâk, yeme-içme, ticaret ve kölelik hükümleri gibi muâmelâtla ilgili rivayetlerin yoğunlukta olmasına karşın, zekât, kurban, ceza ve diyetler gibi konularda mevkûfların azaldığı tespit edilmiştir.

Hız. Ömer; Sâlim'in mevkûf rivayetlerinde ikinci büyük pay sahibi dedesi Ömer b. el-Hattâb'dır. Sâlim'in dedesine dair naklettiği rivayet sayısının 55 olduğu, ancak hadis eserlerinde 75 defa tekrar edildiği görülmektedir. Hız. Ömer'den naklettiği bu 75 rivayetin 71'ini babası İbn Ömer'den almış, kalan dört rivayetin ikisini Ebû Hüreyre'den, birini babasının amcasının oğlu Abdurrahman b. Zeyd b. el-Hattâb'dan, diğerini de Hız. Ömer'in mevlâsı Eslem'den nakletmiştir. Hız. Ömer'le ilgili

¹⁰¹⁵ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 181.

nakledilen bu 55 rivayetin konu dağılımına bakılacak olursa; vergi ve devlet düzeni gibi sosyal hayatla ilgili rivayetlerin oldukça yoğun olduğu, bunun yanı sıra abdest, namaz, hac, zekât ve Kur'an okuma gibi ibadetlerle, nikâh-talâk, had ve cezalarla ilgili rivayetlerin de bulunduğu ancak ahlâk konularının azınlıkta kaldığı görülmektedir.

Zeyd b. Sâbit; Sâlim b. Abdullah'ın Zeyd b. Sâbit'ten naklettiği dört rivayetin hepsi mevkûf olup, biri hariç diğerleri ahkâm konusundadır.¹⁰¹⁶

Sa'd b. Ebû Vakkâs; Sâlim'in Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan üç mevkûf rivayet nakletmiştir. Biri sebab-i nüzul konusunda olan bu mevkûfların diğer ikisi ahkâm konusundadır.¹⁰¹⁷

H. Âişe; Sâlim b. Abdullah'ın Hz. Âişe'den iki mevkûf rivayeti vardır. Biri Hz. Âişe'nin, büyüyünce yanlarına rahatça girip çıkabilmesi için henüz bebekken Sâlim'i kız kardeşi Ümmü Gülsüm'e gönderip emzirmesini istemesi,¹⁰¹⁸ diğeri ise kaçan ve hırsızlık yapan kölenin cezası konusundadır.¹⁰¹⁹

Hafsa bint Ömer; Sâlim b. Abdullah'ın, halası ve aynı zamanda Hz. Peygamber'in hanımı olan Hafsa bint Ömer'den iki mevkûf rivayeti tespit edilmiştir.¹⁰²⁰ Bu iki rivayetten biri oruçla ilgilidir.¹⁰²¹ Diğerisi ise namaz konusundadır.¹⁰²²

Abdullah b. Abbas; Sâlim b. Abdullah'ın, Abdullah b. Abbas'tan mevkûf olarak naklettiği bir rivayet tespit edilmiştir. Rivayet, sebab-i nüzul hakkındadır.¹⁰²³

Abdullah b. ez-Zübeyr; Sâlim b. Abdullah'ın, Abdullah b. ez-Zübeyr'den naklettiği tek mevkûf rivayet, "Abdullah b. ez-Zübeyr'in, kendilerine namaz kıldırıldığı sırada bir kadının önlerinden geçtiğini ancak İbn Zübeyr'in namaza devam ettiğini"¹⁰²⁴ bildiren bir rivayettir.

¹⁰¹⁶ Sâlim b. Abdullah'ın Zeyd b. Sâbit'ten naklettiği mevkûf rivayetlerin içeriği "Sâlim b. Abdullah'ın Hocaları" bölümünde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

¹⁰¹⁷ Sâlim'in Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan naklettiği mevkûf rivayetlerin içeriği "Sâlim b. Abdullah'ın Hocaları" bölümünde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

¹⁰¹⁸ *Muvatta'*, "Radâ'", 7; Şafiî, *el-Müsned*, I, 221; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 469.

¹⁰¹⁹ İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, II, 539.

¹⁰²⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 275; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 244.

¹⁰²¹ Bu rivayetin Hz. Peygamber'e ulaşan bir tariki bulunmaktadır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, XLIV, 53 (25457).

¹⁰²² Bu rivayetin de merfû senedi bulunmaktadır. Bkz. Ebû Dâvûd, "Salât", 5; Beyhakî, *es-Sünen*, I, 678.

¹⁰²³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 224; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 315.

¹⁰²⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 258.

Ebû Eyyûb el-Ensârî; Sâlim b. Abdullah'ın Ebû Eyyûb el-Ensârî'den naklettiği tek mevkûf rivayet, Sâlim evlendiği zaman Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin onun düğününe geldiğini ve duvarların örtü ile süslenmesini doğru bulmadığını ifade eden bir rivayettir.¹⁰²⁵

Ebû Hüreyre; Sâlim b. Abdullah'ın mevkûf olarak Ebû Hüreyre'den aldığı tek rivayet “Müslümanların Medine’de muhasara edileceği” ile ilgili olan rivayettir.¹⁰²⁶

Saîd b. el-Âs; Sâlim b. Abdullah'ın Saîd b. el-Âs'tan naklettiği tek rivayet, kaçan ve hırsızlık yapan kölenin durumu ile ilgili Saîd b. el-Âs'ın bir fetvasıdır.¹⁰²⁷

Neticede Sâlim'in, yukarıda zikredilen isimlerden mevkûf olarak naklettiği rivayet sayısı 176'yı bulmaktadır. Böylece hocalarından naklettiği 630 tekrarsız rivayet içerisinde Sâlim'in mevkûf rivayetlerinin tüm rivayetlerine oranı yaklaşık %28 olmaktadır. Mevkûf rivayetlerin hadis eserlerinde yer alışı ise daha nadirdir. Zira bu 176 mevkûf rivayet hadis eserlerinde 320 kez yer almıştır ve bu durum, Sâlim b. Abdullah'ın hocalarından naklettiği 3238 tekrarlı rivayet içerisinde mevkûfların oranının yaklaşık %10 olduğu anlamına gelmektedir.

3. Maktû rivayetleri

Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen pek çok maktû rivayet olduğu gibi, kendisinin de diğer tâbiîlerden naklettiği az da olsa maktû rivayet bulunmaktadır. Bu sebeple bu rivayetler Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği maktû rivayetler ve kendisinden nakledilen maktû rivayetler olarak iki ayrı başlık altında işlenecektir.

a. Kendisinin Naklettiği Maktû Rivayetler

Sâlim b. Abdullah'ın Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725) ve Hamza b. Abdullah b. Ömer'den (ö. 110/728) birer tane olmak üzere toplam iki maktû rivayet naklettiği görülmüştür.¹⁰²⁸ Ancak bu iki rivayetin ahkâm bildiren rivayetler olmayıp, daha ziyade tarihî bilgi içerdiklerini söylemek daha doğru olacaktır. Nitekim Sâlim b. Abdullah'ın Kâsım b. Muhammed'den naklettiği maktû rivayet Kâsım'ın, Velîd b. Abdülmelik'in cuma günü namazdan önce hutbe verdiğini, Hamza b. Abdullah'tan naklettiği maktû rivayet Hamza b. Abdullah'ın düğününde deve kestiği ile ilgilidir.¹⁰²⁹

¹⁰²⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 561; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 118.

¹⁰²⁶ Ebû Dâvûd, “Fiten”, 11; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 556.

¹⁰²⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 240.

¹⁰²⁸ Rivayetler için sırasıyla bkz. İbn Hibbân, *es-Sahîh*, X, 365; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIII, 189; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 474; el-Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât*, II, 972.

¹⁰²⁹ Rivayetler için sırasıyla bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 562; Nesâî, “Mevâkîf”, 42.

b. Kendisinden Nakledilen Maktû Rivayetler

Sâlim b. Abdullah'ın 79 talebesinin ondan tekrarsız 307 maktû rivayet naklettiği tespit edilmiştir. Bu rivayetler tekrarları ile birlikte 435'e ulaşmaktadır ki bu da tüm eserlerde Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen 3730 rivayetin %12'sinin maktû rivayetler olduğu anlamına gelmektedir. Bu isimlere genel olarak bakıldığında aile isnadlarının önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Öyle ki bu 79 ravinin 13'ü Sâlim'in aile ve akrabalarındandır ve bu 13 kişi Sâlim b. Abdullah'tan 70 maktû rivayet nakletmişlerdir. Bu durum da Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen toplam maktû rivayet sayısının yaklaşık %33'ünün aile ve akrabaları tarafından nakledildiği anlamına gelmektedir. Nitekim Sâlim'den en fazla maktû rivayet nakledenlere bakıldığında ilk sırada Sâlim'in erkek kardeşi Ubeydullah'ın torunu olan ve ondan 31 maktû rivayet nakleden Hâlid b. Ebû Bekir b. Ubeydullah (ö. 162/779) bulunmaktadır. İkinci sırada ise amcası Âsım'ın torunlarından olan ve Sâlim'den 21 maktû rivayet nekleden Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım (ö. 147/764) gelmektedir.

Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen maktû rivayetlerin 277'si ahkâm konusundayken 30 tanesi de Sâlim b. Abdullah'ın dış görünüşü ve kişiliği ile ilgili rivayetlerdir.¹⁰³⁰ Ahkâm konusundaki maktû rivayetler içerisinde abdest, gusûl, namaz, hac, oruç, zekât ve kurban gibi ibadetlerin ilk sırada bulunduğu, bunun yanı sıra nikâh, talâk, ticaret, kölelik hukuku, yeme-içme gibi muâmelâtla ilgili rivayetlerin de oldukça fazla olduğu görülmektedir. Buna mukabil cezalar ve ahlâk konularında maktû rivayetlerin azaldığı tespit edilmiştir. Bunun muhtemel sebebi, Sâlim b. Abdullah'ın hem mescitte oluşturduğu mecliste hem de bu meclis haricinde sürekli sorulara cevap vermek durumunda olması yani halka fetva verme konumunda bulunmasıdır.

C. İTTİSAL AÇISINDAN RİVÂYETLERİNİN TASNİFİ

1. Mürsel Rivayetleri

Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği hadisler ittisalleri açısından incelendiğinde, çoğunluğunun muttasıl olarak Hz. Peygamber'den nakledildiği görülmekle birlikte, aradaki sahâbînin atlanarak doğrudan Hz. Peygamber'den nakledilen mürsel rivayetlerine de rastlanmaktadır. Rivayet ettiği hadislerin isnadlarını zikretmeye oldukça dikkat eden Sâlim b. Abdullah'ın, az da olsa bazı rivayetleri neden isnadsız olarak aktardığının anlaşılabilmesi için, onun yaşadığı dönem olan hicrî ilk iki asırdaki mürsel rivayet anlayışı üzerinde durulmalıdır.

¹⁰³⁰ Ahkâm konusunda nakledilen bu maktû rivayetler (fetvalar), çalışmanın üçüncü bölümünde detaylıca değerlendirileceği için burada sadece genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Hadis ilminde “tâbiînin, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sahâbînin ismini atlayarak doğrudan Hz. Peygamber’den naklettiği hadis” şeklinde tanımlanan mürsel hadis,¹⁰³¹ senedindeki inkıta sebebiyle zayıf hadis çeşitleri arasında zikredilmektedir.¹⁰³² Tâbiîn dönemini de içine alan hicrî ilk iki asırda isnad kullanımının yerleşmeye başlamasının yansıması olarak isnada büyük bir önem veriliyor olsa da yine o dönemde yaygın olarak irsâl yapıldığı da bilinmektedir.¹⁰³³ Hatta öyle ki kullanımındaki bu yaygınlık sebebiyle, tâbiîn devrinde mürsel rivayetlerin delil olacağına dair icma bulunduğu, nitekim mürsel hadisin delil oluşunu ilk reddedenin de İmam Şafiî (ö. 204/820) olduğu söylenmektedir.¹⁰³⁴

Tâbiîn döneminin ravilerini irsâl yapmaya sevkeden âmiller çok çeşitlidir.¹⁰³⁵ Onlar bazen isnadı zikrederek konuyu uzatma yerine, doğrudan hadisin ahkâm yönüne dikkat çekmek amacıyla irsâl yaparken, bazen siyasi sebepler yüzünden¹⁰³⁶ hadis aldıkları sahâbîyi zikretmiyorlardı. Ayrıca tâbiîn döneminde hadis usûlü kaidelerinin tamamının henüz belirlenmemiş olması, ravinin bir rivayet naklederken hocasının adını bazen zikretmeyebilmesine neden oluyordu. Bu sebeple, bilhassa büyük tâbiîn dönemlerini kapsayan devirde hadisleri doğrudan Hz. Peygamber’e isnâd etmek, hadisin sıhhatine zarar verecek ya da hadisin reddini gerektirecek bir özellik değildi. Dolayısıyla, Sâlim b. Abdullah’ın doğrudan Hz. Peygamber’den nakletmesi, o dönem şartlarında normal kabul edilebilecek bir durumdu.

Sâlim b. Abdullah’ın aradaki sahâbîyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber’den rivayet ettiği toplam beş tane mürsel rivayet tespit edilmiştir. *Harun b. Kays* → *Sâlim* → *Rasûlullah (s.a.v)* senediyle gelen rivayet, Hz. Peygamber’in Mûte Savaşı’nda (8/629) şehit düşen sahâbî Abdullah b. Revâhâ hakkındaki bir duasıdır.¹⁰³⁷ Taberânî ve İbn Asâkir, bu rivayeti aynı tarikle ve benzer bir metinle, ancak bu sefer *Sâlim* → *ebîhi* → *Rasûlullah* şeklinde muttasıl olarak zikretmektedirler.¹⁰³⁸ Sâlim b. Abdullah’ın bir diğer mürseli, Hz. Peygamber’in rüyasını anlattığı bir rivayettir. Rivayet Sâlim b.

¹⁰³¹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 51; Süyûtî, *Tedrib*, I, 219.

¹⁰³² Nevevî, *Takrib*, s. 35; Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 91.

¹⁰³³ Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, 74; Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, 103. Tâbiîn dönemi isnad kullanımı hakkında detaylı bilgi için bkz. Tatlı, “Tâbiîn Döneminde Hadis Rivayeti”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 380-384.

¹⁰³⁴ Süyûtî, *Tedrib*, I, 222-224; Kâsımî, *Kavâidü’l-tahdîs*, s. 134; Polat, *Mürsel Hadisler*, 74, 89.

¹⁰³⁵ Hadiste irsâlin sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, s. 63-67.

¹⁰³⁶ Tâbiînin, siyasi sebepler yüzünden hadis aldığı sahâbînin adını zikretmemesine örnek olarak Abdurrahman b. Ebû Leylâ (ö. 82/701) gösterilebilir. Haccâc zamanında yaşayan Abdurrahman’a, Hz. Ali’ye sövmesi için baskı yapıldığı ve muhtemelen bu sebepten Hz. Ali’den naklettiği rivayetlerde sahâbî ismini zikretmediği nakledilmektedir. Bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, VI, 166-168; Avcı, “Tâbiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 170.

¹⁰³⁷ Bu mürsel rivayet Abdürezzak’ın hem *el-Musannef* hem de *el-Emâlî fî âsâri’s-sahâbe* adlı eserlerinde bulunmaktadır. Bkz. Abdürezzâk, *el-Musannef*, II, 553; *el-Emâlî fî âsâri’s-sahâbe*, 36.

¹⁰³⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, XII, 322; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVIII, 85.

Abdullah'ın oğlu *Ebû Bekir* → *ebîhi (Sâlim)* → *Rasûlullah (s.a.v)* senediyle verilmektedir.¹⁰³⁹ Rivayeti aynı senedle İbn Ebî Şeybe'den nakleden Müslim ve İbn Ebî Âsım'ın, söz konusu senedi *Ebû Bekir b. Sâlim* → *Sâlim b. Abdullah* → *İbn Ömer* → *Rasûlullah (s.a.v)* şeklinde muttasıl olarak verdikleri görülmektedir.¹⁰⁴⁰

Sâlim b. Abdullah'ın bir diğer mürsel rivayeti “Bana yalan isnad eden kimse için cehennemde bir yer inşa edilir.” hadisidir. Rivayet *Ebû Bekir b. Sâlim* → *ebîhi (Sâlim)* → *Rasûlullah (s.a.v)* senediyle verilmiştir.¹⁰⁴¹ Aynı hadisin Sâlim'den İbn Ömer vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşan (muttasıl) tarikleri de bulunmaktadır.¹⁰⁴² Rivayete yer verilen *el-Müsne'd*'in diğer kısımlarında da rivayetin aynı tarikle ancak bu sefer *Sâlim b. Abdullah* → *İbn Ömer* → *Rasûlullah (s.a.v)* şeklinde muttasıl olarak verildiği görülmektedir.¹⁰⁴³ Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği diğer mürsel rivayet, Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e dua ettiğini ifade eden ve *Âsım b. Ubeydullah* → *Sâlim* → *Nebî (s.a.v)* senediyle gelen bir rivayettir.¹⁰⁴⁴ Benzer bir metin *Sâlim* → *İbn Ömer* → *Nebî (s.a.v)* senediyle merfû-muttasıl bir şekilde de nakledilmektedir.¹⁰⁴⁵

Diğer bir mürsel rivayet *Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm* → *Sâlim* → *Rasûlullah (s.a.v)* senediyle verilen, “Medine'nin toprağının cüzzam hastalığına şifa olduğu” hadisidir.¹⁰⁴⁶ Aynı manaya gelen bir başka rivayet Hz. Peygamber'den sahâbî Kays b. Şemmâs (ö.?) tarafından da nakledilmişse¹⁰⁴⁷ de Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği sened başka bir kaynakta yer almamaktadır.¹⁰⁴⁸

Sâlim'in mürsel olarak aktardığı son rivayet ise “Müslüman, müslümanın kardeşidir.” şeklinde bilinen bir hadistir.¹⁰⁴⁹ Sâlim bu hadisi muttasıl olarak da rivayet etmiştir.¹⁰⁵⁰

Görüldüğü gibi Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği bu mürsel rivayetlerin neredeyse hepsi aslında babası İbn Ömer vasıtasıyla alınmış muttasıl rivayetlerdir. Rivayetlerin ikisi Sâlim'in oğlu Ebû Bekir'in,

¹⁰³⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 177.

¹⁰⁴⁰ Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 19; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, II, 625.

¹⁰⁴¹ Ahmed b. Hanbel, X, 394 (6309).

¹⁰⁴² Muttasıl tarikler için bkz. Şâfiî, *el-Müsne'd*, 239; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 295; Bezzâr, *el-Müsne'd*, XII, 277; Ebû Ya'îlâ, *el-Müsne'd*, IX, 333; Beyhakî, *es-Sünen*, I, 653; *Ma'rîfetü's-sünen*, I, 136.

¹⁰⁴³ Rivayetin Sâlim b. Abdullah'tan muttasıl tarikleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, VIII, 364 (4742); X, 64 (5798).

¹⁰⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 255 (324 nolu hadis).

¹⁰⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 255 (322 nolu hadis).

¹⁰⁴⁶ Ebû Nuaym, *Tıbbu'n-Nebevî*, I, 358.

¹⁰⁴⁷ Ebû Nuaym, *Tıbbu'n-Nebevî*, I, 357.

¹⁰⁴⁸ Rivayetin bu iki farklı tarihi de cerhedilmiş, Elbânî de bu iki sened hakkında “zayıf” hükmü vermiştir. Bkz. Münâvî, *Feyzül-kadîr*, IV, 400.

¹⁰⁴⁹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 322.

¹⁰⁵⁰ Bkz. Ahmed b. Hanbel, IX, 463 (5646); Buhârî, “İkrâh”, 7; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 46; Tirmizî, “Hudûd”, 3; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 467; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 157, 330; VIII, 573.

babası ve dedesi aracılığı ile aldığı rivayetler olup, *Ebû Bekir b. Sâlim an ebîhi (Sâlim) an ebîhi (İbn Ömer)* şeklinde olması gerekirken muhtemelen “*ebîhi*”lerin biri düşmüş, böylece rivayetler Sâlim b. Abdullah tarafından doğrudan Hz. Peygamber’e isnad edilmiş gibi görünmüştür. Diğer rivayetlerin de İbn Ömer vasıtasıyla alınan muttasıl tariklerinin bulunmaktadır. Bu rivayetlerin mürsel olarak kaydedilişi herhangi bir yazım hatasından kaynaklanmıyor olsa bile bu durum Sâlim b. Abdullah’ın aslında muttasıl olarak aktardığı rivayetlerdeki sahâbî raviyi (İbn Ömer’i), muhtemelen ihtisar gibi sebeplerle tekrar zikretmeye ihtiyaç duymadığı anlamına gelmektedir.

2. Munkatı‘ rivayetleri

Sâlim b. Abdullah’ın hadis aldığı kişilerle alakalı olarak değinilmesi gereken bir diğer husus, Sâlim’in doğum tarihi dolayısıyla görüşmesi imkânsız olan şahıslardan naklettiği munkatı‘ rivayetlerin de hadis eserlerinde bulunuyor oluşudur. Dolayısıyla bu bölümde, Sâlim’le likâları olmamasına rağmen hadis eserlerinde Sâlim’in kendilerinden hadis naklettiği görülen 11 kişi ve onlardan naklettiği toplam 38 rivayet detaylı olarak işlenecektir.

1. Zeyd b. el-Hattâb (ö. 12/633)

Zeyd b. el-Hattâb, Sâlim’in babası İbn Ömer’in amcası olup, Sâlim’in doğumundan yıllar önce Yemâme savaşında (12/633) şehid olduğu bildirilmektedir.¹⁰⁵¹ Dolayısıyla Sâlim’in ondan rivayet nakletme ihtimali yoktur. Buna rağmen Mizzî, *Tehzîb*’inde Sâlim’in hadis aldığı kişiler arasında Zeyd b. Hattâb’ı zikretmiş ancak Sâlim’in ondan rivayeti konusunda tartışma olduğunu bilgisini de eklemiştir.¹⁰⁵² Aynı şekilde Zehebî ve İbn Hacer de Zeyd b. el-Hattâb’ı Sâlim’in hocaları arasında göstermekle birlikte Sâlim’in Zeyd’den aldığı hadislerin mutlak surette munkatı‘ olduğunu belirtmektedirler.¹⁰⁵³ Ancak Sâlim b. Abdullah’ın Zeyd b. el-Hattâb’dan naklettiği bir rivayete ulaşamamıştır.

2. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634)

Sâlim b. Abdullah’ın, kendisinden önceki ilmî birikime olan vukûfiyetinin bir yansıması olarak bilhassa fetva verirken halîfelerin uygulamalarına sık sık atıf yaptığı görülmektedir. Bu noktada Sâlim’in, doğum tarihi itibarıyla kendisine yetişememesine rağmen kendisinden hadis naklettiği görülen isimlerden biri Hz. Ebû Bekir’dir. Nitekim Ebû Zûr’a, Sâlim b. Abdullah’ın Hz. Ebû Bekir’den ve Hz.

¹⁰⁵¹ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, III, 288; Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, III, 379; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, II, 356.

¹⁰⁵² Mizzî, *Tehzîb*, X, 145-146.

¹⁰⁵³ Zehebî, *Siyer*, IV, 458; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 437-438.

Ömer'den rivayetlerinin mürsel olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵⁴ Sâlim b. Abdullah'ın, Hz. Ebû Bekir'den naklettiği üç munkatı' rivayet bulunmuştur. Bu rivayetlerin ilki, "Hz. Ebû Bekir'in ikinci defa hırsızlık yapan bir kişinin ayağını kestiğini" ifade eden rivayettir.¹⁰⁵⁵ Bu rivayetin hemen peşinden *Nâfi' an İbn Ömer* tarikiyle benzer bir metnin verilmesi, Sâlim'in bu rivayeti babasından duyduğu ihtimalini güçlendirmiş olsa da Sâlim'in naklettiği tarikte İbn Ömer zikredilmeden rivayet doğrudan Hz. Ebû Bekir'e isnad edilmiştir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in bu uygulaması, Sâlim b. Abdullah'ın yakın arkadaşı Kâsım b. Muhammed tarafından da munkatı' olarak nakledilmektedir.¹⁰⁵⁶

İkinci rivayet, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve İbn Ömer'in hac vazifesi sırasında "Ebtah" denilen yerde konakladığı ile ilgili rivayettir.¹⁰⁵⁷ Sâlim bu rivayeti muhtemelen babasından işitmiştir zira babasını da katarak sahâbenin hac vazifesi sırasında yaptığı bir uygulamayı anlatmıştır. Ancak "*Babamdan şöyle işittim...*" şeklinde bir sîga kullanmamış, babası ile birlikte kendilerine yetişemediği iki sahâbiye de doğrudan isnad etmiştir. Bu rivayet Sâlim'in, Hz. Peygamber'den beri uygulanagelen bir pratiği sonraki nesillere aktarmasına güzel bir örnektir. Rivayetin İbn Ömer tarafından nakledilen "Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Ebtah'ta konakladığı" şeklindeki bir diğer tariki, *Nâfi' an İbn Ömer* senediyle pek çok kaynakta yer almaktadır.¹⁰⁵⁸

Sâlim b. Abdullah'ın Hz. Ebû Bekir'den doğrudan naklettiği görülen son rivayet, Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'ân'ın mushaf hâline getirilmesi hakkındadır. Hz. Ebû Bekir'in Kur'ân âyetlerini biraraya getirmek istediği, Zeyd b. Sâbit'in ilk başta bu fikre çok sıcak bakmadığı ancak Hz. Ömer'in onu ikna ettiğinin anlatıldığı rivayet, Sâlim b. Abdullah ve Hârice b. Zeyd'in birlikte Hz. Ebû Bekir'den naklettikleri munkatı' bir rivayettir.¹⁰⁵⁹ Sâlim b. Abdullah'ın, Kur'ân âyetlerinin biraraya getirilmesi ile alakalı olarak Zeyd b. Sâbit'ten naklettiği bir rivayetin varlığı biliniyorsa da¹⁰⁶⁰ rivayetin bu şekildeki tariki başka bir eserde bulunamamıştır.

¹⁰⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, 81; İbnü'l-İrâkî, *Tuhfetü't-tahsîl*, 121.

¹⁰⁵⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 187.

¹⁰⁵⁶ Hz. Ebû Bekir'in bu uygulamasının İbn Ömer ve Kâsım b. Muhammed tarikleri için bkz. *Muvatta'* (Şeybânî rivayeti), "Hudûd", s. 239 (hadis no: 689); Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 189; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 244; Bu üç tariki birarada görmek ve kısa bir değerlendirme için bkz. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VII, 545-547.

¹⁰⁵⁷ Müslim, "Hacc", 340.

¹⁰⁵⁸ Bkz. Müslim, "Hacc", 337; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 41; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 261; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 204.

¹⁰⁵⁹ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, V, 304; VIII, 127.

¹⁰⁶⁰ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 116.

3. Ömer b. el-Hattâb (ö. 23/644)

Sâlim b. Abdullah'ın, dedesi Hz. Ömer'in vefatından sonra dünyaya gelmiştir. Buna rağmen Hz. Ömer'den 22 munkatı' rivayeti tespit edilmiştir. Rivayetlerin büyük çoğunluğu, Hz. Ömer'in hilâfeti sırasında verdiği fetvalar ve devlet yönetimi ile ilgili uygulamalarından oluşmaktadır. Bunların yanı sıra namaz, hac, zekât gibi ibadet konuları ve nikâh-talâk, alışveriş veya diyetler gibi muâmelâta dair konulara dair rivayetlerin de yer aldığı görülmektedir.

İlk rivayet, Şam'a gitmeye karar veren Hz. Ömer'in orada veba hastalığı bulunduğunu öğrenmesi üzerine gidip gitmemekte kararsız kaldığını, Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Peygamber'in “Bir yerde veba varsa oraya girmeyiniz, bulunduğunuz yerde çıkarsa oradan çıkmayınız” şeklindeki hadisini duyduktan sonra Şam'a gitmekten vazgeçtiğini ifade etmektedir.¹⁰⁶¹ Rivayetin, bazı eserlerde aynı şekilde munkatı' olarak nakledildiği¹⁰⁶² bazı yerlerde de *Sâlim an ebîhi an Ömer* şeklinde muttasıl olarak nakledildiği görülmektedir.¹⁰⁶³ Rivayetin ilk kısmı Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde de yer almış, Buhârî şârihi İbn Hacer de rivayetin Sâlim b. Abdullah tarikinin munkatı' olduğunu, zira Sâlim'in ne söz konusu olaya şahit olduğunu ne de Hz. Ömer ile Abdurrahman b. Avf'a yetiştirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Sâlim'in bu rivayeti dedesi Hz. Ömer'den doğrudan değil Abdullah b. Âmir b. Rebîa vasıtasıyla aldığını, ancak İmâm Mâlik'in Sâlim ve Abdurrahman b. Avf arasındaki rivileri ihtisâr ettiğini söylemektedir.¹⁰⁶⁴

Diğer munkatı' rivayet, Hz. Ömer'in bir cuma günü hutbe verirken ‘Hz. Peygamber’in cuma günü gusledilmesi gerektiği’ni söylediğine dair bir rivayettir.¹⁰⁶⁵ Rivayet *Muvatta*’da *Zührî → Sâlim → Ömer b. el-Hattâb* şeklinde munkatı' olarak verilmişse de aynı olay pek çok eserde *Zührî → Sâlim → ebîhi → Ömer b. el-Hattâb* şeklinde yani muttasıl olarak nakledilmektedir.¹⁰⁶⁶ Üçüncü munkatı' rivayet, Hz. Ömer'in Cuma suresinin 9. âyeti olan “فَاسْعُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ” kısmını “فَامْضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ” şeklinde okuduğunu ifade eden rivayettir.¹⁰⁶⁷ Rivayet bazı eserlerde *Sâlim an ebîhi an Ömer* şeklinde muttasıl olarak verilmektedir.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶¹ Müslim, “Selâm”, 100. Rivayet *Muvatta*’da da munkatı' olarak verilmektedir. Bkz. *Muvatta*’, “Câmi’”, 25.

¹⁰⁶² Şâfiî, *el-Müsnef*, 241; Müslim, “Selâm”, 100.

¹⁰⁶³ Ebû Âvâne, *el-Müstahrec*, XVII, 482; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 526; VII, 354.

¹⁰⁶⁴ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, X, 186.

¹⁰⁶⁵ *Muvatta*’, “Cum’a”, 3. Rivayet, *Şerhu meâni'l-âsâr*’da da munkatı' olarak nakledilmektedir. Bkz. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 117.

¹⁰⁶⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 195; Ahmed b. Hanbel, I, 328 (199), 330 (202), 402 (312); Buhârî, “Cum’a”, 2; Müslim, “Cum’a”, 3; Tirmizî, “Cum’a”, 3.

¹⁰⁶⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 207.

¹⁰⁶⁸ Şâfiî, *el-Müsnef*, 50; İbnü'l-A‘rabî, *el-Mu‘cem*, II, 576; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IX, 29; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 322.

Sâlim'in Hz. Ömer'den naklettiği bir diğer munkatı' rivayet, devlet yönetimi ile ilgilidir.¹⁰⁶⁹ Rivayetin bir benzeri ise *Sâlim* → *ebîhi* (İbn Ömer) → *Ömer b. el-Hattâb* senediyle muttasıl olarak verilmektedir.¹⁰⁷⁰ Sâlim'in dedesinden naklettiği diğer munkatı' rivayet, bir önceki bölüm olan "Hz. Ebû Bekir'den munkatı' rivayetleri" bölümünde verilen "Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve İbn Ömer'in hac vazifesi sırasında "Ebtah" denilen yerde konakladığı" ile ilgili olan rivayettir.¹⁰⁷¹ Daha önce de değinildiği gibi Sâlim b. Abdullah'ın bu rivayeti babasından almış olması muhtemelse de muttasıl senedi bulunamamıştır.

Saîd b. Mansur'un *es-Sünen*'inde Sâlim b. Abdullah'ın dedesinden aktardığı iki munkatı' rivayet bulunmaktadır. Cihad ve cariyelerden çocuk sahibi olmakla alakalı iki rivayet de başka bir eserde bulunamamıştır.¹⁰⁷² Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde yer alan ve Sâlim'in dedesinden aktardığı tek munkatı' rivayet ise "Ömer b. el-Hattâb namaz için mescide çıktığında hanımı Atike bint Zeyd'in de onunla birlikte mescide gittiğini, Hz. Ömer'in hanımının mescide gelmesinden hoşlanmamasına rağmen Hz. Peygamber'in 'Hanımlarınız namaz için sizden izin istediklerinde onları men etmeyiniz' şeklindeki hadisini bildiği için onu engellemediğini" ifade etmektedir.¹⁰⁷³ Sâlim b. Abdullah'ın bu rivayeti babasından işittiğine dair muttasıl bir tarike ulaşılamamıştır.

Bir diğer munkatı' rivayet "Hz. Ömer'in Hz. Peygamber ile Necd civarında birlikte savaştığını ve düşmanı yendiklerini" ifade eden bir rivayettir.¹⁰⁷⁴ Rivayet, diğer eserlerde Sâlim b. Abdullah'ın dedesinden değil de babasından mevkûf olarak naklettiği senediyle meşhur olmuş,¹⁰⁷⁵ bu munkatı' sened ise başka bir eserde bulunamamıştır. Diğer munkatı' sened ise "Hz. Ömer ve İbn Ömer'in iki dirheme karşılık bir dirhem satışını yasakladıklarını ve 'Dirhem dirheme, dinar da dinara karşılıktır.' dediklerini" ifade etmektedir.¹⁰⁷⁶ Aynı anlamda Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadis bulunmaktaysa¹⁰⁷⁷ da Hz. Ömer veya İbn Ömer'den bu manaya gelebilecek mevkûf bir rivayete ulaşılamamıştır.

¹⁰⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 199.

¹⁰⁷⁰ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*, XI, 343.

¹⁰⁷¹ Müslim, "Hacc", 340.

¹⁰⁷² Saîd b. Mansur, *es-Sünen*, II, 90, 164.

¹⁰⁷³ Ahmed b. Hanbel, I, 381 (283). Aynı konudaki bir başka rivayeti Buhârî, Nâfi an İbn Ömer tarikiyle muttasıl olarak aktarmaktadır. Bkz. Buhârî, "Cum'a", 11.

¹⁰⁷⁴ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 312.

¹⁰⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, X, 443 (6378); Dârimî, "Salât", 185; Buhârî, "Salâtü'l-havf", 1; "Megâzi", 33; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XIV, 13.

¹⁰⁷⁶ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, IV, 70.

¹⁰⁷⁷ Tayâlisî, *el-Müsned*, III, 643; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 33; Ahmed b. Hanbel, XVIII, 40 (11457), 55 (11475); Dârimî, Mukaddime, 40; Buhârî, "Buyû", 20; Nesâî, "Buyû", 41; *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 40.

Sâlim b. Abdullah'ın Hz. Ömer'den naklettiği diğer munkatı' rivayet, Hz. Ömer'in Mekke'ye geldiğinde cemaate namazı iki rekât olarak kıldırdıktan sonra "Ey Mekkeliler! Siz namazınızı dört rekâta tamamlayın, çünkü biz seferiyiz." dediğini ifade etmektedir.¹⁰⁷⁸ Rivayetin aynı senedle ancak *Sâlim an İbn Ömer an Ömer* şeklinde muttasıl tarikleri bulunmaktadır.¹⁰⁷⁹ Diğer munkatı' rivayet, Hz. Ömer'in hac konusundaki bir rivayettir¹⁰⁸⁰ ve İbn Ömer'den de aynı anlamda rivayetler nakledilmesine rağmen Sâlim'in bu rivayeti babasından işittiğine dair bir bilgi bulunamamıştır. Diğer rivayet, Hz. Ömer ve İbn Ömer'in azli doğru bulmamasına rağmen, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Zeyd b. Sâbit'in azil yaptıklarını ifade eden rivayettir¹⁰⁸¹ ve başka bir eserde bulunamamıştır. Diğer munkatı' rivayet ise Hz. Ömer'in, Mescid-i Nebvî'ye Butayha denilen bir bölüm inşa ettirerek 'Kim sohbet etmek, şiir okumak veya yüksek sesle konuşmak isterse mescidin bu bölgesine gelsin' dediğini nakletmektedir.¹⁰⁸² İmam Mâlik'in "belağahû" sığasıyla Sâlim b. Abdullah'ı zikretmeden doğrudan Hz. Ömer'den naklettiği bu rivayeti¹⁰⁸³ *Muvatta'* şârihi Zürcânî *Sâlim an ebîhi an Ömer* şeklinde muttasıl olarak vermektedir.¹⁰⁸⁴

Sâlim'in Hz. Ömer'den naklettiği munkatı' rivayetlerin beş tanesi Abdürrezzak'ın *el-Musannef*'inde bulunmaktadır. Namazda kunut duası okunması, zekât, kölenin nikâhı ve diyetlerle ilgili olan dört rivayetin Sâlim'den aktarılan muttasıl tarikleri bulunamamıştır.¹⁰⁸⁵

İbn Ebî Şeybe ise Sâlim'in dedesinden doğrudan naklettiği beş rivayete yer vermektedir. Oruç, talâk, Kur'ân âyetlerinin toplanması ve devlet yönetimi ile ilgili olan bu dört rivayetin muttasıl senedlerine ulaşamamıştır.¹⁰⁸⁶

4. Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652)

Sâlim b. Abdullah, kendisinin yeni doğduğu yıllarda vefat ettiği bilinen¹⁰⁸⁷ Abdurrahman b. Avf'a yetişememiştir.¹⁰⁸⁸ Ancak Abdurrahman b. Avf'tan naklettiği bir rivayet tespit edilmiştir. *Zührî an Sâlim ve Abdullah b. Âmir b. Rebîa an Abdurrahman b. Avf an Rasûlillah* senediyle verilen rivayet, "bir yerde veba hastalığı olduğu duyulursa oraya girmemeyi ve oradayken bu hastalık çıkarsa oradan

¹⁰⁷⁸ Beyhakî, *es-Sünen*, III, 180.

¹⁰⁷⁹ *Muvatta'*, "Kasru's-salât", 19; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 540; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 182.

¹⁰⁸⁰ Beyhakî, *es-Sünen*, V, 283.

¹⁰⁸¹ Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 377.

¹⁰⁸² Beyhakî, *es-Sünen*, X, 177.

¹⁰⁸³ Bkz. *Muvatta'*, "Kasru's-salât", 93.

¹⁰⁸⁴ Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî ale'l-Muvatta'*, I, 603.

¹⁰⁸⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 107; IV, 120; VII, 241; IX, 335.

¹⁰⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 196; IV, 103; VI, 116; VII, 12.

¹⁰⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 100; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, IV, 1810; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, II, 850.

¹⁰⁸⁸ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, X, 186; Vellvî, *el-Bahru'l-muhît*, XXXVI, 345.

çıkarmayı” tavsiye etmektedir.¹⁰⁸⁹ Rivayet hadis eserlerinde benzer metinlerle ancak “*Sâlim an Abdullah b. Âmir b. Rebîa an Abdurrahman b. Avf*”, “*Sâlim an ebîhi an Abdurrahman b. Avf*” ya da “*Zührî an Abdullah b. Âmir b. Rebîa an Abdurrahman b. Avf*”¹⁰⁹⁰ şeklinde muttasıl senedlerle verilmektedir. *el-Mu‘cemu’l-‘evsat*’ında munkatı‘ senede yer veren Taberânî’nin aynı rivayeti *el-Mu‘cemu’l-kebîr*’inde “*Sâlim an ebîhi an Abdurrahman b. Avf*” şeklinde muttasıl senedle verdiği görülmektedir.¹⁰⁹¹ Nitekim yine Taberânî, zikredilen rivayetin hemen peşinden aynı rivayeti “*Sâlim b. Abdullah b. Âmir b. Rebîa an Abdurrahman b. Avf*” senediyle vermektedir ki bu isimde bir ravinin varlığı bilinmemektedir. Ayrıca, Ukayli ve İbn Abdülber de senedin bu vecihten munkatı‘ olduğunu ve sahîh olanın “*Sâlim b. Abdullah an Abdullah b. Âmir b. Rebîa an Abdurrahman b. Avf*” olduğunu belirtmektedirler.¹⁰⁹²

5. Abdullah b. Mes‘ûd (ö. 32/652-53)

Sâlim b. Abdullah kendisinden hadis almış gibi görünen bir diğer sahâbî Abdullah b. Mes‘ûd’dur. Ancak İbn Mes‘ûd’un hicrî 32 yılında vefat ettiği¹⁰⁹³ bilgisinden hareketle Sâlim’in İbn Mes‘ûd’dan rivayet nakletmesi de muhtemel görünmemektedir. Yapılan taramalar sonucunda Sâlim’in, Abdullah b. Mes‘ûd’dan iki tane munkatı‘ rivayeti bulunmuştur. Bu rivayetlerin ilki Hakem b. Ebân’ın Sâlim b. Abdullah’a “bir kadınla zina eden ve sonra onunla nikâhlanan kişinin durumunu” sorduğu, Sâlim’in de “bu durumun Abdullah b. Mes‘ûd’a sorulduğu ve onun da Şûrâ suresinin 25. âyetini¹⁰⁹⁴ zikrettiğini” ifade eden bir rivayettir.¹⁰⁹⁵ Rivayeti İbn Mes‘ûd’dan aktaran başka raviler de bulunmakla birlikte¹⁰⁹⁶ Sâlim’in bu rivayeti kimden aldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Sâlim’in Abdullah b. Mes‘ûd’dan naklettiği bir diğer munkatı‘ rivayet *Hammâd b. Seleme* → *Seleme b. Ziyâd b. Sâlim b. Ebi’l-Ca’d* → *Sâlim* → *İbn Mes‘ûd* tarikiyle gelmektedir.¹⁰⁹⁷ Burada rivayeti İbn Mes‘ûd’dan aldığı söylenen Sâlim’in, Sâlim b. Abdullah olup olmaması ile ilgili bilgi

¹⁰⁸⁹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-‘evsat*, II, 41.

¹⁰⁹⁰ Bu rivayetin muttasıl senedleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, III, 211 (1678); Buhârî, “Hayl”, 12; Müslim, “Selâm”, 100; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VII, 174-175; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 526; *Ma‘rifetü’s-sünen*, I, 122.

¹⁰⁹¹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, I, 129.

¹⁰⁹² Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 402; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, X, 65-67.

¹⁰⁹³ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 118.

¹⁰⁹⁴ Âyetin meâli şöyledir; “Kullarının tevbesini kabul eden, günahlarınızı bağışlayan ve yaptıklarınızı bilen O’dur.” Şûrâ 42/25.

¹⁰⁹⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 205; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IX, 336.

¹⁰⁹⁶ Bu rivayeti İbn Mes‘ûd’dan, İbn Sirîn ve Ahnes es-Sedûsî de nakletmişlerdir. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 205; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 261; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, IX, 336; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 253; Ayrıca rivayet Alkame b. Kays’tan maktû olarak da nakledilmektedir. bkz. Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 131; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 205; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 260; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 528.

¹⁰⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 468.

verilmemektedir. Ancak “Seleme b. Ziyâd b. Sâlim b. Ebi’l-Ca’d” adında bir kişinin olmayışı, Ziyad’ın, Sâlim b. Ebi’l-Ca’d’ın oğlu değil kardeşi oluşu,¹⁰⁹⁸ Seleme b. Ziyâd’ın Sâlim b. Ebi’l-Ca’d’dan, Sâlim b. Ebi’l-Ca’d’ın da Sâlim b. Abdullah’tan hadis aldığı bilinmesi¹⁰⁹⁹ gibi pek çok etken birarada değerlendirildiğinde senedde bir yazım hatası yapıldığı ve doğrusunun *Seleme b. Ziyâd an Sâlim b. Ebi’l-Ca’d an Sâlim* olması gerektiği kuvvetle muhtemeldir. Rivayetin içeriğine bakılacak olursa, “Alışverişte yeminin alışverişi artırdığı ancak kazancı yok ettiği” manasında Abdullah b. Mes’ûd’un bir sözüdür. Aynı manada Hz. Peygamber’in bir hadisi bulunmaktadır.¹¹⁰⁰ Ancak Sâlim’den nakledilen munkatı‘ rivayet, bu metin ve senedle başka bir kaynakta bulunamamıştır.

6. Ka’b el-Ahbâr (ö. 32/652-53)

Bazı hadis kaynaklarında Sâlim b. Abdullah’ın, tâbiünden Ka’b el-Ahbâr (ö. 32)’dan da rivayet aldığı görülmektedir. Ancak Sâlim’in Hz. Osman devrinde doğduğunu ifade eden rivayetler¹¹⁰¹ ile Ka’b’ın Hz. Osman devrinde vefat ettiğini aktaran rivayetler¹¹⁰² birarada değerlendirildiğinde Sâlim’in Ka’b’a mülâki olmaması daha yakın bir ihtimal gibi görünmektedir.

Sâlim b. Abdullah’ın Ka’b’dan doğrudan naklettiği görülen rivayetler dört tanedir. Bu rivayetlerin ilki “kişinin yetmiş peygamber kadar ameli olsa da yine de kıyamet gününün şerrinden korkacağını” ifade eden bir rivayettir.¹¹⁰³ Diğer rivayetlerden biri, “Ka’b ile Hz. Ömer arasında nefsinin hesaba çekmek konulu bir konuşmayı” aktarırken,¹¹⁰⁴ diğer rivayet “Ka’b’a gelerek Hz. Peygamber’i rüyasında gördüğünü anlatan bir kişiyi” anlatmaktadır.¹¹⁰⁵ Bu rivayetlerden ilki başka bir kaynakta bulunamamış, diğer iki rivayetin -Sâlim’den nakledilmeyen- muttasıl senedlerine ulaşılmıştır.¹¹⁰⁶

¹⁰⁹⁸ Mizzî, *Tehzîb*, IX, 26.

¹⁰⁹⁹ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, IV, 81; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 161; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 396; Sâlim b. Ebi’l-Ca’d’ın, Sâlim b. Abdullah’ın talebesi olduğu ile ilgili olarak bkz. Tez metni, İkinci Bölüm, II, C.

¹¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, XXXVII, 234 (22544); Buhârî, “Buyû’”, 26; Müslim, “Müsâkât”, 132; İbn Mâce, “Ticârât”, 30. Bu rivayette, aynı manaya gelen ve aralarında ufak lafız değişiklikleri olan İbn Hanbel, Buhârî, Müslim ve İbn Mâce rivayetlerine muhalif olarak İbn Ebî Şeybe’nin verdiği rivayetin farklı lafızlarla (كُتِبَ - بركة / بُيُوع - سلعة / الأيمان - الحلف) rivayet edildiği görülmektedir.

¹¹⁰¹ Zehebî, *Siyer*, IV, 458.

¹¹⁰² Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, VII, 224; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 161; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 334; *Meşâhîr*, 190; Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, 192-193.

¹¹⁰³ Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühed*, I, 51.

¹¹⁰⁴ Dârimî, *er-Red ale’l-Cehmiyye*, 59; Suyutî, *Târihu’l-Hulefâ*, 101. Burada dikkati çeken nokta, Suyutî ve Dârimî’nin müştereken naklettiği Ka’b ile Hz. Ömer arasındaki konuşmada, Ka’b’ın, “Nefsinin hesaba çekenler dışında herkese yazıklar olsun” dedikten sonra bunun Tevrat’ta da bulunduğunu söylemesine karşılık, Dârimî rivayetinde Tevrat’la alakalı kısmın bulunmuyor oluşudur.

¹¹⁰⁵ Makrizî, *İmtâu’l-esmâ*, III, 344; Makrizî’nin yer verdiği rivayet benzer bir şekilde Kurtubî’nin *Tefsir*’inde de yer almaktadır. Bkz. Kurtubî, *Tefsir*, VI, 107.

¹¹⁰⁶ Bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, V, 389; Beyhakî, *Şuabu’l-îmân*, IX, 493.

7. Osman b. Affân (ö. 35/656)

Sâlim b. Abdullah'ın Hz. Osman'ın hilafetinin son yıllarında (h. 30-35) dünyaya geldiği bilgisi esas alınır, Sâlim'in Hz. Osman'dan semâî olmadığı söylenebilir. Zira Hz. Osman şehit edildiği sırada Sâlim en fazla beş yaşlarında olmalıdır. Bu bilgiden hareketle Sâlim'in Hz. Osman'dan aktardığı rivayetlerin munkatı' olma ihtimali bulunmaktadır. Sâlim b. Abdullah'ın Hz. Osman'dan doğrudan naklettiği (muttasıl olmayan) iki rivayet bulunmuştur. Bu rivayetlerin ilki, İbn Ömer'in kölesiyle alakalı bir meselede Hz. Osman'ın İbn Ömer'e yemin ettirdiğini ifade eden bir rivayettir.¹¹⁰⁷ Diğer munkatı' rivayet ise “Zina eden bir adamın Hz. Osman'a getirilmesi üzerine Hz. Osman, Hz. Ali ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin, bu adamın cezasının ne olacağına dair istişâre ettiklerinin” anlatıldığı bir rivayettir.¹¹⁰⁸ Rivayeti Sâlim'den nakleden Câbir el-Cu'fî'nin kezzablıkla suçlanan bir ravi olduğu bilinmekle birlikte,¹¹⁰⁹ rivayeti Câbir'den alan Amr b. Şimr de metrûku'l-hadistir.¹¹¹⁰ Ayrıca rivayette “an Sâlim b. Abdullah ve Ebân b. Hasan” şeklinde ismi geçen Ebân b. Hasan'ın kim olduğu tesbit edilememiş, tabakât eserlerinde bu isimde bir ravinin varlığı teyit edilememiştir.

8. Ebû Lübâbe (ö. 35-40/656-661?)

Asıl adı Beşîr (Rifâa) b. Abdilmünzir olan Ebû Lübâbe, Hz. Peygamber'in ashâbındandır ve Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd b. el-Hattâb'ın kayınpederidir. Hz. Peygamber haricinde Ömer b. el-Hattâb'dan da hadis rivayet eden Ebû Lübâbe'nin vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, çoğunlukla Hz. Osman'ın (23-35/644-656) veya Hz. Ali'nin hilâfeti yıllarında (35-40/656-661) vefat ettiği söylenmekte¹¹¹¹ ancak bazı rivayetlerde 50/670 yılına kadar yaşadığı rivayet edilmektedir.¹¹¹²

Terâcim eserlerinde Sâlim b. Abdullah'ın hadis aldığı kişiler arasında Ebû Lübâbe'nin adı bulunuyor olsa da¹¹¹³ ondan semâînin olup olmadığı tartışmalı bir husustur. Mizzi, İbnü'l-İrâkî ve Aynî, Sâlim'in Ebû Lübâbe'den semâînin tartışmalı olduğunu söylerken, Zehebî de Sâlim'in Ebû Lübâbe dönemine yetişemediğini aktarmaktadır.¹¹¹⁴ Ebû Lübâbe'nin, Hz. Osman'ın ya da Hz. Ali'nin hilâfeti

¹¹⁰⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 169.

¹¹⁰⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 132.

¹¹⁰⁹ Câbir el-Cu'fî hakkındaki cerhler için bkz. Tez metni, İkinci Bölüm, II, C.

¹¹¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 356; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 239; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 75.

¹¹¹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 32; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîhi'l-Müslim*, I, 89; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1740; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, VI, 260; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 290.

¹¹¹² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 349; Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 152; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 399; Mizzî, *Tehzîb*, XXXIV, 233; İbn Hacer, *Takrîb*, 669; *Tehzîb*, XII, 214.

¹¹¹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 196; *Tezhîb*, III, 370; *Siyer*, II, 494; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 290; *Tehzîb*, XII, 214.

¹¹¹⁴ Bkz. Mizzî, *Tehzîb*, X, 146-152; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, III, 361; *Siyer*, II, 494; İbnü'l-İrâkî, *Tuhfetü't-tahsîl*, 121; Aynî, *Meğânî'l-ahyâr*, I, 365.

zamanında vefat ettiğini bildiren rivayetler doğru kabul edildiğinde, Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde doğduğunu bildiğimiz Sâlim'in, Ebû Lübâbe ile görüşmüş olma ihtimali zorlaşmaktadır. Sâlim'in Ebû Lübâbe'den naklettiği bir rivayete ulaşamamıştır.

9. Ali b. Ebû Tâlib (ö. 40/661)

Sâlim b. Abdullah, babası İbn Ömer aracılığıyla Hz. Ali'den bazı rivayetler nakletmiştir.¹¹¹⁵ Hz. Ali'den doğrudan naklettiği görülen rivayetlerden biri, Osman b. Affân başlığı altında zikredilen rivayettir. Bu nedenle Sâlim'in, Hz. Osman, Hz. Ali ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin arasındaki bir diyaloga şahitmiş gibi naklettiği rivayet hakkındaki değerlendirmeler yukarıda zikredildiği için bu bölümde tekrar zikredilmeyecektir.¹¹¹⁶ İkinci rivayet ise Hz. Peygamber'in nübüvvet alâmetleri ile alakalı bir rivayettir.¹¹¹⁷

10. Ebû Rafî' (ö. 35-40/656-661?)

Tam adı kesin olarak bilinmemekle birlikte, çoğunlukla İbrahim, Eslem veya Hürmüz isimleri ile kaydedilen¹¹¹⁸ ve aslen Mısırlı (Kıbtî) olan¹¹¹⁹ Ebû Rafî', Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'in mevlâsı olan bir aileden gelmektedir. Hz. Peygamber'in, Ebû Rafî'yi azat edip câriyesi ile evlendirdiğine dair rivayetler mevcuttur.¹¹²⁰ H. 35 veya 40 yıllarında (Ali b. Ebû Talib'in hilâfet yılları sürecinde) vefat ettiği söylenmektedir.¹¹²¹

Buhârî'nin, Sâlim b. Abdullah'ın Ebû Rafî'den semâının tartışmalı olduğunu söylediği nakledilmekteyse¹¹²² de bu bilgi Buhârî'nin eserlerinde bulunamamıştır. Ancak Sâlim b. Abdullah'ın

¹¹¹⁵ Bkz. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, II, 111; Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, IV, 1968; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLIV, 437; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, I, 339.

¹¹¹⁶ Bu rivayet için bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 132.

¹¹¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 147; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLII, 46. Rivayet, *Yezîd b. İyâz an Nâfi' an Sâlim an Alî* senediyle gelmiş, ancak senedde adı geçen Yezîd b. İyâz, "leyse bi şey, metrûku'l-hadis ve kezzâb" denilerek cerhedilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 483; Müslim, *el-Künâ*, I, 241; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 108; İbn Adî, *el-Kâmil*, IX, 140; Dârekutnî, *el-İlel*, XII, 308; Zehebî, *Mîzân*, IV, 437; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerîa*, II, 130.

¹¹¹⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 145; Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 43; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 23; Müslim, *el-Künâ*, I, 320; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Tâ'dil*, II, 149, 306; İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 16; Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, I, 207; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1656; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 156; Zehebî, *Siyer*, II, 16.

¹¹¹⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 23; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Tâ'dil*, II, 149; İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 16; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1656; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 156.

¹¹²⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 145; Taberî, *Târîh*, XI, 531; Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, I, 207; Zehebî, *Siyer*, II, 16; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 114.

¹¹²¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 17; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 156, 215; Zehebî, *Siyer*, II, 16; *Târîhu'l-İslâm*, II, 380; Buhârî'ye göre Ali b. Ebû Talib'in hilâfetinden önce (h. 35 yılından önce) İbn Abdilber'e göre Osman b. Affân'ın hilâfeti sırasında vefat etmiştir; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 23; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, IV, 1657.

¹¹²² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, V, 187; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 438; Velleî, *el-Bahru'l-muhîr*, II, 45.

Ebû Rafî'den naklettiği bir rivayet tespit edilmiştir.¹¹²³ “Hz. Peygamber’in, köpeklerin öldürülmesini emrettiğini” ifade eden rivayetin yer aldığı *el-Müsned*’in muhakkiki Şuayb Arnaut, Sâlim’in Ebû Rafî’den semâının sâbit kabul edilmesi hâlinde rivayetin sahîh olduğunu ifade etmektedir.¹¹²⁴ Aynı konuda Sâlim’in babasından naklettiği merfû bir rivayet de bulunmakla birlikte¹¹²⁵ rivayetin hem içeriği hem de senedi Ebû Rafî’ rivayetinden oldukça farklıdır.¹¹²⁶

11. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî (ö. 42/662-63)

Sâlim b. Abdullah’ın Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den semâi sâbit olmamakla birlikte,¹¹²⁷ ondan naklettiği bir rivayet tespit edilmiştir. Rivayette “o dönem Basra valiliği görevini yapan Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye, Hz. Ömer’in bir haber gönderdiği ancak bu haberin gecikmesi üzerine Ebû Mûsâ’nın bu konu hakkında bir kadınla konuştuğu” anlatılmaktadır.¹¹²⁸ Rivayetin yer aldığı eserlerden biri olan *Müsnedü’l-Fârûk*’un muhakkiki İmâm b. Ali b. İmâm, rivayetin açıklamasında rivayetin iki yönden illetli olduğunu, senedde adı geçen ravilerden birinin aşırı zayıf olmakla cerhedildiğini, ayrıca Sâlim b. Abdullah’ın Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den semâının sâbit olmadığını, dedesi Hz. Ömer’den nakillerinin de munkatı’ olduğunun bilindiğini söylemektedir.¹¹²⁹

D. MUHTEVA AÇISINDAN RİVÂYETLERİNİN TASNİFİ

Sâlim b. Abdullah’ın naklettiği rivayetlerin muhtevalarını incelemek ve rivayetlerinin hangi konularda azalıp, hangi konularda çoğaldığını belirlemek, yaşadığı dönemde Sâlim’i diğer fukahâdan ayrılan ve benzeşen yönlerini ortaya koymak bakımından önemlidir. Bu nedenle, daha önce zikredilen sebepler üzerine belirlenen hadis eserlerinde Sâlim b. Abdullah’tan nakledilen rivayetler, ibadet, muâmelat, ahlâk, fezâil, fiten, ukûbât ve tefsir şeklinde yedi konuya ayrılmış ve elde edilen bilgiler tablo hâlinde verilmiştir.

¹¹²³ Söz konusu rivayete ufak metin değişiklikleriyle dört kere yer verilmiştir. Bkz. Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 276; Ahmed b. Hanbel, XLV, 167 (27188); Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, IV, 53; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, I, 313.

¹¹²⁴ Bkz. Ahmed b. Hanbel, XLV, 167 (27188 nolu hadisin açıklaması).

¹¹²⁵ Müslim, “Selâm”, 129.

¹¹²⁶ Sâlim b. Abdullah’ın babası aracılığı ile naklettiği rivayette “Hz. Peygamber’in yılanları, köpekleri ve iki çizgili ebteri öldürmeyi emrettiği, zira onların hamile kadının düşük yapmasına sebep olduklarını ve gözleri kör ettiğini söylediği” aktarılırken, Ebû Rafî’den nakledilen rivayetlerin ortak noktası “Hz. Peygamber’in köpekleri öldürmeyi emrettiği ve onların da gidip tüm köpekleri öldükleri”dir. Krş. Müslim, “Selâm”, 128-129.

¹¹²⁷ İbn Kesîr, *Müsnedü’l-Fârûk*, I, 371.

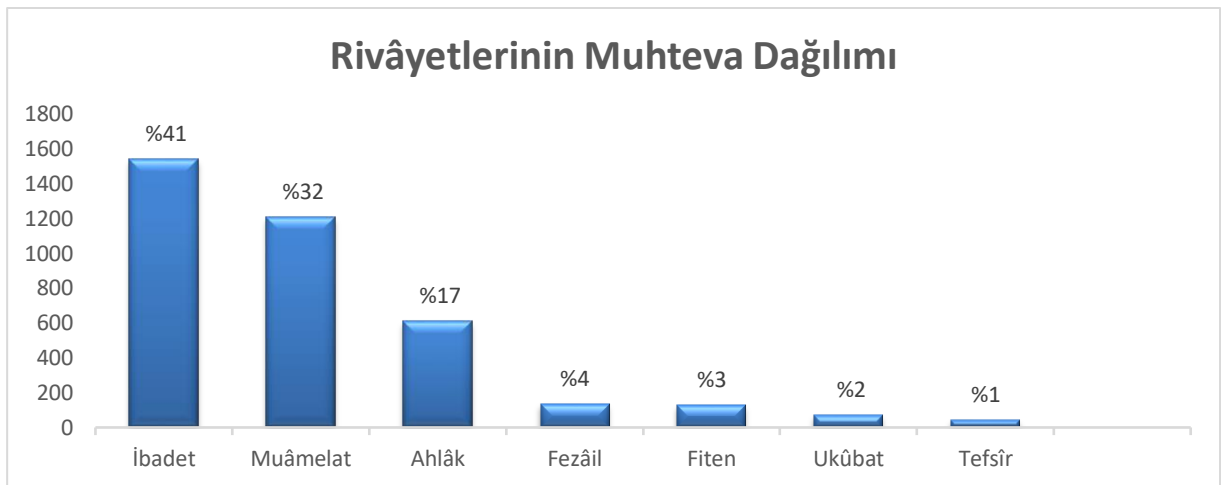
¹¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü’s-sahâbe*, I, 245, 289; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLIV, 89; Zehebî, *Siyer*, 75; İbn Kesîr, *Müsnedü’l-Fârûk*, I, 371.

¹¹²⁹ İbn Kesîr, *Müsnedü’l-Fârûk*, I, 371.

	İbadet	Muâmelat	Ahlâk	Fezâil	Fiten	Ukûbât	Tefsir	Toplam
1. Buhârî /es-Sahîh	67	76	18		16	3	3	183
2. Müslim /es-Sahîh	53	37	13	9	16			128
3. Ebû Dâvud /es-Sünen	20	23	8	1	4	2	1	59
4. Tirmizî /es-Sünen	20	16	14	2	11	2	2	67
5. İbn Mâce /es-Sünen	23	22	8	1				54
6. Nesâî /es-Sünen	67	46	5				1	119
7. Mâlik /el-Muvatta‘	28	19	2					49
8. Darimî /es-Sünen	22	8	4	1		1		36
9. Ahmed b. Hanbel /el-Müsned	119	119	67	11	26	2		343
10. İsmâil b. Ca‘fer /Hadisu Ali b. Hucr	2	2	1					5
11. Ma‘mer /Câmi‘	1	5	7	1	5	1	2	22
12. Abdullah b. Mübarek /ez-Zühd ve Rekâik	1		5					6
13. Ebû Yusuf /el-Âsâr	1	3						4
14. Şeybânî /el-Âsâr	1							1
15. İbn Vehb /Câmi‘	17	3	1			1	2	24
16. Tayâlisî /el-Müsned	9	6	7	1	1		1	25
17. Şâfiî /el-Müsned	35	11	5				1	52
18. Abdürrezzâk /Emâli	4	1						5
19. Abdürrezzâk /el-Musannef	96	82	19			18		215
20. Humeydî /el-Müsned	14	10	7					31
21. Saîd b. Mansûr /es-Sünen	2	11				1		14
22. İbn Ca‘d /el-Müsned	5	5	2					12
23. İbn Ebî Şeybe /el-Musannef	167	150	41	5	3	16	1	383
24. İshak b. Râhûye /el-Müsned	2	1	2		1	1		7
25. Ahmed b. Hanbel /Fezâilü's-sahâbe				14				14
26. Ezrakî /Ahbâru Mekke	7	1						8
27. İbn Şebbe /Târîhu'l Medine	1	15			1			17
28. Fakihî /Ahbâru Mekke	25		1	1	3	1		31
29. İbn Ebî Âsım /es-Sünne		4	6	5	1			16
30. Bezzâr /el-Müsned	26	33	41	11	5	2		118
31. Mervezî /Ta‘zîmuimu kadri's-salât	2		3					5
32. Nesâî /es-Sünenü'l- kübrâ	80	52	44	10			5	191

33. Ebû Ya'lâ /el-Müsned	52	46	37	10	10		2	157
34. İbnü'l Cârûd /el-Müntekâ	13	7	2					22
35. Dûlâbî /el-Künâ	2	2	4					8
36. İbn Huzeyme /es-Sahîh	47	10	3					60
37. Serrâc /el-Müsned	39						3	42
38. Ebû Avâne /el-Müstahrec	60	57	22		2	5		147
39. Tahâvî /Şerhu meâni'l-âsâr	75	43	16		2		2	137
40. Fâkihî /el-Fevâid	1	2	2		1	1		7
41. İbn Hibbân /es-Sahîh	32	22	20	6	4		2	86
42. Taberânî /el-Mu'cemu'l-kebîr	54	56	48	16	6	4	5	190
43. İbnü'l-Mukrî /Mu'cemu İbni'l-Mukrî	7	1	8	1			1	18
44. İbn Şâhin /Terğîb	2		7					9
45. Dârekutnî /es-Sünen	45	20	2			2	2	71
46. Hâkim /el-Müstedrek	14	18	15	6		1	2	56
47. Lâlekâî /Şerhu Usûli'l-itikad	1	1	2	3	7			14
48. Ebû Nuaym /Tıbbu'n-Nebevî				3				3
49. Ebû Nuaym /Hilyetü'l-evliyâ	12	22	28	6	3		2	73
50. Beyhakî /es-Sünenü'l-kübrâ	86	73	20	3		3	2	187
51. Beyhakî /Ma'rifetü's-Sünen	81	62	10			4		157
52. Beyhakî /Şuabü'l-îmân	2	5	36	8	1	1		53
Toplam	1538	1205	610	135	129	72	42	3730

Tablo 5: Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetlerin muhtevalarına göre dağılımı

Grafik 3: Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetlerin muhtevalarına göre oranları

1. İbadâta Dair Rivayetleri

Tabloda görüldüğü üzere Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetler içerisinde ilk sırayı %41'lik bir oranla abdest, namaz, zekât, hac gibi ibadet konularındaki rivayetler oluşturmaktadır. Bilhassa *Kütüb-i tis'a* ve *Musannef*'ler başta olmak üzere, Sâlim'in naklettiği rivayetleri ihtiva eden pek çok eser öncelikle ibadetlerle alakalı rivayetlere yer vermektedirler. Bu durum gayet tabiidir zira Sâlim b. Abdullah'ın ilminin asıl kaynağı olan babası İbn Ömer'den nakledilen rivayetlerin çoğunluğunu da ibadet konularındaki nakiller oluşturmaktadır. Hz. Ömer'in oğlu ve Hz. Peygamber'in eşi Hafsa'nın erkek kardeşi olması dolayısıyla onun (s.a.v) yanında bulunma imkânına sahip olan İbn Ömer, Hz. Peygamber'in ibadetleri nasıl eda ettiğini dikkatle incelemiş ve aynı şekilde nakletmeye özen göstermiştir. Hz. Peygamber'in abdest, namaz, hac gibi ibadetleri sırasında İbn Ömer'in onunla birlikte olması, rivayetlerinin bu konularda yoğunlaşmasını sağlamıştır. İbn Ömer'in en önde gelen ravisi olması dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetlerin çoğunlukla ibadetlerle alakalı oluşu da gayet tabiidir.

Tablodaki değerler genel olarak değerlendirilecek olursa *Kütüb-i tis'a* içerisinde ibadet rivayetlerinin (yüzde olarak) en yoğun bulunduğu eserin %61'lik bir oranla Dârimî'nin *es-Sünen*'i olduğu görülmektedir. Nitekim ahkâm hadislerini barındırması sebebiyle bilhassa Sünen türü eserlerin ibadetlerle alakalı rivayetlere yoğun olarak yer vermesi tabiidir. İbadetlerle ilgili rivayetlere yer vermede ikinci sırayı %57'lik bir oranla Mâlik'in *Muvatta'* alırken, toplam rivayet sayısına oranla ibadet konularındaki rivayetlere en az yer veren ise %30'luk bir oranla Tirmizî'nin *es-Sünen*'idir.¹¹³⁰ Diğer müelleflerin birçoğu Sâlim'in ibadet ve muâmelât konularındaki rivayetlerine yoğunluk verirken, Tirmizî her konudan rivayete yer vermiş, bilhassa ahlâk ve fiten konularındaki rivayetleri nakletmeye de özen göstermiştir. Konu özelinde bakılacak olursa, Sâlim b. Abdullah'ın gusül, abdest ve namaz konularındaki rivayetlerinin çoğunlukla Mâlik'in *Muvatta'*, Müslim'in *es-Sahîh* ve Abdürrezzak'ın *el-Musannef* adlı eserlerinde; oruçla ilgili rivayetlerin Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde; hac konusundaki rivayetlerin ise Buhârî, Nesâî, İbn Ebî Şeybe, Bezzâr, İbn Huzeyme ve Beyhakî'nin eserlerinde daha fazla yer aldığı görülmektedir.

Bu konuyla alakalı olarak değinilmesi gereken bir diğer durum, Sâlim'in ibadetlerle ilgili aktardığı rivayetlerin büyük çoğunluğunun merfû oluşudur. İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'leri hariç adı geçen hemen her eserde ibadetlere dair rivayetlerin çoğunlukla Hz. Peygamber kaynaklı olduğu görülecektir ki aslında bu durum beklenen bir sonuçtur. Buna mukâbil, Abdürrezzâk'ın

¹¹³⁰ Tirmizî'nin eseri *el-Câmiu's-Sahîh*, Sünen eserlerinde olduğu gibi temizlik, namaz, zekât... konularıyla başladığı için daha çok *Sünenü't-Tirmizî* şeklinde meşhur olmuştur. Yaygın kullanımı *Sünenü't-Tirmizî* şeklinde olduğu için çalışma içerisinde bu kullanıma riâyet edilmiştir.

el-Musannef'indeki Sâlim'in ibadetlerle ilgili rivayetlerinin büyük çoğunluğunun İbn Ömer kaynaklı yani mevkûf, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde ise çoğunlukla Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen yani maktû rivayetler olduğu görülmektedir.

2. Muâmelâta Dair Rivayetleri

Nikâh-talâk, yeminler, kölelerle ilgili hükümler, alışveriş, yeme-içme, giyim-kuşam ve cihad gibi günlük hayatla alakalı meseleleri içeren muâmelât konularındaki rivayetler, Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetler içerisinde ibadet konularından sonra %32 gibi bir oranla ikinci sırayı almaktadır. Sâlim'in muâmelât konularındaki rivayetlerinin tıpkı ibadetlerle ilgili rivayetler gibi hadis eserlerinde yoğun olarak bulunması da gayet tabiidir. Zira ravisi olduğu babası ile sürekli birarada bulunan Sâlim'in, günlük hayatla ilgili pek çok meseleye şahit olması sonucunda bunları babasından aktarmaması düşünülemez.

Tabloda verilen değerlere göre *Kütüb-i tis'a* eserleri içerisinde sadece Buhârî ve Ebû Dâvud'un, Sâlim b. Abdullah'ın muâmelâtla ilgili rivayetlerine ibadetlerden daha çok yer verdiği görülmektedir. Buhârî'nin eserinde yeminler ve cihad konularında Sâlim isnadları yoğunlaşırken, Ebû Dâvud'un eserinde kölelerle ilgili hükümler ve giyim-kuşam rivayetlerinin öne çıktığı söylenebilir. Adı geçen diğer eserlere genel itibariyle bakılacak olduğunda ise nikâh-talâk, yeminler ve buyû ile ilgili meselelerde Sâlim rivayetlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Yüzdelik oran olarak bakıldığında ise, toplam rivayet sayısına oranla muâmelât rivayetlerine en fazla yer veren eser %42'lik bir oranla Buhârî'nin *es-Sahîh*'i iken, en az yer veren eser %22'lik bir oranla Dârimî'nin *es-Sünen*'idir.

Muâmelât rivayetleri kaynaklarına göre değerlendirilecek olursa, tıpkı ibadet konularında olduğu gibi bunların da çoğunlukla Hz. Peygamber'den gelen nakiller olduğu görülecektir. Yine Musannef türü eserler bu genellemenin dışındadır. Nitekim Abdürrezzâk'ın eserinde Hz. Ömer'den ve İbn Ömer'den nakledilen mevkûf rivayetler daha fazlayken, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde Sâlim b. Abdullah'ın kendi icthadları yani maktû rivayetleri ilk sıradadır. Bu konuda eklenmesi gereken bir diğer bilgi de Hz. Ömer'in devlet yönetimi hakkındaki rivayetlerinin Sâlim b. Abdullah'ın muâmelât rivayetlerinde önemli bir yer kapladığıdır.

3. Ahlâka Dair Rivayetleri

Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerinde üçüncü sırayı alan ahlâk/edeb rivayetlerin içeriklerinin çoğunlukla haset, uğursuzluk, lânet etme, riyâ, kibir gibi kötü sıfatların nehyedilip hayâ, birlik-beraberlik ve Allah'ı zikretmek gibi hasletlerin teşvik edildiği rivayetlerden oluştuğu görülmektedir. Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetler içerisinde %17 gibi bir oranı oluşturan bu rivayetler, Musannef

türü eserler de dâhil olmak üzere büyük çoğunluğu merfû rivayetlerdir. *Kütüb-i tis'a* eserleri içerisinde ahlâka dair rivayetlere en fazla yer verenlerin ise Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel olduğu görülmektedir. Zira her ikisinin de ahlâk alanında naklettiği rivayetler, Sâlim'den naklettikleri toplam rivayet sayılarının yaklaşık %20'sine denk gelmektedir. Diğer eserler içerisinde ise Bezzâr'ın *el-Müsned* adlı eserinin ahlâk rivayetlerinde öne çıktığı söylenebilir.

4. Fezâile Dair Rivayetleri

Fezâil rivayetleri, Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği tüm rivayetler içerisinde %4 gibi az bir oran tutmaktadır. *Kütüb-i tis'a* içerisinde Müslim ve Ahmed b. Hanbel fezâil ile ilgili rivayetlere fazlaca yer verirken diğer eserler içerisinde *Fezâilü's-sahâbe* ve *el-Mu'cemu'l-kebîr* adlı eserlerde daha fazla fezâil rivayeti bulunduğu görülmektedir. Bu rivayetlerin çok büyük kısmı, Hz. Ömer ve Abdullah b. Ömer'in faziletleri hakkındaki hadislerdir. Ayrıca İbn Ömer'in "Hz. Peygamber devrinde Rasûlullah'ın (s.a.v) ümmeti içerisinde en faziletli kişinin Ebû Bekir, ondan sonra Ömer, sonra da Osman olduğunu" aktardığı rivayetlerin çeşitli tarîkleri de -mükerrerleriyle birlikte- epey bir yekûn tutmaktadır. Bunun yanı sıra Sâlim'den, Zeyd b. Sâbit gibi sahâbîlerin faziletinden bahseden veya Mekke gibi şehirlerin faziletinden bahseden rivayetler de aktarılmaktadır.

5. Fitene Dair Rivayetleri

Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği fiten rivayetleri incelendiğinde deccâl, kıyamet, cennet ve cehennemin sıfatları, kabir hayatı, kıyamet alametleri, "fitnenin doğudan geleceğini" bildiren rivayetler ve "İbn Sayyâd hadisi" diye bilinen, Hz. Peygamber'in İbn Sayyâd'la karşılaştığını ve ona bazı sorular sorduğunu ifade eden rivayetlerden oluştuğu görülmektedir. Tablodan anlaşıldığı üzere *Kütüb-i tis'a* içerisinde *Sahîhayn*'ın yanı sıra Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin eserlerinde de Sâlim'in naklettiği fiten rivayetlerine yer verilmiştir. Yüzde olarak hesaplandığında ise fiten konulu rivayetlere en çok yer veren eser %16'lık bir oranla Tirmizî'nin *es-Sünen*'idir. Fiten rivayetlerinin Musannef türü eserlerde ve ahkâm hadislerini ihtiva eden Sünen türü eserlerde oldukça az bulunduğu görülmektedir. Ma'mer b. Râşid'in *Câmi* 'inde naklettiği, "Hz. Ömer'in bir yahudiye deccâl hakkında soru sorduğunu" ifade eden ve "İbn Ömer'in İbn Sayyâd'la karşılaşarak ona sorular sorduğunu anlatan"¹¹³¹ iki mevkûf rivayet dışında bu alandaki bütün hadisler merfû olarak gelmiştir.

¹¹³¹ Bu iki rivayet için bkz. Ma'mer b. Râşid, *Câmi* ', XI, 396, 398.

6. Ukûbâta Dair Rivayetleri

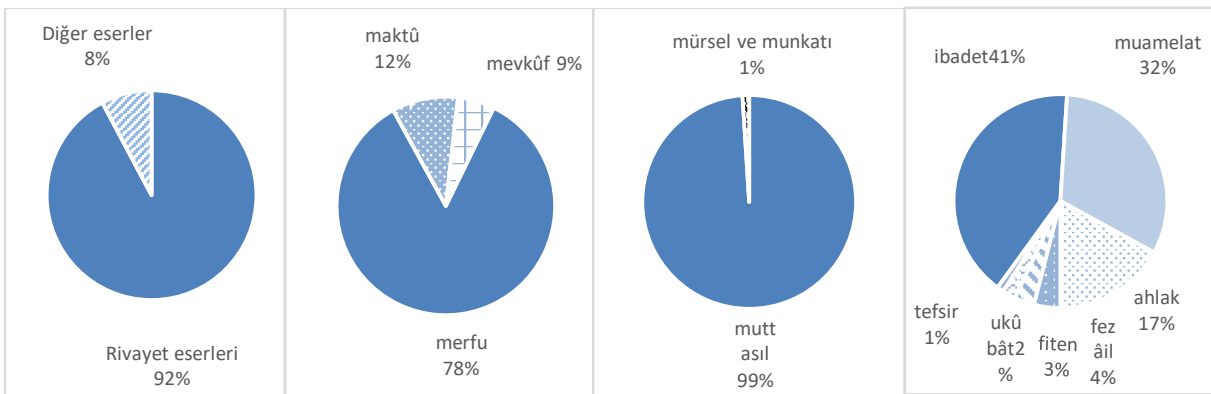
Sâlim b. Abdullah'ın cezalarla ilgili rivayetlerinin birçoğunun kaçan ve hırsızlık yapan kölenin durumu, kasden veya hatâen adam öldürme ve adam yaralama ile ilgili meseleler, öldürülen kişinin müslüman-gayrimüslim ya da hür-köle olmasının cezaya etkisi ve çeşitli suçlara uygulanacak hadler gibi konulardan oluştuğu görülmektedir. Rivayetlerin kaynaklarına bakıldığında ise Musannef türü eserler hariç diğer tüm eserlerde yine merfû' rivayetlerin fazla olduğu görülmektedir. Sâlim'in cezalarla ilgili naklettiği rivayetler içerisinde de yine dedesi Hz. Ömer'in çeşitli hükümlerini görmek mümkündür.

7. Tefsire Dair Rivayetleri

Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen tüm rivayetler içerisinde rivayet sayısı bakımından son sırayı 41 rivayetle (%1'lik oranla) tefsirle alakalı rivayetler almaktadır. Sâlim'in tefsire dair naklettiği rivayetlerin çoğunlukla sebab-i nüzûl, te'vil ya da kavram izahı gibi nakiller olduğu görülmektedir. Zira Sâlim b. Abdullah'ın tefsir ilmindeki yerinin anlatıldığı bölümde anlatıldığı üzere o, tefsirde re'y kullanma taraftarı olmadığı için bizzat kendisinin tefsir ettiği âyetlere dair rivayetler bulmak zordur. Dolayısıyla bu alanda nakledilen maktû rivayetlerin azlığına mukabil, merfû' ve mevkûf rivayetlerin daha fazla olduğu görülmektedir.

E. DEĞERLENDİRME

Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği ve ondan nakledilen rivayetlerin hadis eserlerine yansımalarının genel bir değerlendirmesini birarada görmek amacıyla rivayetlerin sayılarına, müntehâlarına, ittisallerine ve muhtevalarına göre tasnifleri grafikler hâlinde şöyle gösterilebilir:

Grafik 4: Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetlerin sayılarına, müntehâlarına, ittisallerine ve muhtevalarına göre tasnifleri

Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetlerin hadis eserlerine dağılımına bakıldığında, bu rivayetlerin *Kütüb-i tis'a*'da yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Öyle ki adı geçen tüm hadis eserleri

içerisinde bulunan (tekrarları ile birlikte) toplam 3730 rivayetin 1038'i yani yaklaşık %28'i *Kütüb-i tis'a* içerisinde yer almaktadır. Bu adı geçen dokuz eserde Sâlim b. Abdullah'ın bilhassa babası aracılığı aldığı ve Hz. Peygamber kaynaklı rivayetlere daha fazla yer vermeleri, tasnif döneminin bu en meşhur musanniflerinin hem *Sâlim an İbn Ömer* isnadına hem de merfû rivayetlere daha fazla itibar ettiklerini göstermektedir.

Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetler müntehâlarına göre tasnif edildiğinde ise bu rivayetlerin büyük kısmını, %85'ini merfû rivayetlerin oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca Sâlim'in naklettiği bu merfû rivayetlerin asıl kaynağının babası Abdullah b. Ömer olduğu, zira babası İbn Ömer'den naklettiği rivayetlerin yaklaşık %90'ının merfû rivayetlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus bulunmaktadır ki o da bu yüzdelerin, mükerrerli sayılar üzerinden yapılan hesaplamalar sonucu elde edildiğidir. Nitekim Sâlim b. Abdullah'ın hocalarından naklettiği rivayetlerin tekrarsız sayıları üzerinden yapılan hesaplamada, Sâlim'in rivayetleri içerisinde merfû rivayetlerin oranının %78 olduğu bulunmuştur. Yüzdeler arasındaki bu fark, yani mükerrerli sayılarda merfûların oranının daha yüksek çıkmış olması, Sâlim rivayetlerine yer veren musanniflerin merfû rivayetleri daha çok tercih ettiklerinin delili olarak gösterilebilir. Nitekim Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği mevkûf rivayetler incelendiğinde de aynı sonuçla karşılaşmıştır. Zira Sâlim'in tüm hocalarından naklettikleri içerisinde mevkûf rivayetlerin %28 gibi bir orana sahip olduğu görülmekle birlikte mükerrerleri ile birlikte hesaplandığında bu oran %10'a düşmektedir. Bu sonuç da yine, musanniflerin Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği merfû rivayetlere daha fazla itibar ettiğini teyit etmektedir. Bu bilgilere ek olarak babasından naklettiği mevkûfların çoğunlukla hac ve namaz gibi ibadetlerle nikâh-talâk, yeme-içme gibi günlük hayatla ilgili konularda olmasına karşın, dedesinden naklettiklerinin çoğunun vergi ve devlet düzeni gibi sosyal hayatla ilgili rivayetlerden oluştuğu görülmektedir. Sâlim b. Abdullah'ın tüm rivayetleri içerisinde en az yekûn tutan maktû rivayetler söz konusu olduğunda ise bilhassa Sâlim'in aile üyelerinin öne çıktığı, nitekim ondan nakledilen 307 maktû rivayetin yaklaşık %33'ünün aile üyeleri aracılığı ile aktarıldığı görülmektedir ki bu gayet tabîi bir durumdur. Bu maktûlar konularına göre tasnif edildiğinde ibadet ve muâmelât konularının yoğunlukta olduğu, buna karşın cezalar, ahlâk ve fiten gibi konularda maktû rivayetlerin azaldığı görülmektedir.

Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayetlerin ittisal durumlarına bakıldığında çok büyük çoğunluğunun muttasıl olmasına karşın doğrudan Hz. Peygamber'e isnâd ettiği beş mürsel rivayete ek olarak, likâı olmamasına rağmen kendilerinden hadis naklettiği 11 kişi ve onlardan naklettiği toplam 38 munkatı' rivayet bulunmuştur. Beş mürsel rivayetin ikisi hariç diğerlerinin muttasıl senedlerinin bulunması, bu kopuklukların hataen yapılmış olabileceğini düşündürdüğü gibi, rivayeti zaten muttasıl olarak (çoğunlukla babasından) işiten Sâlim'in, defaatle zikrettiği bir rivayetin senedini her seferinde

tam olarak zikretmeye ihtiyaç duymamasından da kaynaklanabilir. Likâi olmamasına rağmen kendilerinden hadis naklettiği bu 11 kişiden aldığı 38 munkatı‘ rivayetin ise 12 tanesinin muttasıl senedi bulunup, 26’sının muttasıl senedine ulaşamamıştır.

Rivayetler konularına göre ayrıştırıldığında ibadetlerle ilgili rivayetlerin %41 gibi yüksek bir oranla ilk sırada yer aldıkları görülmektedir. Bilhassa abdest, namaz ve hac bahislerinde Sâlim b. Abdullah’ın naklettiği rivayetler çoğalırken, cezâlar, diyetler, iman, kader, fiten ve tefsirle ilgili meselelerde rivayet sayılarının azaldığı görülmektedir. Ayrıca ibadetlerle ilgili rivayetlerin çoğunluğunun merfû oluşuna karşın, mevkûf rivayetlerin genellikle nikâh-talâk, yeminler ya da alışveriş gibi muâmelât meselelerinde geldiği görülmüştür. Buradan hareketle Sâlim b. Abdullah’ın, sosyal meselelerde sahâbeden gelen haberlere sık sık müracaat ettiği ancak ahkâmla ilgili konularda daha ziyade merfû haberleri hüccet olarak kullandığı söylenebilir. Ayrıca muâmelâtla ilgili konular bahsinde, dedesi Hz. Ömer’den mevkûf olarak aktardığı vergi düzenlemeleri gibi devlet yönetimi ile alakalı ya da suçlara karşılık uygulanacak had ve Ta‘zîmuir cezalarıyla ilgili rivayetlerin de önemli bir yer kapladığı eklenmelidir.

V. HADİS RİVÂYET YÖNTEMİ

Bu bölümde Sâlim b. Abdullah’ın hadis nakletme usûlü, dikkat ettiği hususlar ve rivayetlerinin özellikleri ele alınacaktır. Bu amaçla hadisleri naklederken kullandığı yöntemler, “nakil açısından” ve “anlam açısından” kullanılan yöntemler olmak üzere iki kısımda incelenecektir.

A. NAKİL AÇISINDAN HADİS RİVÂYETİ

1. İlim Halkası

Hiz. Peygamber’in Mescid-i Nebevî’de kurduğu ilim halkaları Nebevî bir sünnet olarak sahâbe ve tâbiîn tarafından da devam ettirilmiştir. Mescid-i Nebevî’deki bu ilim halkasını, pek çok sahâbînin yanı sıra Saîd b. el-Müseyyeb gibi öne çıkan tâbiîlerin de sürdürdüğü bilinmektedir.¹¹³² Sâlim b. Abdullah’ın tek başına bir ders halkası bulunduğu dair bir bilgi bulunmamaktaysa da Saîd b. el-Müseyyeb’in vefatından sonra onun ilim halkasını Sâlim b. Abdullah ile Kâsım b. Muhammed’in birlikte devam ettirdiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Aslında hadis rivayeti amacıyla ilim halkası tertip etmek sadece Sâlim veya Kâsım’a has bir durum olmayıp tâbiûn döneminde oldukça yaygın bir

¹¹³² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XII, 119; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 120; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 546.

uygulamadır.¹¹³³ Nitekim hadislerin düzenlenen bu meclislerde rivayet edilmeye başlanmasıyla sistemli hadis rivayetine geçiş de başlamış oluyordu. Bu sebeple tâbiûn döneminde gerek Medîne’de gerekse Mekke, Kûfe, Basra gibi bölgelerde pek çok ismin ilim halkası düzenlediğini görmek mümkündür.

O ikisi, yatsı namazından sonra -ya da fecrin doğuşundan sabah namazına kadar-¹¹³⁴ Mescid-i Nebevî’de toplandığı aktarılan¹¹³⁵ bu mecliste hadis nakletmenin yanında, fetva isteyenlere fetva vermişlerdir.¹¹³⁶ Söz konusu ilim halkasının, Hz. Peygamber’in kabriyle minber arasında, yani Ravza-i Mutahhara’da¹¹³⁷ veya Hz. Ömer’in namaz dışında işlerle meşgul olanlar için mescitte özel olarak ayırdığı bölüm olan ve batha¹¹³⁸ denilen yerde¹¹³⁹ düzenlendiği ile ilgili bilgiler mevcuttur. Özellikle Medine dışından hac ve umre görevini edâ etmek için gelenlerin Hz. Peygamber’in mescidine uğramadan dönmedikleri, gelmişken de mescitte ilim halkasını devam ettiren Sâlim ve Kâsım’a çeşitli konularda sorular sorup bilgi aldıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple, fikhî meselelerde sorulan sorulara Sâlim ve Kâsım’ın verdiği cevapları aktaran rivayetlerin bu halkada sorulan sorular olması kuvvetle muhtemeldir.¹¹⁴⁰

Sâlim b. Abdullah’ın bu ilim halkasının, döneminin en kalabalık meclisi olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁴¹ “Sâlim ve Kâsım’ın meclisinde bir adam şöyle sordu...”, “Sâlim’in meclisinden bir kişi bana şöyle anlattı...”, “Sâlim ve Kâsım’ın meclis ehlinde şöyle işittim...”, “Sâlim ve Kâsım’ı, Rasûlullah’ın meclisinde otururken gördüm”¹¹⁴² şeklindeki ifadeler, o dönemde söz konusu ilim meclisinin oldukça meşhur olduğunu işaret etmektedir. Sâlim ve Kâsım’ın bu ders halkasına katılan kişilerin kim olduklarını açıkça belirten ifadeler bulunamasa da kaynaklarda yer alan bilgiler çerçevesinde bazı isimleri tespit etmek mümkündür. Her ikisinden birlikte nakleden 36 talebe

¹¹³³ Tâbiûn dönemi ilim halkalarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Tatlı, “Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti”, 30- 235; Yücedağ, “2./8. Asır Medine Hadis Halkaları”, 62-185.

¹¹³⁴ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 211; İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsîl*, XVII, 263.

¹¹³⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 144.

¹¹³⁶ Bkz. Şîrâzî, *et-Tabakâtü’l-fukahâ*, 62; Zehebî, *Tezhîb*, III, 228.

¹¹³⁷ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, VII, 221.

¹¹³⁸ Hz. Ömer’in mescitte namaz dışındaki işlerle meşgul olan veya gürültü yapanlardan rahatsız olarak mescit içerisinde batha denilen ayrı bir bölüm inşa ettirdiği ve “Kim mescitte konuşmak, şiir okumak veya sesini yükseltmek isterse bu yere çıksın” dediği rivayet edilmektedir. Bkz. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 304; İbnü’l-A’rabî, *Mu’cem*, I, 352; el-Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 312.

¹¹³⁹ Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, IV, 16.

¹¹⁴⁰ Örnekler için bkz. Ahmed b. Hanbel, IX, 106 (5089); Nesâî, “Kitâbu’l-eymân ve’n-nüzûr”, 3; Ebu’l-Arab, *et-Tabakâtu ulemâ-i İfrikîyye*, 246; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 121.

¹¹⁴¹ İbn Abdilber, *Câmiu beyâni’l-ilm*, II, 837.

¹¹⁴² Rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, IX, 106 (5089); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, III, 174; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XX, 64; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 121.

bulunmuştur¹¹⁴³ ve bu kişilerden bazılarının rivayetleri çoğunlukla “*an Sâlim ve Kâsım*” diyerek ikisinden birden ortak nakledilmiştir. Yine bu kişiler, Sâlim ve Kâsım’dan ayrı ayrı ya da her ikisini birlikte zikrederek pek çok fikhî içerikli maktû rivayet nakletmişlerdir. Nitekim Sâlim b. Abdullah’tan nakledilen 307 maktû rivayetin 198’i, yani yaklaşık %65’i bu 36 ortak ravilerden aktarılmaktadır. Bu durum, söz konusu mecliste hadis rivayeti yanında fikhî meseleler de konuşulduğunu göstermektedir. Ayrıca zikredilen halkaya katılan raviler içerisinde Zührî, Nâfi‘, Hanzale b. Ebû Süfyân, Eyyûb es-Sahtiyânî ve Ubeydullah b. Ömer gibi Sâlim b. Abdullah’tan en çok rivayet nakleden ravilerin yanı sıra, Sâlim’den yalnızca bir ya da birkaç hadis nakledenlerin de bulunduğu eklenmelidir. Bütün bunlar birarada değerlendirildiğinde her ikisinden rivayet nakleden ortak talebelerin –en azından büyük çoğunluğunun- bu ilim halkasında bulunmuş olması imkân dâhilinde görünmektedir.¹¹⁴⁴ Bu kişiler içerisinde bilhassa Hâlid b. Ebû İmrân (ö. 125/743), Câbir el-Cu‘fî (ö. 128/ 746), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758), Yahyâ b. Saîd e-Ensârî (ö. 144/762), Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764), Abdullah b. Avn (ö. 150/767), Hanzale b. Ebû Süfyan (ö. 151/768), Hâlid b. Ebû Bekir (ö. 162/779) ve Fudayl b. Ebû Abdullah’ın (ö.?) bu ilim halkasının müdâvimleri olduğu söylenebilir. Zira bu kişilerin hem Sâlim b. Abdullah’tan hem Kâsım b. Muhammed’den hadis nakletmeleri, naklettikleri hadisleri büyük oranda “Sâlim ve Kâsım”ı şöyle derken işittim/şöyle yaparken gördüm...” ya da “Sâlim ve Kâsım’a şöyle soruldu/şöyle sordum” şeklinde rivayet etmiş olmaları ya da bu mecliste yaşanan bazı durumları rivayet etmeleri gibi etkenler birarada değerlendirildiğinde, özellikle bu 10 kişinin söz konusu ilim halkasına sürekli devam etmiş olmalarının yüksek bir ihtimal olduğu sonucuna varılabilir. Örneğin bu halkaya katılanlardan biri olan Yahyâ b. Saîd e-Ensârî’nin “Kâsım b. Muhammed, meclisinde

¹¹⁴³ Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed’in ilim halkasına katılmış olması muhtemel ortak öğrencilerinin isimleri vefat tarihlerine göre şöyledir: 1. Nâfi‘ mevlâ İbn Ömer (ö. 117/735), 2. Süleyman b. Mûsâ (ö. 119/737), 3. Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm (ö. 120/738), 4. Zührî (ö. 124/742), 5. Sa‘d b. İbrahim (ö. 125-127/743-745?), 6. Hâlid b. Ebû İmrân (ö. 125/743), 7. Abdurrahman b. Kâsım (ö. 126/743), 8. Câbir el-Cu‘fî (ö. 128/ 746), 9. Mâlik b. Dînâr (ö. 130/748), 10. Ebu’l-Esved Muhammed b. Abdurrahman (ö. 130 civarı?/748?), 11. Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), 12. Ali b. Zeyd b. Cüd‘ân (ö. 131/749), 13. Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer (ö. 132/750), 14. Safvan b. Süleym (ö. 132/750), 15. Rebîatü’r-Re’y (ö. 136/753), 16. Üsâme b. Zeyd b. Eslem (ö. 137-158/754-775?), 17. Sâlih b. Keysan (ö. 140/757), 18. Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758), 19. Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), 20. Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 144/762), 21. Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764), 22. Abdullah b. Avn (ö. 150/767), 23. Hanzale b. Ebû Süfyan (ö. 151/768), 24. Üsâme b. Zeyd el-Leysî (ö. 153/770), 25. İkrime b. Ammâr (ö. 159/776), 26. Hâlid b. Ebû Bekir (ö. 162/779), 17. Abdullah b. Alâ b. Zebr (ö. 164/781), 28. Nadr b. Arabî (ö. 168/785), 29. Dâvud b. Sâlih (ö.?), 30. Ebû Nehîk (ö.?), 31. Fudayl b. Ebû Abdullah (ö.?), 32. İsa b. Meymûn (ö.?), 33. Muhammed b. Münkedir (ö.?), 34. Muhammed b. Osman b. Abdurrahman (ö.?), 35. Muhammed b. Ukbe (ö.?), 36. Zeyd el-Haccâm (ö.?).

¹¹⁴⁴ Nitekim hem Sâlim’den hem de Kâsım’dan rivayet nakleden kişilerden olan Hâlid b. Ebû İmrân ve Ubeydullah b. Ömer’in “Kâsım ve Sâlim’e sordum/soruldu/o ikisini şöyle derken işittim/şöyle yaparken gördüm” şeklindeki pek çok rivayeti, yine ortak ravilerden Yahyâ b. Saîd, Abdullah b. Avn ve Rebîa b. Ebû Abdurrahman’ın “Kâsım’ın meclisinde bulunduklarını” ifade eden rivayetleri de bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 178; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 218; II, 180, 206; III, 115, 465; IV, 383; V, 413; VI, 471, 472, 532; Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, VII, 157; Tirmizî, “Libâs”, 12; İbn Abdilber, *Câmiu beyâni’l-ilm*, II, 1124.

kimseyi azarlamazdı” veya “Rebîa (b. Ebû Abdurrahman) Kâsım’ın meclisinde çok konuşurdu” şeklindeki ifadeleri,¹¹⁴⁵ Yahyâ b. Saîd’in bu meclise uzun süre devam ettiğine işaret etmektedir.

Sâlim b. Abdullah’ın bu ilim halkasını hangi tarihlerde oluşturduğu ile alakalı net bir bilgi bulunmamakla birlikte, bu meclise katılmış olması muhtemel olan bu kişilerin vefat tarihlerinden çeşitli ipuçları elde etmek mümkündür. Şöyle ki; bu meclise katıldığını tahmin ettiğimiz kişilerden hicrî 120 tarihine kadar iki kişi, h. 120-130 arasında altı kişi, h. 130-140 arasında sekiz kişi, h. 140-150 arasında beş kişi, h. 150-160 arasında dört kişi, h. 160-170 arasında üç kişi vefat ederken, bu ilim halkasına katılıp da ne zaman vefat ettikleri bilinmeyen sekiz kişi bulunmaktadır. Hicrî 120 tarihine kadar vefat eden sadece iki talebesinin bulunması, bu talebelerin çok geç yaşlarda bu meclise katılmış olma veya erken vefat etme ihtimallerini akla getirmektedir. Dolayısıyla, bu talebeler değerlendirme dışı bırakıldığında h. 120-130 arasında vefat eden altı kişi bulunmaktadır. h. 120-130 arasında vefat eden talebelerin normal bir insan ömrüne kıyaslanarak 70 yıl yaşadıkları düşünülürse, hicrî 50-60 yılları civarında doğdukları söylenebilir. Sâlim b. Abdullah’ın hicrî 30-35 yılları arasında doğduğu bilgisi de göz önüne alındığında, halkada ders vermeye başladığında Sâlim’in ortalama 30-40 yaşları civarında olması muhtemeldir. Ancak en fazla sayıda talebesinin vefat ettiği yılların h. 130-150 arası olduğu bilgisinden hareketle, bu ilim halkasının asıl Sâlim b. Abdullah 30-50 yaşları arasındayken (hicrî 60 ile 80 yılları arası) meşhur olduğu söylenebilir. Bu durum “Saîd b. el-Müseyyeb’in sürdürdüğü bilinen bu halkayı onun vefatından sonra (ö. 94/713) Sâlim ve Kâsım’ın devam ettirdiği” bilgisi ile çelişiyor gibi görünse de Saîd b. el-Müseyyeb hayattayken Sâlim ve Kâsım’ın bir ilim halkası kurarak hadis rivayet etmeye başlamaları, ancak Saîd’in vefatından sonra insanların bilhassa fetva sormak için Sâlim ve Kâsım’a gelmeleri, bu nedenle Saîd b. el-Müseyyeb’in vefatıyla Sâlim ve Kâsım’ın halkasının daha etkin bir hale gelmesi mümkündür. Bu yılların bir diğer özelliği, Abdullah b. Ömer’in vefat ettiği yıllara (ö. 73/693) tekabül etmesidir. Bu durum, babası İbn Ömer’in vefatıyla Sâlim’in etkinliğinin arttığını ve insanların ilim talep etmek için ona daha fazla başvurmaya başladığını teyit etmektedir.

Sâlim b. Abdullah’ın ilim meclisine katılanların vefat tarihlerinin hicrî 120’lerden başlayıp hicrî 170’lere kadar devam etmesi, bu ilim halkasına genç-yaşlı herkesin katılabildiğini göstermektedir. Nitekim bu halkaya katıldığını tahmin ettiğimiz talebelerden en geç vefat eden üç kişi h. 160 ve 170 yılları arasında vefat etmişlerdir. Bu kişilerin 70 ya da 80 yıl yaşadığı düşünülürse hicrî 80-90 yılları arasında doğmuş olmaları gerekir. Sâlim b. Abdullah’ın h. 106 yılında vefat ettiği de göz önüne alındığında bu talebelerin halkaya oldukça erken yaşlarda katılmış oldukları sonucu çıkarılabilir.

¹¹⁴⁵ Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, VII, 157.

Sâlim b. Abdullah'ın bu ilim meclisinde nakledilen hadislerin yazıyla kayıt alındığına dair kesin bir bilgi bulunamamışsa da yukarıda ismi geçen talebelerin bazılarının hadisleri yazıyla kaydettiğinin söylenmesi, bu mecliste nakledilen hadislerin yazıya geçirilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir.¹¹⁴⁶ Ayrıca İmam Mâlik'in Zührî'den naklettiği “Bu ilmi (hadisleri) Ravzâ'daki âlimlerden elde ettik. Onlar Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Seleme, Urve, Kâsım, Sâlim, Süleyman, Hârice ve Nâfi'dir. Onlardan da İbn Hürmüz, Ebüz'z-Zinâd, Rebîa ve (Yahyâ b. Saîd) el-Ensârî rivayet etti. Bu âlimlerin hiçbirisi hadisleri okumazdı, onlara hadisler okunurdu.”¹¹⁴⁷ şeklindeki ifadesinden, Sâlim'in de içlerinde olduğu tâbiîn âlimlerinin kıraât/arz metoduyla hadis rivayetinde bulundukları anlaşılmaktadır. Nitekim II. asırda Medîne'deki ilim halkalarında en yaygın olarak kullanılan hadis tahammül ve edâ yöntemi kıraât/ardır ve en az semâ yöntemi kadar muteber olmuştur.¹¹⁴⁸ Dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'ın bu ilim halkasında da hadislerin kıraât/arz metoduyla nakledildiği, yani talebelerin bu hadisleri Sâlim b. Abdullah'a okuyup düzeltirmiş olmaları da yüksek ihtimal dahilindedir.

Kendilerinden sonra bu halkayı kimin devam ettirdiği ile alakalı olarak iki farklı görüş nakledilmektedir. Bazı kaynaklarda, Kâsım b. Muhammed'in oğlu olan ve aynı zamanda Sâlim'den de hadis nakleden Abdurrahman b. Kâsım (ö. 126/744) ile Sâlim'in amcasının torunu ve meşhur ravisi Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım'ın (ö. 147/764) bu halkayı devam ettirdiği, hatta onlardan sonra da bu işi İmam Mâlik'in (ö. 179/795) üstlendiği aktarılmaktadır.¹¹⁴⁹ Ancak İmam Mâlik'in bizzat kendi ifadesine göre Saîd b. el-Müseyyeb vefat edince fetvaları Kâsım ve Sâlim vermiş, o ikisi vefat edince de fetva verme işi Rebîa b. Ebû Abdurrahman'a (ö. 136/753) geçmiştir.¹¹⁵⁰

Rebîa b. Ebû Abdurrahman'ın Mescid-i Nebevî'de bir ders halkasının bulunduğu bilinmekte, hatta bu halkaya on iki imamdan Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın katıldığı da söylenmektedir.¹¹⁵¹ Bazı kimselerin “Ebû Hanîfe'yi de bu mecliste gördükleri” şeklindeki ifadelerinden onun da bu halkada bulunduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵² Rebîa b. Ebû Abdurrahman'ın, Kâsım b.

¹¹⁴⁶ İbnü'l-Adîm'in *Buğyetü't-taleb* adlı eserinde Sâlim b. Abdullah'ın biyografisini verdiği bölümde onun için “Hadisleri yazardı” demesine karşın (Bkz. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, 4122), diğer pek çok kaynakta hadisleri yazan “Sâlim”ın “Sâlim b. Abdullah b. Ömer” değil, ondan hadis nakleden ravilerden biri olan “Sâlim b. Ebi'l-Ca'd” olduğu bildirilmektedir. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 296; İbn Ebî Hayseme, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 94; el-Bâcî, *et-Tadîl ve't-tecrîh*, III, 1122; Zehebî, *Siyer*, V, 109; “Sâlim'in hadisleri yazdığına dair rivayet” Dârimî'nin *es-Sünen*'inde de bulunmakta ancak hangi Sâlim'den bahsedildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Dârimî, *Mukaddime*, I, 423.

¹¹⁴⁷ Kâdî İyâz, *Tertîb*, II, 20.

¹¹⁴⁸ Bkz. Yücedağ, 2./8. Asır Medine Hadis Halkaları, 199-200.

¹¹⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 144; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 120; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, IX, 44; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VII, 221.

¹¹⁵⁰ Ebû Zür'a, *Târih*, 428; Zehebî, *Tezhîb*, III, 228.

¹¹⁵¹ Özen, “Rebîa b. Ebû Abdurrahman”, *DİA*, XXXIV, s. 499-500.

¹¹⁵² Ebû Zür'a, *Târih*, 428, 507; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VIII, 420; *Tezhîb*, III, 228.

Muhammed'in yakın talebesi olup onun halkasına katıldığı bilinirken, İmâm Mâlik'in de Rebîa b. Ebû Abdurrahman'ın talebesi olup sürekli onun meclisinde bulunduğu ve ondan sonra halkayı devam ettirdiği bilinmektedir.¹¹⁵³ Diğer yandan Abdurrahman b. Kâsım'dan en fazla hadis nakleden kişilerden birinin İmâm Mâlik olduğu bilinmekle birlikte, Abdurrahman'ın meclisinin mâhiyeti hakkında herhangi bir rivayete ulaşılamamıştır. Tüm bunlar birarada değerlendirildiğinde, Kâsım ve Sâlim'den sonra bu halkayı Rebîa b. Ebû Abdurrahman'ın, ondan sonra da İmâm Mâlik'in devam ettirdiği söylenebilir.

Abdurrahman, babası Kâsım'dan en fazla hadis nakleden ravi olup, Ubeydullah b. Ömer de hem Sâlim'den hem Kâsım'dan en fazla hadis nakleden raviler arasındadır. Hem Abdurrahman b. Kâsım'ın hem Ubeydullah b. Ömer'in “kesîru'l-hadis” olduğu bildirilmiş,¹¹⁵⁴ buna rağmen Rebîa, hadis rivayetiyle değil ictihâd etmesiyle tanınmış, hatta bu sebeple kendisine “Rebîatü'r-re'y” denilmiştir. Sâlim b. Abdullah'tan sonra ilim halkasını, ondan en fazla hadis nakleden, diğer bir deyişle en meşhur talebeleri olan Zührî, Hanzale b. Ebû Süfyân ya da Mûsa b. Ukbe gibi kişilerin değil de Rebîa b. Ebû Abdurrahman gibi meselelere re'yiyle fetva vermesiyle tanınan bir fakihin devam ettirdiğinin bildirilmesi hayli dikkat çekicidir. Nitekim hoca-talebe arasındaki yakın ilişkinin, bir talebenin hocasının ardından onun yerini alması sonucunu doğuracağı, dolayısıyla bu bilginin o ilim halkasını tespitte önemli bir unsur olduğu bilinmektedir.¹¹⁵⁵ Buna rağmen halkanın Rebîa tarafından devam ettirilmesi, bu ilim halkasının hadis rivayetinden ziyâde çoğunlukla fikhî meselelerin halli amacıyla olduğuna işaret etmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında, Sâlim ve Kâsım'ın ilim halkasının hadis açısından ve fıkıh açısından devam edişi olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Sâlim ile Kâsım'ın en yakın öğrencilerinden olup çok hadis naklettikleri bildirilen Abdurrahman b. Kâsım ve Ubeydullah b. Ömer'in bu halkanın hadis rivayeti ile ilgilendikleri, re'yini kullanarak meselelere çözüm bulmaya çalışan Rebîa b. Ebû Abdurrahman'ın da fetva vererek bu halkayı fikhî yönden devam ettirdiği söylenebilir.

2. İhtiyaca Binâen Rivayet Etmesi

Sistemli hadis rivayetinin henüz başlamadığı tedvin öncesi dönemde, yani hicrî ilk asırda hadis rivayetinin temel özelliği, genellikle gelişen olaylar üzerine ihtiyaç hâsıl oldukça gerçekleşmesiydi. Eksik ya da yanlış nakletme korkusuyla, rivayet ederken oldukça titiz davranan sahâbenin çoğu, pratik

¹¹⁵³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 157; Fesevî, *el-Ma'rife*, 1, 547, 671; Ebû Zür'a, *Târîh*, 428.

¹¹⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 368, 435; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXV, 330; Mizzi, *Tehzîb*, II, 395; XIX, 124-129; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 40.

¹¹⁵⁵ Bkz. Topgül-Maden, “Ehl-i Hadis Ders Halkalarının Tespitine Dair Bir Metot Teklifi: II. (VIII.) Asrın İlk Yarısı Basra Örneği”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 50-51.

bir ihtiyaç olmadığı zaman hadis rivayetinden uzak kalmayı tercih edebiliyordu.¹¹⁵⁶ Bu dönemde ihtiyaç olmaksızın hadis rivayet etmeleriyle bilinen Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerin de varlığına karşın, Sâlim b. Abdullah'ın babası İbn Ömer'in ve dedesi Hz. Ömer'in genellikle ihtiyaç olduğunda hadis naklettiği, aksi takdirde hadis rivayetinden çekindikleri ve uzak durdukları bilinmektedir.¹¹⁵⁷ Bununla birlikte, İbn Ömer'in en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden (muksirûn) olması ise “kendisine soru soran ve fetva isteyenlerin çok olmasından dolayı” olduğu söylenmiştir.¹¹⁵⁸ Nitekim müşkil bir durum olduğunda İbn Ömer çoğunlukla Hz. Peygamber'in hadisleriyle sorunu çözdüğü ve bu vesileyle hadis naklettiği için kendisinden gelen hadislerin sayısı fazlalaşmıştır.¹¹⁵⁹

Sâlim b. Abdullah'ın da babasının bu tavrını devam ettirdiği görülmektedir. Nitekim Sâlim'in rivayet ettiği hadislerin büyük kısmının kendisine sorulan sorular ya da bazı kişilerin bir konuyu dile getirmesi üzerine aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bu durumun büyük oranda Mescid-i Nebvî'de kurduğu ilim halkasının doğal bir sonucu olduğu söylenebilir. Zira fetva sormak ya da herhangi bir mesele hakkında danışmak maksadıyla gelen insanlar Sâlim'e sorular soruyor, o da bu konular hakkında Hz. Peygamber'den ya da sünnet-i mâziyeden bildiklerini aktarıyordu. Böylece tabîi olarak soru-cevap yöntemiyle hadis rivayeti gerçekleşmiş oluyordu. Aslında ihtiyaca binâen hadis rivayet etme durumunun Sâlim b. Abdullah'a has bir tutum olmadığı söylenebilir. Zira Sâlim b. Abdullah'ın yaşadığı tâbiün döneminde henüz sistematik hadis rivayeti yaygınlaşmadığı için hadisler çoğunlukla ihtiyaç duyulması halinde yani soru sorulması, fetva verme ya da bir yanlışlı düzeltme maksadıyla naklediliyordu.¹¹⁶⁰

Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen rivayetlerde, “*Bu konu Sâlim'e soruldu, Sâlim'e bir şey hakkında soruldu, Sâlim'e sordum, Sâlim'e şöyle dedim, Kâsım ve Sâlim'e şöyle dedim, Sâlim'e geldim ve ona bunu sordum*” gibi ifadelerle kendisine sorular yöneltildiği görülmektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken husus, bilhassa Sâlim'in Mescid-i Nebvî'de kurduğu ilim halkasına katıldıklarını tahmin ettiğimiz Hâlid b. Ebû İmran (ö. 125/743), Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Rebîâtü'r-Re'y (ö. 136/753), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Ubeydullah b. Ömer (ö. 147/764), Abdullah b. Avn (ö.

¹¹⁵⁶ Sahâbenin, sünneti doğru aktarma mesuliyeti sebebiyle fazla hadis nakletmekten kaçınmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uraler, *Sünnete Bağlılık*, 257-269.

¹¹⁵⁷ Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 44-99; Tâbiünün önde gelen isimlerinden Mücahid b. Cebr'in (ö. 103/721) “İbn Ömer ile Medine'ye kadar beraber gittim, sadece bir hadis dışında Hz. Peygamber'den hadis naklettiğini duymadım.” şeklindeki ifadesi de bunun bir göstergesidir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, VIII, 204 (4599); Buhârî, “İlm”, 14; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, I, 146.

¹¹⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 165.

¹¹⁵⁹ İbn Hacer, *en-Nüket alâ Sahîhi'l-Buhârî (et-Tecrîd ale't-tenkîh)*, II, 118.

¹¹⁶⁰ Tatlı, *Tâbiün Döneminde Hadis Rivayeti*, 255-256.

150/767) ve Üsâme b. Zeyd el-Leysî (ö. 153/770) gibi talebelerinin bu soru kalıplarıyla öne çıktığıdır. Bu ravilerin Sâlim'den naklettiği rivayetlerin büyük çoğunluğunu soru-cevap yöntemiyle alınmış rivayetler oluşturmaktadır. Ayrıca bu ravilerin bir diğer ortak özelliği hem fakih kimlikleriyle tanınmış olmaları hem de Sâlim b. Abdullah'ın fikhî görüşlerini (maktû rivayetleri) fazlaca nakletmeleridir.

Bazen kendisine dedesi Ömer b. el-Hattâb'ın ya da babası İbn Ömer'in belirli bir konudaki uygulamasını bilip bilmediği sorulur, Sâlim de bunun üzerine cevap verirdi. Örneğin kendisine Hz. Ömer'in sabah namazında kunut okuyup okumadığı sorulmuş, Sâlim de dedesinin kunut okumadığını ve bunun daha sonradan ihdâs edilmiş bir uygulama olduğunu söylemişti.¹¹⁶¹ Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760) bir keresinde Sâlim'e "Baban yolculukta iken akşam namazını en geç ne zaman kıldı?" diye sormuş, Sâlim de "Biz Zatü'l-ceys'teyken güneş battı, babam da namazını Akîk'te kıldı" diye cevap vermişti.¹¹⁶² Bazen de Sâlim'in naklettiği bir rivayet, teyit için ona tekrar sorulurdu. Yine Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Sâlim'e bir şey hakkında "Sen bunu babandan duydun mu?" diye sormuş, o da "Bir defa mı? Belki yüz defadan fazla duydum" diye cevap vermiştir."¹¹⁶³ Bazen de herhangi bir konu hakkında bilgisi olup olmadığı sorulur, bunun üzerine Sâlim de bildiklerini naklederdi. Örneğin Ömer b. Abdülazîz, Zührî'ye "kaçak köle hırsızlık yaparsa eli kesilir mi?" diye sormuş, Zührî de bu konuda bilgisi olmadığını söylemişti. Zührî, daha sonra Sâlim b. Abdullah'la karşılaşınca durumu ona sormuştu. Sâlim de babası İbn Ömer'in kaçan ve hırsızlık yapan kölesinin elini kesme hükmü verdiğini söylemişti.¹¹⁶⁴

Bazı rivayetlerde ise gördüğü yanlış bir uygulamayı düzeltmek maksadıyla hadis naklettiği görülmektedir. Örneğin bir gün Ali b. Zeyd (ö. 131/748) üzerinde ipekten bir elbise olduğu halde Sâlim b. Abdullah'ın yanına girmişti. Onu bu şekilde gören Sâlim "Bu elbiseyle ne yapıyorsun böyle!" diyerek Hz. Peygamber'in ipek elbise giymeyi nehyettiğini aktarmıştı.¹¹⁶⁵ Talebesi Cerîr b. Zeyd'in aktardığına göre o ve Sâlim, Medine'nin girişinde oturdukları sırada elbisesini sürüyerek geçen bir genç görmüşler, Sâlim o genci uyararak elbisesini toplamasını söylemiş, sonra da "Hz. Peygamber'in (s.a.v) geçmiş ümmetlerden birinin elbisesini yerde kibirle sürüdüğü sırada yere batırıldığını haber verdiğini" aktarmıştır.¹¹⁶⁶ Sâlim'in gördüğü yanlışları sadece şifâhî olarak değil, uygulamalı olarak da düzelttiği görülmektedir. Nitekim bir defasında kendisi namaz kılarken önünden geçmek isteyen bir kişiyi geri

¹¹⁶¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 107.

¹¹⁶² *Muvatta'*, "Kasru's-Salât", 9.

¹¹⁶³ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 491, 554; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XX, 56; Zehebî, *Siyer*, IV, 465.

¹¹⁶⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 240; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 479.

¹¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, I, 423 (345).

¹¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, XV, 28 (9065).

döndürünceye kadar eteğinden çektiği bildirilmektedir.¹¹⁶⁷ Bu konuda Hz. Peygamber'in nakledilen bir rivayet bulunmaktadır.¹¹⁶⁸ İbn Ömer'in de namaz kılarken kimsenin önünden geçmesine müsaade etmediği, “Namaz kılarken önünden kimsenin geçmesine izin verme, eğer geçmekte ısrar ederse (elinle) vurman gerekirse vur” dediği nakledilmektedir.¹¹⁶⁹ Her ne kadar İbn Ömer'in bu tavrı Sâlim tarafından değil Nâfi aracılığı ile aktarılmışsa da Sâlim'in, babasının bu hareketini ve Hz. Peygamber'den bu konuda aktardığı rivayeti bildiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, namazda önünden geçmek isteyen kişiye karşı gösterdiği bu muamelenin kaynağının babası ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünneti olduğu da açıktır. Sâlim'in, yine namazdayken (muhtemelen soğan ya da sarımsak gibi koku verici bir şey yediğinden dolayı) elbisesiyle ağzını kapatan birini gördüğünde o kişinin elbisesini üzerinden çektiğini ifade eden bazı rivayetler mevcuttur.¹¹⁷⁰ Sâlim'in bu hareketini namazda yüzü kapatmanın mekruh olmasına delil olarak gören bazı müellifler, bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayeti de zikrederek Sâlim'in zikredilen davranışının aslında Hz. Peygamber'e dayandığını söylemektedirler.¹¹⁷¹

3. Lafzen Rivayete Özen Göstermesi

Bilindiği gibi Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber'den hadis naklederken lafızları değiştirmeden, Hz. Peygamber'den duyduğu şekilde nakletmeye özen gösteren sahâbîlerin başında geliyordu.¹¹⁷² Hata etme korkusuyla hadis rivayet ederken oldukça ihtiyatlı davranıyor, bir ziyade veya noksanlık olmaması için rivayetin lafızlarına dikkat etmeyi salık veriyor, dolayısıyla mânâ rivayeti yoluna gitmiyordu.¹¹⁷³ Babasından sadece hadisleri değil hadis rivayet metodunu da öğrenen Sâlim de tıpkı babası gibi rivayetteki lafızları değiştirmeden, babasından duyduğu gibi aktarmaya gayret ediyordu. Nitekim lafzî mütevatir kabul edilen “Kim bana bilerek yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın” hadisinin ravilerinden biri de Sâlim b. Abdullah'tır.¹¹⁷⁴

¹¹⁶⁷ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, II, 25.

¹¹⁶⁸ Rivayetin meâli şöyledir; “Sizden biri insanlara karşı sütte olacak bir şeye doğru namaz kıldığında birisi önünden geçmek isterse derhal onu uzaklaştırsın (فَانْفَعُهُ)! Eğer geçmekte ısrar ederse onunla mücadele etsin (فَإِنْ أَبَى فَمَاتِلُهُ). Çünkü o, ancak bir şeytandır.” Abdurrezzâk, *el-Musannef*, II, 20; Ahmed b. Hanbel, XVIII, 100 (11540).

¹¹⁶⁹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, II, 20.

¹¹⁷⁰ *Muvatta*‘, “Vukûtu’s-salât”, 530; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, II, 129.

¹¹⁷¹ İbn Vehb, *el-Câmi*‘, 254; İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsîl*, XVIII, 99.

¹¹⁷² İbn Ömer'in lafzen rivayete verdiği önem hakkında detaylı bilgi için bkz. Uraler, *Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti*, 199-201.

¹¹⁷³ İbn Ömer'in bu tavrı için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 171; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 165.

¹¹⁷⁴ Bkz. Ahmed b. Hanbel, VIII, 364 (4742); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XII, 293.

Sâlim b. Abdullah'ın, hadislerin lafızlarını değiştirmeye rıza göstermediğine dair pek çok örnek bulunmaktadır. Mesela, Sâlim b. Abdullah'ın önde gelen ravilerinden Mûsâ b. Ukbe'nin (ö. 141/758) aktardığına göre Sâlim, babası aracılığıyla Hz. Peygamber'in "Kim kibir maksadıyla elbisesini sürüyerek yürürse (من جر ثوبه) Allah kıyamet günü ona bakmaz" hadisini nakletmişti. Hadisi nakleden Mûsâ, Sâlim b. Abdullah'a İbn Ömer'in "kim izârını sürüyerek yürürse/ من جر إزاره" ibâresini kullanıp kullanmadığını sormuş,¹¹⁷⁵ Sâlim de "ben sadece bunu (ثوبه kelimesini) duydum" demiştir.¹¹⁷⁶ Başka bir Sâlim, babasından Hz. Peygamber'in hac ya da umre dönüşü ettiği duayı aktarmış,¹¹⁷⁷ Rivayeti Sâlim'den nakleden Sâlih b. Keysân ona: "Abdullah b. Ömer (bu duada) inşaallah demedi mi?" diye sormuş, Sâlim de "Hayır bunu söylemedi" diye cevap vermiştir.¹¹⁷⁸ Sâlih b. Keysân'ın Sâlim'e "İbn Ömer inşaallah demedi mi?" diye sormasının nedeni ise Nâfi'den aktarılan metinde "Bizler Allah'a dönecek olanlarız" kısmından sonra İbn Ömer'in 'inşaallah' dediğinin nakledilmesidir.¹¹⁷⁹ Bir başka rivayette Sâlim, babası aracılığı ile Hz. Peygamber'in "Av ve çoban köpeği dışında köpek beslemeyi nehyettiğini" aktarmış, hemen peşinden de Ebû Hüreyre'nin 'veya ziraat köpeği / أَوْ كَلْبَ حَرْثٍ' dediğini de eklemiştir.¹¹⁸⁰

Sâlim b. Abdullah, hatırlamadığı yerlerde yanlış kelime kullanmamak ve rivayeti değiştirmemek maksadıyla hatırlayamadığını söylemiş, rivayete ekleme ya da çıkarma yapmak istememiştir. Örneğin dedesi Hz. Ömer'in Yemenlilerle alışverişi yasaklamasına rağmen bir kişiyi onlardan alışveriş yaparken görmesi üzerine hiddetlendiğini, şu an hatırlayamadığı bir şekilde o kişinin Hz. Ömer'den af dilediğini söylemiştir.¹¹⁸¹ Bir keresinde de babasının, kölesini 700 veya 800 dirheme sattığını anlatırken "sanırım şöyle dedi" diyerek iyi hatırlayamadığı kısmı belirtmişti.¹¹⁸²

¹¹⁷⁵ Nitekim Sâlim dışındaki bazı ravilerin İbn Ömer'den 'من جر إزاره' şeklinde naklettiği görülmektedir. Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, XI, 81; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 165; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 441.

¹¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, IX, 254 (5351); Buhârî, "Ashâbu'n-Nebî", 5.

¹¹⁷⁷ Hz. Peygamber'in hac ve umre dönüşü yaptığı ve Sâlim'in babasından naklettiği bu duanın meâli şöyledir: "Tek ve ortaksız olan Allah'tan başka ilâh yoktur. Mülk O'nundur. Hamd de O'nundur. O, herşey üzerine gücü yetendir. Bizler Allah'a dönecek olanlarız, bizler O'na tevbe edenleriz. Bizler O'na ibâdet edenleriz, ancak Rabb'e secde ve hamd edenleriz. Allah kuluna yardım etmiş, bütün düşman topluluklarını yalnız başına hezimete uğratmıştır."

¹¹⁷⁸ Buhârî, "Cihâd", 132; Sâlim'in bizzat kendisinin bu açıklamasına rağmen Humeydî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsne'd*'lerinde Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen metinde 'inşaallah' ziyâdesi bulunmaktadır. Humeydî, *el-Müsne'd*, I, 527; Ahmed b. Hanbel, VIII, 176 (4569).

¹¹⁷⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XV, 14; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, V, 136.

¹¹⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 264; Müslim, "Müsakât", 54; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, IX, 331.

¹¹⁸¹ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medine*, II, 750.

¹¹⁸² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 163; Sâlim'in bu açıklamasına rağmen rivayet aynı senedle ancak bu sefer "İbn Ömer'in köleyi 800 dirheme sattığı" şeklinde nakledilmiştir. Bkz. *Muvatta'*, "Buyû", 4; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 338, 365, 430; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 536; *Ma'rîfetü's-sünen*, VIII, 132.

Pek çok rivayette “Ben böyle duydum/Benim işittiğim ancak böyledir/İbn Ömer bu kelimeleri Rasûlullah’tan (s.a.v) bu şekilde duymuş”¹¹⁸³ şeklinde ifadeler kullanmış olması da lafzî rivayete verdiği öneme ve rivayeti duyduğu gibi aktarmak adına gösterdiği hassasiyete işaret etmektedir. Örneğin Sâlim, Hz. Peygamber’in Zeyd b. Hârise’yi ve oğlu Üsâme b. Zeyd’i sevdiğini belirttiği bir hadisi babasından naklederken rivayetin sonunda “Babamı bu hadisi böyle rivayet ederken işittim”¹¹⁸⁴ diyerek hem rivayeti lafızlarına dikkat ederek nakletmeye ne kadar önem verdiğini göstermiş hem de bir rivayeti babasından birkaç kez duyduğunu teyit etmiş oluyordu.

Sâlim b. Abdullah’ın bazen de işittiği rivayetlerin yanlış ya da eksik kelimelerini düzelttiği görülmektedir. Örneğin Zührî, *Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm an Nevfel* tarikiyle Hz. Peygamber’den “Kim namazı terkederse (مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ) ailesini ve malını kaybetmiş gibidir” hadisini aktarmış, daha sonra bu hadisi Sâlim b. Abdullah’a sormuştu. Bunun üzerine Sâlim, bu hadisi babasından “Kim ikinci namazını terkederse (مَنْ تَرَكَ صَلَاةَ الْعَصْرِ)” şeklinde duyduğunu söyleyerek düzeltmişti.¹¹⁸⁵ Hatta rivayetin bazı tariklerinde Sâlim’in (مَنْ تَرَكَ /Kim kasden terkederse) kısmını (مَنْ تَرَكَ /Kim kasıt olmadan kaçırırsa) şeklinde düzelttiği de görülmektedir.¹¹⁸⁶

4. Fiillerin Nakline Önem Vermesi

Sâlim b. Abdullah’ı döneminin diğer hadis ravilerinden öne çıkaran bir özelliği de Hz. Peygamber’in fiilî sünnetlerini rivayet ettikten sonra, aynı şekilde sahâbenin bu sünnetleri uygulayışını da nakletmeye gayret etmesidir. O, rivayetlerinin pek çoğunda Hz. Peygamber’in hadisini nakletmesinden sonra “Ömer b. el-Hattâb/İbn Ömer de böyle yapardı.” diyerek sahâbenin sünneti tatbikâtını anlatmaktadır. Ayrıca Sâlim b. Abdullah’ın bu yöntemi, hadislerin teorik boyuttan amelî sahaya aktarılması açısından “Amel-i Ehl-i Medine” kavramının oluşumundaki önemli rolüne de işaret etmektedir.

Sâlim b. Abdullah’ın, bu rivayet yöntemini bilhassa ibadetlerle alakalı rivayetleri naklederken kullandığı görülmektedir. Örneğin babası vasıtasıyla Hz. Peygamber’in seferdeyken binek üzerinde namaz kıldığını aktardıktan sonra İbn Ömer’in de böyle yaptığını,¹¹⁸⁷ Hz. Peygamber’in yine seferdeyken acelesi varsa akşam namazını yatsıyla cem edecek kadar geciktirdiğini ve İbn Ömer’in de

¹¹⁸³ Örnekler için bkz. Ahmed b. Hanbel, X, 96 (5848), 289 (6140); Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VII, 324.

¹¹⁸⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, II, 192; IV, 49; Ahmed b. Hanbel, IX, 450 (5630); X, 96 (5848); *Fezâilü’s-sahâbe*, 25; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, IX, 352; Taberânî, *el-Mucemu’l-kebîr*, XII, 298.

¹¹⁸⁵ Tayâlisî, *el-Müsned*, III, 346; Beyhakî, *es-Sünen*, I, 653; *Şuabü’l-îmân*, IV, 329; *Ma’rifetü’s-sünen*, II, 281.

¹¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, X, 403 (6324); Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, IX, 335; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, XII, 278.

¹¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, X, 296 (6155); Beyhakî, *es-Sünen*, II, 8.

aynı şekilde kıldığını söylemiştir.¹¹⁸⁸ Hac konusunda en bilgili sahâbî olarak görülen babasından, Hz. Peygamber'in cemreyi taşlarken her seferinde yedişer taş kullandığını naklettikten sonra İbn Ömer'in de böyle yaptığını eklemiştir,¹¹⁸⁹ hatta Zührî, Hz. Peygamber'in nasıl hac yaptığını uzun bir rivayette aktarmış, daha sonra "Sâlim'den, İbn Ömer'in de aynı şekilde hac yaptığını duyduğunu" söylemiştir.¹¹⁹⁰

Sâlim b. Abdullah, ibadet dışındaki konularda da bu usulü kullanmıştır. Örneğin, yine babası vasıtasıyla Hz. Peygamber'in "Sakın biriniz din kardeşini kaldırıp sonra onun yerine oturmasın" buyurduğunu nakletmiş, hemen peşinden de İbn Ömer'in kendisi için birisi (yer vermek amacıyla) yerinden kalkarsa oraya oturmadığını söylemiştir.¹¹⁹¹ Yine Hz. Peygamber'in "Müslüman lanet eden değildir" hadisini aktarmış, daha sonra "İbn Ömer'in asla lanet etmediğini" söylemiştir.¹¹⁹²

Sâlim b. Abdullah, diğer büyük sahâbîlerin sünnet nasıl tatbik ettiklerini babasından naklederken de bu usulü kullanmıştır. Bu noktada özellikle ilk üç halifenin uygulamalarına atıf yaptığı görülmektedir. Bu konudaki en meşhur rivayet Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın cenazenin önünde yürüdüklerini söyledikten sonra İbn Ömer'in de böyle yaptığını aktardığı rivayettir.¹¹⁹³ Bir başka rivayetinde Sâlim, babası aracılığıyla Hz. Peygamber'in Mina'da namazları (seferî olarak) ikişer rekât kıldığını aktarmış, sonrasında Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın da aynı şekilde ikişer rekât kılmaya devam ettiklerini nakletmiştir.¹¹⁹⁴ Yine başka bir rivayetinde Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in bayram namazlarını hutbeden önce kıldıklarını söylemiştir.¹¹⁹⁵ Bu yöntemiyle o, sünnetin nasıl yerine getirildiğini aktarmış olmaktadır.

Sâlim b. Abdullah'ın bazı öğrencileri de bu metodu takip ederek Sâlim'in uygulamalarının sünnete uygun olduğunu nakletmişlerdir. Meselâ, "İbn Ömer şöyle yapardı, Sâlim de aynı şekilde yapardı." diyerek Sâlim'in babasından sünneti alıp aynen tatbik ettiğini ifade etmişlerdir. Meşhur talebelerinden Mûsâ b. Ukbe'nin Sâlim'den aktardığına göre İbn Ömer yolculuktayken binek üzerinde hayvanın yöneldiği tarafa doğru namaz kılardı ve bunun Hz. Peygamber'in yaptığı bir amel olduğunu

¹¹⁸⁸ Buhârî, "Taksîru's-salât", 14; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 234.

¹¹⁸⁹ Bezzâr, *el-Müsne'd*, XII, 266.

¹¹⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, X, 457 (6404); Dârimî, "Menâsik", 61; Bezzâr, *el-Müsne'd*, XII, 266; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 317.

¹¹⁹¹ Ma'mer b. Râşid, *Câmi'*, XI, 23; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 268; Ahmed b. Hanbel, IX, 444 (5625).

¹¹⁹² Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 110; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 146.

¹¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, IX, 9 (4939); X, 229 (6042), 369 (6253-6254); İbn Mâce, "Cenâiz", 16; Bezzâr, *el-Müsne'd*, XIII, 17; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 286; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, V, 269.

¹¹⁹⁴ Tayâlisî, *el-Müsne'd*, III, 357; Ahmed b. Hanbel, X, 370 (6255).

¹¹⁹⁵ Şâfiî, *el-Müsne'd*, 75; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 311; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, V, 82.

söylerdi. Mûsâ'nın rivayetin sonuna eklediği “Sâlim'i de böyle yaparken gördüm”¹¹⁹⁶ sözünden Sâlim'in de babasında şahit olduğu bu uygulamayı devam ettirdiği anlaşılmaktadır.¹¹⁹⁷

Bazen de Sâlim, davranışlarının sebebini soranlara babasından böyle gördüğü için böyle yaptığını bizzat kendisi açıklardı. Örneğin bir kabir gördüğünde ona selam vermeden geçmeyen Sâlim b. Abdullah'a neden böyle yaptığı sorulunca babasının da böyle yaptığını söylemiştir.¹¹⁹⁸

Sâlim b. Abdullah'ın, Hz. Peygamber'in sünnetini devam ettirme isteği sadece ahkâm konularıyla sınırlı değildir. Günlük hayatla ilgili sünnetlerde de aynı gayreti görülmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'in sarığını omuzlarından aşağı sarkıttığı, İbn Ömer ve Sâlim'in de sarıklarını aynı şekilde sardıkları aktarılmıştır.¹¹⁹⁹ Hz. Peygamber'in “İnsanlardan bir şey istemeyin”¹²⁰⁰ hadisini bilen ve bu

¹¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, X, 348 (6221).

¹¹⁹⁷ Bu konuyla alakalı diğer örnekler şöyledir: Sâlim b. Abdullah'ın kardeşinin torunu olan Ömer b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah, “Abdullah b. Ömer'in seferdeyken tek kametle namaz kıldığını” aktardıktan sonra, “Sâlim b. Abdullah'ı da aynı şekilde yaparken gördüğünü” haber vermektedir. Bkz. İbn Vehb, *Câmi*, 276. Bir diğer örnekte İbn Ebî Şeybe *el-Musannef* adlı eserinin “secdede ellerin kıbleye doğru konulması” bölümünde önce “Hz. Peygamber'in ve İbn Ömer'in secde ederken ellerini kıble yönüne doğru koyduklarını” aktardıktan sonra Sâlim'in de böyle yaptığını söylemiş, hatta aynı zamanda Sâlim'in talebelerinden biri olan Hafs b. Âsım'ın “parmakları birleştirerek elleri kıbleye yönelik tutmanın sünnetten olduğu” rivayetini de eklemiştir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 236-237. Ayrıca, İbn Ömer'in namazdayken besmeleyi cehrî okuduğunu ve “Hz. Peygamber de böyle okurdu” dediğini (Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 70.) nakleden Sâlim'in de “besmelenin cehrî okunması gerektiğini söylediği” yönünde rivayetler bulunmaktadır. Bkz. Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, II, 232.

¹¹⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 27. İbn Ömer'in bu uygulamasının Nebvî bir sünnet olduğu açıktır zira Hz. Peygamber'in de böyle yaptığı bilinmektedir. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 575; Tirmizî, “Cenâiz”, 59; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 107. Bu konudaki diğer örnekler şöyledir: Öğrencilerinden Câbir el-Cu'fî (ö. 128/ 746), Sâlim b. Abdullah'ı tekbir alırken, rûkûya giderken ve rûkûdan başını kaldırdığında olmak üzere ellerini üç kere omuz hizasında kaldırdığı görmüş ve bunu neden yaptığını sormuştu. Sâlim, babasını böyle yaparken gördüğünü ve babasının da Hz. Peygamber'i böyle yaparken gördüğünü söylemişti. Bkz. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 223. Yine Mûsâ b. Ukbe'nin “Sâlim'in bazı yerleri seçip oralarda namaz kıldığını gördüğünü gördüm. Bana babasının da oralarda namaz kıldığını söyledi. İbn Ömer de Hz. Peygamber'i bu yerlerde namaz kılarken görmüş” (Buhârî, “Salât”, 89; Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, II, 426; Begavî, *Şerhu's-sünne*, II, 398) şeklindeki nakli de İbn Ömer'in Hz. Peygamber'den gördüğü uygulamaların Sâlim tarafından filî bir şekilde devam ettirildiğini göstermektedir.

¹¹⁹⁹ İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 307; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XII, 37. Bu konuyla alakalı diğer örnekler şöyledir: İbn Ömer, Hz. Peygamber'in sakalını zaferanla boyadığını gördüğü için kendisi de boyamış (Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 136; İbn Mâce, “Libâs”, 34; Ebû Dâvud, “Tereccül”, 18; Nesâî, “Zinet”, 66; *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 330; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VIII, 394; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XII, 93) Sâlim b. Abdullah da kendi sakalını aynı şekilde boyamıştır. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 150-151; İbn Ebî Hayseme, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 158; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 305; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XII, 93. Yine Hz. Peygamber'in öyle yaptığını gördüğü için gömleğinin ön düğmeleri açık bir şekilde namaz kılan İbn Ömer (Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 132; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, I, 382) gibi Sâlim de namaz esnasında gömleğinin düğmelerini çözerdi. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 152; Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 174; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 33. Bir diğer örnek, Yine İbn Ömer'in gümüş kaplardan içmeyi hoş görmediği aktarılrken talebesi Cerîr b. Hazım, Sâlim'in de bundan hoşlanmadığını (Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 105; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XX, 60) söylemiştir ki bu uygulamanın kaynağı da aslında Hz. Peygamber'dir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 103; Ahmed b. Hanbel, XXXVIII, 450 (23464); Buhârî, “Et'ime”, 29.

¹²⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, XXXIX, 421 (23993); Müslim, “Zekât”, 108; Ebû Dâvud, “Zekât”, 27.

yüzden kimseden yardım istemeyi sevmeyen Abdullah b. Ömer gibi Sâlim'in de kendi işlerini kendisinin yaptığı ile ilgili rivayetler aktarılmaktadır.¹²⁰¹

Zikredilen tüm örnekler, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'e olan ittibainın, oğlu Sâlim tarafından titizlikle devam ettirildiğini göstermektedir. Babasının Hz. Peygamber'e duyduğu derin muhabbetle, onun yaptığı her fiili âdet-ibadet ayırımına gitmeden¹²⁰² yerine getirmeye çalıştığını bilen Sâlim b. Abdullah da babasının fiilerine tâbi olarak bu sünnetleri devam ettirmiş oluyordu. Sâlim b. Abdullah, sünneti aynen yerine getirme hassasiyetinde babasını örnek almıştır. Onun fiilleri körükörüne bir taklit değildir. Sâlim b. Abdullah, babası gibi sünnet bilgisine dayalı olarak amel etmiştir.

5. İsnad Kullanımı

Tâbiîn döneminin ilmî yönden en belirgin özelliklerinden biri de isnad uygulamasının başlamasıdır. Önceleri sahâbenin birbirine duyduğu güven sebebiyle pek öne çıkmayan isnad sorma uygulaması, tâbiîn döneminde başlayan fırkalaşmaların neticesinde bir önlem olarak kullanılmaya başlamışsa da daha sonraları ihtiyat amacıyla herkese uygulanmaya başlamıştı. Sâlim b. Abdullah'ın çağdaşlarından ve fukahâ-i seb'adan olan Urve b. Zübeyr'in (ö. 94/712) Ömer b. Abdülazîz'e namaz konusunda hadis nakletmesi ve Ömer b. Abdülazîz'in Urve'yi isnadsız hadis naklettiği için tenkit etmesi üzerine Urve'nin rivayetin senedini zikretmesi¹²⁰³ gibi örnekler, isnad kullanımının Sâlim'in yaşadığı dönemde başladığını ve henüz düzenli bir şekilde uygulanmadığını göstermektedir.

Döneminin bu özelliğinin bir tezahürü olarak Sâlim'in de naklettiği rivayetlerin isnadlarını bazen zikrettiği, bazen de kimden aldığını söylemeden doğrudan hadis metnini aktardığı görülmektedir. Ancak burada Sâlim'e has bir durumun varlığından söz etmek mümkündür. Zira daha önce de zikredildiği gibi o, rivayetlerinin çok büyük kısmını babasından almıştır. Dolayısıyla, sahâbe ravisini zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'e isnad ettiği (mürsel) rivayetler ve yetişemediği kişilerden naklettiği rivayetler (munkatı') incelendiğinde neredeyse hepsinin aslında babası vasıtasıyla alındığı görülecektir.¹²⁰⁴ Elbetteki bu inkıtanın tek sebebi Sâlim'in aktardığı rivayetin senedini zikretmemesi değildir. Zira daha sonraki tabakalara mensup ravilerden ya da musannifin istinsah hatasından kaynaklanan kopuklukların mevcudiyeti söz konusu olabilir. Ancak bu rivayetlerden bazılarının diğer hadis eserlerinde de munkatı' olarak yer alması ya da aslında bir sahâbînin re'yi olduğu halde Sâlim'in

¹²⁰¹ Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, X, 492; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XX, 63; Mizzî, *Tehzîb*, X, 151.

¹²⁰² Bkz. Uraler, *Sünnete Bağlılık*, 191; İbn Ömer'in, Hz. Peygamber'in sünnetini birebir uygulamasına örnek olabilecek rivayetler için bkz. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 156, 163, 169, 171-173; Uraler, *Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti*, 173, 184, 191, 194, 195.

¹²⁰³ *Muvatta'*, "Vukûti's- Salât", 1; Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 1; Hatîb, *el-Kifâye*, 396.

¹²⁰⁴ Sâlim b. Abdullah'ın mürsel ve munkatı' rivayetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Bu tez İkinci Bölüm, IV, C.

isnadını zikretmeden onunla fetva vermesi gibi durumlar, Sâlim'in isnadı zikretmeyi mutlak bir zorunluluk olarak görmediği intibahını uyandırmaktadır.

Sâlim b. Abdullah'ın isnad kullanımını daha iyi anlamak amacıyla birkaç örnek zikretmek yerinde olacaktır. Bir keresinde Sâlim'e kaybolan devenin hükmü sorulmuş, o da Hz. Peygamber'in “*Kaybolan deveden sana ne! Onun bol su alan karnı, sağlam ayakları var. Sahibini buluncaya kadar ağaç yapraklarından yer ve susuzluğunu giderir*”¹²⁰⁵ hadisini zikretmiş, ancak bunun Hz. Peygamber'e ait bir kavi olduğunu söylememiştir.¹²⁰⁶ Rivayeti Hz. Peygamber'den Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (ö. 68-78/687-697), Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85) ve Ebû Hüreyre (ö. 58/678) de nakletmiştir.¹²⁰⁷ Sâlim'in bu rivayeti kimden aldığı bilinmemekle birlikte bizim için önemli olan husus isnadını zikretmeden ve hatta Hz. Peygamber'e ait olduğunu söylemeden bu rivayeti kullanmış olduğudur. Talebesi Ubeydullah b. Ebû Ziyâd (ö. 150/767), Sâlim'i Mekke'de (ihramlı iken) sivrisineği öldürürken görünce ve “Sivrisineği öldürüyor musun?” diye sorunca Sâlim'in “Yılanların ve akreplerin öldürülmesinin emredildiğini” söylemesi, ancak bunun kimin emri olduğunu zikretmemesi de bu duruma bir örnektir.¹²⁰⁸ Zira bizzat Sâlim bu rivayeti babası vasıtasıyla Hz. Peygamber'den nakletmiş,¹²⁰⁹ hatta dedesi Hz. Ömer'in de yılanları öldürmeye cevaz verdiğini söylemiştir.¹²¹⁰ Ancak açıktır ki Sâlim bu olayda rivayetin isnadını ve kaynağını tekrar zikretmeye gerek görmeyip doğrudan hükmü bildirmiştir. Yine kendisine yöneltilen bir soru neticesinde “cariyenin iki hayız müddeti kadar iddet beklemesi gerektiği” cevabını vermiş ancak bu fetvasının neye dayandığını söylememiştir.¹²¹¹ Bu konudaki rivayetler tarandığında ise aslında babasından naklettiği bir rivayete dayandığı ancak bunu zikretmediği görülmektedir.¹²¹²

Bazen de Sâlim'in kendisine yetişemediği bazı sahâbîlerin görüşlerine atıf yaptığı ancak rivayeti kimden aldığını zikretmeden doğrudan fetvayı verdiğini görmekteyiz. Örneğin bir kişi Sâlim'e “efendisinin izni olmadan nikâhlanan köle” hakkında sormuş, Sâlim de “Ömer b. el-Hattâb'ın böyle bir nikâhı haram gördüğünü” söylemiştir.¹²¹³ Abdullah b. Ömer vasıtasıyla Hz. Peygamber'den bu konuda aynı manaya gelen pek çok merfû hadis nakledilmekle birlikte Hz. Ömer'in de bu nikâhı batıl gördüğünü

¹²⁰⁵ Buhârî, “İlm”, 28; “Lukata”, 2; Müslim, “Lukata”, 1; Ebû Dâvud, “Lukata”, 1; Bezzâr, *el-Müsneid*, XV, 363.

¹²⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 416.

¹²⁰⁷ *Muvatta'*, “Akdiye”, 46; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, IV, 135; Dârekutnî, *es-Sünen*, V, 421.

¹²⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 183.

¹²⁰⁹ Müslim, “Selâm”, 128.

¹²¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 350.

¹²¹¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 222; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 146.

¹²¹² Dârekutnî, *es-Sünen*, V, 69.

¹²¹³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 241-242.

aktaran tek kişi Saîd b. el-Müseyyeb'dir.¹²¹⁴ Ancak Sâlim'in bu rivayeti Saîd b. el-Müseyyeb'den mi yoksa babasından mı duyduğu konusunda herhangi bir açıklama bulunamamıştır. “Dört eşi bulunup eşlerinden birini boşayan, sonra da tekrar onunla evlenmek isteyen kişinin durumunu” soran kişiye Osman b. Affân'ın fetvasını,¹²¹⁵ “bir kadınla zina ettikten sonra onunla evlenen kişinin durumu” sorusuna İbn Mes'ûd'un cevabını¹²¹⁶ örnek göstermesi gibi durumlar da yine Sâlim'in bazı durumlarda isnad kullanmayıp kendilerine yetişemediği kişilerden doğrudan nakil yapmakta bir beis görmediğini işaret etmektedir.

Buraya kadar verilen örneklerde dikkati çeken husus, isnadsız olarak naklettiği bu rivayetlerin hemen hepsinin kendisine sorulan sorular üzerine naklettiği rivayetler olmasıdır. Nitekim soru-cevap şeklinde olmayan, diğer bir deyişle, gerçekleşen bir ihtiyaç üzerine değil de rivayet kasdıyla naklettiği hadislere genel olarak bakıldığında isnad kullanımı konusunda daha temkinli davrandığı söylenebilir. Buradan hareketle, Sâlim b. Abdullah'ın isnad kullanma konusundaki tavrını ikiye ayırmak, bilhassa fetva verirken ve kendisine yöneltilen soruları cevaplarken isnad zikretmeye değil de hükme odaklandığını, hadis naklederken ise isnadlı nakletmeye daha fazla dikkat ettiğini söylemek mümkündür.

6. Rivayetlerinde Kullandığı Sigalar

Sâlim b. Abdullah'ın da aralarında bulunduğu tâbiîn devrinde hadisler yazıya geçirilmeye başlanmış olsa da ilk sırayı hâlâ şifâhî rivayet almaktaydı. Ayrıca yine tâbiîn devrinin yarı sistemli rivayet naklinin¹²¹⁷ bir yansıması olarak henüz sistemli hadis halkaları yeni yeni kurulmaya başlanmış, dolayısıyla kıraat/arz, icazet gibi kitâbete dayalı tahammül yolları yerine işitmeye dayalı rivayet yoluyla nakiller daha çok kullanılmaktaydı.

Daha önce de zikredildiği gibi Sâlim b. Abdullah, rivayet ettiği hadislerin çoğunu babası İbn Ömer'den almıştır. İbn Ömer'in geç vefat eden sahâbîlerden olması ve Sâlim'in uzun yıllarını babası ile beraber geçirmesi, ondan büyük bir ilim elde etmesine ve bunun sonucunda da naklettiği rivayetlerin çoğunu babasından semâ' yoluyla elde etmesine imkân tanımıştır. Buradan hareketle, Sâlim b. Abdullah'ın hadisleri tahammül ederken çoğunlukla semâa delâlet eden lafızlar kullandığı görülmekteyse de tüm hocalarından rivayetlerinde hangi sîgaları kullandığını tespit edebilmek amacıyla

¹²¹⁴ Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 204; X, 249; Efendisinin izni olmadan nikâhlanan kölenin nikâhının batıl olduğu hakkında Hz. Peygamber'in hadisleri için bkz. Ebû Dâvud, “Nikâh”, 17; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 206; *Ma'rifetü's-sünen*, X, 60.

¹²¹⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 216.

¹²¹⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 205; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 336.

¹²¹⁷ Sistemli ve yarı sistemli hadis rivayeti kavramları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Bağlam*, 43.

hocalarından aldığı rivayetler incelenmiştir. Sonuçta kavî ve fiilî hadisleri naklederken en çok kullandığı kalıpların şu şekilde olduğu görülmüştür:

Kavî Hadisleri Naklederken Kullandığı Edâ Sîğaları;

- * أَنَّ ابْنَ عُمَرَ قَالَ...
- * أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، حَدَّثَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ...
- * أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ...
- * أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ...
- * أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ، " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ...
- * أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
- * أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عُمَرَ يُحَدِّثُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...
- * أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ...
- * أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ...
- * ...أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ، يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،
- * حَدَّثَنِي أَبِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ...
- * حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ...
- * حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...
- * سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ...
- * سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ...
- * فَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ...
- * عَنْ ابْنِ عُمَرَ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...
- * عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ...
- * عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ...
- * عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ...
- * عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...
- * عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ...
- * عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...
- * عَنْ أَبِيهِ، " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...
- * عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَسْمَعُهُ يُحَدِّثُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ...
- * عَنْ أَبِيهِ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...
- * عَنْ أَبِيهِ، يَتْلُو بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...
- * قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ...
- * كَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ...
- * يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ...
- * أَمَّا هَذِهِ فَلَا سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ يَقُولُ...
- * وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ...
- * أَخْبَرَنِي ابْنُ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ...

Fiilî Hadisleri Naklederken Kullandığı Edâ Sîğaları;

- * أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يُكَبِّرُ...
- * أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، قَدْ كَانَ يَصْنَعُ ذَلِكَ...
- * أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، كَانَ يُصَلِّي فِي السَّفَرِ...
- * أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ لَا يَرَى بَأْسًا...

* عَنْ ابْنِ عُمرَ أَنَّهُ كَانَ إِذَا تَيَمَّمَ ضَرْبَ بِيَدَيْهِ...
 * عَنْ ابْنِ عُمرَ أَنَّهُ كَانَ يَتَوَضَّأُ...
 * عَنْ ابْنِ عُمرَ، أَنَّهُ كَانَ يُعِيمُ فِي السَّفَرِ...
 * عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمرَ: «كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَأْكُلَ...
 * عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمرَ، أَنَّهُ كَانَ يَكْرَهُ...
 * كُنَّا نُوضِي ابْنَ عُمرَ فَيَأْمُرُنَا أَنْ نَمْسَحَ...
 * كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمرَ يُفْتِي...
 * فَكَانَ ابْنُ عُمرَ يَفْعَلُ ذَلِكَ...
 * يُحَدِّثُ أَنَّهُ رَأَى أَبَاهُ يَرْفَعُ يَدَيْهِ...
 * كَانَ ابْنُ عُمرَ يَجْمَعُ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ...
 * كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمرَ يَفْعَلُهُ...
 * فَجَاءَ ابْنُ عُمرَ وَأَنَا مَعَهُ...
 * رَأَيْتُ أَبِي، عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمرَ، يَغْتَسِلُ...
 * رَأَيْتُ أَبِي يَفْعَلُ ذَلِكَ...
 * أَحْرَمَ ابْنُ عُمرَ بِعُمْرَةٍ...

Sâlim b. Abdullah, bilhassa babasından hadis naklederken doğrudan semâ'a delalet eden ve muhaddislerce hadis tahammül yollarının en makbulü olarak görülen¹²¹⁸ حَدَّثَنِي، سَمِعْتُ gibi lafızları kullanmıştır. Babası ile birlikte bulunmasının sonucu olarak ondan duyduğu hadisleri aynı şekilde şifahi olarak nakletmiştir. Neticede kullandığı sîgalardan, babası başta olmak üzere aldığı hadislerin büyük çoğunluğunu semâ' yoluyla ahzettiği anlaşılmaktadır.

Fiilî hadisleri naklederken kullandığı sigalarda da babası ile birarada bulunmasının sonuçları müşahade edilebilir. Zira babasının herhangi bir konudaki uygulamasını naklettikten sonra كَانَ يَصْنَعُ ذَلِكَ... حَدَّثَنِي، سَمِعْتُ şeklinde açıklamalar yaptığı tespit edilmiştir. Benzer bir ifadeyi bu defa Ebû Hüreyre için kullandığı görülmektedir. Nitekim bir rivayetinde “Ebû Hüreyre'yi çarşıda kaç kere ‘İlim kaldırılacak, fitneler yayılacak ve cinayetler çoğalacak’ derken duyduğumu bilmiyorum.”¹²¹⁹ diyerek, babası başta olmak üzere rivayet naklettiği ravilerin o fiili bir defalığına değil sürekli yaptığına dikkat çekmek istediği, yani aynı zamanda sünnetin devamlı olma ilkesine atıf yaptığı şeklinde anlaşılabilir.

Babası dışındaki hocalarından naklettiği rivayetlerin sîgalarını da değerlendirmek mümkündür. Şöyle ki; sahâbîlerden naklettiği rivayetlerde قَالَ/قَالَتْ، حَدَّثَنِي، أَخْبَرَنِي، سَمِعْتُ gibi semâ'a delaleti kesin olan sîgaları yoğunlukla kullanmış, tâbiînden naklederken ise çoğunlukla عَنْ ya da أَنَّ gibi sîgaları tercih etmiştir. Babası haricindeki sahâbeden aldığı 37 hadisin 22'si سَمِعْتُ، قَالَ/قَالَتْ، حَدَّثَنِي، أَخْبَرَنِي sîgalarıyla ve 15'i ise عَنْ، أَنَّ sîgalarıyla gelirken, tâbiînden naklettiği 19 rivayetin 4'ü حَدَّثَنِي، أَخْبَرَنِي sîgalarıyla, 15'i ise عَنْ، أَنَّ sîgalarıyla nakledilmiştir. Aynı farklılık merfû ve mevkûf/maktû rivayetlerin naklinde de kendini göstermektedir. Nitekim hem sahâbeden hem tâbiînden merfû rivayet naklederken çoğunlukla سَمِعْتُ، قَالَ،

¹²¹⁸ Kâdî İyâz, *el-İlmâ'*, 68-69.

¹²¹⁹ Ahmed b. Hanbel, XIII, 256-257 (7872).

أَنَّ ve عَنْ sîgalarını kullandığı görülürken, mevkûf ya da maktû rivayet naklederken أَنَّ ve عَنْ sîgalarını daha fazla kullandığı göze çarpmaktadır. Ancak burada belirtilmesi gerekir ki Sâlim b. Abdullah'ın bazı hadisleri mu'an'an (örneğin عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ / عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ / عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) veya müenen (أَبَا) (أَبَا) olarak rivayet etmesi bu rivayetleri muteber yollarla almadığı anlamına gelmemektedir.¹²²⁰ Nitekim bu sîgaların, tedlis yapmadığı bilinen ve aralarında likâ mümkün olan ravîler için semâa delalet ettiği ve dolayısıyla ittisâle işaret ettiği cumhurca kabul edildiğinden bunda herhangi bir sakınca görülmemiştir.¹²²¹

Sâlim b. Abdullah'ın semâının tartışmalı olduğu söylenen¹²²² Zeyd b. el-Hattâb (ö. 12/633), Ebû Lübâbe (ö. 35-40?), Ebû Rafî' (ö. 40/660?), Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Saîd b. el-Müseyyeb'den (ö. 94/713) aldığı hadislerde kullandığı sîgalara bakıldığında bazen عَنْ ve أَنَّ sîgalarını, bazen de semâa delaleti kati olan قَالَ/قَالَتْ sîgalarını kullandığı görülmektedir. Likânın olup olmadığı ile alakalı herhangi bir bilgi bulunmayan ancak vefat tarihleri itibariyle görüşmeleri mümkün olmayan Hz. Ömer (ö. 23/644), Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53) gibi kişilerden naklederken sıklıkla عَنْ ve أَنَّ sîgalarını kullanmasına rağmen, Sâlim'in doğduğu tarihlerde vefat ettiği bilinen, dolayısıyla Sâlim'le görüşme ihtimali mümkün olmayan Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652-53) aktardığı iki rivayeti de “قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ” diyerek doğrudan semâa delalet eden bir sîgayla naklettiği görülmektedir. Ancak bilindiği gibi, “bana/لي” ya da “bize/لنا” gibi bir kayıt konulmadan kullanılan “فُلَانٌ/Falan şöyle dedi” benzeri ifadeler, ancak bunları kullanan ravinin söz konusu hoca ile likâ bilindiğinde semâ'a hamledilebilir.¹²²³ Dolayısıyla Sâlim'in, “قَالَ فُلَانٌ” sözünü sadece hocasından semâ ettiği rivayetlerde kullanmadığı, kendilerine likâ bulunmayan kişilerden naklettiğinde de bu ifadeyi kullandığı söylenebilir.

Sâlim b. Abdullah'ın, likâ olmadığı kişiler için benzer ifadeleri kullanması, hicrî ilk asırda hadis tahammül sîgalarının kullanımının henüz yerleşmemiş olmasıyla açıklanabilir. Nitekim yukarıda da görüldüğü gibi, kendisinden semâ kat'i olan babasından naklederken pek çok kez عَنْ ve أَنَّ sîgalarını kullanmakta beis görmemiştir. Ancak şu da belirtilmelidir ki, أَخْبَرَنِي، حَدَّثَنِي gibi lafızları ancak kendilerinden semâ kat'i olan İbn Ömer, Ebû Hüreyre ve Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi şahıslardan naklederken kullanmış, likânın tartışmalı olduğu isimlerden aldıklarında bu ifadeleri kullanarak işitmediği şeyi işitmiş zannettirecek şekilde rivayet etmemiştir.

¹²²⁰ Bazı muhaddisler عَنْ ve أَنَّ sîgalarıyla nakledilen hadisleri, başka bir yolla muttasıl olduğu ortaya çıkıncaya kadar mürsel ve munkatî türünden saymaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 61-67; Irâkî, *et-Takyîd*, s. 83-84; Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 123.

¹²²¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 61-62; Süyûtî, *Tedrib*, I, 244.

¹²²² Mizzî, *Tehzîb*, X, 146-152; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîb*, V, 187; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 438.

¹²²³ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 136; Irâkî, *et-Takyîd*, s. 167; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs* II, 169.

B. ANLAM AÇISINDAN HADİS RİVÂYETİ

1. Hadis/Sünneti Öğrenirken Dikkati

Sâlim b. Abdullah'ın hadis öğrenme metodunda dikkati çeken bir husus, ilme olan merakını soru sorma yoluyla göstermesidir. O, ibadetler başta olmak üzere pek çok konuda babasının her hareketini dikkatlice takip etmiş, sebebini anlayamadığı fiillerin gerekçesini sorarak bunların maksatlarını öğrenmeye çalışmıştır.

Aslında Sâlim'in soru-cevap yöntemiyle hadis tahammülünün hem babası hem de dedesi tarafından uygulanan bir metot olduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Ömer, fiillerinin maksatlarını anlayabilmek amacıyla Hz. Peygamber'e pek çok soru yönelttiği gibi¹²²⁴ İbn Ömer de babasına anlayamadığı meselelerde sorular yöneltmiş, böylece kendisinin şahit olmadığı olaylar hakkındaki hükümleri bu sorular vasıtasıyla öğrenmiştir.¹²²⁵ Bunun yanı sıra İbn Ömer, babası ile birlikteyken ona yöneltilen soruları nakletmiş,¹²²⁶ aynı şekilde Sâlim de İbn Ömer'in yanındayken ona sorulan soruları hıfzederek bunların sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır.¹²²⁷ İbn Ömer'i en yakından tanıyanlardan biri olduğu için onun görüşlerini merak edenler de öğrenmek için Sâlim'e başvurmuşlardır.

Kaynaklarda Sâlim b. Abdullah ve babası arasında cereyan eden soru-cevap tarzı öğretime örnek olabilecek pek çok rivayet yer almaktadır. Örnek olarak Sâlim, İbn Ömer'e neden kuşluk namazı kılmadığını sormuş, o da “Hz. Peygamber'i hiç kuşluk namazı kılarken görmediği için kendisinin de kılmadığını” söylemişti.¹²²⁸

Görünüşe göre Sâlim b. Abdullah, babasının sadece ibadetlerinin değil, günlük hayattaki fiillerinin sebebini de merak ediyordu. Örneğin İbn Ömer ve Sâlim birlikte yolda yürürken bir kabre denk gelmişler, İbn Ömer'in kabre selam verdiğini gören Sâlim babasına bu davranışının sebebini sormuştu. İbn Ömer de oğluna “Hz. Peygamber'i kabirlere selam verirken gördüğü için böyle yaptığını” söylemişti.¹²²⁹

¹²²⁴ Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e yönelttiği sorulara örnek olarak bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 279; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 63; VI, 180; Ahmed b. Hanbel, I, 302 (165), 356 (235); Bezzâr, *el-Müsned*, I, 232.

¹²²⁵ İbn Ömer'in babası Hz. Ömer'e sorduğu sorulara örnek olarak bkz. Beyhakî, *es-Sünen*, I, 424; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XXXIII, 202; XXXV, 428.

¹²²⁶ Örnekler için bkz. *Muvatta'*, “Sıfatü'n-Nebî”, 30; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 443; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 350; IV, 65; Beyhakî, *es-Sünen*, IX, 433; Begavî, *Şerhu's-sünne*, XI, 244.

¹²²⁷ Örnekler için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 137; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 250; III, 551; Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 264; Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, III, 29; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 394; V, 30, 349; VI, 46.

¹²²⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 80.

¹²²⁹ Ebû Ya'lâ, *el-Mu'cem*, 103.

2. Rivayet Ettiği Hadisleri Yorumlaması

Sâlim b. Abdullah naklettiği rivayetler üzerinde tasarrufta bulunmayı sevmez, mümkün olduğunca kendi re'yini beyan etmeden gördüğü veya işittiğini olduğu gibi nakletmeye gayret ederdi. Ancak kaynaklarda geçen bazı rivayetler Sâlim'in sadece duyduğunu nakletmekle kalmadığını, bilakis hadisin doğru anlaşılması için açıklamalar yapan, yanlış anlaşılmalari düzelten ve gerektiğinde rivayeti ve rivayetin içerdiği hükmü yorumlamaktan kaçınmayan fakih yönünü de göstermektedir. Naklettiği tüm hadisler içerisinde ek bilgiler verdiği rivayetler az bir yekûn tutsa da fıkhu'l-hadise sağladığı yararlar bakımından oldukça büyük önem taşıdığı muhakkaktır.

Bu konuya örnek olarak; talebesi Leys b. Ebû Süleym (ö. 143-148/761-766) bir gün Sâlim b. Abdullah'ı üzerinde kuş resimleri olan bir yastığa yaslanırken görünce şaşırması ve “Bu, nehyedilen bir şey değil mi?” diye sormuştu. Sâlim “Hayır, nehyedilen şey dikilmiş putlardır. Zira ben babamdan Hz. Peygamber'in ‘Kim bir suret yaparsa ona azab edilir’ dediğini duydum.” cevabını vermişti.¹²³⁰ Muhtemelen Sâlim, Hz. Âişe'nin astığı resimli perdeden Hz. Peygamber'in rahatsız olması üzerine Hz. Âişe'nin bu perdeyi keserek yastık yaptığına dair nakledilen rivayeti biliyordu.¹²³¹ Bu nedenle yastık, minder gibi nesnelerdeki nakışla, tapınmak amacıyla yapılan suretin hükmünü ayırmış ve put maksatlı olmayan resimleri kullanmakta bir beis görmemişti.¹²³² Babası İbn Ömer aracılığıyla Hz. Peygamber'den naklettiği “Beş çeşit hayvan vardır ki onları Harem'de ve ihramda öldürene günah yoktur: (Bunlar) fare, akrep, karga, çaylak ve kuduz köpektir”¹²³³ ve “Yılanları ve iki çizgili ebteri öldürün. Çünkü onlar cenîni düşürür, gözü kaparlar”¹²³⁴ hadislerine rağmen Sâlim'i Mekke'de sivrisinek öldürürken gören Ubeydullah b. Ebû Ziyâd, ona bunun nedenini sormuş, Sâlim de “Yılanların ve akreplerin öldürülmesinin emredildiğini” söylemişti. Ubeydullah “O (sivrisinek) da mı düşmandır? diye sorunca Sâlim “O da düşmandır” yanıtını vermişti.¹²³⁵ Açıkça görülmektedir ki Sâlim'in babasından naklettiği bu iki rivayette de sivrisineğin öldürülmesi konusunda Hz. Peygamber'in bir hükmü yoktur. Ancak Sâlim'in “O da düşmandır” demesinden anlaşılmaktadır ki o, diğer rivayetlerdeki canlıların

¹²³⁰ Ahmed b. Hanbel, X, 404 (6326).

¹²³¹ Müslim, “Libâs”, 88; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VIII, 201.

¹²³² Rivayetin yer aldığı *el-Müsned*'in hadislerini fıkıh konularına göre sıraladığı zeylinde Sââtî, Müslim'de yer alan Hz. Âişe rivayetini delil göstererek, minder veya yastık gibi kendisinden istifade edilen nesneler üzerine hayvan resimleri naksetmenin haram olmadığını nakletmektedir. Bkz. Sââtî, *el-Fethu'r-rabbânî*, XVII, 277.

¹²³³ Humeydî, *el-Müsned*, I, 516; Müslim, “Hacc”, 72; Ebû Dâvud, “Menâsik”, 39.

¹²³⁴ Ahmed b. Hanbel, VIII, 159 (4557); Müslim, “Selâm”, 128; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, IX, 312.

¹²³⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 183.

zararlı oluşları sebebiyle öldürülmelerine cevaz veren Hz. Peygamber'in muradına uygun olarak, zararlı olan sivrisineklerin öldürülmelerinde de sakınca olmayacağını düşünmekteydi.

Bir keresinde öğrencisi Üsâme b. Zeyd el-Leysî (ö. 153/770), Sâlim b. Abdullah'a zekâtı kendisinin vermesinin mi yoksa yöneticilere vermenin mi daha doğru olacağını sormuştu. Sâlim ona "kendin ver" deyince Üsâme "Ama İbn Ömer zekâtın yöneticilere verilmesi gerektiğini söylememiş miydi?" diye sordu.¹²³⁶ Sâlim "Evet öyle demişti. Ancak ben zekâtın yöneticilere verilmesini gerekli görmüyorum" cevabını verdi.¹²³⁷ Babasının aksi yönde fetva vermesine rağmen Sâlim'in bu şekilde görüş bildirmesi, zamanın değişmesiyle hükümlerin değişebileceğini kabul ettiğinin göstergesidir. Zira İbn Ömer'le birlikte Ebû Hüreyre, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahâbîlerden de zekâtların yöneticilere verilmesi gerektiğiyle ilgili rivayetler aktarılmaktadır.¹²³⁸ Ancak görünen odur ki Sâlim, bilhassa Emevî yönetiminin hilâfete gelmesiyle siyasi otorite ve zekât arasındaki bağlantının zayıfladığı kanaâtindedir. Nitekim bir zaman sonra İbn Ömer'in de bu fikrinden döndüğü ve "ibadetlerini hakkıyla yerine getirmedikleri için" zekâtın idarecilere verilmesini artık uygun bulmadığını söylediğine dair rivayetler mevcuttur.¹²³⁹

Zikredilen örneklerle rağmen belirtilmelidir ki, Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği tüm rivayetler içerisinde bu şekilde yorumladığı rivayetler az bir yekûn tutmaktadır. Dolayısıyla, bu örneklerden yola çıkarak Sâlim'in bu metodu sistematik olarak uyguladığını söylemek mümkün değilse de rivayetlerin illetlerini göz önüne alarak, gerektiğinde yorumlamaktan çekinmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sâlim b. Abdullah'ın, kendisinden nakleden rivayetleri düzelttiği de görülmektedir. Örneğin Nâfi', İbn Ömer'den aile hayatı ile ilgili mevkûf bir rivayet nakletmiş, bu rivayet Sâlim'e sorulduğunda "(Nâfi') yanıldı, hata etti" diyerek rivayetin doğruluğunu aktarmıştır.¹²⁴⁰ Gerçekten de Nâfi'in İbn Ömer'den naklettiği bu rivayet yanlış anlaşılmış, Nâfi' de kendisinin yanlış anlaşıldığını beyân ederek konuyu teferruatlı olarak anlatmıştır.¹²⁴¹

¹²³⁶ İbn Ömer'in, zekâtın idarecilere verilmesi gerektiği hakkındaki rivayeti için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 386.

¹²³⁷ Şâfiî, *el-Müsned*, s. 94; Beyhakî, *es-Sünen*, IV, 194.

¹²³⁸ Kavak, "Klasik Fıkıh Literatüründe Zekât-Devlet İlişkisi, Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları" (Tartışmalı İlmi Toplantı), 65-87.

¹²³⁹ Bkz. Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, IV, 185.

¹²⁴⁰ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XV, 427; *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 42;

¹²⁴¹ Bahsedilen olayda Nâfi', İbn Ömer'in "Kadınlara arkalarından yaklaşmakta bir beis olmadığını" söylediğini nakletmekteyse de aslında İbn Ömer, "Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde onlara dilediğiniz gibi varın" (Bakara 2/223) âyetinin sebep-i nüzûlünü haber vermektedir. Bkz. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 190; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XV, 423; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XVIII, 116; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, VI, 141-142.

Bir keresinde de Zührî, Sâlim'e ziraat arazilerinin kiraya verilmesi meselesini sormuş, Sâlim de altın ya da gümüş karşılığında arazilerin kiraya verilebileceğini söylemişti. Olayın devamında Zührî tekrar "Peki Râfî' b. Hadîc'ten bu konuda rivayet edilen hadis hakkında görüşün nedir?"¹²⁴² diye sormuş, Sâlim de "Râfî' (kastedilmeyen manalara götüren) pek çok rivayette bulundu (أَكْثَرُ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ عَلَى نَفْسِهِ). Eğer benim bir ziraat arazim olsaydı, onu mutlaka kiraya verirdim."¹²⁴³ demiştir. Rivayetin farklı eserlerde yer alan başka tarîklerinde de "Râfî'nin çoğunlukla Hz. Peygamber'den (s.a.v) nehiy rivayet ettiğini ve bunu kabul etmediklerini (أَنَّهُ نَهَى عَنْهُ، فَلَا تُقْبَلُ مِنْهُ)" söylediği de görülmektedir.¹²⁴⁴ Muhtemelen Sâlim burda Râfî' b. Hadîc'in, ziraat arazilerinin "mahsulün bir kısmı karşılığında" ya da "altın ve gümüş karşılığında" kiralanması meselelerinin arasını ayırmadığını kastetmektedir.¹²⁴⁵ İlkinin Hz. Peygamber tarafından nehyedildiği bilinmekle birlikte altın ve gümüş karşılığında tarım arazilerinin kiraya verilmesi uygulamasının Hz. Peygamber zamanında var olduğu ve Hz. Peygamber'in buna izin verdiği bilinmektedir.¹²⁴⁶ Nitekim Sâlim'in babası İbn Ömer de tarlalarını kiraya verirdi. Râfî' b. Hadîc'in bu hadisini duyunca bilmediği bir sünnet olabileceği düşüncesiyle tarlalarını kiraya vermekten vazgeçmişti. Ancak Râfî' b. Hadîc'in rivayetinin istisnâi bir durumu belirttiği ve tarlaları kiraya vermekte bir beis olmadığı diğer sahâbilerin rivayetlerinden de anlaşılmaktadır.¹²⁴⁷

C. DEĞERLENDİRME

Hicrî ilk asırda hadisler, henüz düzenli bir rivayet sisteminden yoksundu. Çoğu sahâbî, Hz. Peygamber'den işittiği hadisleri hayatın olağan akışı içerisinde gerçekleşen olaylar üzerine, ihtiyaç duyuldukça nakletmeyi tercih ediyordu. Sahâbenin birbirine duyduğu güven sebebiyle isnad sormaya gerek görülüyor, bu sebeple isnadsız rivayetler herhangi bir sorun teşkil etmiyordu. Ancak yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler hadis rivayetini de etkilemiş, isnad kullanımı yaygınlaşmaya başlamış, hicrî ilk asrın sonuna doğru hadislerin tedvin edilmeye başlanmasıyla hadis rivayet sistemi de oluşmaya başlamıştı. Bu geçiş sürecinde ihtiyaç üzerine gerçekleşen hadis rivayeti yerini sistemli hadis halkalarına bırakmış, raviler artık tek bir hoca ile yetinmeyip dönemin öne çıkan âlimlerinden hadis dinlemek için

¹²⁴² Râfî' b. Hadîc, Sâlim b. Abdullah'ın caiz gördüğü ziraat arazilerini kiraya verme meselesinde Hz. Peygamber'in bunu yasakladığına dair rivayet nakletmiştir. Rivayet için bkz. *Muvatta'*, "Kirâu'l-arz", 3; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 378; Ahmed b. Hanbel, XXVIII, 519 (17287); Buhârî, "Megâzi", 12; Ebû Dâvud, "Buyû'", 32; Nesâî, "Müzâraa", 2; *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 407.

¹²⁴³ *Muvatta'*, "Kirâu'l-arz", 3; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 378; Buhârî, "Megâzi", 12; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 217.

¹²⁴⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 93.

¹²⁴⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XVII, 114.

¹²⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 491; İbn Mâce, "Ruhûn", 8; Ebû Dâvud, "Buyû'", 31; Nesâî, "Müzâraa", 2.

¹²⁴⁷ Uraler, *Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti*, 309. Nitekim Zeyd b. Sâbit ve İbn Abbas'tan, Hz. Peygamber'in tarlaları kiraya vermeyi yasaklamadığını açıklayan ve bu hadisin sebab-i vürûdunu aktaran rivayetler nakledilmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, XXXV, 464 (21588); Ebû Dâvud, "Buyû'", 31; Nesâî, "Müzâraa", 2.

bu halkalara katılmaya başlamıştı. Bunun yanı sıra hadis usûlünün konuları arasında sayılabilecek kâideler belirlenmeye başlanmış, sebab-i vürûd, edâ sîgalarının kullanımı gibi konulara daha fazla dikkat edilir olmuştur.

Bu geçiş sürecinin öne çıkan bir âlimi olarak Sâlim b. Abdullah'ın hadis rivayet metodunun da döneminin bu özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Nitekim hadis eserlerinde yer alan rivayetleri incelendiğinde, döneminin çoğu ravisi gibi sîga kullanımı ve hadisleri isnadlı rivayet etme gibi konularda sonraki dönem ravilerine göre daha mütesahhil davrandığı söylenebilir. Ancak burada şu da eklenmelidir ki, rivayet ettiği hadisleri büyük oranda babasından almış olması, muhtemelen Sâlim'in isnadı bir zorunluluk olarak görmemesine neden olmuştur. Zira Sâlim'in aktardığı mürsel ya da munkatî' rivayetlerin büyük çoğunluğunun babası vasıtasıyla alınmış (muttasıl) tariklerinin de bulunması, bu tezi doğrular niteliktedir. Bu da bize, Sâlim b. Abdullah'ın muttasıl olarak elde ettiği rivayetlerin isnadlarını zikretmeye bazen gerek görmediğini, bilhassa sorulan bir soruya cevap vermesi gerektiğinde isnadı zikretmeden doğrudan rivayetin içerdiği hükmü nakletmekte bir beis görmediğini işaret etmektedir.

Sâlim b. Abdullah'ın hadisleri rivayet ederken kullandığı metotlar belirlenirken dikkati çeken bir diğer husus, babası İbn Ömer gibi fazla hadis nakletmekten kaçınmasıdır. Nitekim sorulan bir soru üzerine cevap vermek, bir konu hakkında fetva vermek yahut gördüğü bir yanlış düzeltmek gibi maksatlarla naklettiği hadisler, naklettiği tüm rivayetler içerisinde epey bir yekûn tutmaktadır. Ancak bu durumun, Mescid-i Nebevî'de kurduğu hadis halkasından önceki genel tavrı olduğu söylenebilir. Zira Sâlim'in bu mecliste bazen hadis naklettiği bazen de herhangi bir mesele için çözüm isteyenlere fetva verdiği bilinmektedir.

Sâlim b. Abdullah'ın önündeki en güzel örnek olan babası İbn Ömer'le sürekli birarada bulunması ve bunun sonucunda onun her hareketini gözlemlemiş olması, onun döneminin diğer ravilerinden ayıran bazı özelliklere sahip olmasını sağlamıştır. Nitekim o, ibadetler başta olmak üzere babasının fiillerini dikkatlice takip etmiş, sebebini anlayamadığı durumları babasına sorarak, aslında bu hareketin kaynağının Hz. Peygamber mi yoksa şahsî bir ictihad mı olduğunu belirlemeye çalışmıştır. Bu durumun arkasında Sâlim b. Abdullah'ın sünnet anlayışının bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü o, her ne kadar sahâbî kavli ve uygulamasını bir delil olarak kabul etmişse de Hz. Peygamber'in sünnetiyle bir tutmamıştır. Bu sebeple, babasından gördüğü uygulamaları olduğu gibi taklit etmeyip, bunların Hz. Peygamber'in yaptığı bir amel olup olmadığını sorgulamıştır.

Dönemin rivayet metodu açısından Sâlim b. Abdullah'ı öne çıkaran belki de en önemli özellik, Hz. Peygamber'in fiilî sünnetlerini aktardıktan sonra, sahâbenin bu sünnetleri uygulayışını da aktarmaya gayret etmesidir. Nitekim pek çok kez, babası aracılığı ile Hz. Peygamber'in herhangi bir fiilini aktardıktan sonra "İbn Ömer de böyle yapardı." diyerek babasının sünnete ittibâsını delillendirmiştir.

Bu metodu çoğunlukla babası için kullandığı görülmekle birlikte Hulefâ-i râşidîn ve Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit gibi fakih sahâbîler için de kullandığı, bu şekilde sahâbe nezdinde uygulanagelen yerleşik uygulamaları sonraki nesle aktardığı görülmektedir. Sâlim b. Abdullah'tan hadis nakleden pek çok öğrencisi de bu metodu takip etmiş, "İbn Ömer böyle yapardı, Sâlim de böyle yapardı" diyerek hem Sâlim'le babası arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çekmiş hem de sahâbe ve tâbiînin, Hz. Peygamber'in fiillerini aynı şekilde uygulamaya ve nakletmeye olan hassasiyetini vurgulamışlardır. Böylece Hz. Peygamber'in sünneti, onun her hareketini birebir uygulamaya çalışan İbn Ömer ve babasının her hareketini onun yaptığı şekilde uygulamaya çalışan Sâlim b. Abdullah yoluyla bir nevi fiilî olarak aktarılmıştır.

Dönemin önemli konusu olan, rivayetlerin mânâ ile nakledilmesinin câiz olup olmadığı hususuna gelince, Sâlim b. Abdullah'ın mânâ ile rivayete karşı çıktığına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, lafızların değiştirilmesine sıcak bakmayan babası gibi Sâlim'in de rivayet naklederken lafızları değiştirmemek için özel gayret sarfettiği anlaşılmaktadır. Nitekim aynı anlama gelen bazı kelimelerin değiştirilmesine bile rıza göstermeyip düzeltmiş, hatırlayamadığı yerleri belirtmekten de çekinmemiştir. Ayrıca bazı rivayetlerde geçen "Ben böyle duydum" ya da "İbn Ömer bu şekilde duymuş" benzeri ifadeleri de onun bu hassasiyetine işaret etmektedir. Ancak bu durum, Sâlim b. Abdullah'ın sadece duyduğunu nakletmekle yetinen, "lafızcı" bir ravi olduğu anlamına gelmemelidir. Zira örnekleri fazla olmamakla birlikte kendisinden, naklettiği rivayeti yorumladığına, hatta naklettiği bazı rivayetlerin içeriğine muhalif davrandığına dair bilgiler aktarılmaktadır. Bu durum hem hadis öğrenmeye olan merakını hem de rivayetin maksadını bilen ve gerektiğinde rivayetin içerdiği hükmü kendi re'yiyle yorumlamaktan kaçınmayan yönünü de göstermektedir.

Bunun yanı sıra Sâlim b. Abdullah'ın hadis naklederken, varsa rivayetin arkaplanını yani sosyal ya da tarihsel bağlamını da nakletmeye gayret göstererek, hadislerin doğru anlaşılmasını sağlamaya çalıştığı görülmektedir. O, böyle yaparak bazen muğlak rivayetleri vuzûha kavuşturma, bazen de yanlış anlaşılan rivayetleri düzeltme amacı taşımaktaydı. Ancak Sâlim'in bu minvaldeki rivayetleri incelendiğinde çoğunluğunun babası tarafından zikredilen sebab-i vürûdların aktarımı olduğu, sahâbe veya tâbiînin bir hadisi nakletme sebebi olarak tarif edilebilecek olan "sebeb-i irâd" ile alakalı rivayetlerin ise daha az bir yer tuttuğu görülecektir. Ancak yine de Sâlim b. Abdullah'ın, hadisleri naklederken bağlamları ile birlikte naklederek anlaşılmasına gayret gösterdiğini örneklendirmeleri açısından önemlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SÂLİM B. ABDULLAH'IN FIKHİNDA HADİS/SÜNNETİN YERİ

I. FIKİH İLMİNDEKİ YERİ

A. FIKHÎ YAKLAŞIMI VE FETVA ÜSLÛBU

Sâlim b. Abdullah kendi döneminde hem idarecilerin hem de halkın kendisine fetva için başvurduğu fakihlerden biriydi. Mescitte oluşturduğu ilim halkasında gerek Medine halkının gerekse şehir dışından gelenlerin sorularını cevaplamaya çalışırdı. Kendisine bilmediği bir konuda soru sorulunca bilmediğini açıkça beyan etmekten çekinmez,¹²⁴⁸ hatta kendisine gelen bir meseleyi daha iyi bileceğini düşündüğü âlimlere yönlendirirdi. Nitekim kendisine gelen sorular üzerine bazı kişileri Sâid b. el-Müseyyeb'e ve Nâfi'ye gönderdiği bilinmektedir.¹²⁴⁹

Sâlim b. Abdullah, kendisine herhangi bir konuda soru sorulduğu zaman öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'de ya da sünnette bununla ilgili bir hüküm olup olmadığına bakar, eğer yoksa sahâbenin benzer bir durumda ne yaptığını naklederdi. Örneğin bir gün kendisine mübâreze¹²⁵⁰ hakkında sorulmuştu. Sâlim kısa süre durakladıktan sonra “*Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar hâlinde çarpışanları sever*”¹²⁵¹ âyetini okumuştur.¹²⁵² Yine talebelerinden Hâlid b. Dînâr “selem borcuna karşılık rehin alınması” meselesini sorduğunda Sâlim, “*Şayet yolculuk hâlinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler (yeterlidir)*”¹²⁵³ meâlindeki âyeti okumuştur.¹²⁵⁴ Hacamat yapmaya karşılık ücret alınmasının doğru olup olmadığı kendisine sorulunca “*De ki: Bana vahyedilende yasaklanmış şeyler dışında bir şey bulamıyorum...*”¹²⁵⁵ mealindeki âyeti okumuş, yani ücret almakta bir beis olmadığını işaret etmişti.¹²⁵⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de hükmü yer almayan meseleleri çözmek noktasında Hz. Peygamber'in sünneti onun için ilk sıradaydı. Nitekim tüm hadis eserlerinde Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen rivayetlerin dağılımına bakıldığında çok büyük bir oranı Hz. Peygamber'den nakledilen merfû haberlerin aldığı görülecektir. Sâlim bu nakilleri çoğu kez bir sahâbî vasıtasıyla, yani muttasıl olarak yaparken, bazen de isnaddaki ravileri atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'in bir hadisini zikreder veya

¹²⁴⁸ İbn Abdilber, *Câmiu beyâni 'l-ilm*, I, 777.

¹²⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 97; Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 469; Ebû Zür'a, *Târîh*, s. 404; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 452; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, LXI, 430.

¹²⁵⁰ Mübâreze: “Düşmanla teke tek dövüşmek üzere muhârebe meydanına çıkmak” anlamındadır.

¹²⁵¹ Saff 61/4.

¹²⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 220.

¹²⁵³ Bakara 2/283.

¹²⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 272.

¹²⁵⁵ En'âm 6/145.

¹²⁵⁶ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 354.

uygulamasını örnek gösterirdi. Örneğin bir kadının halası ile aynı nikâh altında olup olmayacağı sorulduğunda Sâlim, Hz. Peygamber'in bunu yasakladığını söylemiş, yani rivayeti kimden aldığını atlayarak meseleyi doğrudan Hz. Peygamber'in kavline atfetmişti.¹²⁵⁷

Sâlim b. Abdullah'ın fetvalarındaki mesnetlerden biri de Hulefâ-i râşidînin fetvalarıdır. Dört eşi bulunup eşlerinden birini boşayan, sonra da tekrar onunla evlemek isteyen kişinin iddet beklemesinin gerekli olup olmadığını soran kişiye Osman b. Affân'ın fetvasını örnek göstermiş,¹²⁵⁸ cenazenin önünde yürünmesi meselesinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın da cenazenin önünde yürüdüklerini söylemişti.¹²⁵⁹ Bu noktada değinilmesi gereken nokta Sâlim'in halîfeler içerisinde özellikle dedesi Ömer b. el-Hattâb'ın söz ve uygulamalarına verdiği değerdir. Kaynaklarda pek çok yerde Sâlim'in karşılaştığı meselelerde doğrudan dedesine atıf yaptığı görülmektedir. Örneğin ihramlıyken yılanların öldürülmesi meselesinde bu konunun Hz. Ömer'e de sorulduğunu ve onun öldürmeye cevaz verdiğini aktarmıştır.¹²⁶⁰ Bir adam Sâlim'e efendisinin izni olmadan nikahlanan köle hakkında soru sormuş, Sâlim de Ömer b. el-Hattâb'ın böyle bir nikahı haram gördüğünü söylemiştir.¹²⁶¹ Ayrıca bazı fetvalarında sadece Hz. Ömer'i değil Ömer ailesi diyerek yetiştirdiği ortamı da kaynak gösterdiği görülmektedir. Nitekim bir kadınla hayızlı iken birlikte olmanın hükmü kendisine sorulduğunda Sâlim "Biz Ömer ailesi olarak hayızlı kadınlarımıza yaklaşmayız" diye cevap vermiştir.¹²⁶² Başka bir rivayette Umâre b. Zâdân, Sâlim'e arefe günü oruç tutulup tutulamayacağını sormuş, Sâlim de cevap olarak ne Ömer'in ne de Ömer ailesinden kimsenin böyle bir oruç tuttuğunu söylemiştir.¹²⁶³

Ömer b. el-Hattâb'ın söz ve uygulamalarına verdiği öneme rağmen aynı konuda Hz. Peygamber'den geldiğini duyduğu bir rivayet karşısında Hz. Ömer'in görüşünü bırakıp Hz. Peygamber'in uygulamasını takip ettiği de görülmektedir. Sâlim naklettiği bir rivayette önce "Hz. Ömer'in Kâbe'yi ziyaret etmeden önce ve cemreyi taşıladıktan sonra koku sürünmeyi yasakladığını" nakletmiş, ancak hemen peşinden Hz. Âişe'nin "Ben, Rasûlullah'a (s.a.v) Kâbe'yi tavaf etmeden ve ihrama girmeden önce koku sürdüm" hadisini nakletmiştir. Bu iki rivayeti naklettikten sonra da "Rasûlullah'ın (s.a.v) sünneti uyulmaya daha layıktır" diyerek öğrendiği bu yeni bilgi karşısında Hz.

¹²⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 526.

¹²⁵⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 216.

¹²⁵⁹ Ebû Dâvud, *Cenâiz*, 49; Tahâvî, *Şerhu meâni 'l-âsâr*, I, 480.

¹²⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 350.

¹²⁶¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 241-242; Efendisinin izni olmadan nikahlanan kölenin nikahının batıl olduğu hakkında Hz. Peygamber'in hadisleri için bkz. Ebû Dâvud, "Nikâh", 17; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 206; *Ma'rifetü's-sünen*, X, 60.

¹²⁶² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 531; Dârimî, "Tahâret", 107.

¹²⁶³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 196.

Ömer'in görüşünden vazgeçmiştir.¹²⁶⁴ Aslında bu usûlü de babasından öğrenmiştir. Nitekim Hz. Ömer'in temettu' haccını yasaklamasına rağmen İbn Ömer, temettu' haccına Kur'ân ve sünnet yoluyla ruhsat verildiği şeklinde fetva verince, "Baban temettu'yu yasakladığı halde ona nasıl muhalefet ediyorsun?" denilerek eleştirilmişti. İbn Ömer de "Rasûlullah'ın (s.a.v) sünneti mi yoksa Ömer'in sünneti mi takip edilmeye daha layıktır?" şeklinde cevap vererek kaynak sıralamasını beyan etmiştir.¹²⁶⁵ Sâlim de Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayet öğrendiğinde, büyük bir âlim olan dedesinin görüşünden vazgeçip Hz. Peygamber'in sünnetini öncelemişti.

Sâlim b. Abdullah, babasından sadece rivayetleri değil rivayet metodunu ve fetva verme usûlünü de öğrenmiştir. Bu sebeple Sâlim b. Abdullah'ın fetvaları içerisinde babasının fetvaları bir hayli yer kaplamaktadır. Örneğin Ömer b. Abdülazîz, Zührî'ye "kaçak köle hırsızlık yaparsa eli kesilir mi?" diye sormuş, Zührî de bu konuda bilgisi olmadığını söyleyip durumu Sâlim b. Abdullah'a sormuştu. Sâlim de babası İbn Ömer'in kaçan ve hırsızlık yapan kölesinin elini kesme hükmü verdiğini söylemişti.¹²⁶⁶ Sâlim, babası İbn Ömer'in dışında diğer fakih sahâbîlerin söz ve uygulamalarını bilmektedir. Talebesi Hakem b. Ebân, Sâlim'e "bir kadınla zina ettikten sonra onunla evlenen kişinin durumunu" sormuştu. Sâlim, bu sorunun daha önce Abdullah b. Mes'ûd'a da sorulduğunu, onun da "*Kullarının tevbesini kabul eden ve günahları bağışlayan O'dur*"¹²⁶⁷ mealindeki âyetle karşılık verdiğini söylemişti.¹²⁶⁸

Sâlim b. Abdullah, Kur'ân ve sünnette bulunmayan, yeni ortaya çıkan meseleler için zaman zaman kıyas metodunu kullanmıştır. Örneğin bir keresinde Zührî, Sâlim'e "Yolculukta öğle ve ikindi namazlarının cem edilip edilemeyeceğini" sormuştu. Sâlim de bunda bir beis olmadığını, zira Arafat'ta insanların namazları birlikte kıldığını söylemiş, böylece Arafat'ta yapılan cem'i yolculuktaki namazlara kıyas etmişti.¹²⁶⁹ Öğrencisi Hâlid b. Dînar, meytenin (dinî usullere göre kesilmemeiş ölü hayvanın) derisinin satışının caiz olup olmadığını sorduğunda Sâlim, meytenin derisini satmakla etini yemeyi kıyas etmiş ve ikisinin de caiz olmadığını söylemişti.¹²⁷⁰ Yine nakledilen bir rivayete göre Ubeydullah b. Ebû Ziyâd (ö. 150/767), Sâlim'i Mekke'de (ihramlı iken) sivrisineği öldürürken görünce şaşırması ve "Sivrisineği öldürüyor musun?" diye sormuştu. Sâlim b. Abdullah da yılanların ve akreplerin

¹²⁶⁴ Şâfiî, *el-Müsned*, 155; İbn Hazm, *el-İhkâm*, VI, 145; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 221.

¹²⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, IX, 510 (5700); Beyhakî, *es-Sünen*, V, 30.

¹²⁶⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 240; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 479.

¹²⁶⁷ Şûrâ 42/25.

¹²⁶⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 205; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 336.

¹²⁶⁹ *Muvatta'*, "Kasru's-Salât", 6; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 550; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 235.

¹²⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 300.

öldürülmesinin emredildiğini söylemişti.¹²⁷¹ Sâlim, sivrisineklerin de yılan ve akrepler gibi insanlara zarar veren canlılar olması hasebiyle kıyas yapmıştır.

Sâlim b. Abdullah'ın fetva verirken çoğu kez hangi kaynağa dayandığını belirtmesinin yanı sıra bazı durumlarda icthadlarının kaynağını zikretmediği de görülmektedir. Örneğin yukarıda geçen “sivrisineğin öldürülmesi” meselesinde Sâlim, Ubeydullah b. Ebû Ziyâd'a yılanların ve akreplerin öldürülmesinin “emredildiğini” söylemiştir ancak bunun bir hadis olduğunu söylememiştir. Bir keresinde öğrencisi Dâvud b. Kays, Sâlim'e cariyenin ne kadar iddet beklemesi gerektiğini sormuştu. Sâlim “iki hayız müddeti kadar” olduğunu söylemiş, ancak bu fetvasının neye dayandığını söylememiştir.¹²⁷² Aslında bu konuda İbn Ömer'den naklettiği mevkûf bir rivayete dayanmaktaydı ancak bunu zikretmemiştir.¹²⁷³ Bir keresinde de Sâlim'e kaybolan devenin hükmü sorulmuş, o da Hz. Peygamber'in “*Kaybolan deveyi kendi hâline bırak! Onun bol su alan karnı, sağlam ayakları var. Sahibini buluncaya kadar ağaç yapraklarından yer ve susuzluğunu giderir.*”¹²⁷⁴ hadisini zikretmiş, ancak bunun Hz. Peygamber'e ait bir kavil olduğunu söylememiştir.¹²⁷⁵

Sâlim b. Abdullah meselelere yaklaşırken zarurî halleri dikkate alarak, dinin kolaylık ilkesine uygun olmasına özen göstermiştir. Örneğin kocası öldüğü için iddet bekleyen kadının, gözünün rahatsızlanmasından endişe etmesi durumunda sürme sürebileceğini ve içerisinde koku olan bir ilacı kullanabileceğini söylemiştir.¹²⁷⁶ Bir adam Sâlim'e “seferde oruç tutmanın hükmünü” sormuş, Sâlim de “Eğer oruç tutarsanız sizin için bunun karşılığı bir ecir vardır, tutmazsanız da zaten bu size verilmiş ruhsattır.”¹²⁷⁷ diyerek dinin kolaylık ilkesini beyan etmiştir.

Sâlim b. Abdullah, kendisine yöneltilen sorulara bazı durumlarda uygulamalı olarak cevap vermiştir. Mesela kendisine teyemmüm hakkında sorulmuş, o da ellerini toprağa vurarak önce yüzünü sonra da tekrar vurarak dirseklerine kadar kollarını mesh etmiştir.¹²⁷⁸

Sâlim b. Abdullah'ın fetva tashihine örnek de vardır. Ebû Süfyân b. Cebr b. Atîk, Ramazan günü susuzluk sebebiyle orucunu tamamlayamayacak olan bir kimsenin durumunun ne olacağını İkrime b.

¹²⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 183.

¹²⁷² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 222; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 146.

¹²⁷³ Dârekutnî, *es-Sünen*, V, 69.

¹²⁷⁴ Buhârî, “İlm”, 28; “Lukata”, 2; Müslim, “Lukata”, 1; Ebû Dâvud, “Lukata”, 1; Bezzâr, *Müsneid*, XV, 363.

¹²⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 416.

¹²⁷⁶ *Muvatta'*, “Talâk”, 107; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IX, 311.

¹²⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 280; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 468.

¹²⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 146; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VIII, 416.

Ammâr'a sormuş, o da otuz fakiri birer müd¹²⁷⁹ buğdayla ekmek yapıp, yanına yağla birlikte katık ederek doyurması gerektiğini söylemiştir. Daha sonra Ebû Süfyân, İkrime'nin dediğini Sâlim b. Abdullah'a da sormuş, Sâlim de "İkrime'nin söylediği ne kötü şeydir. Otuz fakiri birer müd doyurması gerekir ancak buğdayı ekmek hâline getirmek, yanına yağla birlikte katık etmek yoktur (sadece buğday vermesi yeterlidir, bunları yapmasına gerek yoktur)" diyerek İkrime'nin fetvasını eleştirmiştir.¹²⁸⁰

B. FUKAHÂ-İ SEB'A'DAN SAYILMASI

"Fukahâ-i seb'a", tâbîînün erken döneminde Medine'de yaşayan çok sayıdaki fakihten öne çıkan yedi kişi için¹²⁸¹ kullanılan bir terimdir. "Fukahâ-i seb'a" teriminin ortaya çıkış tarihi ile alakalı çeşitli iddialar mevcutsa da genel itibariyle h. II. asırdan itibaren bu terimin kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir.¹²⁸² Onlar için bu ifadenin kullanılmasının sebebi, sahâbeden sonra kendilerine fetvanın sorulması ve bununla tanınmalarıdır.¹²⁸³ Hiç şüphesiz Medine'de fetva faaliyetleri sadece bu yedi şahsa ait değildi. Ancak sahâbeden sonra fetva verme işinin büyük oranda onların üstlenmesi¹²⁸⁴ onların "fukahâ-i seb'a" olarak öne çıkmalarının nedeni olarak görülebilir.

Sözü geçen bu yedi fakihin kim olduğu konusuna gelince, isimler üzerinde ihtilaflar bulunmakla birlikte, genel itibariyle altı kişi üzerinde ittifak vardır. İtiraz edilmeyen bu altı fakihin isimleri ise; Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 98/716), Hârice b. Zeyd (ö. 100/718-19), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725) ve Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 107/725)'dir. Yedinci fakihin kim olduğu hususunda Ebû Bekir b. Abdurrahman (ö. 94/713), Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/713) ve Sâlim b. Abdullah b. Ömer olmak üzere üç farklı ismin

¹²⁷⁹ Müd: "Öne uzatılarak birleştirilen iki avucun aldığı tahıl miktarı" anlamına gelmektedir. Çoğunlukla tahıl ürünlerinin ölçülmesinde kullanılan eski bir ölçü birimidir. Bkz. Kallek, "Müd", *DİA*, XXXI, 455-457.

¹²⁸⁰ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 389.

¹²⁸¹ Her ne kadar Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf ve Sâlim b. Abdullah'ın haricinde Kabîsa b. Züeyb (ö. 86/705) ve Ebân b. Osman'ı (ö. 105/723) da dâhil ederek bu sayıyı ona çıkardığı görülmekteyse de (Bkz. İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 109; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VI, 153; XXIX, 301; XLIX, 171) onun bu düşüncesinin fazla kabul görmediği anlaşılmaktadır. Başka bir rivayette Medine'nin önde gelen fakihleri olarak Sâlim'in kardeşleri Hamza, Zeyd, Ubeydullah ve Bilal b. Abdullah b. Ömer'in isimlerinin de zikredildiği on iki fakih ismi verilmektedir. Bkz. Hâkim, *Ma'rife*, 206.

¹²⁸² Fukahâ-i seb'a teriminin ilk kez İbn Sa'd'ın (ö. 230) *et-Tabakât*'ında kullanıldığını söyleyen *DİA* maddesi yazarı Cengiz Kallek'e karşın bu konuda bir makale kaleme alan Recep Özdemir, zikredilen terimin ilk defa İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385) *el-Fihrist* adlı eserinde geçtiğini iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kallek, "Fukahâ-i Seb'a", *DİA*, XIII, 214; Özdemir, "İslâm Hukuk Tarihinde Fukahâ-i Seb'a ve Usûldeki Yöntemleri", *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 199-215). Diğer yandan Josept Schacht, ilgili terimin ilk kez Tahâvî'nin (ö. 321) *Şerhu meâni'l-âsâr* ve Ebu'l-Ferec el-İsfehânî'nin (ö. 356) *el-Eğânî* adlı eserlerinde bulunduğunu, dolayısıyla hicrî ilk asırlarda bilinmeyen bu terimin sonradan uydurulduğunu iddia etmektedir. Schacht, *The Origins*, 243-246.

¹²⁸³ İbn Hallikan, *Vefeyât*, I, 282-283.

¹²⁸⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 374.

zikredildiği görülmektedir. Ebu'z-Zinâd'a (ö. 130/748) göre yedinci fakih Ebû Bekir b. Abdurrahman,¹²⁸⁵ Hâkim en-Nisâbûrî'ye (ö. 405/1014) göre Ebû Seleme b. Abdurrahman'dır.¹²⁸⁶ Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797), Makrizî (ö. 845/1442), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Süyûtî'ye (ö. 911/1505) göre Sâlim b. Abdullah fukahâ-i seb'anın yedincisidir.¹²⁸⁷ Ancak kaynaklarda fukahâ-i seb'a konusunda genel bir araştırma yapıldığında Ebû Bekir b. Abdurrahman isminin Ebû Seleme veya Sâlim b. Abdullah'a nazaran daha fazla rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Bu durumun muhtemel sebepleri olarak, kavramın izlerine en erken Ebu'z-Zinâd'a nispetle rastlanılması ve Ebu'z-Zinâd'ın zikredilen fakihlere yetişip onlardan ders almış olması sebebiyle sonraki dönemlerde onun görüşünün daha fazla kabul görmesi olabilir.¹²⁸⁸

Tâbiîn döneminin bu yedi fakihi, sahâbenin çoğunun henüz hayatta olduğu bir dönemde ve sahâbenin çoğunlukla bulunduğu Medine'de bulunmaları sayesinde, Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve İbn Ömer (ö. 73/692) gibi Medine ilim geleneğinin oluşumunu etkileyen önemli sahâbîlerden ilim alma imkânına kavuşmuşlardır. Fukahâ-i seb'a, Hz. Peygamber'in sünnetinin yanı sıra sahâbî kavli ve Medine ameli gibi kendi zamanlarına kadar gelen birikime vâkıf olmuş ve bunları fetvalarında kullanmışlardır. Bu fakihler, düzenledikleri ilim halkalarında sadece kendilerinden önceki birikimi nakletmekle yetinmeyip, sahip oldukları bu ilmî mirası kendi katkılarıyla geliştirerek günlük meselelere çözümler sunmuş, böylece tâbiîn döneminde Medine'deki fikhî faaliyetlerin yürütülmesine öncülük etmişlerdir.¹²⁸⁹ Meselelerin çözümü için birbirlerine danışmışlar, kendilerine bilmedikleri bir konu hakkında sorulduğunda daha iyi bildiğini düşündükleri bir diğer fakihe yönlendirmişlerdir. Örneğin Kâsım b. Muhammed kendisine danışan bir kişiyi Sâlim b. Abdullah'a göndermiştir.¹²⁹⁰

Hakkında nass bulunmayan konularda ictihad ederken re'y kullanmak yerine hadis ve esere başvurmayı yeğleyen, farazî problemler hakkında görüş beyan etmekten kaçınan fukahâ-i seb'anın bu metodu,¹²⁹¹ Hicaz ekolünün önde gelen temsilcileri olarak görülmelerini ve İslâm hukuk metodolojisine amel-i ehl-i Medine kavramının girmesine zemin hazırlamalarını sağlamıştı.¹²⁹²

¹²⁸⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 305, 408; Nevevî, *Takrîb*, 95; Süyûtî, *Tedrib*, II, 699; Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 74.

¹²⁸⁶ Hâkim, *Ma'rife*, 206; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 305, Irâkî, *et-Takyîd*, 325.

¹²⁸⁷ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 352-353, 471; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XX, 57; Şirâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 61; Mizzî, *Tehzîb*, X, 150; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, 305; Makrizî, *İmtâu'l-esmâ*, IV, 293; İbn Hacer, *Nüzhe*, 136, 236; *Takrîb*, 226; Süyûtî, *Tedrib*, II, 699; *Tabakâtü'l-huffâz*, 40.

¹²⁸⁸ Demirci, "Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri", 45.

¹²⁸⁹ Kallek, "Fukahâ-i Seb'a", *DİA*, XIII, 214; Demirci, "Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri", 50, 298.

¹²⁹⁰ Mizzî, *Tehzîb*, IX, 128; Aynı şekilde Sâlim'le Kâsım da bilmedikleri bir mesele sorulduğunda "Bunu Saîd b. el-Müseyyeb'e sorunuz" diyerek Saîd'e yönlendirmiştir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 97.

¹²⁹¹ Özdemir, "İslâm Hukuk Tarihinde Fukahâ-i Seb'a ve Usûldeki Yöntemleri", 199-215.

¹²⁹² Bkz. Kallek, "Fukahâ-i Seb'a", *DİA*, XIII, 214.

Zikredilen yedi fakihten bazıları verdiği fetvalarla temâyüz ederken bazıları da hadis ve âsâr bilgiyle öne çıkmıştır. Aslında hicrî ilk iki asırda ilimler arasında keskin bir ayırım yapmak çok mümkün değildi. Bu nedenle Sâlim b. Abdullah'ın da aralarında bulunduğu tâbiîn nesli döneminde fakih olmak aynı zamanda hadis bilgisine de sahip olmayı gerektiriyordu. Örneğin Saîd b. el-Müseyyeb fıkıh bilgisi ve hemen her konuda cesaretle fetva veriş sebebiyle en fakih (أَفْقَهُ أَهْلُ الْمَدِينَةِ / أَفْقَهُهُمْ) görülürken, Urve b. Zübeyr hadis bilgisi ve naklettiği hadis sayısının fazla oluşu sebebiyle daha ziyade hadis rivayetinde öne çıkıyordu. Sâlim b. Abdullah'ın ise bilhassa namaz ve hac konularındaki rivayetlerinin fazlalığı ile temâyüz ettiği görülmektedir.

Sâlim b. Abdullah, fukahâ-i seb'a içerisinde en fazla teyzesinin oğlu Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725) ile anılmaktadır. Kaynaklarda Sâlim b. Abdullah'ın görüşleri nakledilirken ikisinin isminin birlikte zikredildiği pek çok örnek mevcuttur. İkisinin hadislerinin neredeyse aynı olduğunu ifade eden rivayetler de bu gerçeği teyit etmektedir.¹²⁹³ Sâlim b. Abdullah'ın Kâsım b. Muhammed'le birlikte Mescid-i Nebevî'de devam ettirdikleri ilim halkası da vardır.¹²⁹⁴ Kendilerinden önce, “efendimiz” olarak nitelendirdikleri ve onun verdiği fetva üzerine söz söylemeye gerek görmedikleri Saîd b. el-Müseyyeb'in fetva meclisini, Saîd'in vefatından sonra Kâsım ve Sâlim devam ettirmişlerdir.¹²⁹⁵ Bu durum ikisi arasındaki bilgi paylaşımını da etkilemiş, her ikisi de birbirlerinden rivayet nakletmişlerdir.

Sâlim'in rivayet aldığı kişiler içerisinde fukahâ-i seb'anın en meşhuru olarak değerlendirilen Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713) de bulunmaktadır. Bununla birlikte kaynaklarda pek çok kez Sâlim b. Abdullah'la Saîd b. el-Müseyyeb'in ismi birlikte anılmakta, bunların çoğunda da her ikisinin birbirini destekleyen fetvalar verdiği görülmektedir.¹²⁹⁶ Zira yukarıda da belirtildiği gibi Sâlim hem yaş hem de ilim bakımından kendisinden önde gördüğü Saîd b. el-Müseyyeb bir konuda fetva verdiğinde o konuda tekrar söz söylemeye gerek duymuyordu. Nitekim fukahâ-i seb'anın bazı konularda ihtilaf ettiği bildirilmekle birlikte çoğu meselede görüş birliğinde bulundukları da bilinmektedir.¹²⁹⁷

Bazı kaynaklarda Sâlim b. Abdullah'ın, fukahâ-i seb'anın bir diğer üyesi Hârice b. Zeyd b. Sâbit'ten (ö. 100/718-19) rivayet naklettiği söylenmişse de¹²⁹⁸ hadis eserleri çerçevesinde yapılan

¹²⁹³ Yahyâ b. Maîn, *Târîh*, III, 208; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 118; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 56; Mizzî, *Tehzîb*, X, 152; Zehebî, *Siyer*, IV, 462; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 437.

¹²⁹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 144.

¹²⁹⁵ Şirâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, 58.

¹²⁹⁶ *Muvatta'*, “Hacc”, 73; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 91; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 225; IV, 152; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, IV, 115; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 378; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 31; Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 329.

¹²⁹⁷ Fukahâ-i seb'anın ittifak ve ihtilaf ettiği konular hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demirci, “Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri”, 200-221.

¹²⁹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XV, 389; Mizzî, *Tehzîb*, VIII, 9.

araştırmada onların birbirlerinden doğrudan naklettiği bir rivayete ulaşılammıştır. Buna rağmen ikisinin isminin, bilhassa tâbiînden gelen maktû rivayetleri eserlerine alan Musannef türü eserler başta olmak üzere pek çok hadis eserinde birlikte anıldığı da görülmektedir.¹²⁹⁹ Örneğin Mâlik'in *Muvatta* 'nda bildirdiğine göre dönemin halifesi Velîd b. Abdülmelik (ö. 96/715), Sâlim b. Abdullah ve Hârice b. Zeyd'e "Cemreyi taşılayıp traş olduktan sonra farz olan tavaftan önce koku sürünebilir mi?" diye sormuş, Sâlim koku sürünmenin yasak olduğunu söylerken Hârice bunda bir sakınca bulunmadığını söylemiştir.¹³⁰⁰ Bu rivayette aynı mesele hakkında farklı görüşler bildirmelerinin aksine diğer pek çok konuda ikisinin benzer fetvalar verdiklerine dair örnekler de bulunmaktadır.¹³⁰¹ Hemen hemen aynı yıllarda yaşayan Medine'nin iki önemli fakihinin buna benzer pek çok fikhî konuda birlikte fetva vermesi şaşırtıcı bir durum değildir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi her ikisi de Ömer b. Abdülazîz'in fikhî meselelerde danışmak amacıyla belirlediği kurulun üyeleridir.

Sâlim b. Abdullah'ın, fukahâ-i seb'a içerisinde Saîd b. el-Müseyyeb ve Kâsım b. Muhammed'den sonra en çok görüş birliğinde bulunduğu fakihlerden biri de Süleyman b. Yesâr'dır (ö. 107/725). Kaynaklarda bilhassa evlilik hayatı, nikâh ve talâk gibi muâmelât konularında Sâlim b. Abdullah ve Süleyman b. Yesâr'ın ittifak ettikleri örnekler bolca mevcuttur.¹³⁰² Buna ek olarak Sâlim'in icthadlarının nakledildiği pek çok rivayette Sâlim b. Abdullah'ın adının Saîd b. el-Müseyyeb, Kâsım b. Muhammed ve Süleyman b. Yesâr'la birlikte yer aldığı görülmektedir.¹³⁰³ Bu durum, hadis alınan kişiler ve icthad ederken kullandıkları metotlar gibi konularda benzer olduklarını işaret etmektedir.

Sâlim'in, kız kardeşi Sevde'yle evli olan yakın arkadaşı Urve b. Zübeyr'le bazı konularda aynı görüşte olduğu bildirilirken, ihtilaf ettikleri pek çok meselenin de kaynaklarda yer aldığı görülmektedir. Örneğin hırsızlık yapan kölenin elinin kesilmesi, ihramlı iken koku sürünme, arazinin kiraya verilmesi konularında ittifak hâlinde oldukları görülürken; ateşte pişen yemeğin yenmesinin abdesti gerektirip gerektirmeyeceği, bulug çağına ermeyen çocukların şahitliğinin geçerli olup olmadığı, seferde oruç tutma meselesi ve îlânın boşanmayı gerektirip gerektirmediği gibi konularda ihtilaf etmişlerdir.¹³⁰⁴ Hatta

¹²⁹⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 62; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 118; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 215; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 232; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 378; Begavî, *Şerhu's-sünne*, X, 31.

¹³⁰⁰ *Muvatta* ' , "Hacc", 1182; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 232.

¹³⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 118; IV, 152; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 215; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 378.

¹³⁰² *Muvatta* ' , "Nikâh", 7; "Talâk", 57, 73, 107; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 331; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 225, 407; IV, 152; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 188, 348, 683; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, X, 185; XI, 183; Begavî, *Şerhu's-sünne*, II, 126; IX, 31, 309, 311.

¹³⁰³ *Muvatta* ' , "Hacc", 73; "Nikâh", 7; "Talâk", 57; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 225; Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İtikâd*, I, 36; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 188, 348; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IX, 31, 199.

¹³⁰⁴ Bkz. Demirci, "Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri", 200-222.

bir keresinde Ömer b. Abdülazîz sefere çıkan kişinin Ramazan orucunu tutup tutmayacağını sormak üzere Sâlim b. Abdullah ve Urve b. Zübeyr'i yanına çağırdığında Sâlim, babası İbn Ömer'in görüşünü aktardığını söylerken Urve de Hz. Âişe'nin görüşüyle amel ettiğini söylemişti. Bu nedenle ikisinin de sesleri yükselince Ömer b. Abdülazîz "Allah'ım mağfiret et, kolaylıkta oruç tutuyorum, zorlukta tutmuyorum." diyerek kendi görüşünü ifade etmiştir.¹³⁰⁵ Bu örnek aynı zamanda, bir konu üzerinde ihtilaf edildiğinde üzerlerinde etkisi daha büyük olan sahâbîlerin taraflarında yer aldıklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Kaynaklarda yer alan bilgilerden, Sâlim b. Abdullah'ın fukahâ-i seb'a içerisinde nispeten daha az etkileşimde bulunduğu anlaşılan isimlerden biri Ebû Bekir b. Abdurrahman'dır (ö. 94/713). Özellikle talâk konusunda Sâlim ve Ebû Bekir'den ortak nakledilen birkaç rivayet dışında¹³⁰⁶ isimlerinin birlikte anıldığı rivayet sayısı, diğer fakihlere nazaran daha azdır. Ahmed b. Hanbel'in *Fezâilu's-sahâbe*'sinde Ebû Bekir'in Sâlim'den naklettiği görülen bir rivayet dışında birbirlerinden herhangi bir nakline de rastlanmamıştır. *Âsım b. Ömer an Ebû Bekir b. Abdurrahman an Sâlim b. Abdullah an ebîhi an Resûlullah* senediyle aktarılan ve Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in faziletlerini anlatan rivayet¹³⁰⁷ bu senedle başka bir kaynaktan bulunamamış olup, rivayet hadis kitaplarında *Âsım b. Ömer an Abdullah b. Dînâr an İbn Ömer* senediyle tanınmaktadır.¹³⁰⁸

Sâlim'in bazı meselelerde Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 94/713) ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 98/716) ile aynı doğrultuda fetva verdiklerini gösteren bazı rivayetler haricinde,¹³⁰⁹ onlarla ilişkisinin keyfiyetini ortaya koyacak herhangi bir bilgiye rastlanmadığı gibi, birbirlerinden rivayet naklettiklerine dair bir bilgi de bulunamamıştır.

¹³⁰⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 568.

¹³⁰⁶ Rivayetler için bkz. *Muvatta'*, "Talâk", 57; Buhârî, "Talâk", 9; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 683.

¹³⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, I, 351.

¹³⁰⁸ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 53; Tirmizî, "Menâkıb", 55; Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 303; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 324; Elbânî bu sened hakkında zayıf hükmü vermiştir. bkz. Tirmizî, "Menâkıb", 55. Bu rivayetin Sâlim kanalıyla aktarıldığı iki tarîk bulunmuştur. Birinci tarikte rivayeti Sâlim'den nakleden kişi Ebû Bekir b. Abdurrahman değil, Sâlim'in kardeşinin torunu Ebû Bekir b. Ömer b. Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'dır. (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 305; Rivayet *Abdullah b. Nâfi' an Âsım b. Ömer an Ebû Bekir b. Ömer b. Abdurrahman an Sâlim* senediyle gelmektedir ancak Abdullah b. Nâfi' münker hadisler naklettiği gerekçesiyle, Âsım b. Ömer ise hadis rivayetinde zayıf olduğu söylenerek cerhedildiği için rivayetin zayıf olduğu söylenmiştir. bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, II, 432). İkinci tarikte Sâlim'den nakleden kişi ise oğlu Ebû Bekir b. Sâlim'dir. (Bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 505). Âsım b. Ömer'in, Ebû Bekir b. Abdurrahman'dan hadis nakleden kişiler arasında olmayışı da hesaba katılacak olursa, Ebû Bekir b. Ömer b. Abdurrahman yerine sehven Ebû Bekir b. Abdurrahman yazılmış olması daha muhtemel görünmektedir. Dolayısıyla Ebû Bekir'in Sâlim'den herhangi bir rivayeti bulunmamaktadır.

¹³⁰⁹ Örnekler için bkz. Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 103, 204; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 292; V, 257; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 225; Buhârî, "Talâk", 9; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IX, 199.

C. FETVA HEYETİNDE YER ALMASI

Ömer b. Abdülazîz, Halife Velîd b. Abdülmelik, döneminde Medine valisi olarak atanınca (87/706), hem kendisine danışmanlık yapacak hem de fikhî konularda fetvalarına başvurabileceği bir kurul oluşturmak istemişti. O, bu amaçla içlerinde Sâlim b. Abdullah'ın da bulunduğu, fukahâ-i aşere¹³¹⁰ denilen ve Medine'nin önde gelen on fakihi¹³¹¹ ile fetva meclisini oluşturmuştur.¹³¹²

Ömer b. Abdülazîz'in bu on fakihe hangi konularda danıştığına dair bazı bilgiler mevcuttur. Örneğin Mescid-i Nebvî'nin genişletilmesi amacıyla Hz. Peygamber'in eşlerine ait odaların yıkılarak mescide katılması planlandığında vali Ömer b. Abdülazîz fukahâ-i aşere'yi toplayıp bu durum hakkında fikirlerini almıştı.¹³¹³ Ramazan ayında sefere çıkan kişinin oruç tutup tutmayacağını sormak amacıyla Urve ve Sâlim'e danışmıştır.¹³¹⁴

Ömer b. Abdülazîz'in, anne tarafından akrabası olan ve aynı zamanda kendisinden rivayet ettiği Sâlim b. Abdullah'ın hem hadis hem de fıkıh alanındaki yetkinliğine olan güveni, kaynaklarda bolca mevcut olan rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ömer b. Abdülazîz danışacağı konuda Hz. Peygamber'in bir hadisinin olup olmadığını, Sâlim b. Abdullah'ın dedesi Hz. Ömer'in ve babası Abdullah b. Ömer'in bir kavli veya fiili olup olmadığını sorardı.¹³¹⁵ Ayrıca çoğu meselede Sâlim'in icihadlarına da başvuruyordu.¹³¹⁶

¹³¹⁰ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîb*, IX, 36; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 74; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 23.

¹³¹¹ Bu on kişinin isimleri şunlardır: Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Ebû Bekir b. Abdurrahman (ö. 94/713), Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 98/716), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 100/718), Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö. 105/723), Sâlim b. Abdullah b. Ömer (ö. 106/724), Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725), Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725), Ebû Bekir b. Süleymân b. Ebû Hasme ve Abdullâh b. Âmir b. Rebîa (ö. 89/708).

¹³¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 9; Mizzî, *Tehzîb*, XXI, 439; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 71. Danışma heyetini oluşturduktan sonra Ömer b. Abdülazîz, bu heyetin üyelerine şöyle bir konuşma yapmıştı: "Muhakkak ki, ben sizi karşılığında sevap alacağınız bir iş için çağırdım. Bu konuda hakkın yardımcıları olunuz. Ben, sizin veya içinizden birinin görüşüne başvurmadan bir hüküm vermek istemiyorum. O halde görevlilerimden aşırı giden veya haksızlık yapan birini görürseniz Allah adına bunu bana bildiriniz." Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 257; Taberî, *Tarih*, VI, 427; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLV, 141.

¹³¹³ Taberî, *Tarih*, VI, 435-436; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 13-14; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 74;

¹³¹⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 568. Yine Ömer b. Abdülazîz'in, birini ağır bir şekilde döven kişiye verilecek cezayı sormak için Süleyman b. Yesâr'a (Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 25), ölü arazinin ihyâsı hakkında bilgi almak için Urve'ye danıştığı (Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV 247; Cessâs, *el-Fusûl*, III, 149; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXV, 74) kaynaklarda yer almaktadır.

¹³¹⁵ İbn Vehb, *el-Câmi*, 44; İbnü'l-A'rabî, *el-Mu'cem*, III, 971; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VI, 56; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLV, 174; LXIX, 97.

¹³¹⁶ Abdürrezzâk, *Musannef*, II, 568; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır*, 114; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 214; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LXXIII, 371; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 150; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, VI, 2996; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 198, 215.

D. FETVALARININ VE RİVÂYETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI: “NAMAZ” ÖRNEĞİ

Geniş hadis bilgisinin yanı sıra döneminin öne çıkan bir fakihî olarak Sâlim b. Abdullah'ın çeşitli meseleler karşısında verdiği fetvaların çoğunlukla nakle mi yoksa kendi ichtihadlarına mı dayandığını tespit edebilmek, hem Sâlim b. Abdullah'ın hem de dönemin re'y kullanımının daha iyi anlaşılabilmesi için elzemdir. Bu amaçla, gerek hadis gerekse fıkıh eserlerinde Sâlim b. Abdullah'tan nakledildiği görülen fetvalar biraraya toplanarak, muhtevalarına göre tasnif edilmiş, bu fetvaların bilhassa namaz ve hac konularında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Namaz konusundaki fetvalarının daha fazla olduğunun görülmesi sebebiyle, bu konunun örneklem olarak alınmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla, bu bölümde Sâlim b. Abdullah'ın namazla ilgili meselelere dair rivayetleri ve fetvaları karşılaştırılarak, bu fetvaların ne kadarının nakle ne kadarının icthâda dayalı olduğunun belirlenmesine çalışılacaktır.

Sâlim b. Abdullah'ın namazla ilgili meselelerdeki fetvalarını 10 başlık altında toplamak mümkündür;

1. Ezân ve kâmet hakkındaki hükümler
2. Tahâret ve istikbâl-i kible ile ilgili hükümler
3. Refu'l-yedeyn ve besmelenin cehrî okunması ile ilgili hükümler
4. Sünnet ve nafilâ namazlar hakkındaki hükümler
5. Namazda câiz olan ve olmayan şeyler hakkındaki hükümler
6. Sehiv ve tilâvet secdesi hakkındaki hükümler
7. Cemâatle namaz hakkındaki hükümler
8. Yolculukta namaz hakkındaki hükümler
9. Cuma namazı hakkındaki hükümler
10. Bayram namazı hakkındaki hükümler

1. Ezân ve Kâmet Hakkındaki Hükümler

Beş vakit namazdan önce ezan okunmasının vücûbu hakkında ulemanın icmâî olmakla birlikte, yolculuk sırasında ezan ve kâmetin okunmasının gerekli olup olmadığı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Abdullah b. Ömer'in yolculukta her namaz için kâmet getirdiği, ancak ezan okunmasını

gerekli görmediği ve “Ezan, imamı olan ve cemaat toplanan mescitlerde gerekir”¹³¹⁷ dediği aktarılmasına rağmen, fukahânın çoğunun görüşüne göre her namaz için ezan okunması sünnettir ve bu sünnet yolcu üzerinden de düşmez.¹³¹⁸ Yolculukta ezan okunmasını sünnet olarak görenlerin delili ise Mâlik b. Hüveyris’in naklettiği, yolculuğa çıkmak isteyen iki kişiye Hz. Peygamber’in “Buradan çıktığınızda (yolda vakti gelince) ezan okuyun sonra da kamet getirin, büyüğünüz de size imâm olsun” şeklindeki hadisi gösterilmektedir.¹³¹⁹ İbn Ömer’den bu konuda nakledilen rivayete rağmen, Sâlim b. Abdullah’ın bir yolculukta namaz vakti girince henüz bineğinin üzerindeyken ezan okumaya başlamasından¹³²⁰ Sâlim’in de yolculuklarda ezan okunmasını gerekli gördüğü anlaşılmaktadır.

2. Tahâret ve İstikbâl-i Kible İle İlgili Hükümler

Namazdan önce bedenin ve elbisenin temiz olmasının, namazın sıhhati için şart olduğu hususunda âlimler arasında ihtilaf yoktur. Ancak elbisesinde necâset bulunduğunu, namazı bitirdikten sonra farkedene kişinin namazı iade edip etmeyeceği hususunda iki farklı görüş bulunmaktadır. İbn Abbas ve İbn Ömer’e göre bu durumda olan kişi namazını iade etmezken, Tâvus b. Keysân ve Hammâd b. Ebû Süleyman gibi âlimler namazın tekrar kılınması gerektiğini söylemektedirler.¹³²¹ Hatta Sâlim’in dedesi Hz. Ömer’in de böyle bir durumda elbisesini yıkayarak namazını tekrar kıldığına dair rivayetler nakledilmektedir.¹³²² Sâlim’in bu konudaki görüşü ise namazın iade edilmeyeceği yönündedir.¹³²³ Bu fetvasının babasına dayandığı açıktır zira o, İbn Ömer’in “Namaz kılan bir kişi elbisesinde kan görse, namazdan dönerek onu yıkar ve namazın geri kalanını tamamlar” şeklindeki rivayetini nakletmiştir.¹³²⁴

Namazda kibleye yönelme konusunda da babası ile benzer yönde fetva verdiği görülmektedir. Kibleden başka bir yöne doğru yönelerek namaz kılan kişinin, daha sonradan kible yönünü öğrenmesiyle namazını iade edip etmeyeceği hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Hz. Ömer ve İbn Ömer, namazın iade edilmesinin gerekmediğini söylerken, Humeyd b. Abdurrahman, Tâvus b. Keysân, Hasan

¹³¹⁷ *Muvatta’*, “Salât”, 11. Rivayete şerhinde yer veren İbn Abdilber, İbn Ömer’den aktarılan bu rivayeti, yolculukta ezanın vacip olmadığına, isteyen yapıp isteyen terkedebileceğine delil olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 402.

¹³¹⁸ Bkz. Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, II, 51; Beyhakî, *es-Sünen*, I, 605-606; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 387; İbn Receb, *Fethu’l-bârî*, V, 366; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, V, 142;

¹³¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 197; Ahmed b. Hanbel, XXIV, 368 (15601); Buhârî, “Ezân”, 18; Nesâî, “Ezân”, 7; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, I, 206; Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, I, 354.

¹³²⁰ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 194; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 404.

¹³²¹ Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 357-359; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 344-345.

¹³²² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 347; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 345; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 285.

¹³²³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 357; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XXII, 241; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 49.

¹³²⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 359; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 127.

Basrî gibi bazı âlimler de tekrar kılınması gerektiği görüşündedirler.¹³²⁵ Sâlim b. Abdullah da namazın iadesinin gerekmediği görüşündedir.¹³²⁶ Muhtemelen o bu yönde fetva verirken babasının ve dedesinin yolunu takip etmiştir. Zira İbn Ömer'in bu konuda rivayet ettiği bir hadis bulunmaktadır.¹³²⁷

3. Refu'l-yedeyn ve Bismelenin Cehrî Okunması İle İlgili Hükümler

Namazla alakalı tartışmalı meselelerden biri refu'l-yedeyn yani rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılması konusudur.¹³²⁸ Sâlim b. Abdullah'ın İbn Ömer'den naklettiği pek çok rivayette Hz. Peygamber'in namaza başlarken (iftitâh tekbirinde), rükûa giderken ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırdığı ifade edilmektedir.¹³²⁹ Ayrıca Sâlim, babasının da namaz kılarken aynı şekilde ellerini kaldırdığını nakletmektedir.¹³³⁰ Bununla birlikte Berâ b. Âzib, Abdullah b. Mes'ûd gibi sahâbîlerden Hz. Peygamber'in sadece namaza başlarken ellerini kaldırdığı, bunun dışında namaz sırasında ellerini hiç kaldırmadığına dair rivayetlerin¹³³¹ yanı sıra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de iftitâh tekbiri dışında ellerini hiç kaldırmadıklarını ifade eden rivayetler de bulunmaktadır.¹³³² Bu konuda Sâlim b. Abdullah'ın da babası gibi yaptığı görülmektedir. Zira talebelerinden Hâlid b. Ebû Bekir ve İbn Ebî Zî'b'in aktardığına göre Sâlim, namaz kılarken ellerini omuz hizasına kadar kaldırmıştır.¹³³³

Namaz konusunda ihtilaflı bir diğer mesele, bismelenin sesli okunması meselesidir. Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in ve Hz. Osman'ın besmeleyi cehrî okumadığını ifade eden¹³³⁴ rivayetlerin aksine, Ebû Hüreyre ve İbn Abbas'tan "Hz. Peygamber'in besmeleyi sesli

¹³²⁵ Bkz. Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 26; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 343-345; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 294-296; Ahmed b. Hanbel, X, 86 (5826); Buhârî, "Vudû", 71; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 17-20.

¹³²⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 357.

¹³²⁷ Bu konuda Hz. Peygamber'den "Doğu ve batı arası kible sayılır" şeklinde bir hadis bulunmaktadır. (Bkz. Tirmizî, "Salât", 256; Dârekutnî, *Sünen*, II, 5; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 323; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 15). Ancak Hz. Peygamber'in bu hadisinin muhatabının Medine'de yaşayanlar olduğu, zira Medine'de yaşayanların Kâbe'nin kuzeyinde yer aldıkları ve bu sebeple onlar için kiblenin doğu ve batı yönleri arası olduğu aktarılmaktadır. Bu konuda İbn Ömer'in "Batıyı sağ tarafına, doğuyu da sol tarafına aldığında, bu ikisinin arası kible sayılır. Kibleyi bulmak istediğinde böyle yapabilirsin" şeklinde bir açıklaması da kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, II, 458; *et-Temhîd*, XVII, 59-62; İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, III, 60; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, 128.

¹³²⁸ Refu'l-yedeyn ile ilgili deliller ve tartışmalar için bkz. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 222-228; Güler, *Zâhirî Muhaddislerle Hanevî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, 80-94.

¹³²⁹ Ahmed b. Hanbel, IX, 101 (5081), 211 (5279); Buhârî, "Ezân", 83; Tirmizî, "Salât", 190; Nesâî, "İftitâh", 86; Ebû Ya'îlâ, *el-Müsne'd*, IX, 367, 415; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, I, 294; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, V, 197.

¹³³⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 67; Ahmed b. Hanbel, IX, 84 (5054).

¹³³¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 213; Ebû Dâvud, "Salât", 26 (752 nolu hadis); Tirmizî, "Salât", 191.

¹³³² *Muvatta'* (Şeybânî rivayeti), "Salât", s. 59 (hadis no:109); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 227; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 113; *Ma'rifetü's-sünen*, II, 421.

¹³³³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 212; Beyhakî, *Marifetü's-Sünen*, II, 416.

¹³³⁴ Ahmed b. Hanbel, XX, 219 (12845); XXI, 368 (13915); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 201, 203; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 436; *et-Tekassî limâ fi'l Muvatta'*, 46; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîlî'l-Muhtâr*, I, 50.

okuduğuna dair” rivayetler nakledilmektedir.¹³³⁵ İbn Ömer’in namazdayken besmeleyi cehrî okuduğunu ve “Hz. Peygamber de böyle okurdu” dediğini¹³³⁶ nakleden Sâlim de besmelenin cehrî okunması gerektiğini söylemiş¹³³⁷ ve namaz esnasında sesli kırâat yapmıştır.¹³³⁸ Halife Hişam (ya da vâli İbrahim b. Hişam’ın) Arafat’ta namaz kıldırırken cehrî kıraat yaptığını ve orada bulunan Sâlim b. Abdullah’ın buna itiraz etmediğini bildiren rivayetler de Sâlim’in cehrî kırâate cevâz verdiğini teyit etmektedir.¹³³⁹ Bu durum Sâlim’in, diğer rivayetler yerine babasının Hz. Peygamber’den naklettiği hadise uyduğu ve babasından gördüğü şekilde uygulamayı tercih ettiğini göstermektedir.

4. Sünnet ve Nafile Namazlar Hakkındaki Hükümler

Hükmü sünnetle sâbit olan vitr namazının yolculukta binek üzerinde kılınıp kılınamayacağı meselesi de ihtilaflı konulardan biridir. Urve b. Zübeyr, İbrahim en-Nehaî, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un “Vitrin de farz namazlar gibi binek üzerinde kılınamayacağını” söylemelerinin aksine Ata b. Ebû Rebâh, Hasan Basrî, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfi gibi âlimlerin buna cevâz verdiğini görülmektedir.¹³⁴⁰ Sâlim b. Abdullah’ın “Vitr namazının binek üzerinde kılınabileceği” yönünde fetva verdiğini görülmektedir.¹³⁴¹ Nitekim yakın talebesi Mûsâ b. Ukbe, Sâlim’le bir yolculuktayken geride kalınca Sâlim ona neden geride kaldığını sormuş, Mûsâ da “Vitr kılıyordum” diye cevap vermişti. Bunun üzerine Sâlim’in “Neden bineğinin üzerinde kılmadın ki?” şeklindeki sorusu, bunda bir beis görmediğine işaret etmektedir.¹³⁴² Sâlim’in binek üzerinde vitr kılmanın meşruiyetine dair fetvasının dayanağı ise babasının rivayet ettiği “Hz. Peygamber binek üzerinde vitr namazı kıldırır” hadisi ve babasının aynı şekildeki amelidir.¹³⁴³ Aynı durum gece namazının kaç rekât kılınacağı konusunda da geçerlidir. Zira Sâlim b. Abdullah’ın “Gece namazının ikişer rekât hâlinde (her iki rekâtte bir selam vererek) kılınması gerektiği” yönünde bir fetvası bulunmaktadır.¹³⁴⁴ Bu fetvasının kaynağı ise babasının Hz. Peygamber’den

¹³³⁵ Nesâî, “İftitâh”, 21; İbnü’l-Cârûd, *el-Müntekâ*, 56; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, I, 251, 342; Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, I, 199; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, V, 100, 104; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 72.

¹³³⁶ Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 70.

¹³³⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 319; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, II, 232.

¹³³⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 301.

¹³³⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 277; Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen*, VII, 287.

¹³⁴⁰ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, VII, 14; Sehârenfûrî, *Bezlû’l-mechûd*, V, 383-384.

¹³⁴¹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, VII, 14, 139.

¹³⁴² Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 98; VII, 308.

¹³⁴³ Buhârî, “Taksîrû’s-salât”, 9; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 39; Ebû Dâvud, “Salât”, 276; Nesâî, “Salât”, 23; İbnü’l-Cârûd, *el-Müntekâ*, 78; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, II, 147; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 363.

¹³⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 74; VII, 313.

naklettiği “Gece namazının ikişer rekât hâlinde kılınacağını”¹³⁴⁵ ifade eden hadistir. Sâlim, İbn Ömer’in de böyle yaptığını haber vermiştir.¹³⁴⁶ Dolayısıyla bu iki meselede de Hz. Peygamber’in emrettiği ve babasının da uyguladığı şekilde uygulamış ve bu yönde fetva vermiştir.

5. Namazda Câiz Olan ve Olmayan Şeyler Hakkındaki Hükümler

Ayakkabıyla ve elbisesinin üst düğmeleri açık bir şekilde namaz kılmak, namaz hususunda ulema arasında farklı görüşlerin serdedildiği iki meseledir. Ayakkabıyla namaz kılmanın hükmü konusunda, Hz. Peygamber’in ayakkabılarıyla namaz kıldığını bildiren rivayetlerin yanı sıra¹³⁴⁷ Hz. Ömer, Hz. Osman, Enes b. Mâlik, İbn Abbas gibi sahâbîlerin ve Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Kâsım b. Muhammed gibi tâbiînden bazılarının da ayakkabılarıyla namaz kıldığını dair rivayetler bulunmaktadır.¹³⁴⁸ Buna rağmen İbn Ömer’in namaz esnasında ayakkabılarını çıkarttığını ifade eden rivayetler de vardır.¹³⁴⁹ İbn Ömer’in ayakkabıyla namaz kılmaya cevâz vermemesinin sebebi muhtemelen ayakkabının temizliğinden emin olunamayışından dolayıdır. Nitekim İbn Ömer ve Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, Hz. Peygamber’in “Sizden biriniz mescide geldiği zaman ayakkabılarına baksın, eğer bir necâset görürse onu silsin, sonra onlarla namaz kılsın.” şeklindeki hadisinden hareketle, ayakkabının temiz olmaması hâlinde namazın tehlikeye düşeceği endişesiyle, namaz esnasında tedbiren ayakkabılarını çıkarıyorlardı.¹³⁵⁰ Sâlim b. Abdullah’ın, bu konuda Hz. Peygamber’in cevâzına uygun davrandığı görülmektedir. Zira yakın talebesi Ubeydullah b. Ömer, Sâlim ve Kâsım’ı ayakkabılarıyla namaz kılarken gördüğünü aktarmaktadır.¹³⁵¹ Neticede bu konuda Sâlim’in, Hz. Peygamber’den sâbit olduğu ve sahâbeyle tâbiînin çoğunluğunun uyguladığı şekilde uygulamaya gayret ettiği anlaşılmaktadır.

Elbisenin üst düğmeleri çözükle bir şekilde namaz kılmak hususunda ise, bazı âlimler düğmelerden görünen bölgenin avret olduğu, dolayısıyla bu şekilde namaz kılınırsa bu namazı iade etmenin gerekli olacağı görüşündedirler.¹³⁵² Onlar bu görüşlerinde Hz. Peygamber’in “Bir dikenle de

¹³⁴⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 28-29; Humeydî, *el-Müsneid*, I, 521; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 74, 88; VII, 312-313; Ahmed b. Hanbel, X, 311 (6169), 423 (6355); Buhârî, “Teşehhüd”, 10; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 146; İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 171; Nesâî, “Kıyâmu’l-leyl”, 26; Ebû Ya‘lâ, *el-Müsneid*, IX, 317.

¹³⁴⁶ Beyhakî, *es-Sünen*, III, 32.

¹³⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, XXV, 288 (15940); XXVI, 79 (16157); Dârimî, “Salât”, 103; Buhârî, “Salât”, 24; İbn Mâce, “İkâmetü’s-salât”, 66; Bezzâr, *el-Müsneid*, IX, 98; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VIII, 464.

¹³⁴⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 386; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 181.

¹³⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 181; Sââtî, *el-Fethu’r-rabbânî*, III, 108.

¹³⁵⁰ Bkz. Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, II, 152-153; Sââtî, *el-Fethu’r-rabbânî*, III, 108.

¹³⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 180.

¹³⁵² Bkz. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, II, 196.

olsa elbiseni düğmele” şeklindeki hadisi esas almaktadırlar.¹³⁵³ Ancak elbisenin üst düğmeleri çözükle bir şekilde namaz kılmanın caiz olduğunu söyleyenler, bu hadisin iki parça elbiseyle namaz kılmak hakkında vârid olduğunu, zira Hz. Peygamber’in de elbisesinin üst düğmeleri çözükle bir halde namaz kıldığını ifade eden rivayetler bulunduğunu söylemektedirler.¹³⁵⁴ Bazı talebelerinin Sâlim b. Abdullah’ı elbisesinin üst düğmeleri açık olduğu halde namaz kılarken gördüklerini naklettikleri rivayetler yer almaktadır.¹³⁵⁵ Sâlim’in bu uygulamasının sebebinin, Hz. Peygamber’in sünneti ve babasının da bunu devam ettirmesi olduğu açıktır. Zira Hz. Ömer ailesinin mevlâlarından Zeyd b. Eslem bir gün İbn Ömer’i gömleğinin düğmeleri açık bir şekilde namaz kılarken görmüş ve ona bu durumu sormuştu. İbn Ömer de Hz. Peygamber’i bu şekilde namaz kılarken gördüğünü söylemişti.¹³⁵⁶

6. Sehv ve Tilâvet Secdesi Hakkındaki Hükümler

Namazda kaç rekât kıldığı konusunda şüpheye düşen kişinin ne yapacağı hususunda Hz. Peygamber, “Sizden biri namazında şüphe eder de üç mü dört mü kıldığını bilemezse, şüpheyi bıraksın ve namazını tamamlasın, sonra selam versin, sonra iki secde yapsın” buyurmaktadır.¹³⁵⁷ Bu konuda Abdullah b. Ömer’den muhtelif rivayetler nakledilmektedir. Öyleki kendisine bu hususta soru soran kimseye “Hatırlayabildiği kadarıyla namazını tamamlamasını ve iki secde yapmasının yeterli olacağını” söylerken, “Bana gelince, namazda kaç rekât kıldığını unuttuğumda namazımı tekrar kılarım” şeklinde kendi uygulamasının farklı olduğunu belirtmiştir.¹³⁵⁸ İbn Ömer’in verdiği fetva ile kendi uygulaması arasındaki fark, ya kendisi namaz kılarken namazının eksik olduğuna dair zann-ı gâlib oluşmasından dolayı veya namazı iade etmenin zorunlu olmadığını ancak kendisinin tedbiren tekrar kıldığını ifade etmek üzere olmalıdır.¹³⁵⁹ Zira bu konuda yine İbn Ömer’den “Namazında şüpheye düşenin unuttuğu yerden namazını tamamlamasının, sonra da sehv secdesi yapmasının yeterli olacağı” ile alakalı çokça rivayet nakledilmektedir.¹³⁶⁰ Sâlim de bu konuda sünnete uygun fetva vermektedir. Nitekim Sâlim’in

¹³⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 304; Buhârî, “Salât”, 2; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, I, 381.

¹³⁵⁴ Bkz. İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, I, 382; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, VI, 375; İbn Receb, *Fethu’l-bârî*, II, 334-339.

¹³⁵⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 152; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 304; V, 165.

¹³⁵⁶ İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, I, 382; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XII, 268; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 340.

¹³⁵⁷ Bkz. Buhârî, “Salât”, 31; Müslim, “Salât”, 89; Ebû Dâvud, “Salât”, 195; Bezzâr, *el-Müsneid*, V, 11; Nesâî, “Sehv”, 25; Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, I, 515; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, X, 26-27.

¹³⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 385.

¹³⁵⁹ Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, III, 95; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, VII, 313; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, III, 137.

¹³⁶⁰ Muvatta’, “Salât”, 63; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 306; Ahmed b. Hanbel, VI, 89 (3602 nolu hadisin açıklaması); Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, I, 435; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 471; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 519; Bazı rivayetlerde İbn Ömer’in “Namaz esnasında kaç rekât kıldığını unutan kimsenin sadece kendisinde oluşan zann-ı galibe göre namazını tamamlamasının yeterli olacağı, sehv secdesinin gerekli olmayacağını” söylediği nakledilmektedir. Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 305.

“Namaz esnasında üç mü dört mü kıldığını bilemeyen kişi, şüpheyi bıraksın ve iki kere secde yapsın”¹³⁶¹ şeklinde bir ifadesi bulunmaktadır.

İmâmın yanılması ancak sehiv secdesi yapmaması durumunda ona uyan kişinin ne yapacağı konusunda Hz. Peygamber’den ya da sahâbeden doğrudan bir hüküm nakledilmemiştir. İbn Sîrîn, Katâde, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî böyle bir durumda imama uyan kişinin secde yapması gerektiğini söylemektedirler.¹³⁶² Bu yönde fetva verenlerin, Hz. Peygamber’in “İmâm, kendisine uyulmak içindir. Ona muhalefet etmeyin. O tekbir aldığında tekbir alın, o rükûya gittiğinde siz de gidin.”¹³⁶³ şeklindeki hadisini delil olarak gördükleri anlaşılmaktadır.¹³⁶⁴ Kâsım b. Muhammed, Ata, Hasan Basrî, İbrahim en-Nehaî, Hammâd b. Ebû Süleyman gibi çoğunluğun görüşü de bu yöndeyken,¹³⁶⁵ Sâlim b. Abdullah’tan nakledilen bir rivayete göre o, böyle bir durumda imâma uyan kişinin sehiv secdesi yapmasını zorunlu görmez. Nitekim Sâlim b. Abdullah imâmın arkasında namaz kılarken imâm yanılıp sehiv secdesi yapmamış, Sâlim de yapmamıştır.¹³⁶⁶

7. Cemâatle Namaz Hakkındaki Hükümler

Cemâatle namaz kılarken namazın ilk rekatına yetişemeyen kimsenin (mesbûk) namaza yetiştiği yerden devam etmesi gerektiği, Hz. Peygamber’in sünnetiyle sabittir.¹³⁶⁷ Ancak mesbûkun yetişemediği rekatları tamamlamak için imamın selam vermesini bekleyip beklemeyeceği hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Bu konuda Muğîre b. Şu’be’den aktarılan, “Hz. Peygamber’le birlikte bir namaza geç kaldıklarını, bu sebeple Abdurrahman b. Avf’ın imam olduğunu, Hz. Peygamber’in abdest alıp namaza yetiştiği yerden devam ettiğini, namaz bittikten sonra hiç beklemeden kalkıp kalan rekatları tamamladığını” ifade eden bir rivayet bulunmaktadır.¹³⁶⁸ Abdullah b. Mes’ûd, Ebû Saîd el-Hudrî gibi bazı sahâbîlerin de mesbûkun imama tâbi olduğunu, imam selam verdikten sonra kalkıp yetişemediği rekatları tek başına kılması gerektiğini söylemektedirler.¹³⁶⁹ Bazı tâbiîler ise mebûkun, imam selam verdikten sonra bir hata sebebiyle bir sehiv secdesi yapma ihtimaline karşılık bir müddet beklemesi

¹³⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 384.

¹³⁶² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 32-33.

¹³⁶³ Tayâlisî, *el-Müsneid*, III, 562; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 461; Ahmed b. Hanbel, XII, 50 (7144); Buhârî, “Salât”, 18; Müslim, “Salât”, 86; Ebû Ya’lâ, *el-Müsneid*, XI, 212; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 29.

¹³⁶⁴ Bkz. Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 219; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, X, 193; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 33.

¹³⁶⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 315-316.

¹³⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 394.

¹³⁶⁷ Hz. Peygamber “...Yetişebildiğiniz rekatları imamla kılın, yetişemediğinizi kendiniz tamamlayın...” buyurmuştur. Bkz. *Muvatta’*, “Salât”, 4; Ahmed b. Hanbel, XII, 167 (7230); Buhârî, “Ezân”, 20; Müslim, “Mesâcid”, 151.

¹³⁶⁸ Müslim, “Tahâret”, 81; Ebû Dâvud, “Tahâret”, 59; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, III, 8; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 496.

¹³⁶⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 225.

gerektiğine dair rivayetler aktarılmaktadır.¹³⁷⁰ Sâlim b. Abdullah’a göre mesbûk, namaz bittikten ve imam selam verdikten sonra, imamın yerinden kalkmasını veya bulunduğu yeri terketmesini beklemeden namazını tamamlar.¹³⁷¹ Nâfi’nin rivayetine göre de Abdullah b. Ömer ve Sâlim böyle yapmışlardır.¹³⁷² Sâlim, bu konuda babasından hadis nakletmese de onun uygulamasını görmüş ve aynı şekilde devam etmiştir.

Cemaatle namaz konusunda ihtilaflı meselelerden biri de evde farz namazını edâ eden bir kişinin, daha sonra cemaatle de kılındığını görürse tekrar kılmasının gerekip gerekmeyeceği meselesidir. Hz. Peygamber’den bu konuda “Bir kişi evinde yalnız başına namazını kılssa dahi, cemaat görünce ona uyması gerektiği” ile alakalı hadisler aktarılmaktadır.¹³⁷³ İbn Ömer’den ise bu konuda muhtelif iki görüş aktarılmaktadır. Nâfi’den aktarıldığına göre Abdullah b. Ömer’e evinde namaz kılıp sonra cemaate yetişen kişinin durumu sorulmuş, o da o kişinin namazı tekrar kılması gerektiğini söylemişti. Ancak yine Abdullah b. Ömer’in çarşıdan geçerken cemaatle kılınan namaza katılmadığı ve “Ben namazımı kıldım. Rasûlullah’ın ‘Bir namazı bir günde iki defa kılmayınız’ dediğini duydum” şeklindeki rivayeti ve bir başka rivayette kendisinin “Sabah veya akşam namazını kıldıktan sonra imama yetişen kişi o namazları tekrar kılmasın” dediği görülmektedir.¹³⁷⁴ İbn Ömer’in bunu özellikle sabah ve akşam namazları özelinde nehyetmesi, Hz. Peygamber’in sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar ve akşam namazından sonra güneş batıncaya kadar nafile namaz kılmayı yasaklamasından dolayı olmalıdır.¹³⁷⁵ Sâlim b. Abdullah’ın bu konudaki görüşünün ise babasının ilk fetvasına daha yakın olduğu görülmektedir. Zira Ubeydullah b. Ömer bir gün öğle namazını kılıp mescide gelmiş ve cemaati namaz kılarken bulmuştu. Ne yapması gerektiğini sorunca Sâlim ona “Sen de onlarla birlikte kıl” cevabını vermişti.¹³⁷⁶

8. Yolculukta Namaz Hakkındaki Hükümler

Seferde namazların birleştirilmesi hususunda Sâlim b. Abdullah’tan iki görüş nakledilmiştir. Bu görüşlerin ilki, sefer sırasında öğle ile ikindi namazının, akşam ile yatsı namazlarının takdîm ya da tehir

¹³⁷⁰ Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 225.

¹³⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 272.

¹³⁷² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 272.

¹³⁷³ Bkz. *Muvatta’*, “Salâtü’l-cemâa”, 8; Ahmed b. Hanbel, XXIX, 420 (17890); Nesâî, “İmâmet”, 54; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, XX, 293; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 283; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 371.

¹³⁷⁴ *Muvatta’*, “Salâtü’l-cemâa”, 8; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, III, 433; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 431; *Ma’rifetü’s-sünen*, III, 218; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, II, 30.

¹³⁷⁵ Bkz. Buhârî, “Mevâkıtu’s-salât”, 30; Nesâî, “Mevâkıtu”, 30; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, II, 254; Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, I, 304; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I, 494; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, III, 312.

¹³⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 77.

yoluyla cem edilebileceği yönündedir. İbn Abbas, Ata b. Ebû Rebâh, Mücâhid b. Cebr, Tâvus b. Keysân'ın görüşleri de böyledir.¹³⁷⁷ Sâlim'in bu görüşünü ifade eden rivayetlerin birinde, talebesi Ömer (ya da Amr) b. Katâde, Mekke'ye yolculuğu sırasında Sâlim b. Abdullah'la birlikteyken Sâlim'in eşlerine öğle ve ikindi namazlarını cem etmelerini söylediğini duymuştu.¹³⁷⁸ Bir diğer rivayette de Zührî, Sâlim'e "Yolculukta öğle ve ikindi namazlarının cem edilip edilmeyeceğini" sormuş, Sâlim de "Evet cem edilebilir, bunda bir sakınca yoktur. İnsanların Arafat'ta kıldıkları namazı görmedin mi?" diyerek, günlük hayattaki namazları Arafat'ta cem edilen namazlara kıyas etmişti.¹³⁷⁹ Bu görüşün dayandığı delil, Muâz b. Cebel'in "Tebük seferi sırasında Hz. Peygamber'in öğle ile ikindiye, akşam ile de yatsı namazlarını cem ettiğine" dair naklidir.¹³⁸⁰

Sâlim b. Abdullah'tan bu konuda nakledilen bir diğer görüş, "acelesi olmak" gibi bir özür haricinde yolculuklarda namazların cem edilemeyeceği yönündedir. Onun bu yöndeki fetvası ise kendisine "Yolculuklarda namazları cem edip etmediğini" soran bir kimseye "Kendisinin sadece acelesi olursa cem ettiğini" söylemesinden anlaşılmaktadır.¹³⁸¹ Bu görüşünün dayandığı delil ise babası aracılığı ile naklettiği "Hz. Peygamber'in yolculukta acelesi olduğunda namazları cem ettiği" şeklindeki rivayettir.¹³⁸² Aynı şekilde babasının yolculuk sırasında eşi Safiyye bint Ebû Ubeyd'in vefat edeceği haberini aldığı anda (acelesi olduğu için) namazları cem ettiğini de aktarmaktadır.¹³⁸³ Ayrıca Sâlim'in dedesi Hz. Ömer'in de "Namazları özürsüz cem etmenin büyük günahlardan olduğunu" söylediği nakledilmektedir.¹³⁸⁴ Zira anlaşıldığı kadarıyla Sâlim, yolculukta namazları cem edebilmeyi bir ruhsat olarak görmüş, dolayısıyla hem Hz. Peygamber'in hem de dedesi ve babasının uygulamalarını esas alarak herhangi bir özür olmaksızın yolculukta namazları cem etmeyi hoş görmemiştir.¹³⁸⁵

¹³⁷⁷ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, I, 263; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 196.

¹³⁷⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 550.

¹³⁷⁹ *Muvatta'*, "Kasru's-Salât", 6; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 550; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 235.

¹³⁸⁰ *Muvatta'*, "Kasru's-Salât", 2; Tayâlisî, *el-Müsned*, I, 463; Ahmed b. Hanbel, XXXVI, 338 (22012); Müslim, "Salâtü'l-müsafirîn", 53; Ebû Dâvud, "Salât", 273; Bezzâr, *el-Müsned*, VII, 85; Nesâî, "Mevâkıt", 40.

¹³⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 212.

¹³⁸² Şâfiî, *el-Müsned*, 26; Humeydî, *el-Müsned*, I, 515; Ahmed b. Hanbel, VIII, 142-143 (4542); Buhârî, "Taksîru's-salât", 13; Nesâî, "Mevâkıt", 44; Ebû Ya'îlâ, *el-Müsned*, IX, 368; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, II, 81.

¹³⁸³ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 162; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 227; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VII, 153; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, V, 357.

¹³⁸⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 535; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 212; İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, IV, 266; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, 128.

¹³⁸⁵ Bkz. el-Bellûşî, "el-İmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb ve fikhuhû", II, 17.

9. Cuma Namazı Hakkındaki Hükümler

Cuma namazına geç kalıp, imam selam vermeden önce yetişen kişinin namazının durumu âlimler arasında ihtilaflıdır. İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Enes b. Mâlik ve bazı tâbiîlerin yanı sıra İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre de cumaya yetişmiş sayılabilmek için en az bir rekâtını kılmak gerekirken, bir kısım Hanefilere göre bir rekât kılmak şart değildir, imam selam vermeden önce yetişmek cumayı kılmış olmak için yeterlidir.¹³⁸⁶ Sâlim b. Abdullah da bu konuda babası ile aynı fetvayı vermektedir. Sâlim'e göre de cuma namazına yetişmiş sayılabilmek için en az bir rekâtı imamla birlikte kılmak gerekir.¹³⁸⁷ Bunun dayanağı ise Sâlim'in İbn Ömer aracılığıyla Hz. Peygamber'den naklettiği "Kim cuma namazının bir rekâtına yetişirse, cumaya yetişmiş olur" şeklindeki rivayettir.¹³⁸⁸

Cuma namazıyla alakalı bir diğer ihtilaflı mesele, hutbe sırasında selam verip almanın caiz olup olmadığıdır. Hasan Basrî, İbrahim en-Nehaî, Süfyân es-Sevrî, Şa'bî, Zührî ve Şâfiî'nin kavl-u cedîdine göre hutbe sırasında verilen selamı almak caizdir.¹³⁸⁹ Zira bunun delili "Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile karşılık verin."¹³⁹⁰ şeklindeki âyeti kerîme ile Hz. Peygamber'in, "Selam almanın, Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarından biri" olduğunu ifade ettiği hadisidir.¹³⁹¹ Ancak İbn Ömer,¹³⁹² Tâvûs, İbn Sîrîn ve Ebû Hanîfe hutbe sırasında selam alınmasını ve verilmesini kerih görmektedir.¹³⁹³ Bu görüşte olanların dayandığı delil ise Hz. Peygamber'in "Cuma günü imam hutbe verirken arkadaşına 'sus' bile dersin boş davranışta bulunmuş olursun" şeklindeki hadisidir.¹³⁹⁴ Sâlim b. Abdullah'a göre ise hutbe sırasında selam almakta bir beis yoktur.¹³⁹⁵ Sâlim'in, söz konusu âyeti ve hadisi esas alarak, bu konuda babasından farklı fetva verdiği anlaşılmaktadır.

¹³⁸⁶ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 229; Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, I, 249; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, VII, 70; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, II, 23; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 231-236; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, V, 183-185.

¹³⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 462.

¹³⁸⁸ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 91; Nesâî, "Mevâkıt", 28; Rivayetin bazı tariklerinde ifade "Kim cuma namazının bir rekâtına yetişirse, onu tamamlasın (eksik kalan rekâtı imamdan sonra kendisi kılsın)" şeklindedir. Bkz. Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 260; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, III, 174; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 321; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 429.

¹³⁸⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 234; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 260; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 240.

¹³⁹⁰ Nisâ 4/86.

¹³⁹¹ Buhârî, "Cenâiz", 2; Müslim, "Selâm", 4; Ebû Dâvud, "Edeb", 97; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 315.

¹³⁹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 240.

¹³⁹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 455; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, II, 22-23; *et-Temhîd*, XIX, 29-38; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 134; II, 28-29.

¹³⁹⁴ Buhârî, "Cum'a", 34; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 285; İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, VIII, 274; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, III, 322.

¹³⁹⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 228; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 455; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 316.

10. Bayram Namazı Hakkındaki Hükümler

Bayram namazları hakkında ulema arasında ihtilaflı meselelerden biri bayram namazındaki tekbirlerin sayısıdır. Bayramlarda diğer namazlara göre daha fazla tekbir getirilmesi (zevâid tekbirleri) hususunda icmâ olmakla birlikte, bu tekbirlerin sayısı konusunda hem Hz. Peygamber'den hem de sahâbe ve tâbiünden muhtelif adetler nakledilmektedir.¹³⁹⁶ Şâfiîler ile sahâbe ve tâbiünün çoğuna göre bu tekbirlerin adedi on iki, İmam Mâlik'e göre beş ya da on bir, Hanefîlere göre her rekâtte üçer tane olmak üzere toplam altıdır.¹³⁹⁷ İbn Ömer'in Hz. Peygamber'in bayram namazında on iki tekbir aldığına dair rivayeti,¹³⁹⁸ İbn Ömer'in kendisinin de bayram namazını on iki tekbirle kıldırıldığı,¹³⁹⁹ Ebû Hüreyre, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Zeyd b. Sâbit gibi fakih sahâbîlerin de aynı görüşte olduklarına dair rivayetler¹⁴⁰⁰ dikkate alındığında on iki rakamının öne çıktığı söylenebilir. Ancak, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Ebû Mûsa el-Eş'arî, Huzeyfe b. Yemân ve Hz. Ömer'den "bayram namazlarında dokuz tekbir getirdiklerini" ifade eden rivayetler nakledilmekle birlikte,¹⁴⁰¹ yine Hz. Ömer'in on iki tekbir aldığına dair rivayetler de mevcuttur.¹⁴⁰²

Hakkında pek çok muhtelif görüş bulunan bu konuda Sâlim b. Abdullah'ın, babası ile aynı görüşte olduğu görülmektedir. Zira talebesi Muhammed b. Hilâl'in naklettiğine göre Sâlim ve kardeşi Ubeydullah b. Abdullah, bir Ramazan Bayramı günü dönemin Medine vâlisi Abdurrahman b. Dahhâk'a, "ilk rekâta yedi ikinci rekâta beş olmak üzere toplam on iki tekbir getirmesini" söylemişlerdi.¹⁴⁰³ Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Sâlim, pek çok farklı uygulamanın bulunduğu bu konuda Hz. Ömer'in ve İbn Ömer'in uygulamasını esas almıştır. Onların ise Hz. Peygamber'den gördükleri şekli tatbik ettikleri şüphesizdir.

Bayram namazlarıyla alakalı bir diğer mevzu, bayram namazından önce ve sonra nafile namaz kılınıp kılınamayacağıdır. İmam Şâfiî'ye göre imamın, bayram namazının hem öncesinde hem

¹³⁹⁶ Bu konuda Hz. Peygamber'den, sahâbe ve tâbiünden nakledilen farklı sayılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IV, 343-350; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 282-283; İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, VIII, 274.

¹³⁹⁷ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, II, 489; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, II, 397; el-Bâcî, *el-Müntekâ*, I, 317-321; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 38-40; Kâsânî, *el-Bedâ'i'u's-sanâ'i*, I, 277-278; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 282; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 86.

¹³⁹⁸ Bezzâr, *el-Müsne'd*, XII, 234; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IV, 344; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, II, 490;

¹³⁹⁹ Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IV, 344.

¹⁴⁰⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 270.

¹⁴⁰¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 294; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 494; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IV, 347; İbn Rüşt, *el-Beyân ve't-tahsîl*, XVII, 181; Kâsânî, *el-Bedâ'i*, I, 277; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, V, 243; Dokuz tekbirle bayram namazı kılmanın Abdullah b. Mes'ûd'a dayandığı ve Kûfelilerin uygulaması olduğu hakkında bkz. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, II, 396-397.

¹⁴⁰² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 495.

¹⁴⁰³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 496.

sonrasında namaz kılması mekruhtur ancak cemaat için bir beis yoktur.¹⁴⁰⁴ Onların delili, Hz. Peygamber'in bayram namazını iki rekât olarak kılıp, öncesinde ve sonrasında başka namaz kılmadığını ifade eden hadislerdir.¹⁴⁰⁵ İbn Ömer'in de bayram namazından önce ve sonra namaz kılmayı kerih gördüğü aktarılmaktadır.¹⁴⁰⁶ Hanefîlere göre ise bayram namazı öncesinde namaz kılınmaz ancak sonrasında kılınabilir.¹⁴⁰⁷ Onların delili ise Ebû Saîd el-Hudrî'den aktarılan, Hz. Peygamber'in bayram namazından döndükten sonra evinde iki rekât namaz kıldığını ifade eden hadistir.¹⁴⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, bayram namazından önce ya da sonra herhangi bir namaz kılmayı kerih görürken, İmam Mâlik'ten bu konuda "bayram namazının sonrasında kişinin kendi evinde kılmasında bir beis olmadığı" ve "bayram namazının hem öncesinde hem sonrasında başka bir namaz kılınmasını kerih gördüğü" şeklinde iki farklı görüş nakledilmektedir.¹⁴⁰⁹ Ayrıca Ahmed b. Hanbel'den aktarılan bir rivayete göre Medineliler bayram namazının hem öncesinde hem sonrasında nafîle kılmayı caiz görmezler.¹⁴¹⁰ Bu konuda Sâlim b. Abdullah'ın fetvasının da babasıyla aynı olduğu görülmektedir. Nitekim o da bayram namazından önce ve sonra, evde ya da mescitte başka herhangi bir namaz kılmayı hoş görmemiştir.¹⁴¹¹

E. FETVALARININ KAYNAKLARI

Bu bölümde hadis ve fıkıh eserlerinde Sâlim b. Abdullah'tan aktarıldığı görülen tüm fikhî görüşler topluca incelenerek, fetvalarının dayandığı kaynakların oranı belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla, Hüseyin b. Muhammed b. Matar el-Bellûşî tarafından "el-İmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb ve Fıkhu'hû" adıyla hazırlanan doktora tezi esas alınacaktır. Bu hacimli çalışmada Bellûşî, bilhassa Musannef türü eserlerle fıkıh kitaplarında yer alan Sâlim b. Abdullah'ın fikhî görüşlerini, toplam dokuz bâb ve 277 mesele altında toplamış, ancak bu fetvaların kaçta kaçının sünnete, sahâbe kavline, icmâya ya da re'y ve kıyasa dayandığı ile ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bu sebeple çalışmanın bu bölümünde, Bellûşî tarafından biraraya getirilen bu 277 meselede Sâlim'in delil olarak kullandığı kaynaklar araştırılacak, böylece verdiği fetvaların Hz. Peygamber'e, babasına, Amel-i Ehl-i Medine'ye ya da kendi ictihadına başvurma oranları belirlenmeye çalışılacaktır.

¹⁴⁰⁴ Mâverîdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, II, 494; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, II, 399.

¹⁴⁰⁵ Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 275; Ahmed b. Hanbel, V, 245 (3153); Ebû Dâvud, "Salât", 256.

¹⁴⁰⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 274; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 498; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 316; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, III, 357.

¹⁴⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 158; Kâsânî, *el-Bedâ'i*, I, 297; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 86; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VI, 284.

¹⁴⁰⁸ İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 160; Münâvî, *Feyzül-kadîr*, V, 186; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, IV, 16.

¹⁴⁰⁹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 247; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 288; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, II, 399; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VI, 284.

¹⁴¹⁰ Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, IV, 16.

¹⁴¹¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 287; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VI, 284.

Bellûşî'nin tasnifine göre Sâlim b. Abdullah'ın hadis ve fıkıh eserlerinde yer alan fetvaları şu konulardadır:

1. Tahâret
2. Salât
3. Cenâiz
4. Zekât
5. Siyâm
6. Hac
7. Buyû'
8. Nikâh, talâk
9. Kısas, diyât, hudûd, eymân

1. Tahâret

Hadis ve fıkıh eserlerinde, Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen tahâret konulu fetvalar, sular, abdest, ayakların meshi, abdesti bozan durumlar, gusûl, teyemmüm, hayız, istihâze, nifas, elbise ve beden temizliği olmak üzere 11 kısım ve 32 mesele altında toplanmıştır. Sâlim b. Abdullah'ın, hakkında görüş bildirdiği bu 32 meselenin 26'sının, Hz. Peygamber'den nakledilen hadislere dayandığı, hakkında Hz. Peygamber'in bir hadisi bulunmayan altı konudan biri dedesi Hz. Ömer, biri Abdullah b. Abbas'ın fetvalarına dayanırken iki konuda cumhurun kıyasına uygun kanaat belirtmiş, sadece iki konuda kendi re'yini kullandığı görülmüştür.

2. Salât

Ezan ve kâmet, namazın rükünleri, kılınışı ile alakalı meseleler, sünnet ve nafilâ namazlar, namazda caiz olan ve olmayan şeyler, sehiv ve tilâvet secdeleri, imâmet, özür durumlarında namaz, yolcu, Cuma ve bayram namazları olmak üzere 11 kısım ve 69 mesele hakkında Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen rivayetlerin 55'inin Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlere dayanmaktadır. Geri kalan 14 meselenin 8'i İbn Ömer, biri İbn Abbas'a, biri de İbn Mes'ûd'a dayanırken, 3'ünde cumhura uygun fetva verirken, birinde de âyete kıyas yapmıştır.

3. Cenâiz

Cenazenin yıkanması ve kefenlenmesi, cenaze namazı ve taşınması konularından oluşan 3 kısım ve 17 mesele hakkında Sâlim'den aktarılan fetvaların 15'i hadise dayanırken, biri babası İbn Ömer'e, biri de İbn Abbas'a dayandığı görülmektedir.

4. Zekât

Zekât, fitr sadakası ve sadakalar hakkındaki çeşitli konulardan oluşan 3 kısım ve 12 meselenin 9'u Hz. Peygamber'in hadisine dayanırken, ikisi İbn Ömer'e, biri de icmayla belirlenmiş kıyasa uygundur.

5. Siyâm

Sâlim b. Abdullah'tan oruç konusunda nakledilen fetvalar hilali görmek, özür durumlarında oruç, oruçlunun yapması caiz olan ve olmayan şeyler, orucun kazası, nafîle oruçlar ve itikaftan oluşan 6 başlık altında 13 meseleden oluşmaktadır. Bu 13 meselenin 9'u hadislere dayanırken, biri dedesi Hz. Ömer'in re'yine, biri babası İbn Ömer'in görüşüne, ikisi de konu hakkındaki âyete kıyas edilmiştir.

6. Hac

Hac çeşitleri, ihramlının yapması caiz olan ve olmayan şeyler, Mekke'ye giriş, tavaf ve sa'y, Arafat'ta yapılacaklar, Müzdelife, Mina ve Arafat'ta namaz, şeytan taşlama, kurban günü yapılacaklar, hacda avlanmanın cezası, kurban ve umre konularından oluşan 10 kısım ve 60 meselede Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen fetvaların 40 tanesinin delili hadislerdir. Hakkında Hz. Peygamber'den hadis nakledilmeyen 20 meselenin biri Hz. Ömer'e, 12'si İbn Ömer'e, 4 tanesi İbn Abbas'a, 3 tanesi de âyet ve hadislerden kıyas yoluyla elde edilen görüşlerden oluşmaktadır.

7. Buyû'

Buyû' ile alakalı hükümler, riba ve sarf, karz, mudârabe (emek-sermaye ortaklığı), müsâkât (bağ-bahçe ortaklığı), müzâraa (ziraî ortaklık) ve icâre (kiralama akidleri) konularından oluşan 3 kısım ve 19 meseleden oluşmaktadır. 14'ü hadislerden, biri Hz. Ömer'den, ikisi İbn Ömer'den, biri fukahânın kıyas yoluyla elde ettiği hükümde oluşan icmaya dayanırken, biri de Sâlim b. Abdullah'ın kendi re'yidir.

8. Nikâh, Talâk

Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen nikâh-talâk rivayetleri, nikâh, talâk, iddet ve süt emme konularından oluşan 4 kısım ve 30 meselede toplanmıştır. Bu 30 meselenin 16'sı hadise, biri Hz. Ömer'den, yedi tanesi İbn Ömer'den, biri İbn Abbas'tan nakledilen mevkûf rivayetlere dayanırken, ikisi Medine ehlinin ameline dayanmaktadır. Geri kalan üç tanesi de âyetlerden kıyastır.

9. Kisas, Diyât, Hudûd, Eymân

Kisas, diyetler, hadler, yeminler ve çeşitli meselelerden oluşan 5 bölüm ve 25 meselenin 15'i hadislere, 4 tanesi Hz. Ömer'in uygulamalarına, 3 tanesi İbn Ömer'in görüşlerine, biri Hz. Âişe'den nakledilen rivayete, ikisi de cumhurun icmâına dayanmaktadır.

Sâlim b. Abdullah'tan aktarılan 277 fetvanın %72'si (199 tanesi) hadislere dayanmaktadır. Sâlim'in, hadisleri fetvalarında delil olarak kullanmayı babası İbn Ömer'den öğrendiği şüphesizdir. Nitekim Hz. Peygamber'den nakledilen bu 199 hadisin 145'i hakkında "İbn Ömer'in de bu yönde fetva verdiği" tespit edilmiştir. Bu durum Sâlim b. Abdullah'ın babasının fetvaları ile fetva verdiğini göstermektedir. Ayrıca İbn Ömer ile Sâlim'in muvâfık olduğu bu 145 rivayetin sadece 25 tanesi *Sâlim an İbn Ömer* tarikiyle aktarılmaktadır. Bu durumun, Sâlim'in pek çok konu hakkında babasının Hz. Peygamber'den naklettiği rivayetleri bilmesine rağmen, bunları muhtelif sebeplere binâen nakletmemeyi seçmesinden veya bu rivayetlerin günümüze ulaşmamış olmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Sâlim b. Abdullah, dedesi Hz. Ömer'in uygulamaları ile de fetva vermiştir. Hakkında bir hadis bulunmayan konularda Sâlim'in dedesinin uygulamaları doğrultusunda 9 fetva vermiştir. Bu 9 meselenin büyük çoğunluğu da kısas, diyetler ve hadler gibi, devlet başkanlığı görevinin bir sonucu olarak verdiği hükümlerden oluşmaktadır. Sâlim'in, Hz. Ömer'in görüşlerini kendi re'yelerine dayanak olarak kullanmasına karşın, 12 meselede dedesinden farklı yönde fetva verdiği de tespit edilmiştir. Su bulunmaması hâlinde cünüplükten temizlenmek için teyemmümün caiz olup olmadığı, hayız ve nifas hallerinin en fazla ne kadar sürebileceği, kadınların cenazeyi takip etmesinin caiz olup olmadığı, ihramlıyken ve şeytan taşlamadan sonra koku sürünme meselesi, şahitsiz nikâhın geçerli olup olmayacağı, hülle, boşanmış kadının iddeti ve iddetin ne zaman biteceği, kölenin aynı anda kaç kadınla evlenebileceği ve yemin kefaretinde miktarın nasıl belirleneceği konularında dedesinden farklı fetva vermiştir. Bu 12 meselenin 9'unda Hz. Peygamber'den konuyla alakalı nakledilen hadise dayanarak dedesinden farklı görüşte olduğu görülmektedir. Kalan üç mesele ise Hz. Peygamber'den ya da ashaptan herhangi bir bilgi nakledilmeyen meseleler olup, Sâlim'in bu üç meselede cumhura uygun görüş bildirdiği tespit edilmiştir.

Nebevî sünnetten sonra, Sâlim b. Abdullah'ın delil sıralamasında ikinci sırayı babası İbn Ömer'in söz ve uygulamalarının aldığı belirlenmiştir ve bunun beklenen bir sonuç olduğu açıktır. Nitekim Hz. Peygamber'in bir hadisinin bulunmadığı 78 meselenin 36'sında Sâlim, babası ile aynı yönde görüş bildirmiş, böylece Hz. Peygamber'in sünnetine harfiyen uyduğunu bildiği babası İbn Ömer'in söz ve uygulamalarına verdiği önemi bir kez daha göstermiştir. Babasının amellerine verdiği bu özel öneme rağmen, sekiz meselede babasından farklı yönde görüş bildirdiği görülmektedir. Zekâtı (dağıtması için) imama (devlet başkanına) vermek, cünüpken sabah olanın orucunun ne olacağı, ihramlıyken ve şeytan taşlamadan sonra koku sürünme, Mekkelilerin umre yapmasının gerekli olup olmadığı, hülle, had cezası uygulanabilmesi için kişinin bulûğa erdiğinin tespit edilme kriterleri ve cariyeye zihârın sahih olup olmadığı konularında Sâlim'den, İbn Ömer'in aksi yönde rivayetler

nakledilmektedir. Bu sekiz meselenin ikisinde Sâlim'den, babasının görüşüne hem muvafık hem de farklı olmak üzere ikişer farklı görüş nakledilmiştir. Kalan altı meselenin üçünde Hz. Peygamber'den, birinde İbn Abbas'tan gelen nakillere dayanarak babasından farklı görüş bildirirken, hülle maksadıyla yapılan nikâhın geçerliliği ve cariyeye zihâr meselelerinde Sâlim'in, ilgili âyetlerdeki hükümlere kıyas yaparak babasından farklı yönde fetva verdiği görülmektedir.

Sâlim b. Abdullah, dedesi ve babası haricinde Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Âişe gibi fakih sahâbîlerin fetvalarından da istifâde etmiştir. Nitekim hakkında âyet ya da hadislerde bilgi bulunamayan bu 78 meselenin sekiz tanesinde İbn Abbas'tan, birinde Abdullah b. Me'sûd'dan, birinde de Hz. Âişe'den aktarılan fetvalara dayanarak hüküm verdiği tespit edilmiştir. Sahâbe söz ve uygulamalarının yanı sıra icmayla belirlenmiş hükümleri ve Medine ehlinin amelini de delil olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Zira hakkında nass bulunmayan 10 konuda, fukahânın âyet ve hadislerden kıyas yoluyla elde ettiği ve icmayla sâbit olan hükümlere, ayrıca iki konuda da amel-i ehl-i Medine'ye uygun şekilde fetva verdiği görülmektedir. Medine ehlinin amelini muvafık şekilde bildirdiği iki görüş de ibadetlerle alakalı olmayıp, nikâh ve talâk gibi meselelerle alakalı konulardadır.

Söz konusu 277 meselenin 121 tanesinde dört mezhep imamının, Sâlim b. Abdullah'ın fetvalarıyla fetva verdikleri görülmektedir. Mezhep imamları içerisinde Sâlim'le en fazla muvafık görüşü bulunan ise Ahmed b. Hanbel'dir. Öyle ki bu 277 meselenin 118 tanesinde Ahmed b. Hanbel, 95 tanesinde İmam Şâfiî, 93 tanesinde İmam Mâlik ve 48 tanesinde Ebû Hanife, Sâlim b. Abdullah'la aynı fetvayı vermişlerdir. Dört imamın birden Sâlim'e muhalif yönde fetva verdiği meseleler 17 taneyken, Sâlim b. Abdullah'tan bir konuda birbirine muhalif iki görüşün aktarıldığı meseleler ise 16 tanedir.¹⁴¹²

Sâlim b. Abdullah, hakkında nass bulunmayan meselelerde ictihad etme noktasında temkinli davranmıştır. Zira Sâlim'in fetva verdiği görülen bu 277 mesele içerisinde sadece 11 meselede, Sâlim'in âyet veya hadislerden kıyas yaptığı ya da kendi re'yini belirttiği tespit edilmiştir. Hakkında doğrudan bir nass bulunmayan veya bir nass bulunmakla birlikte uygulanışında ihtilaf olan meselelerde Sâlim b. Abdullah'ın ictihad ettiği bu 11 mesele şu konular hakkındadır:

1. Abdestte yüzüğün hareket ettirilmesi: Hz. Peygamber'in abdest alırken yüzüğünü hareket ettirdiğine dair bir rivayet bulunmakla birlikte sahâbe ve tâbiînin de böyle yaptığına dair bazı rivayetler bulunmaktadır.¹⁴¹³ Ancak Sâlim b. Abdullah'ın talebesi Hâlid b. Ebû Bekir (ö. 162/779) “Sâlim b.

¹⁴¹² Bkz. el-Bellûşî, “el-İmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb ve fikhuhû”, III, 964-993.

¹⁴¹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 44; İbn Mâce, “Tahâret”, 54; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 143; Beyhakî, *es-Sünen*, I, 94-95; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 81.

Abdullah'ı abdest alırken gördüğünü ve yüzüğünü oynatmadığını” aktarmaktadır.¹⁴¹⁴ Hz. Peygamber'den ve sahâbe ile tâbiünden bu yönde bir uygulama nakledilmesine rağmen Sâlim'in farklı bir davranmasının sebebi muhtemelen, bu uygulamanın maksadının yüzüğü oynatmak suretiyle parmağı ıslatmak olmasıdır. Nitekim yüzüğün, altına su geçirecek derecede geniş olması durumunda abdest alırken yüzüğü hareket ettirmenin gerekli olmadığı yönünde açıklamalar bulunmaktadır.¹⁴¹⁵ Sâlim b. Abdullah da kendi yüzüğü geniş olduğu ve altına su değmesine engel olmadığı için hareket ettirmeye gerek duymamış olmalıdır.

2. Hayız bitiminde, henüz gusül abdesti almadan cima: Sâlim b. Abdullah'a göre böyle bir durumda gusül abdesti almadan cima yapmak caiz değildir.¹⁴¹⁶ Süleyman b. Yesâr, Ata b. Ebû Rebâh, Mücahid, Rebâ b. Ebû Abdurrahman'ın da aynı yönde görüş bildirdikleri bu meselede onların delili ise “...hayız günlerinde kadınlardan ayrı durun, temizlenene kadar onlara yaklaşmayın...” meâlindeki âyettir.¹⁴¹⁷

3. İmamın namazda yanılması ve sehiv secdesi yapmaması; Sâlim b. Abdullah'a göre imamın namazda yanılması ve sehiv secdesini yapmaması durumunda imama uyan cemaatin de sehiv secdesi yapmaması gerekir.¹⁴¹⁸ Kâsım b. Muhammed, Ata b. Ebû Rebâh, İbrahim en-Nehaî ve Hasan Basrî'nin de aynı fetvayı verdiği bu konuda Hz. Peygamber'den ya da sahâbeden doğrudan bir hüküm nakledilmemişse de bu yönde fetva verenlerin, Hz. Peygamber'in “İmâm, kendisine uyulmak içindir. Ona muhalefet etmeyin. O tekbir aldığında tekbir alın, o rükûya gittiğinde siz de gidin.”¹⁴¹⁹ şeklindeki hadisini delil olarak gördükleri anlaşılmaktadır.¹⁴²⁰

4. Yaşlılıktan dolayı oruç tutamayan kişilerin fidye vermesi: Sâlim b. Abdullah'a göre oruç tutamayacak kadar yaşlı kimselerin tutamadıkları oruç için fidye vermeleri gerekli değildir. Talebesi Hâlid b. Ebû İmran, Kâsım ve Sâlim'e “Oruç tutamayan yaşlı kimseler” hakkında sormuş, o ikisi de “Oruç tutmazlar, fidye de vermezler” şeklinde cevap vermişlerdir.¹⁴²¹ Rebâ b. Ebû Abdurrahman ve Mekhûl'ün de muvafık görüşte olduğu bu konuda onların delilleri “Allah hiç kimseyi gücünün

¹⁴¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 44.

¹⁴¹⁵ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, I, 87-88; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 81.

¹⁴¹⁶ *Muvatta'*, “Tahâret”, 96; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 331; Beyhakî, *es-Sünen*, I, 463.

¹⁴¹⁷ Bakara 2/222.

¹⁴¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 394.

¹⁴¹⁹ Tayâlisî, *el-Müsne'd*, III, 562; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 461; Ahmed b. Hanbel, XII, 50 (7144); Buhârî, “Salât”, 18; Müslim, “Salât”, 86; Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, XI, 212; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 29.

¹⁴²⁰ Bkz. Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 219; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, X, 193; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 33.

¹⁴²¹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 279.

yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz...”¹⁴²² “...Allah sizin için zorluk istemez, kolaylık ister...”¹⁴²³ ve “O, size din konusunda hiçbir zorluk yükledi...”¹⁴²⁴ meâlindeki âyetlerdir.

5. İhramlı kişinin sivrisinek öldürmesi: İhramlıyken sivrisinek öldürülmesi durumunda Sâlim’e göre kefarete gerekmez. Nitekim talebesi Ubeydullah b. Ebû Ziyâd, Sâlim’i Mekke’de sivrisinek öldürürken görmüş ve ona bu durumu sormuştu. Sâlim de akreplerin ve yılanların öldürülmesinin emredildiğini söyleyince Ubeydullah “Onlar (sivrisinekler) da mı düşmandır?” diye sormuş, Sâlim de “Onlar da düşmandır” diye cevap vermişti.¹⁴²⁵ Açıktır ki Sâlim bu hükme varırken, babasının Hz. Peygamber’den naklettiği “ihramlıyken fare, akrep, karga, kuduz köpek ve yılanların öldürülmesinde bir sakınca olmadığı”¹⁴²⁶ hadisine kıyas yapmış, hadiste zikredilen canlılar gibi zararlı olması hasebiyle sivrisineklerin de öldürülmelerinde bir beis olmayacağı kanaatine varmıştır.

6. İhramlıyken karınca öldürmek; Sâlim b. Abdullah’a göre ihramlıyken karınca ve çekirge gibi zararsız canlılar hataen öldürülürse bir şey gerekmez, kasden öldürülürse bir miktar yiyeceğin tasadduk edilmesi gerekir.¹⁴²⁷ Sâlim’in bu yönde verdiği fetvanın dayandığı delil ise “Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı öldürürse öldürdüğüne denk bir hayvanı ceza olarak öder...Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak kefarete öder...”¹⁴²⁸ mealindeki âyette zikredilen av hayvanlarına kıyasla elde edilen hükümdür.

7. Mudârebede (emek-sermaye ortaklığında) işletmecinin şahsî masraflarını ortak gelirden karşılayıp karşılayamayacağı: Sâlim b. Abdullah’a göre bir tarafın sermayeyi sağladığı ve diğer tarafın işletmeyi üstlendiği mudârebe usulü akitlerde mudârib (işletmeci taraf), şahsî masraflarını mudârebe gelirlerinden karşılayabilir.¹⁴²⁹ Hanefîler ve Mâlikîler, böyle bir durumda sadece iş seyahati esnasındaki masrafların ortak hesaptan karşılanacağı görüşündeyken, İmam Şâfiî mudâribin tüm masraflarını kendisinin karşılaması gerektiği kanaatindedir.¹⁴³⁰ İşletmecinin mudârebe gelirlerinden şahsî masraflarını almasını caiz görmenin delili ise çalışanın sadece iş seyahatinde değil, mukim bulunduğu

¹⁴²² Bakara 2/286.

¹⁴²³ Bakara 2/185.

¹⁴²⁴ Hac 22/78.

¹⁴²⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 183; Rivayetin bir başka tariki için bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 455.

¹⁴²⁶ Humeydî, *el-Müsned*, I, 516; Ahmed b. Hanbel, VIII, 159 (4557); Müslim, “Hacc”, 72; “Selâm”, 128; Ebû Dâvud, “Menâsik”, 39; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, IX, 312.

¹⁴²⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 183.

¹⁴²⁸ Mâide 5/95.

¹⁴²⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 383.

¹⁴³⁰ Sahnûn, *el-Müdevvene*, III, 635; Serahsî, *el-Mebsût*, XXII, 62-70; Kâsânî, *el-Bedâ’i*, VI, 105-107; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 23-24.

yerde de çalışmasını devam ettirdiği, dolayısıyla çalıştığı sürece yeme-içme gibi masraflarının ortak gelirlerden karşılanması gerektiği yönündeki kıyastır.¹⁴³¹

8. Hülle; Üç talâkla boşanmış bir kadının ayrıldığı eşine tekrar dönebilmesi için başka bir erkekle evlenmesi anlamına gelen hüllenin meşruiyeti, fukahâ arasında ihtilafa neden olmuştur. Sâlim b. Abdullah, Kâsım b. Muhammed, Rebîa b. Ebû Abdurrahman, İbn Sîrîn, Şa‘bî ve Ebû Hanîfe gibi fakihlere göre bir erkeğin boşanmış bir kadınla, kadını ilk eşine helal kılma maksadıyla evlenmesi hâlinde yapılan nikâh akdi sahîh olur. Ancak bu durum, ancak kadın ve onu boşayan ilk erkeğin, ikinci erkeğin bu niyetinden haberi olmaması şartı ile geçerlidir.¹⁴³² Onların bu görüşlerinde “İkinci boşamadan sonra koca, kadını bir daha boşarsa bundan sonra kadın bir başka kocayla evlenmedikçe ona helâl olmaz. Kadının ikinci kocası da onu boşarsa, ilk kocasıyla tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir günah yoktur...”¹⁴³³ mealindeki âyetin zâhirine göre amel etmişler, âyetin muhatabı olan kadının ilk kocasıyla tekrar evlenebileceğine hükmetmişlerdir. Hz. Ömer, İbn Ömer, İbn Abbas, İbn Mes‘ûd, Mâlikîler ve Hanbelîler ise “Hz. Peygamber’in hülle yapanla kendisi için hülle yapılan erkeği lanetlediği” hadisine dayanarak, ilk eşi helal kılmak maksadıyla yapılan nikâh akdini bâtil görürler.¹⁴³⁴ Hz. Ömer, halifeliği döneminde hülle maksatlı evlilikleri engellemek amacıyla katı tedbirler almış, İbn Ömer de bu tür bir evliliği nikâh akdi değil zina fiili gibi gördüğünü söylemiştir.¹⁴³⁵ Ancak bu noktada hem Sâlim’in hem de hülle maksatlı nikah akdini sahîh gören diğer fakihlerin bu görüşlerini, hileli yola başvurmaya cevâz olarak görmek yerine, hukukî meselelerin dinî ve hukukî sonuçları arasında ayırım yaptıkları ve hukukî meselelerde şeklî ve objektif ölçütleri benimsemeye özen gösterdikleri şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.¹⁴³⁶

9. Kölenin kaç hanımla evlenebileceği; Sâlim b. Abdullah’a göre köle erkeğin, hür erkekler gibi dört hanımla evlenmesi caizdir.¹⁴³⁷ Mâlikîler ile Kâsım b. Muhammed, Rebîa b. Ebû Abdurrahman, Mücahid b. Cebr, Ata b. Ebû Rebâh gibi tâbiînden bazı fakihler de onunla aynı görüştedir.¹⁴³⁸ Onlar bu

¹⁴³¹ Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, IV, 24-25.

¹⁴³² Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 228; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 236.

¹⁴³³ Bakara 2/230.

¹⁴³⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 552; VII, 292; Mâverîdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, X, 330; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 339; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 180-181; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 236; Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma‘bûd*, VI, 63.

¹⁴³⁵ Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 339-340; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 450; *et-Temhîd*, XIII, 235; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 181.

¹⁴³⁶ Köse, “Hülle”, *DİA*, XVIII, 475-477.

¹⁴³⁷ Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 133; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 511; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 85-86; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, VI, 179.

¹⁴³⁸ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 511-512; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 85-86.

fetvalarında “...Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın...”¹⁴³⁹ âyetindeki hükmün âm olduğu ve hür erkeklere tahsis etmek için bir karine bulunmadığını öne sürmektedirler.¹⁴⁴⁰ Diğer görüş sahiplerine göre ise bir kölenin ikiden fazla hanımla evlenemeyeceği kanaatindedirler. Bu konuda Hz. Peygamber’den herhangi bir rivayet nakledilmemişse de Ebû Hanife, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel, Hz. Ömer’den nakledilen “kölenin iki hanımla evlenebileceği”¹⁴⁴¹ şeklindeki mevkûf rivayeti delil almışlardır.¹⁴⁴² Zira onlara göre âyette belirtilen dört kadınla evlenebilme ruhsatı, bu mevkûf rivayetle hür erkeklere tahsis edilmiştir.

10. Cariyeye zihâr¹⁴⁴³ yapmak: Sâlim b. Abdullah’ın babasından farklı görüş bildirdiği meselelerden biri de cariyeye zihâr yapmanın sahih olup olmadığı meselesidir. İbn Ömer cariyeye zihâr yapmanın sahih olmayacağı, dolayısıyla böyle bir durumda kefarete gerekmediği kanaatindedir. İbn Ömer, Ebû Hanife, Şâfiî ve onlarla aynı görüşte olanlar, âyette geçen “.. يُطَاهَرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ /hanımlarına zihâr yapanlar” ifadesinden maksadın erkeğin eşleri olduğunu, dolayısıyla cariyelerin bu hükümden istisna olduğunu düşünmektedirler.¹⁴⁴⁴ Sâlim b. Abdullah’a göre ise cariyeye yapılan zihâr geçerlidir ve kefarete gerektirir.¹⁴⁴⁵ Mâlikiler ile Saîd b. el-Müseyyeb, Şa‘bî, Hasan Basrî, İbrahim en-Nehaî, Süleyman b. Yesâr, Ata, İkrime gibi pek çok fakih de cariyeye yapılan zihârın hür kadına yapılan zihârla aynı olduğu kanaatindedirler.¹⁴⁴⁶ Bu yönde fetva verenler, aynı âyeti delil olarak kullanmakta ve “Hanımlarına zihar yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle azat etmeleri gerekir...”¹⁴⁴⁷ hitabından bir erkeğin tüm hanımları kastedildiğini, dolayısıyla cariyelerin bu hükümden istisna kılınmadığını söylemektedirler.¹⁴⁴⁸

11. Kadının zihâr yapması: Kadının kocasına “Sen bana babamın (ya da annemin) sırtı gibisin” demesinin zihâr olmayacağı hususunda İslâm âlimleri görüş birliği içerisindeyler.¹⁴⁴⁹ Sâlim b.

¹⁴³⁹ Nisâ 4/3.

¹⁴⁴⁰ Bkz. İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 512; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 86; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI, 179.

¹⁴⁴¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 274; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 344; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 255.

¹⁴⁴² Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IX, 168, 193; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 511-512; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IX, 60; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 85; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI, 178.

¹⁴⁴³ Zihâr: Kocanın, kendisine haram kılmak maksadıyla karısını, kendisiyle evlenmesi dinen yasak olan yakını (mahrem) bir kadına benzetmesidir. Bkz. Yaman, “Zihâr”, *DİA*, XLIV, 387-390.

¹⁴⁴⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, X, 426; Beyhakî, *es-Sünen*, X, 272; İbn Abdilber, *Câmiu'l-beyân*, II, 968; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 13-19; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 282.

¹⁴⁴⁵ Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 309.

¹⁴⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 126.

¹⁴⁴⁷ Mücâdele 58/3.

¹⁴⁴⁸ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, X, 426; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IX, 190-191; Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 231; Kâsânî, *el-Bedâ'i*, III, 232.

¹⁴⁴⁹ Saîd b. Mansur, *es-Sünen*, II, 42-43; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VI, 55; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 43.

Abdullah'tan da böyle bir durumda zihârın gerçekleşmeyeceği, dolayısıyla herhangi bir kefarete de gerek olmadığı yönünde rivayetler aktarılmaktadır.¹⁴⁵⁰ Onların delili ise aynı âyette geçen “بُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ /hanımlarına zihâr yapanlar” ifadesinde Şâri'in söz konusu hükmü erkeklere tahsîs etmesi, “kocalarına zihâr yapan kadınlar” gibi bir ifade kullanmamış olmasıdır.¹⁴⁵¹

F. FARKLI FETVALARI

Bu bölümde, hakkında Hz. Peygamber'in bir hadisi ya da uygulaması bulunduğu halde, Sâlim b. Abdullah'ın hadisin hükmünden farklı yönde verdiği fetvalar derlenecek ve bu yönde fetva verirken dayandığı kaynakların neler olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca hakkında hadis ya da sünnet bulunan ancak bu delillerin teâruz ettiği durumlarda, Sâlim b. Abdullah'ın neye dayanarak ilgili nassı seçtiği belirlenmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken amaç, Sâlim b. Abdullah'ın fetva verirken takip ettiği usulün ne olduğu ve bu usûlü sistematik olarak uygulayıp uygulamadığı sorularına yanıt bulmaktır.

Hakkında Hz. Peygamber'in bir hadisi ya da uygulaması bulunduğu halde Sâlim b. Abdullah'ın farklı yönde bir fetvası ya da uygulaması olduğu görülen meselelerin ilk ikisi, abdestte yüzüğün hareket ettirilmesinin gerekli olup olmadığı ve hüllenin meşruiyeti meseleleridir. Zira bu iki mesele hakkında Hz. Peygamber'in hadisi ve uygulaması bulunduğu halde Sâlim b. Abdullah'ın farklı yönde fetva verdiği görülmektedir. Bu iki konu, bir önceki başlıkta Sâlim b. Abdullah'ın re'y ya da kıyas ile fetva verdiği 11 mesele içerisinde detaylıca anlatıldığı için burada tekrar değinilmeyecektir. Diğer meseleler ise şunlardır:

1. Mekkelilerin umre yapmasının gerekli olup olmadığı: Mekke'ye gelen kimsenin ihrama girip umre yapması gereklidir. Ancak Mekke'de ikamet eden bir kimsenin Mekke'den çıkıp tekrar döndüğünde ihrama girip umre yapması konusunda İslâm âlimleri üç farklı görüştedirler. İlk görüşe göre gücü yeten herkesin ömründe bir defa umre yapması vaciptir ve bu konuda Mekkeliler ile diğerleri arasında bir fark yoktur. İbn Ömer ve Zeyd b. Sâbit gibi sahâbîlerin yanı sıra Hanbelîler ve Şâfiîler bu görüştedir.¹⁴⁵² Onların bu meseledeki delilleri Hz. Peygamber'e gelerek babasının çok yaşlı olduğunu, hacca ve umreye gidemeyecek hatta yolculuk dahi yapamayacak durumda olduğunu söyleyen sahâbîye Hz. Peygamber'in “Haccı ve umreyi babanın yerine sen ifâ et” şeklindeki hadisidir.¹⁴⁵³ Bu görüş sahiplerine göre Hz. Peygamber'in bu şekildeki emri, umrenin herkes için bir vücûb ifade ettiğinin

¹⁴⁵⁰ Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 309; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 277.

¹⁴⁵¹ Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III, 126-127; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 43.

¹⁴⁵² Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, II, 165-166; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IV, 33-37; Beyhakî, *Ma'rîfetü's-sünen*, VII, 54-57.

¹⁴⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 367; Ahmed b. Hanbel, XXVI, 110 (16190); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 345.

delilidir. Bu konudaki bir diğer görüş, ömründe bir defa umre yapmanın vacip değil ancak sünnet olduğu ve bu konuda Mekkeli olanlar ile olmayanlar arasında bir fark olmadığı şeklindeki görüştür. Hanefiler ile Mâlikiler bu görüştür.¹⁴⁵⁴ Onların delili ise Câbir b. Abdullah'ın naklettiği, Hz. Peygamber'e umrenin vacip olup olmadığının sorulması ve Hz. Peygamber'in de "Hayır fakat umre yapmanız pek faziletlidir" şeklindeki hadisidir.¹⁴⁵⁵ Üçüncü görüş sahiplerine göre ise Mekke ehlinin umre yapmasına gerek yoktur. Sâlim b. Abdullah'la birlikte Ata b. Ebû Rebâh ve Tâvus gibi tâbiîlerin de bu görüşte olduklarına dair rivayetler mevcuttur.¹⁴⁵⁶ Nitekim talebesi Hâlid b. Müslim, Sâlim b. Abdullah'ın "Eğer Mekke ehlinen olsaydım umre yapmazdım" dediğini nakletmektedir.¹⁴⁵⁷ Sâlim'in bu yönde fetva verirken İbn Abbas'ın "Ey Mekke ehli! Size umre yoktur (Sizin için umre zorunlu değildir)"¹⁴⁵⁸ şeklindeki rivayetini delil aldığı görülmektedir. Bu rivayeti İbn Abbas'tan nakleden Ata b. Ebû Rebâh'ın "Mekke ehli için umre yoktur. Zira Beyt'i ziyaret edenin amacı tavaf etmektir. Mekkeliler ise istediği zaman tavaf edebilirler."¹⁴⁵⁹ şeklindeki açıklaması, Sâlim b. Abdullah'ın da bu görüşte olduğunu işaret etmektedir. Zira zikredildiği gibi bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler bulunmasına rağmen Sâlim'in farklı yönde bir fetva vermesi, hadislerde verilen hükmün âm olduğunu ve yukarıda zikredilen sebebe binâen Mekkelilerin bu husustan istisna edilmesi gerektiğini düşündüğü göstermektedir.

2. Defin esnasında kabre toprak atmak: Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadise göre Hz. Peygamber bir cenazenin namazını kılmış, sonra onun kabrinin yanına gelerek ölünün baş tarafından kabre üç avuç toprak atmıştır.¹⁴⁶⁰ Sâlim b. Abdullah'tan ise bu hükümden farklı bir uygulama nakledilmektedir. Nitekim hem akrabası hem de yakın talebesi olan Hâlid b. Ebû Bekir, Sâlim b. Abdullah'ı bir kabrin yanında gördüğünü, Sâlim'in o kabrin başında biraz durduğunu ve toprak atmadan gittiğini nakletmektedir.¹⁴⁶¹ Hz. Peygamber'in bu uygulamasına rağmen Sâlim'in aksi yönde davranması, bu uygulamanın isteğe bağlı olduğunu düşündürmektedir. Nitekim İslâm âlimleri bu hadise dayanarak, ölüyü defnettikten sonra kabrine üç defa toprak atmayı sünnet değil müstehab olarak değerlendirmişlerdir.¹⁴⁶² Tâbiînden Hasan Basrî'nin "İstersen kabre toprak atarsın, istemezsen

¹⁴⁵⁴ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, IV, 108; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 58; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, X, 107-108.

¹⁴⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 223; Ahmed b. Hanbel, XXII, 290 (14397); Tirmizî, "Hac", 88.

¹⁴⁵⁶ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 431; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 56; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 219.

¹⁴⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 431.

¹⁴⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 431.

¹⁴⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 431.

¹⁴⁶⁰ İbn Mâce, "Cenâiz", 44; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 63.

¹⁴⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 21.

¹⁴⁶² Seyyid Sâbık, *Fikhu's-sünne*, I, 546.

atmazsın”¹⁴⁶³ şeklindeki fetvası da Hz. Peygamber’in bu uygulamasının zaruri görülmediğini teyit etmektedir. Bunun yanı sıra Sâlim b. Abdullah’ın toprak atmadığı kabrin yeni defnedilmemiş bir cenazeye ait olması ve Sâlim’in bu sebeple toprak atmamış olması da mümkündür. Bir diğer ihtimal, cenaze defininin farz-ı kifâye oluşu yani bazı kişilerin bunu uygulaması durumunda diğerlerinden bu görevin sâkit olmasıdır. Dolayısıyla başkalarının kabre toprak attığını gören Sâlim b. Abdullah’ın bunu tekrar yapmamış olması da ihtimal dâhilindedir.¹⁴⁶⁴

3. Babanın, daha önce evlenmemiş akil baliğ kızını evlendirmesi: Babanın, daha önce evlenmiş olan kızını onun rızası olmadan evlendirmesinin caiz olmayacağı konusunda İslâm âlimleri arasında ittifak bulunmaktadır. Ancak daha önce evlenmemiş ve akil baliğ olan kızını izni olmadan evlendirip evlendiremeyeceği hususunda ihtilaf vardır. İlk grup, babanın akil baliğ olan kızını izni olmadan evlendirmesinin caiz olmadığı görüşündedir. Onlar bu görüşlerine delil olarak Hz. Peygamber’in “Dul kadın (evlenme konusunda) velisinden daha fazla söz sahibidir. Bakire kızın ise izni alınır. Onun izni susmasıdır” hadisini göstermektedirler.¹⁴⁶⁵ Yine bir hanımın Hz. Peygamber’e gelerek, kendisinin istemediği bir kişiyle babasının onu evlendirdiğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber’in bu hanımı evliliğe devam edip etmemek konusunda muhayyer bırakmasını da delil olarak kabul ederler.¹⁴⁶⁶ Onlara göre bu hadisler, bakire kızın sükûtunun razı olduğu anlamına geldiğinin ve eğer kabul etmezse nikaha zorlanamayacağının delilidir. Diğer görüş sahipleri ise babanın, daha önce evlenmemiş kızını onun izni olmaksızın nikahlayabileceği kanaatindedirler. Sâlim b. Abdullah da bu görüştedir. Nitekim Sâlim’in kendi kızını onun iznini almadan evlendirdiğine dair rivayetler nakledilmektedir.¹⁴⁶⁷ Bu görüşte olanlar, hadisteki “izinleri alınır”ın zorunlu bir fiil olmadığını, zira “Onlarla istişâre et...”¹⁴⁶⁸ âyetinde olduğu gibi danışma maksadıyla ifade edildiğini söylemektedirler.¹⁴⁶⁹ Ayrıca Hz. Peygamber’in “Velisinin izni olmaksızın evlenen kadının nikâhının bâtil olduğunu”¹⁴⁷⁰ ifade eden hadisini de bu hükme delil olarak kullanmaktadırlar.¹⁴⁷¹ Diğer yandan Sâlim b. Abdullah’ın kızının, babasının bu kararına itiraz ettiğine dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

¹⁴⁶³ İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, III, 21.

¹⁴⁶⁴ Bkz. el-Bellûşî, “el-İmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb ve fikhuhû”, II, 466.

¹⁴⁶⁵ Müslim, “Nikâh”, 68; Ebû Dâvud, “Nikâh”, 25.

¹⁴⁶⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 275 (2469); İbn Mâce, “Nikâh”, 12; Ebû Dâvud, “Nikâh”, 25.

¹⁴⁶⁷ Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 103; *Muvatta’*, “Nikâh”, 6; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 188.

¹⁴⁶⁸ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁴⁶⁹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 129-130; Hattâbî, *Meâlimü’s-sünen*, III, 204-206; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IX, 31-32.

¹⁴⁷⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 195; Humeydî, *el-Müsneid*, I, 272; Ahmed b. Hanbel, XL, 435 (24372).

¹⁴⁷¹ Mâverîdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VI, 163; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, III, 37; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 7-8.

4. Mehri belirlenmemiş ve duhûlden önce eşi vefat eden hanımın mehir ve miras hakkının bulunup bulunmadığı: İslâm âlimleri, nikah akabinde zıfaf yaşanır ve eş vefat ederse, o hanımın tam bir mehir alacağı ve eşine mirasçı olabileceği hususunda görüş birliği içerisindeyler. Ancak mehir belirlenmeden ve duhûlden önce eş vefat ederse hanımın miras ve mehir hakkının olup olmayacağı hususunda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüş sahipleri, bu durumdaki eşin tam bir mehir ve eşine mirasçı olma hakkının bulunduğunu kanaatindedirler. Onlar bu fetvalarına, “bu durumdaki bir hanıma Hz. Peygamber’in mehir ve miras hakkının bulunduğunu söylediği” hadisi¹⁴⁷² delil olarak göstermektedirler.¹⁴⁷³ İkinci görüş sahiplerine göre ise nikahtan sonra duhûl gerçekleşmeden eşi ölen hanım, eşinin malına vâris olabilir ancak mehrini alamaz.¹⁴⁷⁴ Sâlim b. Abdullah da bu görüştedir. Nitekim Sâlim’e böyle bir hanımın miras ve mehir hakkı bulunup bulunmadığı sorulmuş, Sâlim de “Eşinin mirasını alabilir, ancak ona mehir yoktur” şeklinde cevap vermiştir.¹⁴⁷⁵ Bu görüşte olanlar, mehrin bir bedel anlamına geldiğini söyleyerek, teslim edilmeyen bir mala bedel ödenemeyeceği hükmüne kıyas yapmışlardır.¹⁴⁷⁶ Ayrıca Abdullah b. Ömer’in oğlu Vâkîd’in, mehri belirlemeden ve cinsî münasebette bulunmadan vefat etmesi ve annesinin kızının mehrini istemesi üzerine Abdullah b. Ömer’in “Ona mehir gerekmez. Gerekseydi mutlaka verir ona haksızlık etmezdik” şeklindeki fetvasının aynısını Zeyd b. Sâbit’in de verdiği anlatıldığı rivayet de bu hükme delil gösterilmektedir.¹⁴⁷⁷

5. Tahiyetü’l-mescid namazının hükmü: Mescide girildiğinde kılınan nafil namazın meşruiyeti sünnet ve icmâ ile sabittir.¹⁴⁷⁸ Nitekim Hz. Peygamber bu konuda “Sizden biriniz mescide girdiğinde oturmadan önce iki rekât namaz kılın” buyurmaktadır.¹⁴⁷⁹ Ebû Seleme b. Abdurrahman da bu namazı kılmanın sünnetten olduğunu söylemektedir.¹⁴⁸⁰ Hz. Peygamber’in bu hadisine rağmen Sâlim b. Abdullah’ın mescide girdiğinde namaz kılmadığını nakleden rivayetler bulunmaktadır.¹⁴⁸¹ Ancak Sâlim b. Abdullah’ın hadisin hükmünden farklı davranmasının muhtemel sebepleri bulunmaktadır. Zira İslâm âlimleri bu hadisteki “Namaz kılın” ifadesinin vücûb değil nedb ifade ettiğini ve dolayısıyla

¹⁴⁷² Ahmed b. Hanbel, VII, 308 (4276); Ebû Dâvud, “Nikâh”, 32; Nesâî, “Nikâh”, 69.

¹⁴⁷³ İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsîl*, IV, 348; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 392.

¹⁴⁷⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, V, 74; el-Bâcî, *el-Müntekâ*, III, 280.

¹⁴⁷⁵ Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 164.

¹⁴⁷⁶ Mâverî, *el-Hâvi’l-kebîr*, IX, 450; Mübârefkûrî, *Tuhfetü’l-ahfezî*, IV, 252; Seyyid Sâbık, *Fıkhu’s-sünne*, II, 438.

¹⁴⁷⁷ Bkz. *Muvatta’*, “Nikâh”, 10; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 292, 477; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 555; Mâverî, *el-Hâvi’l-kebîr*, IX, 479; İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahsîl*, XVII, 135.

¹⁴⁷⁸ Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, III, 83.

¹⁴⁷⁹ *Muvatta’*, “Kasru’s-salât”, 57; Ahmed b. Hanbel, XXXVII, 202 (22523); Buhârî, “Salât”, 59; Müslim, “Salâtü’l-musafirîn”, 69.

¹⁴⁸⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 428.

¹⁴⁸¹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 189; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 300.

tahiyetü'l-mescid namazının mendub/müstehab olduğunu söylemektedirler.¹⁴⁸² Mescide namaz kılmak sebebiyle değil, sadece içeriden geçmek maksadıyla girmek bir özür sayıldığı için bu durumda tahiyetü'l-mescid namazı kılınmayabileceği de aktarılmaktadır.¹⁴⁸³ Nitekim ashâbın mescidin içerisinden geçtiklerini ancak namaz kılmadıklarını nakleden rivayetler de bu durumu teyit etmektedir.¹⁴⁸⁴ Ayrıca bir gün içerisinde birkaç defa mescide girilmesi hâlinde sadece bir defa tahiyetü'l-mescid namazı kılmanın yeterli olacağı ya da tam ezan okunacağı sırada mescide girilmesi hâlinde tahiyetü'l-mescid namazı kılmanın kerih olduğu hususunda da icmâ vardır.¹⁴⁸⁵ Sâlim b. Abdullah'ın mescitte bir ilim halkası bulunduğu ve bu sebeple mescide sürekli girip çıkmak durumunda kalacağı da göz önüne alınırsa, zikredilen sebeplerden herhangi biri Sâlim b. Abdullah'ın mescide girdiğinde bu namazı kılmamasının sebebi olabilir.

6. Teşbîk (Namazda parmakları birbirine kenetlemek): Hz. Peygamber'in namazdayken iki elin parmaklarını birbirine kenetlemeyi nehyettiğine dair pek çok hadis bulunmaktadır.¹⁴⁸⁶ Buna rağmen Sâlim b. Abdullah'ın namazdayken parmakları kenetlemekte bir beis görmediği,¹⁴⁸⁷ hatta kendisinin namaz kılarken parmaklarını kenetlediği aktarılmaktadır.¹⁴⁸⁸ Kaynaklarda İbn Ömer'in de namazda parmaklarını kenetlediğine dair rivayetler yer almaktadır.¹⁴⁸⁹ Fıkıh âlimleri bu yöndeki hadislerle dayanarak namazda parmaklarını birbirine kenetlemeyi kerih ve ibadet usulüne uygun olmayan bir tavır olarak nitelendirmektedirler.¹⁴⁹⁰ İbn Hacer ise Hz. Peygamber'in bu konudaki nehyini namazda ve namazı beklerken olarak ikiye ayırmakta ve nehyedilenin namazda parmakları kenetlemek olduğunu, oysa namaz için mescide gelindiğinde ya da namazı beklerken parmakların kenetlemenin mübah olduğunu söylemektedir.¹⁴⁹¹ Hz. Peygamber'in bu nehyine rağmen Sâlim'in namazdayken parmakları kenetlemeyi kerih görmemesinin sebebi muhtemelen Hz. Peygamber'in bu hadisini bir emir olarak değil, yapılmamasını mendûb olarak değerlendirmesinden ve babası İbn Ömer'in de bu şekilde davranmasını bu görüşüne delil olarak görmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

¹⁴⁸² İbn Rüşd, *el-Beyân ve 't-tahsîl*, I, 238-239; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 90; III, 254; Münâvî, *Feyzül-kadîr*, I, 337.

¹⁴⁸³ İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, III, 275;

¹⁴⁸⁴ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, II, 305; İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, III, 276; Şevkânî, *Neylül'evtâr*, III, 83.

¹⁴⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 288; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VI, 230-235.

¹⁴⁸⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 271-272; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 419-420; Tirmizî, "Salât", 168.

¹⁴⁸⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IV, 261; Şevkânî, *Neylül'evtâr*, II, 387.

¹⁴⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 420.

¹⁴⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 420; Şevkânî, *Neylül'evtâr*, II, 387.

¹⁴⁹⁰ Begavî, *Şerhu's-sünne*, III, 293; Kâsânî, *el-Bedâ'î*, I, 215.

¹⁴⁹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 566.

7. Sabah ve ikindi namazlarından sonra tilâvet secdesi yapmak: Sabah namazından sonra güneş doğana kadar ve ikindi namazından sonra güneş batana kadar namaz kılmanın Hz. Peygamber tarafından nehyedildiği bilinmektedir.¹⁴⁹² İmam Mâlik, bu vakitlerde namaz secdesi yapılamadığı gibi tilâvet secdesinin de yapılamayacağını, zira tilâvet secdesinin de bir secde olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁹³ İbn Ömer'in de kerâhet vakitlerde secde etmeyi mekruh gördüğü hatta bu vakitlerde tilâvet secdesi eden birini gördüğünde “Ben Hz. Peygamber'in arkasında Ebû Bekir, Ömer ve Osman'la birlikte namaz kıldım. Hiçbiri güneş doğana kadar secde etmiyorlardı” dediği nakledilmektedir.¹⁴⁹⁴ Buna rağmen Sâlim b. Abdullah'a kerâhet vakitlerinde tilâvet secdesi yapıp yapılmayacağı sorulduğunda o, bunun yapılabileceğini söylemiştir.¹⁴⁹⁵ Sâlim b. Abdullah'ın bu fetvasının altında muhtemelen bu konudaki âyetlerden yapılan kıyas bulunmaktadır. Zira “Kendilerine Kur'ân okunduğu zaman neden secdeye kapanmıyorlar?”¹⁴⁹⁶ âyetinin zâhirine göre âmel edenler, secde âyeti okunduğu sırada secde etmenin gerekli olduğunu düşünmektedirler.¹⁴⁹⁷

8. Yolcunun namazları kısaltma müddeti: Yolcu olan bir kimsenin kaç gün sonra namazları tam kılacağı ihtilaflı bir meseledir. Hz. Peygamber'in kaç güne kadar namazları kısalttığı ile alakalı olarak hadislerde üç,¹⁴⁹⁸ dört,¹⁴⁹⁹ on yedi,¹⁵⁰⁰ on sekiz,¹⁵⁰¹ on dokuz¹⁵⁰² ve yirmi¹⁵⁰³ gibi farklı sayılar yer almaktadır. Sâlim b. Abdullah'a göre ise bir kişi gideceği belde on iki günden fazla kalmaya niyetlenirse on iki günden sonra namazlarını tam olarak kılması gerekir.¹⁵⁰⁴ Hz. Peygamber'den nakledilen bu farklı sayılara rağmen Sâlim b. Abdullah'ın neden on iki günden sonra namazların kısaltılmayacağı şeklinde fetva verdiği ile alakalı bir açıklama bulunamamakla birlikte, bu görüşün dayanağı olarak babası İbn Ömer'i gördüğü söylenebilir. Zira İbn Ömer de en fazla on iki gün namazların kısaltılabileceği görüşündedir.¹⁵⁰⁵ Ancak İbn Ömer'in de neden bu sayıyı verdiği ile alakalı

¹⁴⁹² Ahmed b. Hanbel, XVI, 36 (9953); Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 51; Nesâî, “Mevâkîf”, 30.

¹⁴⁹³ *Muvatta'*, “Kur'ân”, 16; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, II, 509.

¹⁴⁹⁴ Ebû Dâvud, “Sücûd”, 7; Beyhakî, *es-Sünen*, II, 461; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 446.

¹⁴⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 376.

¹⁴⁹⁶ İnşikâk 84/21.

¹⁴⁹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 59-60; Kurtubî, *Tefsir*, XIX, 280-281; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahfezî*, I, 461.

¹⁴⁹⁸ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 215; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, IV, 270.

¹⁴⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, IV, 131 (2274); İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 76.

¹⁵⁰⁰ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 209; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VI, 457.

¹⁵⁰¹ Ahmed b. Hanbel, XXXIII, 99 (19865); Ebû Dâvud, “Salâtü's-sefer”, 10.

¹⁵⁰² Buhârî, “Megâzî”, 54; İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 76; Tirmizî, “Sefer”, 2.

¹⁵⁰³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 532; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 208.

¹⁵⁰⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 533.

¹⁵⁰⁵ *Muvatta'*, “Kasru's-salât”, 16; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 534; Beyhakî, *es-Sünen*, III, 217.

bir açıklama bulunmamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'den on iki gün sonra namazların tam olarak kılınabileceği ile alakalı bir rivayete ulaşamamıştır.

9. Yaşlılık sebebiyle oruç tutamayan kişinin fidye vermesi: Yaşlılık ya da hastalık gibi sebeplerle Ramazan orucunu tutamayanların fidye vermesinin gerekliliği “Oruç tutmaya güç yetiremeyenler için bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir”¹⁵⁰⁶ âyetiyle sabittir. Hz. Peygamber'in ve sahâbenin uygulamasının da bu yönde olduğu görülmektedir.¹⁵⁰⁷ Bu delillere dayanarak fukahânın çoğunluğu oruç tutamayacak kadar yaşlı olan kişilerin fidye vermesini vacip olarak değerlendirirken, İmâm Mâlik'e göre ise müstehabtır.¹⁵⁰⁸ Ancak Sâlim b. Abdullah'a yaşlılık sebebiyle oruç tutamayan bir kimsenin durumu sorulduğunda o, “Oruç tutmazlar, fidye de vermezler” şeklinde cevap vermiştir.¹⁵⁰⁹ Muhtemelen Sâlim ve bu konuda onun gibi düşünenler, âyette geçen ‘oruç tutmaya güç yetiremeyenler’ tabirini, ‘daha sonra iyileşerek oruç tutabilecek kişiler’ olarak değerlendirmiş ve “Allah hiç kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz...”,¹⁵¹⁰ “...Allah sizin için zorluk istemez, kolaylık ister...”¹⁵¹¹ ve “O, size din konusunda hiçbir zorluk yükledi...”¹⁵¹² meâlindeki âyetlere dayanarak, şifa ümidi kalmamış yaşlıların bu emirden istisna olduğunu düşünmüşlerdir.¹⁵¹³

10. İhramlıyken başı yıkamak: İhramlı kişinin cünüplük haricinde başını yıkamasının caiz olup olmadığı konusunda sahâbe arasında bazı ihtilaflar bulunmaktaydı. Muhtemelen bu ihtilaf, ihramlı iken kılların dökülmesi endişesinden kaynaklanmaktadır. Zira bilindiği gibi ihramlı iken saç kesmek âyetle yasaklanmıştır.¹⁵¹⁴ Bu konuya örnek teşkil eden bir olayda İbn Abbas ile Misver b. Mahreme ihramlı kişinin başını yıkaması hususunda ihtilaf etmiş, İbn Abbas yıkayabileceğini söylerken Misver b. Mahreme bunun caiz olmadığını iddia etmişti. Bunun üzerine İbn Abbas, Abdullah b. Huneyn'i bu durumu sorması amacıyla Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye göndermiş, o da “İşte Hz. Peygamber başını ihramlıyken böyle yıkardı” diyerek Hz. Peygamber'in ihramlıyken başını nasıl yıkadığını fiilî olarak göstermişti.¹⁵¹⁵ Bir diğer olay da Hz. Ömer ve Ya'la b. Münye arasında gerçekleşmişti. Hz. Ömer ihramlıyken ona su döken Ya'la, ihramlıyken başın yıkanmayacağını düşündüğü için onun başına su

¹⁵⁰⁶ Bakara 2/184.

¹⁵⁰⁷ Bkz. *Muvatta'*, “Siyâm”, 52; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 194; Beyhakî, *es-Sünen*, IV, 388.

¹⁵⁰⁸ Mâverî, *el-Hâvi'l-kebîr*, III, 465; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 62-63; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 151.

¹⁵⁰⁹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 279.

¹⁵¹⁰ Bakara 2/286.

¹⁵¹¹ Bakara 2/185.

¹⁵¹² Hac 22/78.

¹⁵¹³ Bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IV, 410-412.

¹⁵¹⁴ Âyetin meâli şöyledir: “...Kurbanlar kurban yerine (Mina'ya) varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin...” Bakara 2/196.

¹⁵¹⁵ *Muvatta'*, “Hacc”, 4; Buhârî, “Cezâü's-sayd”, 12; Müslim, “Hacc”, 91.

dökmek istememiş, ancak Hz. Ömer ihramlıyken başı yıkamakta bir beis olmadığını ifade ederek su dökmesi için Ya‘lâ’ya ısrar etmişti.¹⁵¹⁶ Sahâbeden ve tâbiinden de pek çok kişinin ihramlıyken başlarını yıkadıklarına dair haberler gelmektedir.¹⁵¹⁷ Ancak Sâlim b. Abdullah’ın bunu kerih gördüğü rivayet edilmektedir. Nitekim akrabası Ubeydullah b. Ömer, bir defasında Sâlim b. Abdullah’a ihramlı haldeyken su döktüğünü ve Sâlim’in suyu başına dökmemesi için onu durdurduğunu haber vermektedir.¹⁵¹⁸ Abdullah b. Ömer’den ise bunu hem caiz hem de kerih gördüğüne dair muhtelif rivayetler nakledilmektedir.¹⁵¹⁹ Sâlim b. Abdullah’ın ve ihramlıyken başın yıkanmayacağını düşünenlerin delillerinin ne olduğu tam olarak bilinmemekteyse de muhtemelen onlar, saç kıllarının dökülmesi ihtimaline karşılık temkinli olmak istemişlerdir. Zira Hz. Peygamber’den ihramlı iken saçın yıkanmaması gerektiğine dair bir rivayete ulaşılammıştır. Ancak Begavî, bu yönde görüş bildirenlerin “ihramlıyken başı yıkamak” ile “ihramlıyken başı elbise ile örtmek” arasında kıyas yapmış olabileceklerini belirtmektedir.¹⁵²⁰

11. Tavaftan sonra iki rekât namaz kılmak: Hz. Peygamber’in her tavaftan sonra iki rekât namaz kıldığına dair rivayetler mevcuttur.¹⁵²¹ Şâfiî ve Hanbelîler bu rivayetlere dayanarak tavaftan sonra iki rekât kılmanın sünnet olduğunu ve tavaftan sonra kılınan farz namazın bu namazın yerini tutacağını, bu sebeple tekrar iki rekât (tavâf namazı) kılmak gerekmediğini söylemektedirler.¹⁵²² Mâlikî ve Hanefîlere göre ise tavaf namazı, vacip tavafta vacip, sünnet tavafta ise sünnettir. Bu sebeple tavaftan sonra kılınan farz namaz, tavaf namazı yerine geçmez. Dolayısıyla farz namazdan sonra iki rekâtlik bir tavâf namazı daha kılmak gerekir.¹⁵²³ Sâlim b. Abdullah ise tavaftan sonra kılınan farz namazın bu namazın yerini tutacağı ve ayrıca bir tavâf namazına gerek olmadığı görüşündedir.¹⁵²⁴ Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas gibi sahâbîlerden ve bazı tâbîilerden de bu yönde rivayetler nakledilmektedir.¹⁵²⁵ Buradaki görüş ayrılığının sebebi, Hz. Peygamber’in her tavaftan sonra sadece iki rekât kılmasını delil olarak bunu farz namaz olarak görüp görmemekten kaynaklanmaktadır. Zira sabah namazının farzı iki rekât iken diğer namazların rekât sayıları farklıdır. Hz. Peygamber’in tavaftan sonra kıldığı namazın farz

¹⁵¹⁶ *Muvatta’*, “Hacc”, 5.

¹⁵¹⁷ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 140-141.

¹⁵¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 141.

¹⁵¹⁹ *Muvatta’*, “Hacc”, 6, 7; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 141, 424; Ahmed b. Hanbel, VIII, 247 (4628); Buhârî, “Hacc”, 38; Müslim, “Hacc”, 227.

¹⁵²⁰ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, VII, 254-256.

¹⁵²¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 59-60; Buhârî, “Hacc”, 69.

¹⁵²² Mâverîdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, I, 244; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 348.

¹⁵²³ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 426; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 47.

¹⁵²⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 60; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 249.

¹⁵²⁵ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 57-60; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 249.

namazlar olmadığını düşünenlere göre, eğer böyle olsaydı Hz. Peygamber her tavaftan sonra sadece iki rekât kılmaz, her namazın farzı sayısınca kılardı.¹⁵²⁶ Farz namaz kılmanın tavaf namazı yerine geçeceğini düşünenlere göre ise tavaf namazı hac menâsiklerinden biridir ve tıpkı ihram namazı gibi sünnet olduğu için, vaktin namazının farzı kılındığında tavaf namazı edâ edilmiş olur.¹⁵²⁷

12. İhramlının hatayla bir hayvanı öldürmesi: İhramlıyken kasden av hayvanı öldürmenin caiz olmadığı âyetle sabittir.¹⁵²⁸ Ancak ihramlıyken hatâen veya unutarak bir hayvanı öldürmenin kefareti gerektirip gerektirmeyeceği konusu ihtilaflıdır. Dört mezhebin icmâına göre ihramlıyken bir hayvanı kasden veya hatâen öldürmek arasında bir fark yoktur ve iki durum da kefarete gerektirir.¹⁵²⁹ Bu konuda sünnetin de böyle geldiğini ifade eden rivayetler bulunmaktadır.¹⁵³⁰ Buna rağmen Sâlim b. Abdullah'tan “karınca, çekirge veya kuş gibi bazı hayvanları hatâen öldürme durumunda kefarete gerekmeyeceği” şeklinde rivayetler aktarılmaktadır.¹⁵³¹ İbn Abbâs'tan ve Saîd b. Cübeyr ile Kâsım b. Muhammed gibi tâbiîlerin de bu yönde fetva verdiklerine dair haberler bulunmaktadır.¹⁵³² Bu konuda Sâlim b. Abdullah ve onun gibi düşünenlerin dayandıkları delil ilk olarak zikredilen âyetin kendisidir. Nitekim âyette geçen “kim (ihramlı iken) bir hayvanı kasden öldürürse...” ifadesi sebebiyle, kasden öldürmüş olmayı kefarete gerektirmenin ilk şartı olarak görmektedirler.¹⁵³³ Ayrıca Hz. Peygamber'in “Ümmetimden hata, unutma ve zorlandıkları (zorlama, cebir ile yapmak zorunda bırakıldıkları) şeyin hükmü kaldırılmıştır.”¹⁵³⁴ hadisine göre hata ile yapılan fiilin hükmü ile kasden yapılanın hükmü farklı olmalıdır.¹⁵³⁵ Bu konuya delil olarak kullandıkları bir rivayette bir kişi Hz. Ömer'e gelerek ihramlıyken bir hayvan öldürdüğünü söylemiş, Hz. Ömer de “Bilerek mi yoksa hata ile mi öldürdün?” diye sormuştur. Bu görüşte olanlara göre eğer kasıtlı veya hata ile öldürme arasında bir fark olmasaydı Hz. Ömer bu soruyu sormaya gerek duymazdı.¹⁵³⁶

¹⁵²⁶ Begavî, *Şerhu's-sünne*, VII, 131-132; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IX, 267; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, III, 175-176.

¹⁵²⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 348.

¹⁵²⁸ Âyetin meâli şöyledir: “Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim (ihramlı iken) bir hayvanı kasden öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır.” Mâide 5/95.

¹⁵²⁹ *Muvatta'*, “Hacc”, 241; Kanâzî, *Tefsiru'l-Muvatta'*, II, 628; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, IV, 283; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 236; Kâsânî, *el-Bedâ'i*, II, 201-202; İbn Rüşt, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 123-124.

¹⁵³⁰ Zürcânî, *Şerhu'z-Zürcânî ale'l-Muvatta'*, II, 424-426.

¹⁵³¹ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 183, 396.

¹⁵³² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 182-183, 396.

¹⁵³³ Kâsânî, *el-Bedâ'i*, II, 202.

¹⁵³⁴ İbn Mâce, “Talâk”, 16; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XVI, 202.

¹⁵³⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 235.

¹⁵³⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 235.

13. Ta‘liku’t-talâk (Boşanmayı bir şarta bağlamak): Bir erkeğin evlenmeden önce kadına “Şayet seninle evlenirsem boşsun” şeklinde bir şart sunması durumunda, nikâhlanması hâlinde boşamasının geçerli olup olmayacağı konusu ihtilafıdır. Hz. Peygamber’in “Âdemoğlunun elinde mevcut olmayan bir şeyi nezretme (adâk), yine elinde olmayan bir köleyi azat etme ve nikâhlısı olmadığı bir kadını boşama hakkı yoktur”¹⁵³⁷ ve “Nikâhtan önce talâk, sahip olmadan önce (köleyi) azat etme yoktur”¹⁵³⁸ şeklindeki hadisleri delil alan cumhura göre böyle bir durumda boşanma gerçekleşmez.¹⁵³⁹ Sâlim b. Abdullah’tan ise evlenmeden önce böyle bir şart öne süren erkeğin evlendiği anda boşamasının gerçekleşeceği şeklinde rivayetler nakledilmektedir.¹⁵⁴⁰ Hz. Ömer’den ve Abdullah b. Ömer’den de bu şekilde fetva verdiklerine dair rivayetler nakledilmektedir.¹⁵⁴¹ Hanefîlerin görüşü de bu yönde olup, onlara göre nikâhtan önce söylenen bu sözler şart yerine geçer ve nikâh akdinin oluşması hâlinde sonucu yani boşama da tahakkuk etmiş olur.¹⁵⁴² Ayrıca Hz. Ömer’e gelerek “Evlendiğim her kadın benden üç kere boş olsun” dediğini söyleyen bir kişiye Hz. Ömer’in “O, dediğin gibidir (boş olmuştur)”¹⁵⁴³ şeklindeki mevkûf rivayet de bu görüşün delillerindendir.

14. Kasâme (yemin) ile diyetin sâbit olup olmayacağı: Fâili meçhul cinayet ve yaralamalarda cezâi ve mâlî sorumluluğu belirlemek amacıyla kişilere yemin ettirilmesi anlamına gelen kasâmeyi¹⁵⁴⁴ Hz. Peygamber’in ve Hulefâ-i Râşidîn’in uyguladığına dair rivayetler mevcuttur.¹⁵⁴⁵ Bu konudaki rivayetlerin en meşhuru ensârdan Abdullah b. Sehl b. Zeyd’in öldürülmesi üzerine Hz. Peygamber’in, cinayeti Hayber Yahudilerinin işlediğini iddia eden kişilere yemin etmelerini teklif ettiğini ifade eden rivayetlerdir.¹⁵⁴⁶ Hulefâ-i Râşidîn’in yanı sıra sahâbe ve tâbiûnin çoğunluğu ile dört mezhep imamına göre kasâme şer’î bir delildir, Hz. Peygamber’in bu delili kullandığı sabittir ve suçların isbatı ile nefyinde kullanılan muteber bir yoldur.¹⁵⁴⁷ Bununla birlikte kasâmenin tanımı, şartları ve kapsamı konularında mezhepler arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır.¹⁵⁴⁸ Sâlim b. Abdullah’tan ise “kasâme

¹⁵³⁷ Ahmed b. Hanbel, XI, 392 (6780); Tirmizî, “Talâk”, 6.

¹⁵³⁸ İbn Mâce, “Talâk”, 17; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 523.

¹⁵³⁹ Mâverîdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, X, 20-21; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IX, 199; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XX, 245-248.

¹⁵⁴⁰ Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, I, 296; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 65.

¹⁵⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 65.

¹⁵⁴² Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 104-105; Kâsânî, *el-Bedâ’i*, III, 130-133; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IX, 526.

¹⁵⁴³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 421; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VI, 185.

¹⁵⁴⁴ Bkz. Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA*, XXIV, 528-530.

¹⁵⁴⁵ Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 27-35; Buhârî, “Diyât”, 22; İbn Mâce, “Diyât”, 28.

¹⁵⁴⁶ Müslim, “Kasâme”, 1, 3; Tirmizî, “Diyât”, 23; Nesâî, “Kasâme”, 4.

¹⁵⁴⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XI, 288-304; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, IV, 210-215.

¹⁵⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA*, XXIV, 528-530.

ile kısas ve diyetlerde hüküm verilemeyeceğini” söylediğine dair rivayetler aktarılmaktadır.¹⁵⁴⁹ Sâlim’le birlikte Süleyman b. Yesâr ve Ömer b. Abdülâzîz gibi bazı tâbînin de bu yönde görüş bildirdiği ifade edilmektedir.¹⁵⁵⁰ İbn Abdilber ise kasâmeyi bir delil olarak reddetmeyi fâsid olarak nitelendirmekte ve bu yöndeki fetvaları “üzerinde uzlaşılmış sünnetin hilâfına olacak şekilde re’yleriyle hüküm verme” şeklinde değerlendirmektedir.¹⁵⁵¹ Ancak Sâlim b. Abdullah’ın kasâmeyi bir delil olarak reddetmekten ziyade, kısas ve diyetlerde suçluyu tespit etme noktasında yeterli görmediği, bunun için öncelikle açık bir delil veya şahit aradığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisinden aktarılan bir rivayete göre o “İnsanlardan bazılarının görmediği, katılmadığı veya şahit olmadığı bir olay üzerine kolaylıkla yemin edebildiğini, bu sebeple kendisinin (sadece yeminle edilen) şahitlikleri kabul etmeyeceğini” ifade etmiştir.¹⁵⁵² Ancak Sâlim’in bu durumu kendi re’yi ile değil, yine âsârla çözmeye çalıştığı söylenebilir. Zira bu yönde fetva verenler, Hz. Peygamber’den nakledilen “Yeminin davalıya düştüğü”¹⁵⁵³ ve “İnsanlara sadece iddialarıyla (delilsiz ve şahitsiz) istediklerinin verilmesi durumunda mallarının ve kanlarının zayi olacağı”¹⁵⁵⁴ şeklindeki hadislerini delil olarak kullanmaktadırlar. Yine Hz. Peygamber’den nakledilen, iki kişinin Hz. Peygamber’e gelerek birinin “Bu kişi benim toprağımı elimden aldı” demesi ve diğerinin de “O toprak benim mülkümdür, bu kişinin orada hakkı yoktur” demeleri üzerine Hz. Peygamber’in davacıya “Bu toprağın senin mülkün olduğuna dair delilin var mı?” diye sorması ve adamın delili olmaması üzerine Hz. Peygamber’in “Delilin yoksa bu kişiye yemin ettirmekten başka bir şey yoktur” şeklinde cevap vermesini de bu fetvalarına delil olarak kullanmaktadırlar.¹⁵⁵⁵ Zira söz konusu olayda Hz. Peygamber’in ilk olarak davacının delili ya da şahidi olup olmadığını sormuş olması, bu tür durumlarda açık bir beyyinenin zorunlu olduğunu göstermektedir.¹⁵⁵⁶ Görüldüğü gibi Sâlim b. Abdullah’ın yemini hukukî durumlarda tek başına bir delil olarak görmemesi, yine Hz. Peygamber’den aktarılan hadislere dayanmaktadır.

15. Had cezası uygulanabilmesi için kişinin bulûğa erdiğinin tespit edilme kriterleri: Bir çocuğun ne zaman bulûğa erdiğinin tespiti için delil olarak kullanılan rivayet, Abdullah b. Ömer’in Uhud savaşına katılmak için Hz. Peygamber’den icazet istemesi ve o dönem henüz 14 yaşında olan Abdullah b. Ömer’e Hz. Peygamber’in izin vermemesi, ancak bir sonraki sene Hendek savaşına

¹⁵⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 445; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XI, 293; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, VII, 46.

¹⁵⁵⁰ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 446; Seyyid Sâbık, *Fıkhu’s-sünne*, II, 586.

¹⁵⁵¹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VIII, 209.

¹⁵⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 445; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XI, 293.

¹⁵⁵³ Buhârî, “Şehâdât”, 20; Müslim, “Akziye”, 1; Ebû Dâvud, “Akziye”, 23.

¹⁵⁵⁴ Buhârî, “Tefsiru’l-Kur’ân”, 60; Müslim, “Akziye”, 1; İbn Mâce, “Ahkâm”, 7.

¹⁵⁵⁵ Müslim, “İmân”, 223; Ebû Dâvud, “Eymân ve’n-nüzûr”, 2; Tirmizî, “Ahkâm”, 12.

¹⁵⁵⁶ Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, IV, 148; Hattâbî, *Meâlimü’s-sünen*, IV, 43.

katılabilmesi için (yani İbn Ömer 15 yaşındayken) izin vermesi olayıdır.¹⁵⁵⁷ Ömer b. Abdülazîz ise bu sebeple 15 yaşın “küçükle büyüğün arasındaki sınır” olduğunu söylemektedir.¹⁵⁵⁸ Hanefîler ve Şâfîîler bu rivayeti delil alarak, çocuğun bulûğa erdiğini tespit amacıyla belirli bir yaşa gelmesini şart görürler.¹⁵⁵⁹ Ancak Hanbelîler ve Mâlikîler, yaş yerine ihtilâm olma ve hayız gibi çeşitli alâmetleri bulûğa ermenin şartı olarak görmektedirler.¹⁵⁶⁰ Sâlim b. Abdullah da bu görüştedir. Nitekim Sâlim b. Abdullah’a çocuğa ne zaman had uygulanabileceği sorulduğunda “bulûğ alâmetlerini görüldükten sonra” diye cevap vermiştir.¹⁵⁶¹ Sâlim’in bu fetvasına delil olarak dedesi Hz. Ömer’in uygulamalarını gördüğü söylenebilir. Zira Hz. Ömer’e suç işleyen ve bulûğa erip ermediği bilinmeyen bir çocuk getirildiğinde, çocukta bulûğa erme alâmetlerinin bulunup bulunmadığını araştırdığı görülmektedir.¹⁵⁶² Hz. Ömer’in de bu yönde fetva verirken, Hz. Peygamber ile barış antlaşması yaptıktan sonra antlaşmayı bozdukları için öldürölmelerine hükmedilen Benî Kurayzalılardan Atiyye el-Kurazî’nin o dönemde henüz bulûğ işaretlerini taşımadığı için serbest bırakılması olayını delil aldığı görölmektedir.¹⁵⁶³ Ancak Begavî ve Hattâbî, bu rivayette geçen bulûğa erme işaretlerini gayri müslimler için bir şart olarak görmekte, zira savaş sırasında yaşları sorulan gayri müslimlerin doğru söyleyeceklerinden emin olunmadığı için işaret aramanın zorunlu olduğunu ve dolayısıyla bunların Müslümanlarda bulûğ işareti olamayacağını söylemektedirler.¹⁵⁶⁴

Sâlim b. Abdullah’ın Hz. Peygamber’in uygulamasından farklı yönde fetva verdiği bu 17 meselenin 9 tanesinde dedesi Hz. Ömer ve babası İbn Ömer’in uygulamalarını esas almıştır. Bu sonuç Sâlim’in, Hz. Peygamber’in sünnetinin haricinde, kendi döneminde cârî olan uygulamalara verdiği önemi göstermektedir. Yine bu durum Sâlim b. Abdullah’ın sünnetin sadece zâhirini değil maksadını da dikkate aldığını ve dolayısıyla zamanın değişmesiyle bazı ahkâmın değişebileceğini de kabul ettiğini işaret etmektedir. Zira Sâlim b. Abdullah, dedesi ve babasının Hz. Peygamber’in sünnetine olan bağlılıklarına rağmen bu 9 mesele hakkında Hz. Peygamber’den farklı yönde fetva vermelerinin çeşitli illetleri olduğunu biliyordu. Bu sebeple, hakkında Hz. Peygamber’in bir hadisi bulunan bu konularda dedesi ve babasının farklı uygulamalarını takip etmekte bir sakınca görmemişti.

¹⁵⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 12; Buhârî, “Şehâdât”, 18; Müslim, “İmâre”, 91.

¹⁵⁵⁸ Şâfîî, *el-Ümm*, VI, 143; Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen*, IX, 284.

¹⁵⁵⁹ Hattâbî, *Meâlimü’s-sünen*, III, 311.

¹⁵⁶⁰ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IX, 338; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 345.

¹⁵⁶¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 177.

¹⁵⁶² Bkz. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 337; X, 177; Beyhakî, *es-Sünen*, VI, 97.

¹⁵⁶³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 179; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 11; Ahmed b. Hanbel, XXXI, 67 (18776).

¹⁵⁶⁴ Bkz. Hattâbî, *Meâlimü’s-sünen*, III, 310-311; Begavî, *Şerhu’s-sünne*, IX, 337-339.

Sâlim'in, kalan sekiz meselenin beş tanesinde Hz. Peygamber'in hadisine rağmen konu ile ilgili âyete kıyas yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Hülle, babanın bâkire kızını evlendirmesi, sabah ve ikinci namazlarından sonra tilâvet secdesi, yaşlı kimselerin tutamadıkları oruç için fidye vermeleri ve yeminle diyetin sabit olup olmayacağı konularında Sâlim muhtemelen Hz. Peygamber'in verdiği hükümleri çeşitli istisnalara binaen verdiğini, oysa kendisinin hüküm vermesi istenen meselelerin illetlerinin aynı olmadığını görmüş ve bu sebeple âyetten kıyas yapmayı, hadisi kullanmaya tercih etmiştir. Kabre toprak atmak, tahiyyatü'l-mescid namazı ve abdestte yüzüğün hareket ettirilmesi meselelerinde ise Sâlim'in neye dayanarak sünnetten farklı davrandığı tespit edilememekle birlikte, bu konuların ibadet veya ahkâm türünden olmayıp, zevâid türünden oldukları da açıktır.

G. DEĞERLENDİRME

Sâlim b. Abdullah'ın, geniş hadis bilgisinin yanı sıra fıkıh ilmindeki yetkinliğiyle de öne çıktığı görülmektedir. O sadece halkın değil, dönemin yöneticilerinin de kendisine danıştığı bir âlimdir. Dönemin Medine valisi Ömer b. Abdülazîz, göreve başladığında ilk iş olarak Medine'nin en yetkin fakihlerinden bir danışma meclisi oluşturmuş, bu mecliste âsâr bilgisine ve görüşlerine çok güvendiği Sâlim b. Abdullah'a da yer vermiştir. Daha sonra halîfe olarak tayin edildiğinde bile çeşitli meselelerde ona danışmaya devam etmiş, gerek şifâhen gerekse mektup yoluyla sorularını ileterek onun ilmî yetkinliğine olan güvenini göstermiştir.

Sâlim b. Abdullah, yaşadığı dönemde Medine'nin en önemli fakihleri olarak görülen ve “fukahâ-i seb‘a” denilen yedi fakihten biri olarak değerlendirilmiştir. Fukahâ-i seb‘a içerisinde en fazla öne çıkan isim olarak görülen Saîd b. el-Müseyyeb'in vefatının ardından, onun Mescid-i Nebevî'de oluşturduğu ilim halkasını iki yakın arkadaş olan Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed devam ettirmiş, bu halkada hem hadis rivayetinde bulunmuş hem de fetva isteyenlere fetva vererek çağdaş meselelere sünnetten, sahâbî söz ve uygulamalarından, Medine örfünden ya da re'y veya kıyasa başvurarak çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bilhassa hac ibadeti için şehir dışından gelenlerin uğrak yeri olan Mescid-i Nebevî'de devam ettirilen bu meclis, döneminin en kalabalık ilim meclisi olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar bu meclise iştirak edenlerin kimler olduğu ya da mecliste ne tür konuların konuşulduğu ile alakalı kesin bilgilere sahip değilsek de Sâlim ve Kâsım'ın ortak talebelerinden ve rivayetlerde geçen “Sâlim ve Kâsım'a şöyle soruldu...”, “Sâlim'in meclisinde bir adam şöyle sordu...” tarzındaki ifadelerden, meclisin muhtevası ile ilgili ipuçları elde etmek mümkündür. Buna göre söz konusu ilim meclisi, hadis rivayet etme amacıyla düzenlenen bir meclis olmaktan ziyade, fikhî sorunlara çözümler bulabilmek amacıyla oluşturulmuştur. Zira Sâlim ve Kâsım'den birlikte nakleden talebelerinin rivayetlerinin muhtevaları incelendiğinde pek çoğundaki ortak noktanın, halkın ibadetlerin uygulanışı ya da günlük hayatta karşılaşılan muâmelâtla ilgili soruları

karşısında Sâlim ve Kâsım'ın verdiği cevaplar olduğu görülmektedir. Ayrıca yine bu ortak talebelerin naklettiği rivayetlerin çoğunlukla maktû olduğu da eklenmelidir. Yani Sâlim, kendisine yöneltilen bir soru karşısında çoğu kez “Babam, bu konuda Hz. Peygamber’den şöyle işitmiş...” şeklinde isnadlı bir rivayet nakletmemiş, esas aldığı delili zikretmeden doğrudan sorunun cevabını vermiştir. Bu durum da söz konusu meclisin hadis rivayet etmek amacında olmadığını teyit etmektedir.

Sâlim b. Abdullah, kendisine bir mesele getirildiğinde ilk önce bu konunun sünnette var olup olmadığına bakmış, eğer varsa bu rivayeti bazen Hz. Peygamber’e uzanan muttasıl bir isnadla, bazen aradaki sahâbî raviyi atlayarak (mürsel şekilde) nakletmiştir. Hatta bazı durumlarda naklettiği hadisin Hz. Peygamber’e ait bir kavil olduğunu söylemediği dahi olmuştur. O bunu yaparken muhtemelen, sorulan soruya karşılık bir hadis nakletmekten ziyade, sorunun cevabını bir an önce vererek muhatabının sorununa hızlıca çözüm bulmak amacındadır.

Sünnetle belirlenmemiş meselelerin çözümünde kendisinden önceki birikimi önemsemiş, dedesi Hz. Ömer başta olmak üzere halifelerin ve babası İbn Ömer başta olmak üzere fakih sahâbîlerin görüşlerine pek çok fetvasında atıf yapmıştır. Fetva verirken dinin kolaylık ilkelerini göz ardı etmemiş, zaruri hallerde bazı hükümlerin uygulanmayabileceğini göstermiştir. Yine fetva verirken çoğunlukla muhatabının durumunu da göze alarak hüküm vermesi, meseleler arasında kıyas yaparak hakkında hüküm bulunmayan konuları hükme bağlaması, onun sadece işittiği rivayetleri olduğu gibi aktaran ve uygulayan bir âlim olmadığını, hükümlerin sebeplerini kavrayan ve bu hükümlerden genel ilkeler çıkarmaya çalışan fakih yönünü göstermektedir.

Sâlim b. Abdullah’ın fikhî görüşlerinin dayandığı kaynakların oranını belirleyebilmek amacıyla, Arap dünyasında yapılmış “*el-İmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer ve Fıkhuhu*” adlı çalışmadan da faydalanılmıştır. Çalışma, kaynaklarda Sâlim b. Abdullah’tan aktarılan fetvaları çeşitli konu başlıkları altında toplayarak dayandığı delilleri belirleme amacıyla olmasına rağmen, bu fetvaları herhangi bir analize tabi tutmamıştır. Bu sebeple, adı geçen çalışma esas alınarak yapılan değerlendirmenin sonucunda Sâlim b. Abdullah’tan aktarılan toplam 277 fetvanın 199’unun (%72’sinin) hakkında Hz. Peygamber’den nakledilen bir habere, 36’sının (%13’ünün) babası İbn Ömer’den nakledilen mevkûf bir habere, 9’unun (%3’ünün) dedesi Hz. Ömer’den nakledilen mevkûf bir habere, 10’unun (%3,5’unun) Abdullah b. Abbas ya da Abdullah b. Mes‘ûd gibi fakih sahâbîlere, 10’unun (%3,5’unun) sahâbe icmâsına, 2 tanesinin Medine’de uygulanan hükümlere dayandığı görülmüştür. Bu 277 mesele içerisinde sadece 11 meselede (%4’ü) kendi görüşünü beyan ettiği, bunların da çoğunlukla âyetten ya da hadislerden kıyas yoluyla elde edilen hükümler olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Sâlim b. Abdullah’ın fikhî yönünün re’ye değil büyük oranda nakle dayandığı rahatlıkla söylenebilir.

II. MEDİNE İLİM GELENEĞİNDEKİ YERİ

A. SÜNNETE YAKLAŞIMI

Daha önce de belirtildiği gibi, Sâlim b. Abdullah'ın fetvalarının dayandığı en önemli kaynaklardan biri sünnettir. O, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünnetini bağlayıcı bir kaynak olarak görmüş ve sünnete uygun olmayan bir uygulama ile karşılaştığında hemen müdahale etmiştir. Ancak burada açıklığa kavuşturulması gereken husus Sâlim'in "sünnet" terimi ile neyi kastettiğidir. Bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için Sâlim'in de içlerinde bulunduğu tâbiîn dönemi fakihlerinin sünnet derken ne kastettiklerini de bilmek gerekmektedir. Bu sebeple bu bölümde, kendisinden nakledilen rivayetlerden hareketle Sâlim b. Abdullah'ın "sünnet" anlayışı araştırılacak, sahâbe söz ve uygulamasının yanı sıra sünnet yurdu Medine'de uygulanan yerleşik uygulamaları da sünnet kapsamında görüp görmediği belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Sünnet Anlayışı

Sâlim b. Abdullah'ın da içlerinde bulunduğu tâbiîn âlimleri "sünnet" kelimesini çoğunlukla bir fiil olarak "Hz. Peygamber'in ya da sahâbenin davranışı" anlamlarında kullanırken, aynı zamanda kelâmî anlamda bid'atın zıddı olarak kullandıkları da görülmektedir.¹⁵⁶⁵ Bu nedenle kaynaklardaki rivayetlerden Sâlim b. Abdullah'ın mutlak manada sünnet anlayışını ortaya koyabilmek zordur. Ancak konuyla ilgili rivayetlerde yer alan ipuçları kullanılarak Sâlim'in genel manada sünnet tanımının ne olduğu hakkında fikir edinmek mümkündür. Bu konudaki en meşhur rivayet şöyledir: Hac sırasında Haccâc, İbn Ömer'e Arefe günü vakfenin nasıl yapılacağını sormuştu. O sırada babasının yanında bulunan Sâlim Haccâc'a "sünnete uygun hareket etmek istiyorsa hutbeyi kısa tutup vakfeyi de hemen yapması gerektiğini" söylemiş, İbn Ömer de "Sâlim doğru söyledi" diyerek oğlunun sözlerini tasdik etmişti.¹⁵⁶⁶

Aynı konudaki bir diğer rivayete göre Sâlim b. Abdullah, babası İbn Ömer'in Haccâc'a "Eğer sünnete uymak istiyorsan Arafat'ta öğle ile ikinci namazlarını cem ederek kıl" dediğini aktarmış, rivayeti aktaran Zührî de Sâlim'e "Rasûlullah (s.a.v) böyle mi yapardı?" diye sormuştu. Sâlim (babası ve diğer sahâbileri kastederek) "Onlar bu sözle sadece Hz. Peygamber'in sünnetini kastederler"

¹⁵⁶⁵ Tabiînün sünnet kelimesini farklı manalarda kullanmasıyla alakalı detaylı bilgi için bkz. Ulu, *Tâbiînün Sünnet Anlayışı*, 118-139.

¹⁵⁶⁶ *Muvatta'*, "Hacc", 194; Buhârî, "Hacc", 87; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 253; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 185. Ancak Muvatta'daki merfû hadisler üzerine üzerine bir şerh kaleme alan İbn Abdilber, burada "sünnet"ten muradın "Rasûlullah'ın (s.a.v) sünneti" olduğu açıklamasını yapmaktadır. Bkz. İbn Abdilber, *et-Tekassî*, 160-161; İbn Kudâme, *el-Muğni*, III, 366.

demmişti.¹⁵⁶⁷ Zührî'nin, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları yanında sahâbenin söz ve uygulamalarını ve "sünnet-i mâziye"yi de "sünnet" olarak değerlendirdiği bilinmektedir.¹⁵⁶⁸ Bu nedenle Zührî, "sünnet"ten kastedilenin ne olduğunu anlamak için Sâlim'e tekrar sormuş olmalıdır. Sâlim b. Abdullah'ın verdiği cevap da "sünnet" ten kastının Hz. Peygamber'in sünnetiyle sınırlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bir diğer rivayette Sâlim b. Abdullah, dedesi Hz. Ömer'in "Hacda Kâbe'yi ziyaret etmeden önce ve cemreyi taşıdıktan sonra koku sürünmeyi yasakladığını" nakletmiş, ancak daha sonra Hz. Âişe'nin "Ben, Rasûlullah'a (s.a.v) Kâbe'yi tavaf etmeden ve ihrama girmeden önce koku sürerdim." hadisini işitince "Rasûlullah'ın (s.a.v) sünneti uyulmaya daha layıktır" diyerek öğrendiği bu yeni bilgi karşısında dedesinin görüşünden vazgeçmiştir.¹⁵⁶⁹

Sâlim b. Abdullah'ın sünnet anlayışını ifade eden bir diğer örnekte, Zührî'nin Sâlim'e "korku namazı konusunda sünnetin nasıl olduğunu" sorduğu, Sâlim'in de babasından nakille Hz. Peygamber'in korku namazını nasıl kıldığını detaylarıyla aktardığı görülmektedir.¹⁵⁷⁰

Sâlim b. Abdullah'ın "sünnet" kelimesini Hz. Peygamber'in sünnetiyle sınırlandırışı konusunda da babasından etkilendiği söylenebilir. Nitekim İbn Ömer'in sünnet terimini "Hz. Peygamber'in uygulamaları ve ibadetleri yerine getiriş biçimleri" manasında kullandığı bilinmektedir.¹⁵⁷¹ Örneğin İbn Ömer'in bir rivayette "Namazın sünneti sağ ayağını dikip sol ayağını yaymandır"¹⁵⁷² derken, diğer pek çok rivayetinde "Râsûlullah'ın sünneti böyledir"¹⁵⁷³ diyerek sünnet kavramını Hz. Peygamber'e has kıldığı görülmektedir. Yine Sâlim'in babasından naklettiği bir olayda İbn Ömer'in alışverişte meclis muhayyerliği konusunda "O vakit alışverişte sünnet olan hukuk yolu, satıcı ile müşteri birbirlerinden ayrılınca kadar meclis muhayyerliğinde olmaları idi"¹⁵⁷⁴ ifadesinden ve rivayeti nakleden Buhârî'nin bu rivayetin hemen öncesinde Hz. Peygamber'den aynı manaya gelen başka bir rivayet nakletmesinden, İbn Ömer'in "sünnet" kelimesini Hz. Peygamber'in sünneti kastıyla kullandığı çıkarımı yapılabilir.

¹⁵⁶⁷ Buhârî, "Hacc", 89; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 253; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 185; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 172.

¹⁵⁶⁸ Zührî'nin sünnet anlayışı ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Ulu, *Tâbiünun Sünnet Anlayışı*, 139-142, 150-151, 154-156.

¹⁵⁶⁹ Şâfiî, *el-Müsned*, 155; İbn Hazm, *el-İhkâm*, VI, 145; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 221; *Ma'rîfetü's-sünen*, VII, 112.

¹⁵⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, X, 442 (6377); Serrâc, *el-Müsned*, 473-474.

¹⁵⁷¹ Uraler, *Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti*, 238.

¹⁵⁷² Nesâî, "Tatbik", 95; *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 372.

¹⁵⁷³ Örnekler için bkz. Ahmed b. Hanbel, VIII, 487 (4881); X, 243 (6063); Müslim, "Hac", 358; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 250; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 389; *Ma'rîfetü's-sünen*, VII, 522.

¹⁵⁷⁴ Hadisin bu kısmının orijinal metni şöyledir: 'وكانت السنة أن المتبايعين بالخيار حتى يقرقا', Buhârî, "Buyû", 47.

Babasının bu kullanımına benzer şekilde Sâlim'in de "sünnet" kavramını çoğunlukla Hz. Peygamber'e has olarak kullandığı görülmekle birlikte istisna da olsa bazı durumlarda dönemin anlayışına uygun şekilde itikâdî anlamda kullandığı da görülmektedir. Örneğin Ömer b. Abdülazîz hilâfet görevine getirildiğinde Sâlim'den, dedesi Ömer b. el-Hattâb'ın sîret ve uygulamalarını yazmasını istediği bir mektup göndermiş, Sâlim de cevap olarak gönderdiği mektupta Ömer b. Abdülazîz'e çeşitli nasihatlerde bulunduktan sonra "bazı insanların hakkı öldürüp bâtil ve bid'atleri ortaya çıkararak bu bid'atleri de sünnet zannettiklerini" söylemişti.¹⁵⁷⁵ Bu ifadesinden de anlaşılmaktadır ki o, genel itibarıyla "Hz. Peygamber'in uygulamaları" anlamında kullandığı sünnet terimini dönemin anlayışı gereği bazen itikâdî maksatla kullansa da bunda Hz. Peygamber'in sünnetiyle belirlenmiş yolu kastediyordu.

2. Sahâbe Kavli ve Uygulamasına Bakışı

Sâlim b. Abdullah, sahâbenin sünneti nasıl algıladığını ve nasıl uyguladığını dikkatle takip ederek fetvalarında buna riâyet etmiştir. Bu noktada görüşlerine en çok atıf yaptığı sahâbiler tabîi olarak babası İbn Ömer ve dedesi Hz. Ömer olmakla birlikte, bizzat yetiştirdiği diğer sahâbilerin fetvalarından yararlandığı gibi yetişemediği ama fetvalarına vâkıf olduğu sahâbilerden de istifade etmiştir.

Sâlim b. Abdullah'ın fetvaları incelendiğinde, hakkında Hz. Peygamber'in bir hadisi bulunup, çeşitli sebeplere binâen bu hadislerle amel edilmediği durumlarda dahi Nebevî sünneti ilk sıradaki delil olarak görmesine örnek gösterilebilecek sekiz konu tespit edilmiştir. Kadınların cenazeyi takip etmesi, cünüpkken sabah olanın Ramazan orucunu tamamlayıp tamamlamayacağı, ihramlıyken koku sürünme meselesi, kadının hacdayken saçlarını kestirmeyi unutması, hac ya da umre için ihrama giren kişinin hastalanması durumunun haccı engelleyip engellemeyeceği, boşanmış kadının iddetinin temizlik süresinden mi hayız süresinden mi hesaplanacağı, ne kadar emmenin mahremlik doğuracağı ve lebenü'l-fahlin (süt akrabasına sebep olan erkeğin) haramlığa sebep olup olmayacağı meselelerinde Sâlim'in, Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas gibi sahâbilerin kavillerine rağmen, kıyas yoluyla da olsa hakkında Hz. Peygamber'in hadisi bulunan görüşü tercih ettiği tespit edilmiştir. Zikredilen bu meselelerin hepsini tüm delilleriyle açıklamak çalışmanın hacmini artıracığından ve çalışmanın amacı bu olmadığından, seçilen birkaç konu üzerinden Sâlim b. Abdullah'ın bu konudaki tavrı açıklanmaya çalışılacaktır.

Sâlim b. Abdullah'ın hakkında hadis bulunan bir görüşü en kuvvetli delil olarak gördüğünü en iyi ifade eden örnek bir önceki bölümde de aktarılan, Sâlim'in "Hz. Ömer'in Kâbe'yi ziyaret etmeden

¹⁵⁷⁵ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 284.

önce koku sürünmeyi yasakladığını” ifade eden rivayettir. Sâlim bu rivayeti naklettikten sonra Hz. Âişe’nin “Kâbe’yi ziyaretten önce Hz. Peygamber’e koku sürdüğünü söylediği” rivayeti duymuş ve bunun üzerine “Rasûlullah’ın (s.a.v) sünneti uyulmaya daha layıktır” diyerek sahâbe söz ve uygulaması ile Nebevî sünneti ayırdığını göstermiştir. Hz. Peygamber’in hadisini öncelediğine örnek olarak, kadınların cenazeyi takip etmesi meselesi gösterilebilir. Hz. Peygamber kadınlara cenazenin önünde yürümeleri için ruhsat vermişse de Hz. Ömer’in, kadınların cenazenin önünde yürümelerinden hoşlanmadığı aktarılmaktadır. Sâlim b. Abdullah da Hz. Peygamber’in bu ruhsatına dayanarak kadınların cenazenin önünde yürümelerini caiz görmüştür.¹⁵⁷⁶ Abdullah b. Abbas’tan nakledilen “Kim hac veya umre menâsikinden birini unutursa veya kaçırsa kurban kessin”¹⁵⁷⁷ şeklindeki mevkûf rivayete rağmen, ihramdan çıkarken saçlarını kısaltmayı unutup memleketine dönen bir kadın hakkında “Haccı sahihtir, herhangi bir şey yapmasına gerek yoktur” hükmü vermiş,¹⁵⁷⁸ bu fetvasını da Hz. Peygamber’in “Ümmetimden hata, unutma ve zorlama ile işlenen fiillerin sorumluluğu kaldırılmıştır.”¹⁵⁷⁹ hadisine dayandırmıştır.

Sâlim b. Abdullah’ın, sünnete şeklen muhalif gibi görünen durumlardaki tavrını gösteren örnek, Hz. Peygamber’in izin verdiği temettu‘ haccını Hz. Ömer’in yasaklaması meselesidir. Dedesinin bu nehyini babası aracılığıyla nakleden Sâlim’e Zührî; “Rasûlullah (s.a.v) yaptığı ve izin verdiği halde siz neden insanları temettu‘ haccından menediyorsunuz?” deyince Sâlim, Hz. Ömer’in “Umrenin en tamamlanmış şekli onu hac aylarından ayrı zamanlarda yapmaktır. Hac ise belirli aylardadır. Öyleyse o aylarda sadece hac yapın, diğer aylarda ise umrenizi yapın” dediğini aktarmıştır.¹⁵⁸⁰ Sâlim muhtemelen, meşruluğu âyetle kesinleşen ve Hz. Peygamber’in de yaptığını bildiği yani sünnet olan bir uygulamayı Hz. Ömer’in nehyetmesinin arka planındaki sebepleri bildiği için, dedesinin bu hükmünü sünnete muhalif görmemiştir.¹⁵⁸¹

3. Amel-i Ehl-i Medine’ye Bakışı

Sâlim b. Abdullah’ın sünnet anlayışı çerçevesinde incelenmesi gereken bir diğer konu da Medine’de yürürlükte olan uygulamaların Sâlim nezdinde önem derecesini belirlemektir. Zira bilindiği

¹⁵⁷⁶ Konu hakkında Hz. Peygamber’in hadisi, Hz. Ömer’in ve Sâlim’in fetvaları ile alakalı olarak bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 482; Ahmed b. Hanbel, XV, 456 (9731); İbn Mâce, “Cenâiz”, 53.

¹⁵⁷⁷ Muvatta‘, “Hacc”, 188, 240; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 44.

¹⁵⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 418.

¹⁵⁷⁹ Ma‘mer b. Râşid, *Câmi‘*, XI, 298; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 172; İbn Mâce, “Talâk”, 16.

¹⁵⁸⁰ Beyhakî, *es-Sünen*, V, 29.

¹⁵⁸¹ Hz. Ömer’in bu nehyi ve arkasındaki muhtemel sebeplerin değerlendirilmesi için bkz. İsmail Hakkı Ünal, “Hac Aylarında Umre”, *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu*, 239-248.

gibi bilhassa tâbîler içerisinde Medine ehlinin amelinin sünnet kapsamında olduğunu düşünenler mevcuttur.¹⁵⁸² Sâlim b. Abdullah dönemi için Medine ameli, sahâbe amelidir. Medineli tâbîler, sahâbenin ilmî mirasını sonraki nesillere aktarma görevini üstlenmişler, hatta bu sebeple onların “mezhebinin” takip edildiği söylenmiştir.¹⁵⁸³ Bu noktada Sâlim’in, Medine ulemasının çoğu tarafından kabul gören uygulamaları sünnet kapsamında değerlendirip değerlendirmedeği açıklığa kavuşturulması gereken bir mevzudur.

Sâlim b. Abdullah, Medine’de genel kabul gören uygulamalara önem vermiş ve bunları hüccet olarak kullanmıştır. Nitekim hakkında açık bir nass bulunmayan ya da ihtilaflı bazı meselelerde Medine ehlinin icmâıyla belirlenmiş hükme ittibâ etmiştir. Bu meselelerden biri ihramlı kimsenin nikâhlanması meselesidir. Bu konuda İslâm âlimleri arasında iki farklı görüş bulunmaktadır. İhramlı iken evliliğe cevaz verenler Hz. Peygamber’in Hz. Meymûne ile ihramlıyken nikâhlandığını bildiren rivayetleri delil almaktadırlar.¹⁵⁸⁴ İkinci görüş sahipleri ise ihramlı iken evlenmenin yasaklandığını ve nikâhın geçerli olması için ihramdan çıkmayı şart görmektedirler. Onların delilleri ise Hz. Peygamber’in “ihramlı kimse nikâhlanamaz ve kimsenin nikâhını da kıyamaz” hadisidir.¹⁵⁸⁵ İslâm uleması arasında ihtilaflı olan bu mesele hakkında Saîd b. el-Müseyyeb, “ihramlı kimsenin nikâhının geçersiz olduğu ve aralarının ayrılması gerektiği” şeklindeki hükmü, Medine ehlinin icmâi olarak nitelendirmektedir.¹⁵⁸⁶ Sâlim b. Abdullah da ihramlı kişinin nikâhlanamayacağı ve kimsenin nikâhını da kıyamayacağı görüşündedir.¹⁵⁸⁷ Sâlim b. Abdullah’ın da bu yönde fetva vermesi, Medine’de yürürlükte olan uygulamaların Sâlim nezdinde delil değeri taşıdığını göstermektedir. Bir diğer örnek, “Boşanmış kadınlar evlenmeden üç kurû beklerler...”¹⁵⁸⁸ âyetinde geçen “kurû”un âdet dönemini mi temizlik dönemini mi ifade ettiğiyse alakalıdır. Fukahâ-i seb’adan Ebû Bekir b. Abdurrahman, Hz. Âişe’nin “kurû”un temizlik süresi olduğuna dair görüşünü kastederek “Kendilerine yetiştığım fakihlerin hepsi bu görüşteydi” diyerek bu konuda Medine ehlinin görüş birliğine vardığını ifade etmiştir.¹⁵⁸⁹ Sâlim b. Abdullah ise görüşünün

¹⁵⁸² Örneğin İbn Şihâb ez-Zühri, Ömer b. Abdülazîz ve Saîd b. el-Müseyyeb’in, sahâbenin uygulamaları hakkında da “sünnet” tabirini kullandıkları bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, 135-140, 158-161.

¹⁵⁸³ Özkan, “Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri”, 110-112.

¹⁵⁸⁴ Rivayetler için bkz. Tayâlisî, *el-Müsneid*, IV, 339; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 151-152; Ahmed b. Hanbel, IV, 79 (2200); Buhârî, “Cezâü’s-sayd”, 10; Müslim, “Nikâh”, 46; Ebû Dâvud, “Menâsik”, 38; Tirmizî, “Hacc”, 24.

¹⁵⁸⁵ Bkz. *Muvatta’*, “Hac”, 70; Ahmed b. Hanbel, I, 508 (462); Müslim, “Nikâh”, 41; Ebû Dâvud, “Menâsik”, 38.

¹⁵⁸⁶ Beyhakî, *es-Sünen*, V, 106.

¹⁵⁸⁷ *Muvatta’*, “Hacc”, 73; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 348.

¹⁵⁸⁸ Bakara 2/228.

¹⁵⁸⁹ *Muvatta’*, “Talâk”, 55; Şâfiî, *el-Müsneid*, s. 296; Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, III, 61; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 681.

dayanağını belirtmemekle birlikte, babasının da dâhil olduğu Medine fukahâsının icmâına uygun şekilde fetva vermiştir.¹⁵⁹⁰

H. Peygamber'den nakledilen “Dul kadın evlenme konusunda söz söylemeye kendisi daha çok hak sahibidir. Bekâr kızların da evlenme konusunda izinleri alınır. Onların sükûtu izin sayılır”¹⁵⁹¹ şeklindeki hadisine rağmen Sâlim b. Abdullah'ın kızına danışmadan (onun onayını almadan) onu evlendirdiğini bildiren rivayetler de bu izinsiz evlendirme hususunun Medine'de uygulanmakta olan bir hüküm olduğunu düşündürmektedir. Zira söz konusu rivayete eserinde yer veren İmam Mâlik, Sâlim'in çağdaşları ve Medine'nin en ünlü tabiîn fakihleri arasında olan Kâsım b. Muhammed ve Süleyman b. Yesâr'dan da aynı anlamda rivayetler nakletmektedir.¹⁵⁹²

Sâlim'in “Bizler şu, şu etleri bir dinara satın alırdık ve her gün şunları, şunları alırdık, bedelini de atâ (dan verilmek üzere daha sonraya)¹⁵⁹³ bırakırdık. Kimse bunu deyn biddeyn (borcun borca karşılık satışı) saymazdı ve bunda bir beis görmezdi.”¹⁵⁹⁴ açıklamasında geçen “biz böyle yapardık” şeklindeki ifadesi ise bir nevi bölgesel kabulü işaret etmekte ve Sâlim'in bunu güçlü bir meşruiyet gerekçesi olarak gördüğünü göstermektedir.¹⁵⁹⁵

Medine amelinin Sâlim nezdindeki bu önemine rağmen onun, amel-i ehl-i Medine'yi “sünnet” kapsamında görmediği söylenebilir. Sâlim'in, amel-i ehl-i Medine'ye bakışını gösteren en açıklayıcı örnek şudur; Bir defasında kendisine cariyenin iddetinin ne kadar olacağı sorulmuş, Sâlim de “iki hayız müddeti kadar” olduğunu söyledikten sonra “Allah'ın kitâbı ve Rasûlullah'ın sünnetinde bu konuda bir açıklama olmadığını, ancak Müslümanların böyle amel ettiğini” eklemiştir.¹⁵⁹⁶ Rivayette geçen “Rasûlullah'ın (s.a.v) sünnetinde bu konuda bir açıklama olmadığını” açıkça belirtmesinden hareketle Sâlim b. Abdullah'ın, sahâbe kavli ve uygulamasını olduğu gibi Medine ehlinin uygulamalarını da “sünnet” kapsamında değerlendirmedeği söylenebilir.

¹⁵⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 144; Begavî, *Şerhu's-sünne*, IX, 206.

¹⁵⁹¹ *Muvatta'*, “Nikâh”, 4; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 458; Ahmed b. Hanbel, III, 377 (1888).

¹⁵⁹² *Muvatta'*, “Nikâh”, 6,7; Beyhakî, *es-Sünen*, VII, 188.

¹⁵⁹³ Atâ; Hz. Ömer devrinden itibaren verilmeye başlanan, gayrimüslimlerden alınan haraç ve cizye gibi vergilerden oluşan feyin müslümanlara her ay erzak ve yılda bir nakit olarak dağıtılan paradır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fayda, “Atâ”, *DİA*, IV, 33-34.

¹⁵⁹⁴ Sahnûn, *el-Müdevvene*, III, 315; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, VII, 208. Nitekim rivayeti aktaran Mâlik b. Enes, bu çeşit bir alışverişi “deyn biddeyn” olarak görmediğine dair uzun açıklamalar yaptıktan sonra bu rivayeti delil olarak kullanmaktadır.

¹⁵⁹⁵ Demirci, “Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri”, 163.

¹⁵⁹⁶ Dârekutnî, *es-Sünen*, V, 72.

B. RE'Y KULLANIMI

Sâlim b. Abdullah'ın fetvalarının büyük çoğunluğunun nakle dayandığı ve kendi re'yi ile çözüme kavuşturduğu meselelerin oldukça az bir yekûn tuttuğu gösterilmişti. Bu bölümde ise Sâlim b. Abdullah'ın re'y kullanımına bakışı anlaşılmaya çalışılacaktır. Onun re'y kullanımı, fikhî konularda ve tefsirde re'y kullanımı şeklinde ikiye ayrılarak anlatılmaya çalışılacaktır.

1. Fetvalarında Re'y Kullanımı

Sâlim b. Abdullah'ın nasları bırakıp meseleleri kendi re'yi ile çözüme ulaştırma konusunda doğrudan bir ifadesi bulunmamakla birlikte, onun re'ye karşı tutumunu ifade edebilecek örnekler bulunmaktadır. Örneğin bir kimse kendisine bir mesele hakkında soru sormuş, Sâlim de “bu konuda bir şey duymadığımı” söylemişti. O kişi “Ben senin görüşünü merak ediyorum” diyerek ısrar edince Sâlim “Ben şimdi sana kendi görüşümü söylerim. Ancak belki sen gittikten sonra benim görüşüm değişir ama seni bir daha bulamam” cevabını vermişti.¹⁵⁹⁷ Rivayetin ilk kısmında, soru soran kişiye karşı “bu konuda bir şey duymadığımı” söylemesi, Sâlim b. Abdullah'ın meselelere ilk olarak Hz. Peygamber'in hadisleri ve sahâbî kavli çerçevesinde çözüm bulmaya çalıştığını göstermektedir. Rivayetin devamında “Ben şimdi sana kendi görüşümü söylerim. Belki sen gittikten sonra benim görüşüm değişir ama seni bir daha bulamam” demesi, hüküm verirken ictihâd etmeye mutlak karşı olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda bu ifadesi, koşulların değişmesiyle icihadların değişebileceğini hesaba katarak, re'y gibi değişken bir yöntem yerine âsâr gibi sabit bir asla dayanmayı daha doğru gördüğünü göstermektedir. Ayrıca yine rivayetin bu kısmı, yani “Belki sonradan benim görüşüm değişir” şeklindeki sözü, icihad ettiği konularda bile kendi fikrinin en doğrusu olduğunu iddia etmediğini ve daha doğru olduğuna inandığı bir görüş karşısında kendi reyinden vazgeçebileceğini göstermektedir.

Sâlim b. Abdullah'ın re'y kullanımına bakışını ifade edebilecek bir ipucu da kendisi de Medine'nin ileri gelen fakihlerinden olan yakın arkadaşı Kâsım b. Muhammed'den (ö. 107/725) gelmektedir. Aktarıldığına göre Kâsım b. Muhammed, kendisine bir soru sorulduğu zaman cevabı Kur'ân ve sünnette bulunuyorsa bunu nakleder, bulamazsa “Bunu Rebîa (b. Ebû Abdurrahman)'ya veya Sâlim'e sorunuz” diyerek Rebîa ve Sâlim'e yönlendirirdi.¹⁵⁹⁸ Bu durum, Sâlim b. Abdullah'ın ilmî seviyesini işaret etmesinin yanı sıra onun, meseleleri kendi re'yiyle çözme konusunda çok çekingen olmadığını ima etmektedir. Zira rivayette de açıkça zikredildiği gibi Kâsım, hükmü Kur'ân ve sünnette bulunmayan, yani ictihâdla çözülmeye ihtiyaç duyulan meseleleri Sâlim'e yönlendirmiştir. Bu durum

¹⁵⁹⁷ İbn Abdilber, *Câmiu beyâni 'l-ilm*, I, 777.

¹⁵⁹⁸ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 669; Mizzî, *Tehzîb*, IX, 128; Zehebî, *Tezhîb*, III, 226.

da re'y kullanmak konusunda daha çekingen olduğu bilinen¹⁵⁹⁹ Kâsım b. Muhammed'den farklı olarak Sâlim'in, re'y ve kıyas kullanımına daha sıcak baktığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bilindiği gibi rivayette adı geçen Rebîa b. Abdurrahman, re'ye çokça müracaat etmesiyle tanınmış, hatta bu sebeple kendisine “Rebîatü'r-re'y” denilmiştir. Kasım'ın, bu meseleleri Rebîa ve Sâlim'e göndermiş olması, Rebîa kadar olmamakla birlikte Sâlim'in de meseleleri çözüme kavuştururken kendi re'yine başvurmadan çekinmediğini işaret etmektedir.

Sâlim b. Abdullah'ın hüküm verirken re'y kullanmaya karşı olmadığı, ancak meseleleri çözerken Hz. Peygamber'in sünneti, sahâbî kavli ve uygulaması ve Medine amelini öncelediği, bunlarda hüküm bulamazsa kendi icthadlarına başvurduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kendisini mu'tedil re'y taraftarı olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁶⁰⁰ Zira o, âsârla çözülebilecek bir meseleyi re'yle çözmek için ısrar etmemiş, âsârla çözülemeyecek meselelerde mümkün mertebe kendi görüşünü belirtmekten kaçınmışsa da mecbur kaldığı durumlarda re'y ve kıyası kullandığı görülmüştür. Ancak re'yin yapısı itibarıyla değişken oluşu, yani şartların değişmesiyle icthadların da değişebileceği gerçeğini göz önünde tutarak re'y kullanımında temkinli davranmıştır. Bu sebeple Sâlim'in bu konudaki tutumunun, babası Abdullah b. Ömer'e daha fazla benzediği söylenebilir. Zira İbn Ömer'in, bilmediği konularda cevap vermekten çekindiği ve mecbur kalmadıkça kendi re'yini kullanmadığı aktarılmaktadır.¹⁶⁰¹

2. Tefsirde Re'y Kullanımı

Sâlim b. Abdullah'ın re'y kullanımı konusunda temkinli davranıp zorunlu olmadıkça meseleleri hadis ve âsâr çerçevesinde çözmeye çalıştığını daha önce zikredilmişti. Aynı ihtiyatlı tavrı tefsir yapma konusunda da sürdürdüğü görülmektedir. Ubeydullah b. Ömer'in “Medineli fakihlere yetiştim. Onlar tefsir konusunda söz söylemeyi çok büyük (bir iş) sayarlardı (Bundan çekinirlerdi). Sâlim b. Abdullah

¹⁵⁹⁹ Kâsım b. Muhammed'in bilmediği meseleler hakkında icthad etmekten hoşlanmadığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Demirci, “Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri”, 126-136.

¹⁶⁰⁰ Tâbiîn, re'y kullanımı konusunda re'y taraftarı olanlar ve re'y karşıtları olarak ayrılmaktadır. Re'y karşıtları da aşırı re'y karşıtları ve mutedil re'y karşıtları olarak ikiye ayrılmaktadır. Re'yle fetva vermekten şiddetle kaçınan Şâ'bî, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve İbn Sîrîn gibi âlimleri aşırı re'y karşıtı olanlar grubunda görülürken, Sâlim b. Abdullah ve fukahâ-i seb'anın çoğunluğunun dâhil olduğu, mecbur kalmadıkça re'ye başvurmeyen fakihler ise mutedil re'yciler olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, 184-204; Sahâbe ve tâbiûn döneminde re'y kullanımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özşenel, Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, 65-93.

¹⁶⁰¹ Kal'acî, *Mevsûatı fıkhi Abdullah b. Ömer*, 21-22; Bu durumu anlatan bir örnek olarak mevlâsı Nâfi' şöyle aktarmaktadır: İbn Abbas ve İbn Ömer halka fetva vermek için oturuyorlardı. O gün ben de orada oturuyordum. İbn Abbas sorulan her meseleye cevap veriyordu. İbn Ömer'in cevap vermediği meseleler ise verdiklerinden daha çoktu. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXI, 167; Zehebî, *Siyer*, III, 222.

da onlardan biriydi.”¹⁶⁰² sözü hem Sâlim’in Kur’ân’ı tefsir ederken yanlış yapma ihtimalinden dolayı çekindiğini göstermektedir.

Sâlim b. Abdullah, sadece âyetleri bilmekle kalmayıp hem dil hem de mana açısından değerlendirerek bu âyetlere dayalı hükümler veriyordu. Bilhassa nâsih-mensûhu,¹⁶⁰³ ahkâm âyetlerini, bu âyetlerle ilgili sahâbenin değerlendirmelerini bilir ve fetvaları sırasında yeri geldikçe hem bunları kullanır hem de açıklamalar yapardı. Ancak söz konusu Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir etmek ya da âyetleri tevil etmek olduğunda re’y kullanımına mesafeli durmuştur.¹⁶⁰⁴ Nitekim kaynaklarda tefsir konusunda kendisinden nakledilmiş pek çok rivayet bulunmakla birlikte bunların büyük çoğunluğunun babası İbn Ömer yoluyla aktarılan sebab-i nüzûl, te’vil ya da kavram izahı gibi nakiller olduğu görülmektedir.

Sâlim b. Abdullah, başta babası olmak üzere sahâbileirni tefsirlerini nakletmiştir. Sâlim, babası İbn Ömer’in, “*Meş’ari’l-Haram’da Allah’ı zikredin*” âyetindeki¹⁶⁰⁵ “Meş’ari’l-Haram”ı “Müzdelife’nin tamamı” olarak açıkladığını nakletmektedir.¹⁶⁰⁶ Yine İbn Ömer’in “*كَمِشْكَاتٍ / (Allah’ın nuru) içinde kandil bulunan bir mişkât/lambalık gibidir.*”¹⁶⁰⁷ kısmını, “Mişkât, Hz. Muhammed’dir, المصْبَاح / ışıık ise Hz. Muhammed’in kalbidir” diyerek tevil ettiğini aktarmaktadır.¹⁶⁰⁸

Sâlim b. Abdullah’ın sebab-i nüzûl konusunda geniş bilgi sahibi olduğu, kendisine bu konuda soru sorulmasından anlaşılmaktadır. Sâlim’e “*Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah ya onların tövbelerini kabul edip affeder veya zalim olduklarından dolayı onlara azap eder.*”¹⁶⁰⁹ âyetinin nüzûl sebebi sorulmuş, o da Hz. Peygamber’in münafıklar için beddua etmesi üzerine nâzil olduğunu söylemişti.¹⁶¹⁰ “Ey imân edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁶¹¹ âyetinin ise Sa’d b. Ebû Vakkâs ve arkadaşları arasında

¹⁶⁰² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, V, 16; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, I, 85; İbn Kesîr, *Tefsirü’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 13.

¹⁶⁰³ Nesh olunan âyetlerle ilgili Sâlim b. Abdullah yoluyla aktarılan rivayetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 224; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, XII, 288; Hâkim, *Müstedrek*, II, 315.

¹⁶⁰⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, V, 154.

¹⁶⁰⁵ Bakara 2/198.

¹⁶⁰⁶ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 295; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 304.

¹⁶⁰⁷ Nûr 24/35.

¹⁶⁰⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, XII, 317. Sâlim b. Abdullah, tefsirle ilgili naklettiği rivayetlerden birinde aynı zamanda Hz. Peygamber’in eşi olan halası Hz. Hafsa’nın Bakara Suresi’nin 238. âyetinde geçen “الصَّلَاةُ الْوُسْطَى” yı “ikinci namazı” olarak açıkladığını zikretmiştir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 244.

¹⁶⁰⁹ Âli İmrân 3/128.

¹⁶¹⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 445; Ahmed b. Hanbel, IX, 486 (5674); Buhârî, “İ’tisam”, 17; Nesâî, “Tatbîk”, 30.

¹⁶¹¹ Mâide 5/90.

çıkan ve Sa'd'ın burnundan yaralandığı tartışma sonrası nâzil olduğunu aktarmıştır.¹⁶¹² Ashabın, Hz. Peygamber'in azatlı kölesi ve evlatlığı olan Zeyd b. Hârîse'yi Zeyd b. Muhammed olarak adlandırması üzerine “*Evlatlıklarınızı babalarının adlarıyla çağırın. Bu Allah katında adaletle daha uygun bir davranıştır.*” meâlindeki âyetin¹⁶¹³ nâzil olduğunu söylemiştir.¹⁶¹⁴ “*Azık edinin. Şüphesiz ki azıkların en hayırlısı takvâdır.*”¹⁶¹⁵ âyetinin Yemenlilerin “tevekkül ediyoruz” diyerek hacca hazırlıksız gelmesi ve orada bulunan kişilerden yiyecek istemesi üzerine nâzil olduğunu, yani âyetle “*Azık edinin*” derken dünyevî manada azık edinmeyi emrettiğini ifade etmiştir.¹⁶¹⁶ Hatta talebesi Hanzale'nin aktardığına göre kendisine bir defasında hac azığının neler olduğunu sorulmuş, Sâlim de “Ekmek, et ve hurma” diye cevap vermiştir.¹⁶¹⁷

Tefsire olan temkinli yaklaşımına karşın Sâlim b. Abdullah'ın kendisinin de zaman zaman Kur'an'ın bazı mübhem âyetlerini açıkladığı görülmektedir. Örneğin “*Yakîn olan şey gelinceye dek ibadet et.*”¹⁶¹⁸ âyetindeki “*yakîn*”in “ölüm” olduğunu söylemiştir.¹⁶¹⁹ “*Sana hangi maldan infâk edeceklerini soruyorlar. Onlara ihtiyaç fazlası maldan..*” diye cevap ver..¹⁶²⁰ âyetinde geçen “*الْعَفْوُ* / *el-afv*” kelimesinin “ihtiyaç fazlası” anlamına geldiğini,¹⁶²¹ “*إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا*” / *Şüphesiz ki namaz, müminler üzerine vakti belirlenerek yazılmıştır.*”¹⁶²² âyetinin ise “*مَفْرُوضًا* / *farz kılınmıştır*” anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁶²³ “Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı”¹⁶²⁴ âyetinde geçen “*الرَّفْعُ*” kelimesini bazıları “cima”, bazıları da “kötü söz” olarak tefsir edince bu durum Sâlim'e de sorulmuş, o da bu kelimenin “cima” anlamına geldiğini söylemiştir.¹⁶²⁵ Ayrıca bazı sûrelerin başlarında bulunan ve hurûf-ı mukattaa denilen müteşâbih âyetlerin “Allah'ın isimlerinden birer isim olduklarını” ifade etmiştir.¹⁶²⁶

¹⁶¹² İbn Vehb, *el-Câmi'*, s. 58; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 570.

¹⁶¹³ Ahzâb 33/5.

¹⁶¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 31; Ahmed b. Hanbel, IX, 343 (5479); Müslim, “Fezâilü's-sahâbe”, 10; Tirmizî, “Tefsiru'l-Kur'an”, 34; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 298.

¹⁶¹⁵ Bakara 2/197.

¹⁶¹⁶ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 548.

¹⁶¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 157.

¹⁶¹⁸ Hicr 15/99.

¹⁶¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 196; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVII, 160; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 553.

¹⁶²⁰ Bakara 2/219.

¹⁶²¹ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 580.

¹⁶²² Nisâ 4/103.

¹⁶²³ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 403.

¹⁶²⁴ Bakara 2/187.

¹⁶²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 488; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 6; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 510.

¹⁶²⁶ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 157.

Sâlim b. Abdullah'tan kıraat konusunda aktarılan rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin Sâlim, Hz. Peygamber'in "وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ / *men indehû ilmu'l Kitâb*"¹⁶²⁷ âyetini, "وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ / *ve min indihî ulime'l Kitâb*" şeklinde okuduğunu aktarmıştır.¹⁶²⁸ Dedesi Hz. Ömer'in "إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ" âyetindeki "فَاسْعُوا" kelimesini "فَامْضُوا" şeklinde okuduğunu aktarmış,¹⁶³⁰ Sâlim'in kendisi de âyette geçen "فَلَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ" kısmını elifi hafifleterek "*felasme aleyhi*" şeklinde okumuştur.¹⁶³²

Bütün bu bilgilerin yanı sıra, özellikle tefsirlerde Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen bazı rivayetler, Sâlim'in âyetlere olan vukûfiyetini göstermektedir. Sâlim b. Abdullah, günlük yaşantısında karşılaştığı olaylarda yeri geldikçe âyetlerin anlaşılmasını sağlayacak sözler söylerdi. Öğrencisi Amr b. Dînar'ın anlattığına göre o ve Sâlim bir gün mescide gitmek üzere yola çıkmışken bir çarşıya uğramışlardı. Çarşıdakiler namaza durmuş ve eşyalarının başına da kimseyi koymadan orada bırakmışlardı. Bu manzarayı gören Sâlim "*Onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymadığı kimselerdir*"¹⁶³³ âyetini okuduktan sonra Amr'a dönüp "İşte âyette bahsedilenler, bu kişilerdir." demişti.¹⁶³⁴ Sâlim bir keresinde de Şamlılara ait bir kervana rastlamış ve kervana ses çıkarması amacıyla zil asıldığını görmüştü. Kervandakilere bunun yasak olduğunu söylemiş, onlar da "Evet, bunun yasak olduğunu senden (senin naklettiğin hadislerden dolayı)"¹⁶³⁵ biliyoruz ancak büyük ziller yasaktır, bunun gibi küçük olanlar değil" deyince Sâlim "*Cahillerden yüz çevir*"¹⁶³⁶ âyetini okumuştur.¹⁶³⁷

¹⁶²⁷ Ra'd 13/43.

¹⁶²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 506; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 474; Hz. Peygamber'in bu âyeti nasıl okuduğu ile alakalı iki farklı rivayet vardır. İlk rivayet Süleyman b. Erkam an Zührî an Sâlim an ebîhi tarihiyle gelmektedir ve Hz. Peygamber'in "وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ / *ve men indehu ilmu'l Kitâb*" şeklinde okuduğu aktarılmaktadır. Ancak bu rivayet, Süleyman b. Erkam'ın zayıf olduğu gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Bkz. Ebû Ya'î, *el-Müsne'd*, IX, 424; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 506; Kurtubî, *Tefsir*, IX, 336; Diğer rivayet Harun el-A'ver an Zührî an Sâlim an ebîhi isnadiyla gelmektedir ve Hz. Peygamber'in bu âyeti "وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ / *ve min indihî ulime'l Kitâb*" şeklinde okuduğu aktarılmaktadır. Ancak bu rivayet de Harun el-A'ver'in Zührî'den semâının olmadığı gerekçesiyle munkatî' kabul edilmiştir. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 506; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 474.

¹⁶²⁹ Cum'a 62/9.

¹⁶³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 381.

¹⁶³¹ Bakara 2/203.

¹⁶³² Kurtubî, *Tefsir*, III, 14.

¹⁶³³ Nûr 24/37.

¹⁶³⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 192; İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 69.

¹⁶³⁵ Sâlim'in bu konuda naklettiği hadisler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 424; İshâk b. Râhûye, *Müsne'd*, IV, 247; Ahmed b. Hanbel, XLIV, 363 (26777); XLV, 392 (27400); Ebû Dâvud, "Cihâd", 51.

¹⁶³⁶ A'râf 7/199.

¹⁶³⁷ İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 532.

C. DEVRİN ULEMASI ARASINDAKİ YERİ

Bu bölümde, yaşadığı dönemde Medine'deki meşhur fakihler içerisinde Sâlim b. Abdullah'ın yerinin ne olduğunu belirleyebilmek için birkaç açıdan değerlendirmeye gidilecektir. Bu amaçla, fukahâ-i seb'a ve fukahâ-i seb'adan olup olmadığı tartışılan üç isim, ayrıca dönemin önemli fakihleri arasında görülen, Osman b. Affan'ın oğlu Ebân b. Osman (ö. 105/723) ile Hz. Ali'nin torunu ve Sâlim'in teyzesinin oğlu Ali Zeynelâbidîn'in (ö. 94/712), hadis ve fıkıh ilimlerindeki yerleri, öne çıktıkları konular, hadis rivayet metotları, naklettikleri rivayet sayıları, rivayetlerinin inkıta durumları, isnad kullanımları, sünnet anlayışları, sahâbe kavli ve amel-i ehl-i Medine'yi sünnet kapsamında görüp görmedikleri, fetva üslupları, re'y ve kıyas kullanımları gibi konulardaki tutumları incelenecektir. Takdir edilecektir ki, her biri müstakil bir çalışma hacmini gerektirecek bu isimlerin mezkûr yönlerini detaylıca incelemek, tez çalışmasının amacını ve hacmini açacaktır. Bu nedenle zikredilen fakihler hakkında müstakil olarak yapılan çalışmalardan yararlanılacaktır.¹⁶³⁸

Hocaları ve talebeleri: Hicrî I. asır Medine'sinde sahâbenin henüz hayatta oluşu, tâbiîn âlimlerinin kendilerinden önceki birikimi öğrenme hususunda büyük bir imkândı. Bilhassa Medine ilim geleneğini şekillendiren Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) gibi fakih sahâbîler, tâbiîn fukahâsının fikhî bir bakış açısı kazanmasında önemli rol oynamışlardır. Zikredilen sahâbîler, diğer tâbiîn fakihlerinin olduğu gibi Sâlim b. Abdullah'ın da hem en fazla rivayet naklettiği hem de fikhî görüşlerinden en fazla istifade ettiği sahâbîler arasındadır.

Sahâbîlerin çocukları veya akrabaları olan tâbiîn âlimlerinin sahâbîlerden istifadesi tabîi olarak daha fazla olmuştur. Örneğin Ubeydullah b. Abdullah'ın büyük amcası Abdullah b. Mes'ûd'dan, Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın da babası Abdurrahman b. Avf'ın vefatı sırasında küçük yaşta olmalarından dolayı onlardan çok fazla istifade edememişler, ancak Saîd b. Müseyyeb kayınpederi Ebû Hüreyre'den,

¹⁶³⁸ Söz konusu çalışmalar şunlardır: Şaban Öz, "İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006; Ömer Faruk Yıldırım, "Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006; Merve Özcan, "Kâsım b. Muhammed'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009; Fikret Özçelik, "Urve b. Zübeyr ve ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012; Abdülalim Adıgüzel, "Süleymân b. Yesâr ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015; Hafize Yazıcı, "Ubeydullah b. Abdullah ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015; Özcan Cihangir, "Hârice b. Zeyd ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016; Recep Bilgin, "Saîd b. Müseyyeb'in Hayatı, Kişiliği ve ve Hadis İlmindeki Yeri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sy. 9, 2018/2, ss. 537-564; Sümeyye Onuk Demirci, "Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019; Abbas Kaya, "Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2019; Serdar Yayatıcı, "Saîd b. el-Müseyyeb ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2020; Hasan Yerkazan, "Ehl-i Sünnet ve Şia Hadis Kaynaklarında Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin ve Rivayetleri", *Journal of Analytic Divinity*, c. 4, sy. 1, Haziran 2020, ss. 21-43.

Urve b. Zübeyr teyzesi ve Kâsım b. Muhammed halası Hz. Âişe'den, Hârice b. Zeyd babası Zeyd b. Sâbit'ten, Ali Zeynelâbidîn babası Hz. Hüseyin'den, Ebân b. Osman da babası Hz. Osman'dan yoğun bir şekilde istifade etmişlerdir. Benzer şekilde Sâlim b. Abdullah'ın ilminin de babası İbn Ömer'e dayandığı anlatılmıştı. Bu fakihler tevârüs ettikleri ilimle, oğulları başta olmak üzere akrabalarını yetiştirmek için çabalamışlardır. Urve b. Zübeyr'in oğlu Hişâm ve Kâsım b. Muhammed'in oğlu Abdurrahman diğerlerine göre öne çıkmıştır. Sâlim b. Abdullah'ın kardeşlerinin oğulları ve onların torunları Sâlim'den hayli miktarda hadis rivayet etmişlerdir. Ancak onun ilmini büyük oranda Zührî, Hanzale b. Ebû Süfyân ve Mûsâ b. Ukbe gibi ravileri taşımıştır.

Burada işaret edilmesi gereken bir diğer tespit, sözü geçen bu fakihlerin çoğunun ortak talebesinin İbn Şihâb ez-Zührî olduğudur. Zührî'nin, daha pek çok isimden hadis aldığı biliniyorsa da bilhassa Medine'nin bu en meşhur fakihlerinden hadis rivayet etmek konusunda daha istekli olduğu açıktır. Nitekim rivayetlerinin sayısını belirlemek amacıyla yapılan tarama sonucunda, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Bekir b. Abdurrahman, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve Sâlim b. Abdullah'tan ilk sırada; Süleyman b. Yesâr, Hârice b. Zeyd ve Urve b. Zübeyr'den ikinci sırada; Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Ali Zeynelâbidîn'den üçüncü sırada; Kâsım b. Muhammed ve Ebân b. Osman'dan ise dördüncü sırada en fazla hadis nakleden ismin Zührî olduğu tespit edilmiştir.¹⁶³⁹ Fukahâ-i seb'anın görüşlerini ve rivayetlerini en iyi bilen kişinin İbn Şihâb ez-Zührî olduğunu ifade eden rivayetler de bu durumu teyit etmektedir.¹⁶⁴⁰

Öne çıktıkları alanlar: Fukahâ-i seb'a başta olmak üzere isimleri zikredilen tâbiîn fakihlerinin tümü hem hadis hem fıkıh alanında yetkin kişilerdi. Bu yetkinliklerini kendi aralarında derecelendirmek mümkünse de fıkıh özelinde bakılacak olursa, Hârice b. Zeyd'in ferâizde, Süleyman b. Yesâr'ın talâk konusunda, Kâsım b. Muhammed'in hac menâsiki hususunda, Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın namaz ve -kâdılık görevi dolayısıyla- toplumu ilgilendiren muâmelât meselelerinde öne çıktığı söylenebilirken, Saîd b. el-Müseyyeb'in hemen her konuda fetva verdiği bilinmektedir. Ayrıca yine Saîd b. el-Müseyyeb ve Süleyman b. Yesâr'ın, "sünnet-i mâziye/uygulanagelen sünnet"i bilmek hususunda diğer fakihlere göre daha mahir olduğu söylenmektedir.¹⁶⁴¹ Sâlim b. Abdullah'ın hem rivayetleri hem de fetvaları topluca değerlendirildiğinde, fukahânın çoğu gibi ibadet hususunda rivayetlerinin çoğaldığı, bilhassa namaz ve hac konularında temâyüz ettiği görülmektedir. Hadis ve fıkıh haricinde, Saîd b. Müseyyeb rüya tabiri ve neseb ilminde, Urve b. Zübeyr ve Ebân b. Osman tarih alanında, Ubeydullah b. Utbe şiir alanında öne çıkarken Sâlim'in de tedavi konusunda öne çıktığı söylenebilir.

¹⁶³⁹ Bu sayılar, *Cevâmiu'l-kelîm* programı kullanılarak elde edilen sonuçlardır.

¹⁶⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, IX, 202.

¹⁶⁴¹ Fesevî, *el-Ma'rife*, I, 549.

Rivayet sayıları ve rivayetlerinin nitelikleri: Tâbîîn dönemi fakihleri içerisinde hadis rivayetiyle en fazla öne çıkan isim 1487 rivayetle Urve b. Zübeyr'dir. Onu 1187 rivayetle Ebû Seleme b. Abdurrahman, 1075 rivayetle Saîd b. el-Müseyyeb takip etmektedir. Onlardan sonra gelen Ali Zeynelâbidîn'in 704, Sâlim b. Abdullah'ın 630,¹⁶⁴² Kâsım b. Muhammed'in 389, Ubeydullah b. Abdullah'ın 305, Süleyman b. Yesâr'ın 159, Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın 97, Hârice b. Zeyd'in 74, Ebân b. Osman'ın ise 43 rivayeti bulunmaktadır.¹⁶⁴³ Bu sonuçlar, Sâlim b. Abdullah'ın hadis rivayeti konusunda oldukça etkin olduğunu ve fukahâ arasında önemli bir konumda bulunduğunu teyit etmektedir.

Rivayet ettikleri hadislerin sayılarının yanı sıra rivayetlerin kaynakları ve ittisalleri açısından da benzer olduğu görülmektedir. Zira Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerinin büyük oranda merfû olduğu ve mevkûf rivayetlerin oranının nispeten daha düşük olduğu daha önce belirtilmişti. Benzer durumun diğer fukahâ için de geçerli olduğu, zikredilen fakihlerin tümünün naklettiği hadislerin çoğunluğunun merfû rivayetlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Yalnız burada Sâlim'e has bir duruma da değinilmelidir. Her ne kadar Sâlim'in rivayetlerinin büyük bir oranı merfû hadislerden oluşuyor olsa da diğer fakihlerle karşılaştırıldığında Sâlim'in naklettiği mevkûfların sayısının daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu durumun birinci sebebi onun rivayetlerinin çok büyük oranda babasına dayanıyor olmasıyken, ikinci sebebi babasının hemen her konuda fetva veren fakih bir sahâbî oluşudur. Benzer sonuçların, tâbîîn devrinin tipik özelliği olan mürsel ve munkatı' rivayet konusunda da vârid olduğu görülmektedir. O dönemin rivayet anlayışının neticesi olarak diğer fakihler de Sâlim gibi, sahâbeden duydukları bazı rivayetleri doğrudan Hz. Peygamber'e isnad etmekte bir mahzur görmemişler, aynı şekilde doğrudan görüşme imkânı bulamadıkları fakih sahâbîlerin fetvalarına atıf yapmışlardır.

Hadis rivayeti konusunda bir diğer önemli konu esahhu'l-esânîd meselesidir. Bilindiği gibi Sâlim b. Abdullah, en sahih görülen senedlerden birinin ravisi konumundadır. Sâlim'in bu konuda yalnız olmadığı, fukahâ içerisinde Ali b. Hüseyin, Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. Zübeyr ve Kâsım b. Muhammed'in içlerinde bulunduğu bazı isnadların esahhu'l-esânîd olarak adlandırıldıkları görülmektedir.¹⁶⁴⁴

¹⁶⁴² *Cevâmiu'l-kelîm* programında Sâlim b. Abdullah'ın 522 hadis rivayet ettiği tespit edilmişse de kendisinden nakleden bazı talebelerinin bu sayıya dâhil olmadığı görülmüştür. Bunlar da hesaba katıldığında Sâlim b. Abdullah'ın naklettiği rivayet sayısı 630 olmaktadır. Bu sayıya Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen maktû rivayetler eklenmemiştir.

¹⁶⁴³ Bu sayılar, *Cevâmiu'l-kelîm* programı kullanılarak yapılan araştırma neticesinde elde edilmiştir.

¹⁶⁴⁴ Ali b. Hüseyin'in esahhu'l-esânîdi Zührî → Ali b. Hüseyin → babası Hüseyin b. Ali → babası Ali b. Ebû Tâlib; Saîd b. el-Müseyyeb'in esahhu'l-esânîdi Şu'be → Katâde → Saîd b. el-Müseyyeb → Ümmü Seleme'nin kardeşi Âmir ve Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre; Urve'nin esahhu'l-esânîdi Zührî → Urve → Hz. Âişe; Kâsım b. Muhammed'in esahhu'l-

Hadis rivayet metotları: Fukahânın hadis naklederken benimsediği metotlar açısından aralarında bazı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Sâlim b. Abdullah, Kâsım b. Ubeydullah, Ubeydullah b. Abdullah gibi fukahânın çoğunluğu hadis naklederken lafızlarını değiştirmemeye azami derecede dikkat ederken, Hârice b. Zeyd gibi bazıları da mânâ ile rivayetin yeterli olacağı kanaatindeydi.¹⁶⁴⁵ Benzer durum dönemin önemli tartışması olan hadislerin yazımı konusunda da vâkidir. Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Urve b. Zübeyr'in hadisleri yazdırdığı aktarılırken, Ubeydullah b. Abdullah'ın hadis yazımından hoşlanmadığı, Kâsım b. Muhammed'in de önceleri hadislerinin yazılmasına izin vermezken daha sonraları buna izin verdiği söylenmektedir.¹⁶⁴⁶ Sâlim b. Abdullah'ın hadis yazımına izin verdiği ya da nehyettiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte pek çok talebesinin hadis yazdığının bilinmesi, hadislerin yazılmasına olumsuz bakmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Sâlim b. Abdullah da dâhil olmak üzere mezkûr fakihler arasındaki bir diğer benzerlik, isnad kullanımları hakkındadır. Tâbiîn dönemi, isnad kullanımının kâidelerinin henüz oluşmadığı bir dönemdir ve bu sebeple bazı hadislerin isnadsız rivayet edilmesi o dönem ravileri için bir sorun teşkil etmemektedir. Bu sebeple, Sâlim de dâhil olmak üzere, zikredilen fukahânın rivayet metotları incelendiğinde tamamının isnad kullanımı konusunda çok sıkı tutumlarının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Zira naklettikleri hadisler içerisinde pek çok mürsel ve munkatı' rivayetin bulunması da bu durumu teyit etmektedir.

Sünnetin kapsamı: Sahâbe gibi tâbiîn dönemi fakihleri de Hz. Peygamber'in sünnetini bağlayıcı bir kaynak olarak görmüş, kendilerine bir mesele getirildiğinde bu konunun çözümünün sünnette olup olmadığını araştırıp sünnetle yetinmeye gayret etmişlerdir. Bu sebeple sünnetin bağlayıcılığı konusunda zikredilen fukahâ arasında bir ihtilaf yoktur. Ancak bazen “Sünnet böyledir” şeklinde verdikleri fetvalardaki “sünnet”in Hz. Peygamber'in mi yoksa sahâbenin mi uygulaması olduğu tam anlaşılamamaktadır. Bu nedenle, zikredilen fakihlerin sünnet anlayışları arasında bireysel farklılıklar görülmektedir. Yine de genel bir değerlendirme yapılacak olursa, çoğunluğunun sünnet tanımının, Hz. Peygamber'in sünnetinin yanı sıra sahâbî söz ve uygulamasını ya da Medine'de uygulanagelen hükümleri de kapsadığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında zikredilen tâbiîn

esânîdi ise *Abdurrahman b. Kâsım* → *babası Kâsım b. Muhammed* → *Hz. Âişe* şeklindedir. Bkz. Rifat Fevzi Abdulmuttalib, *Esahhu'l-esânîd*, I, 35-38, 496.

¹⁶⁴⁵ Bkz. Özcan, “Kâsım b. Muhammed'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri”, 68; Yazıcı, “Ubeydullah b. Abdullah ve Hadis İlmindeki Yeri”, 52; Cihangir, “Hârice b. Zeyd ve Hadis İlmindeki Yeri”, 110.

¹⁶⁴⁶ Bkz. Kaya, “Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf ve Hadis İlmindeki Yeri”, 38; Özçelik, “Urve b. Zübeyr ve ve Hadis İlmindeki Yeri”, 54-60; Yazıcı, “Ubeydullah b. Abdullah ve Hadis İlmindeki Yeri”, 51-52; Özcan, “Kâsım b. Muhammed'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri”, 69-70.

fakihlerinin geniş kapsamlı bir sünnet anlayışı olduğunu söylemek mümkündür. Süleyman b. Yesâr'ın köle azadı hususunda kendi zamanına kadar gelen bir uygulama için “Sünnet böyledir” demesi,¹⁶⁴⁷ Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın, Hasan Basrî'ye “Kur'ân'dan bildiğin bir âyet ya da sâlihlerin ve halifelerin ortaya koyduğu sünnet-i mâziye ile hüküm ver.” demesi,¹⁶⁴⁸ Urve b. Zübeyr'in “hata ile yaralamalarda verilecek diyet miktarının üçte bire ulaşmaması durumunda âkileye yüklenemeyeceği” şeklindeki Medine'de yaygın kabul gören hüküm hakkında “bunun sünnetin emri olduğunu”¹⁶⁴⁹ bir diğer rivayette “bunun kendisiyle amel edilen sünnet olduğunu” söylemesi,¹⁶⁵⁰ Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın, Zeyd b. Sâbit'in “Medine ehlini bir konu üzerinde (ittifak etmiş halde) görürseniz bilin ki o sünnettir” şeklindeki sözünü nakletmesi ve sonrasında bunun “hakkında şüphe olmayan bir şey” olduğunu söylemesi¹⁶⁵¹ gibi örneklerden, Medine fukahâsının sahâbe kavilleri ve Medine ehlinin amelini sünnet olarak değerlendirdikleri anlamı çıkarılabilir.

Sünneti anlama yöntemleri (Sünnete yaklaşımları): Tâbiîn âlimlerinin çoğu Hz. Peygamber'den aktarılan bir uygulamanın aynı şekilde sürdürülmesine önem vermiş, problemlere çözüm ararken nassın zâhirine bağlı kalmayı tercih etmişlerdir. Onlara göre Hz. Peygamber'den ya da sahâbeden ulaşan herhangi bir söz veya uygulama sünnet hükmündedir ve kendilerinden önce verilmiş olan bu hüküm tüm meselelerin çözümünde yeterlidir.¹⁶⁵² Sünnete zâhiri yaklaşanlar ayrıca, olayların birbirine kıyas edilerek hüküm verilmesine de çok sıcak bakmamışlardır. Medine'nin önde gelen mezkûr fakihlerinin bu konudaki genel tavırlarının zâhirî eğilime daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Saîd b. Müseyyeb'in kadının parmaklarının diyetini soran Rebîa b. Ebû Abdurrahman'a üç parmağın diyetinin otuz deve, dört parmağın diyetinin yirmi deve olduğunu söylemesi ve Rebîa'nın bunu garipsemesi üzerine “Sünnet böyledir” diye cevap vermesi,¹⁶⁵³ Süleyman b. Yesâr'ın “Kölede hissesi olan kişinin köleyi azat etmesi hâlinde kölenin eğer malı varsa malı ile malı yoksa çalışarak bunu tazmin etmesi gerektiği” şeklindeki fetvasına “Köle küçükse ne olur?” şeklinde soru yönelten kişiye “sünnetin böyle geldiği” şeklinde cevap vermesi örnek gösterilebilir.¹⁶⁵⁴

¹⁶⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 423.

¹⁶⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih ve 'l-mütefakkih*, II, 345.

¹⁶⁴⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XI, 269.

¹⁶⁵⁰ Kanâzî, *Tefsiru 'l-Muvatta'*, II, 681.

¹⁶⁵¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, VII, 127; Zürcânî, *Şerhu 'z-Zürcânî ale 'l-Muvatta'*, IV, 269.

¹⁶⁵² Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, 224-225.

¹⁶⁵³ *Muvatta'*, “Ukûl”, 6; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, V, 412; Tahâvî, *Şerhu meâni 'l-âsâr*, I, 81.

¹⁶⁵⁴ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IX, 152.

Bu konuda Sâlim b. Abdullah'ın tutumu da diğer fakihlerden farklı değildir. Zira Hz. Peygamber'in sünnetini aynen uygulamasıyla bilinen babası İbn Ömer gibi Sâlim de babasının uygulamalarını her alanda takip etmeye gayret etmiş, böylece babasının şahsında Hz. Peygamber'in fiillerini arayarak bu uygulamaların nesiller boyu aynı şekilde devam etmesine vesile olmuştur. Bu açıdan bakıldığında sünnete yaklaşımının dedesi gibi nassların maksadını anlamaya yönelik olmaktan ziyade babası gibi sünneti aynen devam ettirme maksatlı olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber dönemi Medine'sinin yapısını muhafaza etmek konusunda hassas olan babası İbn Ömer'in¹⁶⁵⁵ yolundan gitmiştir.

Fetva yöntemleri: Sâlim b. Abdullah'ın içlerinde bulunduğu bu Medine fukahâsının fetva usûlleri hususunda aralarında farklar bulunsa da genel itibariyle birbirlerine benzer görüşlerde oldukları görülmektedir. Onlar, ictihâda değil nakle dayalı bir fıkıh anlayışını benimsemişler, fikhî meselelere çözüm ararken önce sünneti, daha sonra ise kendilerinden önceki birikimi esas almaya gayret etmişlerdir. Bu noktada sahâbe kavli ve uygulamasının, tâbiîn fakihlerinin fetvalarındaki büyük etkisi yadsınamaz. Sahâbenin ihtilaf ettiği durumlarda ise mezkûr fukâha, çoğunlukla yeni bir görüş ortaya koymak yerine sahâbe görüşlerinden birini tercih etmeyi daha doğru bulmuştur.¹⁶⁵⁶ Zikredilen fakihlerin fetva usûllerinde en temel benzerliklerden bir diğeri, amel-i ehl-i Medine'nin hepsi için bağlayıcı bir kaynak oluşu ve fetvalarında bu birikime sık sık atıf yapmalarıdır.

Re'y kullanımları: Tâbiîn fukahâsının da tıpkı selefleri sahâbe gibi hakkında nass olan bir meselede icihad etmek hususunda ısrar etmedikleri bilinmektedir.¹⁶⁵⁷ Hakkında nass bulunmayan konulardaki tavırlarının ise küçük farklılıklarla birlikte birbirine benzer olduğu söylenebilir. Nitekim Ebû Seleme, Urve ve Kâsım'ın re'y kullanımı konusunda daha çekingen olup, farazî meselelere cevap vermedikleri ve bilmediği meselelerde ictihâd etmek yerine sessiz kalmayı ya da “bilmiyorum” demeyi tercih ettikleri görülürken, Saîd b. el-Müseyyeb'in fetva vermek hususunda daha cesaretli olduğu ve kendisine getirilen neredeyse her meseleye çözüm bulabilmek amacıyla bazen kıyas yoluyla bazen de kendi re'yiyle fetva vermekten çekinmediği görülmektedir.¹⁶⁵⁸ Buna rağmen, zikredilen fakihlerden gerek ictihâd gerek kıyas yoluyla belirlenmiş çok miktarda fetvanın nakledilmiş olması, onların re'y ve kıyas kullanımına tamamen karşı olmadığını, ancak zorunluluk bulunmadıkça kendi re'yelerini belirtmekten kaçındıklarını göstermektedir. Bu konuda Sâlim b. Abdullah'ın tavrının da re'yi ölçülü

¹⁶⁵⁵ Özkan, “Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri”, 108-109.

¹⁶⁵⁶ Bkz. Demirci, “Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri”, 187-188.

¹⁶⁵⁷ Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, 189-190.

¹⁶⁵⁸ Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 143; Cessâs, *el-Fusûl*, IV, 62; İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, II, 837; Demirci, “Fukahâ-i Seb'a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri”, 191.

kullanmaktan yana olduğu söylenebilir. Nitekim kendisinden, re’y karşıtı olduğunu düşündürecek bir rivayet nakledilmemekle birlikte, daha önce zikredilen, kendisine bir konuda görüşünü soran kişiye “Ben şimdi sana kendi görüşümü bildiririm. Ancak belki sen gittikten sonra benim görüşüm değişir ve seni bir daha bulamam”¹⁶⁵⁹ şeklinde cevap vermesinden anlaşılmaktadır ki o, ictihâd yoluyla elde edilen hükümlerin zaman ve şartlar gerektirdiğinde değişebileceği gerçeğini göz ardı etmemiş, re’y gibi değişken bir yol yerine âsâr gibi sabit bir aslı tercih etmekle hükümlerinde isabet edeceğini düşünmüştür. Buna mukabil pek çok meseleyi birbirine kıyas ederek hükme bağladığını işaret eden rivayetler de göz önünde tutulursa Sâlim’in, zorunlu durumlarda re’y ile fetva verdiği sonucu çıkarılabilir.

Sâlim b. Abdullah da dâhil mezkûr fukahânın fikhî konulardaki bu mutedil re’y kullanımlarına karşın, itikadî alanda re’y kullanmaya kesinlikle karşı oldukları, bu noktada kendi dönemlerinde ortaya çıkan kelâmî görüşlere karşı hepsinin benzer tavırlarla dinin itikadî temellerini korumaya çalıştıkları görülmektedir. Bu sebeple neredeyse hepsinden yeni ortaya çıkan bu fırkaları zemmeden rivayetler nakledilmiştir. Yine bu anlayışlarının bir tezahürü olarak Kur’ân’ı re’y ile tefsir etmemişler, sadece Hz. Peygamber’den ya da sahâbeden nakledilen sebab-i nüzûl, kavram izahı ve te’villeri aktarmakla yetinmişlerdir.

D. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, Sâlim b. Abdullah’ın Medine ilim geleneğindeki rolünü tespit edebilmek amacıyla, önce kendisinin sünnet anlayışı, sünnetin kapsamı ve bağlayıcılığı hakkındaki fikirleri, sahâbe kavli ve Medine’de uygulanan hükümleri ne derece bağlayıcı gördüğü tespit edilmeye çalışılmış, bunun yanı sıra re’y ve kıyas kullanımı ile, ravi ya da rivayet eleştirisinde bulunup bulunmadığı gibi konular belirlenmeye gayret edilmiştir. Daha sonra tıpkı Sâlim gibi kendi dönemlerinde öne çıkan, yaş, bölge, ilim ya da statü bakımından kendisine benzer âlimlerin sünnet anlayışları, hadis rivayetindeki durumları, rivayet metotları, re’y ve kıyas kullanmaya karşı tutumları, fetva usulleri gibi hususlarda Sâlim b. Abdullah’la benzer ve farklı yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken de amaç, Sâlim b. Abdullah’ın dönemindeki fukahâ arasındaki yerini belirlemek, Medine ilim geleneğinin onun üzerindeki etkisi ile onun, bu ilim geleneğine etki edip etmediğini tespit edebilmektir.

Sâlim b. Abdullah da dâhil olmak üzere tâbiîn dönemi âlimlerinin, Hz. Peygamber’in sünnetini bağlayıcı bir kaynak olarak gördükleri hususunda bir ihtilaf yoktur. Ancak onların bazıları “sünnet” kelimesiyle sadece Hz. Peygamber’in söz ve uygulamalarını kastederken, bazıları sahâbeden gelen haber ve uygulamalarla Medine şehrinde uygulanan amelleri de sünnet kapsamında değerlendirerek

¹⁶⁵⁹ İbn Abdilber, *Câmiu beyâni l-ilm*, I, 777.

sünnetin kapsamını geniş tutmuşlardır. Bu noktada Sâlim b. Abdullah'ın, sünneti Hz. Peygamber'den gelen haberlere has kıldığını düşündürecek bazı haberlerin nakledildiği görülmektedir. Benzer durum sahâbe kavli ve uygulamasıyla amel-i ehl-i Medine için de geçerlidir. Zira Sâlim b. Abdullah'ın fetvalarının değerlendirildiği bölümde ayrıntılı olarak gösterildiği üzere Sâlim, başta babası İbn Ömer olmak üzere Hulefâ-i Râşidîn'in ve Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe gibi pek çok fakih sahâbînin görüşünü fetvalarında delil olarak kullanarak, kendisinden önceki birikime verdiği önemi göstermiştir. Ancak yine de sahâbeden gelen herhangi bir haberi sünnet olarak nitelendirdiğine dair bir bilgi tespit edilememiştir. Aynı şekilde Medine'de uygulanan hükümlerin, Medine'nin diğer fakihleri gibi Sâlim b. Abdullah için de bağlayıcı birer delil olduğu görülmektedir. Zira kaynağını belirtmemekle birlikte bazı fetvalarında Medine amelinin esas alarak görüş ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen, Medine'nin önde gelen fukahâsının bazılarının kullandığı ve “sünnet-i mâziye”yi çağrıştıran ifadeleri kullandığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla onun, sahâbe söz ve uygulamaları ile Medine amelinin güçlü birer delil görerek fetvalarında sık sık başvurmasına rağmen, bunları sünnet kapsamında görmediği söylenebilir.

Medineli tâbiîn fukahâsının çoğunlukla nakle dayalı bir fetva yöntemini benimseyip, meselelere çözüm ararken sünnette var olan malzemeye yetinmeyi daha doğru gördükleri anlaşılmaktadır. Bazılarından re'ye karşı tepki içeren rivayetler nakledilmiş olsa da ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak durumunda olan bu fakihlerin fetva verirken re'y ve kıyasla hüküm verdikleri ya da vermek zorunda kaldıkları görülmektedir. Nitekim zikredilen fakihlerin her biri azımsanmayacak miktarda hadis nakletmiş olsa da onlar sadece hadis rivayetiyle meşgul olan değil, ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak amacıyla kendilerine başvuru alan kimselerdir. Bu nedenle Sâlim'in çağdaşları içerisinde re'ye en fazla muhalif olarak bilinenlerden dahi çeşitli konularda kendi re'yelerini belirttikleri rivayetler nakledilmektedir. Bu noktada Sâlim b. Abdullah'ın da döneminin fukahâsına benzer bir tutumda olduğunu söylemek mümkündür. Zira o, re'y ve kıyas yoluyla hüküm elde etmeye karşı çıkmamış, ancak re'yin değişkenlik özelliğini hesaba katarak fazlaca ihtiyaç hissedilmekçe kendi görüşünü belirtmekten uzak durmuştur. Bununla birlikte arkadaşları gibi o da itikâdî meselelerde akıl yürütmeyi tasvip etmemiş, âyetleri re'y ile tefsir etmeye sıcak bakmayıp, bu konulara kendisine ulaşan rivayetleri nakletmekle yetinmiştir.

Sâlim b. Abdullah'ın ravi eleştirinde bulunup bulunmadığını belirleyebilmek için kaynaklar tarandığında ise, herhangi bir raviyi adalet sıfatı sebebiyle cerhettiği bir rivayete ulaşılamamış, sadece birkaç örnekte ravileri, naklettikleri hadisi yanlış anladıkları ya da yanlış naklettikleri gerekçesiyle eleştirerek rivayetin doğrusunu naklettiği görülmüştür. Dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'ın bu noktada da çağdaşları olan Medineli tâbiîn fukahâsına benzer şekilde, sistemli olarak ravi eleştirisinde bulunduğunu

gösterecek bir bilgiye rastlanmamakla birlikte bu eleştirel tavrın daha sonraki dönemlerde branşlaşacak olan olan cerh-ta‘dîl ilminin ilk nüveleri olması bakımından dikkate değerdir.

SONUÇ

Hicri I. asrın sonu ve II. asrın başlarında yaşayan tâbiîn nesli, hadis ilmi açısından önemli bir noktadadır. Zira bu dönem hem siyasi hem ilmî bakımdan pek çok önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Düzenlenen fetihler İslâm devletinin sınırlarının genişlemesine ve bunun neticesinde farklı fikirlerle karşılaşmayı zorunlu hale getirirken, diğer yandan İslâm dinindeki ilk fikir ayrılıklarının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak ilmî alanda da büyük gelişmeler yaşanmış, İslâmî ilimlerin teşekkülü bu dönemde başlamıştır.

İslâm Devleti'nin ikinci halifesi Hz. Ömer'in torunu, büyük sahâbî Abdullah b. Ömer'in oğlu olan Sâlim b. Abdullah, tüm bu siyasi istikrarsızlıkların ve fikir ayrılıklarının başlamasına yakın, Hz. Osman'ın hilâfetinin sonlarına doğru (30-35/651-656) dünyaya gelmiş ve 106/724-25 yılında vefat etmiştir. Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilâfetleri süreci Sâlim b. Abdullah'ın çocukluk dönemine tekabül ederken, ömrünün büyük kısmı Emevî Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllarda geçmiştir. Dolayısıyla toplumu derinden etkileyen Hz. Ali-Hz. Muâviye çekişmesi, Kerbelâ vakası (61/680), Harre vakası (63/683), Muhtâr es-Sekâfi isyanı (67/687) ve Abdullah b. ez-Zübeyr'in öldürülmesi (73/692) gibi pek çok önemli olaya şahit olmuştur. Hac yolculukları ve birkaç kez Şam'a gidişi haricinde Medine'den hiç ayrılmamış, sünnet yurdu olan Medine'de pek çok sahâbîyi dinleme imkânına erişmiştir.

Siyasete âşina bir ailede dünyaya gelmiş olmasına rağmen babasının izinden giderek siyasi olaylarda tarafsızlığını korumuş, dönemin siyasi tartışmalarına girmemiştir. Yönetimle iyi ilişkiler geliştirmiş, onların bazı icraatlerini onaylamasa da ümmetin birliğini korumak adına mutedil bir tutum izlemiştir. Kendi döneminde ortaya çıkmaya başlayan itikâdî-fikrî ayrılıkları tasvip etmemiş ve bunları bid'at olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte yöneticiler, Hz. Ömer ailesinin mensubu bu büyük fakihe saygı göstermişler, çeşitli konularda kendisine danışmışlardır.

Yaşadığı dönemde zühdün en önemli temsilcilerinden biri olarak görülen Sâlim b. Abdullah, ibadetlere düşkünlüğü, cömertliği ve mütevazı kişiliği ile dikkat çekmektedir. Dedesi Hz. Ömer gibi dürüst ve âdil olduğu, babası İbn Ömer gibi sünnete derinden bağlı olduğu sürekli vurgulanan Sâlim b. Abdullah, bilhassa gösterişten uzak duruşu, yardımseverliği ve hoşgörüsü ile öne çıkmaktadır. Güçlü hafızası, ince kavrayışı ve ilmî merakı ile dinlediği hadisleri, İslâm'ın ikinci kaynağı olduğu bilinciyle zabt etmiş ve sonraki nesillere sağlam ulaşımları için elinden gelen gayreti göstermiştir. Yanlış bir uygulama gördüğünde karşısındaki halîfe bile olsa doğruyu söylemekten geri durmamış, hatta bazen gördüğü yanlışlıkları sadece şifâhî olarak değil fiilî olarak da düzeltmiştir.

Sâlim b. Abdullah'ın önündeki en büyük örnek, sünnete bağlılığı ile bilinen babası Abdullah b. Ömer'dir. Abdullah b. Ömer'in uzun bir ömür yaşaması ve oğlunu sürekli yanında bulundurmasının sayesinde Sâlim, uzun yıllarını babası ile beraber geçirerek ondan büyük bir ilim elde etmiştir. Babasına

en çok benzeyen kişi Sâlim olmuş, kıyafetten yaşayış tarzına ve hatta siyasi tavrına kadar babasının izinden gitmeye gayret etmiştir. Bu yakınlığın bir neticesi olarak ilminin asıl kaynağı babası olmuş, ondan hadis rivayet etmesinin yanı sıra babasının günlük yaşantısıyla ilgili rivayetler de naklederek, İbn Ömer'in en önemli ravilerinden biri olmuştur. Ayrıca, Sâlim'in sürekli babasıyla birarada bulunması, hem sadece aile üyelerinin bilebileceği durumlara vâkıf olmasını, hem de bunları sonraki nesillere taşıyarak babasının daha iyi tanınmasına vesile olmasını sağlamıştır.

Sâlim b. Abdullah ve babası arasındaki ilişkinin hadis ilmi açısından en dikkat çekici yönlerinden biri, Hz. Peygamber'den gördüklerini aynı şekilde uygulama titizliği ile bilinen Abdullah b. Ömer'in oğlu Sâlim'in de babasının bu hassasiyetini devam ettirmesidir. Sadece ibadet konusunda değil hemen her alanda Hz. Peygamber'in izlerini takip eden ve “Rasûlullah'ın (s.a.ö.) böyle yaptığını gördüğüm için ben de böyle yaptım” diyen Abdullah b. Ömer gibi Sâlim de babasından gördüğü bu uygulamaları aynı titizlikle yerine getirmeye gayret etmiş, böylece bu uygulamaları bir sonraki nesle fiilî olarak aktarmıştır.

Daha babası hayattayken fetva vermeye başlayan Sâlim b. Abdullah, yakın arkadaşı Kâsım b. Muhammed'le birlikte Mescid-i Nebevî'de bir ilim halkası düzenlemiş, burada hem hadis rivayet etmiş hem de fetva soranlara fetva vermiştir. Babası haricinde pek çok sahâbiden hadis dinlemiş, ilmî birikiminin oluşmasına katkı sağlayan Ebû Hüreyre, Zeyd b. Sâbit gibi fakih sahâbîlerden sadece hadis değil meselelere yaklaşım tarzı da öğrenmiştir. Bilhassa babası İbn Ömer'in vefatının ardından, Hz. Ömer ailesi içerisinde en çok başvurulmuş kişi Sâlim b. Abdullah olmuştur. Aile içerisinde gördüğü bu ilgiye rağmen rivayetleri oğulları veya torunları yoluyla değil, başta Zührî olmak üzere Hanzale b. Ebû Süfyân ve Mûsâ b. Ukbe gibi meşhur ravileri vasıtasıyla nakledilmiştir. 200'den fazla talebeye hadis nakletmiş, İslâm coğrafyasının hemen her köşesinden hac için gelenlerin fetva sorduğu bir konumda bulunmuştur.

Hadis ve fıkhıdaki yetkinliği üzerinde icma edilen Sâlim b. Abdullah, ilmî otoritesi sayesinde hadis ilminde en sahih isnadlardan birinin ravisi olarak kabul edilmiş, *Zührî → Sâlim → İbn Ömer* isnadıyla rivayet edilen bu hadisler musannifler nazarında oldukça şöhret bulmuştur. Bilhassa *Kütüb-i tis'a* denilen temel hadis kaynaklarının musannifleri, Sâlim b. Abdullah'ın hadisleri söz konusu olduğunda çoğunlukla *Zührî an Sâlim* tariklerini tercih etmiş, aynı hadisi Sâlim'den diğer ravileri nakletmiş olsa da musannifler Zührî isnadlarına öncelik vermişlerdir.

Sâlim b. Abdullah'ın toplam 31 hocasından naklettiği 630 rivayet tekrarlarıyla birlikte 3238'e ulaşmaktadır. Bu 630 rivayete Sâlim b. Abdullah'ın Hz. Peygamber'den doğrudan naklettiği beş mürsel rivayet, likâî olmayan 11 raviden naklettiği 38 munkatı' rivayet ve talebelerinin kendisinden naklettiği 307 maktû rivayet de dâhil edildiğinde bu sayı 980'e, tekrarlarıyla birlikte 3734'e ulaşmaktadır. Mezkûr

rivayetlerin %90'ı, babası İbn Ömer'den nakledilmiştir ve %78 gibi büyük bir kısmı merfû hadislerdir. Mevkûf rivayetlerin oranı %9 iken, Sâlim b. Abdullah'tan nakledilen maktû rivayetlerin oranı ise %12'dir. Bu rivayetler ittisalleri açısından değerlendirildiğinde, %99'unun muttasıl yollarla alındığı, senesinde inkıta' bulunan mürsel ve munkatı' rivayetlerin oranının ise %1 olduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen 38 mürsel ve munkatı' rivayetin büyük kısmının muttasıl senedlerinin de eserlerde yer alması, Sâlim'in bunları muttasıl şekilde (çoğunlukla babası İbn Ömer'den) almış olmasına rağmen, bazı durumlarda isnadı zikretmeye gerek görmediğini göstermektedir. Bu rivayetler konularına göre Tasnif edildiğinde ise neredeyse yarıya yakınının (%41'inin) ibadetlerle alakalı olduğu görülmüştür. Bunu sırasıyla muâmelât (%32), ahlâk (%17), fezâil (%4), fiten (%3), ukûbât (%2) ve tefsir (%1) ile ilgili rivayetler takip etmektedir. İbadet konulu rivayetlerde özellikle hac ve namaz konularının, muâmelat konulu rivayetlerde ise nikâh-talâk konularının belirgin derecede fazla olduğu tespit edilmiştir. Babasından naklettiği mevkûf rivayetlerin konu dağılımlarının da aynı olmasına rağmen, dedesinden naklettiklerinin çoğunun vergi ve devlet düzeni gibi sosyal hayatla ilgili rivayetlerden oluştuğu tespit edilmiştir.

Sâlim b. Abdullah'ın, hemen her konuda olduğu gibi hadisleri rivayet ederken dikkat ettiği hususlar konusunda da babasının büyük etkisi açıkça görülmektedir. Nitekim Abdullah b. Ömer gibi Sâlim de hadis rivayet ederken oldukça titiz davranmış, aynı anlama gelse bile kelimelerin değiştirilmesine rıza göstermeyip düzeltmiştir. Yine babası gibi fazla hadis rivayet etmekten kaçındığı ve ihtiyaç hâsıl olduğunda hadis rivayet ettiği görülmektedir. Ancak tıpkı babası gibi Sâlim'e de çok fazla soru sorulması ve bilhassa oluşturduğu ilim meclisine kendisinden fetva isteyen kişilerin gelmesi, çoğunlukla Hz. Peygamber'in hadisleriyle sorunu çözdüğü ve bu vesileyle hadis naklettiği için kendisinden nakledilen hadislerin fazla olmasına neden olmuştur.

Sâlim b. Abdullah'ı döneminin diğer hadis ravilerinden öne çıkaran bir özelliği, Hz. Peygamber'in ibadetleri edâ edişinin naklettikten sonra, sahâbenin bu sünnetleri uygulayışını da aktarmaya gayret etmesidir. O, rivayetlerinin pek çoğunda Hz. Peygamber'in hadisini nakletmesinden sonra başta dedesi Hz. Ömer ve babası İbn Ömer olmak üzere, Hulefâ-i Râşidîn'in ve diğer fakih sahâbîlerin de böyle yaptığı söyleyerek sahâbenin sünneti tatbikâtını anlatmaktadır. Böylece Sâlim b. Abdullah'ın bu yöntemi, hadislerin teorik boyuttan amelî sahaya aktarılması açısından "Amel-i Ehl-i Medine" kavramının oluşumundaki önemli rolüne de işaret etmektedir. Sâlim b. Abdullah'ın bazı öğrencileri de bu metodu takip etmiş, "İbn Ömer şöyle yapardı, Sâlim de aynı şekilde yapardı." diyerek Sâlim'in fiillerinin uygulanagelen sünnete uygun olduğunu nakletmişlerdir. Bu durum, İbn Ömer'in Hz. Peygamber'e olan ittibâının, oğlu Sâlim tarafından nasıl titizlikle devam ettirildiğini göstermektedir.

İbadetlerden günlük hayata kadar hemen hemen her konuda babasının sünneti yaşayışına şahit olan Sâlim b. Abdullah, pek çok kez babasına bir fiili neden yaptığını sormuş, yani her gördüğünü sorgusuz sualsiz tekrar etmeyerek bu fiillerin arkasındaki maksadları öğrenmeye çalışmıştır. Sebebinin anlayamadığı uygulamaların nedenini babasına sorması, aslında bu hareketin kaynağının Hz. Peygamber mi yoksa şahsî bir ictihad mı olduğunu belirlemeye çalıştığını göstermektedir. Bu merakın arkasında da Sâlim b. Abdullah'ın sünnet anlayışının bulunduğu söylenebilir. Zira o, “sünnet” kelimesini Hz. Peygamber'in sünnetine has olarak kullanmış, “Sahâbe, sünnet sözüyle sadece Hz. Peygamber'in sünnetini kasteder” ya da “Rasûlullah'ın (s.a.v) sünneti böyledir” diyerek sünneti Hz. Peygamber'le sınırlandırdığını ifade etmiştir.

Sâlim b. Abdullah, sahâbe birikimini önemsemiş, onların sünneti nasıl algıladığını ve nasıl uyguladığını dikkatle takip ederek fetvalarında buna riâyet etmişse de sahâbe söz ve uygulamalarını “sünnet” içerisinde değerlendirmemiştir. Bizzat yettiği sahâbîlerin fetvalarından yararlandığı gibi yetişemediği ama fetvalarına vâkıf olduğu sahâbîlerden de istifade etmiştir. Ancak bağlayıcılık açısından Hz. Peygamber'in sünnetiyle sahâbe söz ve uygulamasını bir tutmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim hakkında doğrudan Hz. Peygamber'in bir açıklaması bulunmayan bazı konularda sahâbîlerin görüşleri olmasına rağmen, kıyas yoluyla da olsa Hz. Peygamber'in hadisi bulunan görüşü tercih ettiği durumlar bulunmaktadır.

Sâlim b. Abdullah'ın, Medine uleması nazarında genel kabul gören uygulamalar (amel-i ehl-i Medine) hakkında da bilgi sahibi olduğu görülmektedir. O, Medine ehlinin icmâıyla belirlenmiş hükümlere önem vermiş ve bunları fetvalarında hüccet olarak kullanmıştır. Nitekim hakkında açık bir nass bulunmayan bazı meselelerde amel-i ehl-i Medine'ye uygun fetva verdiği örnekler bulmak mümkündür. Ancak kendisine sorulan bir soru karşısında “Allah'ın kitâbı ve Rasûlullah'ın sünnetinde bu konuda bir açıklama olmadığını, ancak Müslümanların böyle amel ettiğini” söylemesinden hareketle, sahâbe söz ve uygulamasını olduğu gibi amel-i ehl-i Medine'yi de “sünnet” kapsamında değerlendirmedeği söylenebilir.

Sâlim b. Abdullah, meselelere ilk olarak âsâr çerçevesinde çözüm bulma taraftarıdır. Nitekim kendisine bir soru yöneltildiğinde, öncelikle Hz. Peygamber'in sünneti, sahâbî kavli ve uygulaması ile Medine ameli olmak üzere, kendinden önceki birikime dayanarak cevaplamaya çalıştığı pek çok örnek mevcuttur. Bunun yanı sıra hüküm verirken re'y ve kıyas kullanmaya karşı çıkmamış, ancak re'yin yapısı itibarıyla değişken oluşunu, yani şartların değişmesiyle ictihâdların da değişebileceği gerçeğini göz önünde tutarak re'y kullanımında temkinli davranmıştır. Bu açıdan bakıldığında kendisini mu'tedil re'y taraftarı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu sebeple, Sâlim b. Abdullah'ın re'y ve kıyas kullanımına karşı tavrının, bilmediği konularda cevap vermekten çekinen ve mecbur kalmadıkça kendi

re'yini kullanmayan babası Abdullah b. Ömer'e benzediği görülmektedir. Tefsirde re'y kullanmaya ise daha mesafeli olduğu söylenebilir. Nitekim Sâlim b. Abdullah'tan tefsir konusunda aktarılan rivayetler incelendiğinde neredeyse hepsinin babası İbn Ömer yoluyla Hz. Peygamber'den aktarılan sebab-i nüzûl, te'vil ya da kavram izahı gibi nakiller olduğu görülmektedir. Dolayısıyla fikhî meselelerdeki mutedil re'y tavrına karşılık, itikâdî meselelerde re'y kullanmaya sıcak bakmadığı ve Kur'ân âyetleri ile ilgili meselelerde çok fazla görüş belirtmekten çekindiği anlaşılmaktadır.

Sâlim b. Abdullah, geniş hadis bilgisinin yanı sıra fıkıh ilmindeki yetkinliğiyle de öne çıkmaktadır. Yaşadığı dönemde Medine'nin en önemli fakihleri olarak görülen ve "fukahâ-i seb'a" olarak adlandırılan yedi fakihten biri olarak değerlendirilmiştir. Sâlim b. Abdullah'tan aktarılan toplam 277 fetvanın 199'unun (%72'sinin) hakkında Hz. Peygamber'den nakledilen bir habere, 36'sının (%13'ünün) babası İbn Ömer'den nakledilen mevkûf bir habere, 9'unun (%3'ünün) dedesi Hz. Ömer'den nakledilen mevkûf bir habere, 10'unun (%3,5'unun) Abdullah b. Abbas ya da Abdullah b. Mes'ûd gibi fakih sahâbîlere, 10'unun (%3,5'unun) sahâbe icmâsına, 2 tanesinin Medine'de uygulanan hükümlere dayandığı görülmüştür. Bu 277 mesele içerisinde sadece 11 meselede (%4'ü) kendi görüşünü beyan ettiği, bunların da çoğunlukla âyetten ya da hadislerden kıyas yoluyla elde edilen hükümler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, hakkında Hz. Peygamber'in bir hadisi ya da uygulaması bulunduğu halde Sâlim b. Abdullah'ın farklı yönde bir fetvası ya da uygulaması olduğu görülen 17 mesele tespit edilmiştir. Bu 17 meselenin 9'unda dedesi Hz. Ömer ve babası İbn Ömer'in uygulamalarını esas almıştır ki bu durum, zamanın değişmesiyle bazı ahkâmın değişebileceğini kabul ettiğini göstermektedir. Bu meselelerin 5 tanesinde Hz. Peygamber'in hadisine rağmen konu ile ilgili âyete kıyas yapmıştır. Bu durum da Sâlim b. Abdullah'ın fetva verirken meselelerin illetlerine dikkat ettiğini açıkça göstermektedir. Zira o, Hz. Peygamber'in fetva verdiği durumla kendisinin karşılaştığı meselelerin illetlerinin aynı olmadığını farkındadır. Kalan 3 meselede ise Sâlim'in hangi delile dayanarak sünnetten farklı davrandığının sebebi bulunamamakla birlikte, bu 3 meselenin ahkâm türünden olmadıkları eklenmelidir. Dolayısıyla Sâlim b. Abdullah'ın fetvalarının re'ye değil büyük oranda nakle dayandığı açıkça görülmektedir. Bu sebeple, Sâlim b. Abdullah'ın fakih olarak nitelendirilmesinin, fetva verirken re'yi fazla kullanması sebebiyle değil, âsârı iyi bilip meselelere rivayetler çerçevesinde çözüm bulması sebebiyle olduğu söylenebilir. Ancak re'y ve kıyas kullanmaya karşı olmadığı, hatta bazı durumlarda ilgili âyete kıyas yaparak babasının ya da dedesinin görüşüne muhalif görüşler serdettiği de görülmektedir. Bu durum, Sâlim b. Abdullah'ın fetva üslubunun zâhirî yaklaşımdan ziyade fikhî-ictihâdî yaklaşıma daha yakın olduğuna işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Mezhepler Arasındaki Farklar

Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, Kalem Yay., İstanbul 1979.

Abdullah b. Mübarek, ez-Zühhd ve'r-Rekâik

Abdullah b. Mübarek, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübarek b. Vâzıh et-Türkî, *ez-Zühhd ve'r-Rekâik*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Abdûlbaki b. Kani' b. Merzûk, Mu'cemü's-sahâbe

Abdûlbaki b. Kani' b. Merzûk el-Bağdâdî, *Mu'cemü's-sahâbe*, Mektebetü'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Medine-i Münevvere, trs.

Abdülhamîd, İslâm'da İtikâdî Mezhepler

Abdülhamîd, İrfan, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akaid Esasları*, trc. M. Saim Yeprem, İstanbul 1983, s. 143-145.

Abdürezzâk, el-Musannef

Abdürezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, I-XI, Beyrut 1403.

----- el-Emâlî

el-Emâlî fî âsâri's-sahâbe, thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, trs.

Adıgüzel, Süleymân b. Yesâr ve ve Hadis İlmindeki Yeri

Adıgüzel, Abdülalim, "Süleymân b. Yesâr ve ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

Ağırman, Cemal, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi"

Ağırman, Cemal, "Hadis Edebiyatının İntikal Safhaları ve Kitâbet Meselesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. V, sy. 1, 2001, 155-168.

Ahmed b. Hanbel, Fezâilü's-sahâbe

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani, *Fezâilü's-sahâbe*, thk. Vasyullah Muhammed Abbâs, Müessesetü'r-Risâle, I-II, Beyrut 1403/1983.

----- el-Müsne'd

el-Müsne'd, thk. Şuayb Arnaût-Adil Mürşid v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

----- el-İlel

el-İlel ve Ma'rifetü'r-ricâl, thk. Vasyullah Muhammed Abbâs, Dâru'l-Hânî, Riyad, trs.

----- Kitâbü'z-Zühhd

Kitâbü'z-Zühhd, trc. Mehmet Emin İhsanoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.

Aktepe, İshak Emin, Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı

Aktepe, İshak Emin, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, Rağbet Yay., İstanbul 2018.

----- “Sâlim Hadisinin Süt Akrabalığı Bağlamında Tahlil ve Tenkidi”

“Sâlim Hadisinin Süt Akrabalığı Bağlamında Tahlil ve Tenkidi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 14, 2009, 251-266.

Algül, Hüseyin, “Ebû Eyyûb el-Ensârî”

Algül, Hüseyin, “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, *DİA*, X, 1994, 23-25.

Ali b. el-Medîni, el-İlel

Ali b. el-Medîni, Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Cafer, *el-İlel*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1980.

----- Tesmiyetü men ruviye

Tesmiyetü men ruviye anhu min evlâdi'l-Aşere, thk. Ali Muhammed Cemmâz, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1982.

Ali el-Kârî, Cem'u'l-vesâil

Ali el-Kârî, Nureddin Ali el-Molla el-Herevi, *Cem'u'l-vesâil fi şerhi's-Şemâil*, Matbâtü's-Şerefiyye, I-II, Mısır, trs.

Altıntaş, Hayrani, “Dehriyye”

Altıntaş, Hayrani, “Dehriyye”, *DİA*, IX, 1994, 107-109.

Apak, Âdem, Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti

Apak, Âdem, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İnsan Yay., İstanbul 2003.

----- Anahatlarıyla İslâm Tarihi II

Anahatlarıyla İslâm Tarihi II, Ensar Yay., İstanbul 2008.

Apaydın, Fıkhın Kaynakları (Nass ve İctihad)

Apaydın, Yunus, *Fıkhın Kaynakları (Nass ve İctihad)*, Ay Yay., Ankara 2017.

Aşıkkutlu, Hadiste Ricâl Tenkiti

Aşıkkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkiti*, İFAV Yay., İstanbul 1997.

Atçeken, “Emevîlerin Siyasi Tarihi”

Atçeken, İsmail Hakkı, “Emevîlerin Siyasi Tarihi”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti III: Emevîler*, ed. Adnan Demircan, Siyer Yay., İstanbul 2018, s. 33-70.

Ateş, “Ebû Kılâbe el-Cermî”

Ateş, Ali Osman, “Ebû Kılâbe el-Cermî”, *DİA*, X, 1994, 176-177.

Avcı, “Tâbiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri”

Avcı, Seyit, “Tâbiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, sy. 20, s. 151-172.

Aycan, “Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihsel Gelişimi”

Aycan, İrfan, “Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihsel Gelişimi”, *Dinî Araştırmalar*, c. II, sy.5, 1999, ss. 337-364.

-----“Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşerî İlimlerin Tarihsel Gelişimi”

“Emevîler Dönemi Kültür Hayatında Bazı Beşerî İlimlerin Tarihsel Gelişimi”, *Dinî Araştırmalar*, c. II, sy. 6, 2000, ss. 213-221.

-----“Muâviye”

“Muâviye”, *DİA*, XXX, 2005, 332-334.

Aydemir, Rivayetlerin Olasılığı Teorisi Işığında Nâfi‘ Mevlâ İbn Ömer

Aydemir, Halis, *Rivayetlerin Olasılığı Teorisi Işığında Nâfi‘ Mevlâ İbn Ömer*, Emin Yay., Bursa 2018.

Aydınlı, Hadiste Tesbit Yöntemi

Aydınlı, Abdullah, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

----- Hadis İstılahları Sözlüğü

Hadis İstılahları Sözlüğü, İFAV Yay., İstanbul 2015.

Aynî, Meğâni’l-ahyâr

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefi, *Meğâni’l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâlî Meâni’l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-III, Beyrut 2006.

----- Umdetü’l-kârî

Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhari, Dâru İhyâi’t-Turas, Beyrut, trs.

el-A‘zamî, İlk Devir Hadis Edebiyatı

el-A‘zamî, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, trc. Hulusi Yavuz, İz Yay., İstanbul 1993.

----- Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı

Hadis Metodolojisi ve Edebiyatı, trc. Recep Çetintaş, Usûl Yay., Kayseri 1998.

----- İslam Fıkhi ve Sünnet

İslam Fıkhi ve Sünnet, İz Yay., İstanbul, 2015.

----- Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemleri

Muhaddislerin Hadis Tenkit Yöntemleri, trc. M. Enes Topgöl-M. İkbal Aslan, Beka Yay., İstanbul 2017.

Azîmâbâdî, Avnu’l-Ma‘bûd

Azîmâbâdî, Ebü’t-Tayyîb Muhammed Şemsü’l-Hak, *Avnu’l-Ma‘bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-XIV, Beyrut 1415.

el-Bâcî, el-Müntekâ

el-Bâcî, Ebu’l-Velîd Süleyman b. Halef, *el-Müntekâ şerhu’l-Muvatta‘*, Matbaatü’s-Saâde, I-VII, Mısır 1332.

----- **et-Tadîl ve't-tecrîh**

et-Tadîl ve't-tecrîh li men harrece lehü 'l-Buhârî fi 'l-Câmii's-Sahîh, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin, Dâru'l-Livâ, I-III, Riyâd 1406/1986.

Bardakçı, Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar

Bardakçı, M. Necmeddin, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yay., İstanbul 2015.

Bardakoğlu, “Kasâme”

Bardakoğlu, Ali, “Kasâme”, *DİA*, XXIV, 2001, 528-530.

Başaran, “Ebû Bekir b. Hazm”

Başaran, Selman, “Ebû Bekir b. Hazm”, *DİA*, X, 1994, 112.

Begavî, Mu‘cemü’s-sahâbe

Begavî, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdülazîz Merzûbân el-Begavî (ö. 317/929), *Mu‘cemü’s-sahâbe*, thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed, Mektebetü Dari'l-Beyân, I-V, Kuveyt 1421/2000.

Begavî, Şerhu’s-sünne

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud el-Ferrâ (ö. 516/1122), *Şerhu’s-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1983.

Belazürî, Fütûhu'l-buldân

Belazürî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-buldân*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut, 1988.

----- **Ensâbü'l-eşrâf**

Ensâbü'l-eşrâf, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâz ez-Ziriklî, Dâru'l-Fikr, I-XIII, Beyrut 1996.

el-Bellûşî, el-Îmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb ve fikhuhû

el-Bellûşî, “Hüseyin b. Muhammed b. Matar, el-Îmâm Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb ve fikhuhû” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, I-III, Suudi Arabistan, 1414/1993.

Beyhakî, Ma‘rifetü’s-sünen

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Ma‘rifetü’s-sünen ve'l-âsâr*, thk. Abdülmu'ti Emin Kal'acî, Câmiâtü Dirâsâtü'l-İslâmiyye, I-XV, Kahire 1412/1991.

----- **Şuabu'l-imân**

Şuabu'l-imân, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1423/2003.

----- **es-Sünen**

es-Sünenü'l-kübrâ, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut 1424/2003.

Bezzâr, Müsned

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, *Müsnedü'l-Bezzâr (el-Bahrü'z-zehhâr)*, thk. Mafuzurrahman Zeynullah-Âdil b. Sa'd-Sabri Abdülhâlık eş-Şâfiî, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, I-XVIII, Medine 1988-2009.

Bilgin, “Saîd b. Müseyyeb’in Hayatı, Kişiliği ve ve Hadis İlmindeki Yeri”

Bilgin, Recep, “Saîd b. Müseyyeb’in Hayatı, Kişiliği ve ve Hadis İlmindeki Yeri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 5, sy. 9, 2018/2, ss. 537-564.

Birişik, “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”

Birişik, Abdülhamit, “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl-V* (Temel İslâm Bilimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı), İstanbul 2014, ss. 17-102.

Bozkurt, “Sarık”

Bozkurt, Nebi, “Sarık”, *DİA*, XXXVI, 2009, 152-154.

Buhârî

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. Muhammed b. Züheyr b. en-Nâsır, I-IX, 1422.

----- et-Târihu’l-evsat

et-Târihu’l-evsat, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Mektebetü Dâri’t-Türâs, Kahire 1977.

----- et-Târihu’l-kebîr

et-Târihu’l-kebîr, Dâiretu Meârif el-Osmaniyye, I-VIII, Haydarabad, trs.

----- Halku efâli’l-ibâd

Halku efâli’l-ibâd, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî, Mektebetü’l-Maârif, Riyâd 1998.

----- el-Edebü’l-müfred

el-Edebü’l-müfred, thk. Semîr b. Emîn ez-Zübeyrî, Mektebetü’l-Meârif, Riyâd 1419/1998.

Cemal b. Muhammed es-Seyyîd, İbn Kayyım el-Cevziyye ve cuhûduhû

Cemal b. Muhammed es-Seyyîd, *İbn Kayyım el-Cevziyye ve cuhûduhû fî hıdmeti’s-Sünneti’n-Nebeviyye ve ulûmihâ*, I-III, Medine 1424/2004.

Cerrahoğlu, Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller

Cerrahoğlu, İsmail, *Kur’ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, AÜİF Yay., Ankara 1968.

Cessâs, el-Fusûl

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fî’l-usûl*, thk. Âcil Câsim en-Neşmî, I-IV, by., 1994.

Cihangir, Hârice b. Zeyd ve Hadis İlmindeki Yeri

Cihangir, Özcan, “Hârice b. Zeyd ve Hadis İlmindeki Yeri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2016.

Çelebi, “Menzile beyne’l-menzileteyn”

Çelebi, İlyas, “Menzile beyne’l-menzileteyn”, *DİA*, XXIX, 2004, s. 161-162.

Çubukçu, “Ebû Lübâbe el-Ensârî”

Çubukçu, Asri, “Ebû Lübâbe el-Ensârî”, *DİA*, X, 1994, s. 179.

Dârekutnî, Zikru esmâî't-tâbiîn

Dârekutnî, Ebu'l Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *Zikru Esmâî't-tâbiîn*, thk. Boran Tannavi, Kemâl Yusuf el-Hût, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, I-II, Beyrut 1406/1985.

----- el-Mu'telif ve'l-muhtelif

el-Mu'telif ve'l-muhtelif, thk. Muvaffık b. Abdullah b. Abdülkâdir, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I-V, Beyrut 1986.

----- es-Sünenü'd-Darekutnî

es-Sünenü'd-Darekutnî, thk. Şuayb Arnaût v.dğr., Müessesetü'r-Risâle, I-V, Beyrut 1424/2004.

Dârimî

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255/869), *el-Müsned (Sünenü'd-Dârimî)*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, I-IV, Riyâd 2000.

Dârimî, er-Red ale'l-Cehmiyye

Dârimî, Ebû Saîd Osman b. Saîd (ö. 280/894), *er-Red ale'l-Cehmiyye*, thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Dâru İbni'l-Esîr, Kuveyt 1416/1995.

Demircan, İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi

Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*, Beyan Yay., İstanbul 1996.

----- Emevîler

Emevîler, Beyan Yay., 4. Bsk., İstanbul 2018.

Demirci, “Fukahâ-i Seb‘a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri”

Demirci, Sümeyye Onuk, “Fukahâ-i Seb‘a ve İslâm Hukuk Tarihindeki Yeri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

----- “Fukahâ-i Seb‘a ve Amel-i Ehl-i Medine’nin Delil Değeri”

“Fukahâ-i Seb‘a ve Amel-i Ehl-i Medine’nin Delil Değeri”, *Eskiye Dergisi*, sy. XXXIX, Eylül 2019, s. 347-365.

Diyarбекрî, Târîhu'l-hamîs

Diyarбекрî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, *Târîhu'l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis*, Dâru Sâdır, I-II, Beyrut, trs.

Dûlâbî, el-Künâ

Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed, *el-Künâ ve'l-esmâ*, Dâru İbn Hazm, thk. Nazar Muhammed Faryâbî, I-III, Beyrut 2000.

Duman, “Tâbiîn Döneminde Tefsir Faaliyetleri”

Duman, M. Zeki, “Tâbiîn Döneminde Tefsir Faaliyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1987, sy. 4, ss. 208-238.

Ebû Avâne, el-Müstahrec

Ebû Avâne, Yakub b. İshak b. İbrahim, *el-Müstahrec*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî, Dâru’l-Marife, I-V, Beyrut 1998.

Ebû Dâvud

Ebû Dâvud es-Sicistani, Süleyman b. Eş’as b. İshak b. el-Ezdi, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Mektebeteü’l-Asriyye, I-IV, Beyrut, trs.

----- Suâlât

Suâlât Ebû Davud fi’l-cerh ve’t-ta’dîl, thk. Muhammed Ali Kasım el-Umerî, Medine 1403/1983.

----- Tesmiyetü’l-ihveti’l-lezîne ruviye anhumü’l-hadis

Tesmiyetü’l-ihveti’l-lezîne ruviye anhumü’l-hadis, thk. Bâsim Faysal el-Cevâbere, Riyad, Dâru’r-râye, 1988 –er-Ruvât mine’l-ihve ve’l-ehavât içinde-.

Ebû Nuaym, Hilyetü’l-evliyâ

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahanî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtu’l-asfiyâ*, I-X, Kahire 1979.

----- et-Tıbbu’n-Nebevî

et-Tıbbu’n-Nebevî, thk. Mustafa Hadar Dönmez et-Türkî, Dâru İbn Hazm, I-II, by., 2006.

----- Ma’rifetü’s-sahâbe

Ma’rifetü’s-sahâbe, thk. Adil b. Yusuf el-Azâzî, Dâru’l-Vatan, Riyad, trs.

Ebû Ya’lâ, el-Müsned

Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru’l-Me’mûn, I-XIII, Dimaşk 1404/1984.

----- el-Mu‘cem

el-Mu‘cem, thk. İrşâdü’l-hâk el-Eserî, İdâretü’l-Ulûmi’l-Eseriyye, Faysalâbâd 1407.

Ebû Yûsuf, el-Âsâr

Ebû Yûsuf, Ya’kub b. İbrahim b. Habîb, *el-Âsâr*, thk. Ebu’l-Vefâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Ebû Zür’a, Târîhu Ebû Zür’a

Ebû Zür’a, Abdurrahman b. Amr ed-Dimaşkî, *Târîhu Ebû Zür’a ed-Dimaşkî*, (Ebû Meymûn b. Râşid rivayeti), thk. Şükrullah Nimetullah el-Kûcânî, Dimeşk, trs.

Ebu’l-Arab, Kitâbu tabakâtü ılemâi Ifrikiyye

Ebu’l-Arab, Muhammed b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbu tabakâtü ılemâi Ifrikiyye*, Dâru’l-Kütübü’l-Elbâniyye, Beyrut, trs.

Efendioğlu, Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı

Efendioğlu, Mehmet, *Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı*, İFAV Yay., İstanbul 2019.

Eren, Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları

Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM Yay., İstanbul 2012.

Erul, “Zeyd b. Sâbit”

Erul, Bünyamin, “Zeyd b. Sâbit”, *DİA*, XLIV, 2013, 321-322.

----- Sahabenin Sünnet Anlayışı

Sahabenin Sünnet Anlayışı, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2014.

Ezrakî, Ahbâru Mekke

Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas, Dârü'l-Endülüs, I-II, Beyrut, trs.

Fahd b. Abdülazîz el-Ammâr, Ma‘rifetu'r-ruvâtî'l-muksirîn

Fahd b. Abdülazîz el-Ammâr, *Ma‘rifetu'r-ruvâtî'l-muksirîn ve esbete ashâbihim*, thk. Abdullah b. Abdurrahman b. es-Sa‘d, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003.

Fahreddîn er-Râzî, Mefâtîhu'l-gayb

Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan et-Teymî er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 1420.

Fâkihî, Ahbâru Mekke

Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak el-Fâkihî (ö. 278/891-92), *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadisihî*, thk. Abdülmelik Abdullah Dehiş, Dâru Hadar, I-VI, Beyrut 1414.

Fâkihî, el-Fevâid

Fâkihî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Fâkihî (ö. 353/964), *el-Fevâid*, thk. Muhammed b. Abdullah b. İyâz, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1419/1998.

Fayda, “Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları”

Fayda, Mustafa, “Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları”, *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir 1985.

----- “Âişe”

“Âişe”, *DİA*, II, 1989, 201-205.

----- “Atâ”

“Atâ”, *DİA*, IV, 1991, 33-34.

----- “Tarih”

“Tarih”, *DİA*, XL, 2011, 30-36.

Fesevî, el-Ma'rife

Fesevî, Ebû Yusuf Yakub b. Süfyan el-Fesevî, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Umerî, Medine 1410.

Fıġlalı, “Hâricîliġin Doġuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”

Fıġlalı, Ethem Ruhi, “Hâricîliġin Doġuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XX, Ankara 1975, s. 219-247.

----- “Abdullah b. Sebe”

“Abdullah b. Sebe”, *DİA*, I, 1988, 133-134.

----- “Câbir el-Cûfî”

“Câbir el-Cûfî”, *DİA*, VI, 1992, s. 532.

----- “Cemel Vak'ası”

“Cemel Vak'ası”, *DİA*, VII, 1993, 320-321.

----- “İbn Mülcem”

“İbn Mülcem”, *DİA*, XX, 1999, s. 220.

Güler, Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri

Güler, Zekeriya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, TDV Yayınları, Ankara 1997.

Günel, Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset

Günel, Mustafa, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İnsan Yay., İstanbul 2014.

Gürses, “Ref Olgusu Açısından Sâlim ve Nâfi'in İttifak Edemediği Hadisler”

Gürses, Serdar Murat, “Ref Olgusu Açısından Sâlim ve Nâfi'in İttifak Edemediği Hadisler”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VI, sy. 2, 2018, ss. 59-82.

Hacak, “Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”

Hacak, Hasan, “Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl* (Temel İslâm Bilimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı), İstanbul 2014, ss. 512-545.

Hâkim, el-Müstedrek

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1411/1990.

----- Ma'rife

Ma'rifetu ulûmi'l-hadis, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1424/2003.

Halîfe b. Hayyât, Târih

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât Halîfe eş-Şeybânî, *Târihu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Umerî, Dâru'l-Kalem Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1397.

----- **Tabakâtu Halife b. Hayyât**

Tabakâtu Halife b. Hayyât, (Tüsterî-Ezdî rivayeti), thk. Süheyl Zekkar, Dâru'l-Fikr, 1414/1993.

Hamidullah, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu

Hamidullah, Muhammed, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu ve Arap Yazısının Temeline Giriş*, trc. Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 1990.

Hasan, İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi

Hasan, Ahmed, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi*, trc. Haluk Songur, Rağbet Yay., İstanbul 1999.

Hasan, İslâm Tarihi

Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1996.

Hatîb el-Bağdâdî, el-Fakih ve'l-mütefakkih

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Ğarâzî, Dâru İbnü'l-Cevzî, I-II, Suudî Arabistan 1421.

----- **el-Müttefik ve'l-müfterik**

el-Müttefik ve'l-müfterik, thk. Muhammed Sâdık Aydın el-Hâmidî, Dâru'l-Kâdirî, I-III, Dimeşk 1997.

----- **el-Câmi'**

el-Câmi' li ahlâki'r-ravi ve âdâbi's-sâmi', thk. Mahmûd Tahhân Mektebetü'l-Meârif, I-II, Riyad, trs.

----- **Takyîdu'l-ilm**

Takyîdu'l-ilm, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut, trs.

----- **el-Kifâye**

el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye, thk. Ebû Abdullah es-Sevrakî-İbrahim Hamdi el-Medenî, Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, trs.

----- **Târîhu Bağdâd**

Târîhu Bağdâd, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut trs.

Hatiboğlu, "Nâfi"

Hatiboğlu, İbrahim, "Nâfi", *DİA*, XXXII, 2006, 286-287.

----- **"Sa'd b. Ebû Vakkâs"**

"Sa'd b. Ebû Vakkâs", *DİA*, XXXV, 2008, 372-374.

Hattâbî, Meâlimü's-sünen

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-sünen*, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep 1351/1932.

Hodgson, İslâm'ın Serüveni

Hodgson, Marshall G.S., *İslâm'ın Serüveni*, İz Yay., İstanbul 1993.

Horovitz, İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu

Horovitz, Josef, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu*, trc. Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.

Hucvirî, Keşfü'l-Mahcûb

Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1982.

Humeydî, el-Müsned

Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr, *el-Müsned*, thk. Hasan Selim Esed ed-Dârânî, Dârü's-Sekâ, I-II, Dımaşk 1996.

Irâkî, et-Takyîd

Irâkî, Ebu'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim, *et-Takyîd ve'l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1969.

----- Takrîbu'l-esânîd

Takrîbu'l-esânîd ve tertîbu'l-mesânîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

İbn Abdilber, el-İstîâb

İbn Abdilber, Ebû Ömer İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İstîâb bi Ma'rifeti'l-ashâb*, thk: Ali Muhammed Bicâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1412.

----- İstiğna

İbn Abdülber, *İstiğna fî Ma'rifeti'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilmî bi'l-künâ*, thk. Abdullah Merhul es-Sevâlime, Dâru İbn Teymiyye, Riyad 1985.

----- et-Temhîd

et-Temhîd lima fî'l-Muvatta mine'l-meanî, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekirî, Mağrib, Vizâretü'l-umûmî'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, 1976-1992.

----- Câmiu beyânî'l-ilm

Câmiu beyânî'l-ilm ve fazlih, thk. Ebî'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Dâru İbn Cevzî, I-II, Suûdî Arabistan 1414/1994.

----- el-İstizkâr

el-İstizkâr, thk. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Ma'vîz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut 2000.

----- et-Tekassî

et-Tekassî limâ fî'l Muvatta' min hadisi'n-Nebîyyi, thk. Faysal Yusuf Ahmed-Tâhir el-Ezher, Vizâretü'l-umûmî'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 2012.

İbn Abdülhakem, Sîretü Ömer b. Abdilazîz

İbn Abdülhakem, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdilazîz alâ mâ revâhu el-İmâm Mâlik b. Enes ve ashâbuhû*, thk. Ahmed Ubeyd, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1984.

----- Fütûhu Mısır

Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, by., 1415.

İbn Adî, el-Kâmil

İbn Adî, Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî'd-duafâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

İbn Arrâk, Tenzîhu's-şerîa

İbn Arrâk, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tenzîhu's-şerîati'l-merfû'a ani'l-ahbâri's-şenî'ati'l-mevzû'a*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif-Abdullah Muhammed es-Siddik, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-II, Beyrut 1399.

İbn Asâkir, Târîhu Dimaşk

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hüseyin, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarame el-Umrevî, Dâru'l-Fikr, I-LXXX, 1995.

İbn Ca'd, Müsned

İbn Ca'd, Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî, *Müsnedi İbn Ca'd*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut 1410/1990.

İbn Ebî Âsım, es-Sünne

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir b. Ebû Âsım, *es-Sünne*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Mektebü'l-İslâmî, I-II, Beyrut 1400.

İbn Ebî Hâtım, el-Cerh ve't-ta'dîl

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtım Muhammed b. İdrîs er-Razî et-Temimî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1271/1952.

----- el-Merâsîl

el-Merâsîl, thk. Şükrullah Nimetullah el-Kûcânî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1397.

İbn Ebî Hayseme, et-Târîhu'l-kebîr

İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Salâh b. Fethî Helal, el-Fârûku'l-Hadise, I-IV, Kâhire 1427/2006.

İbn Ebî Şeybe, el-Musannef

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, *Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf Hût, Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyâd 1409. (*el-Mektebetü's-Şâmile* nüshası)

İbn Hacer, Tehzîb

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ali b. Muhammed el-Askalanî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâiretu Meârifî'n-Nizâmiyye, I-XII, Hindistan 1326.

----- Fethu'l-bârî

Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-Marife, I-XIII, Beyrut 1379.

---- en-Nüket

en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, I-II, Medine 1404/1984.

----- el-İsâbe

el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1415.

----- **Nüzhetü'n-nazar**

Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbetü'l-Fiker ve fî mustalâhi ehli'l-eser, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî, Matbaatü Sefîr, Riyâd 1422.

----- **Nuhbetü'l-Fiker Şerhi**

Nuhbetü'l-Fiker Şerhi, trc. Talat Koçyiğit, Ankara 1971.

----- **Silsiletü'z-zeheb**

Silsiletü'z-zeheb fî mâ revâhü el-Îmâm eş-Şâfi' an Mâlik an Nâfi' an İbn Ömer, thk. Abdülmü'ti Emîn Kal'acî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1986.

----- **Takrîb**

İbn Hacer, *Takrîbi't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, Dârü'r-Reşid, Suriye 1986.

----- **en-Nüket alâ Sahîhi'l-Buhârî (et-Tecrîd ale't-tenkîh)**

en-Nüket alâ Sahîhi'l-Buhârî (et-Tecrîd ale't-tenkîh), thk. Ebu'l-Velîd Hişam b. Ali- Ebû Temîm Nâdir Mustafa Mahmud, el-Mektebetü'l-İslamiyye, I-II, Kahire 2005.

İbn Haldûn, Târîhu İbn Haldûn

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn (Divânu'l-Mübtede ve'l-Haber fî târihi'l-Arab)*, thk. Halil Şehâde, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.

İbn Hallikân, Vefeyât

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-âyân*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sadr, I-VII, Beyrut 1900-1994.

İbn Hazm, Cemheretü ensâbi'l-Arab

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endülüsi, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

----- **Cevâmiu's-Sîre**

Cevâmiu's-Sîre ve hamsü resâili uhrâ li İbn Hazm, thk. İhsan Abbâs, Dâru'l-Meârif, Mısır 1900.

----- **el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi**

el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi, trc. Halil İbrahim Bulut, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2017.

----- **el-İhkâm**

el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, I-VIII, Beyrut, trs.

----- **el-Muhallâ**

el-Muhallâ bi'l-âsâr, Dâru'l-Fikr, I-XII, Beyrut, trs.

İbn Hibbân, Meşâhîr

İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), *Meşâhîru ulemai'l-emsâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1959.

----- **es-Sikât**

es-Sikât, I-IX, thk. Seyyid Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1395/1975.

----- **el-Mecrûhîn**

el-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn, thk. Mahmûd İbrahim Zâyd, Dâru'l-Vaî, I-III, Halep 1396.

----- **es-Sahîh**

es-Sahîh (el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân-İbn Balabân tertibi), thk. Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, I-XVIII, Beyrut 1408/1988.

İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhim el-Ebyârî-Abdülhâfîz eş-Şelebî, I-II, 1375/1955.

İbn Huzeyme, Sahîh

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Mektebü'l-İslâmî, I-IV, Beyrut, trs.

İbn İshâk, Kitâbü's-Siyer

İbn İshâk, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-Meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978.

----- **Siyer**

Siyer (Peygamber Tarihi), thk. Muhammed Hamidullah, trc. Sezai Özel, Akabe Yay., II. Bsk., İstanbul 1991.

İbn Kesîr, el-Bidâye

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-X, Dâru'l-Fikr, 1407/1986.

----- **Tefsirül-Kur'âni'l-Azîm**

Tefsirül-Kur'âni'l-Azîm, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IX, Beyrut 1419.

----- **Müsnedü'l-Fâruk**

Müsnedü'l-Fâruk Emîri'l-Mü'minîn Ebî Hafs Ömer b. el-Hattâb radiyallahu anh ve akvâluhu alâ ebvâbi'l-ilm, thk. İmam Ali b. İmam, Dâru'l-Felâh, I-III, Mısır 1430/2009.

İbn Kudâme, el-Muğnî

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn, *el-Muğnî*, Mektebetü'l-Kâhire, I-X, 1388/1968.

İbn Kuteybe, el-Maârif

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Dâru'l-maârif, Kahire 1992.

----- **Te'vîlu muhtelifi'l-hadis**

Te'vîlu muhtelifi'l-hadis, Mektebetü'l-İslâmî, 1419/1999.

İbn Mâce

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, I-II, trs.

İbn Mencûye, Ricâlu sahîhi'l-Müslim

İbn Mencûye, *Ricâlu sahîhi'l-Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Marife, Beyrut, trs.

İbn Mende, Fethu'l-Bâb

İbn Mende, *Fethu'l-Bâb fi'l-künâ ve'l-elkâb*, thk. Nazar Muhammed el-Faryâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad, trs.

İbn Nâsreddin, Tavzîhü'l-müştebih

İbn Nâsreddin, Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Kaysî ed-Dımaşkî, *Tavzîhü'l-müştebih fi zabti esmâi'r-ruvvâti ve ensâbihim ve kinâhüm*, thk. Muhammed Naim el-Ârkusî, Beyrut 1993.

İbn Receb, Şerhu İleli't-Tirmizî

İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987.

----- Fethu'l-bârî

Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî, thk. Mahmûd b. Şaban b. Abdulmaksûd v.dğr., Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, Kahire 1417/1996.

İbn Rüşd, el-Beyân ve't-tahsîl

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *el-Beyân ve't-tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li mesâili'l-Müstahrece*, nşr. Muhammed Haccî v.dğr., Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1988.

----- Bidâyetü'l-müctehid

Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid, Dâru'l-Hadis, I-IV, Kahire 1425/2004.

İbn Sa'd, et-Tabakât

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrut 1990.

----- Mütemmim

et-Tabakâtü'l-kübrâ, Mütemmimü't-tâbiîn, thk. Ziyâd Muhammed Mansur, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1408.

İbn Şâhin, Târîhu esmâi's-sikât

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmarrâî, Dâru's-Selefi, Kuveyt 1404/1984.

----- Târîhu'l-esmâi'd-duafâ

Târîhu'l-esmâi'd-duafâ ve'l-kezzâbîn, thk. Abdurrahim Muhammed Kaşkarî, 1409/1989.

----- **et-Terğîb**

et-Terğîb fî fezâilî'l-a'mâl ve sevâb zalik, thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İbn Şebbe, Târihu'l-Medine

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe Nümeyrî, *Târihu'l-Medine*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Cidde 1399.

İbn Vehb, el-Câmi'

İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb, *el-Câmi' fî'l-hadîs*, thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib-Ali Abdülbâsıt Mezîd, Dârü'l-Vefa, by., 1425/2005.

İbn Zebr er-Rabaî, Târîhu mevlidi'l-ulema

İbn Zebr er-Rabaî, *Târîhu mevlidi'l-ulema ve vefeyâtihim*, thk. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamed, Dâru'l-Âsime, I-II, Riyad, 1410.

İbn Züreyk, Men tekelleme fihî'd-Dârekutnî

İbn Züreyk, Muhammed b. Abdurrahman Nâsiruddîn el-Makdisî, *Men tekelleme fihî'd-Dârekutnî fî Kitâbi's-Sünen mine'd-duafâi ve'l-metrûkîn ve'l-mechûlîn*, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe, Vizâretü'l-Evkâfi ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar 1428/2007.

İbnü'l-A'rabî, Mu'cem

İbnü'l-A'rabî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed, *Mu'cemu İbnü'l-A'rabî*, thk. Abdülmuhsin b. İbrahim b. Ahmed el-Hüseyinî, Dâru İbni'l-Cevzî, I-III, Suûdî Arabistan 1418/1997.

İbnü'l-Adîm, Buğyetü't-taleb

İbnü'l-Adîm, Ömer b. Ahmed, *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, I-XII, trs.

İbnü'l-Cârûd, el-Müntekâ

İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali, *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsne'de*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Müessesetü'l-Kitâbi's-Sekafiyye, Beyrut 1408/1988.

İbnü'l-Cevzî, el-İlelü'l-mütenâhiye

İbnü'l-Cevzî, Cemâleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-İlelü'l-mütenâhiye fî'l-ehâdisi'l-vâhiye*, (thk. İrşâdü'l-hak el-Eserî), I-II, Pakistan 1401/1981.

----- **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn**

ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn, thk. Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut 1406.

----- **el-Mevzuât**

el-Mevzuât, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, I-III, Medine 1966 (I-II.), 1968 (III.).

----- **el-Muntazam**

el-Muntazam fî târîhi'l-ümem ve'l-mülûk, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ, Dârul Kütübi'l-İlmiyye, I-XIX, Beyrut 1412/1992.

İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *Üsdü'l-gâbe fi temyîzi's-sahâbe*, thk.

Ali Muhammed Muavvid-Âdil Ahmed Abdülmevcud, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, 1415/1994.

----- el-Kâmil

el-Kâmil fi't-Târih, thk. Ömer Abdüsselam Tedmirî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, I-X, Beyrut, 1417/1997.

----- el-Lübâb

el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb, Dâru Sâdır, Beyrut, trs.

İbnü'l-İrâkî, el-Müdelisîn

İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Ahmed b. Abdirrahim b. el-İrâkî, *el-Müdelisîn*, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib-

Nâfiz Hüseyin Hammâd, Dâru'l-Vefa, 1415/1995.

----- Tuhfetü't-tahsîl

Tuhfetü't-tahsîl fi zikri ruvâtî'l-merâsîl, thk. Abdullah Nevvâre, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, trs.

İbnü'l-İmad, Şezerât

İbnü'l-İmad, Şihabüddin Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaut, Beyrut 1988.

İbnü'l-Kayserânî, Etrâfu'l-ğarâib

İbnü'l-Kayserânî, Ebu'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, *Etrâfu'l-ğarâib ve'l-efrâd min hadisi Rasûlillah sallallahu aleyhi ve sellem li'l-İmâm ed-Dârekutnî*, thk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasan-Seyyid Yûsuf, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-V, Beyrut 1998.

İbnü'l-Mukrî, Mu'cemu İbni'l-Mukrî

İbnü'l-Mukrî, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim, *Mu'cemu İbni'l-Mukrî (Mucemü's-şü'yûh/Mucemu'l-kebîr)*, thk. Ebî Abdurrahman Âdil b. Sa'd, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1419/1998.

İbnü's-Salâh, Ulûmu'l-hadis

İbnü's-Salâh, Takiyyüddîn Osman b. Abdurrahman, *Mukaddimetü İbni's-Salâh (Ma'rifetü envâi ulûmi'l-hadis)*, thk. Nureddin Itr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1406/1986.

İclî, es-Sikât

İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah, *Târîhu's-sikât*, Dâru'l-Bâz, by., 1405/1984.

İshak b. Râhûye, Müsned

İshak b. Râhûye, Ebû Yakub İshak b. İbrahim, *Müsnedi İshak b. Râhûye*, thk. Abdülğafûr b. Abdülhak el-Bellûşî, Mektebetü'l-Îmân, I-V, Medine 1412/1991.

İsmâil b. Ca'fer, Hâdisu Ali b. Hucr

İsmâil b. Ca'fer, Ebû İshak İsmâil b. Ca'fer b. Ebû Kesîr, *Hâdisu Ali b. Hucr es-Sa'dî an İsmâil b. Ca'fer (Ehâdisu İsmâil b. Ca'fer)*, thk. Ömer b. Refûd b. Refîd es-Süfyânî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1418/1998.

Juynboll, Hadis Tarihinin Yeniden İnşası

Juynboll, G.H.A, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, trc. Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.

Kâdî İyâz, el-İlmâ‘

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyaz b. Mûsa, *el-İlmâ‘ ilâ Ma ‘rifeti usûli ‘r-rivayeti ve takyîdi ‘s-sema‘*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Dârü’t-Türâs, Kahire 1970.

----- Tertûb

Tertîbu ‘l-medârik ve takrîbu ‘l-mesâlik, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî v.dğr., Matbaatü ‘l-Fezâle, I-VIII, Fas 1965-1983.

Kahraman, “Ubeydullah b. Ömer b. Hafs”

Kahraman, Abdullah, “Ubeydullah b. Ömer b. Hafs”, *DİA*, XLII, 2012, s. 25-26.

Kal‘acî, Mevsûati fıkhi Abdullah b. Ömer

Kal‘acî, Muhammed Ravvas, *Mevsûati fıkhi Abdullah b. Ömer*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1986.

Kallek, “Fukahâ-i Seb‘a”

Kallek, Cengiz, “Fukahâ-i Seb‘a”, *DİA*, XIII, 1996, s. 214.

-----, “Müd”

“Müd”, *DİA*, XXXI, 2020, 455-457.

Kanâzî, Tefsiru‘l-Muvatta‘

Kanâzî, Ebu‘l-Mutarriif Abdurrahman b. Mervan, *Tefsiru‘l-Muvatta‘*, thk. Âmir Hasan Sabrî, Dâru’n-Nevâdir, I-II, Katar 1429/2008.

Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb”

Kandemir, M. Yaşar, “Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb”, *DİA*, I, 1988, 126-128.

----- “Ahmed b. Hanbel”

“Ahmed b. Hanbel”, *DİA*, II, 1989, 75-80.

----- “Ebû Hüreyre”

“Ebû Hüreyre”, *DİA*, X, 1994, s. 160-167.

-----“Ebû Mûsâ el-Eş‘arî”

“Ebû Mûsâ el-Eş‘arî”, *DİA*, X, 1994, s. 190-192.

----- “Hafsa”

“Hafsa”, *DİA*, XV, 1997, 119-120.

----- “Saîd b. el-Müseyyeb”

“Saîd b. el-Müseyyeb”, *DİA*, XXXV, 2008, s. 563-564.

Karagözoğlu, Zayıf Raviler

Karagözoğlu, M. Macit, *Zayıf Raviler*, İFAV Yay., İstanbul 2014.

Karataş, Hadis Rivayet Tarihi

Karataş, Mustafa, *Hadis Rivayet Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2017.

Kâsânî, el-Bedâ'i'

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fî tertîbi ş-şerâ'i*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-VII, by., 1406/1986.

Kastallânî, İrşâdü's-sârî

Kastallânî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Mısır 1323.

Kâsımî, Kavâidü't-tahdîs

Kâsımî, Cemâleddîn, *Kavâidü't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadis*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.

Kavak, "Klasik Fıkıh Literatüründe Zekât-Devlet İlişkisi"

Kavak, Özgür, "Klasik Fıkıh Literatüründe Zekât-Devlet İlişkisi", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları* (Tartışmalı İlmî Toplantı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s. 65-87.

Kaya, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf ve Hadis İlmindeki Yeri

Kaya, Abbas, "Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf ve Hadis İlmindeki Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2019.

Kaya, "Sâlim b. Abdullah b. Ömer"

Kaya, Eyyüp Saîd, "Sâlim b. Abdullah b. Ömer", *DİA*, XXXVI, 2009, 47-48.

Kazanç, "Klasik Kelâmî Tartışmaların Doğuşu ve Gelişimine Etki Eden Faktörler"

Kazanç, Fethi Kerim, "Klasik Kelâmî Tartışmaların Doğuşu ve Gelişimine Etki Eden Faktörler", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, c. XXIV, sy. 24-25, s. 179-227.

Kazvinî, el-İrşâd

Kazvinî, Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî Ma'rifeti ulemai'l-hadis*, thk. Muhammed Saîd İdrîs, Mektebetü'r-Rüşd, I-III, Riyad 1409.

Kehhâle, Mu'cemü'l-müellifin

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin*, Mektebetü'l-Müsennâ, I-XV, Beyrut, trs.

Kelâbâzî, Ricalu Sahîhi'l-Buhârî

Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed, *Ricalu Sahîhi'l-Buhârî*, (el-Hidâye ve'l-irşâd), Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407.

Keskin, "Sefîne"

Keskin, Yusuf Ziya, "Sefîne", *DİA*, XXXVI, 2009, 302.

Kesler, "Mücâhid b. Cebr"

Kesler, M. Fatih, "Mücâhid b. Cebr", *DİA*, XXXI, 2006, s. 442-443.

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, Hadis Literatürü

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Hadis Literatürü*, trc. Yusuf Özbek, İz Yay., İstanbul 1994.

Kılıç, “Emevî Devleti’nde Muhalefet Hareketleri”

Kılıç, Ünal, “Emevî Devleti’nde Muhalefet Hareketleri”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti III: Emevîler*, ed. Adnan Demircan, Siyer Yay., İstanbul 2018, s. 71-79.

Kirmânî, Kevâkibu’d-derârî

Kirmânî, Muhammed b. Yusuf Şemseddîn, *Kevâkibu’d-derârî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru İhyâi’t-Turâs, I-XXV, Beyrut 1981.

Koçyiğit, “İbn Şihâb ez-Zührî”

Koçyiğit, Talat, “İbn Şihâb ez-Zührî”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1976, c. XXI, s. 51-84.

----- Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar

Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar, TDV Yay., Ankara 1989.

Koyuncu, “Velîd I”

Koyuncu, Mevlüt, “Velîd I”, *DİA*, XLIII, 2013, 30-31.

Köksal, Caetani’ye Reddiye

Köksal, M. Âsım, *Caetani’ye Reddiye*, İz Yay., İstanbul 2015.

Köse, “Hülle”

Köse, Saffet, “Hülle”, *DİA*, XVIII, 1998, s. 475-477.

Kurtubî, el-Câmi‘

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Şemseddin, *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân (Tefsiru’l-Kurtubî)*, thk. Ahmed el-Berdunî-İbrahim Atfîş, Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, Kahire 1964.

Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi

Kuşeyrî, Abdülkerîm, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1981.

Kuzudişli, Hadis Rivayetinde Bağlam

Hadis Rivayetinde Bağlam, Klasik Yay., İstanbul 2020.

----- Aile İsnadları

Aile İsnadları, İFAV, İstanbul 2021.

Küçük, “Ebû Nuaym el-İsbahânî Rh. A.”

Küçük, Raşit, “Ebû Nuaym el-İsbahânî Rh. A.”, *İslâm*, c. IV, 1986, sy. 39, s. 54-55.

Lâlekâî, Şerhu usûli i’tikâd

Lâlekâî, Ebu’l-Kâsım Hibetullah b. Hasan, *Şerhu usûli i’tikâdi Ehli’s-sünne ve’l-cemâa*, thk. Ahmed b. Sa’d b. Hemdân el-Ğâmidî, Dâru’t-Taybe, I-IX, Suûdî Arabistan 1423/2003.

Ma‘mer b. Râşid, el-Câmi‘

Ma‘mer b. Râşid, Ma‘mer b. Ebû Amr Râşid el-Ezdî, *el-Câmi‘*, (Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın Musannef’i içinde), thk. Habîburrahmân el-A‘zamî, el-Meclisü’l-İlmî, I-II, Beyrut 1403.

Ma‘ruf- Arnaût, Tahrîru Takrîbi’t-Tehzîb

Ma‘ruf, Beşşâr Avvâd – Arnaût, Şuayb, *Tahrîru Takrîbi’t-Tehzîb*, Müessesetü’r-Risâle, I-IV, Beyrut 1997.

Makrizî, İmtâu’l-esmâ

Makrizî, Ebû’l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *İmtâu’l-esmâ bima li’n-nebi mine’l-ahvâl ve’l-emval ve’l-hafedeti ve’l-metâ’*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, I-XV, Beyrut 1420/1999.

Mâlik b. Enes, Muvatta‘

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir, *el-Muvatta‘*, thk. Muhammed Mustafa el-A‘zamî, Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, I-VIII, Abu Dabi 1425/2004.

----- Muvatta‘ (eş-Şeybânî rivayeti)

el-Muvatta‘ (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti), thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Mektebetü’l-İlmiyye, by., trs.

Mâverdî, el-Hâvi’l-kebîr

Mâverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Hâvi’l-kebîr fî fıkhi mezhebi el-İmâm eş-Şâfi‘*, thk. Ali Muhammed Mav‘îz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, XIX, Beyrut 1419/1999.

Mâzerî, el-Mu‘lim

Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî, *el-Mu‘lim bi fevâidi Müslim*, thk. Muhammed eş-Şazeli Neyfer, Tunus 1988.

Melchert, Sünnî Düşüncenin Teşekkülü

Melchert, Christopher, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, trc ve der. Ali Hakan Çavuşoğlu, Klasik Yay., İstanbul 2018.

Mertoğlu, “Tefsir”

Mertoğlu, M. Suat, “Tefsir” (Literatür), *DİA*, XL, 2011, 290-294.

Mervezî, Ta‘zîmu kadri’s-salât

Mervezî, Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr, *Ta‘zîmu kadri’s-salât*, thk. Abdurrahman b. Abdülcabbar el-Füreyvâî, Mektebetü’d-Dâr, I-II, Medine 1406.

----- es-Sünne

es-Sünne, thk. Sâlim Ahmed es-Selefî, Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekafiyye, Beyrut 1408.

Mevsılî, el-İhtiyâr

Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd Mecduddîn Ebu'l-Fazl, *el-İhtiyâr li ta'lili'l-Muhtâr*, Matbaatü'l-Halebî, I-V, Kahire 1356/1937.

Mizzî, Tehzîb

Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Zekî Abdurrahman, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, I-XXXV, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1400/1980.

Moğultay b. Kılıç, İkmâlû Tehzîb

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdullah Alâaddîn, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim, I-XII, Kahire, 2001.

Muhammed Acâc el-Hatîb, Sünnetin Tesbiti

Muhammed Acâc el-Hatîb, *Sünnetin Tesbiti*, trc. Mehmet Aydemir, Yeni Akademi Yay., İstanbul 2005.

Muhammed b. Halef Veki', Ahbâru'l-kudât

Muhammed b. Halef Veki', *Ahbâru'l-kudât*, I-III, Beyrut, ts.

Muhammed Hudarî Bek, Târîhu't-teşrîi'l-İslâmî

Muhammed Hudarî, *Târîhu't-teşrîi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, 1387/1967.

Muhammed Ebû Zehra, İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi

Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Fikhî Mezhepler Tarihi*, trc. Abdülkadir Şenel, Hisar Yay. İstanbul 1976.

Mukâtil b. Süleyman, Tefsiru Mukâtil b. Süleyman

Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut 1423.

Mûsâ, "Tâbiîlerin Fıkıh Anlayışları"

Mûsâ, M. Yusuf, "Tâbiîlerin Fıkıh Anlayışları", trc. Abdülkadir Şener, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XX, ss. 275-292.

Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-ahfezî

Mübârekfûrî, Ebu'l-Ala Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetü'l-ahfezî bi şerhi Câmiî't-Tirmizî*, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, I-X, Beyrut, trs.

Münâvî, Feyzül-kadîr

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâcilârifîn, *Feyzül-kadîr şerhu'l-Câmiî's-sağîr*, Mektebetü Ticâriyyeti'l-Kübra, I-VI, Kahire 1356.

Müslim,

Müslim b. Haccac, Ebu'l-Hasan Kuşeyrî en-Nîsâburî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyâi't-Turâs, I-V, Beyrut, trs.

----- **el-Künâ ve'l-esmâ**

el-Künâ ve'l-esmâ, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, I-II, Medine 1404/1984.

Nâim, Hadis Usûlü ve Istılahları

Nâim, Ahmed, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, haz. Hasan Karayığit, Düşün Yay., İstanbul 2010.

Nesâî, ed-Duafâ ve'l-metrûkîn

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâйд, Dâru'l-Vaî, Halep 1396.

----- **es-Sünen**

es-Sünen (el-Müctebâ mine's-Sünen), thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, I-IX, Halep 1406/1986.

----- **es-Sünenü'l-kübrâ**

es-Sünenü'l-kübrâ, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, Müessesetü'r-Risâle, I-X, Beyrut 1421/2001.

----- **et-Tabakât**

et-Tabakât, thk. Meşhûr Hasan/Abdülkerim el-Verikât, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987.

Nevevî, Tehzîbü'l-esmâ

Nevevî, Ebû Zekeriya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğa*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, trs.

----- **et-Takrîb**

et-Takrîb ve't-teysîr li Ma'rifeti süneni'l-beşîri'-nezîr fî usûli'l-hadis, thk. Muhammed Osman el-Huş, Dâru'l-Kütübî'l-A'rabî, Beyrut 1405/1985.

Nicholson, “Tasavvufun Kaynağı ve Gelişimi Üzerine Tarihî Bir Araştırma”

Nicholson, Reynold A., “Tasavvufun Kaynağı ve Gelişimi Üzerine Tarihî Bir Araştırma”, trc. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, c. 7, sy. 7, s. 689-708.

Okiç, Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler

Okiç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1959.

Onat, Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği

Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, Endülüs Yay., İstanbul 2017.

Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”

Öz, Mustafa, “Muhammed b. Hanefiyye”, *DİA*, XXX, 2005, 537-539.

Öz, İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri

Öz, Şaban, “İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

----- “Mûsâ b. Ukbe”

“Mûsâ b. Ukbe”, *DİA*, Ek II, 2019, s. 323-324.

Özcan, “Kâsım b. Muhammed’in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri”

Özcan, Merve, “Kâsım b. Muhammed’in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.

Özçelik, “Urve b. Zübeyr ve ve Hadis İlmindeki Yeri”

Özçelik, Fikret, “Urve b. Zübeyr ve ve Hadis İlmindeki Yeri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.

Özdemir, “İslam Hukuk Tarihinde Fukahâ-i Seb‘a ve Usûldeki Yöntemleri”

Özdemir, Recep, “İslam Hukuk Tarihinde Fukahâ-i Seb‘a ve Usûldeki Yöntemleri”, *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, c. 4/4, sy. 7, 2011, ss. 199-215.

Özen, Şükrü, “İbn Şübrüme”

Özen, Şükrü, “İbn Şübrüme”, *DİA*, XX, 1999, 379-381.

----- “Rebîa b. Ebû Abdurrahman”

“Rebîa b. Ebû Abdurrahman”, *DİA*, XXXIV, 2007, s. 499-500.

Özkan, “Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri”

Özkan, Halit, “Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

----- “Zührî”

Özkan, Halit, “Zührî”, *DİA*, XLIV, 2013, 544-549.

Özkan, “Emevîler Döneminde İktidar-Ulema İlişkileri”

Özkan, Mustafa, “Emevîler Döneminde İktidar-Ulema İlişkileri”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

Özşenel, “Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe”

Özşenel, Mehmet, “Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe”, *DİA*, 2009, XXXVI, 49-50.

----- **İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları**

İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları (Şeybânî Örneği), İFAV Yay., İstanbul 2015.

Öztürk, Mevâlinin Hadis Rivayetindeki Yeri

Öztürk, Mustafa, *Mevâlinin Hadis Rivayetindeki Yeri*, Yedirenk Yay., İstanbul 2012.

Polat, Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri

Polat, Selahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, TDV Yay., Ankara 1985.

----- “Cerh ve Ta‘dîlin Tenkiti”

“Cerh ve Ta‘dîlin Tenkiti”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Kayseri 1985.

Râmhürmüzî, el-Muhaddisu'l-fâsıl

Râmhürmüzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-ravi ve'l-vâî*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404.

Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, Esahhu'l-esânîd

Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Esahhu'l-esânîd*, Dâru İbn Hazm, I-II, Beyrut 1430/2009.

Sââtî, el-Fethu'r-rabbânî

Sââtî, Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Bennâ, *el-Fethu'r-rabbânî li tertîbi Müsnedi İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî (Bulûğu'l-emânî min esrârî'l-Fethi'r-rabbânî)*, Dâru İhyâi't-Turas, XVII, I-XXIV, by, trs.

Sahnûn, el-Müdevvene

Sahnûn Abdusselam b. Saîd et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-IV, by., 1415/1994.

Saîd b. Mansûr, Sünen

Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be, *Süneni Saîd b. Mansûr*, thk. Habîburrahman el-A'zamî, Dâru's-Selefiyye, by., 1403/1982.

Sarıçam, Emevî-Hâşimî İlişkileri

Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, TDV Yay., Ankara 2015.

Schacht, The Origins

Schacht, Joseph, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, The Clarendon Press, Oxford 1950.

Seâlibî, eş-Şekvâ ve'l-itâb

Seâlibî, Ebû Mansur, *eş-Şekvâ ve'l-itâb ve mâ vaka'a li'l-hilâf ve'l-eshâb*, thk. İlham Abdulvahhab el-Muftî, Kuveyt 2000.

Sehârenfûrî, Bezlü'l-mechûd

Sehârenfûrî, Halil Ahmed, *Bezlü'l-mechûd fî hallî Sünen-i Ebî Dâvud*, thk. Takiyyüddîn en-Nedvî, Merkezü eş-Şeyh Ebû Hasan en-Nedvî, Hindistan 1427/2006.

Sehâvî, Fethu'l-muğîs

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn, *Fethu'l-muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-Irâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali, Mektebetü's-Sünne, I-IV, Mısır 1424/2003.

----- Tuhfetü'l-latîfe

Tuhfetü'l-latîfe fî târihi'l-Medineti's-şerîfe, Kütübü'l-İmiyye, Beyrut, trs.

Serahsî, el-Mebsût

Serahsî, Muhammed b. Ahmed Şemsü'l-Eimme, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, I-XXX, Beyrut 1414/1993.

Serrâc, Müsned

Serrâc, Ebu'l-Abbas Muhammed b. İshak, *Müsnedü's-Serrâc*, thk. İrşâdü'l-hak el-Eserî, İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Pakistan 1423/2002.

Seyyid Sâbık, Fıkhu's-sünne

Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, I-III, Beyrut 1397/1977.

es-Sıbâî, es-Sünnetü ve mekânetühâ

es-Sıbâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fî't-teşrîi'l-İslâmî*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1402/1982.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-zaman

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddîn Ebu'l-Muzaffer, *Mir'âtü'z-zaman fî tevârihi'l-âyân*, Dâru Risâleti'l-İlmiyye, I-XXIII, Dımaşk 2013.

Sıddıkî, Hadis Edebiyatı Tarihi

Sıddıkî, Muhammed Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, İrfan Yay., İstanbul 1966.

Sönmez, “el-Müsnedü's-sahîh”

Sönmez, Mehmet Ali, “el-Müsnedü's-sahîh”, *DİA*, XXXII, 2006, 106-108.

Söylemez, “Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muâviye'ye Devrinin Arkaplanı”

Söylemez, M. Mahfuz, “Hz. Hasan'ın Hilâfeti Muâviye'ye Devrinin Arkaplanı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XV, sy. 3-4, 2001, ss. 456-468.

----- “Emevîlerde Eğitim-Öğretim”

Söylemez, M. Mahfuz, “Emevîlerde Eğitim-Öğretim”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti III: Emevîler*, ed. Adnan Demircan, Siyer Yay., İstanbul 2018, s. 369-408.

Subhi es-Sâlih, Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları

Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, İFAV Yay., İstanbul 2009.

Süyûtî, el-Leâli'l-Masnûa

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir Celaleddin, *el-Leâli'l-Masnûa fî'l-ehâdis'l-mevzûa*, thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut 1996.

----- Tabakâtü'l-huffâz

Tabakâtü'l-huffâz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403.

----- Târîhu'l-Hulefâ

Târîhu'l-Hulefâ, thk. Hamdi ed-Demirtaş, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, by., 1425/2004.

----- Esmâü'l-müdeillisîn

Esmâü'l-müdeillisîn, thk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Hasan, Dâru'l-Cîl, Beyrut, trs.

----- **Tedrîb**

et-Tedrîbü 'r-ravi fî şerhi Takrîbi 'n-Nevevî, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed Faryâbî, Dâru't-Taybe, I-II, by., trs.

Şâfiî, el-Müsned

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Müsned*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1400.

----- **el-Ümm**

el-Ümm, Dâru'l-Marife, I-VIII, Beyrut 1410/1990.

Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebû Bekir Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, Müessesetü'l-Halebî, I-III, trs.

Şenel, "Râfi' b. Hadîc"

Şenel, Abdülkadir, "Râfi' b. Hadîc", *DİA*, XXXIV, 2007, s. 391-392.

Şentürk, Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı

Şentürk, Recep, *Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı*, trc. Mehmet Fatih Serenli, İz Yay., İstanbul 2018.

Şevkânî, Neylû'l-evtâr

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah, *Neylû'l-evtâr*, thk. İsmâüddin es-Sabâbetî, Dâru'l-Hadis, I-VIII, Mısır 1413/1993.

Şeybânî, el-Âsâr

Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrut, trs.

Şirâzî, et-Tabakâtü'l-fukahâ

Ebû İshak eş-Şirâzî, *et-Tabakâtü'l-fukahâ*, İhsan Abbas, Dâru'r-Râidü'l-Arabî, Beyrut 1981.

Taberânî, el-Mu'cemu's-sağîr

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-dünya Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu's-sağîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd, Mektebetü'l-İslâmî, I-II, Beyrut 1405/1985.

----- **el-Mu'cemu'l-kebîr**

el-Mu'cemu'l-kebîr, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, I-XXV, Kahire 1994.

----- **el-Mu'cemu'l-evsat**

el-Mu'cemu'l-evsat, thk. Târik b. Avzallah-Abdülhasen b. İbrahim, Dâru'l-Hameyn, I-X, Kahire, trs.

Taberî, Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, Dâru't-Türâs, I-II, Beyrut, 1387.

----- **Câmiu'l-beyân**

Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, I-XXIV, by., 1420/2000.

Tahâvî, Şerhu meâni'l-âsâr

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Cadelhak, Muhammed Zührî en-Neccâr, I-V, Medine 1414/1994.

----- **Şerhu müşkili'l-âsâr**

Şerhu müşkili'l-âsâr, thk. Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, I-XVI, by., 1415/1994.

Tâhir el-Cezâirî, Tevcîhu'n-nazar

Tâhir el-Cezâirî, Tâhir b. Sâlih (Muhammed) es-Sem'ûnî, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, I-II, Halep 1416/1995.

Tâhir el-Makdisî, el-Bed' ve't-târih

Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târih*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, I-VI, trs.

Tatlı, Rical Bilgisinin Tespiti

Tatlı, Mustafa, *Rical Bilgisinin Tespiti*, Beka Yay., İstanbul 2016.

----- **“Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**

“Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2021.

Tayâlisî, Müsned

Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleyman b. Dâvud, *Müsnedi Ebû Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, I-IV, Mısır 1419/1999.

Tirmizî

Tirmizî, Muhammed b. Âsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, I-V, Mısır 1975.

----- **el-İlelü's-sağîr**

Tirmizî, *el-İlelü's-sağîr*, thk. Ahmed Muhammed Şakir v.dğr., Dâru İhyâu't-Turâs, Beyrut, trs.

Toksarı, “Humeyd et-Tavîl”

Toksarı, Ali, “Humeyd et-Tavîl”, *DÎA*, XVIII, 356-357.

Topgöl, “Erken Dönem İslâm Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”

Topgöl, M. Enes, “Erken Dönem İslâm Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”, *Divân Dergisi*, c. XXII, sy. XLII, 2017, ss. 1-31.

Topg l-Maden, “Ehl-i Hadis Ders Halkalarının Tespitine Dair Bir Metot Teklifi: II. (VIII.) Asrın İlk Yarısı Basra  rneği”

Topg l, M. Enes – Maden,  . Faruk, “Ehl-i Hadis Ders Halkalarının Tespitine Dair Bir Metot Teklifi: II. (VIII.) Asrın İlk Yarısı Basra  rneği”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 45, 2021, 37-68.

Turhan, Ricâl Tenkitinin Doğuşu ve Gelişimi

Turhan, Halil İbrahim, *Ricâl Tenkitinin Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV Yay., İstanbul 2015.

Uğur, “Eb  Seleme b. Abdurrahman”

Uğur, Müctebâ, “Eb  Seleme b. Abdurrahman”, *D  *, X, 1994, s. 228.

----- Hadis İlimleri Edebiyatı

Hadis İlimleri Edebiyatı, TDV Yay., Ankara 1996.

Ukaylî, ed-Duaf u’l-kebîr

Ukaylî, Eb  Cafer Muhammed b. Ömer b. Musâ, *ed-Duaf u’l-kebîr (Duaf u Ukaylî)*, I-IV, thk. Abdulmut  Emîn Kalac , Dâru’l-Mektebeti’l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984.

Ulu, “T bi n”

Ulu, Arif, “T bi n”, *D  *, XXXIX, 2010, s. 328-330.

----- T bi nun Sünnet Anlayışı

T bi nun Sünnet Anlayışı, İFAV Yay., İstanbul 2015.

Umerî, Hadis Tarihi

Umerî, Ekrem Ziya, *Hadis Tarihi*, trc. İsmail Kaya, Esra Yay., Konya 1990.

Uraler, Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık

Uraler, Aynur, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İFAV Yay., İstanbul 2016.

----- Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti

Abdullah b. Ömer ve Sünnet Hassasiyeti, İFAV Yay., İstanbul 2019.

 nal, “Kudâme b. Maz’ n”

 nal, İsmail Hakk , “Kudâme b. Maz’ n”, *D  *, XXVI, 2002, s. 312-313.

----- “Hac Aylarında Umre”

“Hac Aylarında Umre”, *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu* (Temmuz 2006), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2007, s. 239-248.

 nal, Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış

 nal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*, Etüt Yay., Samsun 2001.

V k d , Kitâbu’l-Meğâzî

V k d , Muhammed b. Ömer b. V k d, *Kitâbu’l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, I-III,  leml ’l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1984.

Vellevî, Şerhu Süneni'n-Nesâî

Vellevî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ İsyubî, *Şerhu Süneni 'n-Nesâî*, Dâru Âl-i Bürûm, Mekke 1996-2003.

----- el-Bahru'l-muhît

el-Bahru'l-muhîtü's-seccâc fî şerhi Sâhihi'l-İmâm Müslim b. Haccâc, Dâru İbnü'l-Cevzî, by., 1426-1436.

Yahya b. Maîn, Târîhu İbn Maîn

Yahya b. Maîn, Ebû Zekerîyya Yahya b. Maîn, *Târîhu İbn Maîn*, (ed-Dûrî rivayeti), thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, I-IV, Mekke 1399/1979.

----- Ma'rifetu'r-ricâl

Ma'rifetu'r-ricâl, thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr, I-II, 1405/1985.

----- Suâlât

Suâlât İbni'l-Cüneyd li-Yahya b. Maîn, thk. Ahmed Muhammed Nurseyf, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1988/1408.

Yaman, “Zihâr”

Yaman, Ahmet, “Zihâr”, *DİA*, XLIV, 2013, 387-390.

Yavuz, “Kelâm”

Yavuz, Yusuf Şevki, “Kelâm”, *DİA*, XXV, 2002, 196-203.

Yayatıcı, Saîd b. el-Müseyyeb ve Hadis İlmindeki Yeri

Yayatıcı, Serdar, Saîd b. el-Müseyyeb ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2020.

Yazıcı, “Ubeydullah b. Abdullah ve Hadis İlmindeki Yeri”

Yazıcı, Hafize, “Ubeydullah b. Abdullah ve Hadis İlmindeki Yeri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

Yerkazan, “Ehl-i Sünnet ve Şîa Hadis Kaynaklarında Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin ve Rivayetleri”

Yerkazan, Hasan, “Ehl-i Sünnet ve Şîa Hadis Kaynaklarında Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin ve Rivayetleri”, *Journal of Analytic Divinity*, c. 4, sy. 1, Haziran 2020, ss. 21-43.

Yıldırım, “Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri”

Yıldırım, Ömer Faruk, “Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006.

Yıldız, “Abbâsîler”

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, I, 1988, 31-48.

Yıldız – Yıldırım, “Fıkıh İlmi/İslâm Hukuk Tarihi Kaynakları ve Çalışmaları Üzerine Bir Derleme Denemesi”

Yıldız, Kemal-Yıldırım, İlyas, “Fıkıh İlmi/İslâm Hukuk Tarihi Kaynakları ve Çalışmaları Üzerine Bir Derleme Denemesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 7, Nisan 2006, ss. 365-396.

Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar

Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2010.

Yiğit, “Osman”

Yiğit, İsmail, “Osman”, *DİA*, XXXIII, 2007, 438-443.

----- “Ömer b. Abdülazîz”

“Ömer b. Abdülazîz”, *DİA*, XXXIV, 2007, s. 53-55.

----- “Sıffîn”

“Sıffîn”, *DİA*, XXXVII, 2009, 107-108.

----- Emevîler

Emevîler, İSAM Yayınları, İstanbul 2018.

Yurdagür, Kelâm Tarihi

Yurdagür, Metin, *Kelâm Tarihi*, İFAV Yay., İstanbul 2017.

Yücedağ, “2./8. Asır Medine Hadis Halkaları”

Yücedağ, Rıdvan Talha, “2./8. Asır Medine Hadis Halkaları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2022.

Yücel, “Silsiletü’z-zeheb”

Yücel, Ahmet, “Silsiletü’z-zeheb”, *DİA*, XXXVII, 2009, 208-209.

----- Hadis İlminde Tenkit Terimleri

Hadis İlminde Tenkit Terimleri, İFAV Yayınları, İstanbul 2015.

Zehebî, Siyer

Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Nuaym el-Urkusûsî, Müessesetu’r-Risâle, I-XXIII, IX. Bsk., Beyrut 1413.

----- el-Kâşif

el-Kâşif fî Ma’rifeti men lehu rivaye fi’l-kütübi’s-sitte, thk. Muhammed Avvâme, Cidde 1992.

----- Târihu’l-İslâm

Târihu’l-İslâm ve vefeyâtu’l-meşâhîru ve’l-a’lâm, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmirî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1993.

----- Mîzânu’l-i’tidâl

Mîzânu’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl, I-VII, thk. A. Muhammed Muavvıd-A. Ahmed Abdulmevcûd-Abdulfettah Ebû Sünne, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995.

----- **el-Muğnî**

el-Muğnî fî 'd-duafâ, thk. Nureddin Itr, trs.

----- **Tezhîb**

Tezhîbu 't-Tehzîbi 'l-kemâl fî esmâi 'r-ricâl, thk. Ğanim Abbas Ğanim-Mecdî es-Seyyid Emin, el-Fâruku'l-Hadisiyye, I-XI, by., 1425/2004.

ez-Zehrânî, Tedvînü's-Sünne

ez-Zehrânî, Muhammed b. Matar, *Tedvînü's-Sünneti 'n-Nebeviyye neş'etuhu ve tetavvüruhu mine 'l-karni 'l-evvel ilâ nihâyeti 'l-karni 't-tâsi 'i 'l-hicrî*, Riyad 1996.

Zemahşerî, Rebû'l-ebrâr

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah, *Rebû'l-ebrâr ve nusûsu 'l-ahbâr*, Müessesetü'l-A'lemî, I-V, Beyrut 1412.

Zerkeşî, en-Nüket

Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedruddîn, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâ Feric, Mektebetü Azvâi's-Selef, I-III, Riyad 1418/1998.

----- **Hiz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler**

Hiz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler, trc. Bünyamin Erul, Otto Yay., Ankara 2017.

Zeydan, İslâm Medeniyeti Tarihi

Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, trc. Zeki Megamiz, Üçdal Neşriyat, I-V, İstanbul 1973.

Ziriklî, el-A'lâm

Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud, *el-A'lâm (Kâmûsu terâcîm li-eşheri 'r-ricâl ve 'n-nisâ mine 'l-Arab ve 'l-müsta'rebîn ve 'l-müsteşrikîn)*, Dâru'l-İlm, by., 2002.

Zübeyrî, Nesebü Kureys

Zübeyrî, Ebû Abdullah Mûsâb b. Abdullah b. Mûsâb b. Sâbit, *Nesebü Kureys*, nşr. Levi Provençal, Dâru'l-Maârif, Kahire, trs.

Zürkânî, Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Muvatta'

Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâki el-Mısrî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Muvatta'*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, I-IV, Kahire 1424/2003.